BÜYÜK TAARRUZ'UN MÜZİNCİ YIL I

100. YILINDA BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ

CİLT-III

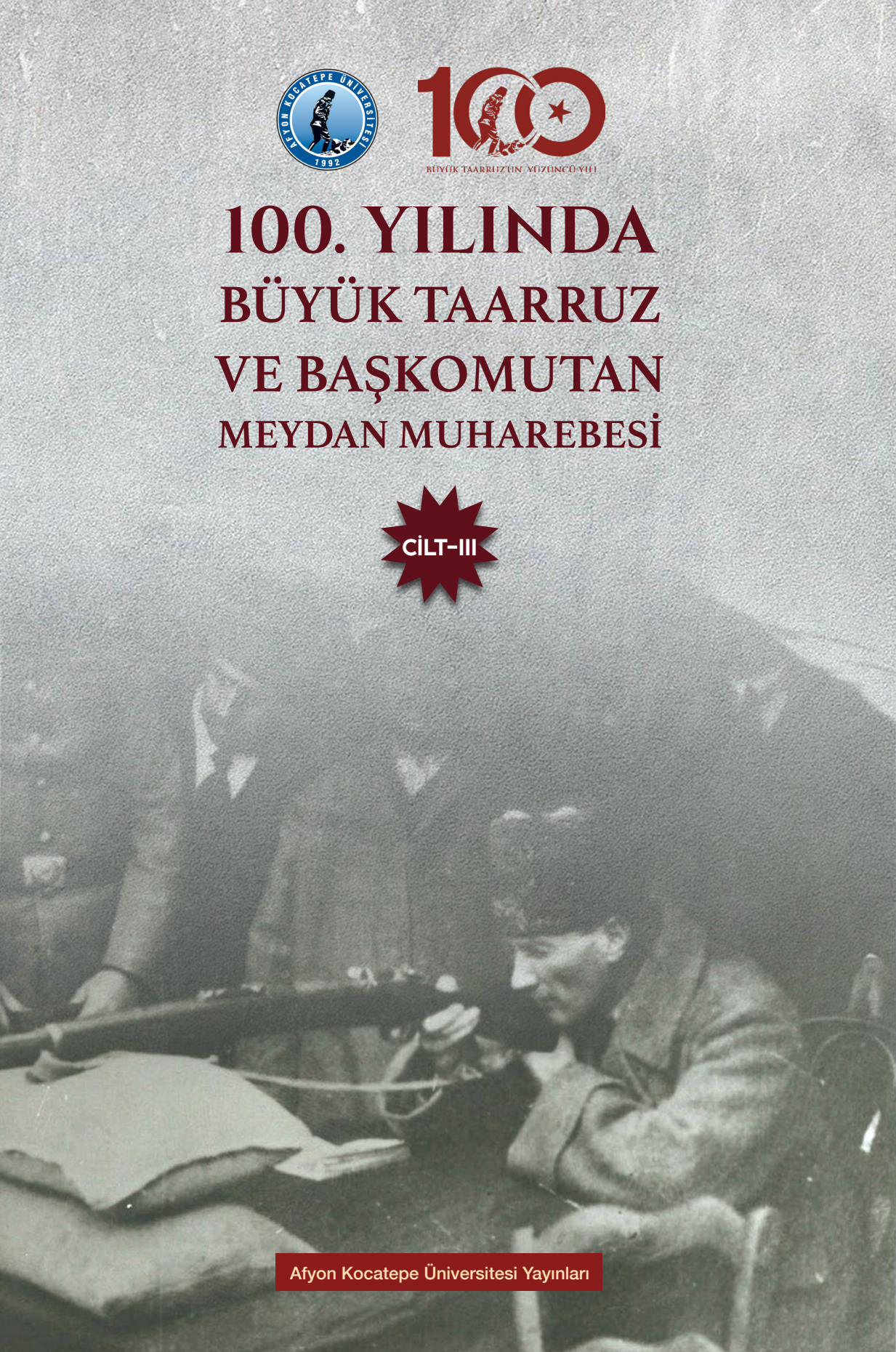

Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları

100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Editör

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

CİLT - III

Afyonkarahisar-2023

100. Yılında Büyük Taarruz
ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Editör:

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

©Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2023

Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 84

ISBN: 978-605-4444-29-8

1. Baskı: Mayıs 2023

www.aku.edu.tr

Kapak-Dizgi-Mizanpaj:

Öğr. Gör. Kayhan DONAT

Öğr. Gör. Serdar MENEK

Üniversiteler Yayın Yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserde yer alan çalışmaların bilim, dil, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitapta ileri sürülen görüşler yazarlarına ait olup eserdeki ifadelerden Afyon Kocatepe Üniversitesinin ve editörün bir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI:
1. Basım, Mayıs 2023
Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-4444-26-7 (Tk.)
978-605-4444-27-4 (1.c.)
978-605-4444-28-1 (2.c.)
978-605-4444-29-8 (3.c.)
978-605-4444-30-4 (4.c.)
1. Mustafa Kemal Atatürk.
2. Büyük Taarruz.
3. Başkomutan Meydan Muharebesi.
4. Türk İstiklal Harbi.

Baskı ve Cilt:

Azim Matbaacılık Kağ. San. Tic. Ltd. Şti. Büyük Sanayi 1. Cad. 99/33 İskitler/Ankara

Sertifika No: 47897

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ - Prof. Dr. Birol ÇETİN……...**II**

SUNUŞ - Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ…..……..……...**IV**

ÖN SÖZ - Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN…….……...**VI**

İÇİNDEKİLER……..**VIII**

GİRİŞ

Feyza KURNAZ ŞAHİN…….1

Yüzüncü Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ni Yeniden Tetkik Etmek

CİLT – I

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ SÜRECİNDE SİYASİ VE DİPLOMATİK GELİŞMELER

Ali Engin OBA……..……...19

Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diplomasi

Mustafa BUDAK-Anıl DİNCEL……..33

Büyük Taarruz Öncesinde İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümeti'ne Yönelik Son Barış Girişimi: Paris Konferansı (22 Mart-10 Nisan 1922)

İhsan Sabri BALKAYA……64

Atatürk'ün Savaş Diplomasisi; Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Girişimler

Mustafa KIRIŞMAN…….85

Büyük Taarruz Öncesinde Fransa'nın Dış Politik Meseleleri ve Türkiye

Mehtap BAŞARIR……..117

İngiltere'nin Küçük Asya Politikası Ekseninde General Townshend'in Ankara Hükümetiyle Teması

Resul BABAOĞLU…….145

Koşulsuz Destekten Yol Ayrımına: 'Yunan Düşü' Karşısında Müttefik Devletlerin Görüş Ayrılıkları (İddialar ve Suçlamalar)

Zarifa NAZİRLİ……..168

Kurtuluş Savaşı Esnasında Sovyetlerle İlişkiler: Türkiye-Sovyet Rusya Demiryolları Sözleşmesi

İKİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'UN ASKERİ HAZIRLIKLARI

Nuri KÖSTÜKLÜ……...193

Milli Mücadele'de Sandıklı Amele Taburu

Nejla GÜNAY……..205

Sakarya Meydan Muharebesi ve Maraş Birliği: 9. Tümenin Batı Cephesi'ndeki Rolü

Zelkif POLAT…….....224

Büyük Taarruz Öncesi I. Ordu Komutanlığı'ndaki Görev Değişimi Üzerine Tartışmalar

Derya Levent MİYAK……251

Büyük Taarruz Hazırlıklarında Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nun Faaliyetleri

Hüsnü ÖZLÜ…….....289

İstiklal Savaşında Büyük Taarruz Öncesi Yapılan Askerî Hazırlıkların Harp Raporları Çerçevesinde Değerlendirmesi

Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA…….317

1922 Senesi TBMM Gizli Celselerinde Jandarma

Emin KURT…….....371

İstiklale Adanan Kanatlar: Kurtuluş Savaşı'nın Bağış Uçakları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTI

Erdal KORKMAZ…….....397

Harp Raporları Ekseninde Büyük Taarruz'daki Kara Harekâtının İcrası

Sabit ÇETİN…….....420

Büyük Taarruz'dan Takip Harekatı'na Askeri Stratejiyi Anlamak: Harp Raporlarına Göre Taarruz Harekatının Analizi

Levent ÜNAL…….....460

Büyük Taarruz Harekâtının Zorlukları ve Muharebelere Etki Eden Faktörler

Davud KAPUCU…….....483

Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Büyük Taarruz'daki Gelişmelere İlişkin Değerlendirmeleri

Hacer KADI…….....511

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde 57. Tümen'in Cephe Faaliyetleri (26-30 Ağustos 1922)

Çağlar ÖNGEL……...538

Büyük Taarruz Sırasında (26-31 Ağustos 1922) Mürettep Süvari Tümeni'nin Harekatı

M.Abdullah KÜNDEYİ…….575

Büyük Taarruz Çerçevesinde 11. Piyade Tümeni ve Faaliyetleri

Güzin ÇAYKIRAN…….593

Samsun'dan İzmir'e Bir Alayın Milli Mücadele Yolculuğu: Büyük Taarruz'da 38'inci Alay

Deniz KURT…….....612

Büyük Taarruz'daki Türk Hava Gücünün Muharebelere Taktik, Operatif ve Stratejik Seviyedeki Katkılarının Analizi

CİLT – II

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YUNAN İŞGAL UYGULAMALARI

Recep KARACAKAYA……..639

Yunanlıların Hüdavendigar Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

Günver GÜNEŞ…….....658

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

Gülben MAT…….....695

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkıyalık Faaliyetleri

BEŞİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'UN EKONOMİK VE DEMOGRAFİK YÖNLERİ

Tahir KODAL…….....717

Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin "Ekonomik-Malî Durumu" ve Askerî Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar

Mehmet Ali KARAMAN……759

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

Okan CEYLAN…….....793

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Ramazan BAŞ…….....820

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

Koray ERGİN…….....851

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

ALTINCI BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA ULAŞIM VE İLETİŞİM

Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ…….....873

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

S adiye TUTS AK - Caner YÜCE……..889

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Turan AKKOYUN…….....924

Büyük Taarruz İletişimi

Gürsoy ŞAHİN…….....939

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

Gülden YÜREKTÜRK……...962

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

YEDİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA PROPAGANDA VE ALGI

Yaşar ÖZÜÇETİN…….....989

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Uğur ÜÇÜNCÜ…….1028

Büyük Taarruz'da Beyannameler ve Etkileri

Feyza KURNAZ ŞAHİN……...1048

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandaları

Muhammet ÖZTÜRK……...1072

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YABANCI ARŞİV VE KAYNAKLARDA BÜYÜK TAARRUZ

S evinç ALİYEVA…….....1097

Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Yunan Savaşı ve Büyük Taarruz

Cengiz ATLI……..1124

İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Taarruz

Behçet Kemal YEŞİLBURS A……..1154

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

Fatma UYGUR…….....1177

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

CİLT – III

DOKUZUNCU BÖLÜM

ULUSLARARASI ALANDA BÜYÜK TAARRUZ'UN YANSIMALARI

Vladan VİRİYEVİÇ……..1201

Reflection of the Greek Campaign Failure in Anatolia 1920-1922 Years in Diplomacy and the Public of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Çağla D. TAĞMAT……...1233

Yunanların Gözünden Türk Büyük Taarruzu

Szczepański WOJCIECH…….1249

The Image of the Turkish National Struggle and Atatürk in Selected Views of Polish Historiography

Cavid QASIMOV……..1264

Sovyet Dönemi Azerbaycan Tarihçiliğinde Batı Cephesi ve Büyük Taarruz

Redzep ŠKRİJELJ (Recep ŞKRİYEL)……...1284

Türk Milli Mücadelesi ve Makedonya Türklerinin Durumu (1919-1923)

Ulvi KESER…….....1305

Başkomutan Meydan Muharebesi ve Kıbrıslı Türklerin Verdiği Destek Üzerine Bir Değerlendirme

Yasin COŞKUN…….1349

Büyük Taarruz'un İtilaf Devletleri Arasında Çıkardığı Bir Kriz: Anadolu'daki Türk Millî Hareketine Yardım Meselesi

ONUNCU BÖLÜM
YABANCI BASINDA BÜYÜK TAARRUZ

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR…….1367

Yunan Basınında Büyük Taarruz ve Türk Zaferi

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ……..1387

Avustralya Basınında Büyük Taarruz

Enes ÖZ……..1405

Büyük Taarruz Sürecinin Yeni Zelanda Kamuoyundaki Yankıları

Mekki ULUDAĞ……...1434

ABD ve İngiltere Gazetelerinde Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Yeter MENGEŞ…….1477

Büyük Taarruz Öncesi ve Sonrası Diplomatik Girişimler ile Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı'nın İtalyan Kamuoyundaki Yansımaları

Gül ÇAKIR……1527

Başkomutan Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrasında Türk Basınına Yansıyan Yunan Menşeli Haberler

Kemal ÖZDEN……..1565

Paris Şark Konferansı'ndan Büyük Taarruz'a Uzanan Sürecin Alman Basınındaki Yansıması

Sezen KILIÇ……..1603

Avusturyalı Diplomatların Büyük Taarruz ve Sonrası Yaşanan Gelişmelere Dair Değerlendirmeleri

ONBİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ VE İÇ GELİŞMELER

Şaban ORTAK……..1635

Büyük Zaferin İç Politikadaki Sonuçlarından Saltanatın Kaldırılması

Oktay BOZAN……...1681

Başkumandanlık Meydan Muharebesinin Diyarbakır'daki Yankıları

Recep ÇELİK……1696

Hilal-i Ahmer'in (Türk Kızılayı'nın) Milli Mücadele'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

Yusuf Cihat ZORBACI……....1710

1920-1923 Yılları Arasında Mecliste Türk, Türklük, Türkçülük Konuşmaları

ONİKİNCİ BÖLÜM
HATIRATLARDA BÜYÜK TAARRUZ

Suat AKGÜL…….....1735

Harp Tarihi Dairesi'nin Büyük Taarruz Komutanlarının Hatıralarını Toplama Çalışması

Hasan BABACAN…….....1758

Cavid Bey'in Anılarında Büyük Taarruz ve İstanbul'daki Yansımaları

Yenal ÜNAL…….....1775

Muhalif Aydın Refik Halit Karay'ın Kaleminden 1922 Yılı Türkiye'sinin İzini Sürmek

Murat KAYA…….....1811

İzmirli Mahmud Hıfzı'nın Anılarında Büyük Taarruz

CİLT – IV

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİYOGRAFİLER

Fahri KILIÇ……..1827

Başvekil Rauf (Orbay) Bey'in Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sırasında Yürüttüğü Faaliyetler

Sadık SARISAMAN……..1848

Büyük Taarruz Kahramanlarından Afyonkarahisarlı Mehmet Şükrü Ayyıldız

Ali SARIKOYUNCU……1877

Başkomutan Tarafından Ödüllendirilen Bir Din Adamı: Müderris Abdullah Azmi Efendi (Akşit)

F.Rezzan ÜNALP……..1901

Büyük Taarruz'un Kahraman Havacıları: Cephe Tayyare Bölüğü Komutanı (Şehit Pilot Binbaşı) Fazıl Bey

Yücel YİĞİT……..1919

Esir Kampından Nakliye Taburuna: Afyonlu Komiser Muavini Mehmet Fakir (Pulat) Efendi

Olcay ÖZKAYA……1942

Türk Matbuatından Münevver Bir Kalem: Hakkı Tarık Us ve Milli Mücadele Yazıları

Celil BOZKURT…….....1964

Yüzellilik Aziz Nuri Bey'in II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Faaliyetleri: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Sunduğu Mektup Üzerinden Bazı Tespitler

Selami KURT…….....1984

Adını Anıtkaya (Eğret) Şehitliğine Altın Harflerle Yazdıran Türk Süvarisi: Binbaşı Galip ve Silah Arkadaşları

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİNEMA VE GÖRSEL KAYNAKLARDA BÜYÜK TAARRUZ

İ. Arda ODABAŞI…….....2015

Savaşın ve Zaferin Görselleşmesi: Sinematografta Büyük Taarruz

Gazi DOĞAN…….....2038

Türk ve Yunan Sinemasında Büyük Taarruz ve Sonuçları

Kemal ARI…….....2065

1923 Yılında Yayınlanan "Mehmet'in Hikayesi" Kartpostalları Serisinde Büyük Taarruz ve Sonrası

Zafer GÖLEN…….....2078

Filatelik Malzemede Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Eminalp MALKOÇ……...2112

Atatürk ve İnönü Dönemi Türk Basınında 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamalarının Görselleri Üzerine Bir Değerlendirme

Hadiye YILMAZ ODABAŞI……2182

30 Ağustos Zafer Bayramı'nın Basın Görsellerindeki İmaj Değişimi (1950-1970)

Şahin ÇILGIN…….....2217

100. Yılda Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
GÖRSEL SANATLARDA BÜYÜK TAARRUZ

Esma İGÜS…….....2241

Milli Mücadelenin Plastik Sanatlara Yansıyan Estetik Dili ve İkonografik Çözümlemesi

Fevzi Nuri KARA…….....2266

Milli Mücadele Dönemi Sosyal, Siyasal Olgular ve Türk Resmine Yansımaları

Mehmet Akif AĞTAŞ……...2301

Büyük Taarruz Hazırlıkları ve Savaş Planlarının İnfografik Tasarımlar İle Yeniden Yorumlanması

ONALTINCI BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ KUTLAMALARI

Fevzi ÇAKMAK……2335

Cumhuriyet Hükümetlerinin 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlama Törenlerine Yönelik Tutum ve Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi

Şule Sevinç KİŞİ……2365

Mustafa Kemal Paşa İçin Büyük Taarruz'un Anlamı ve 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar 'Şehit Asker Anıtı'nı Törenle Açması

Barış METİN…….2428

Türk Basınının Anlatımıyla 30 Ağustos Zaferinin Yirmi Yıllık Süreci

İbrahim BAŞ……..2438

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşının 50. Yıl Dönümünde Düzenlenen Kutlama Törenlerinde Afyon Valiliği, İstanbul Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu İş Birliği

DOKUZUNCU BÖLÜM

ULUSLARARASI ALANDA BÜYÜK TAARRUZ'UN YANSIMALARI

Reflection of the Greek Campaign Failure in Anatolia 1920-1922 Years in Diplomacy and the Public of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Vladan VİRİYEVİÇ*

INTRODUCTION

The dissolution of the Ottoman Empire and its specific subjugation by the leading forces of the Entente, the government of the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS), although in the initial months after the war focused primarily on consolidating relations with neighbouring countries, followed with great attention. Due to the numerous foreign policy challenges, it faced, as well as the great connection and influence of the Turkish element on cultural, political, economic and religious circumstances, especially in the southern part of the Balkan Peninsula, and the significant presence of its citizens in Istanbul, Izmir and other regions of the Ottoman Empire. The diplomacy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes approached the events in it with a lot of diplomatic interest and caution. Because the Kingdom of SCS was considered one of the countries is inheriting part of the state debts of the Ottoman Empire, it listened carefully to all information coming from Asia Minor, but also about the military-political engagement of Greece, as its immediate neighbour. This information was used to direct the foreign policy of the young kingdom, which had yet to build its foreign policy doctrine. Its important segment was the so-called The Eastern Question, that is, the creation of a peace treaty with the Ottoman Empire.

Already during the first week of December 1918, during the establishment of the Allied Supreme Command in Constantinople (High Commissariat), the Kingdom of SCS delegated two military envoys - one in Constantinople and the other in Izmir, who, in addition to intelligence and other military affairs, engaged in protecting the interests of its subjects in the territory of the Ottoman Empire. Ten months later, on October 10, 1919, the experienced diplomat Radomir Šaponjić arrived in Istanbul as a civilian delegate

* Porf. Dr., Filozofski Fakultet Kosovska Mitrovica, Sırbistan.

of the Ministry of Foreign Affairs, who was to be the representative of the Kingdom of SCS, both before the High Port and before the Allied Supreme Command ("High Commissariat") in Istanbul. One of his priority tasks was to continuously report to the authorities in Belgrade on the events in Istanbul and other parts of the Empire, with an emphasis on gathering intelligence on the Greek army's campaign in Asia Minor and Thrace, the Turkish resistance movement led by Mustafa Kemal Pasha and reactions High Gates and Allied Bodies in Istanbul.[1]

Diplomatic representatives of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Istanbul and Izmir collected information on the complex geopolitical situation in Asia Minor and Thrace from various sources - direct intelligence activities, i.e. from contacts with individuals from the higher executive structures of the Ottoman Empire, from direct communication with representatives of the allied occupation authorities in Istanbul and Izmir (primarily members of the French delegation) and citizens from the area who were part of the newly formed Kingdom after December 1, 1918, etc. Significant attention was paid to the analysis of the writing of the press published in Istanbul and the official communiqués issued by the High Gate, the allied delegations in Istanbul and the general command of the Greek army, engaged since May 1919 on the territory of the Ottoman Empire.

Along with diplomatic structures, the public of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes also showed visible interest in what was happening in the Ottoman Empire. This is evidenced by numerous articles in the daily and periodical press, which, for the most part, transmitted what was published by leading European newspapers and news agencies but also published reactions and comments from domestic politicians and other public figures.

Diplomatic-political speculations of the representatives of the leading forces of the Entente at the Peace Conference, which began on January 18, 1919, aroused great interest of the public of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, about which the press wrote

[1] Тонка Жупанчић, „Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара 1919–1945. (1890–1945)", *Архив*, 2, (2004), p. 11-12.

extensively. Thus, the newspaper "Zastava", close to the Serbian People's Radical Party, which was published in Novi Sad, analysing the texts of the Paris press, stated that the conference envisaged the division of the Ottoman Empire into two parts, one of which would belong to Greece and the other to a new state called "Constantinople" was formed and would be under the protectorate of the United States.[2]

The Yugoslav public received the initial news about the Greek campaign in Asia Minor from the daily press, which reported from Athens that, despite the resistance of a small number of Turkish military units, Greek troops, on the orders of the government of Eleftherios Venizelos, landed on May 15, 1919, in Izmir. And that on that occasion, about 300 Turks were killed, while among the Greeks, there were about 1,000 dead and wounded. These events caused great unrest in Istanbul, which is why the government resigned.[3] Citing the writings of the Italian newspaper Corriere Della Sera, the newspaper wrote that by the beginning of July 1919, a Greek expeditionary corps of about 25,000 men had occupied the broader hinterland of Izmir, facing strong resistance from the local Turkish population. Decided to send two more divisions to that area as reinforcements.[4] During the summer of 1919, the press carried news mostly from French newspapers that, under the impression of the deployment of Allied military contingents in Istanbul and other parts of the Ottoman Empire and the consideration of the "Eastern Question" at a peace conference in Paris,[5] in the eastern provinces of Erzurum and Trabzon, he notices the strengthening of the Turkish nationalist movement, whose initiators point out that "they will not give up a single inch of the territory of Asia Minor."[6] In an extensive report to his superiors in Belgrade, MP Šaponjić stated that, according to information obtained from "british sources", Kemal Pasha had about 80,000 members of

[2] Деоба Турске, *Застава*, 28. V 1919, 1.

[3] У Смирни, *Правда*, 21. V 1919, 1.; Деоба Турске, *Застава*, 28. V 1919, 1.

[4] Грци у Малој Азији, *Застава*, 17. VII 1919, 4.

[5] The Belgrade daily "Pravda" wrote that a definitive dismemberment of the Ottoman Empire was being prepared in Paris, with Italy gaining most of Asia Minor, Greece gaining Izmir and its hinterland, and Istanbul and its environs being occupied by the United States Army under a League of Nations mandate. – Подела Турске, *Правда*, 17. VII 1919, 1.

[6] Турска диже главу, *Застава*, 22. VIII 1919, 3.

regular troops and about 120,000 well-organized and armed volunteer units in Asia Minor, commanded by professional officers. Since the smaller armed conflicts had ended with the victory of the Kemalists, it was estimated that their forces were sufficient to suppress the Greek troops and expel them from the province of Smyrna. According to British information, the Italians assisted the Kemalists, especially in weapons, because on two occasions, larger transports of weapons transported by Italian ships were seized. The British did not have much confidence in the combat potential of the Greek army and estimated that, in the event of a severe conflict with the Kemalists in Asia Minor, larger contingents of British and French troops would have to be engaged, which was potentially tricky due to the small number of soldiers their need to hold larger military contingents in Syria and Egypt.[7]

News of the strengthening of Mustafa Kemal Pasha's movement in Anatolia aroused strong admiration among the Turkish and other Muslim populations in Istanbul, where the influence of the British grew day by day and, in fear of a possible uprising, began searches and arrests, especially of members. "Young Turk Movement", during which large quantities of hidden weapons were found in school buildings and mosques MP Šaponjić emphasized that the British were "behaving ruthlessly" towards the Turkish population in Istanbul, which caused daily incidents and conflicts ("not a day goes by without an attack on English soldiers or officers"). At the same time, British and French troops, especially military police units, were reinforced, but frequent disagreements erupted between them.[8] From the conversation he had with the Minister of Justice in the government of Salih Pasha, a native of Pocitelj in Herzegovina, he learned that the government secretly supported the movement of Mustafa Kemal

[7] AY-370-1-12, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, March 14, 1920.

[8] AY-370-1-16, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, March 25, 1920.

Pasha, whom Italians and French supported and that Greek troops in Asia Minor and Thrace are not able to oppose the Kemalists.[9]

During the spring of 1920, the Kemalist movement grew more assertive. The forces under the control of the High Gate in Anatolia practically did not even exist, and the Baghdad railway was under the power of the Kemalists. They attacked the area around Izmid when they were defended by ships of the British fleet and whose platoons were heard in Istanbul, where there was great unrest.[10] For that reason, a plan of offensive from the vicinity of Izmir on the routes to Balikesir, Akhisar and Alashehir was prepared at the headquarters of the commander-in-chief of the Greek troops in Asia Minor, General Paraskevopoulos. The leading Greek strike was to be carried out in the direction of Bilecik - Eskisehir - Kutahya, on which, using the geographical characteristics of the terrain, the Kemalists created a well-fortified defensive line, behind which they concentrated numerous reserve units. This enabled them a successful defence and a counterattack in the direction of Bursa. In the south, two Greek divisions penetrated from Usak to Afyon Karahisar in mid-June, capturing it and continuing to advance, forcing the Kemalists to send about 15,000 troops from Kutahya to Usak and Gediz, including one cavalry division.[11] This battle group encountered resistance from the Greek 32nd Infantry Regiment (some 5,000 troops), which occupied mountain positions in the Muratdag region. In fierce fighting, the Greeks managed to keep the advancing Kemalist group until forces arrived from Afyon Karahisar to help them.[12]

---

[9] AY-370-1-34, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, May 10, 1920.

[10] AY-370-1-38, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, June 18, 1920.

[11] Greek officials in London, referring to the news they received from Izmir, triumphantly declared that Greek units surrounded the Kemalists near Akhisar, gaining a significant number of prisoners and a large amount of prisoners of war, especially artillery.– Око Смирне, *Политика*, 27. VI 1920, 3.

[12] According to the analysis of one military analyst, the commander of the Greek 32nd Regiment correctly assessed the advantage of the difficult terrain in the area of Muratdag, the mountain range that separated the regions of Usak and Kutahya. In addition to this, some information stated that the Kemalist offensive was suspended

The daily “Zastava” wrote that under the command of Mustafa Kemal-pasha when he called “the unlimited master of Asia Minor”, there were about 200,000 soldiers who were well-armed and had significant artillery.[13] As early as the end of June 1920, the Kemalists managed to stop the Greek army's offensive and push it back towards Izmir, damaging the Izmir-Germenchik-Alasehir railway, which was strategically crucial for supplying the enemy.[14] MP Šaponjić learned from conversations with some officers from the Allied military contingent and with the officials of the Ministry of the Army at the High Gate that the Greeks suffered significant losses in these battles.[15] Impressed by the failure, the Greeks tried to recruit volunteers in Istanbul among the Greek population there. Still, it was unsuccessful because, as Šaponjić states, “half of them fled to Galata”.[16] His data sources told him that a certain success was made by the northern attacking column of the Greek army, which, after the triumph over the Kemalists in the battle of Some, managed to conquer Balikesir. Taking advantage of their navy, the Greeks managed to occupy several places along the Aegean and Marmara coasts, including Bandirma: for fear of being surrounded and cut off from the majority of the Turkish army.[17] After that, the Kemalists, for tactical reasons, evacuated from Bursa, but many of their smaller detachments remained behind the Greek army, carrying out guerrilla attacks, as was the case with the sudden attack on Baikos on the Bosphorus on

due to lack of ammunition. – Ратне операције у Малој Азији у јуну и јулу ове године, *Ратник*, X/1921, 79.

[13] Борбе у Малој Азији, *Застава*, 30. VI 1920, 2.

[14] Archives of Yugoslavia (AY) -370-1-40, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 2, 1920.

[15] AY-370-1-45, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 7, 1920.

[16] AY-370-1-40, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 2, 1920.

[17] AY-370-1-45, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 7, 1920.

July 5, 1920. Which "caused the greatest panic" in the suburbs of Istanbul.[18]

That Šaponjić's findings and assessments were correct is evidenced by the fact that in early August, the Kemalists began offensive actions in several directions. Rumours spread in the Istanbul public that there were Russians and Germans among them in the function of military advisers.[19]

The signing of the peace treaty in Sevres on August 10, 1920, by the provisions of which the territory of the Ottoman Empire was drastically reduced, additionally inflamed the Turkish nationalist movement. A few days after that, the Kemalists defeated a Greek battalion near Alashehir and took over civilian power in Kozli and Zonguldak, places on the Black Sea coast known for their rich coal mines. Attempts by the British and Greeks to push them back failed. Šaponjić had information that this was just an announcement of the upcoming Kemalist offensive: „Kemal Pasha is waiting for reinforcements to come from various Muslim areas, as well as ammunition and weapons promised to him by the Bolsheviks, so that he can start a stronger action against the Greeks." - he wrote to his superiors in Belgrade.[20] He commented with a certain amount of surprise on the fact that the Kemalist troops, in addition to light and heavy artillery and numerous cavalry units, also had war aviation at their disposal, which allowed them to carry out "serious attacks on the Greek army" in August. initiate operations that "have a more serious character than the current ones."[21] Šaponjić's correct assessment of the situation, that is, the strengthening of the Kemalist movement, was confirmed in the early autumn of 1920, when their formations penetrated the territory of Armenia, trying to get in direct contact with

[18] Ibidem.

[19] AY-370-1-51, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, August 2, 1920.

[20] AY-370-1-54, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, August 19, 1920.

[21] AY-370-1-59, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, September 4, 1920.

the Bolshevik forces, while attacking Greek troops in several directions and advancing towards Ushak.[22] Šaponjić also explained the rise of the Kemalist movement because the newly formed government of Tefik Pasha, in which hardline nationalists controlled the most important departments, secretly supported him. Namely, numerous demobilised officers and soldiers released from captivity were, with her help, transferred to areas controlled by the Kemalists, and there was information that Kemal Pasha also sent money.[23]

At the beginning of December, the Kemalists managed to capture Usak and start advancing towards Alashehir. According to the news from Izmir, there was a conflict between the supporters of Eleftoros Venizelos and King Constantine in the Greek garrison, where there were dead and wounded. This significantly reduced the morale of the Greek soldiers, so there were cases of mass surrender to the enemy.[24]

At the end of 1920, news circulated that Kemal Pasha was preparing a major offensive on the front towards Izmir. Regulating relations with Armenia, in which the Bolsheviks played a significant role,[25] enabled him to transfer important military forces from that

[22] AY-370-1-65, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, November 1, 1920..

[23] AY-370-1-66, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, September 9, 1920.

[24] AY-370-1-71, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, December 4, 1920.

[25] The fact that the Bolsheviks from Russia support the movement of Mustafa Kemal Pasha imposed a particular interest on the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Namely, communist activity was banned in the Kingdom of SCS on December 30, 1920, and members of the communist movement were arrested and persecuted. Therefore the activities of the Bolsheviks toward Asia Minor were perceived as a potential threat to the stability of the young kingdom. The information obtained by the diplomatic staff of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Istanbul said that the Bolsheviks were helping the Kemalists a lot, helping them with gold coins, weapons, ammunition and other war material, as well as that some of their units were directly involved in combat operations. The embassy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Istanbul at the end of 1920 had information that a permanent delegation of Bolsheviks had been formed in Ankara and that several of their engineering units were engaged in repairing roads, bridges and railways. – AY-370-1-76, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, December 18, 1920.

region in the direction of the future offensive.[26] The additional recruitment carried out in some parts of Anatolia provided him with about 100,000 new soldiers who were "well organised and armed" and characterised by high fighting morale and discipline. There was also a trend that the most capable officers of the sultan's army left Istanbul and joined the troops under the command of Kemal Pasha. Šaponjić learned from "Turkish circles" that a criminal organisation was formed in Istanbul, numbering about 20,000 armed members who were to attack the Greeks and the British "against whom there is great Muslim discontent" in the event of the success of Kemal Pasha's army.[27] Allied circles in Istanbul thought that the Kemalist offensive on Greek units would begin before King Constantine came to Izmir, to the front, and due to the dissatisfaction of the soldiers due to the long engagement in Anatolia, as well as due to difficult climatic conditions, resistance.[28] It was feared that Kemal Pasha planned to continue the incursion towards the capital after the capture of Izmir unless the allies agreed to evacuate Istanbul according to the armistice agreement in Mudros and occupy only the narrowest belt of the Moreuz militarily.[29]

A new Kemalist offensive in the direction of Eskisehir began in late December 1920. French intelligence sources said that the Greeks suffered heavy losses in the fierce fighting and that as many as 5,000 were captured.[30] Šaponjić reported to the Ministry that, despite the official denials of the Greek representatives in Istanbul, the Greek units were withdrawing and that the fighting was going on in the

[26] It was estimated that after this, Kemal Pasha withdrew 10 divisions from the Caucasus region and deployed them to the Greeks. – Грци беже, *Политика*, 13. IV 1921, 3.

[27] AY-370-1-76, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, December 18, 1920.

[28] Ibidem.

[29] AY-370-1-76, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, December 18, 1920.

[30] AY-370-1-85, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, January 16, 1921.

direction of Bursa.[31] Novi Sad's "Zastava", based on "reliable telegrams" from Istanbul, wrote that after three days of fierce fighting in the Bursa region, the Kemalists "beat" four Greek divisions "to the feet" and captured as many as 36,000 soldiers and officers, while the rest fled in panic.[32] Šaponjić also wrote about these events based on the information he received from his "good acquaintances" from the High Gate and the French diplomatic mission: "The Greeks attacked Brusa, and managed to suppress the small irregular Turkish forces that held line Gave - Bilecik. Those Turkish forces were retreating towards Eskisehir, the right side of the railway leading from Eskisehir to Bilecik. The Greek centre advanced towards Ineni, in the direction of Eskisehir, crossed Ineni and reached the fortified positions near Eskisehir. At that moment, the Turks counterattacked from three sides: frontally from Eskisehir, laterally to the left-wing of the Greek army (those Turkish troops that withdrew from Biledzik) and to the right-wing of the Greek forces (those Turkish troops that were sent as reinforcements from Kutahya). Surprised by this attack, the Greek troops stopped advancing and soon retreated, suffering casualties".[33]

King Constantine's return to power in Greece in mid-December 1920 marked a new phase in the Greek campaign in Asia Minor.[34] Unlike Venizelos, the king approached the conduct of war operations against the Kemalists with great optimism and zeal. The failure of diplomatic efforts by representatives of the leading Entente powers to force representatives of the Kemalist movement to abide by the provisions of the Peace Treaty of Sevres at a conference held in London on February 21, 1921, strengthened the Greek king in the belief that the situation in Asia Minor could be resolved. only by

[31] AY-370-1-86, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, January 20, 1920.

[32] Пораз Грка у Малој Азији, *Застава*, 23. I 1921, 3.

[33] AY-370-1-88, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, January 20, 1920.

[34] The leading forces of the Entente did not look favorably on the king's return to Greece, considering him a person who betrayed them during the First World War. That is why the foreign ministers of France, Great Britain and Italy sent an official letter to the Greek government that they would consider it a hostile act. – Опомена Грчкој, *Политика*, 4. XII 1920, 3.

military means. On the other hand, fearing that after the conclusion of the agreement on the cessation of hostilities with the French, on March 11, 1921, the Kemalists would have additional forces at their disposal that they could use in the fight against the Greeks, the king ordered urgent action. The mobilisation of three new classes of reservists was carried out, and on March 23, the Greek offensive began to the south towards Afyon Karahisar and to the north towards Eskisehir and Bilecik. Under the command of General Papoulas were about 120,000 men, well armed and equipped, deployed on a front about 300 km long.[35]

The Kemalists, on the other hand, used the winter months of lull to establish their position in the direction of Kutahya-Eskisehir-Bilecik, in order to be ready for the Greek attack. Their tactic was to offer less resistance, in order to slow down the Greek advance, relying on those established positions and moving to the counter-offensive at the right moment. After fierce clashes at the end of March 1921, the initiative sided with the Kemalists. Greek units suffered heavy losses, especially in the officer cadre.[36] Despite the efforts of Greek propaganda to mitigate the scale of the defeat,[37] Šaponjić learned from colleagues from the French embassy that the Greeks were withdrawing from Bilecik to Bursa [38] and from Afyon Karahisar towards Ushak,[39] that the security of Eskisehir is ensured and that

[35] Ратне операције у Малој Азији 1920-1921. godine, *Ратник*, IV-V/1921, 193.

[36] The newspapers wrote, referring to the British press, that General Vlahopoulos and the king's brother, Prince Andrew, who died of his wounds, were killed in the fighting. However, Greek official circles strongly denied the prince's death.– Грчки пораз, *Политика*, 6. IV 1921, 3.

[37] The Greek press claimed that their troops were achieving success, thus preventing the reunification of Turkish units near Afyon Karahisar, and that they withdrew from the Eskisehir zone according to plan, after conducting a successful reconnaissance. – Ibidem.

[38] Belgrade's "Politika" wrote, based on data obtained from Istanbul, that the northern group of the Greek army was in "complete disarray" and that the wounded and fugitives from the front were arriving in large numbers in Bursa, where evacuations were already being considered. – Грчки пораз, *Политика*, 8. IV 1921, 3.

[39] According to the news of a newspaper from Chicago, the Kemalist guerrilla detachments managed to penetrate the background of the Greek army and attack the communications that supplied it with war material. On that occasion, they captured about 2.000 camels loaded with food and ammunition, which resulted in several days of reducing the diet of Greek soldiers. – Ibidem.

British diplomats in Istanbul fear that the Greek army will be exposed to great temptations after this, which it will not be able to withstand, i.e. that everything will "turn into a complete defeat".[40] According to some rumors, three Bolshevik Cossack regiments provided important support to the Kemalists during these conflicts.[41] Gathering additional information about what happened during this unsuccessful Greek offensive, diplomatic officials of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes from Istanbul stated in a comprehensive report to the Ministry of Foreign Affairs: "Events on the battlefield confirmed the view that Greeks will not be able to succeed with their offensive. Their defeat before Eskisehir was greater than could have been predicted. The consequences are so serious that even the Greek temporary success in the direction of Karahisar did not give the results that the Greek General Staff expected from that success. Pressed from the north of Eskisehir and east of Kutahya, Greek troops had to leave Afyon Karahisar after a few days. The Turkish counter-offensive is now developing on three fronts: in the vicinity of Afyon Karahisar, in the direction of Brusa and in the direction of Izmid.

At the front near Afyon-Karahisar, the operations suddenly gained great importance. At the beginning of the Greek offensive, the Turks had only weak forces in this sector, whose task was only to laterally protect the Turkish main force, which was concentrated in front of Eskisehir. After the Greek defeat at Eskisehir, the Turkish troops went on the offensive near Afyon Karahisar as well. After several days of bitter fighting, Turkish troops captured Afyon Karahisar and threatened the direction of the Greek army's withdrawal, especially by occupying two stations on the Ushah-Afyon Karahisar railway. The Greek claim that they left Afyon Karahisar because they achieved their goal by demolishing the railway, is absolutely not true. They had to retreat under the pressure of Turkish attacks. In the direction of Bursa, the Greeks retreated to the very front of the town and their position at the front was so endangered that the fall of Bursa itself was expected every day.

[40] AY-370-1-104, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, April 4, 1920..

[41] Ратне операције у Малој Азији 1920-1921. godine, *Ратник*, IV-V/1921, 194.

At the front near Izmid, in the beginning, the changing situations were up to the Black Sea coast, but due to the failure near Eskisehir and under the pressure of the Turkish detachments, they withdrew to the position from which they started. Greek troops on this front are now concentrated near Izmid, and due to the occupation of Bakceshehir by the Turks, they were separated from the majority of Greek forces. Greek warships, as well as Greek transports, are already in Izmid to eventually accept this Greek army, board it and save it from capture. Greek ships are bombing the coast and thus facilitate the position of Greek troops who are already sheltered by the sea.

The Turks are making very big preparations to attack the Greeks again on the entire front. They are constantly visited by volunteers from the areas where Muslims live, and which borders Anatolia. In particular, they received a lot of cavalry and they also have enough war material. They do not lack, especially in ammunition. The morale of the Turkish troops is very good, especially after these recent successes. The authoritative French military circles believe that it can already be said from now on that the Greek military action in Asia Minor failed."[42]

The rest of the spring passed in relative calm. In addition to occasional small-scale clashes, both sides tried to reorganize, deliver fresh units, and replenish ammunition, especially artillery.[43] Analyzing this kind of "the calm before the storm", Šaponjić concluded: "The preparations that were made in Asia Minor for the resumption of operations are coming to an end. Both the Greek and the Turkish side claim that everything is over and that we are just waiting for a convenient moment to start the offensive. But it seems that this convenient moment does not appear for either side. It seems,

[42] AY-370-1-106, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, April 14, 1921.

[43] In early June 1921, news spread that two Bolshevik cavalry detachments, totalling about 15.000 men, had arrived to help Kemal Pasha's troops, and according to the statement of one servant of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which had visited Zunguldak, bolsheviks delivered six guns and a large amount of artillery ammunition. – AY-370-1-117, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, June 8, 1921.

even more so, that both sides are doing everything they can to find an excuse to postpone that convenient moment as late as possible.

The Greek army is undoubtedly more ready now than it has been for several months. However, still its readiness and suitability for combat do not give it even close to the guarantee of success that the Greek government wants to have before it decides to launch an offensive. Turkish army, more organized and stronger than ever before. However, he does not feel strong enough to start a successful offensive and is afraid to compromise his successes so far and his acquired reputation. But, as this state of inactivity cannot be prolonged indefinitely, it is, despite all the unresolved issues of the two sides, to be expected with the soon start of operations at the front. The only question is who will be the first to take the offensive. It seems that now the internal situation in the country, considering the foreign policy, will force Greece to start an offensive. The Turks are expecting that moment and hope that they will be able to successfully repel the Greek attacks, weaken and tire the Greek army a lot, and force it to gradually evacuate most of the territory it now occupies. The Kemalists are determined to fight to the end and will not make any concessions to the Greeks, unless they are forced to do so by force of arms".[44]

After these fierce clashes between the Greeks and Kemal Pasha's forces, the diplomacy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, as well as the public, paid significant attention to the fates of those people, Muslims from Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Kosovo and Metohija and Northern Macedonia. The Ottoman Empire in the late 19th and early 20th centuries. Due to the fact that most of them were inhabited in the zones that were the sites of conflict (Adapazar, Bursa, Kutahya, Afyon Karahisar, Inegol, Izmit, Sivrihisar, Karamursel, Ankara, Izmir),[45] that is, inhabited by a predominantly

[44] AY-370-1-117, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, June 8, 1921.

[45] According to Hasan Rebac, philosophers and politicians, made up the majority in Adapazar, so their representatives performed the function of the president of the local government; in the vicinity of Bursa, they were known for growing silkworms and silk processing, and in Afyon Karahisar for producing extremely luxurious carpets.– Жалосна судбина наших земљака у М. Азији, *Правда*, 8. VI 1919, 1.

Christian population, the incursions of the Greek army also resulted in their suffering. As Belgrade's "Pravda" wrote, their settlements were hit by Greek terror, so that "thousands of them were left with nothing anywhere, the Greeks kidnapped them all." [46] Reports from Istanbul testified that Greek troops committed mass crimes against the Muslim population in the vicinity of Izmid, Karamursel and the suburbs of Istanbul, Shile, in April 1921, killing even women and children, provoking reactions from allied authorities.[47] According to the officials of the French embassy, "the Greeks left a real devastation behind".[48] This fury was a consequence of the defeats they suffered in several days of fighting in the vicinity of the Gulf of Izmid, during which, by the way, both sides suffered significant losses.[49] To reliably determine the extent of the crime, a joint commission was formed, which included representatives of France, Great Britain and Italy.[50] She stayed on the field and stated that Izmid was burned entirely. The newspaper "Židov" indicated that they were in the period from 23-27. In June, Greek soldiers and sailors looted neighbourhoods inhabited

[46] Ibidem.

[47] The Greek cruiser "Kilkis" bombed Karamursel, after which sailors disembarked and completely burned the city. They did the same with several other coastal villages in the southern part of the Izmid Bay inhabited by Turks. – Грчко-турски рат, *Политика*, 6. VII 1921, 1.

[48] AY, 370-1-117, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, June 30, 1921.

[49] The Greek fleet dominated the Gulf of Ismid, and artillery support aided Greek ground troops, preventing Kemalists from entering Izmid for a long time. However, when the Kemalists managed to draw their artillery to the surrounding heights in the eastern region of the bay, the Greek fleet was forced to retreat and thus, the outcome of the victors was decided. Fearing Turkish reprisals, more than 20,000 Greeks and Armenians from Izmid and surrounding settlements fled their homes and evacuated to Istanbul by various vessels. - AY, 370-1-117, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, June 30, 1921.

[50] The French commissioner at the allied command in Istanbul said in a conversation with the ambassador of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes that "it is no longer possible to remain indifferent to the Greek weeks. We decided to send a commission of inquiry to Izmid, from where the commission will visit places that were looted by the Greeks and whose population was massacred". – AY, 370-1-117, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, May 11, 1921.

by Muslims and Jews. According to eyewitnesses, over 60 corpses were found next to the burning of their houses and shops, most of which had their hands tied behind their backs.[51]

The resumption of large-scale war operations has been observed since July 1921. The offensive was started by Greek units, attacking in two directions - north and south. In the north, they managed to capture Bilecik and Yenisehir. In the south, Afyon Karahisar and Kutahya, intending to direct all their forces towards Eskisehir,[52] when, after penetrating a column from the direction of Kutahya, they occupied it on the evening of July 19.[53]

The Turkish army resorted to retreating, to start a counter-offensive only after the loss of Kutahya on both wings,[54], while in the central part of the front, they remained on the defensive.[55] Šaponjićlearned that the withdrawal was going well, without significant losses in workforce and material.[56] According to the Istanbul newspaper Vakit, the Kemalists launched attacks on Usak on

[51] Krvavi pogrom u Ismidu, *Židov*, 10. VII 1921, 7.

[52] Relying on Greek sources, the press in Belgrade wrote that the Greeks repulsed a strong attack on the way to Eskisehir on July 13, in which the Kemalists lost about 120 people, and many Russian-made rifles remained on the battlefield, which was proof of support. provided to them by the Bolsheviks. – Рат у Малој Азији, *Политика*, 19. VII 1921, 2.

[53] The capture of Kutahya, the news that the Greek General Staff and the Crown Prince had entered it, caused strong admiration in the Greek public. The correspondent of "Politika" from Thessaloniki reported that the bells in the Athenian churches rang all night and that a vast mass of enthusiastic citizens took to the streets. The entry into Eskisehir was publicly called the "Second Marathon Battle" – Грчка офанзива, *Политика*, 21. VII 1921, 1.; Грчка офанзива, *Политика*, 23. VII 1921, 3.

[54] The Greek command issued a statement stating that Kemalist troops committed numerous crimes during the withdrawal, burning 25 Armenian villages: "Women and children in those villages were abused in the most horrific way."– Грчка офанзива, *Застава*, 21. VII 1921, 2.

[55] Agency news coming from Athens glorified the success of the Greek army, noting that the enemy was pushed east to Mahmoudia, that the railway to Ankara was cut and that the Kemalists lost about 1,500 men and 13 cannons in an attempt to counterattack. - Грчка офанзива, *Политика*, 26. VII 1921, 3.

[56] In a conversation with some French officers, he learned that a strong Turkish counterattack was expected and that Greek data on prisoners and war booty were exaggerated. – AY, 370-1-129, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 21, 1921.

July 23, destroying the entire Greek 13th Division.[57] They soon regained control of Bilecik and Yenisehir, then vigorously attacked the flank of the Greek army near Eskisehir, inflicting heavy losses on them[58] This prevented further Greek advance towards Ankara and forced them to establish themselves in positions around Eskisehir. After that, at the end of July, there was a long lull at the front. According to the estimates of the French officers, both sides tried to supply additional personnel and war material, stating that the offensive of the Greek army, despite maximum efforts, did not give the expected result: „The Turkish army remained almost unharmed and capable of further fighting. The Greeks only managed to occupy certain territories and moved away from their bases".[59] they predicted that with the arrival of rainy and cold weather, the Kemalists would start pushing Greek troops towards the Aegean coast.[60] The newspaper "Zastava" transmitted the optimistic words of Kemal Pasha: "We are strong as iron. One should not be disturbed by several strategic movements. The enemy will soon be destroyed".[61]

That the assumptions of the French officers were correct was confirmed by the situation on the ground. In early September, the Greek army, with significant losses, withdrew to the left bank of the Sakarya River and fortified itself on the stretch Kutahya - Afyon Karahisar.[62] According to the news about the events on the front, which arrived in Istanbul during the first three weeks of September,[63]

---

[57] Тежак грчки пораз, *Политика*, 27. VII 1921, 3.; Рат у Малој Азији, *Застава*, 31. VII 1921, 3.

[58] AY, 370-1-128, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 15, 1921.

[59] AY, 370-1-130, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, August 2, 1921.

[60] Ibidem.

[61] Грчко-турски рат, *Застава*, 3.VIII 1921, 2.

[62] AY, 370-1-132, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, August 10, 1921..

[63] According to information from the "Havas" agency from Ankara from September 13, the Kemalists completely defeated two brigades of the Greek army on the right wing of the front, conquering several Greek fortified trench lines. On that occasion, they captured several hundred Greeks, with a large amount of war booty -

Šaponjić concluded that the Greek withdrawal, with heavy losses, came under pressure from newly arrived Kemalist units from Sivas and Erzurum ("This pressure from the Turkish army on the Greek front was much stronger than it seemed at first.").[64] The Kemalists liberated Sivrihisar and Sejitgazi, southeast of Eskisehir, and Bolvadin and Chai, east of Afyon Karahisar, approaching 25 km from Eskisehir.[65] In a report to officials in Belgrade, he wrote: "It is obvious that the Greeks, in this third offensive of theirs, which was prepared for so long and supported by war material from England, failed to achieve their main goal - the destruction of Turkish military force. The Turkish army still exists, strengthened by new contingents of volunteers and abundantly supported by Soviet Russia with war material and money. And while the Greek troops avoid any stronger conflict to have only the possibility of getting out of this difficult situation with as few losses as possible and reaching the previously established reception positions, the Turkish troops are constantly attacking the Greek front, especially on both wings. (...) The action of the Turkish flying detachments is vivacious, causing great losses to the Greeks in the background, damaging the railway and bridges, attacking ammunition columns and making it difficult to supply the troops with food and ammunition. The rains have already begun to fall in Asia Minor. The cold was great, making the otherwise unfavourable position of the Greek troops even more difficult; they were not ready enough for one winter campaign because the Greek General Staff thought they would destroy the Turkish army by the end of August and enter Angora."[66]

---

machine guns, rifles, ammunition ... – Турска офанзива, *Правда*, 15. IX 1921, 1.; Турска офанзива, *Политика*, 15. IX 1921, 3.

[64] In those days, Belgrade dailies carried news "from Greek sources" in Istanbul that Kemalists had committed grave crimes against the Greek and Armenian populations in Bafra, deporting all men over the age of 14 to Kastamonia, most of whom were killed during the trip. Their property was looted. A Turkish family managed to save 49 Greeks by hiding them in their house, only to later take refuge in inaccessible terrain on a nearby mountain. – Покољ у Бафри, *Политика*, 12. IX 1921, 3.

[65] Грци узмичу и даље, *Застава*, 6. IX 1921, 2.; У Малој Азији, *Застава*, 18. IX 1921, 2.

[66] AY, 370-1-134, Letter from the Embassy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, September 27, 1921.

In late September and early October 1921, dailies in Belgrade wrote about the great successes of the Kemalists in the Eskisehir area,[67] that is, Kemalist forces surrounded this city.[68] Under the impression of heavy defeats at the front, the situation in Greek public opinion was heated. The daily arrival of a large number of wounded from the fronts in Asia Minor, as well as the poor state of state finances, followed by the fall in the value of the Greek currency, caused great dissatisfaction among the citizens towards King and Prime Minister Gunnaris and shook the fighting morale of the army.[69] Transmitting the writings of the Athenian press, which, to appease Greek public opinion, Belgrade's "Pravda" informed readers that the Kemalist attacks near Afyon Karahisar were repulsed, that about 5,000 people were lost in the fighting on the Sakarya River and that their situation was "desperate": "Their army was left without equipment. The detainees being detained are literally in rags".[70]

The lull that occurred due to worsening weather conditions, i.e. the arrival of cold weather and snowfall, which made it difficult and in some parts of Anatolia completely prevented the movement of troops, was in favour of the Kemalists and provided them with an additional supply of war material. According to Šaponjić's findings, which came from "serious Turkish and French sources", Kemal's government's efforts in Ankara to improve the situation in the army have yielded severe results. According to the French officers he spoke with, after some changes in senior command and the establishment of a railway link between Ankara and units at the front, the Kemalists had never before had a more extensive "neither better equipped nor supplied with weapons and ammunition", which allowed them to start "Large-scale operations against the Greek army, whose material and

[67] Турци у Ескишехиру, *Политика*, 29. IX 1921, 2.; Успех кемалиста, *Правда*, 29. IX 1921, 1.

[68] Око Ескишехира, *Политика*, 7. X 1921, 1.; Турци напредују, *Правда*, 7. X 1921, 1.; Кемал напредује, *Правда*, 8. X 1921, 1.

[69] "Politika" wrote on the front page on October 5 that in the battles on the Sakarya River alone, the Greek army had about 18,000 dead and wounded. – Грци у шкрипцу, *Политика*, 5. X 1921, 1.

[70] Атина о Камалу, *Правда*, 11. X 1921, 1.

the especially moral condition is not the best."[71] A significant moment in strengthening their movement was the signing of an agreement with the French, who left them significant quantities of cannons and ammunition during their withdrawal from the province of Cilicia. Šaponjić had information that, in addition to this agreement, a secret convention was signed according to which the French undertook to help the Kemalists with weapons and ammunition, as well as to give them political support, and the Kemalists would come to their aid if their possessions in Syria were endangered.[72]

The period of calm was marked by numerous propaganda, contradictory and sensationalist information, placed on the press pages. One of those that caused public excitement was the death of Kemal Pasha. Namely, according to "unconfirmed" news from London, the British army killed Kemal Pasha in Afghanistan in early December 1921, who was on a diplomatic mission there.[73] A month later, in parallel with the news from Istanbul about the imminent launch of the Kemalist offensive, a new rumour was published about his death, that is, that he was killed in Ankara.[74]

With the approach of spring, i.e. the improvement of weather conditions, a new aggravation of the situation on the fronts in Asia Minor was expected. Along with military preparations, both sides developed a strong diplomatic campaign - the Greeks supported by official London and the Kemalists by the French government. The Kemalist government ultimately demanded the withdrawal of Greek troops to the Eskisehir-Kutahya-Afyon Karahisar line, which they refused in Athens and, as a kind of response, announced additional mobilisation and organised the collection of voluntary contributions for the army at the front.[75]

Šaponjić also took part in these diplomatic activities his way, having an extensive conversation with the representative of the

[71] AY, 370-1-139, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, September 18, 1921.

[72] Ibidem.

[73] Кемал паша убијен?, *Застава*, 6. XII 1921, 3.

[74] Вести, *Застава*, 21. I 1922, 2.

[75] AY, 370-1-148, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, February 28, 1922.

nationalist government in Ankara, Yusuf Kemal, who told him that their position was that the Greeks must leave Izmir and Thrace, and then agree to demarcation on the line Enos - Media.[76] Analyzing the situation of the Kemalist and Greek armies, relying on "information that has always been accurate so far", Šaponjić concluded that the Kemalist army had grown in number and was well supplied with weapons and ammunition, and wrote for Greek troops: "Greek army, although materially well equipped and numerically stronger than the Turkish army, it does not have the necessary morale and either in attack or defence, it will not give even close to the results that the Greek people expect from it. It can be positively claimed that the Greeks will not be able to suppress Kemal, destroy his military force and force him to capitulate and make peace with the dictates of the conditions for peace. The Greeks will hardly be able to hold on to their current positions, but they will not be able to suppress the Turks. Their occupation of Asia Minor depends on how long the Greeks will be able to keep such an army in Asia Minor and bear such costs. If the Greeks fail to break the Turkish military force in the upcoming operations, they will be forced to leave most of the territory they now hold without military pressure from the Turks because they will no longer be able to withstand such costs or keep such an army under control for a long time. weapons".[77] One French officer, who had intensive contacts with the Kemalist headquarters in Ankara, expressed his opinion "that the Turks are fully prepared to withstand the attack of the Greeks and, even more so at a convenient moment, to go on the offensive, as they did on Sakari."[78] The correctness of this analysis of Šaponjić was also confirmed by the opinion of the French High Commissioner in Istanbul, General Pele, with whom he spoke on April 18, 1922. Pele believed that the attitude of the armies in Asia Minor had changed significantly in favour of the Turks. According to

[76] AY, 370-1-161, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, April 20, 1922.

[77] AY, 370-1-148, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, February 28, 1922.

[78] Ibidem.

French intelligence, the Greeks had a maximum of 150,000 people, who were largely demoralised by their long stay at the front, and there were, therefore, many deserters.[79] Also, the discussions between the Venizelos and the supporters of King Constantine intensified daily; due to financial difficulties, the salaries of officers and soldiers did not receive salaries for the last two months, which had a negative impression.[80] According to General Pele, the Turkish army numbered over 120,000 regular troops and had many flying, irregular detachments: "It has excellent morale and enthusiastically wants to continue the war, convinced of the final victory of Turkish weapons. The military equipment is good, and the army has enough ammunition".[81]

Diplomatic entanglements over attempts to reach a peace agreement between Turkey and Greece continued during March 1922. Allied High Commissioners handed over a draft agreement to the High Gate, which was disapproved by Turkish public opinion. According to the Istanbul press, the Turks insisted that the whole of Eastern Thrace with the Adriatic remain part of the Ottoman Empire and the European coast of the Dardanelles Sea, with the consent that the sea is under the control of allied military forces. On the other hand, representatives of the Kemalist government from Ankara demanded the evacuation of all allied military troops, including Greek units, from Anatolia and that the Turkish border in Europe be set on the Maritsa River.[82] However, Šaponjić estimated that they would be ready to agree to the Enos-Midi line as well.[83]

---

[79] The accuracy of these allegations was also confirmed by the texts from "Politika" about the frequent occurrences of illegal crossings of young Greek men on the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the beginning of May 1922. Their escape from Greece was motivated by efforts to avoid being sent to the front in Asia Minor. Only at night, 7-8. In May, 60 of them fled to the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. – Грци неће у војску, *Политика*, 9. V 1922, 3.

[80] AY, 370-1-161, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, April 20, 1922.

[81] Ibidem.

[82] Евакуација Мале Азије, *Политика*, 22. IV 1922, 2.

[83] AY, 370-1-150, Letter from the Embassy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, March 30, 1922.

It turned out at the beginning of June that diplomatic initiatives had failed. The first serious conflict occurred in Samsun, when five Greek ships, including an armoured cruiser, bombed the city on the Black Sea, causing tremendous material damage and casualties.[84] The reaction of the Kemalists did not take long. In the following days, Belgrade newspapers, quoting the French press, reported that an offensive had been launched in the vicinity of Eskisehir "with incredible ferocity".[85]

At the end of June 1922, the warring parties intensified mutual activity in bringing new troops and ammunition reserves to the front lines, which indicated the imminent beginning of the offensive. The Kemalists brought two divisions from the vicinity of Ankara to the front towards Izmid, advancing towards Bursa. Šaponjić's information, which he received from the French embassy in Istanbul, said that the Kemalists had large quantities of ammunition, which they received as aid from the Bolsheviks, but also that they produced significant amounts independently in newly built workshops near Ankara. that it is well equipped.[86] A large number of Turkish officers from Istanbul joined the Kemalists, for whom aid in money and medical supplies was collected among the Muslim population in the capital.[87] The French predictions were that the Greeks would not be able to strengthen their army to such an extent that they could defeat

[84] The reason for this attack was the information of the Greek army that there is a large ammunition depot in Samsun, which, as part of the preparations for the next offensive, was to be transported by Kemalist units in Adapazar in those days. An attempt by Turkish artillery to repel the attacker was unsuccessful due to the shorter range of their cannons. According to French newspapers, a large number of women and children were killed in the bombing of the city, when the Greeks emphasized that it was a "litter of pirates". – AY, 370-1-165, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, June 9, 1922.; Бомбардовање Самсуна, *Политика*, 12. VI 1922, 2.

[85] Рат у Малој Азији, *Политика*, 11. VI 1922, 4.

[86] Šaponjić had information that a significant amount of artillery weapons and ammunition had been given to the Kemalists by the French Commissioner for Syria, General Gurand. "The French support them in every way", he wrote. – AY, 370-1-171, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 3, 1922.

[87] Ibidem.

the Kemalists and occupy Ankara. They believed that since the battle of Sakarya, the attitude of the warring parties had changed in favour of the Turkish army, which was both numerically stronger and better equipped than it was when it stopped the Greek invasion and pushed them far back.[88]

Judging by the small number of texts published in the press pages of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in July, there was a lull between the warring parties in Asia Minor.[89] Analyzing the current situation to predict the events in the coming days, MP Šaponjić wrote: "Preparations for the war at the front are still being carried out with the most significant activity. They are constantly sent to various sectors of the front of the newly formed unit. The Turks are convinced that before the winter, one of the two warring parties will have to decide on the offensive under the pressure of the political situation, and they are doing everything to be better prepared for that moment. (...) There is a growing belief that the Greeks will leave their current positions before the winter and withdraw to the line assigned to them in Asia Minor by the Treaty of the North, establish themselves on that line and defend Smyrna and its immediate surroundings. In the event of this withdrawal of the Greeks, the Turks would carry out a general offensive against Greek troops and would look to use this moment to put the Greek army in as difficult a position as possible and force it to withdraw from Asia Minor".[90]

During this time, new diplomatic activity was observed, primarily by the French, British and Italian governments, to find an adequate solution to establish peace.[91] Thus, at the end of July, a

[88] Ibidem.

[89] Also, there was a change in the diplomatic mission of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Istanbul - on July 30, 1922, Trajan Živković was appointed delegate instead of Šaponjić, which, at first, resulted in fewer reports on the situation in Asia Minor preserved in funds of the Archives of Yugoslavia in Belgrade. It can be assumed that this is due to the fact that Živković needed time to establish contacts with relevant "data sources" in the city on the Bosphorus.

[90] AY, 370-1-173, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, July 16, 1922..

[91] The representative of the Kemalists in Istanbul, Rafet Pasha, submitted a document to the Allied Commissioners, which stated the demands of the political movement based in Ankara: 1) that the Allied military troops leave Istanbul immediately; 2) abolition of the capitulation regime; 3) to return Mosul to Turkey,

meeting between Kemal Pasha and English General Townshead took place in Konya, who informed him that the belief in the English Lower House was growing that the Kemalist demands for peace were justified.[92] However, the beginning of August led to a new plot. The Greek government asked the allied commissioners in Istanbul to allow the Greek army to occupy the city, emphasising that it was the only way to convince the Turks to agree to the negotiations. This request, accompanied by the movement of Greek units from the direction of Thrace towards Chataldji, caused great excitement in diplomatic circles in Paris, London and Istanbul. There were rumours about clashes between Turkish units and Greek troops around Chataldja and that many Turkish citizens of Istanbul were leaving the European part of the city and evacuating to the Asian side.[93] The London daily "Morning Post", whose writing was broadcast by the Belgrade daily "Vreme", estimated that the Greek threats were a simple bluff because the state of Greek finances was desperate.[94] This soon proved to be accurate, as the firm negative attitude of official Paris, Rome and London towards the Greek idea of occupying Istanbul forced the Greek government to give up. As early as August 5, news arrived of the Greek withdrawal from Chataldja, of the deployment of detachments of French, English and Italian cavalry and infantry in the neutral zone near Chataldja and Asia Minor that the Greeks had burned the city of Aydin.[95] Ten days later, the situation around the neutral zone calmed down so that the Greek and allied representatives signed an agreement on mutual withdrawal to a depth of 10 km from the demarcation line.[96]

New attacks by Kemalists in Asia Minor began during the second half of August 1922, when, according to some newspapers in

make border adjustments to Syria and return the islands of Mytilene and Chios to Turkey. – Нов заплет на истоку, *Време*, 31. VII 1922, 1.; Грчки ултиматум Кемал паши, *Застава*, 3. VIII 1922, 3.

[92] Енглеско турски споразум, *Време*, 1. VIII 1922, 1.

[93] Грчка војска у покрету на Цариград, *Време*, 2. VIII 1922, 1.

[94] Грчки блеф, *Време*, 5. VIII 1922, 1.

[95] На Чаталџи је све мирно, *Време*, 6. VIII 1922, 1.; Ситуација на Чаталџи, *Време*, 8. VIII 1922, 1.

[96] На Чаталџи, *Време*, 18. VIII 1922, 1.

Vienna, they captured the city of Burhania.[97] The Athens press reported on two-point attacks by Kemalists near Afyon Karahisar, which were repulsed by Greek units.[98] However, on August 26, the Kemalists, after vital artillery preparations, launched an offensive in which, according to the Greek command, they engaged ten divisions.[99] On the night of 27/28. In August, they managed to break through Greek lines, destroy one division and penetrate Afyon Karahisar. The news of this caused "astonishment and dejection" in Athens.[100] Belgrade dailies reported extensively in the European press on the latest escalation of the conflict, stating that after the retreat from Afyon Karahisar, the Greek army suffered heavy losses,[101] panicked, retreating to the seashore, leaving behind large quantities of food, weapons, and ammunition, and strong Kemalist columns advancing in the direction of Bursa.[102] In a violent raid, the Kemalists captured about 7,000 enemy soldiers, liberated Usak, and their cavalry, after fierce fighting, drove the Greek army out of Eskisehir and Alasehir, forcing Greek Interior Ministers Stratis and Minister of War Teotokis to travel to Izmir they would try to fix the catastrophic situation on the spot.[103] According to the news from Athens, there was "great upset" and indignation of the citizens towards the government and the king, and the press brought "the most insulting texts" against France, claiming that it supported the Kemalists.[104] On August 28, MP Živković also had information about the entry of Kemalists into Afyon Karahisar and Usak, who was informed about it at the French Embassy in Istanbul. "The Greek army is retreating in disorder", he

[97] Турска офанзива, *Време*, 25. VIII 1922, 1.

[98] Турска офанзива у Малој Азији, *Време*, 28. VIII 1922, 1.

[99] Турци настављају офанзиву, *Време*, 29. VIII 1922, 1.

[100] Грчки фронт пробијен, *Време*, 30. VIII 1922, 1.

[101] The Paris press wrote that the division that defended Afyon Karahisar was "almost destroyed". – Грчки пораз, *Политика*, 1. IX 1922, 2.

[102] Грци се повлаче ка Мраморном мору, *Време*, 31. VIII 1922, 1.

[103]In the battles around Usak that lasted 48 hours, the Turks, according to the American newspapers, used seven tanks and artillery they received from the French. – Турски танкови у борби, *Политика*, 6. IX 1922, 3.

[104] The Greek government has denied the allegations of some Athenian newspapers that the Kemalist troops are commanded by French officers, and the planes are piloted by French pilots. – Грчки пораз, *Време*, 1. IX 1922, 1.; Грци се повлаче, *Правда*, 2. IX 1922, 2.

told his superiors in Belgrade.[105] The next Kemalist attack followed Kutahya, the crossroads of important roads and the place where the Greek northern and southern armies met. The occupation of Kutahya separated them so that the north retreated towards Burski and the south towards Izmir.[106]

This violent attack by the Kemalists and the circumstances it took place filled the pages of the newspaper. The Belgrade newspaper "Vreme" stated: "News from the Greek-Turkish front leaves no room for doubt that the Turks won a great victory and that the Greeks are facing a catastrophe. (...) According to news from reliable sources, a catastrophe occurred for the Greeks on the battlefield in Asia Minor. The army refused obedience and did not accept the fight anywhere; it dropped its weapons, fled and surrendered. The Turks are advancing at lightning speed. "[107] A September 2 report by "Politika's" Istanbul correspondent stated that the news of the Kemalists' entry into Eskisehir and the breakthrough of the Greek front in Istanbul were "indescribably enthusiastic",[108] that they liberated Bilecik after fierce fighting and that Greek troops withdrew about 30 km backwards.[109] The newspaper "Pravda", which expressed Greek views, wrote: "The Greek army in Anatolia suffered a heavy defeat. As much as we have sympathy for neighbouring Greece, that is one fact that must be stated and taken into account".[110]

As early as September 2, the Kemalist artillery began attacks on Bursa, and according to news agency reports, the situation of the Greek army in the Bursa region was desperate, so that "the Greeks lost hope of saving the town".[111] Despite the Greek government's efforts to portray the situation at the front in official communiqués as stable, denying the news of the devastation that engulfed the troops,

[105] AY, 370-1-185, Letter from the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, August 29, 1922..

[106] После пада Смирне*, Време*, 11. IX 1922, 1.

[107] Турци иду на Смирну, *Време*, 3. IX 1922, 1.

[108] Official circles in Ankara announced that the Greeks lost about 200 cannons and about 12,000 people near Eskisehir. – Грчки губитци, *Време*, 7. IX 1922, 1.

[109] Грци се повлаче, *Политика*, 3. IX 1922, 2.

[110] Пораз грчке војске, *Правда*, 1. IX 1922, 2.

[111] Повлачење Грка, *Правда*, 3. IX 1922, 2.

the fact that ships carrying refugees from Asia Minor began arriving in the port of Piraeus on September 3, suggested a different conclusion.[112] The profound crisis of the Greek army was also confirmed by the dismissal of the commander-in-chief on the territory of Asia Minor, General Hadzianestis. General Trikupis was appointed to this position.[113] The Belgrade press wrote on September 6 that the Kemalist units were advancing unstoppably with the goal of reaching Izmir, that thousands of Christians were fleeing towards Izmir, and that Greek troops in the retreat were burning towns and villages.[114] Official circles in Ankara triumphantly announced that the Greek 3rd Army was completely defeated near Eskisehir, and about 7,000 Greek soldiers were killed on the battlefield.[115] The condition of the Greek troops were described as "desperate", and news spread that entire regiments had disobeyed their commanders, shouting the slogan: "Long live Lenin!".[116] According to Reuters, "a well-informed source learned that" the Greek catastrophe in Asia Minor is complete and that nothing can save the Greek army from total ruin".[117] As early as September 5, the Kemalist troops, advancing towards Izmir, reached Odemis, at a distance of 60 km. In the north, after heavy "hand-to-hand" fighting, they entered Bursa.[118]

The actual sensation in public was caused by the news that the Kemalists managed to capture the entire main headquarters of the Greek troops in Asia Minor - Generals Trikupis and Digenis, along with five other high-ranking officers.[119] The Havas news agency ran news of Greek casualties, saying that about 50,000 people had been lost by their troops and about 15,000 had been captured by the Kemalists, forcing the Greek government to negotiate a ceasefire and

[112] Грци и Турци, *Време*, 5. IX 1922, 1.
[113] Генерал Хаџинестис смењен, *Време*, 6. IX 1922, 1.
[114] Турци иду на Смирну, *Време*, 6. IX 1922, 1.
[115] Грци евакуишу Малу Азију, *Политика*, 6. IX 1922, 3.
[116] Турци пред Смирном, *Време*, 7. IX 1922, 1.
[117] Битка је бесповратно изгубљена, *Време*, 7. IX 1922, 1.
[118] Турци у Бруси, *Време*, 7. IX 1922, 1.
[119] "Pravda" wrote about the circumstances of the capture of these Greek officers: "General Frangos telephoned that the 1st and 2nd armies were under his command. Those armies had already taken up positions towards Usak and Alasehir. The captured generals had gone with their general staff to meet their armies, and on that occasion they encountered the enemy cavalry that captured them". – Главни командант заробљен, *Време*, 8. IX 1922, 1.; Како је заробљен шеф, *Правда*, 9. IX 1922, 2.

evacuate the army from Asia Minor.[120] Referring to the allegations of the "Chicago Tribune", Belgrade's "Politika", analysing the causes of such an unexpectedly rapid collapse of the Greek army, wrote: "It seems that Greek General Hatzianestis, who is otherwise known as a very good soldier, was not able to maintain morale in the Greek army. The troops were, above all, far away from the sea shore and from the supply centers. The morale of the soldiers was so low that they did not listen to their officers or non-commissioned officers. It is claimed that no Greek soldier has been punished in the last year, nor have the officers dared to punish the soldiers for anything. (...) In addition, the Greeks transferred a significant part of their troops from Asia Minor to Thrace in the last two months because they intended to attack and conquer Constantinople. (...) Kemal hid the preparations for the attack in the greatest secrecy. With its first decisive blow, Kemal's army managed to tear all three Greek army corps into several parts. (...) The Turkish cavalry, which was not numerous, supported by weak parts of the infantry and some artillery, chased the broken pieces of the Greek army in succession. "For the last three days, the Greek troops have been so panicked that they have left cannons and a chamber everywhere along the way, fleeing to the sea."[121] The correspondent of "Politika" from Thessaloniki reported that ships with fugitives from Izmir docked in that Greek port, which testified that the situation in the city was chaotic: "Soldiers rob warehouses and rob. The commander of the place sent officer patrols all over the town, forcing the soldiers to the camp, where they disarmed them. The demoralised troops are being transported under special guard to the island of Mytilene, where they will stay for a while and gradually later move from there to Greece and carry out demobilisation in small groups".[122] Citing the French press, the paper said that the Kemalists, penetrating Izmir, had captured about 500 Greek officers, 12,000 soldiers, 700 cannons, 2,000 machine guns, 950 trucks and 11 planes and that the Greek southern army was surrounded.[123] The Thessaloniki

[120] Грчки је пораз потпун, *Политика*, 8. IX 1922, 3.
[121] Грчка војска, *Политика*, 9. IX 1922, 3.
[122] Разбијена војска, *Политика*, 9. IX 1922, 3.
[123] Ка Јегејском мору, *Политика*, 9. IX 1922, 3.

correspondent, citing the testimonies of refugees from Asia Minor, wrote: “The refugees who fled here from Smyrna say that the Greeks did not have more than 120,000 fighters on the battlefield. Everything else was the background, which significantly contributed to the demoralisation of veterans' units with its debauched life in the towns, especially in Simrna. That background, which had the most elegant suit, was made up of various slackers from all walks of life, especially the sons of politicians, the intelligentsia and the wealthy merchant class. (...) The wounded Greek officers who were brought here said that the panic was caused by new soldiers recently recruited from the devastated parts of Asia Minor. These soldiers did not fight at all. As soon as the first rifle exploded, they would run into the background, not caring whether the military authorities would sentence them to death for fleeing. The fear of Turkish massacres is so ingrained in those Christian soldiers that they always run away with their heads regardless.”[124]

As early as September 8, Kemalist cavalry units occupied the surrounding hills near Izmir, the fall of which was only a matter of time. Their planes dropped leaflets urging the population to remain calm. But, despite that, in the city, were masses of refugees were constantly arriving, “panic and despair” reigned.[125] A day later, they entered Izmir.[126]

The highly critical situation in which the Greek army and diplomacy found themselves forced the government in Athens to ask the allied representatives in Istanbul to mediate to conclude a truce. In a joint address to the government of Kemal Pasha, they demanded an immediate cessation of hostilities with the troops remaining in the positions they would find themselves in when the armistice came into force, after which Greek troops would be evacuated from Asia Minor.[127] The Kemalist representative in Istanbul told the local press that the government in Ankara would not agree to a truce until the last Greek soldier was evacuated from Istanbul, Asia Minor and Thrace,

[124] Колико их је било, *Политика*, 10. IX 1922, 3.

[125] Последњи часови Смирне, *Време*, 10. IX 1922, 1.

[126] После пада Смирне, *Време*, 11. IX 1922, 1.; Тражено је примирје од Кемала, *Правда*, 12. IX 1922, 2.;

[127] Грци траже примирје, *Политика*, 11. IX 1922, 3.

the departure of Greek ships from Turkish territorial waters and the payment of war reparations.[128]

The liberation of Izmir was a crucial moment in the Greco-Turkish war in Asia Minor from 1920-1922. a year and represented the end of the first phase of the Turkish National Liberation Movement led by Mustafa Kemal Pasha. After that, the diplomacy and the press of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes focused on new diplomatic plots related to achieving the final peace in the area of Anatolia.

Summary: Greco-Turkish War 1920-1922. represents a turning point in solving the so-called Eastern question. As a young, newly created state, which in the geopolitical constellation in Southeastern Europe represented an essential element of the so-called Due to the Versailles Peace Order, as well as the fact that it was an immediate neighbour to Greece and a close historical inheritance, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes followed the events in Asia Minor and Thrace with vigilant attention during this war conflict. Her diplomatic position, as well as public opinion, were very interested in its outcome. In the available archival materials and articles of the daily press, news about the war activities of the Greek army and troops under the command of Mustafa Kemal Pasha occupied a prominent place. Trying to see the situation as objectively as possible, the diplomatic representatives of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Istanbul regularly reported to the Ministry of Foreign Affairs in Belgrade about the situation on the ground, but also about behind-the-scenes diplomatic and political entanglements. Also, the leading dailies, primarily those published in Belgrade as the capital, systematically treated the Greek war campaign in Asia Minor by publishing numerous articles based on various sources of information. What can be concluded is the determination and persistence of the Turks gathered around Mustafa Kemal Pasha and his followers to defend the national independence and, to the greatest extent possible, the territorial integrity of the Ottoman Empire, despite the fact that in the initial phase of the conflict the Greeks had a considerable

[128] Турски услови за примирје, *Време*, 11. IX 1922, 1.

advantage in regarding the combat equipment of their troops, in the end, with extraordinary efforts and sacrifices, they prevailed and brought the final victory. The catastrophic defeat of the Greek troops at the end of the summer of 1922 was a consequence of the underestimated strength of the opponent, low combat morale at critical moments and excessive ambitions. On the other hand, the expressed patriotism and skilful command strategy of the Kemalist military commanders, along with the valuable material support of the Bolsheviks from Russia, resulted in a magnificent triumph whose proportions represent the foundation of the modern Turkish republic.

BIBLIOGRAPHY

1.Unpublish Sources

Archives of Yugoslavia – Belgrade.

2.Fond

Legation of the Kingdom of Yugoslavia in Turkey – Constantinople, Ankara 1919-1945 (370).

3.Press

Политика – Belgrade.

Правда – Belgrade,

Ратник – Belgrade,

Време – Belgrade,

Застава – Novi Sad,

Židov – Zagreb.

4. Literature

Жупанчић, Тонка, "Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара 1919–1945. (1890–1945)", *Архив*, 2, (2004), p. 9–25.

Yunanların Gözünden Türk Büyük Taarruzu

Çağla D. TAĞMAT*

GİRİŞ

Yunan kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919'da İzmir'e girmeleriyle başlayan Anadolu rüyası, yalnızca 1922 yılının Ağustos ayına kadar devam edebilmiş, bu süre içerisinde de gerek Yunan siyasi hayatında gerekse diplomasi alanında pek çok gelişme yaşanmıştı. Yunan askerleri İzmir'e çıktığında henüz vücut bulmamış olan Türk direnişi, 1921 yılında TBMM'ye bağlı düzenli orduyla tam sistematik hale gelmiş ve Batı cephesinde yaşanan çatışmalarda resmi varlığını güçlü bir şekilde ortaya koymuştu.

1921 yılında Batı cephesinde gerçekleşen muharebeler Türk kaynaklarında olduğu kadar Yunan kaynaklarında da oldukça önemli yer kaplayan, ancak farklı üsluplarla anlatılan aksiyonlardı. Diğer yandan Yunan kaynakları bir bütün olarak dikkate alındığında, med-ceziri anımsatan algılar oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Yunan ordusunun 1921 yılında yaşadığı yenilgiler ya da Türk ordusuna karşı elde ettiği başarılar konusunda Yunan siyasetinde farklı kollarda kendini konumlandıranların yaptığı yorumlar bu med-cezirin temel kaynağıdır.

1919 yılında başlayan ve hız kazanan Yunan ilerleyişi, 1920 yılında Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre önce, Haziran ayında Anadolu'nun içlerine doğru genişlemeye başladı. Sevr Antlaşması ise Yunanistan'a, İzmir'e ek olarak Trakya'yı bir bütün olarak sunuyordu.[1] Antlaşma henüz imzalanmadan Yunan kuvvetleri Temmuz ayında Trakya'nın işgalini de tamamlamıştı.[2] Yunan Megali İdea'sı, parçaları yavaş yavaş oturan bir yap-boz gibi tamamlanıyordu. Böylelikle bu ideal Yunanların nazarında bir hayal olmaktan çıkıyor ve gerçekleşebilirlik noktasına günden güne daha çok yaklaşıyordu. 1920 yılında Türk tarafından ise beklenmedik siyasi ataklar geliyordu.

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
tagmat@ankara.edu.tr

[1] Detaylı bilgi için Bkz. Çağla D. Tağmat, "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD),* V/2, 2016, ss.307-339.

[2] Tağmat, agm., s. 315, 317.

En önemlisi Ankara'da meclisin açılması ve bundan kısa bir süre sonra da Anadolu Hareketinin düzenli bir orduya kavuşmasıydı. Artık Yunanların karşısına sistematik bir askeri kuvvet dikilecekti.

1921 yılında ağırlıklı olarak Batı cephesinde gerçekleşen savaşlarda Yunan kuvvetleri sürekli taarruz stratejisi uygulayarak ilk aşamada Türk ordusunun gücünü test etmek, daha sonrasında da Ankara'ya ulaşarak Sevr'i TBMM'ye kabul ettirmek için yoğun bir çaba harcadı. İşgal alanlarını Doğuya doğru genişleterek Megali İdea rüyasının bile üzerinde bir ütopyaya ulaşmak için yaptıkları her hamle hem Yunanistan'ın ekonomisini hem de askeri gücünü ciddi olarak zorladı.

1. Türk Taarruzu Öncesinde Yunan Ordusunun Durumu

1922 yılına gelindiğinde Anadolu'daki Yunan askerilerinin durumu çok da iyi sayılmazdı. Küçük Asya Harekâtının yarattığı sefalet gündelik yaşama yansımıştı ve Yunan askerlerinin hayatta kalmak için tükettiği gıdalar oldukça sınırlıydı. Makarnalar böcekli, etler bozuk, ekmekler ise küflüydü. Hatta Mayıs ayında Kralın isim günü şerefine gönderilen şaraplar bile içilemeyecek durumdaydı.[3] Yunan ekonomisindeki kötü gidiş, Anadolu'daki Yunan askerlerinin beslenmesine bile yetişemeyecek durumdaydı.

Öte yandan 1922 yılının Mart ayında, henüz Türk Taarruzu başlamadan, Yunan ordusundaki çözülmeler yavaş yavaş görünür hale gelmişti bile. Özellikle firariler ciddi bir sorun olmakta, ordu içindeki komünist eğilim güç kazanmaktaydı. Komünist askerler, Yunan ordusundaki firarilerin kaçmasına ve saklanmasına yardım ediyor, hatta firar propagandası yapıyorlardı. Firar propagandası, komünist eğilimin merkezi olan Uşak cephesinde savaşı bitirmenin tek yolu olarak lanse ediliyordu.[4] Uşak cephesi komünizm propagandasının merkezi haline gelmişti.[5] İdeolojik kamplaşma elbette ki askerlerin psikolojik durumuna da etki ediyordu. Yunan ordusunun bir diğer

[3] Vasilis I. Tzanakaris, *Smyrni 1919-1922 Aristidis Stergiadis enantion Hrisostomu*, Metehmio, Athina 2018, s. 472.

[4] Foti Benlisoy, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler, Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda*, *Grev ve İsyan*, İstos, İstanbul 2014, s.48.

[5] Benlisoy, *age.,* s. 94, 48.

açmazı da Yunanistan'a izin alarak giden askerlerin geri dönmemesiydi.

Tüm bunlar General Trikupis tarafından da ifade edilmişti. Askerler arasında memnuniyetsizlik vardı ve Yunanistan'daki komünistler Anadolu'daki askerlere gönderdikleri mektuplarda Bolşevik propagandası yapıyorlardı. Dahası, Atina'da yayımlanan ve ordu içine girmesi yasaklanan komünist Rizospastis gazetesi Türkler tarafından uçaktan paketler halinde atılıyordu.[6] Bıkkınlık ve yılgınlık Yunan ordusu içinde hız kazanırken, Yunan kurmaylar da bunun farkındaydı.

Ancak Yunan ordusundaki bu olumsuzlukların yanı sıra, başka aksaklıklar da mevcuttu. Mart 1922'de başlayan firarlar ölüm cezalarını gündeme getirmiş ancak bu uygulamanın, Yunan ordusunun önemli bir kısmının ortadan kalkması demek olacağından bu ceza rafa kalkmıştı.

Ordu içindeki durum bu iken, Kasım 1920'den 25 Mayıs 1922 tarihine kadar Yunan Küçük Asya Orduları Başkomutanlığı görevinde bulunan General Papulas'ın emekliye ayrılması sonrasında bu görevi Georgios Hatzianestis (Hacianestis) devralmıştı. Bu arada organizasyon konusunda ciddi sorunlar yaşayan ve kendi ordularına çok da hâkim olamayan Yunan kurmaylar, Türk ordusunun genel durumu hakkında detaylı bilgiye de sahip değillerdi. Türkler ise hatları oldukça sıkı bir şekilde tutuyorlardı ve Mihail Rodas'ın belirttiğine göre Yunanların Türkler hakkında edindikleri tek bilgi, Avrupa'dan gelen mühimmat yardımının Antalya ve İskenderun limanları üzerinden Türk ordusuna ulaştığıydı. Başka bir deyişle Avrupalı devletlerin Türklere yardım ettiği şeklinde bir algı hâkimdi.

Hatzianestis'in Başkomutan olmasıyla birlikte ordudaki aksaklıklar daha belirgin hale gelmeye başlamış, Başkomutanın uygulamaları kendi kurmayları tarafından da eleştirilmeye başlamıştı. Trikupis'in aktardığına göre Hatzianestis, Temmuz ayında Güney grubunu lağvetmiş, ve Trikupis'in komuta ettiği I. Ordu'nun savunma düzeni tamamen değişmişti. Bu durumu Güney Grubunu teftişe çıktığında birliklerin yerlerinde olmadığını gördüğünde anlayan

[6] Nikolas Trikupis, *General Trikupis'in Anıları*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1967, s. 85.

Trikupis'e göre bu bir hataydı çünkü piyade ve topçuların birbirini desteklemesi gerekmekteydi.[7]

Tüm bunlara ek olarak Yunan Megali İdea'sının göstergesi, 1922 yılında Yunan Hükümeti ve genelkurmayı tarafından yeniden hatırlanarak İtilaf Devletlerinin tepkisini çekecek bir girişime neden oldu. Aynı zamanda Stratejik bir hata olarak da nitelenecek olan bu olay Yunanistan'ın İstanbul'u işgal planıydı. Kralcı hükümetlerin ve askeri kurmayların Venizelos'tan daha iddialı bir şekilde bu politikayı sürdürdüklerinin bir göstergesi olan bu harekât isteği, Mayıs 1922'de Türkiye'nin ateşkes teklifini reddetmesi üzerine, Yunan Hükümet ve askeri çevrelerinde Küçük Asya sorununun tek çözüm yolu olarak gündeme gelmiş, İstanbul'un işgal edilmesiyle Mustafa Kemal'in Sevr Antlaşması'nı kabul edebileceği yönünde bir düşünce hâkim olmuştu.[8] Başka bir deyişle İstanbul harekâtının amacı; Türklerin "*uyumsuzluğu*" nedeniyle onları barışa zorlamak ve Yunan ordusunu içine düştüğü açmazdan kurtarmak olarak gösteriliyordu.[9] Ancak Yunanistan'ın İstanbul'a bir harekât düzenlemek istemesi, ordu kuvvetlerini ikiye bölmüştü. Çünkü İstanbul'u zapt etmek için Trakya'ya ciddi bir askeri yığınak yapmak gerekiyordu.

Başkomutan Hatzianestis konuya dair görüşme yapmak amacıyla Haziran ayında Atina'ya gitmiş, hükümet üyeleriyle gerçekleştirdiği toplantıda Trakya cephesinin Anadolu'daki ordudan yapılacak takviyeyle güçlendirilebileceğini önermişti. Hatzianestis'in bu önerisiyle hükümet, İstanbul harekâtını başlatma kararı almış ve Genelkurmay Başkanlığına, hazırlıklara başlaması emrini vermişti. Genelkurmay Başkanlığı ise harekâtın 15 Temmuz'da başlayabileceğini iletmişti.[10] Trakya'daki Yunan ordusunun güçsüz ve hatta Stratigos'un aktardığına göre korunmasız olmasından dolayı,

[7] Trikupis, *age.,* s. 87-88.

[8] *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, Helenic Army Staff Army History Directorate, An Army History Directorate Publication, Athens 2003*,* s. 350.

[9] Kostas Hatziantoniou, *Mikra Asia o Apeleftherotikos Agonas 1919-1922*, Iolkos, Athina 2004, s. 346.

[10] *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922,* s. 351.

Hatzianestis Trakya ordularının yönetimini de uhdesine almıştı. Zira başarı kazanılması için burada üç cephe açılması gerekmekteydi.[11]

Küçük Asya ordusundan Trakya'ya aktarılan askerler, Albay Hristos Papanikolaos komutası altında, idare merkezi Kırklareli olacak şekilde organize edilmişti. Diğer taraftan Hatzianestis, 10 Temmuz'da Atina'ya gitmiş, burada Başbakanla gizli bir görüşme yapmış ve ardından İstanbul harekâtını yönetmeyi planladığı Tekirdağ'a geçmişti.

14 Temmuz'da Yunan Dışişleri Bakanı Baltatzis; İngiliz, Fransız ve İtalyan mevkidaşlarına "*Yunanistan, silahlı çatışmanın sona ermesi için daha etkili önlemler alma ihtiyacı duymaktadır*" şeklinde başlayan bir nota göndermiş ve harekât bilgisini vermişti. Müttefik Dışişleri de acil bir şekilde hükümetlerinden fikir sormuş, notanın ulaşmasından bir gün sonra Atina'daki İngiliz Büyükelçiliği vasıtasıyla bunun ortak siyasete aykırı olduğu şeklinde bir uyarı yapmıştı.[12] Böylelikle Müttefikler engeline takılan Yunan planı rafa kalkmış, Yunanistan Batı Anadolu'dan Trakya'ya aktardığı askerlerle kalakalmıştı. İşte bu sebeptendir ki Anadolu'daki Yunan askeri gücü zayıflamış ve hatta daha önce belirtildiği üzere kuvvetler ikiye bölünmüştü. Zira 1922 yenilgisi sonrasındaki Altılar Davasında [δίκη των εξ] Hatzianestis'e ve hatta Dışişleri bakanı Baltatzis'e yöneltilen suçlamalardan biri de bu konu üzerine odaklanacaktı. İstanbul Harekâtı "*çocuksu bir hedef*" olarak nitelenerek,[13] Hatzianestis ve Baltatzis çok sayıda askerin Trakya'ya sevk edilmesi ve ordu kuvvetlerinin zayıflatılması gibi bir ithamla yargılanacaklardı.

2. Yunan Kaynaklarında Büyük Taarruz: (Öz)Eleştiriler ve Savunmalar

1919 yılı Türkler ve Yunanlar için bir dönüm noktasıydı. Bu yılda İzmir'e çıkan Yunan ordusu Batı Anadolu'daki işgal hattını kuzey ve güney yönünde genişletmişti ve Egedeki cephesi ile Gemlik'ten Afyon'a kadar olan hattı boydan boya tutuyordu.

[11] Ksenofontos Stratigos, *İ Ellas en Mikra Asia, İstoriki Episkopiseis*, Ekdoseis Pelekanos, Athina 2010, s. 372.

[12] *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922,* s. 351-352.

[13] *İ Apologiai ton Thmaton tis 15 Noemvriu 1922, (Meta Eisagogis İpo H. K. Voziki)*, Athinai, s. 302.

Yunanlara göre Türk kuvvetlerinin bu cepheyi delip geçmesi imkânsızdı. Ancak ummadıkları karşılık, 1922 yılının Ağustos ayında Mustafa Kemal Paşa komutasındaki TBMM ordusu tarafından yine beklemedikleri bir noktaya adeta son darbe şeklinde gelecekti. Akıllıca ve detaylı bir şekilde planlanan Türk Taarruz planı, bu yay şeklindeki hattın Yunanlar için en önemli ikmal merkezi olan Afyon üzerinden başlayacaktı.

Yunan araştırmacı Tsanakaris, "*Türk Taarruzu 13/26 Ağustos 1922'de şafak vakti Afyonkarahisar'dan başladı*" derken, "*Küçük Asya'nın şu ana kadar yenilmeyen ordusu Balkan Savaşları'nın muzaffer, Birinci Dünya Savaşı sırasında Makedonya'nın ve Ukrayna ovalarının kahraman ordusu kısa sürede yaramaz, sefil bir insan topluluğuna dönüştü"* sözleriyle Türk taarruzu karşısındaki Yunan ordusunun durumunu aslında çok kısa bir şekilde özetliyordu.[14] Yunan kaynaklarının çoğunda, Türk Taarruzu konusunda ayrı bir başlık açıldığı ve başlangıç cümlesinin de genelde "*13/26 Ağustos'ta Türk Taarruzu şafak vakti Afyon üzerinden başladı*" şeklinde yer aldığı söylenebilir. Bu tarih oldukça önemlidir zira Yunanistan için felaket bu taarruzla gelecek, Yunan ordusu bir daha toparlanmamak üzere dağılacaktır.

Araştırmacı Kostas Hatziantonios'nun ifade ettiğine göre bu savaşta Yunanların trajik hatası şuydu: Yunan ordusunun ikmal merkezi Afyon'du. 2. Kolordu ise kuzeye çekilmişti ve burası avantajlı bir bölgeydi. Buraya yapılacak bir taarruz, Yunan ordusu tarafından karşılanabilirdi.[15] Hakikaten Yunan ordusu Türk saldırısını kuzeyden bekliyordu ve bu yüzden ana ikmal merkezi olan Afyon'a yapılacak bir saldırı akıllarına bile gelmemişti. Diğer yandan Türk taarruzunun asıl amacı da Yunan ana ikmal merkezini doğrudan hedef almaktı. Bu taarruzu, son darbe ya da bitiriş hareketi yapan da buydu zaten. Buna ek olarak I. Kolordu Komutanı Trikupis'in kuvvetleri Afyon'da, bu kolorduya bağlı olan General Frangu'nun I. ve VII. tümenleri ise Akardağ mevkiinde konuşlanmıştı. Türk Taarruzuyla birlikte Trikupis ve Frangu arasında iletişimin kopması bu iki

[14] Tsanakaris, *age.,* s. 586.
[15] Hatziantoniou, *age.,* s. 359.

komutanın haberleşmesine engel olurken, ortak hareket etmeyi de önlemişti.[16]

Yunan ordularının Türk Taarruzu karşısında umulandan hızlı bir çözülme içine girmesi Giannis Kapsis tarafından işte bu küçük ancak ölümcül bir hatanın yapılmasına bağlanmaktadır. Kapsis'in belirttiğine göre Trikupis'in kuvvetleriyle birlikte Afyon'u terk etmesi sonrasında, General Frango'nun birlikleriyle iletişimi kesilmişti. Dolayısıyla Afyon'dan çekiliş 1. ve 7. tümenlerin haberleri olmaksızın gerçekleşmişti. Bu iletişimsizlik iki generalin ordularına destek olmak için birbirlerini beklemesine neden olmuş, Trikupis 2. savunma hattını organize edebileceğini düşünmüş, Frango ise birliğinin takviye edilmesini beklemişti. Bunlara ek olarak askerler arasındaki panik ve açlık da ordudaki huzursuzluğu arttırmıştı.[17] Trikupis'in amacı Uşak'a ulaşmaktı. Aralarındaki mesafe 8 km olmasına karşın arazinin dağlık olmasından dolayı Trikupis yolunu kaybetmişti ve Türklerin durumu hakkında bilgi sahibi değildi. Trikupis'in aktardığına göre yolunu kaybetmesinin nedeni elindeki haritanın hatalı olmasıydı.[18]

Öte yandan haberleşme konusunda ortaya çıkan bir başka sorun da Başkomutan Hatzianestis ile ilgiliydi. 26 Ağustos tarihinde Afyon üzerinden başlayan Türk Taarruzu esnasında Yunan Başkomutan Hatzianestis İzmir'deydi. 27 Ağustos'ta yoğunlaşan taarruz hareketi Kuzeye ve İzmir'e doğru ağırlık kazanırken, 28 Ağustos tarihinde Yunan cephesi düşmüştü.[19] Diğer yandan Stratigos'un aktardığına göre İngilizler Ağustos ayında Türk Taarruzu başladığında, Venedik Konferansı'nı toplamışlardı ve Anadolu'daki Yunan cephelerindeki kötü durumdan (Stratigos felaket ifadesini kullanmıştır) bihaberlerdi.[20] Yunan ordusu bu haldeyken, 31 Ağustos'ta İzmir'e gelen Yunan Bakanlar ile Hatzianestis arasında gerçekleşen toplantıda, Yunan komutan her ne olursa olsun Türk ilerleyişini durduracakları konusunda hükümet üyelerini ikna etmeye çalışıyordu.[21] Bu aslında

[16] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara 2002, s. 414.
[17] Giannis P. Kapsis, *Hamenes Patrides*, Nea Sinora, Athina 1989, s. 146.
[18] Kapsis, *age.,* s. 165.
[19] Nikolaos Nikolau, *Mikrasiatiki Katastrofi: Akmi kai Parakimi tou Ellinismu*, Stratiotiki Epitheorisi, Mai-Ioun 2006, s. 102.
[20] Ksenofontos Stratigos, *İ Ellas en Mikra Asia, İstoriki Episkopiseis*, Ekdoseis Pelekanos, Athina 2010, s. 412.
[21] Tsanakaris, *age.,* s. 594.

Hatzianestis'in son çırpınışlarından başka bir şey değildi. Zira bakanlar da onu çok inandırıcı bulmamışlardı.

Hatzianestis'in bu savaşı İzmir'den yönetmesi aslında Yunan kuvvetleri için ayrı ve önemli bir diğer problemdi. Mihail Rodas'a göre Türk ordusunun önemli avantajlarından bir tanesi de Başkomutanın yani Mustafa Kemal Paşa'nın ordusuyla kolay temas kurma becerisiydi. Çünkü Türk ordusunun karargâhı Akşehir'deydi.[22] Ancak aynı durum Yunan ordusu için geçerli değildi. Çünkü Hatzianestis ordusunu İzmir'den yönetmeye çalışıyordu. Bu da haberleşmede ciddi sıkıntılar yaratıyordu. Hatzianestis'ten gelecek cevabı beklemek Yunan kurmaylarına oldukça vakit kaybettiriyordu. Başka bir deyişle çatışmadaki gelişmelerin anbean değişiyor olması, İzmir'den gelen cevapların geçersiz olmasına ve işlevsiz kalmasına neden oluyordu.[23]

30 Ağustos'ta General Hatzianestis 1., 12. ve 7. tümen komutanlıklarına acil bir telgraf çekti. Geri çekilişin onursuz ve utanç verici olduğunu sert bir şekilde ifade eden Yunan komutan, Yunan askerlerine *"...Namusunuz, vatanın ve Yunan adının onuru için düşman zapt edilmeli ve hızlıca ezilmeli"* emrini verdi.[24] Bu direktiften bir gün sonra yani 1 Eylül'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise ordularına *"Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!"* emrini verecekti.

Tüm bunlara ek olarak, 3 Eylül 1922 tarihinde General Hatzianestis cephe gelişmeleriyle ilgili; Kuzey cephesindeki Yunan ordularının ilerlemeye devam ettiği, Güney cephesinde ise Türk kuvvetlerinin geri püskürtüldüğü şeklinde gerçek dışı bilgiler aktarıyordu. Öyle ki Aggelomatis anılarında bu ifadeleri "*Maalesef gerçekler bu şekilde değildi, bu bilgi verildiğinde ortada cephe falan yoktu…*" şeklinde aktarıyordu[25] zira Yunan ordusu için 30 Ağustos

[22] Mihail Rodas, *İ Ellada en Mikran Asia 1918-1922*, Athinai, 1950, s. 327. Başka bir deyişle Türk karargâhı Akşehir'deydi. Hatta taarruz öncesinde bir futbol maçı bahane edilerek Mustafa kemal Paşa ordu ve kolordu kumandanlarını buraya çağırmış, saldırı hakkındaki fikirlerini almıştı. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 672.

[23] Antisintagmatarhos K. D. Kanellopulos, *İ Mikrasiatiki İtta Avgustos 1922,* Eleftheri Skepsis, 2009, s. 128-129

[24] Tsanakaris, *age.,* s. 588.

[25] Hr. Em. Aggelomatis, *Hronokon Megalis Tragodias (To Epos tis Mikras Asias),* Estia, Athina, s. 175.

tarihi adeta kara bir gün olarak kayıtlara geçmişti. 20.000 kişiden sadece 5000'i hayatta kalabilmişti.[26]

Türk kuvvetlerinin Afyon'da açtığı yarık onların İzmir'e kolayca ilerlemelerine neden olmuştu ve Tarihçi Tasos Vurnas'ın ifade ettiğine göre Yunan kuvvetlerinin bir savunma planı yoktu.[27] Başka bir deyişle Yunan ordusu hazırlıksız yakalanmıştı.

İzmir Yüksek Komiserliği Basın ve Sansür Müdürü Mihail Rodas Türk Taarruzunun iki amacı olduğunu belirtmektedir. Rodas'a göre Yunanların İstanbul'u işgal planı Müttefiklerce kabul edilmemesine rağmen Türkleri korkutmuş ve Yunanistan'ın Müttefiklerle yapacağı gizli bir antlaşma ile İstanbul'u ele geçirebilmeleri ihtimali Türklerin harekete geçmesinde etkili olmuştu. İkincisi ise Afyon, Kütahya ve Eskişehir hattının ele geçirilmesiyle Yunanların barış görüşmesine ya da geri çekilmeye zorlanmasıydı. Diğer yandan kış mevsiminin yaklaşıyor olması da önemli bir diğer etkendi. Zira Rodas'ın belirttiğine göre Türk askerleri bir kış daha geçirecek durumda değillerdi.[28]

Bu dönemde aktif olarak Anadolu ordularında görevde olan Stilianos Gonatas ise Türk Taarruzunu Trikupis'in çektiği telgraftan öğrendiğini ve telgrafta Türklerin sabah 04.30'da Afyon üzerinden saldırıya geçtiğini yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca Gonatas, felaketin birdenbire geldiğini ve olayların birbirini izlediğini belirtmektedir.[29]

Altılar Davası yargılamalarında,[30] Büyük Taarruz esnasında Yunan Küçük Asya Ordu Komutanlığı görevinde olan Hatzianestis'in birlikler arasında iletişimin olmadığı ve Yunan askerlerinin yönlerini bulmada bile zorlandıkları şeklinde verdiği ifadeler, durumun Yunanlar açısından ne kadar vahim olduğunu bir kez daha ortaya koyacaktı. Yunan Komutan, Ordusunun Sakarya Savaşı'ndaki durumunu şu sözlerle özetlemişti: "*Durumu Napolyon bile*

[26] Nikolau, *age.,* s. 102.

[27] Tasos Vurnas, *İ Mikrasiatiki Katastrofi kai to Kserizoma tou Ellinismu*, Afon Tolidi, Athina, s. 35-36.

[28] Rodas, *age.,* s. 326.

[29] Stilianos Gonatas, *Apomnimonevmata Stilianu Gonata 1897-1957*, Athinai 1958, s. 201, 204.

[30] Bu davada yargılanan tek askerdir. Hatzianestis dışında yargılananların tümü siyasetçidir.

kurtaramazdı…"[31] Sakarya Savaşı bir yana bırakıldığında görünen o ki Hatzianestis'in bu cümlesinin Türk Taarruzunu da özetleyen bir niteliği olduğunu söylemek mümkündür. Zira Yunan komutan, Ağustos 1922'de Yunan cepheleri çöktükten sonra bile durumun Yunanlar lehine dönebileceğine inanıyor ve Yunan Hükümetini ısrarla ikna etmeye çalışıyordu.

Savaş esnasında askeri kurmaylar açısından olaylar bu şekilde gelişirken, ordu içindeki askerler arasında da farklı huzursuzluklar yaşanmaktaydı. Taarruzun başlamasıyla Binbaşı Panagakos cepheden yazdığı bir raporda, 1922 yılında Yunan ordusunda sıklıkla görülmeye başlayan firar eylemlerini somutlaştıracak bilgiler aktarmıştı. Afyon cephesinin yarılmasının ardından Banaz istikametine kaçan bir grup firari gördüğünü belirten Panagakos, bu askerlerin yaşamak için geçtikleri köylerde yağma ve talan hareketine giriştiklerini kundaklama hareketlerinde bulunduklarını ve cinayetler işlediklerini belirtmişti.[32] Bu durum da aslında Anadolu'da gerçekleştirilen yağma, talan ve kundaklama eylemlerinin Yunan askerleri tarafından yapıldığının Yunanlar tarafından da kabul edildiğinin bir göstergesiydi.

Yunan ordusu için artık sonun başladığı günlerde, 5 Eylül 1992 tarihinde Gonatas: *"Uzun ve ucu bucağı olmayan bir asker kıtası… Uzun yürüyüşten dolayı pek çok askerin ayakları şişti. Hasta olanlar ve ayakları şişenler yolun kenarına düşüyor ve ayakta kalabilenlerin kendilerini taşımalarını istiyorlardı. Ancak kimse onlara bakmıyordu, herkes kendini düşünüyordu. Bazıları uyuyakalıyor, uyandıklarında gördükleri birliklerin peşine takılıyorlardı. Uyuyanları uyandırıyorduk ve yerlerinde kalmaları halinde öldürülmeseler bile esir düşeceklerini söylüyorduk… Üzüm bağları olmasaydı askerler yürümeyi sürdüremezdi*."[33] şeklinde aktardığı bilgiyle, ordunun geri çekilişi esnasındaki durumunu gözler önüne seriyordu.

Bunun yanı sıra, Yunan er Georgios Kaloutsis de anılarında, Ağustos ayında Yunan ordusunun psikolojik durumunu bir örümcek ağına benzetmiş ve "*Kemal'in yapması gereken sadece üflemekti, o*

[31] *İ Diki ton Eks, ta Estenografimena Praktika (31 Oktovriu- 15 Noemvriu 1922), Ekdosis* tis Proias, Athinai 1931, s. 451.

[32] Tsanakaris, *age.,* s. 593.

[33] Gonatas, *age.,* s. 209.

zaman her şey bir anda dağılacaktı" ifadelerini kullanmıştı.[34] Gerçekten de Yunan ordusu bitik durumdaydı ancak Mustafa Kemal'in işi de bu kadar kolay değildi. Nitekim Türk Taarruzu yalnızca bir nefes üfleme ile açıklanacak kadar zayıf bir harekât değildi. Yunan kaynakları Yunan ordusunun olumsuz ve zayıf durumunu yenilginin sebebi olarak açıklarken, dikkati çeken diğer nokta da Türk kuvvetlerinin başarısının hafife alınması ya da görmezden gelinmesiydi. Başka bir deyişle Yunan başarısızlığı ya da yenilgisini yalnızca Yunan ordusunun içinde bulunduğu zafiyetle açıklamak çok da sağlıklı ve gerçekçi bir yaklaşım olamazdı. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın ise tek başarısı kusursuz bir taarruz planı hazırlaması değil, ayrıca bu taarruzun doğru yerden, doğru zamanda, doğru kurmaylarla uygulanmış olmasıydı.

Diğer taraftan Anadolu'daki Yunan askerlerinin bıkkınlık ve umutsuzluğu daha 1922 yılının başlarında Prens Andreas'ın satırlarına da yansımıştı. Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların haklarını teslim eden Prens Andreas, Kral Konstantinos'un kardeşiydi ve Yunanistan'ın Küçük Asya Harekâtı esnasında Tümgeneral rütbesiyle II. Ordu komutanlığı görevini üstlenmişti. Andreas'ın Ocak 1922 tarihinde İoannis Metaksas'a İzmir'den göndermiş olduğu mektup henüz Türk Taarruzu yaşanmadan olacakların habercisi niteliğindeydi ve oldukça gerçekçi bir bakış açısıyla kaleme alınmıştı. Yunan ordusunun olası bir Türk harekâtında gerekli cevabı veremeyeceği düşüncesinde olduğunu belirten Prens, cephelerden herhangi birinde yaşanacak bir yenilginin tüm orduyu yıkabileceğini ifade ederken, mevcut durumu bir illet olarak adlandırıyor ve bunun nedenini üç sebebe bağlıyordu: askerlerin yetersizliği, moral eksikliği ve askeri yönetimin güçsüzlüğü. İzmir'deki askeri durum konusundaki kötümserliğini saklamayan Andreas mektubunu "*Allahım ben bu cehennemden ne zaman kurtulacağım*" sözleriyle bitiriyordu.[35]

Prens Andreas Türk ordusunun zaferini doğrudan Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın askeri gücüne bağlarken, onlar olmasaydı Yunanların Türkleri kolayca yenebileceğini ifade ediyordu. Diğer taraftan anılarında oldukça imaları cümlelere yer de veriyor:

[34] Benlisoy, *age.,* s. 62.

[35] İoannis Metaksas, *To Prosopiko tou İmerologeio, i Epanastasi tou 1922, 1926-1932*, Tomos G. Gkovosti, Athinai, s. 758- 760.

"…Özel bir amaçla terk edilmiş bir mıntıka bulup girmesi ve 4. Fırkanın arkasından bir darbe indirmesi için düşmanın, bir hain tedarik etmiş olması lazımdı." Ordu içinde bir hain olduğunu tekrarlayan Andreas, on yıldır savaşta olan Yunan ordusunun tüm çabalarının boşa gittiğinin de altını çiziyordu.[36]

Yunanların beklemedikleri bir Türk taarruzuyla çok kısa bir sürede çözülmesi genel olarak askerlerin yorgunluğuna da bağlanıyordu. Diğer yandan Yunanların Anadolu'ya asker çıkarmasının ulusal çıkarlarıyla ilgili olmadığını düşünen Yunan tarihçiler de mevcuttur. Nikos Psirukis bu fikri destekleyenler arasında yer alırken, orduyu yönetenleri korkak, askerleri ise saygısız ve paniklemiş olarak nitelendirmekteydi. Askerlerin tümünün paralı asker gibi davrandıklarını belirten Psirukis, vatanlarına aidiyetlik hissetmeyen bireyler olduklarını aktarıyordu. Diğer yandan Psirukis, "Yunan bağımsızlık mücadelesi" esnasında takdire şayan olarak nitelediği Yunan ordusunun bu savaşta yaşadığını tam bir trajedi olarak adlandırıyor ve vatansever geleneklerin yabancılar ya da başka ülkeler adına yapılan savaşlarda kullanılamayacağının da kanıtlandığı vurguluyordu.[37]

Anadolu'daki Yunan yenilgisine yönelik özellikle 1920 seçimleri sonrasında görevden ayrılan ya da görevine son verilen Venizelosçu subayların gerekçesi ise seçimler sonrasında komuta kademesinde gerçekleşen değişimdi. Pek çok Venizelosçu subay, Kralcıların iktidara gelmesiyle birlikte ya yeteneksiz ya da tecrübesiz olarak niteledikleri kurmayların yüksek mevkilere geldiğini dile getiriyorlardı. Ordudan ayrıldıktan sonra Venizelosçu Amyna örgütüne katılan General Mazarakis de bunlardan biriydi. Anadolu'daki yenilgiyi 1920 seçimlerinden sonra değişen iktidara bağlayarak bunun, uygulanan diplomatik ve askeri uygulamaların doğal bir sonucu olduğunu söyleyen Mazarakis,[38] Hatzianestis'ten önceki Başkomutan Papulas'ın bu görev için uygun kişi olmadığını belirtirken, o ve diğerlerinin 1921 yılındaki Yunan taarruzlarının büyük bir cinayet olduğunu anlamadıklarını ifade ediyordu. Ayrıca,

[36] Prens Andreas, *Felakete Doğru*, (Çev: Hüseyin Rahmi), İstanbul 1932, s. 23, 190, 191.

[37] Vurnas, *age.,* s. 36.

[38] Aleksandros Mazarakis-Ainianos, *Apomnimonevmata,* İkaros, (T.Y.), s. 305.

Venizelist subayların dört yıldır savaşıyor olmanın getirdiği bir deneyime sahip olduğunu belirtirken, Kralcı subayların tümünün yeteneksizlikten ziyade daha çok tecrübesiz olduklarını vurguluyordu.[39]

SONUÇ

Gerek Yunan araştırmacılar ve tarihçiler gerekse rütbeli askerler Türklerin Ağustos ayında gerçekleştirdikleri taarruz ile ilgili değişik çıkarımlar yaparak Yunan ordusuna eleştirel bir yaklaşım sergilemektedirler. Aktarılanlara göre, bunlar Yunanlar için askerî açıdan ölümcül sonuçlar doğuran hatalardır. Diğer taraftan Yunan ordu yapısı içinde 1915 yılından beri süre gelen "Ulusal Bölünme"nin ortaya çıkardığı Kralcı ve Venizelosçu ayrımı burada da kendini sıklıkla hissettirmektedir. 1920 yılındaki seçimlerden sonra iktidara gelen kral yanlısı siyasetçilerin yanı sıra, yine bu dönemde ordu kurmayları da tamamen değişmiş ve Anadolu'daki Yunan askeri yapılanmasında da Kralcı subaylar göreve getirilmiştir. Bu da Türk taarruzu ile ilgili verilen bilgilerde ya da anlatımlarda bu ideolojik farklılığı ya da siyasi çekişmeyi belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Buna ek olarak yine bu dönemde görevde olan askeri çevrenin genel itibariyle yaşanan yenilgiye yönelik verdikleri bilgiler veya yorumları ya bir özeleştiri ya da karşılıklı suçlama şeklinde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Yunanların, Türk taarruzu ile yaşadıkları şok ve yenilgi konusunda Yunanların yaklaşımı açısından şu şekilde bir tasnif yapılabilir: Askeri ya da stratejik hatalar, askerlerin moral bozukluğu, yorgunluk ve propaganda, 1920 sonrasında göreve getirilen askeri kurmayların deneyimsizlikleri.

Şunu belirtmek gerekir ki Yunanlar açısından yaşanan tüm askeri gelişmeler Yunan siyasetinin iç dinamiklerden ayrı ve bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. Özellikle 1920 yılının Kasım ayında Yunanistan'da yapılan seçimler, Anadolu'daki işgal ve ilerleyiş açısından ciddi bir kırılma teşkil etmiştir. Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ve sonrasında iktidara gelen Kralcı hükümetler ve atanan askeri kurmaylar, 1921 ve 1922 yıllarında gerçekleşen askeri gelişmelerin kritik kararlarını veren yönetici kadrodur. Diğer yandan

[39] Mazarakis, *age.,* s. 291.

seçimler sonrasında askeri komuta zincirinde de ciddi değişiklikler yapılmış ve Venizelist subaylar ordudan ihraç edilmiştir. Yerlerine getirilen kral yanlısı komutanlar ise bu askerî harekâtı devam ettirmiş ve yönetmişlerdir. Bu bağlamda Yunan kaynaklarında genel anlamda tüm muharebeler özel anlamda ise Büyük Taarruz'da yaşananlar konusunda anılara ve resmi kayıtlara yansıyan bilgilerde, Venizelist ve Kralcı olarak ayrışan subayların ideolojik yaklaşımları açık bir şekilde hissedilmektedir. Bu, zaman zaman karşılıklı suçlama, TBMM ordusunun Avrupalı devletler tarafından desteklendiği ya da askeri yöntemlere yönelik ağır eleştiri şeklinde kendini göstermektedir.

Genel anlamda cephe savaşları esnasında görevde olmayan Venizelist subaylar konuya ihtiyatlı yaklaşırken, muharebelerde aktif görevde olan komutanların birbirlerini ya da hükümet görevlilerini suçlamaya dönük ifadeler kullanması şaşırtıcı değildir. Burada belki de dikkate alınması gereken bir diğer nokta, Yunanların Türk taarruzuna hazırlıksız yakalanmasıdır. Ordu kurmaylarının büyük bir kısmı olası bir taarruzun kuzeyden geleceğini düşünürken Yunan ikmal merkezi olan Afyon'a bir taarruz yapılacağını göz önüne almamışlardır. Başka bir deyişle Türklerden böylesi öldürücü bir darbenin geleceğini hesaba katmamışlardır.

Yunan ordusunun durumu da bu dönemde oldukça karışıktır. Daha doğrusu bir kontrol dışılık söz konusudur. Askerler arasındaki huzursuzluk, firar olayları ve terhis isteği de Yunan ordusundan beklenilen savunmanın gerçekleşmesine set çekmiştir. Tüm bunlara muhaberattaki aksaklıklar da eklenince Yunanlar için felaket kaçınılmaz olmuştur.

Ancak elbette ki Yunan yenilgisini yalnızca bu aksaklıklarla açıklamak, akademik açıdan tek taraflı bir yaklaşım olması açısından sağlıklı olmaz. Öyle ki Türk ordusu ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın başarısı, taarruz planının ve zamanının inceliği, uygun konjonktürün yakalanması da muhakkak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Diğer yandan Türk komuta kademesinin savaş tecrübesi de Yunanlar tarafından hesaba katılmayan bir başka konudur. Sakarya Muharebesine kadar küçümsenen Mustafa Kemal Paşa ve Türk kuvvetlerinin istihbarat, stratejik plan ve organize olmadaki başarısı ve cesur bir taarruz planının hayata geçirilmesi, Yunanların Anadolu'dan ve İzmir'den tamamen çekilmeleri gibi bir sonuç

doğurmuş, sadece İzmir değil tüm Anadolu bir yeniden doğuş yaşamıştır.

Bu noktada akıllara Metaksas'ın 1915 yılında Anadolu'nun işgaline yönelik hazırladığı rapor gelmektedir. Anadolu uzmanı olan Metaksas, 1915 yılında Venizelos'a sunduğu raporda ve 1921 yılında Başbakan Gunaris'e yaptığı açıklamada Yunanistan'ın Anadolu topraklarına girmesinin yaratacağı felakete dikkat çekmiş, Anadolu'nun parçalanması halinde bir gün mutlaka tekrar birleşeceğine vurgu yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da asla küçümsenmemesi gerektiğini sözlerine eklemişti. Görünen o ki yaşananlar ve zaman Metaksas'ı haklı çıkarmıştır.

Venizelos'un 15 Mayıs 1919 tarihinde Megali İdea'nın bir basamağı olarak adım attığı İzmir, 1922'de Yunanların Megali İdea merdiveninden aşağıya yuvarlandığı bir basamak halini almıştır. Yunanlar bu merdivenden yuvarlanırken, basamaklar da üzerlerine devrilmiş, Megali İdea düşü yerle bir olmuştur.

KAYNAKLAR

A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922, Helenic Army Staff Army History Directorate, An Army History Directorate Publication, Athens 2003.

Aggelomatis, Hr. Em, *Hronokon Megalis Tragodias (To Epos tis Mikras Asias),* Estia, Athina.

Antisintagmatarhos K. D. Kanellopulos, *İ Mikrasiatiki İtta Avgustos 1922,* Eleftheri Skepsis, 2009.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

Benlisoy, Foti, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler, Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda*, *Grev ve İsyan*, İstos, İstanbul 2014.

Gonatas, Stilianos, *Apomnimonevmata Stilianu Gonata 1897-1957*, Athinai 1958.

Hatziantoniou, Kostas, *Mikra Asia o Apeleftherotıkos Agonas 1919-1922*, Iolkos, Athina 2004.

İ Apologiai ton Thmaton tis 15 Noemvriu 1922, (Meta Eisagogis İpo H. K. Voziki), Athinai.

İ Diki ton Eks, ta Estenografimena Praktika (31 Oktovriu- 15 Noemvriu 1922), Ekdosis tis Proias, Athinai 1931.

Kapsis, Giannis P., *Hamenes Patrides*, Nea Sinora, Athina 1989.

Mazarakis-Ainianos, Aleksandros, Apomnimonevmata, İkaros, (T.Y.)

Metaksas, İoannis, *To Prosopiko tou İmerologeio, i Epanastasi tou 1922, 1926-1932*, Tomos G. Gkovosti, Athinai.

Nikolau, Nikolaos, *Mikrasiatiki Katastrofi: Akmi kai Parakimi tou Ellinismu*, Stratiotiki Epitheorisi, Mai-Ioun 2006.

Prens Andreas, *Felakete Doğru*, (Çev: Hüseyin Rahmi), İstanbul 1932.

Rodas, Mihail, *İ Ellada en Mikran Asia 1918-1922*, Athinai 1950.

Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınları, Ankara 2002.

Stratigos, Ksenofontos, *İ Ellas en Mikra Asia, İstoriki Episkopiseis*, Ekdoseis Pelekanos, Athina 2010.

Tağmat, Çağla D., "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD),* V/2, 2016.

Trikupis, Nikolas, *General Trikupis'in Anıları*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1967.

Tzanakaris, Vasilis I., *Smyrni 1919-1922 Aristidis Stergiadis enantion Hrisostomu*, Metehmio, Athina 2018.

Vurnas, Tasos, *İ Mikrasiatiki Katastrofi kai to Kserizoma tou Ellinismu*, Afon Tolidi, Athina.

The Image of the Turkish National Struggle and Atatürk in Selected Views of Polish Historiography

Szczepański WOJCIECH*

INTRODUCTION

Looking at the relations between Poland and Turkey today, they can certainly be assessed as really good and quite vivid. Both countries share a strong political and military partnership related to belonging and playing important roles in NATO. As is well known, both Poland and Turkey undertake significant initiatives for peace and stabilization in Europe. In this respect, from the Polish perspective, the projects implemented by the international community after the collapse of Yugoslavia in the Balkans, involving both our countries for years, have already gone by the wayside. At present, the issue of peace in Ukraine is coming to the fore, which has been threatened for years but this year has already been ruthlessly violated by the aggression of the Russian Federation.

Political and commercial partnership and the development of Polish-Turkish relations in the field of culture or academic exchange, as well as the unwavering interest of Polish tourists in Turkey, do not, however, cause a deeper interest of Poles in the history of Turkey, and *vice versa* – of Turks in the history of Poland. Paradoxically, Poles are better acquainted with certain facts from the more distant history of Polish-Turkish relations (centuries of war) and some historical and cultural issues related to the specificity of the Ottoman Empire than the newer and most recent Turkish history.

While in 2022 in Turkey, the 100th anniversary of the military-political events that took place in 1922 with the key role of Mustafa Kemal Pasha Atatürk (1881-1938) is celebrated in an extremely sublime way, leading to the liberation of the Turkish lands and the emergence of the modern of the Turkish state - in Poland, students of history and the so-called ordinary citizens. Of course, most of them

* PhD, Member of the Balkan Studies Commission of the Polish Academy of Sciences (PAS), Department in Poznań. Polonya.
woytasqu@o2.pl
ORCID NO: 0000-0003-2390-6481

have heard about the most outstanding figure in the 20th-century history of Turkey mentioned here, and they will certainly be recognized by everyone who has had the opportunity to visit Turkey. Let's be honest, however, that there is not much of it. The period of the turn of the first and second decades of the 20th century is associated by Poles with the Rebirth of their own state, the victory over the bolsheviks near Warsaw in August 1920 and the consolidation of Polish Independence. The great oppression in which Turkey found itself after World War I due to the Western Powers and Greece, as well as various internal problems, completely eludes Polish consciousness. Indeed, with some intellectual effort, this or that Pole will notice that in the indicated period something important must have happened with the Ottoman Empire, just as in 1918 this "something" happened to the powers that ruled Poland from the end of the 18th century age. Yes, Turkey – the present one and the one before the turmoil and fires of the early twentieth century, will not be the same for him when he thinks about it. The historical successes that brought about fundamental changes in Turkey in the early 1920s and the person of Kemal Atatürk, who became the most important figure in Turkish history, are not clear and understandable to too many people in Poland.

So let us ask ourselves, what will it be like when we shift our interest from the general public and the social average to a much narrower group of Poles? It is a body of specialists in general history (people with academic education) and a heterogeneous group of history and historical literature lovers. Let's also assume that the efforts of this community in the field of acquiring historical knowledge will be limited to the use of publications available in Polish – both works by foreign authors translated into Polish and works created by Polish researchers and history enthusiasts.

It turns out that even by reading only in Polish, you can learn a lot about historical "Turkish matters" - including those from 100 years ago. Admittedly, only a few publications provide a fairly accurate picture of the events from the period of the then national struggle for the liberation of Turkey and its transformation into a modern state, which was successful in the aftermath of the summer military offensive in 1922 and thanks to the Kemal Atatürk's military,

organizational and political outstanding. However, although there are few such publications, they are quite succinct.

If we ignore the translations of works by non-Polish historians[1], we will conclude that only four books belonging to Polish historiography concern Turkish issues discussed in this article. These are - two syntheses of the history of Turkey, from the 1970s (*The History of Turkey* by Jan Reychman[2]) and the turn of the 20th/21st century (*Turkey* by Dariusz Kołodziejczyk[3]), a study devoted to the changes in Turkey from the beginning of the 1870s, aimed at establishing the republican system (*Turkish transformations. The History of Turkey* 1878-1923 by Tomasz Wituch[4]), as well as a monograph by Jerzy Siemisław Łątka entitled *Ataturk. The creator of contemporary Turkey*[5], which allows you to take a closer look at the events that took place in Turkey after World War I, and above all the profile of Kemal Atatürk.

A selection of two syntheses for these considerations by Jan Reychman and D. Kołodziejczyk (the work of T. Wituch would require a separate, more extensive analysis) and the book by Jerzy S. Łątka's further arguments will be presented in this text according to the chronology (appearance of the above-mentioned publication) and giving priority to more general approaches (synthesis).

First let us devote some attention to the History of Turkey by Jan Reychman (1910-1975). The historian was also famous for his oriental works and works devoted to the history of Hungary and the region of the Western Carpathians. He published his synthesis of Turkish history in the prestigious publishing house Ossolineum in Wrocław (the polish National Ossoliński Institute, evacuated from Lwów/Lviv occupied by the USSR after the Second World War). In this book, 25 pages are devoted to the period from the beginning of World War I (1914) and the subsequent fighting in Turkey, as well as the process of introducing fundamental reforms to Turkish politics

[1] B. Lewis, *Narodziny nowoczesnej Turcji,* Warszawa 1972; A. Jevakhoff, *Kemal Atatürk. Droga do nowoczesności*, Warszawa 2016.

[2] J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław 1973.

[3] D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2000.

[4] T. Wituch, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa 1980.

[5] J. S. Łątka, *Ataturk. Twórca nowoczesnej Turcji*, Poznań 2016.

and state system, and the act of proclamation of the Turkish Republic on October 29, 1923[6]. The author's narrative about the events that paved the way for Turkey's reform, modernization and transformation into a republic is quite clear. J. Reychman devoted a lot of attention to internal transformations and participation in processes transforming Turkey already during the turmoil of war, of various groups and social classes, including peasants in the provinces and representatives of the bourgeoisie and workers from Anatolian urban centers. Their roles are also definitely worth paying attention to. However, the emphasis on the above is due to the stigma of Marxist ideology and the research methodology that draws from it.

When presenting the critical reading of the interesting chapters of J. Reychman's book, it is important to emphasize the author's skilful introduction to the state of the Turkish affairs after World War I. I mean the political and international conditions of the time, which allowed for the interference of other powers in the area of the declining Ottoman Empire in the great international game and attempts to define their spheres of influence in Asia Minor and the Middle East by partitioning Turkey or by implementing the principles of a protection policy against it. J. Reychman aptly emphasized certain analogies in the development of the internal situation, and above all in the existing international situation in Turkey, in which various political options and camps forcing diametrically different political solutions for this country clashed with Russia's position after the October Revolution of 1917.[7] He emphasized that these analogies and the obtained position naturally procured the Turkish-Russian rapprochement. He highlighted not only the Turkish benefits (armaments for Kemalist troops), but also - again referring to the templates of historiography drawing on Marxism or even Marxism-Leninism, and to the beliefs about Russia /USSR relations with the "imperialists" (Western) - the gains of the "progressive" side, its achievements in obstructing the aspirations of capitalist imperialism. He honestly saw, however, that the tactical alliance between the Kemalists and the Leninists had no basis in ideological closeness. He also quite clearly formulated, also important, the issues of confronting

[6] J. Reychman, *op. cit*., p. 282-307.
[7] *Ibidem*, p. 297-298.

the panturkist concepts and Turkish aspirations with regard to the north-eastern borders of the state with the goals of Russian/Soviet policy, and the way to resolve them.

In his synthesis of Turkish history, J. Reychman created an essentially interesting, narratively engaging description of Kemal Atatürk's march towards the most outstanding position on the front and power, towards the actual seizure of "power over souls" in the state as a result of winning the internal political rivalry in Turkey by his political camp and supporting him "committees" with the supporters of the old order on the opposite side (for example with some participants of congresses in Erzurum and Sivas, who still referred to the authorities of the Sultan and Caliph) and leaders who are focused on weakening or even compromising, departing into non-existence political centers (the government of Damad Ferid, functioning at the will of the infirm Mehmed VI and maneuvering between the British and the French).

By describing the character of Atatürk, he showed the process that developed an outstanding unit in him – consistently increasing his influence, succeeding as a military Commander and working for his political success, unwaveringly believing in the need for a modernizing transformation of social relations, customs, culture and politics of Turkey, having the necessary charisma. The turning points in the activities of Kemal Atatürk, which he undertook in 1919 and then in the spring of 1920, were described in an interesting way. They made Kemal the foremost, most important advocate of a free and modern Turkey, a unifying Nation and a leader who could bring him victory after the humiliation suffered by his enemies.

> "Shortly after foreign troops had settled in various areas [of Turkey], local committees, the so-called Rights Defense Committees (tur. *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*) began to for […]. Their composition […and] the ideology of these committees was full of contradictions. [...] This movement began to embrace wider and wider circles, the committees began to unite. But it became a nationwide movement only when Mustafa Kemal was chosen as its targets [...]. Under the guise of being nominated as the inspector of the Third Army on May 16, 1919, the day after the Greeks landed in Izmir, Kemal left Istanbul and

> on May 19 he landed in the port of Samsun. This date is considered to be the opening date for the liberation struggle of the Turks […] it marked the beginning of a new, organized phase of the struggle against intervention. On June 22, 1919, Kemal issued an appeal from Amasya, in which he pointed to the danger of the integrity and independence of the state, the inability of the sultan's government to exercise power and organize defense. On July 3, Kemal arrived in Erzurum. The Sultan's authorities in Istanbul, concerned about his action, summoned him to the capital [...] he refused to come and - on the night of 8 to 9 July - obeyed the Sultan. At the same time, the Committee for the Defense of the Rights of Eastern Anatolia entrusted him with the organization of the Congress of this Committee in Erzurum [July 23-August 6, 1919]. Congress elected Kemal as chairman and enacted the inviolability of the country's borders within its 'national borders' and their defense, and rejected any concept of a foreign mandate or protectorate. On September 4, 1919, the general National Congress gathered in Sivas confirmed these resolutions, referring to the rejection of any concept of a mandate (e.g. the USA) over Turkey or a protectorate, and about the need to combine all forces to defend the integrity of the homeland. […]"[8].

When then, in March 1920, the last Ottoman Assembly of Deputies (Parliament) in Istanbul was broken up by foreign troops (British supported by other small units) and many of Kemal's supporters were arrested and some of them fled from the Sultan's capital on the Bosporus to Anatolia:

> "*alea iacta est*, Kemal Pasha ordered his troops to stop the Greek march towards Afyonkarahisar and Eskişehir, starting to organize a new army, and on April 25, 1920, he summoned the Grand National Assembly (tur. *Büyük Millet Meclisi*) to its new headquarters in Ankara, consisting of 86 deputies of the former Assembly who fled from Istanbul and 264 elected in Anatolia, in the areas under the authority of Kemal. The Assembly proclaimed itself the representative of the will of the people and the bearer of the legislative and executive power in Turkey [...], decided to elect a government called "the government of the

[8] *Ibidem*, p. 297-298.

> Turkish National Assembly", whose chairman would also be the chairman of the Assembly. Kemal was elected to this post"[9].

Neither the sultan's in absentia sentence in the article about treason, nor the curse of the Istanbul Mufti dropped in leaflet form by English planes in Anatolia, broke Kemal. Similarly, the later military successes of the Greeks, who reached a distance of 75 km from Ankara, previously occupying e.g. Afyonkarahisar and forcing the Turks to retreat across the Sakarya River. Facing the threat of enemies "On August 5, 1921, Kemal Pasha became the commander-in-chief of the army with extraordinary powers. On August 23, he threw Turkish troops into a new battle, which lasted until September 13. As a result of the murderous 22-day fight for Sakarya, the Greek offensive was interrupted, the Greek troops began to withdraw [...] the plans of the Powers were thwarted [...]"[10], and Kemal received the honorable title of "Gazi" ("Winner") and the rank of Marshal.

Winning the battles over Sakarya, although it was undoubtedly a breakthrough and paved the way for the final great military and political victory of Mustafa Kemal, was not the end of the bloody war struggle between the Turks and the Allies in the Liberation War (tur. *Kurtuluş Şavaşi*)[11]. When Turkey rejected the basic conditions of the Paris conference on March 22, 1922, the Greeks, supported by the British, prepared a plan for an offensive towards the Menderes River, which was to begin in the late summer of 1922. J. Reychman notes that in order to forestall this step of the enemy, on August 26, 1922, Kemal launched a decisive attack, and on August 30, the Battle of Dumlupihar decided the outcome of the campaign and the Greek retreat along the entire line[12]. This 100-year Great Offensive decided the fate of Turkey and the political project that Kemal Pasha Atatürk then carried out in it. The reforms of Kemal and his associates,

[9] *Ibidem*, p. 296-297.
[10] *Ibidem*, p. 302.
[11] D. Wybranowski, *Panturkizm i panturanizm – dwie tureckie ideologie narodowe,* [in:] A. Wojtaszak, D. Wybranowski, *Współczesna myśl polityczna. Rozważania metodologiczne. Wybrane ideologie i doktryny polityczne*, Szczecin 2021, p. 178. More: T. Wituch, *op.cit*, p. 256-268.
[12] J. Reychman, *op. cit.*, p. 302.

described by a Polish historian, paint a picture of a boldly transformed state. It is an image of a process that cannot be imagined without the charisma, willpower and the position of the undisputed leader, even the Father of the Nation, which Kemal took.

The history of Turkey in the times marked by Kemal Pasha's life is also clearly and concisely outlined by the second synthesis from 22 years ago, written by Dariusz Kołodziejczyk (born 1962).

The picture of military and political events that led Kemal to assume the role of the real and only leader of Turkey, defending itself against territorial and political and social disintegration, and then its reformer, is in the synthesis by D. Kołodziejczyk legible, presented in a very clear manner. It takes into account the determination and merits of Kemal Pasha and his comrades-in-arms and the political struggle, but also the mistakes made by the anti-Turkish allies and the passive government of D. Ferid (especially the recognition of the Treaty of Sèvres, which is dishonorable to the Turks)[13].

D. Kołodziejczyk clearly showed the international context of the events that took place in Turkey at the turn of the first and second decades of the 20th century. In this respect, he strongly emphasizes the special role of the Turkish-Soviet agreement, signed in Moscow on March 18, 1921. Here, the Turkish capacity is emphasized a leader to conclude a well-thought-out tactical alliance with a partner that is ideologically alien to him, and in the realities of social and political conditions that strongly differ Turkey and Russia[14].

Certainly, the cited researcher rightly points out that it is extremely important to stop the Greek onslaught in Anatolia, so that the Kemalists first protect themselves by concluding an agreement with the bolsheviks against bleeding out in the northeast of the country. Similarly, pointing to the importance of financial and military aid provided by Russians to Turkey's ally in the era of the hottest Turkish-Greek skirmishes[15] (its scale was introduced to the readers by the Polish historian following the findings of the Turkish

[13] D. Kołodziejczyk, *op. cit.,* p. 101. More about the international context of Turkish-Russian rapprochement during the Turkish Liberation War: B. Gökay, *A Clash pf Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1921*, London 1997.

[14] D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, p. 102.

[15] *Ibidem*, p. 101-105.

researcher A. Muderrisoglu, who described the above issue in one of his publications from 1990[16]). In the literature on the subject, there is agreement as to the above and, in general, in the opinion that the finalization of the agreements with Soviet Russia along with the front victories of Kemal Pasha, for which Russian support was very important and which resulted in the defeats of the British, French, Italians and Greeks in the confrontation with the Turks – meant that at the beginning of the road to reforms and the adoption of the republican system, Turkey's international position was significantly strengthened. Thanks to this, as Dariusz Wybranowski (a historian and political scientist from Szczecin), emphasized in one of his articles – Turkey quickly ceased to be the subject of the political game of powers, which, however, until recently harbored the idea of partitioning Turkish territory[17].

The very breakthrough August Great Offensive of 1922, in the study by D. Kołodziejczyk – a historian who was a student of Marian Małowist, Antoni Mączak and Halil Inalcik – is given the following words:

> "Sensing the favorable international economic conditions, Mustafa Kemal was in no hurry to make the final strike on the Greek front, waiting for the improvement of the supplies and training of the Turkish army. It was not until the end of the summer of 1992, almost on the anniversary of the Battle of Sakarya, that he issued the famous order to push the Greeks as far as the Aegean Sea. An unexpected Turkish strike from the south, launched before dawn on August 26, resulted in the seizure of Dumlupihar train station and the cutting off of the Greek corps defending Afyon further east [Afyonkarahisar]. After an unsuccessful exit attempt. From the encirclement, this corps, together with the commanding Greek general, had to capitulate, and the anniversary of the victory at Dumlupihar, which falls on August 30, is still celebrated in Turkey today as a day of victory, accompanied by rotations in the command positions of the Turkish army. In pursuit of the remaining

[16] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara 1990, p. 546-549.

[17] D. Wybranowski, *Kemalizm – idea "turkizmu" i ideologia państwowa w czasach rządów Atatürka*, [in:] A. Wojtaszak, D. Wybranowski, *op. cit.*, s. 190-191.

> Greek forces retreating in disarray, the Turks entered Izmir on September 9 [1922]. While the retreating Greek army left behind the debris and the corpses of murdered Muslims, the advent of the Turks was accompanied by pogroms of the Greeks and Armenians, and the great fire of Izmir, for causing which both sides blamed each other. In fairness, it is worth adding that after Mustafa entered the city, Kemal refused to march across the Greek flag spread out like a carpet of honor, not wanting to hurt Greek national feelings"[18].

D. Kołodziejczyk, basing his synthetic lecture on Turkish history on a historiographic basis slightly different than his predecessor (in fact more recent, broader), and no longer using the language characteristic of a Marxist historian, does not emphasize class issues such as the formation of the nucleus of the peasant-workers national solidarity in Turkey, waging the liberation struggle and then taking up the large-scale modernization challenges leading to the transformation of social relations and the entire Turkish reality.

The Warsaw historian does not look at Kemal Pasha uncritically. Describing the history of the interwar Turkish Republic, he describes this breakthrough time in Turkish history as "the period of reforms and repressions"[19]. He even considers the last years of Atatürk's rule to be a historical moment in which Turkey drifted towards a totalitarian system[20] (without nuancing the classification issues of diverse authoritarianisms and totalitarianisms). This does not mean that the Polish scientist Kemal Pasha deprives him of the absolutely unique role he played in the history of his nation and state, becoming the most monumental figure of modern Turkey thanks to earlier becoming its actual founder and constructor.

The most comprehensive portrait of Mustafa Kemal Pasha Atatürk in Polish historiography is the study by Jerzy S. Łątka (born 1944), mentioned by us several times.

It is an extensive work, showing the vicissitudes of the Turkish hero's life and various aspects/levels of his functioning, and even issues such as the attitude of the Father of Turks towards women or

[18] D. Kołodziejczyk, *op. cit*., p. 109-110
[19] *Ibidem*, p. 114-127.
[20] *Ibidem*, p. 128.

Poles from Poland and Adampol (Polonezköy) near Istanbul. Below, we will briefly present a few characteristics of Kemal and his achievements contained in the indicated publication, as well as a picture of the crucial events for the Turkish Liberation Struggle of August 1922, on which we focus our attention during the celebration of the 100th Anniversary of these events.

In his work devoted to the greatest national hero of 20th-century Turkey, written in colorful and light language at the same time, J. S. Łątka outlines a detailed biography of Kemal Atatürk. He places it in the context of the events taking place during the hero's lifetime. He points to the conditions in the places where he led his life (Thessaloniki, Monastir, Istanbul, and then Anatolian centers). He does not avoid descriptions and the characteristics of social life, mediated from many sources, the conditions in the army and on the fronts where the fights with Kemal Pasha took place, and the customs of the era in which he lived and undertook activities: military, politics, diplomats, statesman, great reformer, charismatic leader of the Nation.

J. S. Łątka focuses a lot of attention on Kemal's military career. It describes his heroism in combat from the time of World War I on Gallipoli Peninsula, emphasizes the action against the Allied landing in Anafarta Bay, which was then commanded by a young Colonel-bey, seeing the Turkish researchers there where the beginnings of the eminent commander's fame and the sources of the trust he gained in society[21].

In the chapter entitled *In The Last Act*, the author takes a stance on the difficult Armenian question and the events of 1915 that were painful for Turkish-Armenian relations, pointing to both Turkish and Armenian points of view. Concluding the considerations on the above, the author of Mustafa Kemal's biography points to the fact that both the attitude he presented at that time and the fact of his involvement on the Western front at that time, thus far from the places where the actions against the Armenians were carried out, allowed him "[...] to

[21] J. S. Łątka, *op. cit*., p. 69-77. References to this publication have been adopted as the page numbering after the available print PDF file on the Internet containing the full text of the book (2016 edition): Jerzy S. Łątka – Ataturk. *Twórca nowowczesnej Turcji*, (last access: 23.05.2022 r.).

present to the Allies as the one among the Ottoman leaders who could not be pinned down with responsibility for the Armenian pogrom"[22]. Undoubtedly, it was for Kemal Pasha "an additional point to political capital"[23]. This capital grew in the following years. It grew in parallel with the modern Turkish identity, growing in the Turkish Muslim inhabitants of large parts of Anatolia occupied by the Allies (British, French and Italians). Mustafa Kemal understood that these people had to be reached and directed. In the first place, however, Kemal's intention was to strengthen the morale of the officer corps of the defeated Ottoman army, which was to be served, among others, by re-issuing own publication entitled *Meetings with officers and soldiers*. It was the soldiers who were to be the first recipients of the essentially universal Kemal program – the idea of rebuilding moral strength, offensive spirit and initiative[24].

The indicated ideas were a signpost of the one who formulated them - throughout his life as a military and politician. The belief that it is possible to regroup and rebuild forces after losing battles, so far reaching that it gives the possibility of ultimately winning the war, that you need to think and act offensive and implement your own initiatives, and not take a defensive-reactive stance, surprised Kemal's enemies. However, they gave his subordinates and the wider circles of Turkish society an activating impulse and strong faith.

In the chronological scope of interest to us in these considerations - dictating the focus on the events of the Liberation War, and especially on the key Great Offensive of August 1922, the participation of the offensive-initiative element in the strategy of actions implemented by Mustafa Kemal and his subordinates against the occupiers - came to the fore in a manner the most outstanding.

> "Nine months have passed since the Battle of Sakarya. The Turkish army did not waste any time. Armed mainly with weapons coming from Soviet Russia, it was getting ready to attack. In mid-June 1922, Mustafa Kemal decided it was time to launch a victorious offensive. [...] He decided to carry out the main attack on the right wing of the Greek troops. The

[22] *Ibidem*, p. 83.
[23] *Ibidem.*
[24] *İbidem,* p. 93.

> maneuver was to encircle the enemy forces. [...] On July 20, 1922, the Grand National Assembly entrusted Mustafa Kemal with the position and powers of its commander-in-chief for the next three months. On this occasion, he made a speech in which he announced that the moment of the final victory was imminent and that soon the whole country would be free. [...] On August 1 [in Akşehir, where his military headquarters was located at that time], he issued Mustafa Kemal appropriate orders to the Minister of National Defense [...]. Then he traveled to Ankara, where he communicated the decision to the government. He expressed the belief that the main enemy forces would be broken up in 6-7 days. [...] it was decided that the battle would begin on August 26 at dawn. Under the cover of night, the troops were regrouped. In the early morning of August 26 [...], Turkish troops launched an offensive. In the area of the planned attack, Mustafa Kemal concentrated the vast majority of units, a total of twenty divisions, while ordering the rest to protect the front, stretching for about 130 km. Such a distribution of forces gave him a significant advantage over his opponent in this section of the fight.
>
> The battle went as expected by Mustafa Kemal. August 26 and 27 located in the Afyonkarahisar area, Greek forces could not withstand the crushing Turkish blow and were forced to leave their position. Escaping the pursuit, they were unable to organize an effective defense and on August 30, 1922 near Aslihanlar were completely destroyed. The recently appointed commander in chief of the Greek forces, General Nikolaos Trikupis, with many other officers and soldiers, was taken prisoner. The remnants of the Greek army managed to get out of the encirclement, but behind them Turkish troops advanced with great speed. On that day, Mustafa Kemal gave his troops the famous order: 'Soldiers! Your first destination - the Mediterranean'. The main column of the army marched to Izmir. Some of the troops were thrown towards Eskişehir to destroy the Greek troops still there"[25].

In the aftermath of the Great Victorious Offensive, on the side of Turkey's opponents, who until recently planned to divide its territories

[25] *Ibidem*, p. 130.

temporarily occupied by occupation forces, they broke down and had to conduct peace talks with Kemalist Turkey. Istanbul and Eastern Thrace with Edirne returned to Turkish rule, and the Greek-Turkish peace was concluded in Mudanyia (October 11, 1922). Along the straits, a neutral zone was marked on the Asian side, free from the presence of Turkish troops[26]. Peace has come. The later Treaty of Lausanne became a diplomatic success for Turkey, despite some concessions[27].

Kemalist Turkey, although its rule was based on the authority of the individual, integrated itself successfully into an international democratic system and developed, undergoing extensive modernization, ceasing to be a theocracy, and becoming a republic, incidentalising itself culturally and adopting new principles of public order and economy[28]. Mustafa Kemal, the victorious Commander, who survived the partition of Turkey became a Father – as J. S. Łątka wrote – "Great Father"[29] of the Nation, all Turks Father – Atatürk.

DISCUSSION

The images outlined in Polish historiography (in the publications used in these considerations), i.e. the silhouette of Atatürk and the panorama of key events in the history of Turkey, transforming from a broken Empire into a modern, reviving state, certainly deserve to be explored and analyzed. This modest contribution may (its author allows himself to hope so) an invitation to undertake further reflection on the subject only barely outlined here.

BIBLIOGRAPHY

Gökay, Bulent, *A Clash pf Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918-1921*, London 1997.

Jevakhoff, Alexandre, *Kemal Atatürk. Droga do nowoczesności*, Warszawa 2016.

Kołodziejczyk, Dariusz, *Turcja*, Warszawa 2000.

Lewis, Bernard, *Narodziny nowoczesnej Turcji,* Warszawa 1972.

[26] *Ibidem*, p. 131.
[27] *Ibidem*, p. 131-135.
[28] *Ibidem*, p. 136-166. See also: D. Wybranowski, *Kemalizm*…, p. 191-199.
[29] J. S. Łątka, *op. cit*., p. 181.

Łątka, Jerzy Siemisław, *Ataturk. Twórca nowoczesnej Turcji*, Poznań 2016.

Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,* Ankara 1990.

Reychman, Jan, *Historia Turcji*, Wrocław 1973.

Wituch, Tomasz, *Tureckie przemiany. Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa 1980.

Wybranowski, Dariusz, *Kemalizm – idea "turkizmu" i ideologia państwowa w czasach rządów Atatürka*, A. Wojtaszak, D. Wybranowski, *Współczesna myśl polityczna. Rozważania metodologiczne. Wybrane ideologie i doktryny polityczne*, Szczecin 2021, p. 185-221.

Wybranowski, Dariusz, *Panturkizm i panturanizm – dwie tureckie ideologie narodowe,* A. Wojtaszak, D. Wybranowski, *Współczesna myśl polityczna. Rozważania metodologiczne. Wybrane ideologie i doktryny polityczne*, Szczecin 2021, p. 159-184.

Sovyet Dönemi Azerbaycan Tarihçiliğinde Batı Cephesi ve Büyük Taarruz

Cavid QASIMOV*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sırasında İttifak Devletleri safında savaşa katılan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi (Mondros Ateşkesi) ile savaştan yenilgiyle ayrılmak zorunda kaldı. Toplam 25 Maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin altı asırlık tarihinin sonuna gelindiğinin habercisiydi.[1] Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin Yakın ve Orta Doğu'daki topraklarının ve özellikle de Anadolu'nun İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi tehlikesi ortaya çıkmıştı. Nitekim Kasım 1918'den itibaren İtilâf devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 7 ve 24. maddeleri istismar ve ihlâl ederek ülkenin her yanında işgal hareketlerine giriştiler. 7 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri Donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a ulaştı. Fiilen işgal edilen İstanbul'un Anadolu yakasının kontrolü İtalyanlara, Beyoğlu ve Rumeli yakası İngilizler ve Fransızlara bırakılmıştı. İstanbul'un dışında Mersin, Adana, Maraş, Antep ve Urfa Fransız; Antalya ve Muğla İtalyan işgali altına girmişti. Türk halkının Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde emperyalist güçlere karşı mücadelede başarılı olması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yerli ve yabancı tarihçilerin akademik araştırmalarına konu olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği ve ona bağlı olan Azerbaycan'ın çeşitli akademik kurumlarında görev yapan tarihçiler tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın askeri ve siyasi faaliyetini konu eden çok sayıda makale ve kitaplar yayınlanmıştır. Sovyet Azerbaycan'ında bu tarz çalışmalar daha çok Nilufer Efendiyeva, Yusif Bağırov ve Hamit Aliyev tarafından yapılmıştır. Çalışmada Nilufer Efendiyeva, Yusif Bağırov, Hamit Aliyev ve diğer tarihçilerin, Türk Kurtuluş Savaşı ve özellikle de Batı Cephesi (Büyük

* Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Van/Türkiye.
cavidahmedoglu@gmail.com
ORCID NO: 0000-0001- 7566-3181

[1] Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXX, 2005, s. 271-273.

Taarruz) konusunda yapmış oldukları akademik çalışmaların değerlendirilmesi yapılacaktır.

1.Batı Cephesi'nin Oluşması

Anadolu topraklarını kısa zamanda parçalayarak yutmaya çalışan İtilâf Devletleri, Yunan ordusunu harekete geçirerek Batı Anadolu'nun işgalini başlatmışlardı. Megali İdea'yı (Büyük Fikir) gerçekleştirmeye çalışan Yunan ordusu ilk olarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etti. Daha sonra Yunan ordusu 19 Mayıs'ta Urla'yı, 20 Mayıs'ta Çeşme'yi, 21 Mayıs'ta Torbalı'yı, 22 Mayıs'ta Menemen'i, 25 Mayıs'ta Manisa, Bayındır ve Selçuk'u, 27 Mayıs'ta Aydın'ı, 28 Mayıs'ta Tire'yi, 29 Mayıs'ta Turgutlu ve Ayvalık'ı, 4 Haziran'da Nazilli'yi, 5 Haziran'da Akhisar'ı, 12 Haziranda ise Bergama'yı işgal ettiler.[2]

Batı Anadolu'da Yunan işgalinin genişlenmesi döneminde Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'daki Milli Mücadele hızlı bir şekilde örgütlendi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) toplandı ve Hükümet oluşturuldu. Yeni kurulan hükümetin en önemli görevlerinden bir Yunan işgalini durdurmaktan ibaretti. Bu bakımdan düzenli ordunun kurulması için önemli çalışmalar yapılmaya başlandı. Fakat bu sırada Yunan ordusu da işgal faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. 24 Ekim-12 Kasım 1920'de Gediz'de yapılan savaş iki tarafın da kesin başarısı olmadan sona erdi.[3] Fakat ısrarlı olan Yunanlar 6 Ocak 1921'de iki koldan tekrar taarruza başladılar. 9 Ocak'ta İnönü mevzilerindeki savaşlarda (I. İnönü Savaşı) durdular. Yunan ordusu kuzeyde İnönü, güneyde Afyon hattı olmak üzere her iki taraftan da geri çekildi.[4] I. İnönü Savaşında başarı kazanamayan Yunan ordusu 23 Nisan 1921'de tekrar taarruza geçti. Fakat 1 Nisan tarihine kadar yapılan savaşta Türkler kesin zafer elde etmiş oldular. Zafer münasebeti ile Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya şu

[2] Murat Köylü, "Batı Anadolu'nun İşgalinin Türk, Yunan Ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, 2016, s.155.

[3] Ayfer Özçelik, "Gediz Taaruzu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VII, S. 21, 1991, s. 588.

[4] Erdoğan Akman, "Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarının Sovyet Rusya Basınında Yansımaları (Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Üzerinden Basın Analizi)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. III, S. 4, 2014, s. 38-54.

telgraf gönderildi. "Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makus talihini de yendiniz. İstila altındaki topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor".[5] Telgraf II. İnönü Zaferinin çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

I ve II. İnönü savaşlarının TBMM Hükümeti için son derece önemli sonuçları oldu. Anadolu'daki Milli Mücadele'yi yakından takip eden Sovyet Rusya bu savaşlardan sonra TBMM ilişkileri daha da netleştirmeye başladı.[6]

1921 yılının başlarında Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin Başkomutanı General Anastasios Papulas tarafından Anadolu'daki Yunan askeri birlikleri yeniden düzenlenerek III. Ordu kuruldu. 1'inci, 2'inci ve 13'cü Kolordulardan oluşan I. Ordu, Uşak'ta konuşlandırıldı. Manisa-Bandırma demiryolunda konuşlanan II. Ordu ise 3'cü ve 5'ci Kolordulardan oluşmaktaydı. III. Ordu ise Bursa'nın güneyinde konuşlanmıştı ve 7'nci ve 10'cu Kolordular ona bağlanmıştı.

General Anastasios Papulas tarafından yeniden organize edilen Yunan ordusu 10 Temmuz 1921'de üç ayrı koldan: Bursa-Eskişehir; Bursa-Tavşanlı-Kütahya ve Uşak-Dumlupınar-Seyitgazi istikametlerinde taarruza geçtiler.[7] Taarruz, Yunan ordusunun zaferiyle sonuçlandı ve TBMM Hükümeti kuvvetleri Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kaldı.[8] Türk ordusunun, daha fazla kayıp vermemek adına Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar geri çekilmesi, ileride doğabilecek maddi ve manevi zararlar ve etkiler değerlendirildiğinde yerinde bir karar olmuştur.[9] Böylelikle, bu karar Türk ordusunun elde kalmasını sağlayarak kuşatılarak yok edilmesini engelledi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu durumu şöyle ifade etmiştir:

> "Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak gerekir ki

[5] Selahattin Selek, "Türk Kurtuluş Savaşında İkinci İnönü Meydan Muharebesi", İstanbul 1933. 90 sayılı Askerî Mecmua'nın eki, s.140, Nutuk, C. 2, s.394.

[6] Akman, agm., s.53.

[7] *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, 4. Kısım, s. 44-46.

[8] *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, 4. Kısım, s. 44-46.

[9] Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, S. 32, 2020, s. 75.

> ordunun düzenlenmesi ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek uygundur. Düşman durmadan takip ederse hareket üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak, herhâlde beklemediği birçok sorunla karşılaşacak; buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara sahip olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası Eskişehir gibi önemli mevkilerimizi ve çok araziyi düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda ortaya çıkabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı neticelerle bu sakıncalar kendiliğinden yok olacaktır. Askerliğin gereğini tereddütsüz uygulayalım. Diğer tür sakıncalara karşı koyarız…" [10]

Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi Yunan ordusunu cesaretlendirdi. "Ankara Fatihi" olmayı hedefleyen General Papulas, ordusunu sonuçları ağır olabilecek bir maceraya sürüklemiş oldu. Cepheye gelerek durumu yerinde tespit eden ve komutayı eline alan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordusunu durduracak yeni askeri taktik ve stratejiler geliştirdi. Gazi Mustafa Paşa bu durumu Nutuk'ta şöyle özetlemiştir:

> "Hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça vatan terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütamı (birlik), bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur."[11]

22 Ağustos - 13 Eylül tarihleri arasında yapılan Sakarya Meydan Muharebesi, Yunan taarruzunun durdurulması ile sonuçlandı. Türk ordusunun bu zaferi dünyanın çeşitli ülkelerinde yayınlanan gazete ve dergilerin manşetlerine konu oldu. Ankara Hükümeti ile sıcak siyasi ilişkilerin kurulmasında son derece istekli olan Sovyet Rusya basını özellikle de "İzvestiya" ve "Pravda" gazeteleri, Sakarya Meydan

[10] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (Bugünkü Dille Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2005, s. 413.

[11] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2016, s.418.

Savaşı ile ilgili haber ve analizlere yer vermiştir. Fakat Sovyet Rusya basını daha çok Türk ordusu tarafından Yunan işgalci kuvvetlere karşı 26 Ağustos 1922'de başlatmış olduğu Büyük Taarruz'a geniş yer vermiştir.

2. Türk-Sovyet İlişkilerinin Başlaması ve Bunun Akademik Çalışmalara Etkisi

Genellikle düşmanlıklar ve savaşlar üzerine kurulu Türk-Sovyet ilişkileri, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yeni bir döneme girmiş ve meydana gelen gelişmeler, bu iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. 1917 yılına gelindiğinde Çarlık Rusya'da meydana gelen Ekim Devrimi ile birlikte Çarlık Rusya'sı yıkıldı ve iktidar, Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçti. Böylece dünya tarihinde yeni oluşumların yaşandığı yeni bir süreç de başlamış oldu.

Bolşeviklerin iktidara gelmesi Rusya'nın, I. Dünya Savaşı'ndaki müttefikleri ile olan ilişkilerini bozdu. Çünkü yeni hükümet, savaşın devamının kapitalist düzenin yararına olduğuna inanmaktaydı.[12] Lenin ve yönetimi tarafından ortaya atılan ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı görüşü, Türklerde ve ezilen milletlerde olumlu karşılandı. Bu durum emperyalizme karşı mücadele etme azmini kamçıladı. Söz konusu sürecin Sovyet politikaları, geri kalmış ve ezilen milletlerin sarıldığı bir kurtuluş reçetesi, sonradan da rejimi tehdit eden Batı emperyalizmine karşı top yekûn başkaldırının örgütleyici merkezi konumundaydı.[13] TBMM'nin açılmasından sonra Ankara-Moskova merkezli seyreden Türk-Sovyet ilişkiler ağı, bu düşünce üzerinden inşa edilecektir.

Ankara ve Moskova'nın ortak yönleri vardı. İkisi de savaşların getirdiği zor şartlar altında kendi iç mücadeleleri yanında dış düşmanla da uğraşmak zorunda kaldılar. Bunun doğal bir sonucu olarak yalnızlıktan sıyrılıp bir dayanak arayışı içerisinde oldular. Şartların bileşkesi, Ankara ve Moskova'yı ortak paydada buluşturdu. Bernard Lewis, Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi bir seyirde başlamasını, Bolşeviklerle Kemalistlerin, kanun dışı ilan edilmiş devrimci rejimler

[12] Coşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018, s. 305.

[13] Erdal Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tâli: Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s.40.

oluşları ve emperyalizme karşı giriştikleri mücadelenin benzerliğine bağlamaktadır.[14]

TBMM, kuruluşundan itibaren Batı emperyalizmine karşı Sovyet Rusya ile ilişkilerine ehemmiyet verdi. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920'de Vladimir Lenin'e yazdığı mektup, TBMM Hükümeti'nin takip ettiği siyasetin yansımasıydı. Mektup, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması, emperyalist devletlere karşı birlikte askeri siyaset yürütülmesi, Azerbaycan ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi ve Rusya'dan Türkiye'ye silah ve para yardımı yapılması konularını kapsıyordu.[15] Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuna, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin 2 Haziran 1920'de karşılık verdi. Çiçerin, Türkiye'nin Misak-ı Milli amaçlarını anlayışla karşıladı ve diplomatik ilişkilerin bir an önce başlaması gerektiğini vurguladı.[16] Böylece iki devlet arasındaki ilişkilere resmi boyut kazandırıldığı görülmektedir. TBMM Hükümeti, Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinin normal diplomatik bir mahiyet kazanması amacıyla ulusal hareketin en tanınmış kumandanlarından biri olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Moskova'ya büyükelçi olarak gönderdi.[17]

Türk-Sovyet ilişkileri, Millî Mücadele dönemi boyunca zaman zaman çıkan pürüzlere rağmen genelde iyi seyirde devam etti. Anadolu'daki Milli Mücadele'yi ilgiyle takip eden Sovyet Rusya, yine de TBMM Hükümeti'ne temkinli yaklaştı ve siyasetini Anadolu harekâtının seyrine göre ayarladı. Tabii ulusal hareketin askeri zaferleri, ilişkilerin diplomatik yönünü belirleyen unsurlar oldu. I. İnönü galibiyetinden sonra Sovyet Rusya ile imzaladığı 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile doğu sınırını çizen TBMM Hükümeti, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleriyle de masaya oturarak siyasi istikrarı pekiştirme gayretinde oldu.

---

[14] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 380.

[15] Nesrin Sarıahmetoğlu, *Mücadeleye Adanan Hayat: Neriman Nerimanov*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s.421.

[16] Ferit Yücebaş, "Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinde Eksen Kayması (1939-1953)", *Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını*, Ed. İ. Topsakal & A.K. Zengin, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021, s.115.

[17] Ali Fuat Paşa hatıralarında, 19 Şubat 1921'de Moskova'ya vardığını belirtmektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları (1920-1922)*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002. s.128.

Türk-Sovyet siyasi ilişkileri akademik çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Sovyet Rusya'da ilk önce Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Kurtuluş Savaşı ile ilgili gazete ve dergilerinde akademik ve siyasi değerlendirmeler yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar daha sonra akademik alana kaymıştır. Sovyet araştırmacılarının birçoğunun Türk Milli Mücadelesi dönemini farklı terimlerle adlandırmış oldukları görülmektedir. Türk Milli Mücadelesi, bir kısım araştırmacının çalışmalarında "*Milli Kurtuluş Hareketi*", diğer bir kısım araştırmacının çalışmasında "*burjuva devrimi*" ve "*Kemalist Devrimi*" olarak adlandırılmıştır. Milli Mücadele hareketinin önderi olarak öne çıkmış Mustafa Kemal Paşa'nın adını alan hareket, Türk, Batı Avrupa ve Rus araştırmacılarının çalışmalarında da genellikle "*Kemalist Devrimi*" olarak incelenmiştir. Sovyet bilim adamlarından A.M. Şamsutdinov'a göre, "*Milli Mücadele hareketinin ön koşulları, daha I. Dünya Savaşı yıllarında oluşmuştu.*" Türk işçi ve köylüleri yabancı ve "kendi" sömürücülerinin çıkarları için kanlarını daha fazla akıtmak istemiyorlardı. Savaş yıllarında Türk askerleri arasında yığınsal asker kaçaklığı, savaş politikasına ve ülkenin ekonomik ve siyasal yaşamında Alman emperyalistlerinin pervazsız egemenliğine karşı bir tepkiydi. Askerler yüzlerce, binlerce kişilik kümeler halinde tüfekleri, el bombaları ve makineli tüfekleriyle cepheden kaçarak kentler ve köylerde mitingler yapıyor, savunma komiteleri kuruyor, çeteler örgütlüyorlardı[18].

Sovyet araştırmacısı Y.N. Rozaliyev'e göre, "*Kemalist Devrimi'ne burjuva demokratik ulusal kurtuluş hareketi olarak*" bakmak gerekmektedir. Bu düşüncenin tam aksine P. P. Moiseyev, Kemalist Devrimi'nin "*anti feodal olmadığını ve burjuvanın köylü hareketini sadece antiemperyalist mücadeleye doğru yönlendirdiğini*" ve "*bu kitlelerin ülkenin politik hayatında aktif faaliyet göstermesini engellediğini*" belirtmişti. A. F. Miller ve A.D. Noviçev ise Türk Milli Mücadelesini; "*Emperyalistlere karşı devrimci mücadele veya başka bir deyişle ulusal devrim ister istemez anti feodal yani burjuva devrimi ile bağlantılı olmuştu. Dolayısıyla devrimin genel olarak milli*

[18] Samire Memmedova, *Milli Mücadele Döneminde Büyük Millet Meclisi'nin Sovyet Rusya ve Azerbaycan ile Münasebetleri (1920-1922) (Sovyet Rusya ve Azerbaycan Belgelerine Göre)*, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016, s.66.

burjuva şeklinde olması gerekiyordu ve böyle de olmuştu." kendi bakış açılarına göre değerlendirmişlerdir. A.F. Miller'e göre, işçi sınıfı, Milli Mücadele hareketine liderlik değil sadece yardım etmişti. Böylece Milli Mücadele hareketinin liderlik konumunun Anadolu burjuvasının eline geçtiğini ve bu kesimin I. Dünya Savaşı döneminde önemli politik bir güç olduğunu belirtmektedir. Gurko-Kryajin, Türk Milli Mücadele hareketinin, 1908 devriminde olduğu gibi aydın, burjuvazi ve askeri sınıfın öncülüğünde hayata geçirildiğini ifade etmişti. BMM yapısının burjuvazi karakteri taşıdığını vurgulayan Gurko-Kryajin, bunun Türk Milli Mücadelesinin genel karakterine uygun olduğunu belirtmişti. Ayrıca Gurko-Kryajin, taşradaki büyük kuruluşların bir araya toparlanması ve ortak devrim merkezinin oluşturulması işinin Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğunu vurgulamıştı. Gurko-Kryajin, Mustafa Kemal Paşa'yı, demir iradeli ve büyük örgütsel yeteneğe sahip bir lider olarak değerlendirmişti. Gasratyan, Oreşkova ve Petrosyan'ın birlikte yaptıkları araştırmada Milli Mücadele dönemi şöyle açıklanmaktadır: "*İtilaf devletlerinin açık şekilde Türkiye'nin paylaşımı ile ilgili politikasını yürüttüğü dönemde, Anadolu'da antiemperyalist harekatı meydana gelmiş ve sonraki yıllarda bu Türk halkının milli diriliş mücadelesine yol açmıştı.*[19]"

Sovyet tarihçilerinden A.D. Noviçev ve A.M. Şamsutdinov, Milli Mücadeleye iç faktörlerin dışında Ekim Devriminin de büyük etkisini belirtmişlerdi. Bu tarihçiler, Ekim Devriminin, Türkiye'de sadece ulusal kurtuluş hareketinin doğuşunda etkili olmakla kalmayıp, toplumsal düşüncenin gelişmesinde, yurtsever aydın ve subay çevrelerinde antiemperyalist görüşlerin biçimlendirilmesinde de etkili olduğunu vurgulamışlardı. A.F. Miller de Ekim Devriminin Doğu halklarının, özellikle de Türkiye'deki Milli Mücadele hareketine büyük etkisini vurgulamıştı. Ayrıca Noviçev'e göre, "*İtilaf devletlerinin işgal girişimleri bu mücadeleye yeni bir ivme kazandırmış ve hareketin yönünü değiştirmişti. Bundan sonra temel amaç, yabancı işgalcilerin sınır dışı edilmesi olmuştu.*" Fakat bilindiği üzere Ekim Devrimi, Türk Milli Mücadele hareketi üzerinde etkili

[19] S. Memmedova, agt., s.66.

olmamış ve Türk milletinin karakterine uymadığından benimsenmemiştir[20].

Sonuç olarak Sovyet tarihçiliğinde Sovyet tarihçiliğine göre Türk devriminin ön koşulları henüz I. Dünya Savaşı döneminde olmuştur. Sovyet kaynakları Milli Mücadele hareketinin liderlik konumunu ele geçirmiş Türk milli burjuvazisinin ihtilali olduğunu ve işçi sınıfının Milli Mücadele hareketine liderlik değil sadece yardım ettiğini kabul etmiştir. Bu anti feodal ve antiemperyalist mücadelenin iç faktörler, Rus devrimi ve emperyalist saldırısına karşı mücadelenin etkisi altında genişlediği hakkında görüş birliği mevcut olmuştur[21].

3. Sovyet Azerbaycan'ında Türkiye'de Yapılan Milli Mücadele İle İlgili Yapılan Akademik Çalışmalar

Sovyet Azerbaycan'ında Türkiye'de yapılan Milli Mücadele ile ilgili akademik çalışmalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Bu çalışmalar 1958 yılında Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi'nin bünyesinde kurulan Yakın ve Orta Doğu Halkları Enstitüsü (Şimdiki Z.M. Bünyadov adına Şarkiyat Enstitüsü) bünyesinde yapılmaya başlamıştır.[22] Enstitünün bünyesinde faaliyette bulunan "*Türkiye'nin tarihi ve ekonomisi*" şubesinde Türkiye'nin siyasi tarihi ve ekonomisi alanında çok ciddi birikime sahip olan araştırmacılar: N. Efendiyeva, A. Aliyev, H. Aliyev, Y. Bağırov, M. Y. Ganiyev, H. H. Hüseynov, M. A. Kerimov ve diğerleri istihdam edilmişlerdir. İsimlerini zikrettiğimiz araştırmacılar tarafından genel olarak Türk Milli Mücadelesi, Kemalist reformlar, Türkiye'nin iç ve dış siyaseti, uluslararası ilişkileri, kültürü, II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrası tarihi, çok partili sistem, devletçilik, ideolojik akımlar ele alınmış ve araştırma konusu olmuştur. Bu araştırmalarda özellikle Rusya'daki Ekim Devriminin Milli Mücadele'ye etkisi vurgulanmıştır.[23]

[20] S. Memmedova, agt., s.67.
[21] S. Memmedova, agt., s.67.
[22] Hüsameddin Memmedov, "Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), 2010, s. 210-213.
[23] S. Memmedova, agt., s.71.

3.1. Yusif Bağırov'un Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'la İlgili Akademik Çalışmaları

Sovyet Azerbaycan'ında Türkiye'deki Milli Mücadele konusunda akademik çalışma yapan önemli bilim adamlarından birisi de Yusif Bağırov olmuştur. Kendisi tüm akademik kariyerini Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi bünyesinde bulunan Yakın ve Orta Doğu Halkları Enstitüsünde devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli akademik kurumları ve özellikle de Türk Tarih Kurumu ile çok yakın ilişkilerde bulunmuştur. Yusif Bağırov'un Türk-Sovyet ilişkileri ve Anadolu'daki Milli Mücadeleyi konu eden en önemli eseri "1920-1922'lı yıllarda Sovyet-Türk İlişkileri tarihinden (Azerbaycan SSC belgeleri örneğinde) adlanır.[24]

Eser, Giriş, 3 Bölüm, Sonuç ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Kitabın I. Bölümü "*Azerbaycan-Türkiye ilişkileri (1920 Nisan-1921 Ekim)*" şeklinde adlanır. Bağırov bu bölümde Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da emperyalist güçlere karşı nasıl bir mücadele vermesi ve Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının siyasi önemi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Aynı zamanda Güneydoğu Anadolu bölgesinde ahalinin Fransız işgaline karşı vermiş oldukları mücadele irdelenmiştir.[25]

Kitabın II. Bölümü; "Azerbaycan SSC Elçiliğinin Türkiye'deki faaliyeti" olarak adlanır. Bu bölümde İbrahim Ebilov'un Sovyet Azerbaycan'ın Büyükelçisi olarak Ankara'ya atanması süreci ele alınmıştır. Bu bölümde Bağırov tarafından Azerbaycan Büyükelçiliği'nin Ankara'daki faaliyetinin nasıl bir siyasi etkiye sahip olması çok kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Kitabın III. Bölümü; "Milli Mücadele döneminde Sovyet Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye yardımları" olarak adlandırılmıştır. Bağırov, bu bölümde başta Azerbaycan olmakla Sovyet Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye yapmış oldukları siyasi ve ekonomik yardımları irdelemiştir. Özellikle bu yardımların yapılmasında Azerbaycan'ın ön sırada olmasının siyasi ve ekonomik nedenleri belgelerle kanıtlanmıştır.

---

[24] Юсиф Багиров, Из Истории Советско-Турецких Отношений в 1920-1922 гг. Баку, Изд-во АН Азерб. ССР, 1965, s.3.

[25] Юсиф Багиров, *age.*, s. 45.

Yusif Bağırov, çalışmasında emperyalist işgalcilere karşı mücadelede gerilla halk savaşının ardından ulusal burjuvazinin, liberal toprak sahiplerinin, aydınların, alt ve orta tabaka din adamlarının yurtsever kesimlerinin de katıldığını belirtmiştir. Bağırova'a göre, Türk halkının kendiliğinden patlak veren antiemperyalist direnişi, Türkiye'nin bağımsızlığı için örgütlü bir genel ulusal hareket olma yönünde gelişmişti. Stalin tanısını kabul etmiş Bağırov da Türk ulusal hareketinin güçlü bir tarım hareketine dönüşemediği düşüncesindedir. Böylece Sovyet tarihçiliğine göre Türk devriminin ön koşulları henüz I. Dünya Savaşı döneminde olmuştur. Sovyet kaynakları Milli Mücadele hareketinin liderlik konumunu ele geçirmiş Türk milli burjuvazisinin ihtilali olduğunu ve işçi sınıfının Milli Mücadele hareketine liderlik değil sadece yardım ettiğini kabul etmiştir. Bu anti feodal ve antiemperyalist mücadelenin iç faktörler, Rus devrimi ve emperyalist saldırısına karşı mücadelenin etkisi altında genişlediği hakkında görüş birliği mevcuttur.

3.2. Nilufer Efendiyeva'nın Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'la İlgili İle İlgili Akademik Çalışmaları

Sovyet Azerbaycan tarihçileri arasında Güneydoğu Anadolu'da ve özelliklede Antep, Maraş ve Urfa'da Fransız işgalcilerine karşı yapılan Milli Mücadele konusunda en kapsamlı çalışmalar Nilufer Efendiyeva tarafından yapılmıştır. Nilufer Efendiyeva da tüm akademik karayerini Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi bünyesinde bulunan Yakın ve Orta Doğu Halkları Enstitüsünde devam ettirmiştir. Kendisinin Güneydoğu Anadolu'da Fransız işgaline karşı yapılan mücadele ile ilgili en önemli eseri 1966 yılında yayınlanmıştır. Eser "Anadolu'nun güneyinde Fransa işgalcilerine karşı Türk halkının mücadelesi" olarak adlanır.[26] Eser, giriş, 4 bölüm, sonuç ve kaynakça kısmından oluşmaktadır.[27]

Kitabın I. Bölümü; "Türkiye'de Milli Mücadele'nin Başlanması" şeklinde adlanır. Efendiyeva, bu bölümde Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalaması süreci değerlendirilmiştir. Bununla beraber Mondros Mütarekesi'ni

[26] *Нилуфер Эфендиева*, Борьба турецкого народа против французских оккупантов на юге Анатолии. (1919-1921гг). Баку: Изд-во АН Аз.ССР, 1966, s.2.

[27] *Нилуфер Эфендиева*, *age.*, s.18.

imzalanması Anadolu topraklarının emperyalist güçler tarafından işgal edilmesine nasıl bir siyasi ortam hazırladığı konusu da irdelenmiştir.

Kitabın II. Bölümü; "Türkiye'de Milli Mücadele Savaşları" olarak adlanır. Efendiyeva bu bölümde Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Yunan işgaline karşı kararlı mücadelesi irdelenmiştir.[28] Efendiyeva'ya göre emperyalist güçleri arkasına alan Yunanistan, Anadolu'nun Batı topraklarını işgal etmiş, fakat Türk halkının Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki kararlı mücadelesi bu işgal sürecini boşa çıkarmıştır.

Kitabın III. Bölümü; "Güneydoğu Anadolu'da Fransız işgaline karşı Mücadele" adlanır. Kitabın bu bölümü diğer bölümlerle kıyaslamada daha geniştir.[29] Efendiyeva bu bölümde İngiltere ve Fransa'nın Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak Güneydoğu Anadolu topraklarının nasıl işgal etmelerini irdelemiştir. Özellikle de bu bölümde İngiltere'nin Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırı hareket ederek Musul, İskenderun, Maraş ve Antep'e doğru yönelmeye başlamasının siyasi ve ekonomik hedefleri de araştırılmıştır. Gerçekten de o dönemin tarihi olaylarına baktığımızda 9 Kasım 1918'de İskenderun'un işgali ile Anadolu'da yayılmaya başlayan İngiltere, hareket alanını Adana, Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'ya kadar ilerletti. İngiltere buralarda işgal planlarını rahat sürdürülebilmesinin ise haberleşmenin kontrolleri altında olmasıyla gerçekleşeceğine inanıyordu. 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesi ile güney bölgesinde yeni planlamalar içerisine giren İngiltere ve Fransa bir anlaşmaya vardılar. Varılan anlaşma sonucunda, bölgeden İngiliz birlikleri çekilerek Fransız birliklerinin yerleşmesi kararına vardılar. İngilizlerde olduğu gibi Fransızlar da bölgeye yerleşir yerleşmez haberleşmeye İngilizlerden daha sıkı tedbirler koydu.[30] Bölgede daha aktif bir güce sahip olan İngilizler 1918'de Adana'yı, 27 Aralık 1918'de Kilis'i; 1919'un ilk çeyreğinden itibaren 1 Ocak'ta Antep'i, 22 Şubat'ta Maraş'ı ve 24 Mart'ta Urfa'yı işgal ederek hareket alanlarını genişlettiler.

[28] *Нилуфер Эфендиева*, *age.,* s.35

[29] *Нилуфер Эфендиева*, *age.,* s.67

[30] Ömer Faruk Başkan, "Millî Mücadele Yıllarında İngiliz Ve Fransızların İşgal Ettikleri Güney Bölgesi'nde Haberleşmeye Yönelik Sansür Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 101, Bahar 2020, s. 1-28.

Kitabın IV Bölümü; "Güneydoğu Anadolu'da Fransız işgalinin sonu ve Batı Cephesi" olarak adlandırılmıştır. Efendiyeva bu bölümde Güneydoğu Anadolu'da Fransız işgalinin sona ermesinden sonra Batı Cehresindeki durumdan ve özellikle de Büyük Taarruz'dan bahseder.

SONUÇ

Sonuç olarak Sovyet Azerbaycan'ında Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili araştırmalar, Marksist ve Leninist ideolojisine dayandırılarak yapılmıştır. Sovyet yönetim sisteminin Sovyet Azerbaycan'ındaki akademik çalışmalara siyasi olarak müdahil olmaları Milli Mücadele ile ilgili çok farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan tarihçilerinin Türkiye'deki kaynaklara bir başa ulaşamaması çok büyük sorunlara yol açmış, fakat bu akademik çalışmaların değerini çok fazla düşürmemiştir. Azerbaycan tarihçileri Sovyet sisteminin kapalı siyasi muhitine rağmen Milli Mücadele ile ilgili Türkiye'de yapılan akademik çalışmaları takip edebilmişlerdir.

KAYNAKLAR

Aydoğan, Erdal, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tâli: Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e,* Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2008.

Başkan, Ömer Faruk, "Millî Mücadele Yıllarında İngiliz ve Fransızların İşgal Ettikleri Güney Bölgesi'nde Haberleşmeye Yönelik Sansür Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 101, Bahar 2020, s. 1-28.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları (1920-1922)*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

Köylü, Murat, "Batı Anadolu'nun İşgalinin Türk, Yunan ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, S. 6, (Aralık 2016), s. 147-169.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul 2015.

Memmedov, Hüsameddin, "Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), 2010.

Memmedova, Samire, *Milli Mücadele Döneminde Büyük Millet Meclisi'nin Sovyet Rusya ve Azerbaycan ile Münasebetleri (1920-*

1922) (Sovyet Rusya ve Azerbaycan Belgelerine Göre), Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016.

Öztürk, Cemil, "Mondros Mütarekesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 2005.

Sarıahmetoğlu, Nesrin, *Mücadeleye Adanan Hayat: Neriman Nerimanov*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

Topal, Coşkun, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/6, 2018.

Yücebaş, Ferit, "Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinde Eksen Kayması (1939-1953)", *Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını*, Edt. İ. Topsakal & A.K. Zengin, Nobel Yayıncılık, Ankara 2021, s. 115-136.

Багиров, Юсиф, Из Истории Советско-Турецких Отношений в 1920-1922 гг. Баку, Изд-во АН Азерб. ССР, 1965.

Эфендиева, *Нилуфер,* Борьба турецкого народа против французских оккупантов на юге Анатолии. (1919-1921гг). Баку: Изд-во АН Аз.ССР, 1966.

Ekler

Harita №1

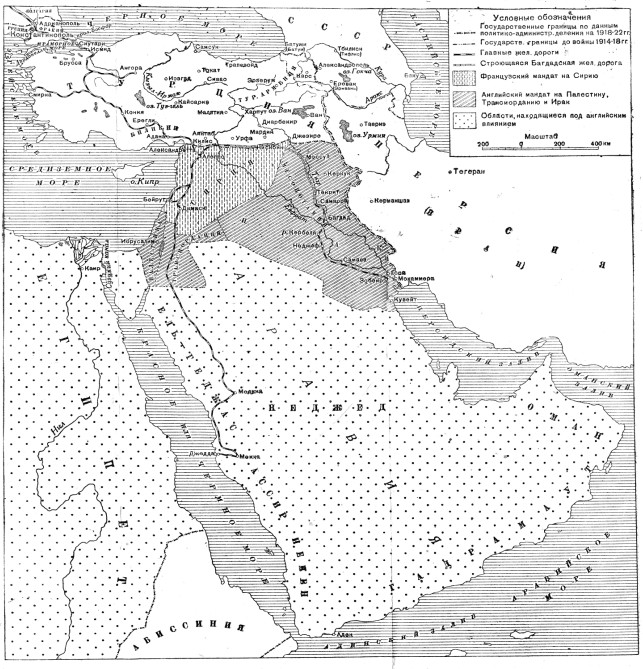

Схема 1. Турция до и после первой мировой империалистической войны 1914—1918 гг.

Harita №2

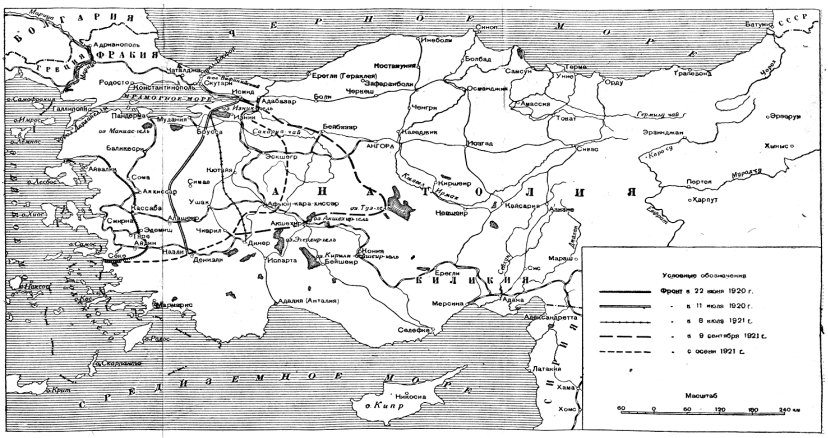

Греко-турецкая война

Схема 2. Изменение линии фронта в 1920—21 гг.

Harita №3

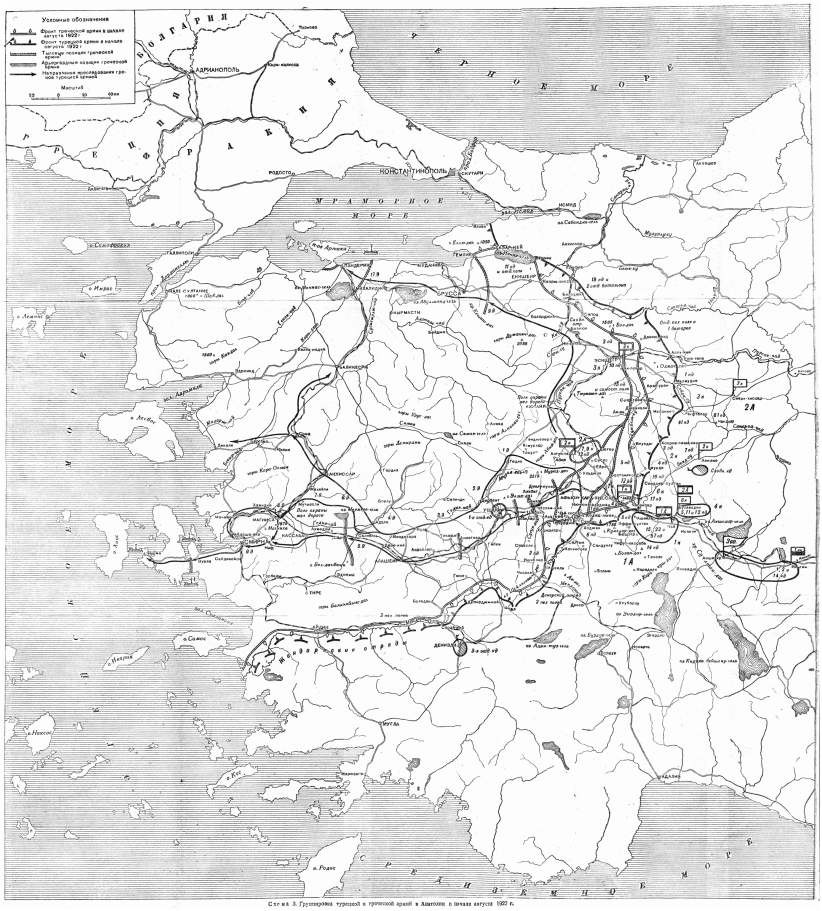

Стр. № 3. Группировка турецкой и греческой армий в Анатолии в начале августа 1922 г.

Harita №4

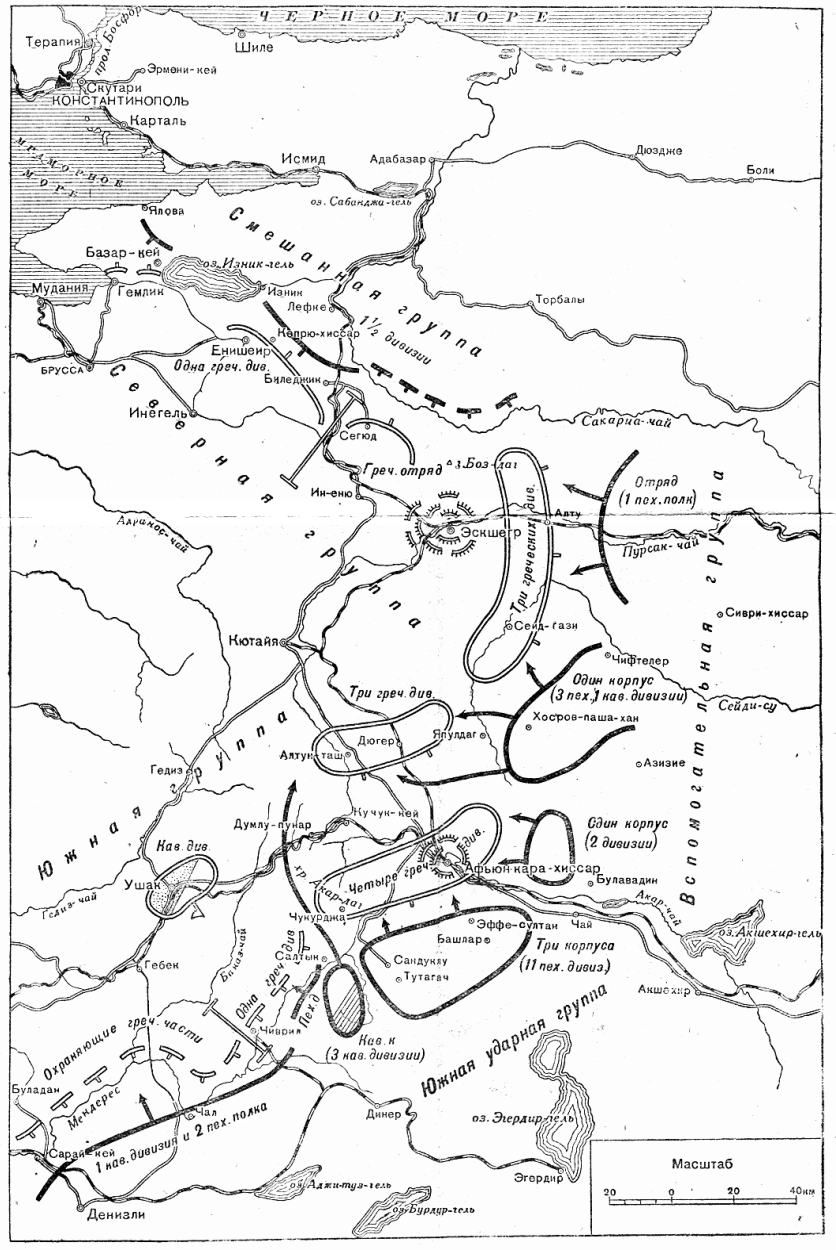

Греко-турецкая война. Схема 4. Наступательный план турецкого командования.

Harita №5

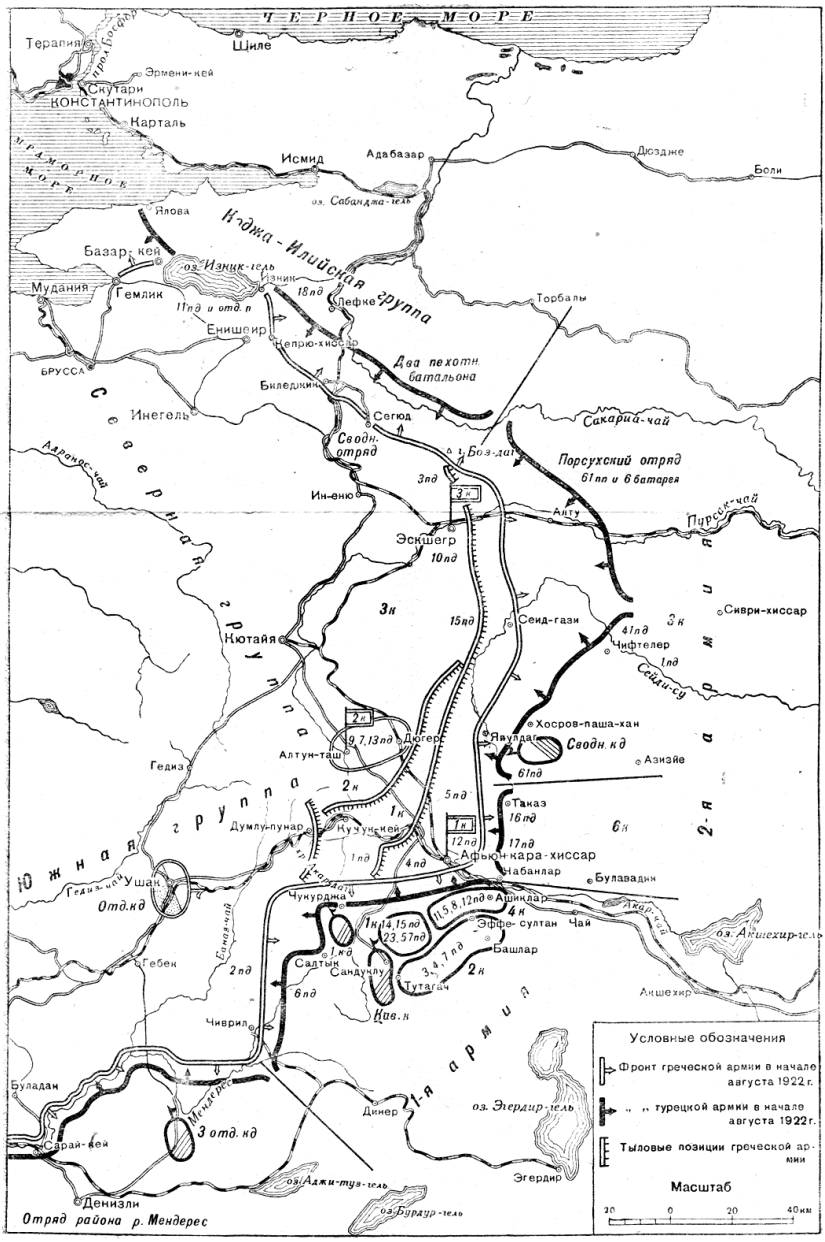

Схема 5. Группировка турецкой и греческой армий в Анатолии к 26 августа 1922 г.

Harita №6

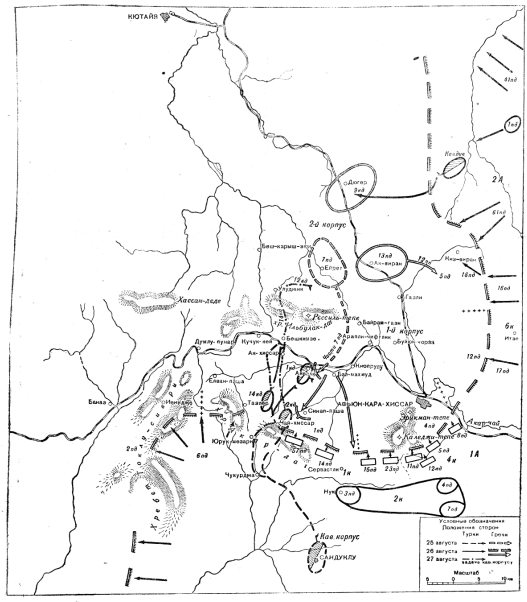

Схема 6. Действия сторон 26 августа 1922 г.

Harita №7

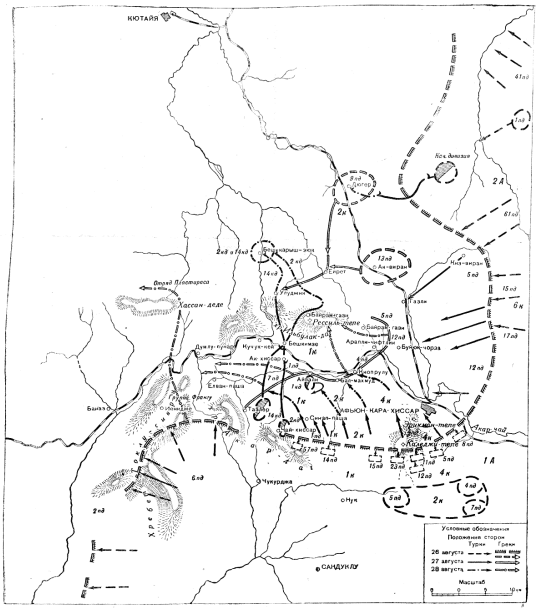

Схема 7. Действия сторон 27 и 28 августа 1922 г.

Harita №8

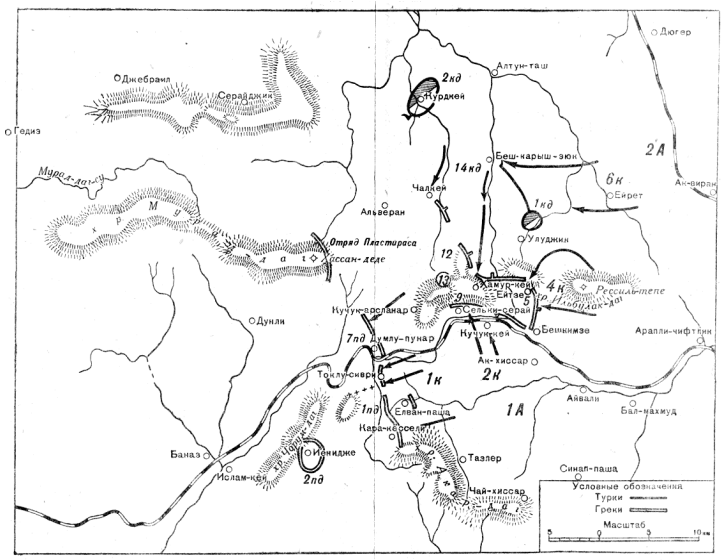

Harita №9

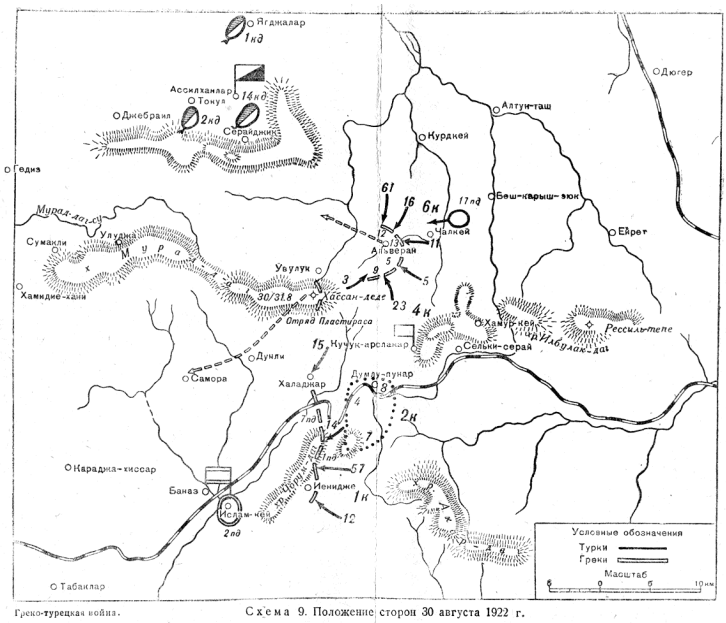

Türk Milli Mücadelesi ve Makedonya Türklerinin Durumu (1919-1923)

Redzep ŠKRİJELJ (Recep ŞKRİYEL)*

GİRİŞ

Yeni Yugoslav Krallığı'nın (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca[1]) kurulması yıllarında, ekonomik olarak geride kalmış Makedonya'nın sınır bölgelerinde, siyasi yönden birbirine düşman, etnik ve dinî açısından ise karışık bir nüfus yaşamıştır. O zamanki bilim adamları ve siyasetçiler, Makedonya alanlarını doğal ve karışık etnik harita[2] olarak, ki içinde "*kararsız*" ve siyasi özelliği olmayan Sloven nüfusu yanında "Türkleşmiş Arnavut ve Sırplar, arkaik Ulahlar, Yahudiler, Yunanlar ve Romanlar yaşamıştır"[3]. Bu nüfusun yarısının dinini İslâm olarak tanımlamışlardır. Genel izlenime göre SHS Krallığı'nda ilk idari bölgelendirme, monarşi iktidarının birçok bölmelerin ve çatışmaların önlenmesi ve içinde yeterli ekonomik hayatın gerçekleşmesi motifleri yanısıra amatörce yapılmıştır. Zaman gösterecek ki bölünmüşlük ve Müslüman nüfusunun yetersizce savunulması durumuna katkı yapan gelişmeler, rejim temsilcileri ve yeni Yugoslav monarşisinin (SHS Krallığı) adını temel alarak sadece Sırp, Hırvat ve Sloven Hristiyan nüfusunun çıkarlarını savunan siyasi partiler tarafından hazırlanmıştır. Birleşmiş Yugoslav toplulukların çeşitliliğini, üç dağ sistemi (Alp, Dinar ve Şar) üzerinde yayılan SHS Krallığı coğrafyası da belli derecede etkilemiştir. Rejimin uyguladığı kötü siyaset yanısıra, oldukça heterojen ve karışık Yugoslav topluluğu gelenek, örf ve adetler, zihniyet, aydınlanma ve kültür gelişim derecesi, özellikle dil ve yazı dizgesi, sahiplik ve üretim tarzı[4] (esnasında ağalar ve beylerin elinden toprak ve gayrımenkulun alındığı toprak reformu) ile bölünmüştür.

---

* Prof. Dr. Yeni Pazar Devlet Universitesi, Sırbistan Cumhuriyeti.
rskrijelj@np.ac.rs

[1] Metnin devamında SHS Krallığı (belirten: R. Ş.).

[2] Jovan Cvijić, *Granice i sklop naše zemlje (I)*, Glasnik srpskog geografskog društva, no. 5, Srpsko Geografsko društvo, Beograd 1921, s. 1-17.

[3] Vladan Jovanović, *Vardarska banovina 1929-1941*, Institut za novu istoriju Srbije, Beograd 2011, s. 17.

[4] Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Stubovi kulture, Beograd 1996, s. 24.

1921 yılında, savaştan sonra yapılan ilk nüfus sayımında SHS Krallığı'nda 11.684.767 vatandaş yaşamıştır, ki bunlar arasında % 46,67 Ortodoks, % 39,29 Roma Katolik, % 11,22 Müslüman, % 1,91 Protestant, % 0,54 Musevi, % 0,34 Yunan Katolik, % 0,016 diğer gruplara ait nüfus bulunmaktadır. Bununla birlikte % 0,011 herhangi din grup üyesi değildir. Nüfusun %1,2'si (Kosova ve Makedonya) Türk olarak 150.322 kişi kaydedilmiştir ki gerçek duruma kıyasen bu sayılar, sayımın sürdürülmesi yeterliliğine karşı çıkmaktadır. Savaş sonrası istatistiklere göre Makedon şehirleri ve varoşlarında nüfusun oldukça azalması[5] farkedilmektedir, ki bunları savaş eziyeti, hastalıklar ve göç etkilemiştir.

Yugoslav vilayeti "Güney Sırbistan" bölümü olan Vardar Makedonyası sınırları, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yunanistan ile birlikte büyük bir jeopolitik ve stratejik öneme sahiptir. Yugoslav-Arnavut sınırı, Londra Protokolu (1915) ve büyükelçilerin gerçekleştirdiği Paris Konferansı (Kasım 1921) kararları ile belirlenmiştir.[6] Yunanistan ile sınır Bükreş Barış Antlaşması (Temmuz 1913) sonucu ve Paşiç-Venizelos Anlaşması (1919)[7] ile, Bulgaristan sınırı ise Neuilly Antlaşması (1919)[8] 27. Maddesi ile belirlenmiştir.

---

[5] Bölgelere göre toplam Türk nüfusu: *Manastır 18.007*: Manastir belediyesi 6.025, Manastir ilçesi 1.070, Kırçova ilçesi 265, Kruşova ilçesi 21, Morihova (Mariova) ilçesi 2.707, Prespa ilçesi 2.446, Pırilep ilçesi 5.473; *Bregalniça: 29.011*: İştip belediyesi 2.430, Koçane ilçesi 6.739, Maleş ilçesi 116, Ovçe Polye ilçesi 6.270, Radoviş ilçesi 7.056, Tsareva koyu ilçesi 2.501, İştip ilçesi 3.899; *Kumanova 6.813*: Kumanova belediyesi 2.916, Jegligova ilçesi 1.849, Kratova ilçesi 773, Eğri Palanka ilçesi 475; Ohrid *7.506*: Ohrid belediyesi 3.676, Üst Debre 2.020, Ohrid ilçesi 31, İstruga ilçesi 1.779; *Üsküp 26.341*: Üsküp belediyesi 13.980, Veles ilçesi 9.398, Üsküp ilçesi 2.958; *Tetova* (Kalkandelen) *14.547*: Tetova belediyesi 6.432, Galiçnik ilçesi 15, Üst Podlog ilçesi 7.177, Alt Podlog ilçesi 483, Poreç ilçesi 440; *Tikveş 17.338*: Kavadar belediyesi 827, Doyran ilçesi 4367, Gevgeli ilçesi 293, Kavadar ilçesi 2.088, Negotin ilçesi 4.127, İstrumitza ilçesi 5.636. (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god*. (Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921), Državna štamparija, Sarajevo 1932, 2, s. 88-94, 100-102, 104-106, 112-122).

[6] Opis granične linije između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Albanije. MIP – Biro za razgraničenje, Beograd 1935, 3-4a.

[7] *Age.*, 3, 7 ve 55-56.

[8] *Opis granične linije između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Bugarske*, MIP – Biro za razgraničenje, Beograd 1935, 8-12; *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, 1984, br. 11, 557; M. Ninčić, *Spoljna politika Kraljevine SHS 1922-1924*, Beograd 1924, s. 117.

SHS Krallığı'nın 1 Aralık 1918 tarihinde ilan edilmesinden sonra, Kosova ve Makedonya'da Sırp belediye iktidarının kurulmasına karşı direniş başlamıştır. Bu durum komite ve benzer Arnavut, Bulgar ve diğer silahlı örgütlerin güçlenmesine sebep olmuştur. Bu yüzden Debre, Galiçnik, Gostivar ve Kalkandelen geçitlerinde asker tarafından piyade ve topçu birlikleri yoğun olarak yerleştirilmiştir.[9]

Olagelen karmaşa ve İslâm nüfusuna karşı baskıları gevşetecek etkili eylemler yerine, iktidar bu topluluğu "*barıştırma*" ihtiyacı hissederek bu konuda Müslüman dini ihtiyarlarını görevlendirmiştir. Varolan birçok olumsuzluğu Üsküp Başmüftüsü de ifade etmiştir ki hazırladığı raporda Yugoslav bakanlıklarından Müslümanları ve vakıf mülkünü koruma altına almaları isteğinde bulunmuştur. Bu sayede Ohri'deki, kiliseye donüştürülen Fatih Sultan Mehmed Camii, askeri depoya dönüştürülen Ustruga Camii ve kırsalında yer alan Labunişte köyündeki ibadethanesi, Manastır (Makedonca: Bitola) şehrinde bulunan ve üretim kesiti olarak kiralanan Camii'nin, Askeri Rüştiyesi'nin kapatılması ve ona ait mal mülkün Kavadar'da bir ilkokulun ihtiyaçları için elinden alınması durumunu belirtmiştir.[10]

SHS Krallığı'nda etnik azınlıklar ve azınlık haklarının korunması meselesi, 1919-1920 yıllarında Paris Barış Konferansı esnasında kabul edilen anlaşma sistemlerinden türeyen uluslararası hukuk sistemi içinde yerleştirilmiştir. Fakat Yugoslav iktidarı bunları isteksizce kabul etmek zorunda kalmıştır ki imzaladıkları yükümlülüklerden kurtulmak için Müslüman nüfusunu göçe teşvik etmeye başlamıştır. SHS Krallığı Başbakanı Nikola Paşiç, 20 Eylül 1919 tarihinde gerçekleşen hükümet oturumunda azınlıklar antlaşmasını imzalamayı reddetmiştir. Bunun sözde nedeni, bu yasa yüzünden Arnavutluk ile stratejik sınır kurma isteği sırasınca şantaj edilmeye ve bazı bakanların Makedonya'nın Azınlık Mukavelesi'nden muaf edileceği tutumları yanısıra İtalya'nın, İtilaf kuvvetlerin etnik yapısının farkında

[9] *Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca (1914-1918)*, kit. XXIX. Beograd 1937, s. 290-297.

[10] Državen arhiv na Makedonija, raf - *Vrhoven muftija*, kit. 1/52, 118 ve 120.

olduğu Makedonya[11] topraklarında, komiserlik ve kontrol kurması maruz kalabilmesi olasılığıdır.

Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1923) geçici bir süre içinde göç hareketini durdurmuştur. Fakat bu süreç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilân edilmesiye şiddetlenmiştir. Resmi idare tarafından bu gelişmeler dinî, iktisadi ve kültürel sebeplerle savunulması yanısıra, asıl güvenlik, siyasi, emniyet ve diğer baskılar gözardı edilmiştir.

Türkler ve SHS Krallığı'nda diğer Müslüman azınlıkları 1921 yılındaki SHS Krallığı sayımına göre bu ülkede 150.332 Türk yaşamıştır. Bunlardan 148.019 kişi Balkan Savaşları (1921) sonucu olarak Sırbistan Krallığı[12] kapsamına giren topraklarda mevcut olup, 118.758 kişi Vardar Makedonyası alanlarında ikamet etmiştir.[13] Balkan Savaşları esnası ve öncesi durumuyla kıyasen, Vardar Makedonyası toprakları kapsamında Türk nüfusu sayısının azaldığı görülmektedir. Bükreş Antlaşması kararları sonucu olarak Sırbistan Krallığı sınırları içine giren bu topraklar kapsamında, Bulgar istatistiklerine göre, 195 bin Türk yaşamıştır.[14]

Şiddetli göç süreci, Türk nüfusunun 1912 yılına göre en az 70 bin kişi kaybetmesi için ana sebep olmuştur. Bu sırada Türklerin yanısıra diğer Müslüman azınlıklar, özellikle Torbeşler göçe uğratılmıştır.[15] Doyran ilinde, bütün göçler yanısıra 1921 yılında Türk çoğunluğu sürdürülmüştür ki toplam 8.667 vatandaş arasında 4.367 Türk kaydedilmiştir.[16] Türklerin sayısı birçok Makedon ilinde benzer şekilde azalmıştır: Radoviş'te 12.560 (1912)[17] kişiden 7.056 (1921)[18] kişiye; Koçane'de 14.620 (1912) kişiden 6.730 (1921)[19] kişiye, yani

[11] Hristo Andonov Poljanski, *Velika Britanija i makedonskoto prašanje na Pariskata mirovna konferencija vo 1919. godina*, Arhiv na Makedonija, Skopje 1973, s. 42, 45.

[12] *Definitivni rezultati popisa stanovništva 1921. godine*, C. 3, s. 87.

[13] *Age.*

[14] B. Ilievski, *Turci u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, Demografska analiza na osnovu Popisa stanovništva 1921. i 1931*; Istorija 20. veka, br. 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2018, s. 36.

[15] *Age.*, 38.

[16] *Definitivni rezultati popisa stanovništva 1921. godine*, Opšta državna statistika, Sarajevo 1932, s. 118.

[17] K. Prifti, *Popullsia e Kosovës 1831–1912*, Akademia e Shkencave Shqipërisë, Tiranë, 2014, 914–915.

[18] *Definitivni rezultati popisa stanovništva 1921. godine*, 95–96.

[19] A.e., 92–93.

400 Türk ailesi göç etmiştir[20]. Yeni kurulan Sveti Nikole - Ovçe Pole ilinde ise 1913 yılı Şubat ve Mart aylarında gerçekleşen Sırp sayımında 2.606 evde 15.275 nüfus sayılmıştır. Bunların 1.336'sı Türk[21] olduğu saptanarak, Osmanlı ordusu ve idaresinin geri çekilmesiyle birlikte Mustafino, Erceliya ve diğer köylerle birlikte Türk nüfusunun tamamı göç etmiştir.[22]

1918 yılında SHS Krallığının (Birinci Yugoslavya) kurulmasıyla bile Müslümanların durumu değişmemiştir. İşgal edilen Osmanlı toprakları sözde "*Güney Sırbistan*" bölgesi içine sindirilmiştir. Adı geçen bölgedeki nüfus yapısı hakkındaki istatistikler oldukça çelişkilidir ve ilgili taraflar (Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan) tarafından farklı şekilde yorumlanarak burada Müslüman nüfusun varoluşu inkar edilmiştir.[23]

Milli azınlıklar statünün tanınması 1919 yılının Eylülünde Sen Jermen'de imzalanan azınlık antlaşmasından sonra çözülmemiş en zor sorunlardan birine dönüşmüştür. Bu antlaşmayla SHS Krallığı 'uyruk, milliyet, dil, ırk veya din aidiyetinden bağımsız olarak bütün nüfusun can ve özgürlük güvenliğini koruma' (Mad. 2, s. 1) mecburiyetini ele geçirerek bütün Yugoslav vatandaşlarına 'ırk, dil ve din aidiyetinden bağımsız olarak bütün nüfus yasa önünde aynı vatandaş özgürlüklerine ve siyasi haklarına sahip olacaktır' (Mad. 7, s. 1) hükmü getirilmiştir[24]. Sen Jermen Antlaşmasının hiçbir yükümlülüğünün yürürlüğe geçmediği yanısıra, bazı Anayasa düzenlenmeleri politik ve idari merkezi Üsküp olan Vardar Makedonyası, Kosova ve Sancak bölgelerinde bazı Müslüman siyasi örgütlerin ve araçların kurulmasını ve çalışmasını mümkün yapmıştır.

1. Makedonya Kamusunda Türk Kurtuluş Savaşı

Yugoslav kamusu Avrupa'nın siyasi haritasındaki olayları izleyerek, Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açan milli kurtuluş

[20] J. Trifunoski, *Kočanska kotlina, seoska naselja i stanovništvo*, Skopje 1970, s. 49, 79, 100–107, 128 ve 145.

[21] M. Jagodić, *Novi krajevi Srbije (1912–1915),* Filozofski fakultet, Beograd 2013, s. 118.

[22] Jovan F. Trifunoski, *"Ovčepoljska kotlina"*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, C. 42, (1964), s. 643, 705, 731, 752 ve 755.

[23] S. Pavlović, *Istorija Balkana*, Clio, Beograd, 2006, s. 293; M. Jambaev, *Ruski konzuli o makedonskom pitanju*, Istorija 20. veka, no. 2, Beograd 1998, s. 143.

[24] Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo - Ugovorno pravo*, Službeni list SFRJ Beograd 1986, s. 484-487.

mücadelesinin sonucunu da özel bir heyecanla beklemiştir. Döneminde Yugoslav-Türk askeri-siyasi ilişkilerinin esaslı incelemesine katkı yapan unsurlardan biri de o dönemde yayınlanan gazetelerdir. Bunlar arasında Belgrad'ta çıkan Politika, Vreme ve Pravda, ve diğer Yugoslav merkezleri Üsküp, Saraybosna, Zagreb, Split ve Lyublyana'da çıkan basındır. Bu yayınların sayfalarından İstanbul yani Ankara ile Belgrad arasında kurulan siyasi ilişkiler hakkında önemli bilgi edinmekteyiz.[25] Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar, Sırp, Hırvat ve Sloven (Yugoslavya) Krallığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerinde önemli rol oynayan "*Ankara Temsilciliği*"dir.

Osmanlı topraklarını ele geçirmek için sürdürülen işgaller, 1919 yılının Haziran ayında, başta Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu Türk Ulusal Hareketi'nin örgütlenmesine yol açmıştır. Çoğu Yugoslav dergilere göre ise 1920-1922 yılları arasında yer alan Yunan-Türk Savaşı[26], Mustafa Kemal Paşa hükümeti tarafından Avrupa Türkiyesi'nin bir bölümünü ve İzmir'i Yunanistan'a bağlayan, Sevr Barış Antlaşması'nın (10.8.1920) reddedilmesiyle ortaya çıkmıştır.[27]

"*Yunan Ortodoks kardeşlerinin*" tarafını tutan Belgrad Politika gazetesinin makaleleri yanısıra, Türk savunma kuvvetleri için en büyük desteğin Saraybosna *Pravda* ve Üsküp *Hak* gazetelerinden gelmesi gayet mantıklı bir gelişmedir.

Hak gazetesi 2 Ağustos 1921'de İtalya ve Britanya hükümetleri arasında "*Doğu Sorunu*" konuşmaları hakkındaki Londra *Daily Telegraph* röportajını iletmiştir. Aynı sayıda Britanya tarafından Yunan ordusuna verilen manevi ve maddi desteği üzerindeki Paris *Journal* gazetesinin röportajı da bildirilmiştir.[28] Aynı gazete İstanbul'dan (bu makalede Dersaadet olarak adlandırılmış) naklettiği haberle "*Kemalistler*" tarafından Maraş-Kastamonu-Erzurum çizgisi

[25] Aralık 1918'deki kuruluşundan hemen sonra SHS Krallığı İstanbul'a ve İzmir'e iki askeri ataşe göndermiştir. 1919 Ekim ayında ise bu iki görevliye Dışişleri Bakanlığı'nın sivil temsilcisi de katılmıştır. (T. Župančić, *Pitanje uspostavljanja diplomatskih odnosa između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Turske (1923-1925)*, Balkanica, IV, Beograd 1973, s. 266).

[26] *Grki zmagoviti v Mali Aziji,* Edinost, Ljubljana, 2. 9. 1921, s. 1.

[27] *Pravda*, 10. VIII. 1920, Sarajevo, s. 1-2.

[28] *Hak*, no. 215, 2.8.1921, Skopje/Üsküb, s. 1.

üzerinde 30 bin asker vasıtasıyla büyük saldırı düzenlendiği bildirilmiştir.

Anadolu'dan gelen haberlere oldukça ilgi gösteren Müslüman nüfus için Paris, Londra, Berlin, Roma, Atina ve İstanbul'dan çok sayıda savaş röportajları yayınlanıyordu. Örneğin Eskişehir civarında Türk piyadesinin durdurulmaz saldırısı esnasında Yunan ordusunun 25 bin asker kaybetmesi ve mağlubiyete uğraması bildirilmişti. Sunulan röportajlar arasında sıradakileri de anabiliriz; mesela 6 Eylül 1921 tarihli röportajda Ankara'dan gelen habere yer verilmişti. Buna göre 30 Ağustos tarihinde düşman kuvvetleri Beğlik Köprüsü konumuna kadar ilerledikleri ifade edilmekteydi.[29]

Belgrad'ta çıkan *Politika* gazetesi, 1922 yılının Ağustos ayı sonlarında Afyonkarahisar bölgesinde Yunan askerinin felakete uğramış olduğu hakkında raporlar yazmıştır. Bu durum Büyük Britanya Hükümetinde huzursuzluk yaratmıştır. Kendi durumunu iyileştirmek için Birleşik Krallık, Anadolu macerasına Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nı da karıştırmak istemiştir.[30]

Yunan-Türk Savaşı ile ilgili farklı tavır alan Müslüman *Hak* (Üsküp'teki Cemiyet Müslüman Partisinin yayın aracı) ve *Pravda* (Saraybosna'da yayınlanan Yugoslav Müslüman Örgütü sözcü aracı) gazeteleri Türk ordusunun inisiyatifini ve zaferini dilemiştir. Bu iki gazetenin bazı röportajları ise daha büyük Yugoslav dergilerinden nakledilmiştir.

Muhabirlerin genel notuna göre 30-31 Ağustos 1922 tarihleri arasında Dumlupınar'daki Yunan mağlubiyetleri gibi sonuçlar, 1921 yılının Eylül ayında Ankara'ya doğru yapılan hücumların başarısızlığının sonucu olmuştur. Bu şekilde Türkler kendilerini 24 Temmuz 1923 tarihindeki Lozan Antlaşması'nda daha iyi müzakereci pozisyonuna getirerek Sevr Antlaşması'nın tashihine katılmıştır. Yugoslav basın raporlarına göre Uluslararası Lozan Konferansı (20 Kasım 1922 – 24 Temmuz 1923) süresince Yugoslavya ve Türkiye heyetleri arasında da müzakereler devam etmiştir. Türk heyetinin başı İsmet Paşa ile Yugoslav Dışişleri Bakanı Dr. Momçilo Ninçiç arasındaki buluşma sonrasında, Ankara'daki hükümetin SHS Krallığı

[29] *Sa istoka*, Hak, Skoplje/Üsküb no. 214, 30.8.1921, 1; *Grčka ofenziva*; Hak, no. 216, 6.9.1921, Skoplje/Üsküb, s. 1.

[30] Č. Popov, *Od Versaja do Danciga*, Beograd 1976, s. 174-175.

Müslümanları'nı hoşnutsuzluğa kışkırtması haberlerinin "*tamamen yalan*" olduğu vurgulanmıştır. İsmet Paşa kendi hükümetinden, "*Yugoslavya Krallığı toprakları içindeki Müslümanlara yönelik her türlü propagandadan uzaklaştığını*" belirleyen resmi beyannamenin getirilmesini talep edeceğine söz vermiştir.[31] İsmet Paşa, Lozan'daki Belgrad muhabirine şunları söylemiştir: "*SHS Krallığı'ndaki Müslümanlar sizin bireylerinizdir ve onların bize ait olduğunu iddia edemeyiz. Bizim ve onlar arasında sadece ruhsal ilişkiler mevcuttur ki bunları hükümetiniz sağlayacaktır... biz de bunu istiyoruz*".[32] Belgrad basınının ihbarına göre SHS Krallığı'nın Dışişleri Bakanlığı 1 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'da Genel Konsolosluğun kurulması hükmünü yürürlüğe geçirmiştir.[33]

Yugoslav basını, 13 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kararı olarak Osmanlı Devleti mirasçısı olan yeni Türkiye Cumhuriyeti başkentinin, hilâfet merkezi olmaya devam eden İstanbul'dan, Ankara'ya taşındığını ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tekrar meclis başkanı seçildiğini bildirmiştir.

Andığımız basın bir dizi radikal ve olağandışı yenilikler, Şapka Devrimi kapsamındaki fes yasağı ve Avrupalı giysi kabulu reformları hakkında bildiriler iletmiştir. Reformların yapılmasının nedenlerini de Mustafa Kemal, yaptığı konuşmaların birisinde anlatmıştır: "gericilik, cehalet, fanatizm ve ilerleme ile medeniyet düşmanlığı simgesi olarak anlaşılan fesin ortadan kaldırılması gerekiyor. Onun yerine bütün aydın dünyanın taşımış olduğu şapkayı kabul ettik ki bunu Türk milletinin diğer kültürlü milletlerden hiçbir şekilde farklı olmadığını ispatlamak için yapacağız".

2.Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Makedonya Türklerinin Siyasi Durumu

Müslüman topluluğunun belirsiz ve oldukça zor durumu yüzünden, 1918 yılının son günlerinde SHS Krallığı siyasi çevrelerinde İslam dini mensupları durumunu düzenlemek ve "*feodal*

[31] "*Ninčić i Ismet Paša*" (Politika, 24.XI.1922, s. 2).

[32] "*Angora i naši muslimani*" (Politika, 6.XII.1922, s. 1).

[33] T. Župančić, *Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Carigradu 1923-1945 (1912-1947)* – Analitičko sumarni inventar, Arhiv Jugoslavije, Beograd, 2003, VIII; "*Naš položaj prema saveznicima*": Vreme, 1.XII.1922, s. 1.

mülkünü" feshetmek ile çiftçileri ve kulları özgür toprak sahiplerine dönüştürmek girişimi mevcuttur[34].

Belirlenmemiş istatistiklere göre, Sırbistan Krallığı ve Karadağ Krallığı'na yeni teslim edilen topraklarda 200 ila 300 bin civarında Türk yaşamıştır. Şehirlerde ve varoşlarda yaşayanların %17'si aile içinde Türk dilini konuşmuştur. Geri kalanlar Slav dilini konuşmuştur. Kurulan Sırp-Karadağ idaresi askeri rejimin bir şekli olarak Müslümanlara karşı nefret duymuştur. Bu durum sicil ve diğer idari kayıtlara göz atılarak, birçok yerde yanlış şekilde yazılan ad-soyad ve diğer bilgilerden fark etmek mümkündür. Devlet, Türkiye'ye doğru göç etmiş, fakat mülkünü satmamış şehirli ailelerin evlerini ve topraklarını haczetmiştir ki bu süreç daha sonra başlatılan toprak reformuyla ve Müslüman ağaları ve beylerine ait olan tarla ve ormanlar üzerine el konulmasıyla devam etmiştir. İktidar, vakıf mülküne, ibadethanelere ve çalışmaya devam edemeyen Türk dilindeki okullara karşı saygı göstermemiştir[35]. Okullar yerine, büyük sayıda polis istasyonu ve elkoyma hakkına sahip olan büyük sayıda polis istasyonu ve askeri komutanlığı mevcuttur. 1919 yılının Ağustos ayında, Paris Barış Konferansı'nda, SHS Krallığı'nın azınlıklara karşı yükümlülükleri belirlenmiştir ki bunlar arasında dil, din, kanunsal eşitlik, azınlıklara okulların açılması ve Müslüman nüfusu için ek garantiler yer almıştır[36].

8 Mart 1919 tarihinde SHS Krallığı Hükümeti, Milli Meclis seçimlerin düzenlenmesi kararını getirip bu faaliyet 30 Mart 1919 tarihinde gerçekleşmiştir.[37] Makedonya'nın bütün vekilleri çoğunluk olan halkın mensuplarıydı. Çünkü eski Sırbistan ve Makedonya vatandaşları seçim hakkını 7 Haziran 1919'da getirilen özel hükümet düzenlemesiyle kazanmıştır[38].

Kasım 1919'da getirilen Paris Barış Konferansı kararıyla, yerel Türk-Müslüman nüfusun büyük coşkusu üzerinde, SHS Krallığı'na

---

[34] *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS*, 96. redovno zasedanje 16/29.XII.1918, s. 13.

[35] *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, kit. I, Beograd 1952, s. 357-358.

[36] Desanka Todorović, *Jugoslavija i balkanke države 1918-1923*, Narodna knjiga: Institut za savremenu istoriju, Beograd 1979, s. 42.

[37] Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929),* Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979, s. 26.

[38] *Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva*, kit. I, 36.

Ustrumca bölgesi de katılmıştır[39]. Basının yazılarına göre, Türk halkına ait Makedon ağa ve beylerin bir kesimi Belgrad'a karşı meyilini ifade etmiştir ve böylece Müslüman azınlığının ilk siyasi partisi olan Cemiyet'in kuruluş kongresi hazırlık faaliyetleri hızlandırılmıştır.

Belgrad gazetelerine göre, 1919 yılının Temmuz ayında Makedonya Türkleri ve Türkiye, Makedonya'nın Cemiyet-i Akvam'ın protektorasına dönüştürülmesi isteğinde bulumuştur, ki bu tutumu en çok İstanbul gazetesi *Vatan* savunmuştur[40].

Demokrat Partisi'nin gazetesine göre, Bosna Müslümanları ile dağılmadan sonra, hükümet Makedonya'daki Müslümanlar arasında müttefik aramaya başlamıştır. 24 Eylül 1920 tarihinde getirilen Eğitim Bakanlığı kararıyla, Üsküp ve Köprülü'de Türk dilinde öğretim yapan anaokulu ve ilkokulları açılmıştır.[41] Buna rağmen, demokratleştirme faaliyetleri, Batı Makedonya Müslümanlarını güvenilmez bir eleman olarak gören askeri temsilcilerin bunların askere alınmaması tavsiyeleri tarafından da engellenmiştir[42].

Anmış olduğumuz bütün ayrıntılar, Müslüman nüfusunun SHS Krallığı'nın siyasi ve toplumsal hayatına dahil edilmesi ihtiyacını göstermektedir. Güvenlik sisteminin çalışma bozukluğu korkuları şiddetlendirip çeteci grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

2.1. Cemiyet Siyasi Partisi'nin Kuruluşu

Güney Sırbistan'da yaşayan bütün Müslümanların ilgilerini koruyacak bir siyasi partinin kuruluşu, SHS Krallığı'nın sosyal ve siyasi hayatında bir yenilik temsil etmektedir. 17 Aralık 1919 tarihinde, Üsküp'ün Hanı'nda[43] düzenlenen kuruluş kongresine, Makedonya, Kosova ve Sancak'tan büyük sayıda temsilci katılmıştır.

Müslümanların siyasi örgütlenmesi girişimleri daha zengin, ekonomik ve entelektüel destek veren, daha zengin Türklerden gelmiştir. Sırp kamuoyu Üsküp ve diğer Makedon şehirlerinde yaşayan Müslümanların, İstanbul'dan gelen talimatlara göre çalışan

[39] *Politika*, Beograd, 30.XI.1919, s. 3.
[40] *Pravda*, Beograd, 12.IX.1919, s. 2.
[41] *Samouprava*, Beograd, 20.X.1920, 1.
[42] Arhiv vojno istorijskog instituta, r. IV/3, 63-II/57, 28.VII.1920.
[43] Skender Asani, *Veprimtaria e organizatës politike Xhemijeti në trevat lindore (1919-1925)*, Logos, Shkup, Prishtinë, Tiranë 2017, s. 43.

gizli çevreler şeklinde örgütlenmiş olduklarını belirtmiştir. Bununla ilgili olarak, Üsküp'teki III. Ordu Bölgesi Komutanlığı, Türkiye'den geri dönen kişiler üzerinde daha sıkı kontrolun yapılmasını ve İstanbul'da onay bekleyen kişilerin geri dönmesine yasak konulması talebinde bulunmuştur. Birçok yorumcunun düşüncesine göre, Makedon Türklerinin başkent İstanbul ile bağlantıları, Müslüman seçmenler arasında üstün gelmelerini sağlamıştır. Kongre başkanlığını Mitroviçeli fabrikatör, vaktiyle Jöntürk ve Üsküp'teki Fransız Konsolos'un dostu olan Necip Draga yapmıştır. Bu esnada Merkez Kurul da seçilmiştir. Bunlar Koçaneli Tevfik Efendi (Bregalniça bölgesi), Çamil Bey Osmanoğlu (Kumanova bölgesi), Salih Bey (Üsküp bölgesi), Abdürrahman Bey (Kalkandelen bölgesi), Hamid Bey (Kavadar bölgesi), Gostivarlı Çamil Bey (Ohri ve Struga bölgesi) gibi kişilerdir.

Örgüt veya siyasi partinin tam adı "*İslâm Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti*" ki ilk başkanı olarak Necip Draga, asbaşkanı Seh Sefeddin, sekreteri ise Açif Haciahmetoviç seçilmiştir. Kongre'de Cemiyet'in program platformu da kabul edilmiştir ki ana amaçlar birkaç nokta içinde belirtilmiştir:

- Din ve eğitim otonomisi. Ülke içindeki dini idarenin tamamen birleşmesi ve Hilafet ile irtibat kurması.
- Evlilik, aile ve veraset yetkili Şeriyat mahkemeleri.
- Vakıf ve maarif mallarının korunması.
- Müslümanların dini ve laik eğitimi ana dillerinde uygulanması.
- Devlet okullarından Ortodoks dualarının dışlanması ve dini içerikli metinlerin okuma kitaplarından çıkartılması ve eğitim kitapların yeniden düzenlenmesi.
- Anayasa Meclisi'ne katılacak Müslüman milletvekilleri sayısının Müslüman nüfusunun toplu sayısına göre belirlenmesi ve ait olacağı siyasi örgüt içinde özel parti olarak faaliyet göstermesi.
- Vakıf mülkünün toprak reformundan muafı ve alınan mülk için tazminatın ödenmesi.
- Beylik mülkünün toprak reformundan muafı ve toprak sorununun çözülmesi yönünde ciddi tedbirlerin yapılması.
- Çiftçilerin beylere ödememiş olduğu gelir tazminatının ödenmesi.

- Toprak-mülk düzeninin 1912 yılından önceki duruma geri çevirilmesi, yani 1912 yılından önce Sırp veya düşman idaresi altında şiddetle üst konuma gelenlerin tekrar aynı konuma döndürülmesi.[44]

Siyasi bir parti olan Cemiyet'in destekçileri ve üyeleri, bu Güney Sırbistan Müslümanlarının örgütü olarak yürüttüğü faaliyetlerle Müslümanlar üzerinde kurulmuş olumsuz imgeyi değiştireceğini ve bu topluluğu SHS Krallığı sosyal hayatına dahil edeceğine inanmışlardır. Anayasa Meclisi seçimlerine kadar bu kurum, dini ve kültür örgütü olarak faaliyet göstermiştir. Fakat üyelerinin siyasi ve sınıfsal sorunları üzerindeki taahhütleri, Parti'ye bütün siyasi çevreler arasında şöhret kazandırmıştır. Bu duruma en çok katkı veren Radikal ve Demokrat Partileri'dir. En güçlü Yugoslav siyasi partileri olarak, küçük siyasi tavizler vererek Cemiyet üyelerinin şefkatini kazanmaya çalışmışlardır. Radikal Partisi'ne karşı derin bağlar, Cemiyet'i ciddi bir siyasi partiden siyasi bağımlıya dönüştürmüştür. Parti içi bölücülüğe son veremeyen üyeler, Yugoslav Radikallerin ve Demokratların kulüplerine doğru kayarak bu büyük partiler vasıtasıyla amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. "*Cenubi Sırbiya Müsliman Teşkilatı*" adı altında 1923 yılına kadar Türk milli partisi statüsünü ve popülerliğini taşımıştır. Sonuçta, Arnavut üyelerinin büyük hırsları yüzünden ve Türk entelektüel ve dini seçkinlerinin çekilmesiyle birlikte, yavaş yavaş çoğunluklu olarak Arnavut partisine dönüşmüştür. Bundan sonra asıl amacı Arnavut nüfusunun ağır sosyal durumunu çözüp bu kesimin çıkarları için mücadele etmiştir. Demokrat Partisi'nin iktidarda olduğu dönemde Cemiyet, belli bir zaman süresinden sonra muhalefete geçmiştir. Cemiyet'in faaliyetini kesin olarak üç döneme ayırabiliriz:

Kasım 1919 - Mart 1923; Makedonya Türkleri hakimiyeti dönemi (gelirciler, tüccarlar vs.).

Mart 1923 - Şubat 1925; Arnavutlar (Makedonya, Kosova) hakimiyeti dönemi.

Şubat 1925 - Aralık 1928; resmi olarak yasaklanmamış Cemiyet'in siyasi sahnede hayatta kalması için sürdürülen ağır mücadele dönemidir. Fakat şiddetli terör ve liderliğine karşı sürdürülen siyasi eziyet yüzünden yavaşça dağılmıştır.

[44] *Misao,* Beograd, kit. II, def. 1, 1920, s. 461.

Parti'nin senede bir düzenlediği kongrelerde gelişen sorunların çözülmesi yanısıra, program amaçları ve tutumlar, yapı ve Yugoslav monarşisinin siyasi hayatına katılması konuları tartışılmıştır. Bu devletin dağılmasına kadar içinde Müslüman topluluğunu koruma mekanizmaları sağlanmamıştır.

Etkili Sırp siyasi partilerin hiç birisi resmi olarak Türkler ve Arnavutlar arasında ayrım yapmamıştır.[45] 1919 yılında Saraybosna'da kurulan Yugoslav Müslüman Örgütü'nün, Güney'deki Müslümanlar üzerinde etkisini genişletme eğilimi, himaye ve durum konusunda fikir farklılığı yüzünden beklenen sonuçları getirmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru göç sürecini durdurmakta hiçbiri etkili çözüm yaratamamıştır. Cemiyet'in zayıflaması, bölünmesi ve parçalanmasını Necip Draga'nın (1867-1921) vefatı iyice etkilemiştir. Viyana ve Paris'te eğitim gören bu eşsiz entelektüel ve poliglot, partinin ilk başkanı ve ana öncüsüdür.

1920 yılının Ocak ayı ortasında, Üsküp'te, Makedonya, Kosova ve Sancak[46] Müslümanları sözcüsü *Rehber* gazetesi çıkmaya başlamıştır. Aynı yılın Şubat ayında "Cemiyet"in resmi gazetesi olan *Hak* da yayımlanmaya başlamıştır. İlan ettikleri tavırları Saraybosna'daki *Pravda*, Hırvatistan'daki *Obzor* ve Belgrad gazeteleri *Pravda, Politika, Vreme, Samouprava* ve başkaları devam ettirmiştir. 1921 yılı başlangıcında Radikal Parti sözcüsü "Müslümanlara yaklaşalım" yorumunu ilan etmiştir. Bu bütün Yugoslavya Müslümanlarını kapsayıp, ülkede bir buçuk milyondan fazla Müslümanın yaşadığını tespit ederek, ülkede kardeşlik ve birliğin devralması çağrısıyla öneri yapmıştır. "*Güney Sırbistan'daki bütün Müslümanlarımız ile ilgili netleştirmemiz gereken ilk mesele - yaşadıkları devletle tamamen barıştıkları ve Asya'ya göç etmek fikirlerinden vazgeçmiş oldukları*"dır.[47]

Hak'ın ilk sayısı, 23 Şubat 1920 tarihinde yayınlanmıştır. Gazete genellikle iki sayfalık, 1923'ten itibaren ise dört sayfalık olmuştur. Zaman zaman gazete iki dilde, Türk dili ve resmi dil olan Sırpça'da yayınlanmıştır. 10 Aralık 1924'e kadar 956 sayı yayınlanmıştır.

[45] Bogumil Hrabak, *Organizacija muslimana Makedonije, Kosova i Sandžaka 1919-1928*, Beograd 2003, 85.
[46] *Politika*, Beograd, 16.I.1920, s. 2
[47] *Samouprava*, 1. I i 19.II.1920, ss. 2-3.

Bundan sonra gazete yasaklanmıştır. Bunun sebebi ise İslâm kültür binalarının yıkımı ve Şahoviçe ile Pavino Polye'de 9 ve 11 Kasım 1924 arasında binden fazla Sancak Müslüman'ın katledilmesi yüzünden yetkililerle girdikleri çatışmalarıdır.

Cemiyet'in oylarını kazanmak için radikaller ve demokratlar arasındaki suçlamalar kamuoyunda farklı etkiler yaratmıştır. Radikal Partisi temsilcileri, yayınladıkları gazetede Demokrat Partisi'ndeki rakiplerini Türksever oldukları yüzünden suçlamıştır ki Türk dilinde anaokullar ve okullar açmaları, "Türk nüfusuna yaptıkları yalakalığın göstergesidir".[48] Koçane'de düzenlenen seçimler esnasında bir zamanki İştip mutasarrıfı, Türklere ve Hristiyanlara geçmişteki dostluk adına, birbirlerine el uzatmaları çağrısında bulunmuştur.[49]

Aralık ayının ortasında Belgrad merkezli Başmüftülük ilan edilmiştir ve ilk müftü olarak Abdulbaki Efendi atanmıştır.[50]

İstanbul'da çok sayıda Makedonyalı Müslüman, Makedonya'nın idari otonomisini ve Cemiyet-i Akvam önderliğiyle bu durumun referandum ile çözülmesini talep etmiştir. Bu yüzden Yugoslav Başbakanı Nikola Paşiç kendi vekillerine bu bölgelerde faaliyetler yapmak için belirli talimatlar vermiştir. Amaç özellikle bu bölgede yaşayan Bosna Müslümanlarının güvenini kazanmaktır.

SHS Krallığı ve Balkanlar'daki siyasi hayatın yeni vaziyeti "*Kemalizm*" hareketinin doğuşudur, ki Mustafa Kemal askerinin başarılarıyla güneyde yaşayan Müslümanlar arasında umut saçmıştır. Kemalizm en fazla Sancaklı ve Makedonyalı Müslümanları etkilemiştir.

22 Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen yerel seçimlere, devlet yazılarında "*Türk Milli Partisi*" olarak adlandırılan Cemiyet Partisi de, Radikal Partisi ile koalisyon kurarak katılmıştır ve sonuçta sekiz milletvekilini kazanmıştır. Aralarında Manastır bölgesinden üç temsilci, Tikveş ile Bregalniça bölgelerinden ikişer temsilci seçilmiştir. Bu yüzden Cemiyet, bazen "*Beyler Partisi*" olarak da adlandırılmıştır.[51] Bu seçimler, seçmen kitlesinin en çok Ohri,

[48] *Age.*, 20.X.1920, s. 1.

[49] *Smešno ali istinito*, Demokratija, 7.XII.1920, s. 2.

[50] Državen arhiv na Makedonija, Skopje, *Vrhoven muftijat*, kut. III, br. 1408, 27.XII.1920.

[51] Bogumil Hrabak, *Organizacija muslimana Makedonije*… s. 109.

Manastır, Tikveş ve Bregalniçe bölgelerinde, varoş Türkleri ve yerliler tarafından oluştuğunu, özellikle Ohri, Manastır, Kavadar, Koçan, İştip, Ustrumca, Radoviş, Sultaniye ve Gevgeli şehirlerinde yoğun olduğunu göstermiştir.

3. Makedonya'daki Siyasi Gelişmelerin Öncüleri Olarak Türkler

20 Aralık 1918 tarihinde hükümetin kurulmasıyla SHS Krallığı iktidarı başlamıştır. 296 milletvekilinden oluşan Geçici Halk Heyeti (PNP) kurulmuştur. 1 Mart 1919'da düzenledikleri ilk toplantılarında Anayasal Meclisi seçim hazırlıkları sırasında Vardar Makedonyası'ndan vekiller katılmamıştır.[52] Bu sırada Nikola Paşiç tarafından yürütülen Halk Radikal Partisi (NRS) ve Lyubomir Davidoviç önderliğindeki Demokrat Parti faaliyete başlamıştır. Üsküp'te Türk asıllı Profesör Ferid Bayram (1880-1960) tarafından yürütülen Yugoslavya Komünist Partisi[53] de bu sırada faaliyettedir. Anılan lider ilk Makedon komünistlerinden birisi olup Türk dilinde de basılan *Sosyalist Fecri* gazetesinin yayın sorumlusu görevini yürütmüştür. İki hükümet takımının dağılmasından sonra, yeni başbakan Milenko Vesniç'in hükümeti 28 Kasım 1920'de seçimleri düzenlemiştir. Seçimlerde Makedonya'da seçimlere katılan beş aday listesinden beklenmeyen sonuçlar[54] gelmiştir. Çünkü galibiyeti, özellikle Üsküp'te komünistler almıştır. Müslüman listesi Cemiyet ise 18.528 oy ve beş milletvekilliğini kazanmıştır.[55] Anayasal Meclis'in çalışması çok sayıda münakaşa ve tartışmadan sonra devam etmiştir. 28 Haziran 1921 Sırp Vidovdan tatilinde, Anayasa getirilmiştir ki ona göre SHS/Yugoslavya Krallığı, Karacorceviç dinastisi önderliğinde bir üniter merkezci monarşi olarak düzenlenmiştir. İstikrarsız siyasi

[52] *Istorija makedonskog naroda*, kit. 3, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd 1970, s. 37.

[53] Mustafa Memić, *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu*, Fonografika, Kumanovo 1984, s. 50-52.

[54] Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002, 20.

[55] *Age.*, 164-165.

durum 18 Mart 1923'de düzenlenen yeni seçimlere sebep olmuştur. Bu arada Cemiyet Partisi altı milletvekili ile Meclis'e girmiştir[56].

En büyük sorunlardan biri sözde "*feodal ilişkilerin kaldırılması*" ile gelmiştir. Bu esnada Makedonya, Kosova ve Sancak'ta yaşayan Müslüman toprak sahiplerinin % 60'ı temel gelir kaynaklarından mahrum edilerek, ticaret veya zanaate doğru dönme veya Türkiye'ye göç etme kararına bırakılmıştır. Bu yüzden, Türkler ve diğer Müslümanlar'ın siyasi hayatının dinsel kurumlar tarafından yönetildiği iddiaları tamamen temelsizdir. Andığımız topraklarda düzenlenen bütün seçimler hileli kampanya, rüşvet, çalıntı ve oy sonuçların yalanlanmasıyla icra edilmiştir[57].

İstikrarsız Yugoslav monarşisinde Makedon Türklerinin hayatına ucuz sömürgeleşme süreci damgasını vurarak bu süreci belirgin şekilde zorlaştırmıştır. Alanların modernleşmesi ve bakımı adına sonsuz ıssız bölgelerin ele geçirilmesi yerine, yerel nüfusun seçim haklarını etkileyecek demografik durumun dengelenmesi sağlanmıştır.

Kolonileşme süreci 1919 ve 1922 yıllarında getirilen düzenlemelerle ayarlanarak, Toprak Reformu Bakanlığı'na teslim edilmiştir. Bu kapsamda Üsküp merkezli Yüksek Tarım Mutemetliği ve kötü tanınmış Güney Sırbistan Tarım Kooperatifleri Birliği faaliyet göstermiştir. Yolsuzluk sembolu olan Birlik'te, Sırp uyruklu kabiliyetsiz, eğitimsiz ve rüşvet alır kadrolar çalışmıştır.

Bu topraklardaki Türk-Müslüman nüfusuna karşı hoşgörüsüzlük sıkça kullanılan "*dini fanatizm*", "*Türk köleliği*" gibi klişe sözlere yansımıştır. Aynı anda düşmanın tarafında savaşa katılmak yüzünden intikam korkusu da mevcuttur. Eşzamanlı olarak bu nüfus arasında Türkiye'de daha iyi bir hayatın yaşanacağı umudu doğmaya başlamıştır. Bazı Türkler arasında "*dinsizler*" idaresi altında yaşamak cazip görülmemiştir.

Bu şekilde, 1912 yılından başlayarak Balkanlar'da derin Osmanlısızlaştırma süreci başlatılmıştır. Yeni kurulan Balkan devletlerindeki rejimler tarafından desteklenen bu faaliyet Yugoslav vatandaşlığından çıkartılmak, göç etmek sürecini kolaylaştırmak ve çok sayıda savaş esiri ve mültecisi ile yapılan ağır bürokratik zorluklar

[56] *Istorija makedonskog naroda,* kit. 3, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republik Srbije, Beograd, 1970, s. 37.

[57] *Age.*, s. 20.

ve manipülasyonları ima eden tanınmış metodoloji ile sürdürülmüştür. 1930 yılının sonunda Üsküp'ün tarım mutemetliğinde, 1920 yılından itibaren çok sayıda gerçekleşmemiş toprak devredilmesi kararı ve çok sayıda cevap almamış toprak devredilmesi dilekçesine rastlanmıştır ki bu vaka hukuk sisteminin halini göstermektedir.

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Kosova ve Sancak'ta büyük coşkuyla karşılanmıştır. Yugoslav idaresi ise komşu ülkelerle ilişkilerini kurmak ve normalleştirmek faaliyetinde bulunmuştur. Geçici bir duraksamada olan göç, Türkiye Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra daha hızlı bir tempoyla devam etmiştir. Çünkü bu koşullarda göç süreci gittikçe kolaylaştırılmıştır.

Cemiyet'in siyasi kaderine çok sayıda yasaklar, anlaşmazlıklar ve tutuklanmalar damga vurmuştur. Partiye ait olan *Hak* gazetesinin 1924 yılında kapanması, Cemiyet'in önemli bir siyasi özne olarak yok olmasını ilan etmiştir. Bu örgüt çok sayıda Makedonyalı Türkü bir araya getirerek, Yugoslav monarşisi çerçevesinde daha iyi bir hayatın mümkün olduğu umudunu vermiştir.

SONUÇ

Balkan Savaşları ve Türk İstiklal Savaşı dönemi çerçevesinde, yavaşça sönen Osmanlı Devleti'nin geniş Rumeli ve Anadolu bölgelerinde birbiriyle bağlı olan ciddi siyasi gelişmeler yaşanmıştır. Bunların sonucu olarak sınırların yeniden çizilmesi, dehşet ve imha sonucu olarak olagelen kayıplar ve zorunlu göçler dahil bölgedeki nüfus yapısının değişmesi, yeni devlet yapıların kurulmasına da sebep olmuştur. Balkan Savaşlarının hemen ardından gelen I. Dünya Savaşı sonucunda kurulan Yugoslavya Krallığı, egemenlik sürdürdüğü topraklarda ve özellikle Makedonya'da bütün vatandaşlara dürüst hayat sağlayacak bir sistem kuramayıp, öbür tarafta Türk Ulusal Hareketi, Batı emperyalizmine esir düşmeyi reddederek Kurtuluş Savaşı'ndaki faaliyetlerini şiddetlendirerek günümüze kadar devam eden bir yapıya temel oluşturmuşlardır. Bir tarafta monarşizm, rahipçilik, sahte feodal karşıtlığı ve intikam, öbür tarafta ise cumhuriyetçilik, laiklik, derebeyliğe son veren düzen ve kardeşlik yer almaktaydı.

Bütün dezavantajlara rağmen Yugoslav siyasi hayatında faaliyet gösteren Cemiyet Partisi'nin gelişmesi de Anadolu'daki olaylarla bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Türk Ulusal Hareketi'nin kurulduğu yılda kuruluş konresini düzenlemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yılda Arnavut asıllı üyelerin eline geçmiştir. Parti sözcüsü olan *Hak* gazetesinin dünya haberleri bölümünde de Kurtuluş Savaşı hakkındaki yazılarda Türk düşmanlığını hissetirmeyen nadir Yugoslav gazetelerinden biri olarak, aynı mücadeleyi parti düzeyinde Türk ve Müslüman halklarını Yugoslavya'nın sosyal ve siyasi hayatına katmıştır. Neyse ki ulusal ve ekonomik devrim getiren, Mustafa Kemal önderliğindeki devrimci hareketin yenilikçi düşüncelerinden esinlenmek için uzakta kalan Müslüman Türk seçkinleri, 1912'den önceki statükoyu ve derebeylerin haklarını korumaya devam ederek ülkede ezilen Müslüman topluluğunu ve parti üyeliğini küçük siyasi çıkarlardan ziyade daha üstün ve çağdaş ideolojik içeriklerle dinçleştirmek şansına sahip olmamıştır.

Kurtulmuş Anadolu'da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan ile nüfus mübadelesi üzerinde anlaşmıştır ki bu süreç göreceli olarak düzgün bir şekilde gerçekleşmiştir. Fakat Yugoslavya konusunda böyle bir durum (mübadele) sözkonusu olmayınca, Yugoslav Hükümeti tarafından yabancı, Asyalı veya Doğulu olarak görülen Müslüman ve Türk nüfusunun Türkiye'ye göçü, düzensiz ve vefasız eylemler sonucu olarak gerçekleşmiştir. Gelenek üzerinde Bosna-Hersek'te derli toplu örgüt kuran tecrübeli Boşnak Müslüman siyasetçileri kadar başarılı derecede kendi haklarını savunamayan Güney Sırbistan Müslüman seçkinleri, Yugoslavya Krallığı'nın kısa ömürlü demokratik döneminde, ciddi baskılar, yasaklar ve katliamları dahil eden güvenlik sorunları esnasında siyasi faaliyet yapmayı başarmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda mücadele edip kazanan Türk Ulusal Hareketi'nin, Türk halkını kurtarmak başarısına benzer bir şekilde, Cemiyet, yaptığı cesur faaliyetlerle, 1919 ve 1923 yılları arasındaki kritik dönemde, yeni kurulan düzen çerçeveleri içinde yok olmak üzere olan Güney Sırbistan Müslümanlarının bir şekilde hayatta kalmasını sağlamıştır. Günümüze kadar Sancak, Kosova ve Makedonya'nın neredeyse birleşik alanında muazzam bir nüfus kitlesini oluşturup geniş Balkan alanlarında sosyal, siyasi, kültürel ve

iktisadi hayatı üzerinde özgün şekilde etki yaratmaya devam etmektedirler.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Arhiv Vojnoistorijskog Instituta, Beograd, r. IV/3, 63-II/57, 28.VII.1920.

Definitivni Rezultati Popisa StanovnišTva Od 31 Januara 1921 GOD. (1932), (Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921), Državna štamparija,, c. 3, Sarajevo.

Državen arhiv na Makedonija, Skopje, *Vrhoven Muftijat*, kut. III, no. 1408, 27.XII.1920.

Opis Granične Linije Između Kraljevine Jugoslavije I Kraljevine Albanije (1935), MIP – Biro za razgraničenje, Beograd.

Opis Granične Linije Između Kraljevine Jugoslavije I Kraljevine Bugarske (1935), MIP – Biro za razgraničenje, Beograd.

Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, Beograd 1984, br. 11.

Stenografske Beleške Privremenog Narodnog Predstavništva, kit. I, Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1919-1921, okt. 1920, 1, mart, 1919-22.

Stenografske Beleške Narodne Skupštine Kraljevine SHS, 96. redovno zasedanje 16/29, XII 1918.

2. Kitap ve Makaleler

Asani, Skender, *Veprimtaria e organizatës politike Xhemijeti në trevat lindore (1919-1925)*, Logos, Shkup, Prishtinë, Tiranë 2017.

Bartoš, Milan, *Međunarodno javno pravo - Ugovorno pravo*, Službeni list SFRJ Beograd 1986.

Cvijić, Jovan, *Granice i sklop naše zemlje (I)*, Glasnik srpskog geografskog društva, no. 5, Srpsko Geografsko društvo, Beograd 1921.

Dimić, Ljubodrag, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Stubovi kulture, Beograd 1996.

Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929),* Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.

Hrabak, Bogumil, *Organizacija muslimana Makedonije, Kosova i Sandžaka 1919-1928*, Beograd 2003.

Ilievski, Borče, *Turci u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, Demografska analiza na osnovu Popisa stanovništva 1921. i 1931*; Istorija 20. veka, br. 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2018.

Istorija Građanskih Stranaka U Jugoslaviji, kit. I, Beograd 1952.

Istorija Makedonskog Naroda, kit. 3, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd 1970.

Jagodić, Miloš, *Novi krajevi Srbije (1912–1915),* Filozofski fakultet, Beograd 2013.

Jovanović, Vladan, *Vardarska banovina 1929-1941*, Institut za novu istoriju Srbije, Beograd 2011.

Jovanović, Vladan, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak i Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2002.

Memić, Mustafa, *Velika medresa i njeni učenici u revolucionarnom pokretu*, Fonografika, Kumanovo 1984

Ninčić, Momčilo, *Spoljna politika Kraljevine SHS 1922-1924*, Beograd 1924.

Popov, Čedomir, *Od Versaja do Danciga* Nolit, Beograd 1976.

Pavlović, Stevan, *Istorija Balkana*, Clio, Beograd 2006.

Jambaev, Mihail, *Ruski konzuli o makedonskom pitanju*, Istorija 20. veka, no. 2, Beograd 1998.

Poljanski, Andonov Hristo, *Velika Britanija i makedonskoto prašanje na Pariskata mirovna konferencija vo 1919. godina*, Arhiv na Makedonija, Skopje 1973.

Prifti, Kristaq, *Popullsia e Kosovës 1831–1912*, Akademia e Shkencave Shqipërisë, Tiranë 2014.

Trifunoski, F. Jovan, *Kočanska kotlina, seoska naselja i stanovništvo*, Skopje 1970.

Trifunoski F. Jovan, *Ovčepoljska kotlina*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, c. 4, SANU Beograd 1964.

Todorović, Desanka, *Jugoslavija i balkanke države 1918-1923*, Narodna knjiga: Institut za savremenu istoriju, Beograd 1979.

Veliki Rat Srbije Za Oslobođenje I Ujedinjenje Srba, Hrvata I Slovenaca (1914-1918), kit. XXIX. Beograd 1937.

Župančić, Tonka, *Generalni konzulat Kraljevine Jugoslavije u Carigradu 1923-1945 (1912-1947)* – Analitičko sumarni inventar, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2003.

Župančić, Tonka, *Pitanje uspostavljanja diplomatskih odnosa između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Republike Turske (1923-1925)*, Balkanica, IV, Beograd 1973.

3. Basın

Demokratija, Beograd.

Edinost, Ljubljana.

Hak, Skopje/Üsküb.

Misao, Beograd.

Politika, Beograd.

Pravda, Beograd.

Pravda, Sarajevo.

Samouprava, Beograd.

Vreme, 1. XII. 1922.

Başkomutan Meydan Muharebesi ve Kıbrıslı Türklerin Verdiği Destek Üzerine Bir Değerlendirme

Ulvi KESER*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem Kıbrıs Türkleri için son derece karanlık, belirsiz, sıkıntılarla ve mücadele dolu bir şekilde geçmiştir. Fransa'nın dünyanın dört bir yanından toplayarak 1916-1921 sürecinde önce Mısır'ın Port Said limanına, ardından da Çukurova'da savaşmak üzere eğitmek üzere adaya getirdiği Ermeniler için açtığı Doğu Lejyonu (Legion D'Orient), 13 Ekim 1916 tarihinden itibaren İngilizlerin daha önce Limni Adasında esir tuttuğu Çanakkale Türk savaş esirleri için tesis ettiği Karakol (Caraolos) Esir Kampı, bu arada İngiltere tarafından Kıbrıs'ın Yunanistan'a teklif edilmesi, Kıbrıslı Rumların Enosis gayretleri, 19 Mayıs 1919'dan başlayarak Anadolu coğrafyasında Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele Kıbrıs Türkleri açısından da son derece önemlidir. 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen genç Türkiye Cumhuriyeti ve ardından başlatılan sosyal hayata yönelik yenilikler ve devrimler de Kıbrıslı Türkler tarafından yakından takip edilir ve benimsenir.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine İngiltere, Kıbrıs'ı tek yanlı olarak ilhak ettiğini duyurur. Bu andan itibaren de Kıbrıslı Türkler de bir anda silahlı mücadele yanında diplomatik mücadeleye de başlarlar. I. Dünya Savaşı'nın ardından savaşı kazanan emperyal güçlerin Mondros Mütarekesi'ni esas alarak Anadolu'da işgal faaliyetlerine başlamaları üzerine Anadolu insanı da Mustafa Kemal önderliğinde yurdu istila ve işgalden kurtarmak amacıyla bir var olma mücadelesine ve vatan savunmasına girer. Bu vatan savunması sadece Anadolu topraklarıyla sınırlı değildir ve bu mücadelenin içerisine giren bir başka toplum da Kıbrıslı Türklerdir. Esasında Anadolu'da Milli Mücadele sırasında bütün desteğini

* Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı.
ulvi.keser@gmail.com
ORCİD NO: 0000-0003- 0846-6940

Anadolu insanına veren Kıbrıs Türkünün mücadelesi 18. yüzyıldan beri süregelen Kıbrıs'ı Yunanlaştırma mücadelesine karşıdır; [1]

> "Kıbrıs Türkleri bayrağından mahrum edildiği 1878'den bu yana bütün kalbi ile, her şeyi ile Türklüğüne bağlı kalmıştır. Kıbrıs'ı vatan bilmiş ve vatan yapmak için yılmadan en yalnız bırakıldığı, en desteksiz günlerinde bile mücadele etmiştir... Bu Türkün yabancı bayrak altına girmemek azminin bir neticesidir."

Kıbrıs'ın bir Rum veya Yunan adası olmasına müsaade etmeyen Kıbrıs Türkünün en büyük arzusu "Kıbrıs Türk'üyüz derken Kıbrıs'ı vatan bilmişiz; ama Türkiye'nin bir parçası olduğumuzu unutmadık, unutmayız. Çünkü en aziz parçalarımız oraya yayılmıştır. Her evden Türkiye'de insanlarımız vardır."[2] düsturundan yola çıkarak sorunsuz, güven içinde ve barış dolu yaşama düşüncesidir. Anadolu'yu işgale başlayan Yunan ordusundaki Kıbrıslı Rumlar İzmir'den başlayarak Batı Anadolu'da Türk insanına karşı savaşırken Kıbrıslı Türkler de ellerindeki bütün imkanları ortaya koyarak Anadolu'ya destek olurlar. Bunun altında yatan gerçekse 19 Mayıs 1919 sonrasında 9 Eylül 1922'ye kadar devam eden Milli Mücadele'yi çok yakından ve heyecan içerisinde takip eden Kıbrıslı Türkler, "Size ölmeyi emrediyorum." diyerek savaş tarihine geçen Mustafa Kemal'e gönülden bağlanmış durumdadır. Anadolu'dan gelen en kötü haberlerin ardından bile Kıbrıslı Türklerin bu sevgi, inanç ve itimatları değişmeyecektir.[3] Aynı dönemin içinde adada yaşanan kuraklık ve savaşın neden olduğu ekonomik sorunlarla da savaşırken öte yandan Çanakkale Türk Savaş Esir Kampı'ndan esirlerin kurtarılması, Ermeni Doğu Lejyonu'na yönelik sabotaj ve istihbarat çalışmaları, öte yandan Yunanların Megali İdea ve Kıbrıslı Rumların Enosis, yani adanın Yunanlaştırılması girişimlerine karşı savaşan Kıbrıslı Türkler böylece içeride ve dışarıda sorunlar ve düşmanlarla mücadele derken kendilerine rehber edindikleri, güç kaynağı olarak gördükleri ise Anadolu ve Mustafa Kemal inancından başka bir şey değildir;[4]

---

[1] Rauf R. Denktaş, *12'ye 5 Kala*, Ankara 1966, s. 5

[2] Rauf Denktaş, "Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu,* Ankara 1994, s. 3.

[3] Beria Remzi Özoran, "Mustafa Kemal Ve Kıbrıs Türkleri", *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri, 1919–1938*, Ankara 1989, s. 298.

[4] Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878–1960),* İstanbul 1984, s. 164–165.

> "Mevkiimiz gayet müşkül, davamız da pek mühimdir. Etrafımızda bizi tehdit eyleyen düşman kuvvetleri de az değildir. Ahval ve hadisatın ise müşevveş şerait içinde cereyan eylemekte olduğu da inkâr olunamaz. İşte, ahval-i umumiyeyi bu suretle görmekte olan bazı zayıf yürekliler davamız hakkında endişeye düşerek bedbin oluyorlar... Binaenaleyh zafer yolumuzun nihayete ulaşmak üzere bulunduğu şu son günlerde beyhude endişeye düşerek nevmit ve bedbin olmayalım. Çünkü müdafaasına kalkıştığımız davamız mukaddes olduğu kadar meşrudur."

1. Gazeteci Mehmet Remzi Okan ve Kıbrıs

1885 senesinde Kıbrıs'ın en uç noktası Karpaz'ın Kaleburnu köyünde dünyaya gelen Mehmet Remzi Okan bölgedeki okullarda devam eden tahsil hayatının ardından 1915 senesinde Lefkoşa Atatürk Meydanı (Sarayönü) Meydanı'nda Sarayönü Camii yakınındaki Sarayönü Erkek Mektebi'nde başöğretmen olarak meslek yaşamına başlamıştır. Hemen üç yıl sonrasında ise onu eğitimciliğin dışında bambaşka bir alanda görmek mümkündür. Öğretmenlik sona ermiş ve Mehmet Remzi Okan Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıs Türklerinin siyasi problemlerine yönelik olarak bir takım çalışmalara da başlamıştır. İngiliz yönetimi tarafından 1915 sonrasında Kıbrıs'ın farklı coğrafyalarında da öğretmenlik yapan M. Remzi Okan 1918 senesine kadar bu şekilde göreve devam eder.[5] Buna göre "Halkı temsil edenler halkın istediklerini ve ihtiyaçlarını anlatacakları yerde hükümete kendi dileklerini bildiriyorlar ve böylelikle halk ile hükümetin anlaşmasına engel oluyorlardı."

Bu faaliyetler önce Doğru Yol gazetesinde genel yayın yönetmenliğine başlamasının sonrasında Kıbrıslı Türkler açısından çok önemli bir dönüm noktası olan ve daha Anadolu'da Milli Mücadele'ye bağlı olarak kongreler dönemi başlamadan önce 10 Aralık 1918 günü yüzlerce Türk iştirakçiyle "…o günlerin yol durumu ve ulaşım vasıtaları ile kışın soğuğunda maddi ve manevi büyük bir külfet olan"[6] bu toplantıya katılanlarla toplanan Meclis-i Milli'de

[5] Bedia Okan Göreli'yle 18 Eylül 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

[6] Beria Remzi Özoran, "Enosis Karşısında Kıbrıs Türk'ü (1878–1914 Dönemi)", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, No 19, Lefkoşa, Mart 1991, s. 6–12.

etkin bir rol olarak ortaya çıkar. Esasında onun halkın sorunlarıyla ilgilenmesi daha köy okulunda öğrenciyken köye gelen polislerin neden köye geldiklerini araştırmasıyla başlamış, "Kıbrıs'ın zamanına göre okumuşları arasında ve uyanık birisi olan babası" vasıtasıyla sorgulamayı öğrenmiş ve kendi siyasi ve düşünsel çizgisini de daha o günlerden çizmeye başlamıştır. 8 Eylül 1919 tarihinden itibaren çıkartmaya başladığı ve başyazarı da olduğu Doğru Yol gazetesinde de yazılar yazmakta ve İngiliz idaresinin de tepkisini çekmektedir. Doğru Yol gazetesinin ulusalcı ve toplumsal sorunları irdeleyen yaklaşımı nedeniyle her an İngilizlerin gazabına uğrayabileceğini düşünen M. Remzi Okan böylece kendi gazetesini de yayın hayatına sokabilmek için çalışmalarına hız verir. Böylece Doğru Yol, Söz, Hakikat ve Birlik gazeteleri Kıbrıs Türk toplumunun gözü kulağı gazeteler olarak yayımlanmaya devam eder. 57 yaşındayken 22 Ocak 1942 tarihinde İstanbul'da hayata gözlerini yuman M. Remzi Okan böylece 24 yıl devam ettirdiği siyasi ve toplumsal mücadelesini de Cerrahpaşa Hastanesi'nde sonlandırmış olur. Bununla birlikte gazete zaman zaman yayımlanmasa da 14 Ağustos 1946 tarihine kadar devam eder[7] ve bu tarihten sonra da Hürsöz adıyla okuyucunun karşısına çıkar. M. Remzi Okan'ın kızlarına "Hem okuyup kendinizi yetiştirecek ve adam olacaksınız hem de her işi yapacaksınız. Sadece kendi işinizi değil, başkalarının da işini yapacaksınız." tavsiyeleri bu süreçte yerini bulur ve karısının rahatsızlığı döneminde onunla alakadar olan kızları da babalarının ardından Kıbrıslı Türklerin ilk kadın gazetecileri olarak Hürsöz'ü çok meşakkatli ve zor da olsa yayımlamayı sürdürürler.

M. Remzi Okan'ın özellikle 1918 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan toplumsal sorunlara ilgisi önce öğretmenlikten ayrılması, ardından Meclis-i Milli'de aktif görev alması ve son olarak da 8 Eylül 1919 tarihinden itibaren Doğru Yol gazetesini çıkartmasıyla devam eder. Esasında gazetesiz bir toplum hayatının sürdüğü I. Dünya Savaşı döneminin tersine M. Remzi Okan'ın sahibi ve başyazarı olarak yazılar kaleme aldığı Söz gazetesi ise ilk sayısını 15 Şubat 1921 günü yayımlamış, gazetenin kapanışını da ilan ettiği son nüshasıysa 14 Ağustos 1946 tarihinde kamuoyunun önüne

[7] Bedia Okan Göreli ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

çıkmıştır.[8] Gazetenin ilk iki sayısının düzenli bir şekilde arka arkaya yayımlanmasının ardından Doğru Yol'un kamuoyuyla buluşması kafaları karıştırınca M. Remzi Okan yaptığı açıklamayla bunun İngiliz yönetiminin gazete çıkarılmasıyla alakalı verdiği imtiyazla ilgili bürokratik bir durum olduğunu belirtir ve bir süre daha her iki gazetede yazılarına devam eder.

Bu dönemde özellikle Söz gazetesinin Kıbrıslı Türklerin Milli Mücadele'ye yönelik her türlü yardım faaliyetlerine doğrudan iştirak etmesi 21 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Atatürk'ün TBMM, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Genel Müdürü Ahmet Ağaoğlu imzasıyla bu gazeteye bir teşekkür yazısı göndermesine sebep olur.[9] Aynı süreçte ayrıca Anadolu'da işgalci güçlere karşı devam eden Milli Mücadele'ye destek amacıyla Kıbrıs'ta "Anadolu'ya Yardım Kartpostalları" hazırlanıp okullarda, camilerde ve spor kulüplerinde Kıbrıslı Türklere ücreti mukabilinde verilmiştir. Bu arada Anadolu'da Milli Mücadele'nin zorluklar içinde de olsa zafere doğru gitmesi, özellikle Batı Anadolu ve İzmir'e yönelik güzel haberlerin adaya gelmeye başlamasının ardından İngiliz yönetimi de adayla Anadolu arasında oluşan ve her gün biraz daha gelişmekte olan bağları koparmak amacıyla ardı ardına sıkı tedbirler almaya başlar ve bunları öncelikle 1921-1922 sürecinde uygulamaya geçirerek öncelikle okullarda eğitim-öğretim araçlarına ve özellikle de Anadolu'dan getirilmekte olan kitaplara sansür uygulamaya başlar;[10]

> "İngiliz sömürge yönetimi Türkiye'den kitap gelmesini engelliyordu. Bir müddet sonra Kıbrıslı bir Türk İstanbul'a giderek külliyetli miktarda kitap aldı ve bunları adaya sokmayı başarınca kitaplar gizlice Türk öğretmenlerine dağıtıldı. Kıbrıs'taki Türk halkının Türkiye'de olup bitenleri günü gününe takip etmesi İngiliz idarecilerini, özellikle Maarif Müdürü Mr. Newham'ı çok telaşlandırmıştı. Bu nedenle hakim ve polislerde olduğu gibi okullarda Türkçe okutan

[8] TC Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlet Yüksek makamına gönderilen 19 Haziran 1944 tarihli ve 85/301 (4043) sayılı yazıda ise gazetenin 1919'dan itibaren yayımlandığı belirtilmektedir. BCA, 030.10.85.561.15.

[9] Derviş Manizade, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul, 1975, s. 16. Oktay Öksüzoğlu, Kıbrıs Türk Basınından Portreler; Mehmet Remzi Okan, Lefkoşa 1990, s. 35-37

[10] Reşat Akar, *Atatürkçü Kıbrıs Türkleri*, İstanbul 1981, s. 40

öğretmenlerin büyük bir kısmı görevden alınırken, bir kısmı da adanın bir ucundaki Baf kasabasına sürgün edildi."

Kıbrıs'ta Rumlar[11], Ermeniler, Yahudiler, Maronitler, Levantenler gibi azınlık grupları da olmasına ve bu topluluklar okul çağındaki evlatlarına her türlü okul kitabını serbestçe ve rahatça bulup okumalarını sağlamalarına rağmen Kıbrıslı Türklere yönelik sansür, sıkıyönetim ve baskı siyaseti Kıbrıslı Türklerin yayımladıkları gazetelerden başlayarak bütün Kıbrıslı Türklerin sert tepkisine neden olur. İngilizler, Türklerin çok gururlu, kişiliklerine düşkün ve bayrakları altında yaşamaya hayati önem veren bir millet olduklarını çok iyi bildiklerinden onların gururları ve milli hisleri ile oynar, tek taraflı kayırmalar ve bayrak çekme yasağı uygulayarak onları Türkiye'ye göçe zorlar.[12] Ayrıca Türkiye'ye yönelik eğitim ve öğretim girişimleri de savsaklanır ve Maarif Yasası değiştirilerek Maarif Encümenliği tesis edilir ve böylece istenen sansür ve engelleme düşünceleri hayata geçirilir. Bunun sonucunda Kıbrıs Türk toplumu kitapsız ve okulsuz kalır. 1922 yılına gelindiğinde M. Remzi Okan Kirillos Pavlidis'ten aldığı matbaa makinesiyle kendi basımevini kurmuş durumdadır.[13] Gazete bu dönemde abone sistemiyle çalışmakta ve aboneleri dışında kimselere ulaştırılmamaktadır. Söz gazetesi yayın yaşamına adım attığı andan son sayısını yayımlayacağı 1946 senesine kadar Kıbrıs Türk toplumunun çağdaşlaşması, modern hayata ayak uydurması ve Atatürk devrimlerinin Kıbrıs'ta aynen uygulanabilmesi amacıyla devrimci ve ulusalcı bir strateji takip eder.

M. Remzi Okan ve gazetesi adayla Anadolu arasındaki kopmaz bağları ortaya koyan, Kıbrıslı Türklerin direniş gücü ve motivasyonunu yükseltme misyonunu üstlenmiş bir gazete portresi çizer. Kıbrıs Türklerinin Anadolu Türklerinin bir parçası olduğunu her daim ortaya koyan ve bunu gerek yazılarında gerekse eylemlerinde ortaya koyan Mehmet Remzi Okan ve Söz gazetesi esasında bu davranışlarıyla hem İngiliz idaresinin hem de Rumların tepkisini çekmektedir. Bununla beraber gazete çizgisinden taviz vermeyecek ve

[11] Pierre Oberling, *The Road To Bellapais*, New York, 1982, s. 16

[12] Ülkü Cengizer, " Ben Seninim, Ben Seninim ", *Kıbrıs Postası*, 100. Yıl Özel Sayısı, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Ankara Şubesi, 19 Mayıs 1981, s. 31

[13] Harid Fedai, "Doğru Yol ve Söz Gazeteleri", *Yeni Kıbrıs Dergisi* , No 5, C. II, Şubat 1985, Lefkoşa, s.20-22.

M. Remzi Okan da Milli Mücadele dönemine verdiği her türlü yardım, destek ve atkıların sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletine ve Kemalist devrimlere de aynı desteği gönülden verecektir. Kıbrıslı Türklerin Cumhuriyetin ilanından sonra bütün Atatürk devrimlerini kalpten kabul edip bunları hiçbir zorlama ve kanuni mecburiyet olmadan içselleştirmesi, uygulamaya koymaları, ayrıca Türk okullarında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal'i özellikle gençlere anlatıp sevdirmeleri[14] ulusal şuur ve Anadolu'ya olan sonsuz bağlılık ve inançlarının bir tezahürüdür. Kemalizm ruhunun hâkim olduğu, ulusal şeref, ulusal haysiyet ve ulusal varlıklarını devam ettirebilmek için türlü mahrumiyet ve güçlük içinde çırpınan Kıbrıslı Türkler, Anadolu'yla iletişim ve bağlarını hiçbir şart altında ve hiçbir zaman kesmez.

Türk ulusunun yedi düvele karşı kurtuluş mücadelesini başlattığı 1919 senesinde başlayıp 3 yıl devam eden adadaki kuraklığın ardından iyice fakirleşip açlık ve yokluk çekmelerine rağmen Anadolu'ya başta nakdi yardım olmak üzere lojistik destek, ilaç ve sağlık malzemeleri ve son olarak da bizzat Anadolu'ya geçerek savaşa dahil olmak suretiyle destek olurlar.[15] Toprak ve tarımla uğraşan Kıbrıslı Türklerin, bu sıkıntılı zamanlarda karşılaştıkları bir başka sorun da adaya dışarıdan gelenlerin yaydığı bulaşıcı ve salgın hastalıklardır.[16] Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla beraber adadaki tüm Türk kurum ve kuruluşları tereddütsüz toplanarak "Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti"ni tesis ederek Anadolu'ya yardım seferberliğine devam ederler. Bunun dışında Türk İstiklal Kumpanyası isimli tiyatro grubu ile Hürriyet ve Terakki isimli Türk kulübü de yardım faaliyetlerine derhal başlayacaklarını açıklarlar.[17] Özellikle 1920-1922 yılları arasında Kıbrıslı Türklerin hürriyet aşkını canlı tutmak ve Anadolu'ya yardım yapabilmek için tamamen gönüllü gençlerden ve kadınlardan oluşan gruplarca pek çok piyes, müsamere ve oyunlar tertip edilmiştir. Bu piyes, oyun ve müsamerelerin perde

[14] Hasene Ilgaz, *Kıbrıs Notları*, İstanbul, 1949, s. 62

[15] Reşat Akar, *Atatürkçü Kıbrıs Türkleri*, İstanbul 1981, s. 10

[16] The Cyprus Gazette, 3 Eylül 1920, Lefkoşa.

[17] Beria Remzi Özoran, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara 1973, s.921.

aralarında da ayrıca pek çok mezatlar ve açık arttırmalar düzenleyerek maddi destek de elde etmiştir.[18] Bilhassa Kıbrıslı Türk kadınların bu süreçte Anadolu'ya destek konusunda hiç tereddüt yaşamamaları, cami, okul ve spor kulüpleriyle çeşitli derneklerde düzenlenen faaliyetlere gönülden iştirak etmeleri ilk etapta belirtilmesi gereken önemli bir husustur. Daha sonraki süreçte bugün Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde en uzun soluklu gazete olarak bilinen Halkın Sesi gazetesinin de nüvesini teşkil eden Doğruyol gazetesinde 3 Kasım 1919'da neşredilen bir habere göre gerek Anadolu'da devam eden Milli Mücadele ve Kuvâ-yı Milliye ve gerekse Çanakkale Türk Savaş Esir Kampı'nda 16 Ekim 1916 tarihinden itibaren İngilizlerin esiri olarak tutulmakta olan esaret altında yaşayan Türk savaş esirlerine yönelik desteklerden söz edilmektedir. Buna göre tertiplenen müsamerelerden 24 İngiliz Lirası, 1 şilin ve 2 kuruş yardım elde edildiği, toplanan bu gelirle üzerine Kıbrıs haritası dokunmuş ipek ve keten mendiller yaptırılarak Karakol Savaş Esir Kampı'nda esaret hayatı yaşamakta olan askerlere hediye edildiğinden bahsedilmektedir. Bu konuda esir kampındakilere imamlık yapmakta olan ancak asıl mesleği doktorluk olduğu belirlenen Dr. Şevket Bey ve kampta esir tutulan 11 Türk esir Lefkoşa Türk Derneği Riyaseti Aliyesi'ne bir yazı yazarak kendilerine yapılan bu yardımlar konusunda minnet ve şükranlarını iletirler.[19]

Doğruyol'un aynı şekilde 19 Ocak 1919 tarihli nüshasında da "Türkiye Sulhu ve Harp" başlığıyla bir yazı kaleme alan gazeteci Ahmet Raşid, Rumların bitmek tükenmez Enosis hayalleri ve mücadeleleri karşısında Kıbrıslı Türklerin duyduğu endişeyi ortaya koyar;[20]

> "...Biz Kıbrıs Türkleri mukadderatımızı Türkiye ile alakadar addetmekten hiç bir zaman fariğ olamayız. Acaba Kıbrıs'ın atisi ne olacak? ...Kıbrıs'ın Anadolu'ya yakınlığı hasebiyle Türkiye için ehemmiyeti aşikardır. Anadolu'nun emniyet ve asayişi nokta-i nazarından Kıbrıs Türkiye'den katiyen

[18] S. İsmail, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, Lefkoşa 1989, s.20; Özoran, agm., s. 922; M. Haşim Altan, *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması*, Ankara 1997, s. 52-54.

[19] Oktay Öksüzoğlu, *Kıbrıs Türk Basınından Portreler: Mehmet Remzi Okan*, Lefkoşa 1990, s. 39-41.

[20] Manizade, *age.,* s. 58.

> ayrılamaz... Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi hakkında Rumluk ve Yunanlılık âleminde ne büyük gayretler sarf edildiği nazarı dikkatten asla uzak tutulmamalıdır. Yerli Hıristiyanların sırf bir menfaat ve nümayiş maksadı ile ihdas ettikleri bu meseleye Yunanistan'ın resmen ehemmiyet atfetmesi ve onu terviç etmesi ne ticaret menfaatler mülahazası iledir, ne de yerli Rumların arzularını yerine getirmek içindir. Yunanlıların maksadı Osmanlı ülkeleri hakkında besledikleri emellerin husulünü tehsil etmek ve sahillerimizin sağında, solunda daimi fesat menbaları izhar etmektir... Yunanistan'a ilhak vukuunda Kıbrıs Müslümanlarının firiftar olacakları feci akıbetleri de unutmamak lazımdır. Burada da mallar gasp edilecek, ırza tecavüzler, katliamlar en seri ve en feci surette ika edilecektir...
>
> İzmir ve civarını istila eden sefalet, perişanlık, her türlü eza, işkence, hicret ve bütün bunları kaplayan kanlı mezalim gözümüzün önünde duruyor. İşte bu hususlar dolayısıyla, Kıbrıs meselesinin ihmal edilmemesi ve hiç değilse İngiltere ile Türkiye arasında halli cihetine gidilmesine çalışılması gayetle elzemdir. Biz Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakını icabet-i harbiyeden olarak telakki etmek ister ve Rumların her türlü galeyanlarına müsaadeli davranan Kıbrıs Hükümeti'nin bu vaziyeti ile cezireyi kendi mülkü zannederek Yunanistan'a bahşeyleyeceğine asla inanmak istemeyiz. Ve kanuni olarak Osmanlı topraklarından addederek Kıbrıs meselesini Osmanlı Devleti ile halletmek cihetini tercih edecektir."

Milli Mücadele'nin henüz başladığı dönemde ve daha Sivas Kongresi sonuçları ortaya konmadan hemen önce 30 Ağustos 1919 tarihli Spectator isimli gazetede Sir Pears White isimli bir İngiliz tarafından kaleme alınan bir yazı "Kıbrıslı Türklerin İngiliz idaresinde yaşamaktan başka bir istekleri olmadığını, onların İngiliz idaresine karşı uysal davrandıklarını, Türklerin nam ve hesabına adada İngiliz idaresinin devamını temenni ettiğini" iddia eder.[21] Bu konuyla ilgili olarak 6 Ekim 1919 günü yazının tercümesini neşreden Doğruyol ise söz konusu kişinin tamamen şahsi fikirlerini ortaya koyduğunu,

[21] B. Remzi Özoran, "Kıbrıs Türk'ünün Damarındaki Asil Kan ", (Derviş Manizade) *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul, 1975 s. 364. B. Remzi Özoran, "Kıbrıs", *Kıbrıs Postası*, 100. Yıl Özel Sayısı, KTKD Ankara Şubesi, 19 Mayıs 1981, s. 14.

burada ileri sürülenlerin Kıbrıslı Türklerin duygu ve düşünceleri olamayacağını, tam tersine Kıbrıslı Türklerin "damarlarındaki asil ve necip Türk kanını asla lekelemediklerini ve bundan sonra da lekelemeyeceklerini" ifade eder;[22]

> "Makale birçok hakikatleri şamil olmak itibarıyla dikkate şayandır. Aşikârdır ki Türkler Yunan idaresini hiç bir zaman sevmediler. Şimdiye kadar Yunan idaresine geçen Türk illerinin ne akıbetlere uğradıklarını pekiyi biliriz. Makalede Türk isteklerine dair kısım tashih edildikten sonra mütebaki kısımlar heyeti umumiyesi itibarıyla doğru ve haklıdır. Türklerin itaatkâr olmaları milli ananeleri icabıdır. Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye devrolunduğu zaman ses çıkarmadılar çünkü Devlet öyle istemişti. Fakat cezirenin istikbali mevzuu bahis olunca iş değişir. Makale muharriri kendi şahsi namına idare-i kelam ediyor. Bu hususta Kıbrıs Türklerinin ara ve efkârını temsil etmiyor. Bu noktanın tashihi lazımdır. Kıbrıslı Türkler damarlarındaki asil ve necip kanı asla lekelemediler, bundan sonra da lekelemeyeceklerdir. Bu bilinmeli."

Bilhassa 1920–1922 sürecinde özgürlük ve bağımsızlık heyecanını diri tutmak ve Milli Mücadele'ye her türlü desteği kesintisiz aktarabilmek amacıyla kesinlikle gönüllülük esasına bağlı olarak toplumun her kesimi ve özellikle genç nüfus ve Kıbrıslı Türk kadınların organize ettiği çeşitli gruplar tarafından bütün baskı ve zor şartlara rağmen adanın neredeyse her köşesinde müsamereler, oyunlar, tiyatral faaliyetler ortaya konur. Bütün bu sanatsal faaliyetlerin perde aralarında ise çeşitli mezatlar ve açık arttırmalar yapmak suretiyle ayrıca para da toplanmaya çalışılır. Kıbrıslı Türk kadınlar böylece Milli Mücadele ve Anadolu insanına destek bağlamında kendilerine yapılan çağrıları göz ardı etmezler, kendi elleriyle hazırladıkları her türlü ipek dokuma işlerini, Kıbrıs'a özgü Lefkara dokumalarını, çeşitli çeyizlik eşyalarını düzenlenen mezatlara koymaktan geri durmazlar ve bunların satışlarından elde edilen gelirin de Anadolu'ya gönderilmesinden çok büyük bir mutluluk duyarlar. Burada belirtilmesi gereken bir başka husus ise Hıfsiye Ziya Hacıbulgur ve kardeşleri Kadriye Hacıbulgur ile Melahat Hacıbulgur gibi çağı yakalamış, modern düşüncelere sahip köy öğretmenlerinin

[22] Özoran, agm., s. 14.

çağrılarına da icabet göstererek sahnelenen oyunlarda, müsamere ve poiyeslerde de çeşitli roller almaktan çekinmezler;[23]

> "...Topsuz, tüfeksiz, kılıçsız bir ordu, öğretmen ordusu. Kıbrıs'ta bu milli kalkınma nasıl doğdu? Öğrendim ki, Kıbrıslılar bunu öğretmenlerine borçlu... Bütün bunları dinleyince, inandım ki bir yurdu yapan da, yıkan da öğretmendir. Yine öğrendim ki Kıbrıslılar Kurtuluş Savaşımızı hep adım adım, çok yakından takip etmişler, Afyon, Dumlupınar, Sakarya, İnönü ve Başkomutanlık zaferlerinin tarihçesini ne güzel anlatıyorlar. Bu zafer gecelerinde sabahlara kadar oturarak evleri için bayrak dikmişler, şenlik yapmışlar. İnkılâplarımızı nasıl benimsediklerine ise hepimiz şahit olmuştuk."

12 Ocak 1920'de Söz öncesi yayın hayatına devam etmekte olan Doğru Yol gazetesinde Milli Mücadele konusunda yazılar yazmaya devam eden Mehmet Remzi Okan Anadolu'da ve özellikle Batı Anadolu cephesinde işgalci Yunanların yaşattıkları katliam ve zorbalıklara dikkat çekerek "Felaketzede Kardeşlerimize Muavenet" başlıklı yazısında Anadolu insanına ve mücadeleye kesinlikle destek olunmasını talep eder;[24]

> "...Anadolu, Türk'ün son yurdu, son melceidir. Oradaki kardeşlerimizin böyle sefaletler, mahrumiyetler içinde helak olmasına seyirci kalırsak dünyada en alçak insanlar bizler oluruz. Bu felaketler hepimize büyük bir ders-i intibah olsun... İzmir civarında yedi ay zarfında 60. 000 Türk şehit edilmiş, 40. 000 kişi terk-i diyar etmeye mecbur kalmış ve 200 milyon liralık servetleri gasp olmuştur. İşte bugün yersiz ve yurtsuz kalmış bu binlerce kardeşimiz bizden muavenet bekliyor..."

Bütün bunlar yaşanırken "Kıbrıs'ı devralmaya gelecek Yunan ordusuna layık olduğu karşılama törenini yapabilmek için ben Belediye Başkanı olmalıyım." Şeklinde açıklamalarda bulunan Lainidis isimli Rum'la destekçilerine de çok sert tepki gösterilir;[25]

---

[23] Hasene Ilgaz, "Kıbrıs'tan İntibalar", *Kıbrıs Meselesi ve Türkiye*, İstanbul, 1954, s. 39–42.

[24] Vehbi Zeki Serter, "Atatürk'ün Kıbrıs'a ve Kıbrıslı Türklere Bakışı ve Kıbrıs Türklerinde Atatürk Sevgisi", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, Ankara 1996, s.90.

[25] B. Remzi Özoran, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara 1973, s. 921.

> "... Değil yalnız Kıbrıs Rumlarına, bütün Yunaniliğe, bütün cihana ilan edelim ki, Türkiye mahvolmadı ve olmayacaktır. Küre-i zemin üzerinde güneş neşr-i envar ettikçe Türklük berdevam olacaktır... Yunanilik efkâr ve cereyanlarının bugünkü ufak tefek muvaffakıyeti Rumları yanıltmamalıdır. İstikbalde hemhudut olarak yaşayacak olan Türkiye ve Yunanistan için komşuluk münasebetlerinin daha iyi bir surette temini bir lazime-i siyasettir..."

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan güçlerince işgalinin ardından Anadolu'da başlatılan Kuvâ-yı Milliye hareketiyle 9 Eylül 1922 tarihinde yine İzmir'de tamamlanan Milli Mücadele'nin askeri safahatı süresince Kıbrıslı Türklerin her türlü yardım faaliyetleri, düzenlenen açık arttırmalar, mezatlar, destek amaçlı tertiplenen tiyatral oyunlar, müsamere ve piyeslerle gazetelerin destekleri hayatın doğal bir parçası olarak hiç kesintiye uğramaz. I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İngiliz yönetimi tarafından uygulanmaya başlayan sıkıyönetim ve sansür baskılarının ardından adada Kıbrıslı Türklerin gazete yayımlaması konusunda yasak ve kısıtlamalar getirilmesi, Anadolu'da savaş döneminde yayımlanan Osmanlıca gazetelerin de adaya ulaştırılmasına ve okunmasına yasak getirilmesi sonrasında Kıbrıslı Türklerin ne olup bittiği konusunda faydalandıkları tek kanal Reuter Haber Ajansı vasıtasıyla alınan haberlerdir ve bu haberler matbaalarda derhal çoğaltılmak suretiyle Kıbrıslı Türklere ulaştırılır; [26]

> " İngilizler Türk bayrağının çekilmesini yasak etmişler. Şimdi bayrağımızı öpecekmişiz. Bir de resim çektirecekmişiz ve bayrağımız sarılıp kaldırılacakmış... İlkokuldan bir hatıram daha vardır. Bayraksız olarak gezmeye giderken 'Yürüyelim ileriye. Atlayalım tepe.' şarkısını söylerdik. İngilizler bu şarkının söylenmesini yasak ettiler. Bunun üzerine ilkokuldaki başöğretmenimiz Remzi Bey, büyük çocuklara şarkıyı ıslıkla çalmalarını öğretti... Türk bayrağını çekme yasağı yıllarca sürdü. Uzun yıllar bayrağımıza hasret kaldık... "

Öte yandan 25 Ağustos 1922 Başkomutan Meydan Muharebesi ile başlayan ve 9 Eylül 1922'de İzmir'de sonuçlanan silahlı mücadelenin son aşamasında adaya gönülleri ferahlatacak haberlerin ulaşmasıyla birlikte Kıbrıslı Türklerin sevinç ve coşkusu bir anda

[26] Cemil Örgen, *Kore ve Kıbrıs Savaşları*, İzmir, 1984, s. 10-13

artar. Bunun sonucunda bütün yasaklamalara ve baskıya rağmen sokaklar insanlarla dolar taşar, evlerde ve dükkanların kapılarında Türk bayrakları asılmaya başlanır;[27]

> "Anadolu harekâtı hakkında gelen telgraf haberleri Lefkoşa'nın havasına bir özellik katmıştı. Telgraf geldiğini duyar duymaz Söz matbaasına koşuyorlar, anavatandan ne haber var öğrenmek istiyorlardı. Basılan telgraf metinleri kapıda bekleşen kalabalık tarafından hemen kapışılıyor, dükkânlarından ve evlerinden ayrılamayanlar da kulakları tetikte gazete satıcısının (Telgraf) diye bağıran sesini bekliyorlardı. Satıcının (Telgraf) diye etrafı inleten genç sesi, Anadolu'dan haber demekti. Bunu duyan Türkler hemen kapılara koşuyor, hanımlar pencerelerden sesleniyor ve telgraflar Türk mahallelerinin bütün sokaklarında kapışılıyordu. "

Yaşanan bütün bu güzel ve olumlu gelişmelerin yanında gazeteci M. Remzi Okan 22 Mart 1920'de Doğru Yol gazetesinde yardımlara devam edilmesini ve Kıbrıs Türk toplumunun bu gösteri ve faaliyetleri takip ederek desteğini sürdürmesini ifade eder;[28]

> "...Muhterem Türk, sevgili İzmir'imizin felaketzedelerine yardım olmak üzere verilecek tiyatro için sen de kardeşlik borcunu öde. Tiyatro biletlerinden almayı unutma. Ailenin o günkü yiyeceğini yerlerinden, yurtlarından uzaklarda, yağmur ve çamur içinde İzmir için ağlayan bedbaht kardeşlerine haslet. Sen ve çocukların o gün aç kalın. Yiyecek paranı mazlum kardeşlerine gönder."

Milli Mücadele'nin hemen öncesinde ve 22 Temmuz 1922 tarihli Söz'de yine M. Remzi Okan, İngiltere'nin başkenti Londra'da Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Başkanı Emir Ali'nin isteğiyle dini bayramların arife ve ilk günlerinin "Hilal-i Ahmer Günü" olarak belirlendiğini duyurarak Kıbrıslı Türklerin de bu konuda tereddüt göstermemelerini ve adadaki camilerin önüne yerleştirilen yardım kutularına gönüllerinden koptuğu kadar yardım atmalarını belirtir;[29]

---

[27] Beria Remzi Özoran, " Mustafa Kemal ve Kıbrıs Türkleri", *Türk Kültürü*, 1965–1966, S. 37–48, s. 95.

[28] Doğru Yol, 22 Mart 1920.

[29] Söz, 22 Temmuz 1922.

> "Anadolu'da askerlerimizin yaralarını sarmak, onların iaşe ve tedavilerini temin etmek bütün Müslümanlara farzdır. Ahval-ı siyasiye dolayısıyla harbe bilfiil iştirak edemeyen bizim gibilerin mutlaka iane vermeleri lazımdır. Anadolu'daki hareket-i askeriyeyi yalnız sözle takip etmek ve maddi muavenetten yüz çevirmek bir nevi zaaf-ı din ve açık riyakârlıktır. Cephelerde tekrar kuvvetli düşmanlarla çarpışmak anı tekrar hulûl ettiğinde arkasında gözleri yaşlı nişanlısını veya haremini din ve vatanın selameti namına terk eden ve düşmanın ateş açan güllelerine göğüslerini siper yapan Mehmetçiklerin fedakârlıklarını takdir ettiğimizi ianelerimizle ispat etmeliyiz... Zekât vermek ve kurban kesmek emiri şerefine ittiba eylemek isteyenlerin şer'an vermekle mükellef oldukları mebaliği Hilal-i Ahmer'e verirlerse indullah dahi ziyade nail-i ecir ve sevabat olacakları şüphesizdir."

Bu arada ortaya çıkan önemli bir gelişme ise 25 Ağustos 1922'de Başkomutan Meydan Muharebesi'nin başlamasından Ankara Hükümeti adına Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Müdürü Ahmet Ağaoğlu tarafından Söz gazetesinin Milli Mücadele'ye verdiği desteklere istinaden Mustafa Kemal (Atatürk) adına 21 Ağustos 1922 günü gazeteye teşekkür yazısı gönderilir;[30]

> "Kıbrıs'ta Lefkoşa kasabasında münteşir Söz gazetesi müdüriyet-i aliyesine,
>
> Anadolu, her türlü mevani ve müşkülata göğüs gererek hayat ve istiklalini teminden ibaret olan gaye-i mukaddesesine doğru azimkâr ilerlerken dava-yı millisine karşı Türk ve İslam âleminin göstermekte olduğu teveccüh ve müzaheret-i samimaneden fevkalhad mütehassis bulunmaktadır. Bu yüksek alakanın husul ve idamesinde kıymetli bir amil olan neşriyat-ı vatanperveranenizden dolayı bilhassa arz-ı teşekkür eder ve mücahedat-ı meşkurenizde devamınız ricasıyla teyid-i ihtiram eylerim, efendim. Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumisi"

Söz gazetesi yayın hayatına 1921'de ve tam da Anadolu'da Milli Mücadele'nin sürdüğü bir süreçte başlamış, haftalık olarak başlayan gazetenin yayınları ardından haftada birkaç yayın haline gelmiş ve sonrasında da her gün yayımlanan bir gazete şeklinde 22 Ocak 1942 tarihli son sayısına kadar sürmüştür. Gazetenin yayınına son vermek mecburiyetinde olduğu dönemse İkinci Dünya Savaşı'nın Kıbrıs

[30] Söz, 16 Eylül 1922.

adasında da çeşitli şekillerde kendisini hissettirdiği ve savaş ekonomisinin ağır şartlarının görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde M. Remzi Okan'ın görev ve sorumluluğu kızları Bedia, Vedia ve Beria tarafından devralınır ve sonrasında da gazete bir kere daha isim değişikliğine uğrayarak Kıbrıs Türk toplumu lideri Dr. Fazıl Küçük'ün Halkın Sesi gazetesi olarak yayımlanmaya devam eder. Öte yandan Dr. Fazıl Küçük'ün Mehmet Remzi Okan'a ait Söz gazetesinde yayımlanan bir makalesi de Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminin tepkisini çeker. Lefkoşa Kaza Komiseri Montegü'ce sert bir şekilde uyarılan Fazıl Küçük yine de çalışmalarına ve mücadelesine devam edecektir.[31] Söz gazetesi sahibi ve başyazarı Mehmet Remzi Okan'ın 1942 yılındaki vefatı sonrasında Kıbrıs Türk toplumunun sesini duyuracak bir yayının olmaması üzerine Dr. Fazıl Küçük tarafından yeni bir gazete çıkarma konusunda girişimlerde bulunulur. İngiliz idaresinin özellikle 1931 Rum isyanından itibaren geçen dönemi çok ayrıntılı bir şekilde mercek altına alması sonrasında gazeteye müsaade çıkmaz. Yapılan ikinci başvurunun ardından uzun süren bir bekleyiş dönemi söz konusu olacaktır. İngiliz yönetimi daha sonra 14 Mart 1942 tarihinde Halkın Sesi gazetesinin yayın hayatına başlamasına izin verilir. Gazetenin yayımlanmaya başlamasından sonra Kıbrıslı Türklerin bir araya gelmeleri ve Kıbrıs Türk toplumunun haklarını korumaya yönelik mücadelede yer almaları da hız kazanır.[32] Türk askerinin Milli Mücadele'de kazandığı zaferler birbiri ardına adaya ulaşmaya başlayınca bu durum o günkü Kıbrıslı Türk aydınlarını da etkiler, sevinç gösterileri içerisinde davul zurnalarla gösteriler yapılır, halaylar çekilir ve Kıbrıslı Türkler "Paşam seni özledik. Bizi de kurtar." diye dualar ederler.[33] Mustafa Kemal'in Türk milletini esaretten kurtarmasını Kıbrıslı şair Kaytaz-zade Mehmet Nazım Efendi[34] 25 Nisan 1921 tarihinde Doğruyol gazetesinde yayımlanan " Neva-yı Zafer / Zafer Şarkısı " adlı bir

[31] Fazıl Küçük, "Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler", *Kıbrıs Mektubu*, S. 1, Ocak-Şubat 2002, Ankara, s. 10.

[32] Fazıl Küçük, Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler-II, *Kıbrıs Mektubu*, S. 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, s.5–7.

[33] Akar, *age.,* s. 10

[34] Harid Fedai, *Kaytaz-zade Nazım Efendi Ruhi-Mecruh - Şiirler*, İstanbul, 1993, s. XX-XXIX

şiirinde duygularını ve sevincini şu dizelerle dile getirir;[35] "Kemal'in sa'yi meşkür ola ya Rabb iki alemde/Odur bu milleti tahlis eden kaydı esaretden."

Anadolu'da Milli Mücadele'yi adım adım takip eden Kıbrıslı Türkler için Mustafa Kemal'in karargâh kurduğu Ankara Türklüğün de kalbi sayılmaktadır. Bunun sonucu olarak Cumhuriyetin ilan edilmesi ve Ankara'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olması Kıbrıs Türkleri için de ayrı bir sevinç kaynağı olur. Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdiği ve Yunan askeri gücünün Anadolu'dan ayrılmaya başladığı haberleri Reuter Haber Ajansı kanalıyla adaya ulaşmaya başladığında bu haber derhal çoğaltılmak suretiyle Kıbrıslı Türklere ulaştırılır ve Kıbrıslı Türkler savaşın ardından ilk defa cesaretle ve tereddütsüz Lefkoşa'da Sarayönü (Atatürk) Meydanı'nda toplanırlar. İki Kıbrıslı Türk temsilci vasıtasıyla İngiliz yöneticilerden müsaade istenmesine rağmen bu talep herhangi bir şekilde cevaplandırılmaz. Yıllar boyunca adada Kıbrıslı Rumların bütün şımarıklıklarına, Kıbrıslı Türklere yönelik saldırı ve tacizlerini görmezden gelen İngiliz idaresi, olası bir olay ortaya çıkmamasına ve Kıbrıs Türkleri gayet serinkanlı bir şekilde davranmalarına rağmen Türklerin bu tür davranışlardan sakınmalarını ve daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilecek bir düzenlemeyle kutlamalarını yapabileceklerini belirtir.

İngiliz yönetiminin bütün baskılarına rağmen Kıbrıslı Türkler yediden yetmiş yediye sokaklara akın eder. Anadolu'da hürriyet meşalesini yakan Mustafa Kemal (Atatürk) fakirlikten, kuraklıktan ve savaşın ağır şartlarından bıkıp usanmışken Kıbrıslı Türkler için de bir umut olarak belirmiştir. Bu süreçte Kıbrıslı Türkler Mustafa Kemal (Atatürk)'i ayrıca Kıbrıs'a da çağıracaklardır. Milli Mücadele'nin yaşandığı dönemde genç bir delikanlı olan Dr. Fazıl Küçük o günleri şu sözlerle aktaracaktır;[36]

> "…İzmir'in kurtuluşundan sonra adaya gizlice Türk bayrağı ve Atatürk'ün resimlerini getirmeye başlamıştık. Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar resim ve bayrakları hiç bir yere asamadık. Ancak gizlice yürütülen bu faaliyetleri sömürge yönetimi öğrenmişti. İngiliz Valisi bugün hayatta olmayan bazı

[35] Fedai, *age.*, s. XLII-XLIII
[36] Akar, *age.,* s. 10.

> arkadaşlarımızı çağırmış ve şu itirafta bulunmuştu; Atatürk savaş kazanıyor, Türkiye'de halk zafer sevinciyle coşuyor ve şenlikler düzenliyor. Buna bir diyeceğimiz yok. Fakat sizlere ne oluyor? Mustafa Kemal'in ne yüzünü gördünüz, ne de sesini duydunuz. Buna rağmen sokaklara dökülüp onun zaferini kutluyorsunuz. Hayret doğrusu. İngiliz Valisi bu şekilde konuşunca arkadaşlarımızdan beklenmedik ve çok kesin bir cevap aldı. Kıbrıs Türklerinin Türkiye'nin kopmaz bir parçası olduğunu ve İngiliz Yönetimi'nin Kıbrıs Türk halkının karakterini, Türklük duygularını ve anavatana bağlılığını değiştirmesinin mümkün olmadığını belirten arkadaşlarımız valinin moralini oldukça bozmuşlardı."

Savaş sürecinin ardından Anadolu'da 29 Ekim 1923 günü cumhuriyetin ilan edildiği haberi adaya ulaştığında da ada yeniden sevinç ve coşkuyla sürecek bir bayram kimliğine ulaşır. Her ne kadar İngiliz yönetimi bütün bu olup bitenleri anlamakta güçlük çekse ve engellemeye çalışsa da başta okullar, evler, sokaklar, spor kulüpleri Türk bayraklarıyla ve Atatürk resimleriyle süslenir;[37]

> "Türkiye'deki gelişmeleri günü gününe takip eden Kıbrıs Türkleri, Mustafa Kemal'in saltanata yer vermeyeceğini ve yeni tedbirler alacağını anlamışlardı. Nitekim Lefkoşa'da yayınlanan Söz gazetesi 20 Ekim 1923 tarihli sayısında, yani Cumhuriyetin ilanından dokuz gün önce, şöyle diyordu: ' Türkiye'nin yüce evladı Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin hür ve müstakil yaşamaya kesinkes karar verdiğini bütün dünyaya ilan etti. Böylece Türk milleti hayat ve hürriyetinin müdafii ve muhafızının bilfiil kendisi olacağını hakiki mümessili vasıtasıyla bildirmiş bulunuyor. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı demektir."

Milli Mücadele döneminde Anadolu'yu yakından takip eden ve Mustafa Kemal'i gönülden destekleyen Kıbrıslı Türkler Türkiye'de devrimlerin uygulanmaya başlamasının ardından bütün bunları da gönülden ve tereddütsüz benimser ve uygular;[38]

> "…Atatürk başa geldikten sonra Kıbrıs halkı da yavaş yavaş onu desteklemeye başlamıştı. Örneğin Kıbrıs'ta binlerce

[37] Akar, a.g.e., s. 15

[38] Geçitkale 1914 doğumlu Hüseyin Bondigo Çobanoğlu'dan aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları, Lefkoşa 1990-1992. KTMA. 061.1951.

çocuğun Mustafa Kemal isminde olması Atatürk'e duyulan ilgiyi gösterir…"

Kıbrıs'ta 1917-1960 döneminde öğretmenlik yapan Hıfsiye Ziya Hacıbulgur ve kardeşleri Kadriye Hacıbulgur ile Melahat Hacıbulgur da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği süreçte gözlemlediklerini şu sözlerle ifade eder;[39]

"29 Ekim akşamı geç saatlerde evimizin kapısı çalınmış ve babamıza bir telgraf verilmişti. Telgrafta Atatürk'ün Cumhuriyeti ilan ettiği belirtiliyordu. Sevinçten sabaha kadar uyumadık ve ertesi gün okulda yapacaklarımızı planladık. 30 Ekim 1923'de okula gidince öğrencilere her şeyi anlattık ve karatahtaya Atatürk'ün resmini çizerek onu iyi tanımalarını ve daima izinden yürümelerini istedik. 30 Ekimden sonra da her sabah Atatürk'ün resmini tahtaya çizip şiirler okuyorduk. Derslere başlamazdan önce Atatürk resminin öğrenciler tarafından çizilmesi ve hep beraber 'Yaşasın Gazi Kemal' sözünü söylemek prensibimiz olmuştu. İngiliz yetkilileri yaptıklarımızı haber alınca sık sık okullara gelerek ders saatlerinde sınıflara baskın düzenlerlerdi. Atatürk'ün resmini gördükleri zaman ise bizi sürgün tehditleriyle korkutmaya çalışırlardı. Ama biz bu tehditlerden yılmadık ve her gün gizlice Atatürk'ün resmini çizmeye, şiirler okumaya devam ettik."

2. Milli Mücadele'ye Katılan Kıbrıslı Türkler

İngiliz yönetiminin Kıbrıs'taki Milli Mücadele yanlısı faaliyetleri kontrol altına alabilmek ve Kıbrıslı Türkleri baskı altında tutabilmek amacıyla ilk etapta Girne Kalesi'nde hapsettiği toplum liderleri arasında aşağıdaki isimler de bulunmaktadır;[40]

1. Karpazlı Ali Hüseyin Babaliki[41]
2. Mağusalı milletvekili Mahmud Naim Adil Efendi
3. Giritli Hasan Hüseyin Kaptan, kardeşi Ali, kayınbiraderi Kaptan Ahmet Çavuş

[39] Reşat Akar, " Atatürkçü Kıbrıs Türkleri ", *Kıbrıs Bülteni*, S. 6, C. 4, İstanbul, Mayıs-Haziran 1981, s. 11-12.

[40] Diş Hekimi Fehmi Tuncel ile 14 Kasım 2013 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme. Hüseyin Nafi Rıza ile çeşitli tarihlerde Gazi Mağusa'da yapılan görüşmeler.

Altay Sayıl, *Kıbrıs Polis Tarihi*, Lefkoşa 1983, s. 238-239. Ayrıca Bkz. Harid Fedai, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, İstanbul, 1986, s. 226

[41] Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

4. Limasollu Ahmet Çavuş, kardeşi Osman ve oğlu Ali
5. İskeleli tüccar Kenan kardeşlerden Raşid, Kamil, Said ve Hasan Efendi
6. Kamil Paşa'nın damadı Doktor Esat
7. Kormacitli Kolya çiftliği sahibi Ahmed Sadrazam
8. Bilelleli Küçük Hacı Hüseyin Efendi
9. Mahmud Naim'in akrabası Mağusalı Hoca Mustafa Nuri Efendi
10. Baf'tan Kavanin Meclisi üyesi Dr. Eyyüp Bey

Dr. Esat ve Dr. Behiç gibi İngiliz yönetimi tarafından önce hapsedilen ve ardından Girne Kalesi'nde esaret hayatı yaşayan ve İngiliz Yüksek Komiseri Malcolm Stevenson'un hamallarla kasapların lideri olarak söz ettiği[42] dönemin toplum liderlerinden Hasan Karabardak'ın İngilizler tarafından serbest bırakıldığı tarih bilinmemekle birlikte onun gerek Kıbrıs, gerekse Anadolu'da Milli Mücadele'ye mali kaynak ve gönüllü bulma çabalarında bulunduğu ve bu durumun da İngilizleri bir hayli rahatsız ettiği bilinmektedir.[43] Bu arada Kıbrıs adasında İngilizlerin Çanakkale cephesinde esir alıp önce Rodos ve Limni adalarında esir kamplarında tuttuğu[44] ve ani bir sıkıyönetim ilanının ardından 13 Ekim 1916 tarihinde ilk etapta 216 esir getirdiği[45] Mağusa yakınlarındaki Karakol (Caraolos) esir kampı da bulunmaktadır. [46] Bugün Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığına bağlı Gülseren askeri kışlasının bulunduğu bölgede 30 Mart 1920 tarihine kadar açık kalan bu kampta[47] 30 Mart 1920 tarihinde kapatılıncaya kadar çoğunluğu Çanakkale cephesinden olmak üzere 6.732 Türk savaş esiri tutulmuştur. [48]

İsimleri ve esir kayıt numaraları tespit edilen Türk savaş esirleri arasında 10446 esir numaralı Bşçvş. Mehmet Sait ise Çukurova'da

[42] Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs Tarihi- İngiliz Dönemi 1878–1960*, Lefkoşa 1997, s. 53.

[43] Jeff Ertughrul, "Turkish POW Held In World War I", *Turcoman International*, Londra, Kış 1996, s. 6.

[44] ATASE, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62

[45] Commonwealth War Graves Commission; Dosya No 1/A. Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa, KKTC.

[46] ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24 ve 31.

[47] Commonwealth War Graves Commission; Dosya No 75/B-4. Cafer Ertuğrul Özel Arşivi, Londra, İngiltere.

[48] FO. 1918. Cd.9024.Miscellenaous No.10 (1918). Agreement between British and Ottoman Governments Respecting Prisoner of War and Civilians, Londra, Nisan 1918.

Fransızlara karşı verilen mücadelede kahramanlıklar gösteren Şahin Bey'den başkası değildir. Şahin Bey bilindiği üzere Yemen ve Trablusgarp'ta savaşmış, Galiçya'da bulunmuş, 1917 senesinde de Sina'da esir düşerek bu kampa getirilmiştir. 2006 esir numaralı Ali Osman da Mehmet Sait gibi Antepli olup Gazi Antep Ispatırın köyü doğumludur. Irak ve ardından Sina'da savaşmış ve ardından Şahin Bey gibi bu esir kampına getirilmiştir. Bir ara kamptan kaçan ve Mesarya'da Türk köylerinde saklanan Ali Osman bu arada Fransa'nın Monarga'da kurduğu Ermeni Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) kampına saldırıya da iştirak etmiş ve yakalandıktan sonra tekrar esir kampına getirilmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra Antep'in Geneyik köyüne yerleşen Ali Osman anılarında Kıbrıslı Türklerin kendileri için ağlayıp dua ettiklerini belirtirken bölgede bulunan bazı Ermeni gençlerinin de Ermeni Doğu Lejyonu kampına gitmeyip esir kampında kaldıklarını ve Antep'e dönmelerini müteakip birlikte Çukurova'da savaştıklarını da anlatır.

Bu savaş esirlerini kurtarmaya ve onların salimen Anadolu'ya geçmelerini sağlamaya çalışan Kıbrıslı Türklerin bu süreçte güzergâhları ise Mesarya Ovası üzerinden Antalya Körfezi karşısındaki Kormacit (Koruçam) Burnu ve Anamur-Silifke'nin hemen karşısındaki Beşparmak Dağları'ndaki Esirler Mağarası'dır. Kamptan Kıbrıslı Türklerin yardımlarıyla kaçmayı başaran esirler Koruçam bölgesindeki ormanlık alanda ya da Beşparmaklarda Ergenekon (Ayharida) köyü yakınlarındaki Çanakkale Esirler Mağarası'nda saklanırlar. Mağusa'daki Karakol Türk Savaş Esir Kampı'nda tesir hayatı yaşayanlardan Galip İbrahim Bey'in torunu Gülbin Güray Öz ise dedesi de dâhil pek çok esire çok işkenceler edildiğini ve "kalede hapsedildiklerini" [49] ifade etmektedir. Öte yandan İngilizler tarafından aynı dönemde zindan olarak da kullanılan kale Girne'de bulunan kaledir ve bugün söz konusu esirlerin ve bu esirlere yardım ettikleri gerekçesiyle hapsedilenlerin tutuldukları zindan müze haline getirilmiş durumdadır ve burada sözkonusu kişilerle ilgili fotoğraf ve aydınlatıcı bilgi de bulunmaktadır;[50]

[49] 1979 senesinde hayata gözlerini yuman Galip İbrahim Bey'in torunu Gülbin Güray Öz'le 28 Eylül 2015 günü Girne'de yapılan görüşme.

[50] Adı geçen görüşme

"Dedem İngilizlerin bazı esirleri Girne'de kaleye kapattıklarını söylemişti ama kaç kişiydiler, nasıldı bilmiyorum…"

Bununla beraber bu esirlere Mağusa esnafı tarafından da çok büyük yardımlar yapılmış, kamptan birer ikişer kaçmaları sağlanmış, özellikle hasta ve kaçamayacak durumda olan esirlere civar köylerde Kıbrıslı Türkler büyük destek olmuş ve daha sonra da sandallarla Anadolu'ya geçmelerine yardımcı olunmuştur. Bu şekilde önce kamptan kurtulan, ardından muhtemelen Esirler Mağarası'nda saklandıktan sonra büyük bir sandalla Anadolu'ya kaçan ve ardından Milli Mücadele'ye katılan esirler arasında 1895 Kavala doğumlu Galip İbrahim Bey de bulunmaktadır; [51]

> "…Tek bildiğim o kayıkları da yardım eden esnafın bulduğudur. Dedem ya lakabı ya da soyadı 'Kara' diye bir genç adamın onlara yardım ettiğini anlatmıştı. 'Boylu poslu bir gençti o da.' derdi ama adını bilmiyorum, sadece 'Kara' derlermiş..."

Galip İbrahim Bey'in esaret hayatından kurtulmasının hemen ardından ilk yaptığı iş ise yanı başında şehit düşen bir arkadaşının kendisine emanet ettiği ve ailesine verilmesini istediği bir altın parayı o arkadaşının ailesini İstanbul'da bularak vermek olur. Milli Mücadele'ye de katılan ve savaşın ardından İstanbul Kapalıçarşı'da lokanta çalıştırmaya başlayan Galip İbrahim Bey daha sonra kabzımallık da yapar ve ardından ailenin genişlemesi, oğlunun büyümesi ve ticaret hayatına atılmak istemesi üzerine tekstil işine de girer ve çorap üretimi yapmaya başlarlar. Ne acıdır ki Galip İbrahim Bey'in gerek Çanakkale'de ve gerekse daha sonraki süreçte yaşadıklarını yansıtan bütün cephe ve savaş fotoğrafları Kapalıçarşı'da çıkan bir yangında kül olup gider.[52]

Karakol bölgesinde esir kampının açılmasının hemen ardından İngilizler Fransızlara da lojistik destek sağlayarak aynı bölgede

[51] İlginçtir ki Galip İbrahim Bey'in ailesi de savaştan yıllar sonra ve ilk defa Kıbrıs adasına 1963 yılında gelmiş ve ardından aile Kıbrıs'a yerleşmiştir. Bu durum Kıbrıslı Çanakkale gazisi Salih İğnegöl'ün Antalya'ya, Çanakkale esiri Karamanlı Makri Hasan'ın da tam tersine Kıbrıs'ın Baf bölgesine yerleşmesi gibi Anadolu-Kıbrıs ekseninde yaşanılan ilginç bir durumdur ve Akdeniz'in iki yakasında yaşayan insanların aynı kökten geldikleri ve ayrılmaz bir bütünün parçası oldukları gerçeğini de ortaya koyması açısından ilginçtir. Adı geçen görüşme.

[52] Adı geçen görüşme.

Ermeni Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) için de harekete geçerler.[53] Fransa'nın Anadolu başta olmak üzere Arjantin'den Amerika kıtasına dünyanın dört bir yanından çeşitli vaatlerle ve maaşa bağlayarak önce Mısır'ın Port Said limanına getirdiği[54] ve burada yapılan kaba bir seçmenin ardından da Mağusa'da Monarga (Dokuzevler) denilen bölgede açtığı kampta pusu, baskın, kundaklama gibi alanlarda eğitimden geçen bu Ermeniler[55] 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin ardından Çukurova bölgesine gönderilirler ve Fransız bayrağı altında, Fransız üniformasıyla masum Anadolu insanını katlederler. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa'yla yapılan Ankara Antlaşması'nın ardından Kıbrıs'taki bu terör yuvası da kapatılacaktır. Dolayısıyla Kıbrıslı Türklerin I. Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından başlayan Anadolu'yla yakın ilgileri ve destekleri bir yandan Çanakkale savaş esirlerini kamptan kaçırıp Anadolu'ya geçmelerini sağlamaya yönelik, diğer yandan Ermeni Doğu Lejyonu kampını sabote etmeye ve özellikle Teşkilat-ı Mahsusa'ya istihbari bilgi sağlamaya yönelik olarak devam eder. Ardından başlayan Milli Mücadele ise Kıbrıslı Türklerin fiili olarak iaşe, lojistik destek, nakdi ve silah yardımı ve hemen ardından fiili olarak Anadolu'ya geçerek 1919-1922 sürecinde cephelerde silah altında işgalcilere karşı mücadeleleriyle devam edecektir.

Esasında 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte her ne kadar ada savaşın dışındaymış gibi görünse de tam anlamıyla bir askeri karargah ve savaş merkezi durumuna gelmiştir ve bilhassa 1914-1921 döneminde Kıbrıs'ta çeşitli gayelere yönelik olarak 10 farklı askeri üs tesis edilmiş durumdadır;[56]

---

[53] Fransa Savaş Bakanlığı tarafından Kahire'de bulunan Ütğm. Saint Quentin'e gönderilen 5 Ekim 1915 tarihli şifre telgraf. Archives Diplomatiques: D:890

[54] Ütğm. Saint Quentin tarafından Kahire'den Paris'te Fransa Savaş Bakanlığı Afrika Dairesi'ne gönderilen 11 Ekim 1915 tarihli şifre telgraf. Archives Diplomatiques: D:890

[55] Port Said'deki Fransız karargahından yazılan Ekim 1917 tarihli yazı. Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart.

[56] Bununla birlikte özellikle savaşın hemen ardından ve 1919 yılıyla birlikte İngiltere ile Fransa arasındaki bu sıcak ve menfaate dayalı işbirliği havası bir anda neredeyse hiç sebepsiz bozuluverir ve yerini gergin bir bekleyiş sürecine bırakır. Böyle olunca da başta askeri ataşelerin sık sık yürüttükleri resmi ziyaretler, bölgesel askeri komutanlıklar arasında iletişim istihbaratına dayalı olarak yürütülen işbirliği ve

1- Trodos Dağları'nda özellikle yaralı ve hasta İngiliz askerleri için açılan bir nekahet merkezi bulunmaktadır ve buradaki İngiliz askerlerinin bir kısmı Çanakkale cephesinden getirilen hasta ve yaralılardır.

2- Mağusa şehri yakınlarındaki Karakol bölgesinde Türk savaş esirleri için açılan esir kampı

3- Amiandos bölgesinde özellikle Alman ve Avusturya askerlerinin tutuldukları enterne kampı

4- Karakol bölgesindeki Türk savaş esirleri kampına çok yakın bir noktada bulunan Monarga'da Ermeniler için açılan Ermeni Doğu Lejyonu (Legion D'Orient) kampı

5- Karakol bölgesinde sadece istihbarat amaçlı olarak faaliyet gösteren İngiliz askeri üssü

6- Karakol bölgesinde artık İngilizler tarafından kullanılmayan bir askeri kampta tutulan ve Rusya'daki devrim sonrasında Beyaz Rus Ordusu'ndan kaçan subaylar ve diğer personelin kapatıldıkları bir Rus kampı

7- Yunanistan'ın Selanik kentinde konuşlanmış bulunan İngiliz askeri gücü için Kıbrıs'ta katırcı olarak nitelendirilen ve araçların çıkamadığı zorlu arazi şartlarında katırlarla malzeme taşıyan, telefon operatörlüğü, terzilik, aşçılık gibi cephe gerisi görevler yapan ve kısaca Katırcılar olarak isimlendirilen personelin istihdamı ve bu birlikler için katır temin eden Mağusa'daki bir askeri karargâh.

8- Düşman telsiz ve radyo konuşmalarını dinleyen, istihbarat toplayan ve istihbarata karşı faaliyetleri yanında çeşitli espiyonaj faaliyetlerinde bulunan İngiltere, Fransa ve zaman zaman İtalya'nın da dâhil olmasıyla oluşturulan çok uluslu bir istihbarat ve dinleme merkezi olarak kullanılan adanın farklı noktalarındaki askeri tesisler.

9- Polemidya (Binatlı) köyünde bulunan ve İngiltere tarafından İkinci Dünya Savaşı sürecinde de kullanılan askeri karargâh ve üs.

---

bu keşif ve istihbarat raporlarının paylaşıldığı bilgi havuzu da sekteye uğrar ve özellikle her ilki ülkenin dışişleri bakanlıkları, genelkurmay başkanlıkları ve en üst düzey karargahları arasında bilgi akışı ve bilgi değişimi bir süre daha askıya alınır. Martin Thomas, "Anglo-French Imperial Relations in the Arab World; Intelligence Liaison and Nationalist Disorder 1920-1939", Diplomacy and Statecraft, 17: 2006, s. 771-798

10- Mağusa'da konuşlanmış bulunan İngiltere'ye ait ve İngiltere'nin müttefikleri tarafından da kullanılan donanmaya ait askeri tesisler.

Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Kıbrıs'ta bulunan Türk kurum, kuruluş ve kulüplerinin hemen hemen tamamı toplanarak "Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti" adıyla bir dernek kurarlar ve Anadolu'ya yönelik yardımlar da bu dernek üzerinden yapılmaya başlar. Ayrıca Türk İstiklal Kumpanyası isimli tiyatro grubu ile Hürriyet ve Terakki isimli Türk kulübü Anadolu'ya yardım faaliyetlerine derhal başlayacaklarını açıklarlar.[57] Bilhassa 1920-1922 sürecinde Kıbrıslı Türklerin hürriyet aşkını diri tutmak ve Anadolu'ya yardım sağlayabilmek amacıyla gönüllülük esasına göre gençler ve kadınlardan teşkil edilen gruplarca birçok tiyatral faaliyet, oyun, müsamere ve piyesler düzenlenir;[58]

1. Lefkoşa'da Hürriyet ve Terakki Kulübü tarafından sergilenen bir oyun.
2. Lefkoşa'da Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti tarafından Aka Gündüz'ün "Yarım Türkler" adlı oyununun sergilenmesi. Bu oyun 28 Ocak 1921 tarihinde bayanlara, 29 Ocak 1921 tarihinde de erkeklere olmak üzere iki defa sahnelenmiştir.
3. Aynı cemiyet tarafından yine Lefkoşa'da 20 Mayıs 1921 tarihinde "Tiraje" adlı oyunun sahnelenmesi. Aynı oyun bir gün sonra da erkekler için sahnelenmiştir.
4. 21 Aralık 1921 tarihinde aynı cemiyetin Lefkoşa'da "Türk Kanı" adlı oyununun sahnelenmesi.
5. 11 Mart 1922 tarihinde Lefkoşalı gençler tarafından Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti yararına Lefkoşa'da sahnelenen bir oyun.
6. Baf'ta 1921 yılında sahnelenen bir oyun.
7. 1921 yılında Baflı kadınlar tarafından Baf'ta sahnelenen bir oyun.
8. 1921 yılında Muhacirin yararına Limasol'da tertiplenen bir müsamere.
9. 1921 yılında Mağusalı kadınlar tarafından Mağusa'da düzenlenen bir müsamere

[57] Beria Remzi Özoran, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara 1973, s. 921.

[58] Sabahattin İsmail, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, Lefkoşa 1989, s.20.

10. Nisan 1921 tarihinde "Leymosunlu" kadınlar tarafından "Leymosun'da" düzenlenen müsamere.
11. 4 Nisan 1921 tarihinde Peristerona köyü öğretmeni Latife Hanım'ın yazıp oynattığı ve civar köylerden gelen hanımların da katıldığı müsamere
12. Sinema müdürü Ahmet Cemali Efendi'nin 1921 yılında Muhacirin-i İslamiye yararına film gösterimi.
13. Larnakalı gençler tarafından 30 ve 31 Aralık 1921 tarihlerinde Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre oyununu sahnelemeleri.
14. 1921 yılında Gönyeli köyünde Muhacirin yararına bağış toplanması.
15. Anatyu köyü eşrafından Hacı Musazade Mehmet Efendi'nin hanımının Muhacirin yararına 1921 yılında 3 adet yirmilik altın vermesi.
16. Mağusa'da Müderris Abdülcelil Efendi tarafından Muhacirin'e 1921 yılında hediye edilen deve kuşu yumurtası 3 Sterlin, 4 şilin, 5 kuruşa açık arttırma ile satıldı.
17. 1920'de Mağusa'da Hilal-i Ahmer yararına düzenlenen sergide Türk kadınların getirdiği değerli eşyalar açık arttırmada satılarak 50 Sterlin kazanıldı.
18. 1922'de Larnaka Müderrisi Ahmet Hulusi Bey halkı Hilal-i Ahmer'e yardıma çağırdı.
19. Evkaf Murahhası Musa İrfan Bey bütün imam ve hatiplere direktif vererek camilerde verecekleri vaazlarla halkı Hilal-i Ahmer'e yardıma çağırmalarını istedi.
20. Piskobu köyü Türkleri Hilal-i Ahmer'e 6 Sterlin, 7 şilin bağışladı.
21. Gazeteci Mehmet Remzi Okan 3 Ağustos 1922 tarihli Söz gazetesinde yayımladığı "Vazife Başına" başlıklı yazısıyla halkı bağış yapmaya çağırdı.
22. Londra'da yayımlanan ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen Hilal-i Ahmer Cemiyeti dergisinin önerisiyle Kurban Bayramı'nın 1.günü Kıbrıs'ın bütün Türk köylerinde ve kasabalarında Hilal-i Ahmer'e bağışlar yapıldı, kurban derileri bağışlandı, şehitlerin ruhları için mevlit ve hatmi şerif okundu ve Anadolu'ya 270 Sterlin gönderildi.[59]

[59] Cemalettin Ünlü, *Kıbrıs'ta Basın Olayı*, Ankara 1982, s. 52

23. Mehmet Remzi Okan'ın şehit yetimlerine yardım için Söz Gazetesinin 29 Kasım 1920 tarihli sayısında aynı başlıkla bir yazı yayımlandı.
24. Mehmet Remzi Okan'ın "Şehit Çocuklarına Muavenet" yazısı Söz gazetesinin 6 Aralık 1920 tarihli sayısında yayımlandı.

Bu piyes, oyun ve müsamerelerin perde aralarında da ayrıca çeşitli müzayedeler yapılmak suretiyle nakdi yardım toplanmıştır. Özellikle Kıbrıslı Türk kadınların Milli Mücadele'ye gönülden destek olmaları ve düzenledikleri pek çok faaliyetle Anadolu'ya maddi destekte bulunmaları hemen dikkat çeker. Anadolu'da Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla beraber Kıbrıs Türklerinin coşkusu ve sevinci de bir kat daha artar. Anadolu topraklarında Türk insanının kurtuluş mücadelesi devam ederken Yunan ordusunda teğmen olarak görev yapmakta olan ve 1 Nisan 1955 sonrasında da Kıbrıs adasını kan gölüne çeviren EOKA tedhiş ve terör örgütünün lideri George Grivas, o günleri ve Anadolu'yu anılarında biraz da gıptayla anlatır;[60]

> "...1918 yılında müttefiklerin galibiyeti ortaya çıkınca, Yunanistan Küçük Asya'da (Anadolu'da) kendisine verilen toprakların güvenliği için savaşmak zorundaydı. Eğitime ara verip cepheye gitme isteklerim reddedildi. Buna rağmen ertesi yıl seçilip cepheye aktif göreve gittim. Yunan Ordusu Anadolu topraklarında düzenli bir şekilde ilerliyordu. Benim Tümenim de İzmir civarındaki dağlarda Mustafa Kemal komutasındaki düzensiz birlikleri temizleme görevini almıştı. Gerilla savaşının tadını, imkan ve kabiliyetini ilk defa bu dağlık bölgede hissettim. Bir avuç düzensiz birliğin bizim topçu ateşimize rağmen koca bir Tümeni tam bir gün boyunca yerine çivilemesine de şaştım kaldım. Anadolu'da savaşın sonuna kadar görev yaptım ve muazzam savaşlardan sonra Bursa yoluyla geriye çekilmek zorunda kalıncaya kadar Ankara'ya da 60 kilometre kadar yaklaşmıştık... Savaşın mutsuz sonuyla beraber ortaya ince zekası, azmi ve kararlılığıyla daha sonra Atatürk olarak isimlendirilen Türkiye'nin yeni lideri Mustafa Kemal ortaya çıktı."

[60] Charles Foley, *Gerilla Warfare*, Londra 1964, s. 248.

3.Milli Mücadele ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ne Katılan Kıbrıslı Türkler

İngiliz idaresince daha sonra 9 ay tutuklanıp İstanbul'a sürülen Dr. Esat da Mersin'e geçip eşi Faika Hanım'la Anadolu'da Milli Mücadele'ye katılır. Bu dönemde birçok Kıbrıslı Türk, bizzat Anadolu'da Milli Mücadele'ye katılır, gösterdikleri üstün başarı ve yararlılıklarla rütbe ve madalya alırlar. Gizlice Kıbrıs'tan Anadolu'ya geçerek mücadeleye katılanlar arasında ilk akla gelenler 78 numaralı beyaz şeritli İstiklal Madalyası sahibi Doktor Binbaşı Osman Necmi (Osman Necme) Bey, Mülazım Tahir Bey,[61] Atatürk'ün daha sonra "Güvendiren" soyadını verdiği; ancak madalya numarası ve şerit rengi belirlenemeyen Hüseyin Fatin Bey,[62] Kıbrıs'ın ilk Türk avukatlarından Naim Efendi'nin Milli Mücadele'ye Miralay olarak katılan oğlu Raşit Bey ve Antalya mebusu olan ve Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası sahibi Ali Vefa Bey[63], yedek subay talim hocalığı

[61] Hasan A. Binatlı, "Kıbrıs'ta Kıyafet İnkılâbı, Kadın Hakları ve Kıbrıs Türkleri", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, C. I, Ankara 1996, s. 396–397

[62] Elhaç M. Akif onunla ilgili olarak 9 Ekim 1955 tarihli Halkın Sesi ve Hürsöz gazetelerinde "…Memleketimizin yetiştirdiği yüksek simalardan, İstanbul İş Bankası müdürlerinden Selahattin Bey'in babası, Ankara İşçi Sigortaları Hukuk Başmüşaviri Vafik Sami ve Kıbrıs Evkaf Murahhası Fuat Sami Bey'in büyük dayısı Hüseyin fatin Güvendiren Bey 82 yaşında olduğu halde 27 Eylül1955 tarihinde Ankara'da rahmeti rahmana kavuşmuştur. Merhum Lefkoşalı Osmanlı asker çavuşlarından Şükrü Ağa ve Küçük Aya Çiftliği (sahibi) Mustafa Bey kızı Zekiye Hanım'ın ikinci oğlu olup Mekteb-i Mülkiye'den 1897 senesinde dereceyle mezun olmuştur. Hüseyin Sırrı Bey Kastamonu vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmiş, bazı kaymakamlıklarda bulunduktan sonra Milli Mücadele günlerinde Kastamonu valiliğine, Bursa'nın kurtuluşunu müteakip Bursa valiliğine tayin olundu. Atatürk'ün ilk Bursa'ya teşrifinde o valiydi. 1933'te Trabzon ve müteakiben 1946 senesine kadar Bursa mebusu olmuş ve Şura-yı Devlet azalığına seçilmiştir. Fatin Bey'in Milli Mücadele esnasında Eskişehir Mutasarrıfı olarak büyük hizmetleri görülmüş ve beyaz şeritli İstiklal Madalyası ile taltif olunmuştur." derken 30 Temmuz 1937 tarihli Ses gazetesi de Güvendiren'in Kıbrıs ziyareti konusunda "…Kıbrıs'ımızın en değerli evlatlarından Bay Fatin geçen Çarşamba günü küçük kerimesiyle (Leman) birlikte adamızı şereflendirmiştir. Bay Fatin memleketimizin kibar bir Türk ailesinin oğlu olup 40 sene evvel burada tahsilini ikmal ettikten sonra Türkiye'ye gitmiş ve orada yüksek tahsil görerek muhtelif memuriyetlerde bulunmuş, daima adamızı hatırlamış ve her yerde tesadüf ettiği her Kıbrıslıya büyük iltifat ve nezaket göstermiştir." diyecektir. Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 214-215. Mustafa Haşim Altan, a.g.e., s. 40–45

[63] 1873 Mağusa doğumlu olan Ali Vefa (Seyhanlı) Bey; Mehmet Naim Bey ile Meliha Hanım'ın evladıdır. Fatin Güvendiren gibi o da Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilimler Fakültesi) mezunudur. Arapça ve Rumca yanında Fransızca da bilen

yapan Remzi Bey, eski Bahriye subayı Ali Nazmi Bey[64] ve İzmir milletvekili olarak görev yapan kırmızı şeritli İstiklal Madalyası sahibi Hüseyin Sırrı Bey'dir. Hüseyin Sırrı Bey'in amcası Hüsnü Tonguç Bey de Milli Mücadele'ye bizzat katılmıştır.[65]

Türk esirlere yardım ettiği için tutuklanan ve hapse atılan Doktor Esat Bey'in karısı Faika Esat Hanımefendi de Anadolu'daki mücadeleye katılma mutluluğuna erişen ilk Kıbrıslı Türk kadındır.[66] Girneli Feriha Tuna Hanım'ın babası da Anadolu'ya hayati lojistik destek sağlayarak İngilizlerin yasakladığı kinin haplarını fesinin içinde Anadolu'ya ulaştırırken,[67] Giritli Ahmet Çavuş Osmancık da Anadolu'daki mücadele için sürekli olarak katır ve merkep temin ederek desteğini soydaşlarından esirgemez.[68] Ahmet Çavuş'un kardeşi Osman, oğlu Ali ve 2 gün Limasol'da tutuklu kalıp serbest bırakılan babası Hacı Hasan Efendi de yardım edenler arasındadır. Bunun dışında Anadolu'ya gemilerle gizlice silah, gıda ve tahıl taşıdığı gerekçesiyle tutuklananlar arasında Kenan ailesi mensupları da vardır.[69] Kıbrıslı Türk sanatkâr ve diş tabibi Ali Rıza Efendi de Milli Mücadele'ye katılmış, altından yaptığı küçük bir Atatürk heykelini de Çorum'da bizzat kendisi Atatürk'e vermiştir. 1921-1922 ders yılında Lefkoşa Türk İdadisi'ndeki birinci sınıf Fizik öğretmenini halen Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türk mühendis Cemil Örgen şöyle anlatıyor;[70]

> " Fizik öğretmenimiz, Çanakkale gazisi Remzi Bey'di. Bir gün derste kara tahtanın başına geçen Remzi Bey bir takım fizik

---

Seyhanlı Sivas Suşehri, Çorum Mecitözü, Gazi Antep Islahiye, Çankırı Çerkeş, Suriye Maan, Ürdün Salt, İzmir Menemen, Antalya Finike ve son olarak da yine Antalya'da Korkuteli kaymakamı olarak görev yapmış, aynı bölgeden 1. Dönem milletvekili olarak da meclise girmiştir. Ali Vefa Seyhanlı 21 Eylül 1953 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Ali Nesim, "İmam Mustafa Nuri", *Yeni Kıbrıs*, Lefkoşa, Nisan 1990, s. 29.

[64] Derviş Manizade, a.g.e., s. 404

[65] Reşad Kazım, "Kurtuluş Savaşı'nda Kıbrıslılar", *Kıbrıs Bülteni*, S. 6, C. 4, Mayıs-Haziran 1981 İstanbul, s. 6

[66] Mehmet Ali Gökdel, "19 Mayıs, Atatürk ve Kıbrıs Türkü", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Temmuz 1991, S. 14, s. 17

[67] Ali Nesim, "K. Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılâpları", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 48

[68] Ali Nesim, "Bir Kalebent", *Yeni Kıbrıs Dergisi*, Lefkoşa, Nisan 1989, s. 29

[69] Harid Fedai, *Müsevvidzade Avukat Osman Cemal, Adsız Kitap*, Lefkoşa 1997, s. 2-7.

[70] Cemil Örgen, *age.,* s. 56.

> kuralları yazdı ve dersini vermeye devam etti. Bir aralık, söylediklerinin yazmış olduğu kurallara aykırı olduğunu söyledim. Önce şaşırdı. Fakat benim haklı olduğumu anlayınca büyük bir sevinç içerisinde beni kutladı..."

TBMM'de İzmir Milletvekili olan ve Kıbrıs'tan Türkiye'ye göç etmesinin ardından Kıbrıslı Türk genç öğrencilere kucak açan Hüseyin Sırrı Bey de Milli Mücadele'ye fiilen iştirak etmiş ve büyük yararlılıklar göstermiş şahsiyetlerden bir tanesidir.[71] Atatürk ve Kıbrıs konusunda düzenlenen bir toplantıda bir konuşma yapan Reşad Kazım da Kurtuluş Savaşı'na katılan Kıbrıslı Türklerle ilgili olarak şunları anlatır;[72]

> "…Bazı Kıbrıslı Türkler de Mustafa Kemal'in şahlanış ordusunda yer almışlar, düşmanla savaşmışlardır. Bunlar arasında pek fazla bildiğim yok. Yalnız, 1940'lara kadar ilkin Kayseri'nin Talas nahiye müdürlüğünde ve daha sonra Mersin'de bir başka nahiye müdürlüğünde bulunmuş olan merhum amcam Hüsnü Tonguç, Mustafa Kemal'in ordusuna katılmış ve çarpışmalarda birkaç yara almış Kıbrıslı Türklerden biridir ve 1938'de bu yara izlerini bize Mersin'de göstererek savaş anılarını anlatmıştı. Aslen Çamlıköylü olan amcam 15-16 yaşlarında Mersin'e gitmiş, daha sonra gönüllü olarak Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır."

Ayrıca Anadolu'ya gemilerle gizlice silah, gıda ve tahıl taşıdığı gerekçesiyle tutuklananlar arasında Kıbrıs'ın önde gelen Türk

[71] 1876 Lefkoşa doğumlu olan Hüseyin Sırrı Bellioğlu Fatin Güvendiren ve Osman Necmi gibi Mekteb-i Mülkiye mezunu Kıbrıslı bir Türk'tür. 16 Mart 1920'de İstanbul'da İngiliz askerlerinin bastığı Meclis-i Mebusan'ın son üyelerinden olan Bellioğlu Büyük Millet Meclisi'nin de ilk mebusları arasındadır. Meclis-i Mebusan'ın kapanmasının ardından İstanbul'dan Ankara'ya gelen ilk mebuslar arasında olan Bellioğlu Meclis'te Felah-ı Vatan grubu üyesi olarak bilinmekte, Misak-ı Milli'nin yazarları arasında yer almaktadır. İktisat Vekili olarak da görev yapan Bellioğlu ayrıca tüccarlık, nafia katipliği, kaymakamlık, mutasarrıflık, hariciye encümen reisliği gibi görevler de üslenmiştir. Hıfzı Topuz, *Atatürk Sesleniyor*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2016, s. 15-17. Fahri Çöker, *Türk Parlamento Tarihi, Dönem I,* C. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 539-540. Ayrıca Bkz. Mustafa Haşim Altan, a.g.e., s. 97-99

[72] Reşad Kazım, "Kurtuluş Savaşı'nda Kıbrıslılar", *Kıbrıs Bülteni*, S. 6, C. 4, Haziran 1981, İstanbul, s. 6

ailelerinden Kenan Ailesi üyeleri de vardır.[73] Kıbrıslı sanatkâr ve diş tabibi Ali Rıza Efendi de Milli Mücadele'ye şahsen katılmış, altından yaptığı bir Atatürk heykelini de kendi elleriyle Atatürk'e Çorum'da takdim etmiştir.[74] TBMM'de İzmir milletvekili olarak görev yapan Hüseyin Sırrı Bellioğlu da Milli Mücadele'ye bizzat katılmış ve büyük yararlılıklar göstermiş şahsiyetlerden bir tanesidir.[75] 1921–1922 ders yılında Lefkoşa Türk İdadisi'ndeki birinci sınıf fizik öğretmenini halen Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türk mühendis Cemil Örgen şöyle anlatıyor;[76]

> " Fizik öğretmenimiz, Çanakkale gazisi Remzi Bey'di. Bir gün derste kara tahtanın başına geçen Remzi Bey bir takım fizik kuralları yazdı ve dersini vermeye devam etti. Bir aralık, söylediklerinin yazmış olduğu kurallara aykırı olduğunu söyledim. Önce şaşırdı. Fakat benim haklı olduğumu anlayınca büyük bir sevinç içerisinde beni kutladı..."

Atatürk ve Kıbrıs konusunda düzenlenen bir toplantıda bir konuşma yapan Reşad Kazım da Kurtuluş Savaşı'na katılan Kıbrıslı Türklerle ilgili olarak şunları anlatır;[77]

> "…Bazı Kıbrıslı Türkler de Mustafa Kemal'in şahlanış ordusunda yer almışlar, düşmanla savaşmışlardır. Bunlar arasında pek fazla bildiğim yok. Yalnız, 1940'lara kadar ilkin Kayseri'nin Talas nahiye müdürlüğünde ve daha sonra Mersin'de bir başka nahiye müdürlüğünde bulunmuş olan merhum amcam Hüsnü Tonguç, Mustafa Kemal'in ordusuna katılmış ve çarpışmalarda birkaç yara almış Kıbrıslı Türklerden biridir ve 1938'de bu yara izlerini bize Mersin'de göstererek savaş anılarını anlatmıştı. Aslen Çamlıköylü olan amcam 15–16 yaşlarında Mersin'e gitmiş, daha sonra gönüllü olarak Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. "

Anadolu'da Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde şüphesiz bunların dışında başka Kıbrıslı Türkler de destek faaliyetlerinde bulunmaktadırlar;[78]

---

[73] Harid Fedai, a.g.e., s. 2-7. Ayrıca bkz. Fikret Demirağ, "Kıbrıslı Türk Şiirinde Artık Derin Sulara Yol Almanın Zamanı", *Sombahar İki Aylık Şiir Dergisi*, Mayıs-Haziran 1996, No.35, İstanbul, s. 24

[74] Mehmet Ali Gökdel, agm., s. 17.

[75] Mustafa Haşim Altan, a.g.e., s. 97-99

[76] Cemil Örgen, *age.,* s. 56.

[77] Reşad Kazım, agm., s. 6

[78] Reşad Kazım, agm., s. 6

> "1940'lara kadar Kayseri'nin Talas ve daha sonra Mersin'de bir başka nahiye müdürlüğünde bulunmuş olan amcam Hüsnü Tonguç, Mustafa Kemal'in ordusuna katılmış ve çarpışmalarda birkaç yara almış Kıbrıslı Türklerden biridir ve 1938'de bu yara izlerini bize Mersin'de göstererek savaş anılarını anlatmıştı. Aslen Çamlıköylü olan amcam 15-16 yaşlarında Mersin'e gitmiş, daha sonra gönüllü olarak Kurtuluş Savaşı'na katılmıştır. "

I. Dünya Savaşı sürecinde Çanakkale Muharebeleri sırasında Osmanlı üniformasıyla ve işgalci güçlere karşı savaşa katılan bir başka Kıbrıslı Türk ise Baflı Musa Dayı'dır. Baf'ta hayatının sonuna kadar işporta arabasında seyyar satıcılık yapan ve insanların genellikle "Os…klu Musa" olarak tanıyıp bildikleri Musa Efendi savaşın başlamasıyla birlikte kendisini Çanakkale Cephesi'nde bulmuş ve Karaman bölgesinden gelen atalarının yaşadıkları toprakları savunmak üzere savaşa girmiştir.[79] I. Dünya Savaşı sonrasında da Milli Mücadele'ye katılan ve gösterdiği başarılar nedeniyle İstiklal Savaşı madalyası kazanmaya layık görülen Musa Efendi kısa boyu, gösterişli vücut yapısı, eğri bacakları ve kızıl saçlarıyla hemen dikkat çeken bir kişilik olarak da bilinmektedir. Mütevazı kişiliği ön plana çıkan Musa Efendi savaş anılarını anlatmaktan pek hoşlanmaz ve sadece verilen görevi yerine getirdiklerini belirtmekle yetinir. 1960'lı yıllarda Baf'ta hayatını kaybettiği bilinen Musa Efendi'nin mezarı da halen Kasaba Baf'taki aynı bölgede Türk mezarlığında kalmıştır.

16 Nisan 1931 tarihli Söz gazetesinde yayımlanan ve Piyade Alayı 10. Bölük Kumandanı Şadi Bey tarafından gönderilen mektup "Kıbrıslı Bir Türk Çocuğu Hizmeti İle Anavatanı Memnun Etti." başlığı ile verilir ve bu mektupta Mülazım Tahir Bey'in vatanperverliği anlatılır;[80]

> "... Arz ettiğim müsademe..... tarihinde yapılmış ve..... tepeyi iki makineli tüfekle ve 15 neferle Mülazım Tahir Bey müdafaa etmiştir. Tahir Bey 15 gün hiç bir yerden muavenet görmeksizin düşmana karşı durmuş ve ben de dâhil olduğum halde bütün arkadaşlarının ve amirlerinin teveccühünü

[79] 1941 Baf doğumlu Hüseyin Volkan ile 16 Mayıs 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

[80] Hasan A. Binatlı, agm., s. 396–397

kazanmıştır. Kim bilir güzel Kıbrıs'ımızda ne kadar böyle gençler saklıdır?"

Millî Mücadeleye katılan ve İstiklal Madalyası kazanan bir başka Kıbrıslı Türk de Dr. Binbaşı Osman Necmi Bey'dir;[81]

"Dr. Osman Necmi Beyefendi 1914 mezunudur ve umumi harp devam ettiği müddetçe orduya iltihak ederek, muhtelif cephelerde Anavatana hizmet etmek suretiyle Kıbrıs gençliğinin yüzünü ağartan bir gençtir. Osman Bey, İstiklal Cidali'ne de iştirak etmiş ve Sakarya Harbi'nde bulunmuş ve 'Maksad-ı Ulvi'nin İstihsali' uğrunda ibraz ettiği azim ve hizmetine mükâfaten 1921 senesinde kahraman göğsünü şerefli İstiklal madalyasıyla süslemiştir."

Aynı konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Derviş Manizade de "ölüm dirim savaşı" olarak adlandırdığı mücadeleyi Kıbrıslı Türklerin adım adım takip ettiklerini ve sessizce katıldıklarını belirterek anılarında bazı arkadaşlarının İstiklal Harbi'ne katıldıklarından da bahsetmektedir;[82]

"…Lise arkadaşlarımdan 3-4 arkadaşımın Kıbrıs'tan sandalla kaçarak İstiklal Savaşı'na katıldığını, bunlardan Ali Rıza adında bir arkadaşımın Refet Paşa kuvvetlerine gönüllü girerek bir sene sonra şehit olduğunu yakından biliyorum. Fakat bu iki arkadaşımdan başka birçok Kıbrıslılar İstiklal Savaşı'na katılmışlardır. Bunlardan sadece benim tanıdığım ve İstiklal Madalyası'yla taltif edilmiş beş kişi vardır;

a) Merhum Bursa milletvekili (Hüseyin) Fatin Güvendiren ki bu zata Güvendiren adı Kastamonu isyanındaki hizmetleri dolayısıyla Atatürk tarafından verilmişti.

b) Merhum Tbp. General Necmi Tulgar binbaşı olarak İstiklal Harbi'ne katılmıştır.

c) Merhum Ahmet Remzi Gönenç[83] eski Kızılay Genel Müdürü'dür ve İstiklal Harbi'ne Tbp. Yzb. olarak katılmıştır.

---

[81] Askeri tıbbiyeden 1914 yılında mezun olan ve aynı yıl kendisini Birinci Dünya Savaşı'nın içinde bulan Osman Necmi Bey Milli Mücadele'nin özellikle Sakarya ve Başkomutan Meydan Muharebesi safhalarında sargı yeri ve sahra hastanelerinde "maksad-ı ulvinin istihsali" için büyük hizmetlerde bulunmuş Kıbrıslı bir askeri personeldir. Son olarak Bergama Asker Hastanesi Başhekimi olarak görev yapmış ve buradan emekli olmuştur. Söz, 29 Temmuz 1922 ve 14 Mayıs 1931.

[82] Derviş Manizade, *65 Yıl Boyunca Kıbrıs-Yazdıklarım-Söylediklerim*, KTKD Yay., İstanbul 1991, s. 60

83 TBMM'nin ilk kadın milletvekillerinden Mebrure Hanım'la evlidir, Kıbrıslı bir aileye mensup olan Dr. Ahmet Remzi Gönenç'le Mebrure Hanım 1927'de

d) Diş Tabibi ve veteriner Cemal Kamil Gönenç de İstiklal Harbi'nde veteriner olarak cepheden cepheye koşmuştur.
e) Diş Tabibi Rıfat Altınezer 16 yaşındayken dayısıyla birlikte katıldığı Gazi Antep müdafaasında yaralanmış ve gösterdiği yararlıktan dolayı İstiklal Madalyası'yla taltif edilmiştir."

Öte yandan TBMM kayıtlarında Başkomutan Meydan Muharebesi'ne de katılmış ve beyaz ya da kırmızı şeritli İstiklal Madalyası alan Kıbrıslı Türklerin sayısı 7 olarak görünmektedir. Listede ayrıca yukarıda isimleri verilen Mülazım Tahir Bey, Raşit Bey, Remzi Bey ve Ali Nazmi Bey bulunmamaktadır. Prof. Dr. Derviş Manizade'nin burada belirttiği 6 arkadaşından sadece Hüseyin Fatin Güvendiren TBMM arşivlerinde yer alırken diğerlerinin kaydına söz konusu bu dijital kaynaklarda rastlanılmamıştır.

Öte yandan İstiklal Madalyası sahibi Kıbrıslıların sayısı TBMM tarafından dijital ortamda kamuoyuyla paylaşılan arşiv kayıtlarında ise 7 değil; 5 şeklindedir;[84]

Sıra	Adı	Babası	Doğum	Madalya	Karar	Unvan	Şerit
1	Ziya Güher	Ahmet Ağa	Adana	6214			
2	Mustafa Bahir (Mahir) Efendi	Osman	Kıbrıs	5845	259	Tbp. Bnb.	Kırmızı
3	Sırrı Efendi (Hüseyin Sırrı Bellioğlu	Nuri	Lefkoşa			İzmir Mebus	Kırmızı
4	Ali Vefa (Seyhanlı)	Mehmet Naim	Mağusa			Antalya Mebusu	Kırmızı
5	Necmi Osman Efendi (Osman Necme)	Mehmet	Kıbrıs	78	175	Tbp. Bnb.	Beyaz
6	H. Fatin Efendi (Güvendiren)	Şükrü	Kıbrıs				
7	Cemal Mehmet Efendi	Mehmet Kami	Kıbrıs	1298		Mülazim-i evvel	Beyaz

İstanbul'da evlenmiştir. Bundan sonra eşinin adını almış ve Mebrure Remzi olarak tanınmıştır. Dr.Ahmet Remzi Bey'in Adana'da hükümet tabibi olarak görevlendirilmesi üzerine Adana'ya yerleşen ailenin 1929 yılında Ayşe Füsun ve 1933 yılında Gülgün ismini verdikleri iki çocukları doğmuştur. Dr. Ahmet Remzi Bey 1927-1930 arasında Adana Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'nde, 1930-1933 yılları arasında da Adana Belediyesi Hastanesi'nde baştabip olarak görev yapmıştır. Bu süreçte Adana'da tanınan bir doktor olmuş Halkevi'nde önemli görevler üstlenmiştir. Ahmet Remzi Bey'in 1933 yılı Haziran ayında İçel Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne atanması üzerine aile Mersin'e taşınmıştır. Dr. Remzi Gönenç uzun yıllar Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü de yapmıştır. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mebrure-gonenc-1900-1981/

[84] TBMM Arşivi "İstiklal Madalyası Verilenler Listesi", C. I ve C. II, Ankara 2015. TBMM Arşivi, "İstiklal Madalyası Alfabetik Liste", Ankara 2015.

4. Mehmet Sadık ve Salih İğnegöl

I. Dünya Savaşı'ndan başlayarak 1919 sonrasında da Milli Mücadele'ye katılan Kıbrıslı Türklerin arasında ilk planda bahsedilmesi gereken ise Baf'ın Finike köyünden Salih Efendi olmalıdır. Çanakkale'de Mustafa Kemal'in komuta ettiği birliklerde görev yapan bir başka Kıbrıslı Türk daha söz konusudur ve o da halen GKRY sınırları içinde kalmış olan Baf'ın Finike köyünde 1891 yılında doğmuş olan Salih (Zeki) İğnegöl'dür. Ailesi ile beraber Kıbrıs'ta Baf'ın Finike köyünde mutlu bir yaşam sürerken, küçük yaşında babasının vefatı ve İngilizlerin Kıbrıs'taki Türk, Rum, Ermeni toplumlarındaki gençleri askere almasından rahatsızlık duyan Salih Zeki yakınlarının da babasından kalan mirasla ilgili kavgaya girişmesi üzerine bir gemiye tayfa olarak konulmuş ve avucuna da birkaç altın sıkıştırılarak Kıbrıs'tan uzaklaştırılmış ve Anadolu'ya geçen Salih Zeki o zamanlar Selfeke olarak bilinen bugünkü Silifke ilçesi Mukaddim Mahallesi'ne Kıbrıs'taki nüfusunu nakletmiştir. Gemicilik ve tekne yaşantısında kazandığı birkaç altını da kaptan ve diğerleri elinden alarak bitirince mücadelesine yeniden ve bu sefer yelkenli gemilerde miçoluk ile başlar. Çanakkale ile ilgili seferberlik ilan edilince o da buna tereddütsüz iştirak eder ve 1914 yılında Silifke Askerlik Şubesi vasıtasıyla cepheye koşar. Ataları aslen Konyalı olan Çanakkale Gazisi Salih (Zeki) İğnegöl savaş sonrasında hayatının geriye kalan kısmında ayağında bir İngiliz mermisiyle yaşamak zorunda kalmış ve hayata gözlerini kapattığında Anafartalar Cephesi'nde bacağına isabet eden mermiyle defnedilmiştir. Salih Zeki İğnegöl Çanakkale'de bacağından aldığı kurşun yarası zaman zaman sızlayınca bundan acı değil, aksine gurur duyar ve bacağında kurşunun bulunduğu yeri okşayıp "Bu benim madalyam." der. Baf'ın Finike köyünde Mustafa ve Ayşe'nin çocuğu olan Salih Zeki İğnegöl'ün hikâyesini halen Antalya'da yaşamakta olan torunu Özkan Ekekon şu sözlerle aktarmaktadır;[85]

> "Çanakkale Gazisi Salih İğnegöl ve Madalyası
> Çanakkale'de Ağustos ayında Seddülbahir bölgesinde bir süngü hücumu sırasında yaralanmıştır. Büyük dedesi aslen

[85] Dedesiyle ilgili arşiv ve bilgiyi paylaşma inceliği gösteren Özkan Ekekon'a içten teşekkürlerimi sunuyorum. Özkan Ekekon'dan alınan 26 Şubat 2014 tarihli bilgi notu.

Konya'dan Kıbrıs'a göç etmiştir. Salih İnegöl Kıbrıs'ta halen GKRY sınırları içinde kalan Baf'ın Finike köyündeki Maronit kilise vakfına ait bulunan ve kilise papazından satın alınan araziye yerleşen bir ailenin torunu, Mustafa Bey'in ve Ayşe Hanım'ın çocuğu olarak 1891 yılında dünyaya gelmiştir. Ailesi ile beraber Kıbrıs'ta Baf kasabasının Finike köyünde mutlu bir yaşam sürerken küçük yaşta babasının ölümüyle yakınlarının mal hırsına yenik düşmüş ve bir gemiye tayfa olarak konulmuş, ayrıca babasından kalan miras da avucuna sıkıştırılan birkaç altın olmuş ve böylece Kıbrıs'tan uzaklaştırılmıştır. Gemicilik ve tekne yaşantısında kazandığı birkaç altını da kaptan ve diğerleri elinden alarak bitirmişler ve hayatın acımasızlığındaki yalnız mücadelesinde yelkenli gemilerde miçoluk ile devam etmiş, daha sonra Antalya'ya gelmiş ve yerleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreçte Çanakkale Muharebeleri sırasında bizzat cephede savaşmış, ayrıca Yemen'de çarpışmıştır. Çanakkale'de Ağustos ayında Seddülbahir bölgesinde yaralanmıştır. Süngü hücumunda en önde giderken bir kurşun yarası almıştır. Sargı yerinden sonra menzil hastanesine gönderilmiş ve hastaneden tekrar cepheye ve bu defa kendi isteğiyle Anafartalar'a dönmüştür. Başta İngilizler olmak üzere işgal güçleri Çanakkale cephesini yaramayıp geri çekilince Salih İğnegöl önce İstanbul'a, oradan da o dönemlerde son derece stratejik bir pozisyonda bulunan ve Toros Dağlarının Akdeniz'e açılan tek kapısı olan Pozantı yoluyla Suriye ve Arabistan'a gönderilmiş. Çanakkale muharebeleri sırasında aldığı ve çıkarılmayan bacağındaki kurşun zaman zaman sızlamaktaysa da o bundan acı değil aksine hep gurur duymuş ve bacağında kurşunun bulunduğu yeri okşayıp 'Bu benim madalyam.' dermiş.

Bu arada Girit muhaciri Nazife Hanım ile evlenmiş ve akabinde Milli Mücadele'ye de katılmıştır. Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan güçleriyle İnegöl'de ve Sakarya Meydan Muharebesi esnasında savaşırken Yunan'a esir düşmüş ve Yunanistan'da Bari denilen bir adada esirken gemici bir Rum arkadaşının yardımıyla çöp kayığının altına saklanmış, görünmemek ve su yüzüne çıkmamak için ağzına aldığı bir kamış parçasıyla kaçmayı başarmış ve İzmir sahillerine çıkmıştır. Buradan yaya olarak ve dağ yollarından geçerek Antalya'ya kadar yol kat etmiştir. Dönemin şartları, ağır arazi

> koşulları arasında üstündeki kıyafetleri parça parça olmuş, saçı sakalı birbirine karışmış bir vaziyette Antalya'ya ulaşabilmiştir. Tesadüftür ki bu şekilde evine doğru ilerlerken eşi ve akrabalarının kırsal bir alanda açlıkla mücadele etmeye çabalar ve bu amaçla salyangoz toplarlarken onları görür ve bir tavada pişirilen salyangoza o da ortak olur. Akrabalarının eşine 'Salih geliyor kız Nazife.' diye bağırmasıyla ortalık ana baba yerine döner; ancak karısı Nazife kocasını o perişan halde tanıyamaz ve ancak yakına geldiğinde fark eder kocasının geldiğini. Salih İğnegöl eşine ve ailesine kavuşmanın ardından iyice dinlenip sağlığına kavuşunca da Antalya Askerlik Şubesi'ne giderek tekrar asker olmak için müracaat eder ve yeniden askerlik hizmetine başlar. Askerlik sonrası da Antalya iskelesinde usta gemici olarak görev alır ve tanıyanlarca 'Salih Reis' diye çağırılır. Nazife Hanım'la evliliğinden iki kızı olan Salih İğnegöl savaş sonrası dönemde bütün ülkede olduğu üzere yaşanan işsizlik, sefalet ve fakirlik nedeniyle Antalya'dan ayrılmak zorunda kalır ve bir başka Akdeniz şehri olan Mersin'e yerleşerek limanda çalışmaya başlar. Soyadı Kanunu'yla beraber esir düştüğü yerin bugün İnegöl olarak bilinen İğnegöl'den esinlenerek İğnegöl soyadını alır. Erkek çocuğu olmadığından bu soyadı sadece kimlik kütüğünde hatıra olarak kalmıştır. Salih İğnegöl 23 Aralık 1977 tarihinde 86 yaşındayken İskenderun'da hayata gözlerini yumar ve İskenderun Karaağaç Asri Mezarlığı'nda bacağındaki kurşunla defnedilmiştir…"

Cumhuriyetin ilanı sonrasında da Antalya'da denizcilikle uğraşan ve usta gemici olarak hayatını sürdüren Salih Zeki İğnegöl'ün hayatında son derece önemli bir dönüm noktası ise Atatürk'e hizmet etmesiyle gerçekleşmiştir. 6 Mart 1930 Cuma günü saat 16.00'da karayoluyla İzmir, Denizli ve Burdur üzerinden Antalya'ya gelen Gazi Mustafa Kemal Atatürk 8 Mart 1930 Pazar günü İkizlerin Rüstemiye gemisi ile Konyaaltı'nı gezer. Atatürk'ün Lara'dan şelalelere doğru Antalya'yı gezerken teknede ona "güvenilir kişi ve gemici" olarak hizmet eden kişi de Salih Zeki İğnegöl olmuştur. Eşi Nazife Hanım'ı 1961 yılında kaybettikten sonra İskenderun'da yaşayan kızı Melihat Eroğlu'nun yanına giden ve İskenderun'da da "Salih Kaptan" olarak tanınıp bilinen Salih (Zeki) İğnegöl'le ilgili olarak Özkan Ekekon kaleme aldığı "Cennetin Kapısının İsmi Çanakkale" başlıklı yazısında

dedesinin yaralanması ve siperlerdeki Türk askerlerinin şehit olmalarını da aktarır; [86]

> "…Gururla haykırırım; ben de bu neslin bir ferdi ve bir Çanakkale gazisi torunuyum. 27 sene önce vefat eden, Antalya'mızda yaşamış, rahmetli dedem, Kıbrıslı Salih İğnegöl Kaptan gözlerinden akan yaşlarla bizlere bizzat bulunduğu ve savaştığı Çanakkale deki anısını sizlere anlatıp gelecek nesillere hediye etmek istiyorum, lütfen kabul buyurun. Çanakkale savaşları sırasında Bomba Mevkii sırtlarında müdafaa hattındaki siperlerde dedem ve silah arkadaşları nöbetleşe savaşırlar ve yorgunluk ve uykusuzluk nedeniyle cephe gerisinde istirahat etmiş birliklerle yer değiştirip istirahatte iken mensup olduğu birliğin dinlenme süresi dolmadan komutanlarının verdiği 'Marş marş' emrinin kutsallığı ile siperlere koşarlar; ancak bu ani karara da bir anlam verememişler ve 'Allah, Allah' nidaları ile aslanlar gibi, coşku ile ceylanlar gibi daha önce savaştıkları siperlere atladıkları zaman, siperlerin zemininde adeta bir dere yatağının ıslak zeminine düşmüş gibi bastıkları zeminin kaygan ve ıslak olduğunu hissedince bir kere daha şaşırmışlar.
>
> Zira hava günlük güneşlik, yağmur çiselememiş bile. 'Bu nasıl bir iştir?' diyerek karanlığa gözleri alışıp da etraflarına baktıklarında siperlerde nöbeti devrettikleri silah arkadaşlarının elde silah, nişan alır vaziyette canlı duruşlarının düşmanı aldattığını, bu durumun muharebenin devamını sağlayarak düşmanın ilerlemesini engellediğini ve arkadaşlarının siperde uyur gibi yatanlar dahi en son erine kadar bütün arkadaşlarının şehit olduklarını görmüşler, onların şehadetlerini kıskanarak ve bu olayı seneler sonra 93 yaşında bir ulu çınarın heybeti ile dikleşerek, gözlerinden yaşlar akarak (anlatırken) tekrar savaşa girişlerini ve aceleyle (verilen) 'Marş marş' emrinin nedenini anlatmasını unutamadım. Daha sonraları tanıdığım ve vefat eden aile dostumuz (İngiliz Kemal) İskenderun'da rahmetli olan Kemal Belada amcamız da bu olayı teyit ederek 'Aynı birlikte ben de bulundum. Siperlerin gerisinde muhabere subayı idim. İngilizce bildiğim için İngilizlerin konuşmalarını dinleyip şifrelerini çözüp karargâha iletirken bu katliamdan kurtulan üç kişiden biri idim.' diye aynı şeyleri anlatıp

[86] Özkan Ekekon'la 26 Şubat 2014 tarihinde yapılan görüşme

> gözyaşlarını tutamayarak o günleri yaşamış, şehit arkadaşlarını memleketi ve lakaplarıyla anarak bizlere bu tarihin sayfalarını hediye etmişti…"

Salih (Zeki) İğnegöl'ün Yemen cephesinde 1918 yılında yaşadıkları da Özkan Ekekon tarafından "…Dedem Bursalı cephe arkadaşı ile Anadolu topraklarına ve evlerine gelme heyecanı ile silahsız, üzerlerindeki yırtılmış eski Osmanlı askeri üniformasıyla çölü bitap ve susuzluktan bitmiş vaziyette geçmek isterlerken karşılarına aniden develi ve atlı Bedeviler çıkmış. Arapça konuşarak 'Kimsiniz, nereden geliyorsunuz?' diye sual sorarlar. Denizci olan dedem o sıralarda denizlerde konuşulan Arapçayı iyi bildiği için Arapça cevap veriyor ve Bedeviler 'Sen şöyle çekil, tamam sen bizdensin.' diyorlar ve Bursalı arkadaşına Arapça sorular sorup cevap alamayınca dedemin gözleri önünde arkadaşını yere yatırıp üzerine çullanıyorlar ve diri diri karnını deşerek barsaklarında altın arıyorlar. (Dedemin bunları) anlatırken ilerlemiş yaşına rağmen gözlerinden akan yaşlarla o olayı yaşadığını anımsıyorum…"[87] sözleriyle aktarılır.

Bu şekilde I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı ordusunda görev yapan ve hemen ardından Milli Mücadele'ye de katılan ve Başkomutan Meydan Muharebesi sürecinde de cephede görev alanlardan birisi de Kıbrıs Türklerinden Hacı Mehmet Sadık Efendi'dir;[88]

> "…Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet adamı olarak Lübnan'da görevliydi. Orada Monira isimli Maronit bir hanımla evlendi. Memleketi Kıbrıs'a dönüp emekli olunca Lefkoşa Suriçi'nde zanaatkârlıkla uğraştı. Bayan şapkası, parfüm, baskılı kumaş, bavul imal ediyordu. İyi bir ressamdı. Tüm torunlarına da bu yeteneğini miras bıraktı. Osmanlı'nın işini bilen memurlarından olmadığı için de Suriçi'ndeki evinde yoksul bir insan olarak vefat etti ama bize asla kaybolmayan bir miras bıraktı. İtalyan ruhunu, edebiyat ve resim kabiliyetini bıraktı bizlere. Anlatıldığına göre iyi bir Müslüman'mış. Nur içinde yatsın…"

Pilot Yüzbaşı olarak görev yaptığı Çanakkale cephesinde olduğu üzere Milli Mücadele ve bu mücadelenin son halkası olan Başkomutan Meydan Muharebesi'ne de pilot/havacı kimliğiyle katılan

[87] Adı geçen görüşme
[88] Faize Farazi ile 29 Ağustos 2015 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

Hacı Mehmet Sadık Efendi askerlik sonrası mütevazı hayatını Lefkoşa Suriçi'nde çalışmakla geçirirken yanında çırak olarak çalışan çocuklardan birisi de yıllar sonra KKTC'nin kurucu cumhurbaşkanı olacak Rauf Raif Denktaş olmuştur. Halen Gazi Mağusa'da yaşamakta olan Faize Farazi'nin babaannesi Şefika Hanım'ın babası olan Hacı Mehmet Sadık Efendi Kıbrıs adası Osmanlı tarafından İngiltere'ye 1878 yılında verilmesine ve "sonradan Müslüman olmuş Kont Hugo isimli bir İtalyan'ın ikinci kuşak torunu olmasına rağmen" Osmanlı ordusunda görev almakta tereddüt etmez. Hacı Mehmet Sadık Efendi'nin önce I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı cephesinde savaşması ve hemen ardından Anadolu'da Milli Mücadele'de bilfiil görev almasıyla ilgili belgeler ve onu üniformasıyla çeşitli cephelerde gösteren tarihi fotoğraflar Lefkoşa Suriçi'nde bulunan Laleli Camii'ndeki evinde bulunmuştur. Bütün bu arşiv belgeleri ve fotoğraflar Hacı Mehmet Sadık Efendi'nin gelini ve Faize Farazi'nin de babasının dayısının eşi olan ve "Çanakkaleli Kadriye" olarak bilinen kişinin ölümü sonrasında bugün yerinde olmayan ve yıllar içinde yıkılıp yağmalanan Osmanlı tarzı evin tavan arasından çıkmıştır.

Tıpkı Salih İğnegöl ve Hacı Mehmet Sadık Efendi gibi Anadolu'da Türk saflarında savaşan ve önce Çanakkale cephesine giden bir başka Kıbrıslı Türk ise Kalavaç köyünde tam anlamıyla bir efsane haline gelmiş olan Deli Efe veya Deli Halit olarak adlandırılan kimsedir. Deli Halit sadece Çanakkale cephesine katılmamış, yıllar sonra Anadolu'da Milli Mücadele başladığı zaman da yine aynı şekilde Akdeniz'i geçerek ve tamamen kendi inisiyatifiyle Kuvâ-yı Milliye güçlerine katılarak savaşmıştır.[89] Onun Çanakkale'ye gitmesinden hemen önce Kalavaç köyünün üst taraflarında ve Beşparmak Dağları'nda bir Rum'la yaşadıkları ise halen daha dilden dile dolaşmaktadır. Kendisine hakaret eden ve saldıran Rum'u elinde tuttuğu zeytin ağacından yapılmış çoban sopasıyla öldüren ve cesedini bölgedeki yarlardan aşağıya atan Deli Halit savaşa katılmak üzere Anadolu'ya geçtiğinde geride bıraktığı yaklaşık 400 koyunluk sürüsüne ise onun gazabından korkan Değirmenlik Rumları bakarlar

[89] Kalavaç köyü muhtarı Ömer Meraklı ile 15 Haziran 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

ve Halit Çanakkale'den döndüğünde sürüsü neredeyse 1.000 hayvanlık büyük bir sürü haline gelmiş durumdadır.

29 Ocak 1926 tarihli Larnaka Mektubu ile 30 Ocak 1926 tarihli Söz gazetelerinde ise Milli Mücadele'ye katılmış bir başka Kıbrıslı Türk'ten bahsedilir;[90]

> "…İstiklal Harbi'nin devam ettiği o kara günlerde memleketimizden ayrılarak bilfiil harbe iştirak etmiş olan fedakar gençlerimizden Adana Polis Komiseri Salih Niyazi Bey geçen gün limanımıza uğrayan Lloyd Tristino vapuruyla mezunen gelmişlerdir. Salih Niyazi Bey'den İstiklal Harbi menakıb ve safahatını dinlemek bizim için ne şerefli bir meşgale olduğunu söylemek zannederim biraz zaid olacaktır. Fakat sevgili yurdumuza karşı beslediğimiz muhabbet-i kalbiye, taşıdığımız merbutiyet-i kaviyye-zaid olsa da-yazmamıza, söylememize bir amil-i müessirdir…"

SONUÇ

Kıbrıslı Türkler 1878 yılında adanın İngiliz yönetimine geçmesinin ardından Anadolu'yla bağlarını hiç kesmemişler, "Osmanlı gitti, yine gelecek." şeklinde başlayan özlem ve umutları daha sonraki süreçte "Yönümüz Anadolu'dur, yönümüz Akdeniz'dir, yönümüz Toroslardır." halini alacak ve Balkan Harbi'nin hemen ardından 1914-1918 Büyük savaş sürecinde başlayan Anadolu'ya destekleri Milli Mücadele döneminde de kesintisiz devam edecektir. 1919-1922 döneminde fiili olarak ve tamamen kendi inisiyatiflerine bağlı olarak Akdeniz'i geçip Kuvâ-yı Milliye saflarına katılan bu Kıbrıslı Türkler arasında kadınlar da bulunmaktadır. Mücadelenin son halkası olan Başkomutan Meydan Muharebesi devresi de doğrudan Kıbrıslı Türklerin destek verdikleri, cephede yer aldıkları ve bunun sonucu olarak da bazılarının beyaz ya da kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edildikleri bir dönem olmuştur. Bu dönemde bir yandan Kıbrıslı Rumların bitmek bilmeyen Enosis saplantıları, öte yandan Yunanların Megali İdea ütopyasıyla da uğraşmak zorunda kalan, bu arada İngiliz yönetiminin adada Rum yanlısı siyaset ve yaklaşımlarına da maruz kalan ve uygulanan sansür, jurnal ve sıkıyönetim kıskacında ayakta kalmaya çalışan bu insanların

[90] Meral Demiryürek, *Larnaka Mektubu; Mütefekkir*, Akademik Kitaplar Yay., Mart 2010, İstanbul, s. 37.

Çanakkale esir kampından Ermeni Doğu lejyonu kampına kadar sabotaj, istihbarat ve Anadolu'ya bilgi aktarımı gayretleri de her türlü takdirin üstünde olsa gerek. Rumlar ve İngiliz yönetiminden gizli olarak okul, cami ve spor kulüplerinde düzenlenen piyes, müsamere ve temsillerde toplanan nakdi yardımların da aynı dönemde Anadolu'daki mücadeleye gönderilmesi, bu insanların kendi imkanlarıyla yaptıkları sandallar ve mavnalarla Akdeniz'i aşıp Anadolu sahillerine çıkmaları ve fiili olarak savaşa katılmaları da son derece değerlidir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başbakanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA)

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi

İngiltere Foreign Office Arşivi (FO)

Fransa Savunma Bakanlığı Arşivi

Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi/Gazi Mağusa-KKTC

Jeff/Cafer Ertoughrul Özel Arşivi/Londra-İngiltere

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM)

2.Basılı Kaynaklar

Akar Reşat, *Atatürkçü Kıbrıs Türkleri*, İstanbul, 1981

Altan, Mustafa Haşim, *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması*, Ankara, 1997

An, Ahmet, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, Akçağ Yay., Ankara, 2002.

Çöker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Dönem I,* C. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994.

Demiryürek, Meral, *Larnaka Mektubu; Mütefekkir*, Akademik Kitaplar Yay., Mart 2010, İstanbul.

Denktaş, Rauf R., *12'ye 5 Kala*, Ankara 1966.

Fedai, Harid, *Kaytaz-zade Nazım Efendi Ruhi-Mecruh - Şiirler*, İstanbul 1993.

Fedai, Harid, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, İstanbul 1986.

Fedai, Harid, *Müsevvidzade Avukat Osman Cemal, Adsız Kitap*, Lefkoşa 1997.

Foley, Charles, *Gerilla Warfare*, Londra 1964.

Gazioğlu, Ahmet C., *Kıbrıs Tarihi- İngiliz Dönemi 1878–1960*, Lefkoşa, Eylül 1997.

Gürel, Şükrü S., *Kıbrıs Tarihi (1878–1960),* İstanbul, Kasım 1984.

Manizade, Derviş, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul 1975.

Manizade, Derviş, *65 Yıl Boyunca Kıbrıs-Yazdıklarım-Söylediklerim*, KTKD Yay., İstanbul 1991.

Ilgaz Hasene Ilgaz, *Kıbrıs Notları*, İstanbul 1949.

İsmail, Sabahattin, *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, Lefkoşa, Kasım 1989.

Oberling Pierre, *The Road To Bellapais*, New York 1982.

Öksüzoğlu Oktay, Kıbrıs Türk Basınından Portreler; Mehmet Remzi Okan, Lefkoşa 1990.

Örgen, Cemil, *Kore ve Kıbrıs Savaşları*, İzmir 1984.

Ünlü, Cemalettin, *Kıbrıs'ta Basın Olayı*, Ankara 1982.

Sayıl, Altay, *Kıbrıs Polis Tarihi*, Lefkoşa 1983.

Topuz, Hıfzı, *Atatürk Sesleniyor*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2016.

3.Makaleler

Akar, Reşat, "Atatürkçü Kıbrıs Türkleri ", *Kıbrıs Bülteni*, S. 6, C. 4, İstanbul, Mayıs-Haziran 1981, s. 11-12.

Binatlı, Hasan A., "Kıbrıs'ta Kıyafet İnkılâbı, Kadın Hakları ve Kıbrıs Türkleri", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, C. I, Ankara, 1996, s. 396–397.

Cengizer Ülkü, " Ben Seninim, Ben Seninim ", *Kıbrıs Postası*, 100. Yıl Özel Sayısı, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Ankara Şubesi, 19 Mayıs 1981, s. 30-31.

Demirağ, Fikret, "Kıbrıslı Türk Şiirinde Artık Derin Sulara Yol Almanın Zamanı", *Sombahar İki Aylık Şiir Dergisi*, Mayıs-Haziran 1996, No.35, İstanbul, s. 24.

Denktaş, Rauf, "Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu Açış Konuşması", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu,* Ankara, 1994, s. 1-3.

Ertughrul Jeff, "Turkish POW Held In World War I", *Turcoman International*, Londra, Kış 1996, s. 6

Fedai, Harid, "Doğru Yol ve Söz Gazeteleri", *Yeni Kıbrıs Dergisi*, No. 5, C. II, Şubat 1985, Lefkoşa, s.20-22.

Gökdel, Mehmet Ali, "19 Mayıs, Atatürk ve Kıbrıs Türkü", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, Lefkoşa, Temmuz 1991, S. 14, s. 17.

Ilgaz, Hasene, "Kıbrıs'tan İntibalar", *Kıbrıs Meselesi ve Türkiye*, İstanbul 1954, s. 39–42.

Kazım, Reşad, "Kurtuluş Savaşı'nda Kıbrıslılar", *Kıbrıs Bülteni*, S. 6, C. 4, Mayıs-Haziran 1981 İstanbul, s. 6.

Küçük, Fazıl, "Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler", *Kıbrıs Mektubu*, S. 1, Ocak-Şubat 2002, Ankara, s. 10.

Küçük, Fazıl, Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler-II, *Kıbrıs Mektubu*, S. 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, s.5–7.

Nesim, Ali, "K. Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılâpları", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Ankara1994, s. 45- 48.

Nesim, Ali, "İmam Mustafa Nuri", *Yeni Kıbrıs*, Lefkoşa, Nisan 1990, s. 25-29.

Nesim, Ali, "Bir Kalebent", *Yeni Kıbrıs Dergisi*, Lefkoşa, Nisan 1989, s.27- 29.

Özoran, Beria Remzi, "Mustafa Kemal ve Kıbrıs Türkleri", *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri, 1919–1938*, Ankara, Kasım 1989, s. 295-298.

Özoran, Beria Remzi, "Enosis Karşısında Kıbrıs Türk'ü (1878–1914 Dönemi)", *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, No 19, Lefkoşa, Mart 1991, s. 6–12.

Özoran, Beria Remzi, "Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara 1973, s.918- 921.

Özoran, Beria Remzi, "Kıbrıs Türk'ünün Damarındaki Asil Kan ", (Derviş Manizade) *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul 1975 s. 361-364.

Özoran, Beria Remzi, "Kıbrıs", *Kıbrıs Postası*, 100. Yıl Özel Sayısı, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Ankara Şubesi, 19 Mayıs 1981, s. 14.

Özoran, Beria Remzi, " Mustafa Kemal Ve Kıbrıs Türkleri", *Türk Kültürü*, 1965–1966, S. 37–48, s. 95.

Serter, Vehbi Zeki, "Atatürk'ün Kıbrıs'a ve Kıbrıslı Türklere Bakışı ve Kıbrıs Türklerinde Atatürk Sevgisi", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, Ankara 1996, s.85-90.

4.Süreli Yayınlar

Söz
The Cyprus Gazette
Güvenlik Kuvvetleri Dergisi
Kıbrıs Postası
Yeni Kıbrıs Dergisi
Doğruyol
Kıbrıs Mektubu
Kıbrıs Bülteni
Turcoman International
Sombahar İki Aylık Şiir Dergisi

5.Sözlü Tarih Çalışması

Ali Babaliki'le 22 Mayıs 2002 tarihinde G. Mağusa'da yapılan görüşme.

Fehmi Tuncel'le 14 Kasım 2013 tarihinde G. Mağusa'da yapılan görüşme.

Hüseyin Nafi Rıza'yla muhtelif zamanlarda G. Mağusa'da yapılan görüşmeler.

Özkan Ekekon'la 26 Şubat 2014 tarihinde yapılan görüşme

Faize Farazi'yle 29 Ağustos 2015 tarihinde G. Mağusa'da yapılan görüşme.

Ömer Meraklı'yla 15 Haziran 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Bedia Okan Göreli'yle 15 Ağustos 2010 ve 18 Eylül 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

Gülbin Güray Öz'le 28 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

Hüseyin Volkan'la 16 Mayıs 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

6.İnternet Kaynakları

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mebrure-gonenc-1900-1981/

7.Diğer Kaynaklar

Özkan Ekekon'dan alınan 26 Şubat 2014 tarihli bilgi notu.

Büyük Taarruz'un İtilaf Devletleri Arasında Çıkardığı Bir Kriz: Anadolu'daki Türk Millî Hareketine Yardım Meselesi

Yasin COŞKUN*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı 1914 yılında başladığında Osmanlı Devleti tarafsız kalmıştır. İngiltere'nin yanında savaşa girmek için girişimler yapılsa da olumsuz cevap verilmiştir.[1] İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sürdürmesini istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanarak İtilaf Devletleri ile çatışma sonlandırılmıştır. Ağır şartlar içeren mütareke hükümleri çerçevesinde İtilaf Devletleri kuvvetleri Anadolu'yu işgale başlamışlardır. I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere, Fransa ve İtalya müttefik olarak ortak politikalar belirlemeye çalışsalar da aralarındaki uyum bozulmuştur. İngiltere, Almanya'nın yenilmesinin ardından Fransa'nın Avrupa'da çok fazla güçlenmesini istememiştir.[2] Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Londra'nın desteği ile Yunanistan'a verilmesi İtalya'nın tepkisini çekmiştir. Her ne kadar İtilaf Devletleri arasında sorunlar baş gösterse de Anadolu'da kendi işgal bölgelerinde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. İzmir'in işgalinin ardından Mustafa Kemal önderliğinde başlayan millî mücadeleyi bastırmaya çalışmışlardır. Özellikle İngiltere bu konuda başı çeken ülke olmuştur. Tüm önleme çabalarına rağmen millî direnişin büyüyerek gelişmesi ve düzenli ordunun İnönü Savaşı'nda Yunanları durdurması İngiltere'yi endişelendirmiştir. 1921 yılı Şubat ayında toplanan Londra Konferansı[3] İtilaf Devletleri arasındaki ayrılığı iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Konferansın sonunda İtalya ve Fransa TBMM temsilcileri ile anlaşmalar yapmıştır. Her ne kadar yürürlüğe girmese de

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt. tarihli@gmail.com
ORCİD NO: 0000-0002-8151-7874

[1] William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, London 2013, s. 25.

[2] Hines Hall, "Lloyd George, Briand and the Failure of the Anglo-French Entente", *The Journal of Modern History*, Vol. 50, No. 2, 1978, s. D1121.

[3] Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 115.

kendisinden habersiz yapılan bu anlaşmalar Londra'nın tepkisini çekmiştir. Daha sonraki süreçte Türk ordusunun Yunan kuvvetleri karşısındaki başarısı İtilaf Devletleri arasında Anadolu'daki millî harekete bakış açısındaki farklılığı artırmıştır. Sakarya zaferi sonrası 20 Ekim 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır.[4] Hatay hariç Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir. Bu antlaşma Türkiye için önemli bir siyasi zafer olmuştur.[5] Misâk-ı Millî belirli ölçüde gerçekleşmiştir. TBMM Hükümeti, Güney Cephesi'ndeki kuvvetlerini Batı Anadolu'ya nakletmek imkânına kavuşmuştur. Ayrıca, bu antlaşma İtilaf devletleri arasında önemli bir gedik meydana getirmiş, bu gedik daha sonra İngiltere ve Fransa arasında giderek artmıştır.[6] Fransızlar Güney Anadolu'dan çekilirken birtakım araç ve gereçleri Türk ordusuna bırakmıştır.[7]

14 Kasım 1920'de Yunanistan'daki seçimleri genel tahminlerin aksine Venizelos'un kaybetmesi ve Alman yanlısı Kral Konstantin destekçilerinin kazanması İtilaf Devletlerinin tepkisine neden olmuştur.[8] Winston Churchill Konstantin'in dönüşünün Müttefiklerin yasal yükümlülükleri dışındaki Yunanistan'a olan tüm bağlılıklarını feshettiğini söylemiştir. Ancak yine de Lloyd George, Helen severliğini sürdürmüş ve Yunanistan'ın savaşı kazanması için çalışmaya devam etmiştir. Konstantin'e karşı hoşnutsuzluk olsa da Yunanistan hâlâ İngiltere'nin destekleyeceği ülke olarak görülmüştür.[9] Bununla birlikte Yunanistan'a verilen destek azalmaya başlamıştır. İngiltere'nin teklifi doğrultusunda İtilaf Devletleri, Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlıklarını duyurmuşlardır. Buna göre İtilaf Devletleri

[4] Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 288.

[5] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 442.

[6] İzzet Öztoprak, "Ankara İtilafnâmesi (1921)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-itilafnamesi-1921/ (Erişim Tarihi: 11.05.2022)., Henry Woodhouse, "Anglo-French Discord in Turkey", *Current History (1916-1940)*, Vol. 15, No. 4, 1922, s. 653.

[7] Şerafettin Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 2. Kitap, 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 161.

[8] Michael M. Finefrock, "Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies, June-August 1922", *The Journal of Modern History*, Vol. 52, No. 1, 1980, s. D1052.

[9] Erik Goldstein, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*, Vol. 32, No. 2, 1989, s. 356.

taraflar arasındaki çatışmalara asker, silah veya borç vererek yardım etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Ancak özel şirketlerin ticaret yapma özgürlüğünün engellenmeyeceği açıklanmıştır. Böylece savaş malzemesi satan özel şirketlere getirilen sınırlama kaldırılmıştır. Sadece İtilaf Devletleri hükümetlerinin savaşan taraflara silah satmaları yasaklanmıştır. Özel şirketler ise hem Yunanlara hem de Türklere savaş malzemesi satma hakkına sahip olmuşlardır.[10] Bu süreçte Fransa ve İtalya'dan Türk ordusuna yapılan satışlara İngiltere ve Yunanistan kuşkuyla yaklaşmıştır. Bizzat Fransız ve İtalyan hükümetlerinin Anadolu'daki millî harekete silah desteğinde bulunduğuna dair iddialar gündeme gelmiştir. Ayrıca bu iki ülkenin kendi kontrolleri altındaki depolarından Anadolu'ya silah nakledilmesine göz yumdukları dillendirilmiştir.[11] Özellikle İstanbul'daki Fransız ve İtalyan yetkililerin kendi bayraklarını taşıyan gemileri Yunan görevlilerin aramasına izin vermemesi bu kuşkuları artırmıştır. Fransa ve İtalya ile ilişkilerini gerginleştirmek istemeyen İngiltere bu iddiaları çok fazla gündeme taşımamıştır. Ancak 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'un ardından durum değişmiştir. Yunan kuvvetlerinin kesin bir şekilde yenilgiye uğraması[12] Anadolu'daki millî harekete yardım konusunu İtilaf Devletleri arasında bir krize dönüştürmüştür. Türklerin bu çapta büyük bir taarruza kalkabilmesinde Fransız ve İtalyan askerî yardımlarının etkisi olduğu ifade edilmiştir. İngiltere bu durumu müttefiklik ruhuna bir ihanet olarak algılamıştır. Büyük Taarruz'un İtilaf Devletleri arasında neden olduğu kriz bu çalışmada arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

[10] Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVI, S. 76, 2010, s. 47-48.

[11] Eleftheria Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war and settlement of 1919-1923: the pursuit of security by "proxy" in Western Asia Minor*, PhD thesis, Unıversity of Glasgow, Department of History, 2002, s. 220.

[12] Bkz. Sadık Sarısaman-Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXV 2016, ss. 269-310.

1. Türk Ordusuna Silah Tedariki Meselesinin İngiltere ile Fransa Arasında Soruna Dönüşmesi

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold Büyük Taarruz öncesi Anadolu'da yaşanan gelişmeler hakkında kendisine ulaşan istihbarat bilgilerini 21 Ağustos 1922 tarihinde Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a iletmiştir. Buna göre bir İtalyan gemisi 17 Ağustos'ta Mersin'den İzmir'e ulaşmıştır. Ankara'ya giderek Kemalistlere uçak teslimi yapan bu gemideki İtalyan görevliler Türk ordusunun Eskişehir cephesinden bir saldırı için hazırlandığını ve bu saldırının başarı şansının yüksek olduğunu açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu saldırıyla Türklerin kış ayı gelmeden hava şartlarının müsait olduğu dönemde Yunan kuvvetlerini bulundukları pozisyonlardan atmayı planladıkları açıklanmıştır. Bu bilgilerin yanı sıra Ankara'dan dönen İtalyanlar Mersin üzerinden Fransızların Türk ordusunu yoğun bir şekilde silahlandırdıklarını söylemişledir. Ayrıca Fransız subayların Mustafa Kemal'in ordusunda görev aldıklarını bizzat müşahede ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu iddialar Londra'ya ulaştığı zaman İngiliz dışişlerinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda İngiliz Dışişleri Bakanlığı diplomatlarından Forbes Adam yapmış olduğu değerlendirmede hâlihazırda kendilerine ulaşan bilgilerin Fransız Hükümetini suçlamak için yeterli kanıt sağlamadığını ifade etmiştir. Çünkü Türk ordusuna sağlanan bu silahların direkt olarak Fransız Hükümetinden mi yoksa özel firmalardan mı temin edildiği belli değildir. Adam'a göre Fransızlar bu iddiaları reddedecek ve silahların özel şirketler tarafından verildiğini belirtecektir. Dışişleri Bakanı Lord Curzon bu konuyu Fransız büyükelçi ile görüştüğü zaman dile getireceğini ifade etmiştir. Türk ordusu Fransızlardan askerî malzeme satın alırken İngilizler de Yunan kuvvetlerini desteklemeye devam etmiştir. Nitekim Lord Curzon'un İngiliz firmalarının Yunanlara ne kadar mühimmat tedarik ettiğine dair sorusuna İngiliz dışişleri diplomatı Forbes Adam 8 aylık rakamlarla cevap vermiştir. Buna göre Ocak 1922'den beri Yunanistan'a 120.000 sterlin değerinde uçak ve uçak parçaları satılmıştır. Ayrıca makinalı tüfek ve diğer askerî ürünler de Yunan kuvvetlerine sağlanmıştır. Bu cevap karşısında Lord Curzon kendilerinin Yunan kuvvetlerini silahlandırırken diğer ülkeleri Türk ordusuna satış yaptılar diye eleştirmenin mümkün olmadığını itiraf

etmiştir. Türk ordusunun silah temininden rahatsız olan Lord Curzon, Paris'te Türk ve Yunan kuvvetlerine özel şirketlerin silah satışını serbest bırakan anlaşmanın aslında Yunanları desteklemek amacıyla alındığını ancak durumun bu hale gelmesinin bu anlaşmanın bir hata olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.[13]

Türk ordusuyla yapılan bu askerî ticaretten İngiltere ve Yunanistan rahatsız olsa da bu konuyu gündemde tutarak Fransız ve İtalyan hükümetleri ile olumsuzluk yaşanmasını istememişlerdir. Ancak 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'un ardından Yunan kuvvetlerinin bozguna uğradığı haberinin gelmesiyle birlikte Türk ordusuna Fransız ve İtalyanlar tarafından yapılan askerî malzeme satışı meselesi İtilaf Devletleri arasında büyük bir krize dönüşmüştür. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Charles Henry Bentinck, 29 Ağustos'ta Londra'ya gönderdiği telgrafta Yunan Genel Kurmay Başkanlığı tarafından verilen bir bilgiden bahsetmiştir. Buna göre İtalyanlar Yunan yenilgisinin sorumluları arasında gösterilmiştir. Yunan süvarilerinin sayısı tüm Türk cephesini izleyemeyecek kadar az durumdayken İtalyanlar Türk ordusuna uçak satmış ve bu uçaklar Yunan hava keşif kabiliyetini "felce" uğratmıştır. Bu nedenle Afyonkarahisar'ın güneyindeki Türk yoğunlaşmasının çok geç farkına varıldığı ve 25 mil uzaktaki genel askerî rezervden Yunan cephesinin takviyesinin sağlanamadığı ifade edilmiştir. İstanbul işgal orduları komutanı General Harington da Yunanların bu iddialarını desteklemiştir. Harington İtalyanların Türk ordusuna uçak vermelerini Yunanların elini zayıflatan bir hamle olarak görmüştür. Ayrıca İstanbul'daki Fransız ve İtalyan Hükümet yetkililerinin Kemalistlere ellerinden geldiğince yardım ettiklerini belirtmiştir. Özellikle Anadolu'ya aktarılan silahların denetlenmesine bu iki ülkenin yetkililerinin izin vermemesinin Yunan yenilgisine zemin hazırladığını açıklamıştır.[14]

Lord Curzon müttefik ülkelerin bu tutumuna tepki göstermiştir. İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Charles Hardinge'e gönderdiği

[13] *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*, First Series, Volume XVII, Greece and Turkey, January 1, 1921–September 2, 1922, Ed. by W. N. Medlieott, Douglas Dakin and M. E. Lambert, London: Her Majesty's Stationery Office, 1970, s. 930-931.

[14] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVII, s. 936-937.

telgrafta Fransa Başbakanı Raymond Poincaré ile irtibata geçerek Londra'nın duymuş olduğu rahatsızlığı iletmesi talimatı vermiştir. Curzon'a göre Yunanların tarafsız gemileri aramasının engellenmesi dolaylı olarak Irak'taki İngiliz birliklerine olası bir saldırı için Türklere Fransız mühimmatı sağlanması anlamına gelmiştir. Eğer Türklere sağlanan bu silahlar doğrudan Fransız Hükümeti tarafından veriliyorsa bu durumun sadece Türk-Yunan savaşında İtilaf Devletlerinin tarafsız kalacağına yönelik varılan anlaşmanın delinmesi anlamına gelmeyeceği ayrıca Yakın Doğu'daki Fransa ve İngiltere arasındaki işbirliğine de zarar vereceğini söylemiştir. Fransa Hükümetinin direkt olarak Türklere silah sağladığına dair ellerinde henüz çok kesin bir delil bulunmadığını ancak Fransızların kendi koruması altında olan silah depolarından Türk ordusuna mühimmat sızdırılmasına göz yumduğuna dair delillerin olduğunu belirtmiştir. Ankara'nın silahları İngiliz kuvvetlerine karşı kullanılmasından çekinen Lord Curzon, Türk ordusuna Fransa Hükümeti tarafından silah temin edilmediğine dair Fransa Başbakanı Poincaré'nın güvence vermesini istemiştir.[15]

Bunun üzerine İngiliz Büyükelçi Hardinge, Lord Curzon'un notunu Poincaré'e iletmiştir. Poincaré vermiş olduğu cevapta Fransız Hükümetinin Kemalistlere silah sağladığına dair ortaya çıkan raporların tamamen asılsız olduğunu söylemiştir. Poincaré kendi aralarında varmış oldukları anlaşmada özel şirketlerin Türk ve Yunan taraflarına silah sağlamasına itiraz edilmeyeceğini hatırlatmıştır. Durum bu şekildeyken yani Fransız özel firmaları Türk ordusuna silah satarken Fransız hükümetinin bu satıştan dolayı hedef gösterilmesini protesto ettiğini bildirmiştir. Poincaré Fransız Hükümetinin İngiliz Hükümetine karşı dostça olmayan herhangi bir eylem içinde olmayacağını belirtmiştir. Çünkü böyle bir adımın Fransa'nın kendi çıkarları için de intihar olacağını, Kemalistlere verilecek silahların uzun vadede Suriye'de kendilerine karşı da kullanılabileceğini söylemiştir. Fransa Hükümeti tarafından Türk ordusuna silah temin edilmediği konusunda Lord Curzon'a güvence vermiştir.[16]

[15] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVII, s. 937-938.
[16] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVII, s. 942-943.

2. İstanbul'daki İngiliz Yetkililerin Fransız ve İtalyan Gemilerinin Aranmamasına Gösterdiği Tepki

Yunan görevlilerin Türk limanlarına giren İngiliz gemilerini ararken Fransız ve İtalyanların kendi bayraklarını taşıyan gemilerin aranmasına izin vermemesi İngiliz yetkililerin tepkisine neden olmuştur. 24 Temmuz 1922 tarihinde İngiliz Akdeniz Donanması Başkomutanlığı tarafından Londra'ya gönderilen bir mektup bu tepkinin bir bakıma dışa vurumu olmuştur. Bu mektupta Yunan savaş gemilerinin arama yapmak maksadıyla iki İngiliz ticaret gemisini durdurduğu belirtilmiştir. Yunanistan'ın arama hakkını kabul etmeyen Fransız ve İtalyanların Türk limanlarına İngiliz gemilerince taşınmasına izin verilmeyen çok sayıda eşyayı getirdiği aktarılmış ve İngiliz gemilerinin maruz kaldığı bu ayrımcılığın kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. İngiliz Akdeniz Başkomutanına göre gemileri arama hakkını tarafsız bir şekilde uygulaması konusunda Atina ikaz edilmelidir. İngiliz Hükümeti kendi bayrağı altındaki gemilere farklı muamele gösterilmesine izin vermemelidir. Görüldüğü üzere Yunanların Fransız ve İtalyan bayrağını taşıyan gemilerde arama yapamaması bir prestij meselesi olarak algılanmış ve İngiltere'nin Yunanistan'la arasını olumsuz etkilemeye başlamıştır. Bu durum Yunanistan destekçisi olan Lord Curzon açısından istenmeyen bir gelişme olmuştur. Lord Curzon devreye girerek bölgedeki Yunan görevliler ile İngiliz temsilcileri arasında meydana gelen gerilimi azaltmaya çalışmıştır. Lord Curzon gönderdiği mesajında Yunanistan'ın tarafsız gemileri arama hakkının tanınması konusunda İtilaf Devletleri tarafından uygulanan farklı muamelenin doğurduğu olumsuz sonuçları anlayışla karşıladığını açıklamıştır. Ancak Lord Curzon mesajının devamında Fransız ve İtalyan hükümetlerinin tutumlarının haksız olduğunu vurgulamıştır. İngiliz Hükümeti olarak kendilerinin şimdiye kadar tanıdığı Yunanistan'ın tarafsız gemileri arama hakkından geri dönmelerinin İngiltere'nin prestijini artırmayacağını söylemiştir. Lord Curzon'a göre kaçakçılığı önlemek için arama haklarını kullanan Yunanlar tarafından İngiliz gemilerine el konulan çok az vaka olmuştur. Şikayete konu olan söz konusu iki gemi ile ilgili olarak da İngiliz ticari çıkarları çok az zarar

görmüştür.[17] Bu nedenle olayı daha fazla büyütmeye gerek olmadığı telkin edilmiştir.

Lord Curzon bölgedeki İngiliz temsilcilerine gönderdiği mesajlarda her ne kadar yatıştırıcı bir üslup takınsa da Fransız ve İtalyanların tutumlarından duymuş olduğu rahatsızlığı İngiliz kabine toplantılarında yapılan görüşmelerde dile getirmiştir. Nitekim 7 Eylül 1922 tarihinde yapmış olduğu açıklamada Fransa'nın İtilaf Devletleri arasında Paris'te varılan tarafsızlık anlaşmasına uymadığını ve Mustafa Kemal ile sürekli irtibat halinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türk ordusunun Rum nüfusa yönelik sözde saldırıların tespiti için kurulması planlanan komisyonun da Fransa'nın olumsuz tavrı nedeniyle ertelendiğini söylemiştir.[18]

3. Büyük Taarruz Sonrası Yunanistan'ın Fransa ve İtalya'ya Tepkisi

Yunanistan, mağlubiyetin sorumluları arasında Türk ordusuna yardım ettiklerini öne sürdüğü Fransa ve İtalya'yı göstermiştir. 30 Ağustos'ta Yunan Savaş Bakanlığı, "kendilerine hiçbir faydası olmayan" Fransız askerî misyonundan "kurtulduklarını" İngiliz yetkililere bildirmiştir. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Bentinck değerlendirmesinde Yunanların zaten Fransız misyona güvenmediklerini ve cepheye gitmesine izin vermediklerini aktarmıştır.[19] Bu nedenle Fransız askerî misyonunu geri göndermeleri beklenmedik bir durum olmamıştır. Yunanistan Genel Kurmay Başkanı İngiliz Askerî Ataşesi ile yapmış olduğu görüşmede Türklerin bu ölçekte büyük bir taarruza kalkabilmelerinde Fransa ve İtalya'nın büyük katkısı olduğunu söylemiştir. Türk ordusuna gönderilen silahların Yunan görevliler tarafından aranmasına bu iki ülkenin engel olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca Yunanistan'ın Batı'dan silah alırken peşin para ödemesinin beklendiği ancak söz konusu Türkler olunca kredili satış veya silahların teslimatı esnasında ödemenin kabul edilmesi gibi kolaylıkların sağlandığını belirtmiştir. Yunan Genel

[17] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVII, s. 938-939.

[18] Cabinet Papers (CAB), 48 (22), "The Greco-Turkish Situation", 7 September 1922.

[19] Foreign Office (FO), 424/254, "Turkey", "Mr. Bentick to the Marquess Curzon of Kedleston", No. 170, 29 August 1922.

Kurmay Başkanın iddiasına göre Yunanistan kendi kısıtlı kaynaklarını kullanarak sadece Türklerle savaşmamış, Batı Avrupa ülkeleri ve Bolşeviklere karşı da mücadele vermiş ve kaybetmiştir.[20] Bu açıklamalarıyla Yunan Genel Kurmay Başkanı kendilerini "mağdur" durumda göstererek mağlubiyetin sorumluluğunu üstlenmek yerine bahaneler göstermeye başlamıştır.

Yunanistan'da yayınlanan gazetelerden bazıları Fransız subayların Türk uçaklarında pilotluk yaptığını ve Türk tümenlerini komuta ettiğini iddia etmiştir. Hatta albay rütbesinden yüzbaşı rütbesine kadar Türk ordusunda hizmet veren ve maaşları Türkler tarafından ödenen on altı Fransız subayına dair bir isim listesi yayınlanmıştır.[21] Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada ise bu şekildeki asılsız haberlerin kasıtlı yapıldığı belirtilmiş ve dile getirilen iddialar resmî olarak yalanlanmıştır.[22] Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Bentinck 29 Ağustos 1922 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta Yunanların Fransa'yı açık bir düşman, İtalya'yı ise gizli bir düşman olarak gördüklerini belirtmiştir. Yunanistan'ın tüm inanç ve umudunun hâlâ İngiltere'de olduğunu söylemiştir.[23]

Fransa'nın yanı sıra İtalya da Ankara Hükümetine askerî malzeme sağlamıştır. Bu durum İtalya tarafından İngiltere'nin Yakın Doğu politikasına gösterilen bir tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında İtalya ile müttefikleri arasında 1917'de imzalanan St. Jean de Maurienne Antlaşması ile İzmir dahil olmak üzere Güneybatı Anadolu bölgesi savaş sonunda İtalya'ya vaat edilmiştir. Ancak 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de güçlü bir İtalya yerine zayıf bir Yunanistan istemesi neticesinde İzmir Yunanistan'a bırakılmıştır. Bu durum İngiltere ile İtalya'nın arasını açmıştır. İtalya

[20] FO, 424/254, "Mr. Bentick to the Marquess Curzon of Kedleston", No. 179, 30 August 1922.
[21] FO, 424/254, "Mr. Bentick to the Marquess Curzon of Kedleston", No. 188, 31 August 1922.
[22] FO, 424/254, "Mr. Bentick to the Marquess Curzon of Kedleston", No. 183, 31 August 1922.
[23] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVII, s. 940.

Anadolu'daki millî harekete destek göstermiştir.[24] İtalyanlar kendi işgal bölgelerinin Yunanlara karşı bir üs olarak kullanılmasına ve Türk kuvvetlerine lojistik destek sağlanmasına genel olarak ses çıkarmamışlardır. Hatta İtalyanlar ellerindeki fazla malzemenin Anadolu'daki Türk birliklerine verilerek değerlendirilmesine olumlu yaklaşmışlardır. İtalyan subayları makinalı tüfek, silah ve cephane gibi askerî malzemeleri düşük bedellerle gizlice satmışlardır. İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçıranlara ücret karşılığında yardım eden İtalyalardan makinalı tüfek satın alınmıştır. İtalya'dan savaş uçakları da temin edilmiştir. Roma'dan Müdafaa-yı Millîye Vekâleti'ne gönderilen bir yazıda on milyon kapsül ve iki milyon mavzer fişeğinin yanı sıra dokuz tayyarenin de vapurla Anadolu'ya sevk edildiği ifade edilmiştir. TBMM İtalya'dan sadece silah ve cephane satın almamıştır. Ordunun diğer ihtiyaçları arasında yer alan elbise, çadır gibi malzemeler de tedarik edilmiştir. Bu çerçevede Antalya'daki İtalyan bankasına ödenen yarım milyon Frank bedeli olarak 30 bin elbise ve 20 bin çadır, 18 Ekim 1921'de hareket eden bir gemi ile 10 milyon kapsül sevk edilmiştir. Ayrıca 15 bin ceket ve pantolon, 160 bin fanila da satın alınan ürünler arasında yer almıştır. 1922 başında bir İtalyan şirketiyle yapılan anlaşma neticesinde 18 bin takım çadır Anadolu'ya gönderilmiştir.[25]

4. Çanakkale Krizi ve İtilaf Devletleri Arasındaki Anlaşmazlığın Büyümesi

Büyük Taarruz sonrası İtilaf Devletleri arasında Türk ordusuna yardım konusu üzerinde büyüyen anlaşmazlık Çanakkale Krizi sırasında iyice gün yüzüne çıkmıştır. Yunan yenilgisi ile beraber İngiltere'nin Yakın Doğu politikası iflas etmiştir. Akdeniz ve Boğazlar üzerindeki menfaatlerini kaybetmek istemeyen Londra, Türklerin Çanakkale'yi ele geçirmesini engellemeye çalışmıştır. Lloyd George, Gelibolu'yu "dünyanın stratejik olarak en önemli bölgesi" olarak ifade etmiştir. Lord Curzon İstanbul ve Gelibolu'nun Ankara Hükümetinin yönetimi altına girmesine izin verilmeyeceğini

[24] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri III*, çev. Cemal Köprülü, Cumhuriyet, İstanbul 2001, s. 34-35.

[25] Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, C 62, S. 233, 1998, s. 192.

açıklamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya Boğazlar etrafında "tarafsız bölge" olarak tanımladıkları alanda askerlerini konuşlandırmışlardır. Türk ordusunun bu bölgeye geçmesini Londra istememiştir. Müttefiklerine danışmadan tek başına hareket eden İngiliz Hükümeti sömürgelerinden Boğaz bölgesinin korunması için asker talep etmiştir. Bu haberin gazetelerde yayınlanması sonrası Türklerle yeni bir savaşa girmek istemeyen Fransa Londra'nın kendi başına hareket etmesine büyük tepki göstermiştir.[26]

Fransa'nın askerlerini Boğaz bölgesinden çekme kararı aldığına dair haberler gazetelerde yayınlanmaya başlamıştır. Bu durum İngiltere açısından beklenmedik gelişme olmuştur. Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge 19 Eylül'de Fransız Başbakan Raymond Poincaré ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Büyükelçi Hardinge Fransa'nın Boğazların Asya yakasından çekilme kararı aldığına dair haberlerin doğruluğunun araştırılmasına yönelik Londra'dan telefon aldığını ve böyle bir durumun ortaya çıkmasına çok şaşırdığını belirtmiştir. Hardinge Fransız birliklerinin geri çekilmesi gibi önemli bir karar alınırken İngiliz Hükümetinin önceden haberdar edilmemesinden dolayı sitem etmiştir. Bu askerî birliklerin İtilaf Devletleri arasındaki dayanışmayı göstermek için bölgede konuşlandığını söylemiştir. Başbakan Raymond Poincaré ise verdiği cevapta İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser Vekilinin bu konuda diğer İtilaf Devletleri temsilcilerini haberdar ettiğini söylemiştir. Gerçekten de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold 20 Eylül 1922 tarihli Londra'ya gönderdiği mesajında Fransız Yüksek Komiseri Vekilinin hükümetinden aldığı talimat sonrası Çanakkale'deki Fransız müfrezesinin derhal geri çekildiğini belirtmiştir. Rumbold, İtalyanların da aynı şekilde müfrezelerini geri çekeceklerini ifade etmiştir.[27]

Londra, Paris'in bu adımını aralarındaki müttefikliğe bir ihanet olarak görmüştür. Nitekim Büyükelçi Hardinge Fransız birliklerini

[26] Mustafa Çulfalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi* Dergisi, C. 15, S. 45, 1999, s. 801-806.

[27] *Documents on British Foreign Policy* 1919–1939, First Series, Volume XVIII, Greece and Turkey, September 3, 1922–July 24, 1923, Ed. by W. N. Medlieott, Douglas Dakin and M. E. Lambert, London: Her Majesty's Stationery Office, 1972, s. 32.-33.

geri çekmenin bölgedeki İngiliz kuvvetlerini Türk ordusu tarafından yapılabilecek herhangi bir saldırıya açık hale getirdiğini Poincaré'ye açıklamıştır. Hardinge'e göre Fransızların bu hamlesi Mustafa Kemal'e İtilaf Devletleri arasında dayanışmanın olmadığını gösterecek ve savaş konusunda Ankara'yı cesaretlendirecektir. Türklere silah sağlandığı iddialarının yanı sıra bir de İngiliz Büyükelçisinin bu şekilde ithamlarını dinlemek Poincaré'yi sinirlendirmiştir. Poincaré İngiliz Hükümetinin savaş politikası izlediğini belirterek Fransa'nın tutumunu savunmuştur. Hardinge bu ifadeye karşı çıkmıştır. Hiçbir hükümetin veya halkın barışı İngiliz Hükümeti ve halkından daha fazla istemediğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine sözlerine açıklık getiren Poincaré, Mustafa Kemal'in tarafsız bölgeyi tanımadığını ve Çanakkale'ye yönelik ciddi bir saldırı tehlikesi olduğunu belirtmiştir. Fransa'da kamuoyunun Türklerle yaşanacak bir çatışma nedeniyle tek bir Fransız askerinin bile hayatını kaybetmesine tahammül edemeyeceğini sözlerine eklemiştir.[28] Bu durum açıkça Fransız birliklerinin Çanakkale'yi savunmak için kullanılamayacağının ifadesi olmuştur.

İngiltere ve Fransa arasındaki bu anlaşmazlık konusu 20 Eylül 1922 tarihinde Lord Curzon ile Poincaré arasında Paris'te yapılan görüşmede de gündeme gelmiştir. Curzon daha önce Fransa'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazı çevresindeki bölgelerin "tarafsızlığını" korumayı kabul ettiğini hatırlatmıştır. Bu çerçevede İtilaf Devletleri kuvvetleri Mustafa Kemal'in her iki bölgeye de girmesine engel olmak için hazırlanmıştır. Nitekim İngiliz Hükümeti İtilaf Devletleri arasında gösterilen bu dayanışmanın, Mustafa Kemal'i Çanakkale'ye yönelik bir harekattan caydırmak için yeterli olacağını düşünmüştür. Curzon İngiliz Hükümetinin elindeki tüm araçlarla oradaki mevzilerini güçlendirdiğini ve müttefikleriyle birlikte Kemalistlerin Boğaz'dan Avrupa'ya olası "işgalini" önlemeye hazırlandığını söylemiştir. Bazı çevrelerde, durumun diplomasi yoluyla kolayca çözülebileceği ve İngiliz Hükümeti tarafından alınan askerî tedbirlerin gereksiz ve hatta tehlikeli olduğu ifade edilmiştir. Ancak Curzon değerlendirmesinde diplomasinin kısa süre önce büyük bir zafer kazanmış bir orduyu kontrol etmede etkili olmayacağını ve

[28] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVIII, s. 32.

Müttefiklerin herhangi bir zayıflığının Mustafa Kemal'e Boğazlar bölgesine yönelik inisiyatif alması için cesaret vererek kendi şartlarını dikte ettireceğini belirtmiştir. Curzon, Fransa ile üzerinde anlaşmaya varılmış bir politika izlenirken Fransız askerî birliğinin Çanakkale'den çekilmesi kararının kendisi için büyük bir sürpriz olduğunu açıklamıştır. Curzon'a göre Fransa bu adımıyla İngiltere'yi desteklemeye hazır olmadığını açıkça göstermiş ve Mustafa Kemal'e kendi planlarını uygulaması için doğrudan bir davet sunmuştur. Fransa'nın bu tutumunun iki ülke arasındaki ittifaka zarar vererek Avrupa'nın geleceği üzerinde "vahim" sonuçlarının olabileceği Curzon tarafından dile getirilmiştir.[29]

Poincaré ise Curzon'a vermiş olduğu cevapta Türk ordusunun kazandığı zaferin yeni bir durum ortaya çıkardığını ve İtilaf Devletlerinin eski pozisyonlarını artık sürdüremeyeceklerini vurgulamıştır. Bu noktada Poincaré, Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin İzmir'den gönderdiği telgrafı okumuştur. Mustafa Kemal, askerlerinin Misâk-ı Millî'nin kapsadığı tüm toprakları ele geçirmesini engelleyemeyeceğini General Pellé'ye açıkça bildirmiştir. Poincaré'ye göre durum ciddidir ve Türk ordusunun İstanbul ve Trakya'yı elde etmesine izin verilmelidir. Mustafa Kemal'in, Misâk-ı Millî'de tasarlanandan daha fazla toprak alma niyetinin olmadığının altını çizen Poincaré Türklerle yaşanacak bir çatışmanın Fransa için doğuracağı diğer sorunlara da işaret etmiştir. Buna göre Fransa, Müslümanların yaşadığı sömürgelere sahip bir ülkedir. Türk ordusuna karşı başlatılacak bir savaşın bu sömürgelerde oluşturacağı hoşnutsuzluk Poincaré'yi tedirgin eden bir husus olmuştur. Poincaré Tunus'tan, Mustafa Kemal'e zaferinden dolayı çok sayıda tebrik telgrafı gönderildiğini söylemiştir. Tüm bunların yanı sıra maddi imkânsızlıklar da Fransa'yı Türklerle yaşanacak bir çatışmadan uzak tutan konulardan olmuştur. Nitekim Poincaré Fransa'nın hâlihazırda bölgeye gönderecek askerî gücü olmadığını ifade etmiştir.[30] Böylece İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılığı iyice belirginleşmiş ve Çanakkale Krizi'nde İngiltere müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştır.

[29] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVIII, s. 39-42.
[30] *Documents on British Foreign Policy*, Volume XVIII, s. 42-45.

SONUÇ

1920 yılında Yunanistan'daki seçimleri Venizelos karşısında Kral Konstantin yanlılarının kazanması İtilaf Devletlerinin Yunanistan'la ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Böyle bir ortamda Türk millî hareketinin Anadolu'da güç kazanması Fransa ve İtalya'yı TBMM ile uzlaşma yoluna itmiştir. Türk ordusuna bu iki ülkeden silah satışı olmuştur. Ayrıca yurt içinde bulanan Fransız ve İtalyan kontrolündeki depolardan Anadolu'ya silah aktarılmıştır. Yunan görevlilerin Fransız ve İtalyan bayrağı taşıyan gemilerde kaçak silah araması yapmasına izin verilmemiştir. İngiltere tüm bu gelişmelerin farkında olmuştur. Ancak bu konuları gündeme getirerek her iki ülke ile de ilişkilerini olumsuz etkilemek istememiştir. Bunun yerine İngiltere Türk-Yunan sorununu bir an önce diplomasi yoluyla çözmeyi hedeflemiştir. İngiltere Yunanistan'ın Anadolu'da işgal ettiği bölgeleri elinde tutmasının TBMM ile yapılacak müzakerelerde avantaj sağlayacağını düşünmüştür. Ancak Büyük Taarruz sonrası Yunanistan'ın kesin mağlubiyeti İngiltere'nin bu planını uygulanamaz hale getirmiştir.

Yunanistan ve İngiltere Anadolu'daki askerî bozgundan Fransa ve İtalya'yı sorumlu tutmuştur. İngiltere Fransa'nın Türk ordusuna yaptığı yardımlara dair kendisine ulaşan raporları gündeme getirip tepki göstermiştir. İngiltere Anadolu'daki millî harekete sağlanan silahların Irak'ta kendi kuvvetlerine karşı kullanabileceğini ileri sürmüş ve Fransa'yı suçlamıştır. Yunanistan ise ülkesindeki Fransız askerî görevlileri kovmuştur. Fransız subayların Türk ordusunda görev aldığını ileri sürmüştür. Fransa tüm bu iddiaları reddederek Fransız Hükümetinin Anadolu'daki milliyetçilere silah satmadığını belirtmiştir. Ancak bu açıklama ne Yunanistan ne de İngiltere için tatmin edici olmuştur. Büyük Taarruz'un İtilaf Devleri arasında oluşturduğu güven bunalımı Çanakkale Krizi'nde de kendisini göstermiştir. Fransız ve İtalyan hükümetlerinin Londra'ya danışmadan bölgeden askerî kuvvetlerini çekmesine İngiliz Hükümeti tepki göstermiştir. Fransa ve İtalya'nın izlediği politikalarla Mustafa Kemal'i cesaretlendirdiği ifade edilmiştir. Büyük Taarruz'un ardından Türk ordusuna yardım ve sonrasında yaşanan Çanakkale Krizi İtilaf Devletleri arasındaki müttefiklik duygusunu zedeleyerek Londra ve Paris arasındaki ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

KAYNAKLAR

1. İngiliz Milli Arşivi: (The National Archieve TNA):

Cabinet Papers (CAB):

- 48 (22), "The Greco-Turkish Situation", 7 September 1922.

Foreign Office (FO):

- 424/254, "Turkey", 1922.

2.Resmî Yayınlar:

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, First Series, Volume XVII, Greece and Turkey, January 1, 1921–September 2, 1922, Ed. by W. N. Medlieott, Douglas Dakin and M. E. Lambert, London: Her Majesty's Stationery Office, 1970.

Documents on British Foreign Policy 1919–1939, First Series, Volume XVIII, Greece and Turkey, September 3, 1922–July 24, 1923, Ed. by W. N. Medlieott, Douglas Dakin and M. E. Lambert, London: Her Majesty's Stationery Office, 1972.

3.Kitaplar ve Makaleler:

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Bozkurt, Abdurrahman, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XXVI, S. 76, 2010, s. 27-54.

Çelebi, Mevlüt, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, C. 62, S. 233, 1998, ss. 157-206.

Çulfalı, Mustafa "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi* Dergisi, C. 15, S. 45, 1999, ss. 801-820.

Daleziou, Eleftheria, *Britain and the Greek-Turkish war and settlement of 1919-1923: the pursuit of security by "Proxy" in Western Asia Minor*, PhD thesis, University of Glasgow, Department of History, 2002.

Finefrock, Michael M., "Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies, June-August 1922", *The Journal of Modern History*, Vol. 52, No. 1 (1980), ss. D1047-D1066.

Goldstein, Erik, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*, Vol 32, No. 2, 1989, ss. 339-356.

Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi-IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Hale, William, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, London 2013.

Hall, Hines, "Lloyd George, Briand and the Failure of the Anglo-French Entente", *The Journal of Modern History*, Vol. 50, No. 2, 1978, ss. D1121-D1138.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri III*, çev. Cemal Köprülü, Cumhuriyet, İstanbul 2001.

Öztoprak, İzzet, "Ankara İtilafnâmesi (1921)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-itilafnamesi-1921/ (Erişim Tarihi: 11.05.2022).

Sarısaman, Sadık - Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXV, 2016, ss. 269-310.

Turan, Şerafettin, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 2. Kitap, 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.

Woodhouse, Henry, "Anglo-French Discord in Turkey", *Current History (1916-1940)*, Vol. 15, No. 4, 1922, ss. 653-659.

ONUNCU BÖLÜM
YABANCI BASINDA BÜYÜK TAARRUZ

Yunan Basınında Büyük Taarruz ve Türk Zaferi

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR*

GİRİŞ

Milli Mücadele'nin Batı Cephesi'nde gerçekleşen Türk-Yunan Savaşı'nın son çatışma evresini 1922 Ağustosundaki Büyük Taarruz oluşturmaktadır. Bu muharebeye kadar Türk-Yunan Savaşı'nı oluşturan muharebeler -İkinci İnönü'yü tamamlayan Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri istisnasıyla- hep Yunan ileri harekâtları neticesinde meydana gelmiş, Türk tarafı bu muharebelerde savunmada kalmıştı. 26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasında gerçekleşen ve Yunan kaynaklarında *Türk Taarruzu* veya [Yunan] *Geri Çekilme Muharebeleri* olarak addedilen[1] Büyük Taarruz ise Türk ordusunun taarruz harekâtına giriştiği muharebenin adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk nihai zaferiyle sonuçlanan Büyük Taarruz neticesinde üç yıldan fazla bir süre Batı Anadolu'yu işgali altında tutan Yunan ordusu, ağır bir yenilgi alarak Anadolu topraklarını tümüyle terk etti. Sonraki yıllarda Yunan toplumsal belleğine *felaket/katastrofi* olarak yerleşen bu olay ve ardı sıra ortaya çıkan gelişmeler, yaşandığı dönemde Yunan siyasetinde ve kamuoyunda adeta bir şok etkisi yarattı. Yunan yenilgisi ve beraberindeki Türk zaferini herhangi bir mecrada dile getirmek ilk günlerde neredeyse bir tabu olarak görüldü.

Bu çalışmada Türk-Yunan Savaşı'nın son evresi olan Büyük Taarruz sırasındaki gelişmeler ve Yunan ordusunun nihai yenilgisi, Yunan basınında yer alan haberler ve yorumlar çerçevesinde incelenerek Türk zaferinin Yunan siyasetinde ve toplumunda yarattığı etki mercek altına alınmıştır.

* Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı.
kilicoglu@ankara.edu.tr
ORCID NO: 0000-0002-8596-7215.

[1] Genikon Epiteleion Stratou, *İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Ta pro tis Tourkikis Epitheseos Gegonota, Septemvrios 1921-Avgoustos 1922*, Tomos Ektos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai 1960; Genikon Epiteleion Stratou, *İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), To Telos tis Ekstrateias 1922, Ypohoritikoi Agones ton A΄ kai B΄ Somaton Stratou*, Tomos Evdomos: Meros Proton, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai 1962.

1.Anadolu'daki Yunan İşgaline Genel Bakış ve Yunan Kamuoyunun Tutumu

19. yüzyıl başlarında nispeten küçük bir toprak parçası üzerinde kurulan Yunan devleti, zaman içinde topraklarını genişletme arzusuyla bilhassa doğuya, Osmanlı Devleti topraklarına yönelik bir yayılma siyaseti izlemeye başladı. Kısaca *Megali İdea/Büyük Ülkü* olarak adlandırılabilecek olan bu yayılmacı siyasetle Yunanistan, Osmanlı topraklarındaki Rumlarla soy bağı kurmaya çalışarak Rumların yaşadığı bölgeleri kendi ülke sınırlarına dâhil etmeye çalışıyordu. Bu doğrultuda 20. yüzyılın başlarından itibaren yoğun bir propaganda ve savaş kampanyası yürüten Yunan siyasetçileri, Balkan Savaşlarında elde edilen toprak kazanımlarının ardından Birinci Dünya Savaşı'nı *Büyük Yunanistan* rüyasının hayata geçirilmesi için bir fırsat olarak değerlendirdi. *Megali İdea*'nın en önde gelen savunucusu Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, ülkesinin kralıyla ters düşmek pahasına Yunanistan'ı 1917 yılı sonlarında Müttefikler yanında savaşa soktu. Savaş neticesinde Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti, *iki kıta ve beş denize yayılan büyük Yunan devleti* hayalinin gerçekleştirilmesi bağlamında Venizelos'un umudunu tazelerken, Yunan başbakanı, bu hayalin, birkaç yıl içinde Yunanistan'ın *felaketine* dönüşeceğini kestirememişti.

Paris Barış Konferansı'ndaki performansıyla *"Anadolu'dan koca bir lokma yutmaya hak kazanan"*[2] Venizelos, bilhassa İngiltere tarafından desteklendi ve neticede 15 Mayıs 1919'da Yunan askeri İzmir'e çıktı.[3] Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal hareketi, Müttefikler açısından farklı amaçlara hizmet etse de, aslında Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılması projesinin hayata geçirilme aşamalarından birini teşkil etmekteydi. Bu planla birlikte İngiltere, Yakın Doğu'daki

[2] Margaret Macmillan, *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 534.

[3] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914- 1924)*, çev. Tevfik Alanay, Milliyet Yayınları, 1972, s. 157-163; Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 70-71. Paris Barış Konferansı sırasındaki Yunan propaganda çalışmaları için bkz. Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul 1963; Eleutherios Venizelos, *Greece Before the Peace Congress of 1919: A Memorandum Dealing with the Rights of Greece*, Oxford University Press American Branch, New York 1919.

amaçlarına ulaşmak için güçlü Müttefiklerini bertaraf ederek Yunanistan'dan ve bu ülkenin ordusundan yararlanabilecek, Yunanistan ise 'müttefiki' İngiltere'ye sırtını dayayarak Anadolu'daki toprak iddialarına ulaşabilecekti. Böylece Yunanistan, Müttefiklerin Yakın Doğu'daki çıkarlarının bir nevi koruyucusu [ya da kurbanı] rolünde Anadolu'yu işgale başlarken, askerlerine de *"esaret altındaki Helen kardeşleri kurtaracakları"*[4] için *milli* ve *kutsal* bir vazife yüklüyordu.

İzmir'in işgali Yunan kamuoyu tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Abartılı *Megali İdea* yorumları Yunan gazetelerinde sayfalarca yer bulurken, *"beş yüz yıllık esaretin sona erdiğinden"*, *"Küçük Asya'daki kardeşlerin özgürlüğe kavuştuğundan"*, *"Büyük Yunanistan rüyasının gerçek olduğundan"* bahsediliyordu.[5] Fakat bir yıl sonraki Sevr Antlaşması'nın 'başarısı' bile Venizelos'u iktidarını kaybetmekten kurtaramadı. Sevr'in Yunan kamuoyunda büyük bir zafer olarak algılanmasına ve hatta bunca *Megali İdea* propagandasına rağmen, Venizelos'un Kasım 1920'deki seçimleri kaybetmesi, Yunan iç ve dış siyasetinde bir kırılma noktası oldu. Seçimlerin ardından, sürgünde olan Kral Konstantinos'un Yunan tahtına geri dönmesi ve Kral yanlısı hükümetlerin iktidara gelmesi, ilk etapta Anadolu'daki savaşın biteceğini akıllara getirse de, beklendiği gibi olmadı. Buraya bir parantez açmak gerekirse, Kral ile Venizelos arasında Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren süregelen bir ihtilaf söz konusuydu ve bu mesele, yalnızca siyaseti değil, orduyu ve Yunan toplumunu da derin bir kamplaşmaya sürüklemişti. Venizelos, saldırgan ve yayılmacı bir *Megali İdea* politikası izlerken, Kral'ın *Megali İdea*'sı, Yunanistan'ın -sözde- içte kalkınmasıyla ilgiliydi.[6] Dolayısıyla iktidara Venizelos karşıtlarının taşınması da, Yunan halkında,

[4] Esaret altındaki Helenler [Alytrotos Ellinismos], Yunan devletinin kurulmasının ardından, başta Türkler olmak üzere yabancı egemenliği altında kalan tüm Yunanları/Helenleri adlandırmak için Yunan tarihyazımında kullanılan bir terimdir.

[5] Söz konusu ifadeler için *Ethnos*, *Eleftheros Typos*, *Astir*, *Empros*, *Politeia* gibi Yunan gazetelerinin İzmir'in işgalinin ardından günlerce yayınladıkları haber ve köşe yazılarına bakılabilir.

[6] Yunan tarihyazımında Ulusal Bölünme [Ethnikos Dihasmos] olarak adlandırılan bu süreçle ilgili olarak bkz. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Dokuz Eylül Üniversitesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu*, ed. Mustafa Daş, Türkmen Töreli, vd., Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2015, 347-360.

yayılmacı *Megali İdea* propagandasının sona ereceği ve Anadolu'da ne için savaştığını bilmeyen askerlerin evlerine döneceği umudunu yeşertmişti. Ancak Kral'ın Yunanistan'a dönüşü, savaşın bitmesi bir yana, daha şoven bir *Megali İdea* politikasının hayata geçirileceği bir süreci başlattı.[7] Başka bir deyişle Kral yanlısı hükümetler, Anadolu'daki savaş kampanyasını sürdürmek konusunda daha ısrarcı ve daha saldırgan bir tutum içinde oldular.

Bu süreçte Yunan basını da bölünmüş durumdaydı. Bir tarafta Venizelosçu gazeteler, diğer tarafta Kralcı gazeteler, Anadolu'daki Yunan işgali süresince hem savaş haberlerini kamuoyuyla paylaşıyor hem de birbirlerine karşı kamplaşmayı körükleyici yazılar yayınlıyorlardı. Ancak bununla birlikte her iki tarafın da hemfikir olduğu bir konu vardı: *Megali İdea*. Kamplaşma ne kadar derin olursa olsun, Yunan halkının çoğunluğunun ortak hayali *Megali İdea*'ydı, yalnızca söz konusu 'ideal'e ulaşma gayreti ve izlenen yöntemler farklıydı.

Diğer yandan bir istisna olarak her iki tarafa da dâhil olmayan Yunan sol basınının bu dönemde tutumu ilginçtir ki, bu grup esasen *Megali İdea* ve savaş karşıtı propagandalarıyla dikkati çekmekteydi. Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı süresince Yunan solunun tutumunu yansıtan en önemli yayın organı ise *Rizospastis* gazetesiydi. 1917 Ekim Devrimi'nin etkisinde kalan ve bu çerçevede yayın hayatını sürdüren, Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'nin[8] -1924'te Yunanistan Komünist Partisi- gazetesi *Rizospastis*, hükümet politikalarını sert bir dille eleştiriyor, gelişmeleri emperyalizm-sosyalizm tartışmaları ekseninde ele alıyordu. Diğer gazeteler tarafından sürdürülen işgal ve savaş propagandasına karşı, emperyalizme, Yunan yayılmacı siyasetine, *Megali İdea*'cılığa ve savaşa 'hayır' propagandasını yürütüyor, *"korkunç bir macera"* olarak nitelendirdiği[9] Yunan işgalini

[7] Dido Sotiriou, *I Mikrasiatiki Katastrofi kai i Stratigiki tou Imperialismou stin Anatoliki Mesogeio*, Athina: Kedros, 17. B., 2016, 29-32.

[8] Sosialistiko Ergatiko Komma Ellados (SEKE), Kasım 1918'de Yunanistan'da kurulan ilk sosyalist siyasi partidir. Partinin 1924 yılı Kasım ayındaki 3. Olağanüstü Kurultayında adı, Kommounistiko Komma Elladas (KKE) / Yunanistan Komünist Partisi olarak değiştirilmiştir. 1918'den 1924'e kadar olan dönemde parti politikaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Kostas Paloukis, "Apo to SEKE sto KKE, to Zitima tis Mpolsevikopoiisis sto Elliniko Sosialistiko Kinima 1918-1924 (Meros A)", *Outopia*, Tevh. 73, (Ian.-Fevr. 2007), 23-39.

[9] *Rizospastis*, 8 Iouliou [21 Temmuz] 1921, Arith. 1416, 2.

sert bir dille eleştiriyordu. Venizelos iktidarı sırasındaki muhalif duruşundan dolayı saldırıya uğrayan gazete,[10] Kral Konstantinos'un dönüşüyle ve yeni kurulan kralcı hükümetler sırasında da çizgisinden asla taviz vermedi. Yunan hükümetlerini, emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet etmekle itham eden *Rizospastis*, seferberlik uzadıkça savaş karşıtı tutumunu belirginleştirdi. Gazete, Yunanistan içinde ve hatta Anadolu'daki Yunan işgal ordusunda, savaş karşıtlığı üzerine hatırı sayılır bir propaganda kampanyası da yürüttü. Her ne kadar Yunan işgal ordusundaki komünist propaganda, açıktan açığa ve kitlesel bir eyleme dönüşmese de, askerler arasında var olan savaş bıkkınlığına bir politik dil oluşturması bakımından kayda değer bir gelişmeydi.[11]

Milli Mücadele boyunca Yunan gazeteleri, sol basın istisnasıyla ister Venizelosçu ister Kralcı olsun hep işgal yanlısı bir tutum içinde oldular. Seçimlerden önce Venizelosçu gazetelerin Yunan toprak talepleri konusunda aşırıya kaçan istekleri,[12] Kral'ın dönüşünden sonra Kral yanlısı gazeteler tarafından aynen dile getiriliyor, hatta bu gazeteler, neredeyse Venizelos'tan daha çok *Megali İdea*'cı bir tutum sergiliyorlardı. Örneğin, 1921 yılı başlarında Ankara'ya bağlı Türk düzenli ordusuyla ilk çarpışmasını İnönü önlerinde yaşayan ve bozguna uğrayan Yunan ordusuna dair *"emsalsiz savaşan Yunan askerleri"* ve hatta yenilgiye dair *"Eskişehir zaferi"*, *"Yunan ordusunun zaferi"* gibi söylemleriyle dikkati çeken Kral yanlısı

[10] Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün sonra Paris'te Kral yanlısı subaylar tarafından Venizelos'a karşı bir suikast girişimi gerçekleştirilmiş, hemen ardından Atina'da Venizelos yanlıları muhalif gazetelere saldırılar düzenlemiştir. Mevcut iktidara olan karşıtlığının, Konstantinos taraftarlığı ile hiç ilgisi olmayan, sosyalist fikirleri benimsediği için Konstantinos'la birlikte Venizelos'a da muhalif olan *Rizospastis* gazetesi de bu süreçte saldırıların hedef noktası haline gelmiştir. Suikast girişiminin hemen ertesinde büroları tahrip edilen gazete bir hafta boyunca yayınına ara vermiştir. Saldırıyla ilgili detaylar için bkz. *Rizospastis*, 9 Avgoustou [22 Ağustos] 1920, Arith. 1086, 1.

[11] Foti Benlisoy, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler: Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan (1919-1922)*, İstos Yayın, İstanbul 2014, 26-27.

[12] Örnekler için Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na kadar geçen süre içinde, Atina'da yayımlanan *Patris*, *Ethnos*, *Astir* ve Selanik'te yayımlanan *Makedonia* gazetelerinin çeşitli nüshalarına bakılabilir.

Politeia gazetesi, gerçeklerden uzak bilgi aktarımıyla halkı yanıltıyor, yayılmacı toprak taleplerini abartıyordu.[13]

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Yunan gazetelerinde yine benzer bir tutumla karşılaşmak mümkündür. Venizelosçu gazeteler, Yunan ordusunun muharebeyi kaybetmesine yönelik *yenilgi* ifadesinden ziyade genel olarak *geri çekilme* ifadesini kullanmakla birlikte, Türk tarafının *zafer* kazandığına dair herhangi bir ifadeye yer vermiyorlardı. Diğer yandan, asıl ilginç olan, hükümet yanlısı gazetelerin Yunan kamuoyunu manipüle ederek gerçekçi olmayan haberler yapması ve halkı yanıltmaya ve oyalamaya devam etmesiydi. Hatta bu gazeteler daha da ileri giderek Sakarya'da bir Yunan zaferinin kazanıldığından ve Türklerin geri çekildiğinden bahsediyor, tarihi adeta yeniden icat ediyorlardı.[14] Hükümet yanlısı gazetelerin, halkın umutlarıyla oynama ve gerçekleri saklayarak halkı yanıltma stratejisi, Büyük Taarruz sırasında da devam edecekti.

Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan Sakarya'nın ardından Yunan ordusu ciddi bir yıpranma ve çözülme sürecine girerken, Yunan askerinin de savaştan bıktığını, yılgın ve bitkin bir vaziyete geldiğini ifade etmek gerekir. Bu süreçte Yunan komuta kademesi bir taraftan ordu içindeki firarilerle uğraşırken, diğer taraftan askerler arasında güç kazanmaya başlayan komünist propagandayla da savaşıyordu. Zaten Venizelosçu-Kralcı ayrılığından ötürü ordu içindeki kamplaşma hat safhadaydı, bu durum emir-komuta zincirinde ciddi aksamalara da neden oluyordu. Tüm bunların yanında Yunan hükümetinin dış finansal destek bulmakta güçlük çekmesi ve buna bağlı olarak savaş strateji ve politikalarını geliştirmekte zorlanması da

[13] Birinci İnönü Muharebesi'ne dair söz konusu ifadelerin yer aldığı sayı için bkz. *Politeia*, 1 Ianouariou [14 Ocak] 1921, Arith. 493, 12. Bu çalışmada kullanılan tarihler metin içinde günümüz miladi takvimine uygun olarak verilmiştir. Ancak bu dönemde [Şubat 1923'e kadar] Yunanistan'da yürürlükte olan takvim uygulaması, Jülyen esasına dayanmakta olup bu takvim, Gregoryen esaslı miladi takvimi 13 gün geriden takip etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan Yunan gazetelerinin tarihleri, dipnotlarda orijinal (Jülyen esaslı) haliyle aktarılırken, yanlarına parantez içinde miladi takvimdeki (Gregoryen esaslı) karşılıkları Türkçe olarak eklenmiştir.

[14] *Skrip*, 1 Septemvriou [14 Eylül] 1921, Arith. Fyl. 7052, s. 1, 4; *Skrip*, 3 Septemvriou [16 Eylül] 1921, Arith. Fyl. 7053, s. 1; *Politeia*, 3 Septemvriou [16 Eylül] 1921, Arith.1351, s. 1, 8. Hatta İzmir Rum gazetesi Kosmos'un bile 14 ve 16 Eylül tarihli nüshalarında "Sakarya'da Yunan Zaferi" şeklindeki haber başlıkları dikkati çekmektedir. *Kosmos*, 1 Septemvriou [14 Eylül] 1921, s. 2; 3 Septemvriou [16 Eylül] 1921, s. 2.

hükümeti yeni arayışlara yöneltmişti. Örneğin bu süreçte İstanbul üzerine yürünmesi fikri gündeme gelirken, Yunanların *Küçük Asya* olarak tabir ettikleri Anadolu'da, İzmir merkezli olmak üzere özerk bir devlet kurma düşüncesi de Yunan tarafının savaş politikalarındaki belirsizliğini ve bir bakıma çaresizliğini de gözler önüne sermekteydi.[15]

Bu süreçte Yunan basınındaki bölünme de aynı şekilde devam ediyor, Venizelosçu gazeteler hükümet politikalarını eleştirirken, hükümet yanlısı basın provokatif ve hayali söylemlerle kamuoyunu oyalamayı sürdürüyordu. Ancak Anadolu'daki Yunan ordusunun gerçek durumu, halka hiçbir şekilde aktarılmıyordu.

2. Yunan Paradoksu: Zafer mi? Yenilgi mi? Büyük Taarruz'un Yunan Basınındaki Yankıları

Ve tarihler 26 Ağustos 1922'yi gösterdiğinde, Yunan ordusu beklenmedik bir şekilde Türk taarruzuyla karşılaştı. Afyon üzerinden gerçekleşen saldırı, Yunan gazetelerine ilk etapta küçük bir askeri hareketlilik şeklinde yansıdı, zira bir yıla yakın bir süredir Anadolu'da askeri açıdan bir sükûnet hâkimdi ve Yunan tarafı, Türklerin tam bir gizlilik içinde planladığı bu taarruz hareketine aslında hazırlıksız yakalanmıştı. İstanbul ve İzmir konuları gündemdeyken, Yunan komuta kademesi ve hükümet mensupları, Türk tarafından bir taarruz hareketini, hatta Afyon üzerinden gerçekleştirilecek bir taarruz hareketini hiç hesaba katmamışlardı. Dolayısıyla taarruzun ilk günlerinde Yunan basınından Türk taarruzuna dair net bilgi edinmek pek mümkün olmamıştır, zira gerek hükümet yanlısı gerekse Venizelos yanlısı gazeteler bu muharebeyi başlangıçta oldukça önemsiz gördüler. Anadolu'da her şeyin yolunda olduğuna dair haberler aktarılırken, 'Yunan zaferinin' pek yakında ilan edileceği ifade ediliyor, yine abartılı ve gerçekçilikten uzak bir yaklaşım sergileniyordu. Kralcı *Politeia* gazetesi, örneğin, *"Kemal'in saldırısı"* olarak adlandırdığı Türk Büyük Taarruzu için *"önemsiz bir girişim"* nitelemesinde bulunuyor, Kemal'in *"şanlı Yunan ordusu karşısında"* mutlak başarısızlığa uğrayacağı ve geri çekileceğini iddia ediyor, Türk

[15] İstanbul ve İzmir konusundaki fikir ve eylemlerle ilgili olarak bkz. Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara 2002, s. 395-401.

taarruzunu küçümsüyordu.[16] Venizelosçu *Patris* gazetesinin 27 Ağustos tarihli haberindeyse *"Kemal dikkat çekmek istiyor, Kemal'in saldırılarına her yerde direnilir ve karşılık verilir."* şeklindeki ifadeler dikkati çekiyordu.[17]

Taarruza dair ilk resmi açıklama 27 Ağustos'ta gazetelerde yer alırken, 28'inde de hükümet açıklamaları devam ediyor, ancak bu duyurularda yalnızca muharebenin ne zaman başladığı bilgisi aktarılıyordu. Söz konusu duyuruların içeriği o kadar sığ ve yetersizdi ki, muharebenin nasıl gelişim gösterdiğine yönelik bir bilgi bulunmamakla birlikte, okuyucu, Türk taarruzunun büyük çaplı bir girişim olmadığı, hatta bu çarpışmanın bir muharebe niteliği bile bulunmadığı izlenimine kapılıyordu.[18] Aslında Yunan hükümetinin bu dönemde halkı yanıltıcı açıklamalar yaptığını, bilgi sakladığını ve gerçekleri halka aktarmadığını söylemek mümkündür. Basın üzerinde de sıkı bir denetim ve sansür uygulaması söz konusu olduğu için gazeteler de resmi tebliğlerden yola çıkarak bilgi aktarımında bulunuyordu. Ancak göz ardı edilmemesi gereken nokta, Yunan gazetelerinin sansüre rağmen bütün gerçeklerin farkında olarak yalan haber aktarımında bulunmasıdır. Zira haber alma kaynakları yalnızca hükümet açıklamalarından oluşmuyordu, yabancı basın faktörü ile cephede bizzat bulunan savaş muhabirlerini unutmamak gerekir. Ancak gazeteler, kamuoyunu aydınlatmak yerine gerçekleri saklamayı tercih ediyorlardı.

Patris gazetesinin 27 Ağustos'ta aktardığı haber, hükümetin, gerçekleri nasıl sakladığını gözler önüne sermekteydi. Yunan hükümetine göre, düşman [Türkler] aslında bir başarı göstermemişti, Kemal'in henüz muharebe devam ederken yaptığı açıklamalar yalnızca propagandaydı:

> "Kemal'in açıklamaları, propaganda amaçlıdır ve telgraflarla her noktaya iletilmektedir, burada sözü edilenler daha önceki muharebelerde elde edilen başarılardır ve hatta bu duyurular en ufak bir önemi olmayan yerel işletmelerle ilgilidir. Her iki taraf da güç topluyor ve Kemal, cephenin farklı noktalarında yalnızca önemsiz tacizlerde bulunuyor…" "…Kemal'in

[16] *Politeia*, 14 Augoustou [27 Ağustos] 1922, Arith. 1672, s. 7.
[17] *Patris*, 14 Augoustou [27 Ağustos] 1922, Arith. 223, s. 4.
[18] *Skrip*, 15 Avgoustou [28 Ağustos] 1922, Arith. 7406, s. 4.

> uyguladığı bu yöntemler, genel olarak Avrupa'da durumunun iyi olduğunu kanıtlamasından öteye geçemez. Devam eden bir muharebenin sonucu henüz belli olmaz, Kemal'in açıklamaları doğru değildir..."

Hükümetin bu açıklamalarına yer veren *Patris* gazetesi, haberin devamında Türklerin 'zayıflığından' söz ediyor ve hatta gündemde olan muharebeden ziyade, Yunan ordusunun İstanbul'a ilerleme projesinden bahsederek Türk taarruzunu hafife aldığını gösteriyordu.[19]

Daha da ilginci, hayal dozu yüksek, hatta tümüyle gerçekdışı olarak nitelendirilebilecek haberler de gazete sütunlarında yer buluyordu. Örneğin çarpışma sırasında Yunan ordusunun gerilemesinden hiç söz edilmezken, Türk tarafının geri çekildiği, Yunanların *kahramanca* savaştığı ve Türkleri püskürttüğü, zaferin çok yakın olduğu şeklinde haberler yapılıyor, halk adeta hayal dünyasında uyutuluyordu. Haberlerinde Türklere yönelik genellikle küçümseyici ve hakaret dolu ifadeler kullanan, fanatik kralcı gazete *Proini*, Kral Konstantinos'un yakında İstanbul'u da *alacağını* ve Ayasofya'da taç giyeceğini iddia ediyor, deyim yerindeyse *Megali İdea*'cılık oynamaya devam ediyordu.[20]

Bu hayalperestliğin yanında, yalnızca sol *Rizospastis* gazetesinin sütunlarından nispeten doğru haberler yakalamak mümkündür, ancak o da bu dönemde yoğun bir sansüre uğruyordu. Diğer gazetelere göre daha sağduyulu bir tutum sergileyen *Rizospastis*, Türklere yönelik de daha naif bir dil kullanıyordu. Diğer bütün gazeteler Türklerden *düşman* olarak söz ederken, *Rizospastis*, Türk ordusunu aşağılayıcı ve karalayıcı bir dilden uzak duruyordu. Bu bağlamda gazeteyi tümüyle tarafsız olarak nitelendirmek doğru olmasa da, *Rizospastis*'in Türk tarafından da haberler aktarmaya çalışması, diğerlerine göre daha gerçekçi bir tutum içinde olduğunu gösteriyor diyebiliriz.

30 Ağustos günü, henüz muharebe devam ettiği sırada, Venizelosçu *Patris* gazetesinde yer alan başyazıda, Türk taarruzuna yönelik birtakım değerlendirmeler dikkati çekmektedir. Yazıda, muharebenin gidişatına ve olası sonuçlarına dair temkinli bir yaklaşım sergilenirken, Mustafa Kemal'in böyle bir taarruz hareketine girişmesinin sebebi olarak Kemal'in Müttefikleri etkilemek ve

[19] *Patris*, 14 Augoustou [27 Ağustos] 1922, Arith. 223, s. 4.
[20] *Proini*, 15 Avgoustou [28 Ağustos] 1922, Arith. 7832, s. 1.

yaklaşan barış konferansı dolayısıyla olumlu bir izlenim yaratmak istediği gösteriliyordu. Bahsi geçen barış konferansı, aslında Müttefiklerin Türk tarafına öneri olarak götürdükleri ve Venedik'te toplanmasını planladıkları barış konferansıydı. Büyük Taarruz'un tam da bu konferansla ilgili görüşmeler devam ederken hayata geçirilmesi, Yunan tarafının, muharebeyi Türklerin güç gösterisi olarak değerlendirmesine yol açtı. Yunanlara göre Türkler, gücünü Avrupa'ya kanıtlamak için bu konferansı bir fırsat olarak görmüş, bu nedenle taarruz hareketine kalkışmışlardı. Taarruz için Afyon'un seçilmesi konusunda da değerlendirmelerde bulunan gazete, bu bölgenin, ulaşım ağının merkezi olması dolayısıyla Yunan ordusunun Afyon'u ele geçirmekle ikmal konusunda oldukça avantajlı bir pozisyona ulaşmış olduğundan bahsederek Yunan ikmal merkezinin dağıtılmasıyla Türklerin pozisyonlarını güçlendireceği, bu sebeple Kemal'in taarruzu Afyon'dan başlattığını öne sürüyordu. Ayrıca yazının devamında yer alan *"...Savaşın sonucunu henüz bilmiyoruz, sonuç hala belirsizliğini koruyor. Net olan, düşmanın zaman içinde geliştiği ve güçlendiği..."* şeklindeki ifadeler, gazetenin, savaşın Yunanlar açısından olumsuz bir gidişata sahip olduğunu yavaş yavaş anlamaya başladığını gösteriyordu. Daha açık bir ifadeyle gazete, savaşın Yunanlar açısından sonucunu kestirmeye başlıyor ve temkinli bir dil kullanarak yenilgiye de bir nevi altyapı hazırlıyordu. *"Hükümetin, sorumluluklarının bilincinde olarak tedbirlerini zamanında alacağına eminiz."* ifadeleriyle biten yazı, savaş sonunda alınacak yenilginin sorumluluğunu hükümete yükleyeceğinin de sinyallerini veriyordu.[21]

Aynı gün, kralcı *Proini* gazetesi de, Türk taarruzuna dair değerlendirmelerde bulunarak bu girişimin başlı başına Mustafa Kemal'in projesi olmadığını iddia ediyor, Müttefiklere, bilhassa Fransa'ya yükleniyordu. Fransa'nın Mustafa Kemal'e destek verdiğini ve Türk ordusunu silahlandırdığını öne süren gazete, bu devletin Anadolu'da tutunmak için böyle bir yola başvurduğunu dile getirerek asla başarılı olamayacaklarını, Yunan ordusu karşısında gösterilen bütün çabaların boşa çıkacağını, çünkü Tanrı'nın Yunanistan'dan

[21] *Patris*, 17 Augoustou [30 Ağustos] 1922, Arith. 225, s. 1.

yana olduğunu ifade ediyordu.[22] *Skrip* de benzer şekilde Fransa'ya yükleniyor, Fransa'nın Türk taarruz hareketine destek verdiğini ve Türk ordusuna mühimmatla yardım ettiğini dile getiriyordu.[23] Hatta *"Muhtemeldir ki Yunanistan, Fransız eliyle denize atılacaktır"*[24] şeklinde bir ifadeyle Fransızlara ateş püsküren gazete, ne ilginçtir ki, Yunanistan'ın *asla* yenilmeyeceğini iddia ederken, paradoksal biçimde, 'denize atılmak' gibi yenilgiye dair bir tabir kullanıyordu.

30 Ağustos'ta muharebe nihai Türk zaferiyle sonuçlandıktan sonra bile Yunan gazetelerinin hala bir *Yunan zaferi* olasılığından bahsetmesi dikkat çekiciydi. Yunan ordusunun aldığı kesin yenilginin ardından geri çekilmesi, kralcı *Politeia* gazetesinin sütunlarına *"Düşman hüsrana uğrayacaktır"* ve *"Yunan ordusu düşmanın planlarını kesin olarak boşa çıkaracaktır, bütün millet ordunun çelik iradesinin arkasında durmaktadır"* şeklinde yansıyor, ne yenilgi ne de geri çekilmeye dair bir ifadeye rastlanıyordu.[25] *Proini* gazetesi, hala, Türk ordusunun bu kadar çok tümeni nasıl bir araya getirdiğini ve nasıl güçlendiğini sorgularken, bu muharebeyi, *"Kemal'in kendisini Avrupa'ya kanıtlama isteği"* olarak değerlendiriyordu.[26]

Yunan gazeteleri, muharebenin neticelenmesinin ardından, belli ki yaşanılan ağır yenilginin yarattığı şokun da etkisiyle aslında Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından yaptıkları değerlendirmelere benzer şekilde yorumlarda bulunarak yenilgiyi ilk etapta gizlemeye çalışıyorlar, *yenilgi* kavramını başlangıçta kullanmadıkları gibi, *geri çekilme* ifadesine de pek yer vermiyorlardı. Venizelosçu *Patris* gazetesinde bile ordunun Uşak'a çekildiğinden bahsediliyor, ancak haberde kullanılan ifadenin *"Uşak ordumuz tarafından alındı"*[27] şeklinde olması, yanlış bir algıya yol açıyordu. Başka bir deyişle ordunun geri çekilmesi bile aslında bir başarı hikâyesiymiş gibi aktarılıyordu. Asıl ilginç olan ise Yunan işgaline daha önce uğramış bir bölgenin sanki ilk kez işgal ediliyormuşçasına haber konusu olmasıydı. Aslında bu noktada, Yunan halkının Anadolu

[22] *Proini*, 17 Avgoustou [30 Ağustos] 1922, Arith. 7833, s. 1.
[23] *Skrip*, 17 Avgoustou [30 Ağustos] 1922, Arith. 7408, s. 1.
[24] *Skrip*, 15 Avgoustou [28 Ağustos] 1922, Arith. 7406, s. 1.
[25] *Politeia*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 1675, s. 1; 19 Avgoustou [1 Eylül] 1922, Arith. 1676, s. 1.
[26] *Proini*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 7834, s. 1.
[27] *Patris*, 20 Avgoustou [2 Eylül] 1922, Arith. 228, s. 4.

içlerine dair pek bilgisinin olmaması da gazetenin dilediği gündemi yaratmasına sebep oluyordu. Diğer yandan bazı gazeteler, bilhassa kral yanlıları, kibirli tutumlarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Yenilginin kabulünde bile *"önemsiz bir mağlubiyet"*, *"hala güçlü olan Yunan ordusu"*, *"kahraman Yunan ordusu"* gibi ifadeler gazete sütunlarında yer buluyor, Yunan ordusunun dağılmadığından söz ediyorlardı.[28] *Proini* gazetesine göre Yunan ordusu 'biraz' çekilmek zorunda kalmıştı, ama asla yenilmemişti, dağılmamıştı.[29] Hatta aynı gazete, *"Bugün bize Küçük Asya'dan ayrılmamızı tavsiye edenler, bunu iki yıl önce tavsiye etme cesaretini göstermeliydi. O zaman Anadolu'yu terk edebilirdik, ama artık çok geç…"*[30] şeklindeki ifadeleriyle hem yenilgiyi kabul etmek istemiyor, hem de bu konudaki sorumluluğu Venizelistlerle birlikte Müttefiklere yıkmaya çalışıyordu. Zira işaret edilen iki yıl öncesi, Yunanistan'da iktidar değişikliğinin yaşandığı ve Kral'ın Yunan tahtına geri dönerek Anadolu'daki savaş kampanyasının devamını onayladığı süreçtir.

Kısacası muharebenin sonuçlanmasının hemen ardından Yunan basınında genel olarak asılsız haberlerle gündemin meşgul edildiği kaotik bir ortam söz konusuydu. İşgal karşıtı ve muhalif *Rizospastis* gazetesi ise Türk zaferinin ardından, yani 31 Ağustos tarihli sayısında neredeyse tamamıyla sansüre uğramış, birinci sayfa boş çıkmıştı.[31] Dolayısıyla Yunan halkının 'doğru haber' alma konusunda seçeneği neredeyse yok gibiydi.

Savaşın sonucu belli olduktan sonra Yunan gazetelerinin, yenilgi gerçeğini kabul etmeleri zaman aldı. Muharebenin ilk günlerinde *önemsiz bir çatışma* olarak değerlendirdikleri Türk taarruzunu, yenilginin hemen ardından, yine paradoksal bir biçimde, *"Küçük Asya'daki dev savaş"*[32] olarak nitelendirmeye başlayan Yunan gazeteleri, aslında küçümsedikleri bir savaşı kaybetmenin moral açısından daha büyük bir travmaya yol açacağını düşünmüş olmalılar ki, yenilgiyi kabul etmenin ve bu gerçekle başa çıkmanın bir yolu olarak söylemlerini *"kahramanca savaşılan büyük bir savaş"* şeklinde

[28] *Skrip*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 7408, s. 4; *Proini*, 19 Avgoustou [1 Eylül] 1922, Arith. 7835, s. 6.
[29] *Proini*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 7834, s. 1.
[30] *Proini*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 7834, s. 1.
[31] *Rizospastis*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, s. 1.
[32] *Patris*, 19 Avgoustou [1 Eylül] 1922, Arith. 227, s. 4.

değiştirmeye çalıştılar. Bir çeşit savunma mekanizmasının devreye girmesi olarak kabul edilebilecek olan bu durum, belki de Yunan kamuoyunu yenilgi algısına hazırlamanın bir yoluydu.

Diğer yandan bu süreçte Türk tarafından yapılan açıklamaları *yalan* olarak nitelendiren birtakım Yunan gazeteleri, Türk zaferine dair yabancı basında yer alan haberleri de yalanlamaya devam ediyorlardı.[33] İngiliz, Fransız, İtalyan basınında Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı zafer kazandığı duyurulurken, bazı Yunan gazeteleri,[34] yabancı gazetelerin bu haberlerini görmezlikten gelme veya karalama yoluyla kamuoyunu aldatmaya devam ediyordu. Kralcı *Proini* gazetesine göre İtalyan basını, [sözde] Mustafa Kemal'in Anadolu'daki savaşla ilgili açıklamalarını eksik ve yanıltıcı buluyor, Kemalistlerin yaptığı eksik açıklamaların Türk taarruzunun başarısızlığından kaynaklandığını ileri sürüyor ve hatta İtalyan basını, bu saldırıyı *"Kemal komedisinin son perdesi"* olarak nitelendiriyordu.[35] Hâlbuki Büyük Taarruz'a ve sonunda elde edilen Türk zaferine yönelik İtalyan kamuoyunun değerlendirmeleri genel olarak olumluydu. Çoğu İtalyan gazetesi, savaş sonucunda Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında geri çekildiğinden bahsediyor, Yunan yenilgisini de Türk zaferini de tarafsız bir dille aktarıyordu.[36] Dolayısıyla *Proini* gazetesinin İtalyan basınına dair genelleme yaparak aktardığı haberin gerçeği yansıtmadığını, bu dönemde Avrupa basınında çıkan Türk zaferi ile ilgili haberleri karalamak için böyle bir yol izlendiğini ifade etmek mümkündür. Venizelist *Ethnos* gazetesi bile İngiliz basınında yer alan Türk zaferi ile ilgili haberleri, İngiliz gazetelerinin Mustafa Kemal yanlısı olduğu ve onun lehine propagandalar yaptığı şeklinde okuyucularına aktarırken,[37] bir diğer Venizelist gazete *Eleftheros Typos* ise *Daily Express*'in Mustafa Kemal Paşa ve Türk zaferine dair

[33] *Skrip*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 7402, s. 1.

[34] Aralarında kralcı gazetelerle birlikte Venizelos yanlısı gazeteler de bulunduğu için "hükümet yanlısı" ya da "muhalif" basın şeklinde bir ayrıma gidilmemiştir.

[35] *Proini*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 7834, s. 5.

[36] Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları, Bildiriler*, (Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 191-193.

[37] *Ethnos*, 18 Avgoustou [31 Ağustos] 1922, Arith. 3057, s. 4.

haberlerini yorumsuz paylaşıyordu.[38] Ancak en azından bu gazeteler, hükümet yanlısı gazetelerin yaptığı gibi gerçeği çarpıtma yoluna gitmiyorlar, haberleri olduğu gibi okuyucuya aktarmaya çalışıyorlardı. Bu çerçeveden bakıldığında, hiç değilse bazı Venizelos yanlısı gazetelerin, yenilgi gerçeğini kabullenmeye daha yakın oldukları yorumu yapılabilir.

Yenilginin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra, henüz Yunan ordusunun geri çekilmesi devam ederken, Venizelosçu cephenin, yenilgiyi artık kabullenmeye başladığını ve hükümeti, gelişmeler karşısında etkisiz ve sessiz kalmakla suçladığı dikkati çekmektedir. *Patris*, *Empros*, *Ethnos* gibi gazeteler Anadolu'daki harekâtın iyi yönetilemediğini, bunun da başlıca sorumlusunun hükümet olduğunu dile getiriyorlar, hükümetin istifasını talep ediyorlardı. *Patris* gazetesinin 4 Eylül tarihli başyazısı, *"Tanrı Yunanistan'a yardım etsin"* başlığını taşıyor ve haberde, hükümetin, savaşla ilgili gelişmelerin üstünü örttüğü, gerçekleri kamuoyuyla paylaşmadığı, halkı bilgilendirmekten özenle kaçındığı şeklinde birtakım tespitler yer alıyordu. Savaşın başlamasından bu yana on gün geçtiğini belirten gazete, hükümetin sistematik bir gizleme taktiği izlediğini öne sürüyor ve Anadolu'daki durumun son derece ciddi olduğunu dile getiriyordu. *"Bizi ancak Yunanistan'ın Tanrısı kurtarabilir"* sözleriyle biten yazı, birkaç gün içinde *felaket/katastrofi* olarak nitelendirilecek olan Yunan yenilgisini, aslında örtülü de olsa kamuoyuyla paylaşıyordu.[39] Hatta gazetenin 6 Eylül'deki başyazısı *"Cehenneme Gidin"* başlığıyla ve sansürsüz olarak yayınlanıyor, yazıda bu defa yalnızca hükümete değil, ordunun kaderinin, *savaş kabiliyetinden yoksun* ve *akli dengesi yerinde olmaya*n bir insana emanet edildiğinden bahsedilerek Yunan ordusunun yenilgiden sonra görevden alınan kumandanı Hatzianestis (Hacianestis)'e ateş püskürülüyordu. Hükümeti vatana ihanetle suçlayan yazının devamında, *"…Neden gitmiyorsunuz? Hepiniz suçlusunuz, görmüyor musunuz? Halk gitmenizi istiyor, gidin artık, cehenneme gidin, nereye giderseniz gidin. Ama Yunanistan yaşayacak… Ve gelecek nesiller tarihte isimlerinizle buluştuğunda, nefretle ve kinle dolacaklar. Bu, tarihin sizin için hazırladığı ödül*

[38] *Eleftheros Typos*, 19 Avgoustou [1 Eylül] 1922, Arith. 2014, s. 3.
[39] *Patris*, 22 Avgoustou [4 Eylül] 1922, Arith. 230, s. 1.

olacak...” sözleriyle hükümetin istifası talep ediliyordu. Aynı yazıda, *“Biz Kemal tarafından değil, suçlu ve aciz politikacılar yüzünden yenildik”* ifadesi de ayrıca dikkate değerdir.[40] Bu sözler esasen hükümete bir gönderme amacı taşısa da, Anadolu’daki savaş yenilgisinin kabulünü de bizzat yansıtıyordu.

Savaş karşıtı Yunan sol basını da bu süreçte, hükümet politikalarının ‘yanlışlığı’ ve gerçeklerin kamuoyuyla paylaşılmaması konularında Venizelosçu gazetelerle benzer bir tutum sergiliyordu. *Rizospastis* gazetesi, kamuoyunun bilgilendirilmeye ihtiyacı olduğunu her fırsatta dile getirerek hükümeti gerçekleri saklamakla itham ediyor ve yenilginin sebebi olarak da Yunan hükümetinin yanlış politikalarını gösteriyordu. 6 Eylül tarihli köşe yazısında *Rizospastis*, Anadolu’daki Yunan ordusunun yenilgisinde sadece Kralcı hükümetleri sorumlu tutmuyor, Yunan ordusunun İzmir’e çıkmasına sebep olan Venizelos’a da yükleniyordu. Gazeteye göre, emperyalist devletlerle işbirliği yapıldığı için başından beri izlenen politika yanlıştı. Yunanistan’ın emperyalizmin kurbanı olduğu ve bu süreçteki Yunan hükümetlerinin her birinin de bu ‘suçta’ payı olduğu değerlendirmesinde bulunan gazete, Rumların trajik sonunu hazırlayanın, emperyalizm ve emperyalizmle işbirliğine giden Yunan hükümetleri olduğuna dikkati çekiyor, izlenen politikaların ‘milli’ olmadığını vurguluyordu. Savaş yılları boyunca gerçek bir barış yapılması için sık sık çağrıda bulunduğunu hatırlatan *Rizospastis*, yenilginin faturasını Müttefiklerle -dolayısıyla emperyalizmle işbirliği yapan Yunan hükümetlerine çıkarıyordu.[41]

8 Eylül itibariyle *Patris* gazetesinin manşeti ise artık yenilginin açıkça kabulü anlamını taşıyordu: *“Yunanistan’ın cenaze töreni”...* Yazıda geçen ifadelere bakılırsa gerçek bir umutsuzluk ve hayal kırıklığı söz konusuydu:

> “…Yunanistan’ın cenaze töreni yapıldı. Şanlı bayrağı artık iki kıtada ve beş denizde gururla dalgalanmıyor… Ege rüzgarları artık tatlı tatlı esmiyor. Ege eskisi gibi mavi değil artık. Bu büyük bir ulusal yas, onuru kırılmış Yunanistan'ın ölümünün yası... Artık Küçük Asya özgür değil. Artık parlak zaferler yok. … Artık hiçbir ses bize mavi beyaz bayrağın İzmir semalarında

[40] *Patris*, 24 Avgoustou [6 Eylül] 1922, Arith. 232, s. 1.
[41] *Rizospastis*, 24 Avgoustou [6 Eylül] 1922, s. 1.

> ve Küçük Asya'nın derinliklerinde dalgalandığını duyurmayacak. … Bize bu kıyıdan gözyaşı geliyor, Ege'nin dalgaları bize artık bir Yunan Küçük Asya'sı olmadığını duyurmaya geliyor, İzmir'imizin artık bizim olmadığını, Kemal'in İzmir'i olduğunu duyurmaya geliyor…"[42]

Yazının devamında ise yine hükümet suçlanıyor, iktidardaki hükümetin, Venizelos'un *Büyük Yunanistan* rüyasını anlayamayacak kadar kötü bir yönetim olduğundan, Venizelos iktidarda olsaydı eğer, Yunanistan'ın [şimdi] bütün rüyalarına kavuşmuş olacağından bahsediliyordu. Ayrıca yazıda ilk kez, terminolojik bağlamda, *zafer* kelimesinin kullanıldığı dikkati çekmektedir: *"Zafer Kemal'in değil, Yunanistan'ı iki sene yönetenlerindir."* Her ne kadar Yunan zihninde, *Türk'ün zaferi* şeklinde bir algıyı kabullenmek zor olsa da, ilk kez zafer ve Türk [Kemal] kavramları metaforik bir ifadeyle de olsa yan yana geliyordu. Yazıda geçen bir diğer ifade ise *"Yunanistan'ı öldüren Kemal değil, Yunanistan'ı iki sene yönetenlerdir."* şeklindeydi.[43] Her ikisinde de aslında, yenilginin artık tümüyle kabul edildiği ve örtülü de olsa Türk zaferinin, Mustafa Kemal'in zaferinin kabul edildiği dikkati çekmektedir.

Ancak diğer yandan, kral yanlısı gazetelerin, muharebenin üzerinden günler geçmesine ve Yunan ordusu artık neredeyse Anadolu'yu tümüyle boşaltmasına rağmen, yenilgiyi dile getirme konusunda hala tereddüt yaşıyor olmaları ve kibirli tutumlarını sürdürmeleri ilginçti. 9 Eylül'de *Proini*, yaşanan yenilgiyi bir mağlubiyet olarak değil, *"kaza"* olarak adlandırıyor ve *"halkımız kazalarla kaybetmez"* diyerek yenilgi gerçeğiyle yüzleşmeyi reddediyordu.[44] 11 Eylül'de *"Ordumuz kaza geçirdi, ama mağlup olmadı"* manşeti, yine, bu reddiyeyi ispatlar nitelikteydi. Aynı gün Kral Konstantinos'un Yunan halkına yönelik yayınladığı mesaja da yer veren *Proini* gazetesi, Kral'ın bir nevi yenilginin kabulü anlamına gelen açıklamalarından dahi etkilenmiyor, hayali yaklaşımlar sergilemeye devam ediyordu.[45] Gerçi Kral'ın mesajında da yenilgiden ziyade *"kaza"* vurgusu dikkati çekmekle birlikte, ifadelerinden hiç değilse artık Yunanistan'ın bir Küçük Asya politikasının var olmadığı

[42] *Patris*, 26 Avgoustou [8 Eylül] 1922, Arith. 234, s. 1.
[43] Aynı yer.
[44] *Proini*, 27 Avgoustou [9 Eylül] 1922, Arith. 7842, s. 1.
[45] *Proini*, 29 Avgoustou [11 Eylül] 1922, Arith. 7844, s. 1.

ve Anadolu rüyasının tarihe karıştığı anlaşılıyordu. Mesajında Yunan ordusunu ve halkını *cesaretleri* ve *kahramanlıkları* dolayısıyla takdir eden Kral, halka yönelik birlik çağrısında bulunarak ülkenin sürüklendiği kaotik ortamdan çıkmanın yollarını arıyordu.[46]

Kral'ın birlik çağrısının Yunan halkı üzerinde ne derece etkili olduğu tartışılır olmakla birlikte, en azından kral yanlısı gazeteler bu çağrıya kulak vermişti. Her ne kadar *Proini* hayalperest tutumunu sürdürse de, *Politeia* gazetesi bu süreçte daha ılımlı bir çizgiye kaymaya başlamıştı. 14 Eylül'de *Politeia* gazetesinin sahibi ve müdürü olan Theologos Nikoloudis, Venizelosçu *Patris* gazetesine bir röportaj veriyor ve kamuoyuna yönelik birlik çağrısında bulunuyordu. Savaş süresince çok sayıda diplomatik ve askeri hata yapıldığını kabul ederek Yunanistan'ın [şimdi] askeri bir *felaketle* karşı karşıya olduğunu dile getiren Nikoloudis, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının yolu olarak kralcıların ve Venizelosçuların birleşmesini öneriyordu:

> "…Onlarca yıllık askeri ve ulusal zaferlerden sonra Yunanistan, medeni dünyanın yenilgi olarak tanımlayamayacağı bir askeri felaketle karşı karşıyadır. Yunanistan, tüm çocuklarının yardımı olmadan kurtulamayacak. Venizelist ve antivenizelistler tutkularını unutmalı. Siyasi olarak çatışan iki tarafı suçlamanın ve birbirlerine karşı kışkırtmanın zamanı değil. Barıştan sonra yapılması gereken seçimler, ülkenin siyasi durumunu kesin olarak çözecektir. O ana kadar birbirimize yardım ederek Anavatan'ın onurunu kurtarmaya çalışalım."[47]

Böylece *felaket* kavramının da Yunan algısında yer edinmeye başladığı dikkati çekmektedir. Zaten Eylül ortalarından itibaren basında *yenilgi* kavramı, artık *felaket/katastrofi* terimiyle karşılanacaktı. Aslında çoğunlukla yenilgiyi çağrıştırsa da *felaket* kavramı Yunanistan'da, bir bütün olarak, yenilgi, göç ve mübadeleyi kapsıyordu. Daha açık bir ifadeyle yalnızca Büyük Taarruz sonucunda alınan askeri yenilgi değil, Anadolu Rumlarının Yunan ordusunun peşi sıra Anadolu'yu terk etmeleri, Yunanistan'ın büyük bir göçmen akınıyla karşı karşıya kalması, yenilginin ve göçlerin Yunan siyaseti ve ekonomisindeki etkileri, bir bütün olarak Yunan algısında *felaket*

[46] Aynı yer.
[47] *Patris*, 1 Septemvriou [14 Eylül] 1922, Arith. 239, s. 1-2.

kavramıyla eşdeğer görülecekti. Yunan tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu olgunun, Yunan toplumunda derin izler bıraktığını ve üzerinden yıllar geçse de siyasetten ekonomiye, tarih, edebiyat ve sanata kadar kolektif hafızayı oluşturan her alana sirayet ettiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

1919-1922 yılları arasında cereyan eden Türk-Yunan Savaşı'nı noktalayan Büyük Taarruz, nihai Türk zaferiyle sonuçlanırken, aldığı ağır yenilgiyle Yunan ordusu üç yıllık işgal döneminin ardından Batı Anadolu'dan çekilmiştir. Savaşın sonucu, yepyeni bir devletin -bağımsız Türkiye'nin- doğuşunu müjdelerken, Yunanistan açısından da *Megali İdea* rüyasının tarihe karıştığı bir süreci başlatmıştır.

Bu süreçte, Büyük Taarruz ile ilgili haber ve gelişmeleri Yunan halkı, tek haber alma kaynağı olan Yunan basınından takip etmiş, ancak gerek Büyük Taarruz sırasında gerekse sonrasında Yunan kamuoyu genel olarak doğru bilgiye ulaşma noktasında sıkıntı yaşamıştır. Zira Yunan algısında büyük bir hayal kırıklığı yaratacak olan yenilgi ve beraberindeki Türk zaferi, ilk etapta Yunan kamuoyundan gizlenmeye çalışılmıştır. Yunan basınında konuyla ilgili yoğun sansüre rağmen üstü örtülü değerlendirmelere yer verilse de yenilgi algısının Yunan kamuoyunda yerleşmesi zaman almıştır. İlerleyen süreçte ise gazete sütunlarında "Türk zaferinden" ziyade "Yunan yenilgisi" ifadesinin, daha kabul edilebilir bir yaklaşım olarak öne çıktığını söylemek mümkündür.

Kralcı gazeteler yenilgiyi en son kabullenen gazeteler olmuştur. Hayalperest ve saldırgan bir tutum içinde olan bu gazeteler, bu süre içinde de Yunan kamuoyunu oyalamaya hatta aldatmaya varan nitelikte haberler yapmışlardır. Bu gazeteler tarafından kamuoyunda mücadelenin devam ettiği algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Venizelosçu gazeteler ise yenilgiyi kabullenmekle birlikte, Yunanistan'ın uğradığı felaketten ötürü hükümeti ve Müttefikleri sorumlu tutmuşlar, Türk zaferine pek değinmemişlerdir. Yunan sol basını da yenilginin nedeniyle ilgili olarak Venizelist basına benzer bir yaklaşım sergilemiş, yenilginin sorumluluğunu Müttefiklere ve Müttefiklerle işbirliği yapan Yunan hükümetlerine yüklemiştir. Ancak burada vurgulanması gereken asıl konu, özellikle sol *Rizospastis* gazetesinin

savaşın başından beri yürüttüğü savaş karşıtı propagandalarıdır. Gazete, neredeyse üç yıl boyunca eleştirdiği Yunan hükümetlerinin izlediği yanlış politikaların, Yunanistan'ı felakete taşıyacağı noktasında hiç yanılmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Telif Eserler

Benlisoy, Foti, *Kahramanlar, Kurbanlar, Direnişçiler: Trakya ve Anadolu'daki Yunan Ordusunda Propaganda, Grev ve İsyan (1919-1922)*, İstos Yayın, İstanbul 2014.

Çelebi, Mevlüt, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları, Bildiriler*, (Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, ss. 169-194.

Evans, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914- 1924)*, (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, 1972.

Genikon Epiteleion Stratou, *İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), To Telos tis Ekstrateias 1922, Ypohoritikoi Agones ton A΄ kai B΄ Somaton Stratou*, Tomos Evdomos: Meros Proton, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai 1962.

Genikon Epiteleion Stratou, *İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Ta pro tis Tourkikis Epitheseos Gegonota, Septemvrios 1921-Avgoustos 1922*, Tomos Ektos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai 1960.

Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, (Çev. Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, "Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Dokuz Eylül Üniversitesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu*, ed. Mustafa Daş, Türkmen Töreli, vd., Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2015, ss. 347-360.

Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul 1963.

Macmillan, Margaret, *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

Paloukis, Kostas, "Apo to SEKE sto KKE, to Zitima tis Mpolsevikopoiisis sto Elliniko Sosialistiko Kinima 1918-1924 (Meros A)", *Outopia*, Tevh. 73, (Ian.-Fevr. 2007), ss. 23-39.

Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara 2002.

Sotiriou, Dido, *I Mikrasiatiki Katastrofi kai i Stratigiki tou Imperialismou stin Anatoliki Mesogeio*, Athina: Kedros, 17. B., 2016.

Venizelos, Eleutherios, *Greece Before the Peace Congress of 1919: A Memorandum Dealing with the Rights of Greece*, Oxford University Press American Branch, New York 1919.

2. Süreli Yayınlar

Eleftheros Typos
Ethnos
Kosmos
Patris
Politeia
Proini
Rizospastis
Skrip

Avustralya Basınında Büyük Taarruz

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ*

GİRİŞ

Yunanistan; Rusya, İngiltere ve Fransa denetiminde 1830 tarihinde 433 sene tebaası oldukları Osmanlı Devleti'nden koparak, bağımsız olmuştur. Akabinde önce 1864'de Yedi Ada'yı, Rusya'nın yanında yer almaları karşılığında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Teselya Sancağını, 1912-1913 yılları arasında cereyan eden Balkan Savaşları sonrasında ise Girit, Güney Makedonya, Güney Epir'i ele geçirerek, toprak açısından iki kat büyümüşlerdir.[1]

1914-1918 tarihleri arasında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı'na da Yunanistan, Bizans İmparatorluğunun varisi olduğu iddiasıyla Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletlerinin yanında katılmış, Anadolu topraklarına göz dikmiştir. Osmanlı ise, başta Yunanistan'dan olmak üzere, kaybettiği toprakları geri kazanma umuduyla, İttifak Devletleri yanında yer almıştır. Savaş sonunda Almanya'nın müttefiki olarak mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'ne İtilaf güçlerince önce Mondros Ateşkes Antlaşması dikte edilmiş, akabinde de Anadolu topraklarına saldırılmıştır. İngilizler Merzifon, İskenderun, Birecik, Urfa, Maraş ve Antep'i; Fransızlar, Trakya'nın yanı sıra Dörtyol, Mersin, Adana ve Zonguldak'ı daha sonra Urfa, Maraş ve Antep'i; İtalyanlar Bodrum, Kuşadası, Antalya, Fethiye ve Marmaris'e asker çıkarmışlardır.[2] Yunanlılar da *"Megali Idea"*larını gerçekleştirme hayaliyle önce 15 Mayıs 1919'de İzmir'i, daha sonra Manisa, Menemen, Bayındır, Torbalı, Aydın, Ayvalık, Ödemiş ve Turgutlu'yu işgal etmişleridir. Ayrıca bu zor günlerde, Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan Ermeni ve Rumlar da Batılı devletlerden aldıkları maddi-manevi destekle, bağımsız devletlerini kurmak için

* Prof. Dr, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya/Türkiye.
esra.sdegerli@dpu.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0003-3372-1034

[1] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2016, s. 239-240.

[2] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara 1981, s. 18-19.

Anadolu'da çeşitli şekillerde Müslüman halka zulmetmeye başlamışlardır.

Yukarıda söz edilen işgaller ve azınlık faaliyetleri, Türk milletini derinden yaralamış ve mücadele azmini kamçılamıştır. Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa etrafında birleşerek, Milli Mücadeleye başlamıştır. Batılı devletler özellikle Yunan askeri gücünü kullanarak Anadolu'da başlayan bağımsızlık mücadelesini yok etmek istemişlerdir. Ancak üç yılı geçkin zorlu bir mücadelenin ardından Büyük Taarruz zaferi ile yurdunu işgallerden kurtarmıştır.

Avustralya, Türk Milli Mücadelesini ve bu mücadelenin son savaşı olan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı'nı büyük bir merakla izlemiştir. Çünkü Avustralya 1829 yılında önce Birleşik Krallık'ın kolonisi olmuş, 1901'de ise Birleşik Krallık'ın himayesinde 1942 yılına değin varlığını sürdürecek olan Avustralya Kraliyet Devleti kurulmuştur.[3] Birleşik Krallık, Birinci Dünya Savaşı arifesinde de Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden Anzak (Anzac)[4] adlı birlikler oluşturmuştur. Anzak kolordusu, Çanakkale'ye yapılan kara harekâtında yer almış, 25 Nisan 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşa katılmıştır. Çanakkale'de Avustralyalı askerler çok kanlı vuruşmaların içinde yer almışlar ve böylece Türkleri tanımışlardı.[5]

Bu bağlamda geniş okuyucu kitlesine sahip oldukları göz önünde tutularak, Avustralya Milli Kütüphanesi (National Library of Australia)'ndeki gazete arşivinden yararlanılmak suretiyle, Advocate, Albany Advertiser, Age, Argus, Armidale Express and New England General Advertiser, Barier Miner, Birisbane Courier, Border Watch, Ballarat Star, Bundaberg Mail, , Daily Advertiser, Daily Examiner, Cairns Post, Capricornian Daily Herald, Daily Telegraph, Day Dawn Gazzette, Examiner, Daily Mail, Daily News, Daily Standart, Geelong Advertiser, Grafton Argus and Clarence River General Advertiser,

[3] Ayrıntılı bilgi için bkz. Lenard Smith, *The Aboriginal Population of Australia*, Australian National University Press, 1980, Canberra.

[4] Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu anlamına gelen ANZAC (Avustralia and New Zeland Army Corps) kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiş bir kısaltmadır.

[5] Ali Sarıkoyuncu-Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Çanakkale Özel Sayısı*, S. 73, Mart 2010, s. 39-62.

Grafton Argus and River General Advertiser, Express and Telegraph, Hosham Times, Kalgoorlie Miner, Maintland Grazier, Maitland Weekly Mercury, Maryborough Cronicle, Mercury, Mirror, Murchhison Times, Narracoorte Herald, Newcastle Sun, North Murchison, Northern Standard, Northern Star, Northern Territory Times and Gazzette, Northern Times, Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate, Pilbarra Gazzette, Pilbarra Goldfield, Queendland Times, Queenslander, Recorder, Register, Sun, Sydney Morning Herald, Telegraph, Tweed Daily, Warwick Daily News, Week, West Australian, Western Argus, Western Mail, World, Zeehan and Dundas Herald gazetelerinin 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922 tarihleri arasındaki nüshaları incelenerek, Avustralya basınının Büyük Taarruz öncesi, Büyük Taarruz esnasında ve sonrasındaki haber ve yorumları irdelenerek; Büyük Taarruz ve Türk Kurtuluş Savaşının kazanılmasına ilişkin yaklaşımları ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Büyük Taarruz Öncesi Haber ve Yorumlar

Büyük Taarruz öncesinde Türk Yunan kuvvetleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesini Türklerin kazandığını, 15 Eylül tarihi itibariyle az sayıda basın organı tarafından da olsa, kısa yorumsuz haberlerle Avustralya kamuoyuna duyurulmaya başlanmıştır. 16 Eylül 1921'den Paris Barış Konferansı'nın başladığı 22 Mart 1922 tarihine kadar da, Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonra nasıl bir strateji izleyeceği, Yunan ordusunun verdiği kayıplar ile bu yenilginin Şark Meselesinin çözümüne etkisinin ne olacağı ve Yunanlıların Anadolu Harekâtına destek vermesi nedeniyle İngiliz Hükümetinin eleştirilmesi üzerinde basının yoğunlaştığı görülmektedir.

Basına yansıyan haber ve yorumlardan Yunan ordusunun yenileceğine olasılık vermedikleri için şaşkınlık içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Türklerin nasıl olup da savaşı kazandığı üzerinde de bir hayli durulduğu görülmektedir. Bazı basın organları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Batı'ya karşı bir kalkan olarak kullanmak için verdikleri destekle Türklerin savaşı kazandığı kanaatindedir. Yine aynı şekilde kimi gazeteler de kendisi gibi Müslüman olan Hindistan, Tunus ve Afganistan gibi ülkelerden gelen yardımların etkili olduğunu düşünmektedir. Basına hâkim olan temel

düşünce ise, Mustafa Kemal'in üstün liderliğinin Türk ordusunun kahramanlığı ile birleşerek, uçakları, doğru düzgün silahları, erzakları dahi olmamasına rağmen savaşı kazandıkları yönündedir.[6] Özellikle Kalgoorlie Miner, Çanakkale'de "savaşın kaderini değiştiren komutan" olarak bahsettikleri Mustafa Kemal'in üstün liderlik vasfına vurgu yaparak; Sakarya'da da izlediği savaş stratejisi ile Çanakkale'de olduğu gibi, savaşın talihini değiştirdiğini yazmıştır.[7]

Basın Sakarya nehrinin önündeki çarpışmalar sonrasında Yunanlıların çok sayıda savaş teçhizatlarını hatta yiyecek maddelerini bırakmak zorunda kalarak, Anadolu'nun batı kıyılarına doğru geri çekilmeye başladığını duyurmuştur. Buna ek olarak sıtma, kolera gibi salgın hastalıklar sebebiyle de Yunan ordusunun çok sayıda kayıplar verdiğini, geri çekilişin küçük birliklere haber verilmemesi nedeniyle de çok sayıda Yunan askerinin Kemalistler olarak niteledikleri Türk ordusunca esir alındığını bildirmektedir. Bu nedenle basın, Türk direnişini büyük bir tehdit olarak algılamaya başlamış ve Yunanistan'ın evine dönmesi gerektiğinden söz eder olmuştur.[8] Basının tek tesellisi ise, Türklerin yeterli teçhizatlarının olmadığı için onları takip etmekten çekindiği yönündeki izlenimi olmuştur.

Basın ayrıca Yunan Kralı Konstantin ve Yunan Hükümetinin Yunan ordusunun Seyitgazi-Eskişehir taraflarına çekilmek zorunda kaldıklarını gizlemek için her şeyi yapmalarına rağmen Kemalist yayın organlarından bu bilginin teyit edildiğini duyurmuştur. Başarısızlık kadar Yunan Hükümeti'nin bunu gizleme çabası da basınca çokça kınanmıştır. Ayrıca basın Yunan halkının bu hezimet nedeniyle büyük bir hayal kırıklığına uğrayacağı yorumu da yapmıştır.[9]

Basına göre, Yunanistan'a destek verirken İngilizler örneğin Hindistan gibi hâkimiyeti altındaki Müslüman coğrafyayı unutmuştur.

---

[6] *The Cairns Post*, 15 Eylül 1921, s. 5; *The Daily News*, 15 Eylül 1921, s.7*; The Grafton Argus and Clarence General Advertiser*, 15 Eylül 1921, s.3; *The Tweed Daily*, 15 Eylül 1921, s. 3; *The Advocate*, 16 Eylül 1921,s. 1.

[7] *The Kalgoorlie Miner, 16 Eylül 1921, s.5.*

[8] *The Kalgoorlie Miner*, 16 Eylül 1921, s. 5; *The Maryborough Chronicle*, 16 Eylül 1921, s.1; *Queensland Times*, 16 Eylül 1921, 6; *The Telegraph,* 16 Eylül 1921, s. 6; *The Warwick Daily News*, 16 Eylül 1921, s. 5; *The West Australian*, 16 Eylül 1921, s.7.

[9] *The Grafton Argus and River General Advertiser*, 16 Eylül 1921, s.2; *The Tweed Daily*, 16 Eylül 1921, s. 3; *The Albany Advertiser*, 17 Eylül 1921, s. 3.

İngiliz Hükümeti, politikasını Türk-Yunan düşmanlığına dayandırdığı için kınanmıştır. Yunan yenilgisinden sonra sömürgesi altındaki Müslüman ülkelerde Türklere dini inançları nedeniyle saldırıldığına inanılmaktadır. Bu durum basına göre ileride İngiltere için tehlikeli sonuçlar doğurabilir.[10]

Ancak 22 Mart-10 Nisan 1922 tarihlerinde düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda İtilaf güçlerinin Sevr Antlaşmasını değiştirerek Gelibolu'da asker bulundurma dışında tüm Trakya'nın silahlandırılması, İstanbul ve İzmir'in verilmesi ekonomik koşulların daha elverişli hale getirilmesi teklifine Ankara Hükümeti'nin kabul etmemesi, Avustralya basınının tavrını değiştirmesine neden olmuştur. Basın, Yunanlılara her türlü desteğin sağlanması gerektiğini yazmaya başlamıştır. Bu nedenle de şimdiye değin süre gelen Yunan yenilgisinin, Türklerle gerçekleşen kanlı ve çetin vuruşmaların yanı sıra Yunan askerinin sadece düşmana karşı değil, aynı zamanda açlık, susuzluk, uykusuzlukla da savaşmak zorunda kalmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ayrıca kışın da bastırması nedeniyle geri çekilmek mecburiyetinde kaldıkları şeklindeki ifadeler basına yansımıştır. Maddi olanaksızlıkları, teçhizat ve yiyecek yetersizlikleri nedeniyle Türk ordusunun saldırıya geçecek güçte olmadığı da basının bu dönemde işlediği konular arasında yer almıştır.[11] Neredeyse bir yıl önce yapılan Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, Türk ordusunun saldırıya geçmemesi basının bu yorumlarının doğru olduğu kanaatini kamu oyununda uyandırmış, Türk ordusunun büyük bir taarruz gerçekleştireceğine ihtimal dahi verilmemiştir. Ayrıca basın tarafından bu dönemde hem hava koşulları hem de maddi imkânsızlıkları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın taarruza cesaret edemeyeceği sıklıkla ifade edilmiştir.[12] Bu bağlamda 8 Haziran'da

[10] *The Western Argus*, 20 Eylül 1921, s. 23; *The West Avustralian*, 16 Eylül 1921, s. 7; *The Tweed Daily*, 16 Eylül 1921, s 3; *The Telegraph*, 16 Eylül 1921, s.6; *The Queensland Times*, 16 Eylül 1921, s. 6; *The Mercury*, 16 Eylül 1921, s. 5; *The Maryborough Cronicle*, 16 Eylül 1921, s. 3.

[11] *The Age,* 1 Mayıs 1922, s. 11; *The Brisbane Courier*, 21 Mayıs 1922, s. 6; *The Daily Examiner*, 17 Mayıs 1921, s. 5; *The Daily Telegraph*, 21 Mayıs 1922, s. 1; *The Examiner*, 15 Mayıs 1922, s. 5; *The World*, 8 Mayıs 1922, s. 5; *The Western Mail*, 5 Mayıs 1922, s. 12; *The Week,* 23 Mayıs 1922, s. 23.

[12] *The Kalgoorlie Miner*, 16 Haziran 1922, s. 5; *The Maryborough Chronicle*, 16 Haziran 1922, s.1; *The Queensland Times*, 26 Temmuz 1922, 6; *The Telegraph,* 14

Türk ordusunun Eskişehir'e saldırmayı planladığı ancak yetersizlikleri nedeniyle korktuğu yorumu yapılmıştır.[13] Buna ek olarak basına Avrupalı savaş bilimcilerinin Yunan ordusunun cephe durumlarının çok iyi ve güçlü olduğu yönündeki yorumları da yansımıştır.[14]

Sakarya Meydan muharebesinden sonra Yunan ordusu geri çekilişi esnasında Türk köylerini kundaklamış ve yağmalamıştır. Ancak Yunan mezalimi hakkında basına tek bir satır haber yansımamış olması, Avustralya basınının yanlı bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

2. Büyük Taarruz Esnasındaki Haber ve Yorumlar

Savaş şafakla beraber top ateşiyle başlamış, diğer taraftan da askerler saldırı harekâtı başlatmışlardır. Savaşın birinci günü akşama kadar her ne kadar Yunan cephesi yarılamamış olsa da, önemli bazı tepeler ele geçirilmiştir. Taarruzun ikinci günü Yunanlılar bozguna uğratılmış, bir yıl süresince Yunanlıların kuvvetlendirdikleri mevziler ele geçirilmiştir. Afyonkarahisar'ın kurtarılmasıyla birlikte savaşta, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığında Türk ordusu üstünlük kazanmıştır. 30 Ağustos günkü muharebede, Çalköy-Adatepe-Aslıhanlar Bölgesi'nde yapılan savaşta, Yunan ordusunun asıl kuvvetleri tamamen yok edilmiştir. Geceli gündüzlü 31 Ağustos 1922 tarihine kadar süren çarpışmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Yunan ordusunu denize dökmek maksadıyla amansız bir takip başlatılmıştır.[15] Nihayet Türk Süvarileri 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir. 18 Eylül 1922 tarihine gelindiğinde de Batı Anadolu'da hiçbir Yunan askeri kalmamıştır. Türk kuvvetleri yaklaşık 200.000 kişilik Yunan ordusunu yok etmeyi başarmıştır.[16]

Avustralya basını, savaşın gelişimine paralel olarak iki safhada muharebe ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. İlk

---

Temmuz 1921, s. 6; *The Warwick Daily News*, 5 Temmuz 1922, s. 5; *The West Australian*, 7 Temmuz 1922, s.7.

[13] *The Daily Telegraph*, 9 Haziran 1922, s. 5.

[14] *The Daily Telegraph*, 8 Haziran 1922, s. 4; *The Age,* 1 Haziran 1922, s. 11; *The Brisbane Courier*, 21 Haziran 1922, s. 6; *The Daily Examiner*, 17 Haziran 1922, s. 5; *The Daily Telegraph*, 21 Haziran 1922, s. 1; *The Examiner*, 15 Haziran 1922, s. 5.

[15] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 468-474.

[16] İsmet İnönü, *Hatıralar,* C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 298-300.

safhada 26 Ağustos 1922'den 31 Ağustos 1922 tarihine kadar olan dönemdir. Bu kısımda Türk kuvvetlerinin Yunan ordusuna baskın yaparak başlattıkları taarruz harekâtı ele alınmıştır. İkinci safhada ise, 1 Eylül'den 18 Eylül 1922 tarihine kadar Yunan Ordusunun takibi konu edilmiştir.

Büyük Taarruz 26 Ağustos'ta başlamış olmasına rağmen Avustralya basınının bu gelişmeyin takip edemediği görülmektedir. Bunun nedeni Ankara Hükümetinin Yunan ordusuna baskın yapmak istediği için faaliyetlerini büyük bir gizlilik içerisinde sürdürmüş olmasıdır. Bu nedenle 29 Ağustos tarihli gazetelerde özellikle Ankara Hükümetinin haberleşme ve ulaşımı engellemiş olmasından dolayı haber alınamadığı kaydedilmiştir. Ne olduğunu anlamaya çalışan basında, bu dönemde Anadolu'da yeniden Türk-Yunan savaşının başlamış olabileceği şeklinde yorumlar yer almıştır.[17] Bu yorumların ana sebebi, Güney ve Doğu Cephelerinin Türklerin zaferi ile kapanmış olması ve Sakarya Meydan Muharebesinde de Yunan ordusunun bozguna uğratılması üzerine Lloyd George, Doğu Trakya'nın Türkler tarafından geri alınmasını önlemek amacıyla yaklaşık bir ay sonra bir konferans düzenlenmesine karar vermiş olmasıdır. Basına göre, Mustafa Kemal bu konferansta Lord George'nin ortaya koyacağı anlaşma koşullarını öğrenmiş, anlaşma koşullarını kendi lehine çevirmek için de cephede zafer kazanmanın tek yol olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle 15 Ağustos 1922'de Yunan ordusuna saldırma planı yapmıştır.[18]

Bununla birlikte basının doğrudan savaş alanından bilgi edinebilmeye başladığı 30 Ağustos tarihine kadar ciddi bir bilgi kirliliği yaşandığı, çıkan haberlerin genellikle bir seyyahın duyumlarına dayandırıldığı görülmektedir. 30 Ağustos'ta ise, basında 26 Ağustos tarihinde Türk taarruzunun başladığı bilgisi yer almaya başlamıştır. Ancak bu bilgiler Yunan ordusuna ve Yunan Hükümet yetkililerinin resmi beyanatlarına dayanmaktadır. Dolayısıyla da basına yansıyan haberler bu dönemde daha çok 26 Ağustos'ta başlatılan Türk taarruzunun şiddetli bir direnişle karşılanarak geri püskürtüldükleri yönünde olmuştur. Bununla birlikte Yunan Kralının

[17] *The Advocate,* Age, 29 Ağustos 1922, s. 13.

[18] *The World,* 28 Ağustos 1922, s. 7; *The Zeehan and Dundas Herald*, 28 Ağustos 1922, s. 17; *The Albany Advertiser,* 28 Ağustos 1922, s. 10.

beyanatında kimi yerlerde geceli gündüzlü vuruşmaların devam ettiği şeklindeki ifadeler basının Yunan tarafından gelen bilgilere şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Ancak yine de Yunan ordusundan gelen haberlere çoğu zaman yorumsuz olarak yer verilmesi sürdürülmüştür. Bu bağlamda 30 Ağustos tarihli haberler genel olarak Yunan ordusunun Trakya'daki askerlerini Anadolu'ya çektikleri, 19 yaşındakilerin dahi askere alınması kararı alındığı yönündedir.[19]

Bu haberlerden de anlaşılacağı gibi basın 30 Ağustos'ta Yunan ordusunun bozguna uğratıldığından haberdar değildir. Bu nedenle de Yunan haber kaynakları doğru haber vermedikleri, zaman zaman da önemli cephe haberlerini geciktirmeleri basın tarafından zaman zaman eleştirilen bir konu olmuştur.[20]

Yunan geri çelişine dair haberler 31 Ağustos'ta yansımaya başlamıştır. Bu haberlerden muharebelerin 26 Ağustos'ta başladığının anlaşıldığı ve Afyonkarahisar'ın bu tarihte Türkler tarafından ele geçirildiğinin kabul edilmiş olduğu görülmektedir. Basına göre bu tarihte taarruza geçen Türk ordusu 60.000 civarındaydı. Hatta az sayıdaki öncü süvari birliklerinin görülmesinin dahi taburların dağılmasına neden olduğu, Yunan askerlerinin hızla kaçmak için savaş malzemelerini ve erzaklarını attıklarını kaydetmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Afyonkarahisar'ın Türklerin eline geçmiş olması nedeniyle artık İzmir'den bu demiryolu hattı üzerinden yardım da gönderilemeyeceğinin altı çizilmiştir.[21]

Çalköy-Adatepe-Aslıhanlar'da 30 Ağustos'ta yapılan muharebede etrafı tamamen sarılan Yunan orduları yenildikten sonra, 31 Ağustos'ta da yine yeni bir Türk taarruzunun başladığı, Afyonkarahisar'ı kaybeden Yunanlıların savunmalarını Resulbaba Tepesinde kurdukları basına yansımıştır.[22] Ancak basına göre burada da tutunmayı başaramazlarsa Yunan ordusu Dumlupınar'ı ve hatta Kütahya ve çevresini de boşaltmak zorunda kalacaklardır. 1 Eylül

[19] *The Argus*, 30 Ağustos 1922, s. 8; *The Daily Examiner*, 31 Ağustos 1922, s. 13.
[20] *The Queendland Times*, 30 Ağustos 1922, s. 13.
[21] *The Armidale Express and New England General Advertiser*, 31 Ağustos 1922, s. 8; *The Mercury*, 31 Ağustos 1922, s. 9; *The Tweed Daily*, 31 Ağustos 1922, s. 14.
[22] *The Nor The rn Territory Times and Gazzette*, 31 Ağustos 1922, s. 10.

tarihli haberlerde de az da olsa Yunanlıların Uşak dolaylarına gerilediği haberleri yer almıştır.[23]

Bu geri çekiliş esnasında Yunan ordu mensuplarınca silah, araç ve gereçlerin, tıbbı malzemelerin yok edildiği; Afyonkarahisar'ın büyükçe bir kısmının yakıldığı ve hatta bomba atmak suretiyle pek çok Türk vatandaşın ölümüne sebep olunduğunun basına yansımış olması, basının bakış açısı göz önünde tutulduğunda bir hayli dikkat çekicidir.[24]

Avustralya basını 1 Eylül tarihinden sonra tam olarak Yunan ordusunun yenildiğini, canını kurtarmak için kaçmakta olduğunun farkındadır. Bu tarihten sonraki haberler Yunan ordusunun kaçışı ile ilgilidir. Basında yer alan haberlerden Yunan ordusunun gerileyişi esnasında üç kola ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Çoğunluğu 7. Tümen mensuplarından oluşan birinci kol 1 Eylül sabahı Karacahisar üzerinden Uşak'a ulaşmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan ordusunu dağlık bölgelere çekmek ve kaçış güzergâhlarını kapatmak için Uşak ve Altıntaş'ı almış, böylece Mustafa Kemal Paşa Yunanlıların geri çekilme yollarını kapatmıştır. Yunan ordusu da Uşak'a giren Türk kuvvetlerine teslim olmak zorunla kalmışlardır.[25]

Yunan Ordusu Başkomutanı Trikupis'in idare ettiği ve 13. Tümen birliklerinden oluşmakta olan ikinci kol ise Banaz istikametine doğru ilerlemiştir. Türklerin Uşak'a girdiklerini öğrenince, şehrin etrafından dolaşmak istemişler ise de 2 Eylül'de Türk kuvvetlerine hedef olmaktan kurtulamamışlardır. Trikupis ve 13. Tümen Türk kuvvetleri tarafından esir alınmıştır.[26] Basın 13. Tümen mensuplarından oluşan üçüncü kolun ise 1 Eylül'de Gediz Irmağı üzerindeki köprüden geçerek, İzmir'e doğru ilerlemeyi başardığını, düzensiz birliklerin ise Trakya'ya transferi için çalışıldığını sevinçle okuyucularına duyurmaktadır.[27]

Ayrıca basın geri çekilişle birlikte esir düşün asker sayıları hakkında da bilgiler paylaşmıştır. 1 Eylül tarihi itibariyle Yunan

[23] *The Day Dawn Gazzette*, 1 Eylül 1922, s. 14.
[24] *The Warwick Daily News*, 4 Eylül 1922, s. 7.
[25] *The West Australian*, 1 Eylül 1922, s. 17.
[26] *The Kalgoorlie Miner*, 1 Eylül 1922, s. 5; *The North Murchison*, 1 Eylül 1922, s. 13.
[27] *The Ballarat Star*, 1 Eylül 1922, s. 1; *The Maitland Weekly Mercury*, 1 Eylül 1922, s. 1.

ordusundan yüksek ve düşük rütbeli birlikte olmak üzere, ortalama 6.500 askerin Türk esaretine girdiği ifade edilmiştir.[28] Bunun yanı sıra 1 Eylül'de İngiliz basınının önde gelen yayın organlarından biri olan The Times'da yayınlanan "Türk Saldırısının Arkasındaki Güç: Mustafa Kemal Paşa General Towshend'in İzlenimleri" başlıklı makale iktibas edilerek, Avustralya basınında yer almıştır. Bu makalede, gerçekleştirilen mülakat esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın *"…Paris Konferansı'nda geçen Martta ifade edildiğinden tam dört ay sonra Yunanlılar Anadolu'yu boşaltmış olacak. Geçen sene Londra Konferansı esnasında Yunanlılar saldırıya geçti! … Bizi İngiliz Hükümeti'nin hazırlık aşamasında Yunan saldırısından habersiz olduğuna mı, yoksa bir parmak hareketi ile saldırıyı durduramayacağına mı ikna etmek istiyorsunuz…"* şeklindeki sözleri büyük puntolarla okuyucuya sunularak, Mustafa Kemal Paşa'nın Yunan ordusunu Anadolu'dan tamamen çıkarmak konusunda son derece kararlı olduğu yorumu yapılmıştır. Ayrıca kimi basın organları da haklı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz Hükümetinin Yunanlıların Anadolu harekâtında ikiyüzlü davrandığını açıkça ifade ettiğini yazmıştır.[29]

Bundan sonraki haberler Türk ilerleyişiyle ilgilidir. Basının 1 Eylül sonrası Yunanlıların telgraf tellerini de kesmek dâhil olmak üzere türlü yollarla cephe gelişmelerini gizledikleri için Türk haber kaynaklarına yönelmişlerdir. Ancak bu haberler kısa, yorumsuz ve sadece cephedeki son durum hakkındadır. Bu bağlamda Türk ordusunun Bilecik, Kütahya, Uşak, Alaşehir ve Eskişehir'i 2 Eylül tarihi itibariyle ele geçirdiği,[30] akabinde basında Bursa, Nazilli, Aydın, Soma ve Bergama'yı aldıkları[31] yer bulmuştur. Bu ilerleyiş esnasında Yunan 1. ve 2. Ordu Komutanın da esir düştüğü kaydedilen bilgiler arasındadır.

Basına yansıyan haberlere göre, 7 Eylül'de Yunan vatandaşlarının durumu tam bir kaçış halini almıştır. Bu panik

[28] *The Barier Miner*, 1 Eylül 1922, s. 2; *The Mirror*, 1 Eylül 1922, s. 7.

[29] *The Times*, 1 Eylül 1922, s. 13'den *The Border Watch*, 2 Eylül 1922, s. 8; *The Telegraph*, 2 Eylül 1922, s. 7; *The Sydney Morning Herald*, 2 Eylül 1922, s. 4.

[30] *The Murchhison Times*, 3 Eylül 1922, s. 1; *The Queenslander*, 3 Eylül 1922, s. 3.

[31] *The Birisbane Courier*, 8 Eylül 1922, s. 3; *The Western Argus*, 8 Eylül 1922, s. 2.

ortamında düzeni sağlamak için İzmir'deki İtilaf güçlerinden yardım talep edilmiş ve İtilaf devletlerinin temsilcilere idareyi üstlenmiştir. 8 Eylül'de Naksos, Adriatikos, Atromitos adlı gemilerin taşıdığı Yunanlı yetkilileri hareket etmiştir. İngilizlerin gönderdiği İron Duke adlı savaş gemisi de yine bu tarihte İzmir'den üstü düzey Yunan ordu mensuplarını taşıyan gemilerdendir. Basın özellikle İtilaf devletlerinin mültecilerin tasfiyesinde görev aldığını ve İngiliz Hükümeti temsilcilerinin İzmir'deki Hristiyan halkını korumak için özveriyle çalıştığının da altını çizmiştir. Bu kaçış esnasında da Yunan yetkililerin mümkün olan tüm araç ve gereçlerini taşımaya çalıştığı, götüremeyecekleri ve Türklerin işine yarayabilecek her şeyin de Yunan askerlerince imha edilmekte olduğu basının dikkatinden kaçmamıştır.[32]

Basın 11 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ve askerlerinin İzmir'e girdiğini duyururken, bu tarihten sonra yegâne konu Anadolu'daki Hristiyan halkın geleceği olmuştur. Basın, mültecilerin şimdiye kadarki sayısının 75 bin olduğu ancak hala akın akın gelmeyi sürdürdükleri ifade etmiş, Hristiyan halkın geleceğinden duyulan endişe dile getirilmiştir.[33]

Bu dönemde az da olsa değinilen bir başka mesele de Yunan ordusu çekilirken Anadolu tahrip etmesi olmuştur. The Times gazetesinden iktibasla Komutanlarının emriyle Turgutlu, Alaşehir ve Manisa'yı yakmışlardır. Uşak nispeten daha az hasarla kurtulmuş, yaklaşık iki bin hane ateşe verilmiştir. Yine aynı şekilde yağlı paçavralarla ve ya bomba atmak suretiyle Nazilli, Aydın ve Eşkişehir'in önemli bir kısmının yakıldığı basında yer almıştır.[34] Ancak sadece Yunan ordusunun bu yakıp-yıkma eylemlerine Hristiyan ahaliyi korumayı güçleştirebileceği açısından yaklaşılmış, Hristiyan mültecilere gösterilen hassasiyet ne yazık ki Anadolu'daki Müslüman ahaliye gösterilmemiştir.

---

[32] *The Bundaberg Mail*, 9 Eylül 1922, s. 2; *The Daily Advertiser*, 9 Eylül 1922, s. 4; *The Newcastle Sun*, 9 Eylül 1922, s. 4.

[33] *The Cairns Post*, 11 Eylül 1922, s. 5.

[34] *The Times*, 11 Eylül 1922, s. 10'dan *The Capricornian*, 15 Eylül 1922, s. 3; *The Daily Herald*, 16 Eylül 1922, s. 7; *The Grafton Argus and Clarence River General Advertiser*, 18 Eylül 1922, s. 1; *The Nor The rn Standard*, 18 Eylül 1922, s. 7; *The Narracoorte Herald*, 18 Eylül 1922, s. 7.

3.Muharebenin Değerlendirilmesi

Avustralya basınında Türklerin savaşı nasıl, hangi nedenlerle kazandığı üzerinde en çok durulan konu olmuştur. Basına göre, en önemli etken Yunan ordusu Batılı devletlerin Anadolu'daki çıkarları için savaşırken, Türk ordusunun vatanını kurtarmak için mücadele etmesidir.[35]

Ayrıca Daily Telegraph'a göre, Yunan Hükümeti ve ordusu, Türk ordusunu küçük ve aciz görmüşlerdir. Türklerin cesareti ve askeri yetenekleriyle yüz yüze kaldıklarında yenilgi kaçınılmaz olmuştur. Türk komutanlarının deneyimi ve eğitimi gözden kaçırılmıştır.[36] Bu bilgi ve donanım sayesinde Türkler baskın şeklinde, uzun bir süre hazırlandıktan sonra gerçekleştirdikleri saldırının Yunan ordusunda panik havası yaratmıştır olmasıdır.[37] Bu da Mustafa Kemal Paşa sayesinde olmuştur. O, Türklere ulusal bilinç kazandırmış, vatandaşlarına ülkeleri için savaşmayı öğretmiştir.[38]

Basın ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın öngörüye sahip bir diplomat olma özelliği üzerinde de durmuştur. Büyük Taarruz harekâtına hazırlanırken bir yandan da Batılı devletlerin kanaatlerini anlamak, mümkünse memleketi lehine bir sonuç elde etmek maksadıyla Dışişleri ve Dışişleri Bakanlarını Avrupa'ya, hükümet yetkilileriyle görüşmeleri için göndermiştir. Ancak bu diplomatik girişimleri sonrasında Türkler açısından koşulları düzeltmenin tek yolunun askeri zafer olduğunu anlamıştır. Basına göre, Türkler kaybetmeleri durumunda koşullar çok az değişecek, ancak zafer elde etmesi büyük bir kazanç olacaktı.[39]

Basında ayrıca Anadolu harekâtına destek verdiği için Birleşik Krallık'ın hata ettiğini, Türkleri Sovyet Sosyalist Devletler Birliği ile ittifak kurmaya ittiğini, Yunanistan'ın İstanbul ihtirasının büyük kayıplara neden olduğu şeklinde yorumlar da yer almıştır. Basına

---

[35] *The Daily Mail*, 18 Eylül 1922, s. 2, *The Grafton Argus and Clarence River General Advertiser*, 18 Eylül 1922, s. 1; *The Nor The rn Standard*, 18 Eylül 1922, s. 7; *The Narracoorte Herald*, 18 Eylül 1922, s. 7.

[36] *The Daily Telegraph*, 17 Eylül 1922, s. 3.

[37] *The Daily News*, 16 Eylül 1922, s. 13; *Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate*, 17 Eylül 1922, s. 4.

[38] *The Daily Standart*, 20 Eylül 1922, s. 1; *The Examiner*, 21 Eylül 1922, s. 2; *The Maintland Grazier*, 22 Eylül 1922, s. 4.

[39] *The Express and Telegraph*, 23 Eylül 1922, s. 3; *The Grafton Argus and River General Advertiser*, 24 Eylül 1922, s. 4.

göre, bu durum Birleşik Krallık için sahip olduğu Müslüman sömürgeleri düşünüldüğünde büyük bir tehdit yaratmış, Müslüman coğrafya Türklere Müslüman oldukları için saldırıldığını kanaati uyandırmıştır.[40]

14 Eylül 1921-25 Eylül 1922 tarihleri arasında Büyük Taarruz ile ilgili Avustralya basınında çıkan haberlerin kaynakları ve bunlara işaret edilmesinin sıklığı ise şu şekildedir:

Tablo (Avustralya Basınının Sakarya Meydan Muharebesi ile İlgili Haber Kaynaklarına Göre Frekans Değerleri)

GAZETELER	HABER KAYNAKLARINA GÖRE FREKANS DEĞERLERİ						
	LONDRA		ATHENA	ISTANBUL	PARIS	BELIRSIZ	TOPLAM
	TIMES	REUTERS					
Barier Miner	4	3	1			1	9
Newcastle Sun	2	1					3
Sun	3					1	4
Ballarat Star	4	2				1	7
Daily Examiner	3	4					7
Daily Standart	3	3	1				7
Northern Star	1	4				1	6
Hosham Times	1					1	2
Recorder	3	4					7
Daily Telegraph and North Murchison and Pilbarra Gazzette			1				1
Argus	1						1
Murchison Times and Day Dawn Gazzete			1				1
Northern Times			1				1
Daily Herald	3	2				2	7
Geelong Advertiser	1	4					5
West Australian	2		2	1			5
Daily Mail						1	1
Daily Advertiser	1	1					2
Riverine Grazier		1					1
Maitland Weekly Mercury	4	2				1	7
Northern Standard	1						1
Pilbarra Goldfield			1				1
Narracoorte Herald		1					1
Northern Territory Times and Gazzette	1						1
Daily News	1					2	3
Cairns Post	1						1
Daily Telegraph	1		1			1	3
Express and Telegraph	1						1
Grafton Argus and Clarence River General Advertiser	1						1
Maryborough Chronicle	3			1			4

[40] *Geelong Advertiser*, 25 Eylül 1922, s.3; *Hosham Times*, 25 Eylül 1922, s. 4; *Recorder,* 25 Eylül 1922, s.6.

GAZETELER	HABER KAYNAKLARINA GÖRE FREKANS DEĞERLERİ						
	LONDRA		ATHENA	ISTANBUL	PARIS	BELIRSIZ	TOPLAM
	TIMES	REUTERS					
Mercury	2		1	1			4
Tweed Daily	2						2
Warwick Daily News	2		1				3
World	1		1	1			3
Register	1		1				2
Advocate	2		1				3
Age	2						2
Grafton Argus and River General Advertiser	1						1
Kalgoorlie Miner	1		1				2
Queensland Times	1						1
Telegraph			1	2	1		4
Albany Advertiser	1						1
Border Watch	1						1
Sydney Morning Herald	2					1	3
Western Argus	2						2
Advertiser	1		1				2
Argus				1			1
Armidale Express and New England General Advertiser	3	1					4
Brisbane Courier			1			1	2
Examiner						1	1
Western Mail	1						1
Bundaberg Mail			1				1
Newcastle Morning Herald and Miners'Advocate	1						1
Queensland Times			1				1
Week	1						1
Zeehan and Dundas Herald			1				1
Capricornian						2	2
Mirror			1				1
Queenslander	1						1
HABER KAYNAĞI TOPLAM	75	33	22	7	1	17	155

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere ismi geçen gazetelerin toplam 185 adet nüshası incelenmiş olup, haber kaynakları içerisinde en yoğun habere sahip kaynağın %69,7'lik bir oranla Londra olduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla Atina (%14,2), İstanbul (%4,5), Paris (%0,6) takip etmektedir. Bununla birlikte %11'lik bir kısmının ise belirsiz haber kaynakları olduğu anlaşılmaktadır. Görüleceği gibi Türk ulusal hareketinin görüşlerine hiç yer verilmemiştir. Buna karşın, İstanbul kaynaklı haberlerin az bir kısmında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının görüşlerine de yer verildiği görülmüştür. Gazeteler içerisinde toplam haber sayısının en yoğun olduğu gazetenin ise Barier Miner olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi Türk Kurtuluş Savaşı'nın son savaşıdır. Bu savaşın sonucunda hem Batı Cephesi kapanmış, hem de Türk Kurtuluş Savaşı bu zaferle sona ermiştir. Bu önemi ve özellikle Birinci Dünya Savaşında Çanakkale'de Türklere karşı vatandaşlarının da savaşmış olmasının etkisi ile Avustralya Basını, Türk Kurtuluş Savaşının son savaşı olan Büyük Taarruz'u yakından takip etmiştir.

Avustralya basını, taarruza büyük bir gizlilik içerisinde hazırlanan Mustafa Kemal Paşa'nın koyduğu yasaklar nedeniyle cepheden haber alamamış bu nedenle Büyük Taarruz'u ancak 29 Ağustos itibariyle takip edebilmeye başlamıştır.1 Eylül tarihine kadar da daha çok Yunan ordusu kaynaklarından savaşın ilerleyişini takip etmiştir. Ancak özellikle Afyonkarahisar'ın Türkler tarafından geri alınması basında üzüntüye yol açmıştır. Bu tarihten sonda da yenilgisini tüm dünyadan gizlemeye çalışan Yunan ordusunun çeşitli hilelerle cepheden yalan haber yayınlamaları ve ya gelişmeleri gizlemeleri, geç bildirmeleri basında Yunan kaynaklarına güvensizlik meydana getirmiştir. Bu nedenle Yunan ordusu sıklıkla eleştirilmiştir. Bu nedenle en azından cephe durumu ile ilgili haberlerde Türk Hükümetinin yayınladığı haberlere daha çok itibar edildiği görülmektedir. Bununla birlikte 1 Eylül itibariyle Türklerin savaşı kazandığının anlaşılması, haber sıklığı ve yapılan yorumlarda ciddi bir azalma olmasına neden olmuştur.

Bu çalışma esnasında 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922 tarihlerine ait toplam 185 adet haber değerlendirilmiştir. Haber ve yorumların yarıdan fazlasında Yunan kaynaklarından yararlanıldığı ve bu nedenle de basının yanlı bir bakış açısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak da Yunan ordusu Anadolu'da yaşayan Hristiyan ahalinin kurtarıcısı gibi lanse edilmiş, savaşın temel sebebi de Hristiyanları Türk ve Müslüman zulmünden kurtarmak olarak gösterilmiştir.

Ancak bununla beraber Çanakkale'de Türklere karşı savaşmış ve bu vesileyle tanımış olmanın etkisiyle başta Türk komutanların kabiliyetleri, Türk askerinin cesur tabiatı, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri ve siyasi meziyetleri özellikle 1 Eylül sonrasında çokça takdir edilmiştir.

Bunların yanı sıra az da olsa Yunan ordusunun Türk ordusunun kaçarken gerçekleştirdiği mezalime dair de haberler basına yansımıştır. Ancak bu haberlerde Hristiyan ahali için gösterilen hassasiyet gösterilmemiş, mesele yalnızca Hristiyan halkın Anadolu'daki geleceğine olumsuz etki yapacağı şeklinde yorumlanmıştır.

KAYNAKLAR

1. Süreli Yayınlar

Advocate, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Age, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Albany Advertiser, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Argus, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Armidale Express and New England General Advertiser, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Ballarat Star, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Barier Miner, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Birisbane Courier, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Border Watch, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Bundaberg Mail, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Cairns Post, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Capricornian, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Daily Advertiser, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Daily Examiner, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Daily Herald, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Daily Mail, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Daily News, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Daily Standart, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Daily Telegraph, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Day Dawn Gazzette, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Examiner, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Express and Telegraph, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Geelong Advertiser, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Hosham Times, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Kalgoorlie Miner, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Maintland Grazier, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Maitland Weekly Mercury, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Maryborough Cronicle, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Mercury, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Mirror, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Murchhison Times, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Narracoorte Herald, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Newcastle Sun, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

North Murchison, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Northern Standard, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Northern Star, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Northern Territory Times and Gazzette, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Northern Times, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Pilbarra Gazzette, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Pilbarra Goldfield, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Queendland Times, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Queenslander, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Recorder, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Register, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Sun, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Sydney Morning Herald, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Telegraph, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Tweed Daily, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Warwick Daily News, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Week, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

West Australian, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Western Argus, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Western Mail, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

World, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

Zeehan and Dundas Herald, 14 Eylül 1921-25 Eylül 1922.

2. Kitap ve Makaleler

Ateş, Toktamış, "Milli Mücadele'de Ordu, Savaşlar ve Cepheler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1172-1187.

Budak, Ömer, *Sevr Paylaşımı*, Bilge Yayınları, Ankara 2002.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

İnönü, İsmet, *Hatıralar,* C. I, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Koca, Salim-Yalçın, E. Semih, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genel Kurmayının Rolü1", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S. 29 Temmuz 1994, s. 401-416.

Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara 1981.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2016, s. 239-257.

Sarıkoyuncu, Ali-Sarıkoyuncu Değerli, Esra, "Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Çanakkale Özel Sayısı*, S. 73, Mart 2010, s. 39-62.

Smith, Lenard, *The Aboriginal Population of Australia*, Australian National University Press, Canberra 1980.

Büyük Taarruz Sürecinin Yeni Zelanda Kamuoyundaki Yankıları

Enes ÖZ[*]

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı döneminde tüm dünyanın gözü uluslararası basın üzerinden Anadolu'ya çevrilmiş, Küçük Asya olarak nitelendirilen Türkiye topraklarında gerçekleşen Türk-Yunan savaşları birçok ülkenin kamuoyunda farklı şekillerde yankı bulmuştur. Öyle ki binlerce kilometre uzaklıktaki ülkeler dahi bu durumu medyalarına taşıyarak geniş yer ayırmışlardır. Bu ülkelerden birisi de Türkiye'ye ilgisi I. Dünya Savaşı sırasında Britanya ordusu içerisinde Anzakların görev yapmaya başlaması ile yoğunlaşan Yeni Zelanda olmuştur. Milli Mücadele sürecindeki gelişmeleri günü gününe takip eden Yeni Zelanda basını Mustafa Kemal Paşa ve onun öncülüğünde başlatılan mücadele ile ilgili günlük bilgiler paylaşmıştır. Büyük Taarruz sürecinin başlaması ile Anadolu'daki savaş özelinde ülkenin kamuoyunda paylaşılan bilgiler daha da yoğunluk kazanmıştır.

26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan ve 18 Eylül 1922 tarihinde son bulan Büyük Taarruz ve takip harekatı ile ilgili haberler 28-30 Ağustos - 21 Eylül tarihleri arasında Yeni Zelanda kamuoyunda kendisine yer bulmuştur. Bu ifadeden hareket ile Anadolu'da yaşanan gelişmeler Türkiye ve Güney Pasifik bölgesi arasındaki saat ve hatta gün farklarından dolayı Yeni Zelanda kamuoyuna bir gün sonra veya gün aşırı olarak yansımıştır. Haber içerikleri genellikle Londra, Paris, Atina ve İstanbul merkezli alınan haberler olmuştur. Uluslararası medya kurumları olan Telegraph ve Association Press gibi kuruluşlardan alınan bilgilerin yansıtıldığı haberler Yeni Zelanda kamuoyunda kendisine yer bulmuştur.

Çalışmamızda Yeni Zelanda kamuoyuna hitaben yayım yapan Auckland Star, Ashburton Guardian, Bay of Plenty Times, Evening Post, Evening Star, Feilding Star, Gisborne Times, Hawera &

[*] Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacıbektaş Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Nevşehir/Türkiye.
enesoz@nevsehir.edu.tr
ORCID NO: 0000-0001-5626-5516

Normanby Star, Hawke's Bay Tribune, Hokitika Guardian, Horowhenua Chronicle, King Country Chronicle, Manawatu Standard, Nelson Evening Mail, New Zealand Herald, Northern Advocate, Otago Daily Times, Stratford Evening Post, Star (Christchurch), Pahiatua Herald, Poverty Bay Herald, Press, Taranaki Daily News, Thames Star, Timaru Herald, Wairarapa Daily Times, Wanganui Chronicle, Waikato Times adlı 28 farklı gazete taranmıştır. Bu gazeteler içerisinde Büyük Taarruz sürecinin ele alındığı haberler tespit edilerek, Yeni Zelanda kamuoyunun nabzını en iyi yansıtan haberler tasnif edilmiştir. Benzer içeriğe sahip olan haberlerin ayıklanması ve çalışma içerisinde sentezlenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda uluslararası kamuoyunun Büyük Taarruz sürecine bakışı ve ülkeler içerisindeki yankılarının değerlendirilmesi Yeni Zelanda kamuoyuna yansıyan haberler üzerinden araştırılmıştır. Çalışmada Büyük Taarruz süreci olarak değerlendirilen 26 Ağustos-18 Eylül 1922 tarihleri arası ele alınmış olup zaman sınırlaması da buna göre belirlenmiştir.

Milli Mücadele dönemi ve Büyük Taarruz sürecinin uluslararası kamuoylarındaki yansımalarına yönelik çeşitli çalışmalar bulunmasına rağmen müstakil olarak Yeni Zelanda kamuoyundaki yansımaları ortaya koyan tetkik eser literatürde yer almamaktadır. Bu cümleden olmak üzere Türk milleti için önemli bir dönüm noktası olan Büyük Taarruz harekatının Yeni Zelanda basınından yankılar ile çalışılarak bu konuda var olan eksiğin kapatılması hedeflenmiştir. Zira Türkiye ve Yeni Zelanda halkı hem coğrafi hem de sosyal açıdan birbirine oldukça uzak iki toplum olsa da Çanakkale Cephesi'nde birbirleri ile karşılaşmaları olmuş, bu karşılaşma sonrasında Yeni Zelanda kamuoyunun Türkiye ve Türk halkı özelindeki ilgisi araştırma için bir değer teşkil etmiştir. Ayrıca Çanakkale Cephesi'nde Anzak birliklerinin aldıkları mağlubiyetlerden sonra buradaki hasmane tutumun Milli Mücadele yıllarına gelindiğinde Yeni Zelanda'da Türklere karşı bir önyargıya dönüp dönmediği en iyi kamuoyunun yansıtılarak ele alınabileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda Yeni Zelanda kamuoyunun Türk-Yunan savaşındaki bakış açısının ne yönde olduğunun ve Büyük Taarruz esnasında Türk ordusunun başarılarının orada nasıl yankılandığının aydınlatılması amaçlanmıştır. Kamuoyu yansıtılmasında basının önemli bir yer tutmasından dolayı,

gazetelerin tahlili yapılarak Büyük Taarruz sürecinin Yeni Zelanda'daki yansıması işlenmeye çalışılmıştır.

Yunan ordusunun Anadolu'dan çıkarıldığı Büyük Taarruza giden süreçte en önemli başlangıç meşalesi olan Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması, Milli Mücadele'nin fitilini ateşlenmiştir. Atatürk'ün ifadesi ile *"(...) Büyük harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir halde (...)*"[1] olduğu için ilk olarak halkın bilinçlendirilmesi ve Milli Mücadele'nin fikri alt yapısını oluşturmak için hazırlıklar gerçekleştirmiş, Havza ve Amasya genelgeleri ile Erzurum ve Sivas kongreleri sayesinde bu fikri alt yapı oluşturulmuştur. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın gayretleri ile kabul edilen Misâk-ı Millî ilkeleri ile milli ve bölünmez Türk vatanının sınırları çizilmiş, yeni Türk Devleti'nin ülkesini belirleyen ve gerçekleşmesi için sonuna kadar çalışılacak milli bir hedefe imza atılmıştır.[2] 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Milli Mücadele daha da kurumsallaştırılmıştır. Bu aşamadan sonra düşman unsurlarına karşı doğu, güney ve batı cephelerinde fiili olarak mücadeleye girişilmiş, bunlar arasında savaşın en çetin geçtiği bölgeler ülkenin batı kısımlarında açılan cephe ile olmuştur. Bu cephede, Yunanlılara karşı yeni kurulan düzenli ordu büyük bir mücadele içerisine girmiş, Türk ordusunun I. ve II. İnönü Savaşı'nda art arda iki galibiyet almasından sonra, Eskişehir-Kütahya savaşlarında ilk mağlubiyet ile karşılaşılmıştır. Devamında Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak seçilmesi ve Tekâlif-i Milliye Emirleri ile gücünü toparlayan Türk ordusu Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunanlıları mağlup ederek, Anadolu'daki Yunan ilerleyişini durdurmuştur. Bundan sonraki aşama, yapılacak bir taarruz harekatı ile düşmanın Anadolu'dan atılması olmuş, bunun için Mustafa Kemal Paşa orduyu taarruz için hazırlamıştır.

26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz süreci savaşın tarafları olan Türk ve Yunan kamuoyunda büyük yankı bulmuştur. Buna ek olarak dünya da bu dönemde gözlerini Küçük

[1] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 1.

[2] Ahmet Mumcu, "Misak-ı Milli ve Yeni Anayasamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 3, 1985, s. 823.

Asya olarak nitelendirdikleri Anadolu'ya çevirmiş, Yeni Zelanda kamuoyu da Ağustos-Eylül aylarındaki Türk-Yunan savaşına yoğun bir ilgi göstermiştir.[3]

1. Yeni Zelanda Kamuoyunda Büyük Taarruz

Türk tarafının bir taarruza geçtiği yönünde ilk haberler Yeni Zelanda kamuoyuna 28 Ağustos tarihinden itibaren yansımaya başlamıştır. Gelişmelere değinen Wairarapa Daily Times gazetesi, "*Türkiye ve Yunanistan*" başlığını kullanarak gelişmeleri haberleştirmiş, haber içeriğinde "*Kemalist bir Hücum*" ifadesi vurgulanarak taarruz ile ilgili kısaca bilgi verilmiştir.[4] Anadolu'da bir taarruzun başladığını kamuoyu ile paylaşan bir diğer gazete de Waikato Times olmuştur. "*Yakın Doğu*" başlığını atan gazete, bir Bulgar misyonuna dayandırdığı haberinde Türk harekatının başladığı bilgisi aktarılmıştır.[5] Bu ilk haberler genel itibariyle Anadolu'da Türk harekatının başladığını bildirir haberler olmuş, harekatın gidişatı ile ilgili net bilgiler paylaşılmamıştır. Bu durumdan dolayı Yeni Zelanda Kamuoyuna yansıyan 28 Ağustos tarihli bu haberlerin Büyük Taarruz'un başladığını bildiren haberler olabilme ihtimali ile birlikte, Büyük Taarruz öncesi yanıltıcı taarruzları bildiren haberler olma ihtimali de bulunmaktadır.

Yeni Zelanda kamuoyunda Büyük Taarruzun ile ilgili net bilgilerin yansımaları 30 Ağustos'tan itibaren görülmeye başlanmıştır. Genel itibariyle bir kaç gün gecikmeli olarak Yeni Zelanda basınına yansıyan haberlerde, Türk ordusunun 27 Ağustos tarihinde Afyonkarahisar'ı ele geçirmesi 30 Ağustos tarihinden itibaren gündem oluşturmuştur. Gelişmeleri haberleştiren Auckland Star gazetesi "*Bir Türk Başarısı*" başlığı ile okuyucularının karşısına çıkmıştır. Haberin içeriğinde Mustafa Kemal Paşa'nın Afyonkarahisar'ı ele geçirdiğinden bahsedilmiş ve Yunan kuvvetlerinin çarpışmalar esnasında sayılarının yarıya düştüğü bilgisi paylaşılmıştır.[6] Aynı gün olaylar ile ilgi bilgi veren bir diğer gazete de Ashburton Guardian

[3] Yeni Zelanda kamuoyunda yer alan bazı gazetelerin Büyük Taarruz sürecindeki kupürleri için bkz. Ek-1.

[4] "Turkey and Greece", *Wairarapa Daily Times*, 28 Ağustos 1922, s. 5.

[5] "The Near East", *Waikato Times*, 28 Ağustos 1922, s. 5.

[6] "A Turkish Success", *Auckland Star*, 30 Ağustos 1922, s. 7.

olmuştur. Haber başlığı olarak "*Küçük Asya Savaşı*" ifadesine yer verilirken Türk taarruzları karşısında Yunan birliklerinin geri çekildiği ve daha önce işgal etmiş olduğu bölgeleri boşalttığı ifade edilmiştir.[7] Poverty Bay Herald gazetesi de Afyonkarahisar'ın Türk ordusu tarafından ele geçirilmesine değinirken, "*Yunanlılar Türklerden Önce Geri Çekiliyor*" başlığını atmıştır. İçerikte ise Yunanlıların geri çekilirken, işgal ettikleri topraklarda bulunan 1903 sınıfındaki tüm Rumları orduya hizmet için askere çağırdığı bilgisi paylaşılmıştır.[8] Anadolu'daki gelişmeler ile ilgili bilgi veren bir diğer gazete de Thames Star olmuş, gazete " *Yakın Doğu, Amerikanlıların Tutumu, Türk Yunan Savaşı*" başlığını atarak ABD'nin Avrupa'daki gelişmeler ve savaş karşısında nasıl bir tavır takınacağını sorgulamıştır. Washington'dan alınan bilgiler ışığında Beyaz Saray'ın "*Dikkatli Bekleyiş*" içerisinde olduğu ve ABD'nin acil bir hareket tasarlanmadığı belirtilmiştir.[9] Bu gazeteler dışında Yeni Zelanda basınında farklı birçok gazete de aynı içerikler ile olayları haberleştirmiştir. Yeni Zelanda kamuoyundaki 30 Ağustos tarihli haberler genel itibariyle Afyonkarahisar'ın Türk ordusu tarafından ele geçirilmesi ve Türk taarruzunun başarılı bir şekilde ilerlediğini yansıtır nitelik taşımıştır.

31 Ağustos tarihinde Yeni Zelanda kamuoyunda Anadolu'daki savaş yoğun bir şekilde gündemde yer bulmuştur. Zira bu tarihte Okyanusya basınına Türk ordusunun Afyonkarahisar'ı ele geçirdiği haberlerinin içerikleri daha net bir şekilde ve savaş içeriği ile ilgili ayrıntılar aktarılarak yansımıştır. Gelişmeleri haberleştiren Evening Star gazetesi "*Anadolu'da Savaş, Kemal'in Liderliği*" başlığını atmış, Mustafa Kemal Paşa'nın bir önceki hafta piyadeleri gizlice mevzilere yığmasının başarısından bahsetmiştir.[10] Diğer bir gazete olan Hawera & Normanby Star "*Türkler ve Yunanlılar, Yunanlılara Büyük Darbe*" başlığı ile gelişmeleri okuyucularına aktarmıştır. Gazete Atina'dan bir yetkilinin söylediği "*Şiddetli bir düşman saldırısı nedeniyle Karahisar'ın tahliyesini emrettik ve batıdaki bir hattı işgal ettik.*

[7] "Asia Minor Warfare", *Ashburton Guardian*, 30 Ağustos 1922, s. 5.

[8] "European Unrest, Greeks Retire Before Turks", *Poverty Bay Herald*, 30 Ağustos 1922, s. 6.

[9] "Near East, Amerıca's Attitude", *Thames Star*, 30 Ağustos 1922, s. 5.

[10] "Fighting in Anatolia, Kemal's Leadership", *Evenıng Star*, 31 Ağustos 1922, s. 4.

Elvanlar'da bir düşman süvari hücumunu püskürttük" ifadelerini aktarmıştır.[11] Gisborne Times gazetesi gelişmeleri aktaran gazetelerden olmuş ve "*Kaynayan Balkanlar*" başlığını kullanmıştır. Haber içeriğinde ise Afyonkarahisar üzerine Türk taarruzunun sabah 03.00 civarı başlamasının Yunanlılarda şaşkınlığa sebep olduğunu bildirilmiştir.[12] "*Türk Zaferi*" başlığını kullanan Hawke's Bay Tribune gazetesi, Türk topçusunun şiddetli ateşlerine Yunan bataryalarının karşılık veremediğini ve öğlen saatlerinde Yunan hattında büyük bir gedik açıldığını ifade etmiştir.[13] Yeni Zelanda basınında yer alan bir diğer gazete Ashburton Guardian, "*Yunanlılar Mağlup Oldu*" başlığını atarak Türk ilerleyişi karşısında geri çekilen Yunanlıların açık araziye sürdüğünü, kuzey ve güney Yunan orduları arasındaki demiryolu ve bağlantının Türk kontrolüne geçtiğini bildirmiştir.[14] Otago Daily Times gazetesi, "*Yakın Doğu Sorunu*" başlığını atmış, İngiltere'nin Anadolu'daki gelişmeler karşısındaki politikasını konu edinerek, "*Yalpalayan İngiliz Politikası*" alt başlığına yer vermiştir. Haber içeriğinde ise İngiltere merkezli Daily Express gazetesinden alınan bilgiler paylaşılarak, Türk-Yunan savaşının tekrar başlamasında İngiltere'nin Fransa ile ortak bir noktada anlaşmaya varamamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklerken Fransa'nın Mustafa Kemal Paşa ile antlaşma yaptığı ifade edilerek,[15] Sakarya Meydan Muharebesi sonrası TBMM ile Fransa arasında imzalanan 1921 Ankara Antlaşması'na vurgu yapılmıştır. Diğer bir gazete olan New Zealand Herald gazetesi "*Yakın Doğuda Savaş*" başlığı ile Türk-Yunan mücadelesi ile ilgili güncel bilgileri paylaşmış, bunun yanında 31 Ağustos tarihli diğer gazetelerden farklı olarak, "*Önceki Savaşların İncelenmesi*" şeklinde bir alt başlık atarak Anadolu'daki savaşın yakın tarihsel geçmişi hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre, savaşın Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal etmesine kadar dayandığı, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde Ankara'da milli bir hükümetin oluşturulduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın kısa süre içerisinde orduyu

[11] "Turks and Greeks, Crushing Blow To Greeks", *Hawera & Normanby Star*, 31 Ağustos 1922, s. 5.

[12] "Seething Balkans", *Gisborne Times*, 31 Ağustos 1922, s. 5.

[13] "Turkish Victory", Hawke's Bay Tribune, 31 Ağustos 1922, s. 5.

[14] "Greeks Defeated", *Ashburton Guardian*, 31 Ağustos 1922, s. 5.

[15] "Near East Problem", *Otago Daily Times*, 31 Ağustos 1922, s. 7.

toparladığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Türk ve Yunan orduları arasında Eskişehir yakınlarında, Kütahya-Afyon-Eskişehir hattında ve Sakarya Nehri kıyılarında savaşların gerçekleştiği aktarılmış,[16] bu savaşların içerikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Genel itibariyle 29 Ağustos tarihi yaşanan olayların 31 Ağustos'ta Yeni Zelanda basınına yansıyan haberlerde, kamuoyunun dikkatini çeken birincil konu Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı harekatı ve Türk ordusunun kararlı ilerleyişi ele alınmıştır.

Yeni Zelanda basını 1-2 Eylül günü Anadolu'daki gelişmeleri ele almayı sürdürmüş, özellikle Türk ordusunun ilerleyişi ve Yunanlıların hızla geri çekilmesi üzerinde durulmuştur. Manawatu Standard gazetesi, "*Yunanlılar ve Kemalistler*" başlığını atmış, teyit edilmemiş bir bilgiye dayanarak Türk ordusunun Eskişehir'i ele geçirdiğini, Yunanlıların çok fazla teçhizat kaybederek ve ağır kayıplar vererek geri çekildiğini ifade etmiştir.[17] Bir diğer gazete Poverty Bay Herald ise "*Yunanistan ve Türkiye, Türkler Başarıya Sevindi*" başlığını kullanmıştır. Haber içeriğinde ise Ankara'dan alınan bilgilere göre Türk ordusunun tüm cephelerde ilerlediği ve esirler yakaladığı aktarılmıştır.[18] Feilding Star gazetesi "*Türkler Kazanır*" başlığını atmış ve Türk ilerleyişinin devam ettiğini, Afyonkarahisar'ın bombardımandan dolayı neredeyse tamamına yakınının yandığını ifade etmiştir.[19] Bu ifadeden hareketle Yunanlıların geri çekilirken Afyonkarahisar'ı tahrip ettiklerinden bahsedilmemiş, şehirdeki tahribatın savaş sebebi ile kaynaklandığı vurgulanmıştır. Evening Post gazetesi "*Saldırının Sebebi, Barış Konferansı için Kart*" başlığı ile gelişmeleri okuyucularına duyurmuştur. Gazetenin aktardığı bilgilerde ise Kahire merkezli alınan bir haber dikkat çekmiş, buna göre; Türk taarruzunun sebebi olarak Viyana'da toplanması planlanan barış konferansı öncesinde Türklerin, Rumları Anadolu'dan çıkarma isteği yorumu yapılmıştır.[20] Evening Star gazetesi, "*Yunan ve Türk, Mustafa İyi Hazırlanmış*" başlıklı haberinde Türklerin, özellikle son üç ay

[16] "War in Near East", *New Zealand Herald*, 31 Ağustos 1922, s. 7.
[17] "Greeks and Kemalists", *Manawatu Standard*, 1 Eylül 1922, s. 5.
[18] "Greece and Turkey, Turks Jubilant at Success", *Poverty Bay Herald*, 1 Eylül 1922, s. 3.
[19] "Turks Win", *Feilding Star*, 2 Eylül 1922, s. 1.
[20] "Reason or Offensive, Card for Peace Conferance", *Evening Post*, 1 Eylül 1922, s. 7.

içinde Fransa'dan çok sayıda mühimmat ve diğer teçhizatı tedarik ettiği, Yunanlıların iyimser olmadığı bildirilmiştir.[21] Anadolu'daki gelişmeleri haberleştiren bir diğer gazete de Auckland Star olmuştur. Gazete "*Kemalist Başarıları*" başlığını atarak, Yunanlıların Türk birlikleri karşısında hızla geri çekildiğini, sayıları yüzlerce olan yaralı Yunan askerinin iç bölgelerden İzmir'e doğru geldiğini okuyucularına duyurmuştur.[22] Wairarapa Daily Times gazetesi, "*Yunanlılar ve Türkler*" başlık ve "*Barış Umudu Öldü*" alt başlıklı Ankara'da Milli Mücadele'nin yürütücülerini ziyaret eden General Sir Charles Townshend'in İngiliz basın kuruluşu Daily Express'e verdiği röportaja dayandırdığı haberinde gelişmelere değinmiştir. Townshend, İngiltere Hükümetinin Mustafa Kemal'in ordusunun savaş yeteneği hakkında bilgi sahibi olmadığını, onların morallerinin harika olduğunu, I. Dünya Savaşı'nda kullanılan silah ve cephanelerin Türk ordusunun elinde olduğunu ifade etmiştir. Townshend ayrıca, Türk zanaatkarların, Alman eğitiminin bir sonucu olarak, şimdi lokomotif tekerleklerinden kama blokları yapmalarına, Rus mermilerini Türk silahlarına uyarlamalarına dikkat çekmiş, İngiltere ve Fransa'nın Anadolu'da birlikte hareket etmesi gerektiğini bunun dışında barışın uzak bir ihtimal olacağını aktarmıştır.[23] Townshend'in bu ifadelerini destekler nitelikte Fransa basınında çıkan haberler de Yeni Zelanda kamuoyuna yansımış, Ashburton Guardian gazetesi "*Küçük Asya Savaşı*" başlıklı haberinde Fransa basınının yorumlarına yer vermiştir. Buna göre, Lloyd George ve Lord Curzon'un Türkiye ile ilgili olağanüstü hatalarının kanla ödendiği ifade edilmiştir.[24] Nelson Evening Mail gazetesi, "*Yunan Propagandası*" alt başlığı ile okuyucularının karşısına çıkmış ve Yunan otoritelerinin Londra'da propaganda faaliyeti ile meşgul olduğunu bildirmiştir. İçerikte ise Yunanlıların ifadelerine yer verilerek, Türklerin savaşın sonuçları ile ilgili abartılı iddialarda bulunduğu, Yunan ordusunun demiryolu hatları ile bağlantılarının devam ettiği ve Yunanlıların Anadolu'daki Hristiyanların tek koruyucusu olarak İzmir'i işgal ettiği hatırlatılmıştır. Ayrıca Yunanlılar İngiltere temaslarında İtilaf

[21] "Greek and Turk, Mustafa Well Prepared", *Evening Star*, 1 Eylül 1922, s. 4.
[22] "Kemalist Successes", *Auckland Star*, 1 Eylül 1922, s. 5.
[23] "Greeks and Turks", *Wairarapa Daily Times*, 1 Eylül 1922, s. 5.
[24] "Asia Minor War", *Ashburton Guardian*, 1 Eylül 1922, s. 5.

Devletleri'nin Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan çekilmesi durumunda bölgedeki Hristiyanlara herhangi bir koruma sağlayamayacağı ve sonuçların korkunç olabileceği şeklinde propagandalar yaparak,[25] Anadolu'daki savaşın kutsal bir amaç uğruna olduğu propagandası ile İngiltere'den destek ummuştur. 30-31 Ağustos günlerinden alınan haberler 1-2 Eylül tarihinde Yeni Zelanda kamuoyuna genel itibariyle Türk ilerleyişi ve Yunanlıların geri çekiliş ile birlikte Avrupa çapında Küçük Asya savaşı için destek çabaları şeklinde yansımıştır. Bu haberler içerisinde Eskişehir'in Türk ordusu tarafından ele geçirilmesine değinilmiş ancak Eskişehir'in kurtuluşunun 2 Eylül tarihi olduğu göz önünde bulundurulacak olunursa Yeni Zelanda basınındaki bu bilgi doğru bir bilgi olmamıştır. Bu kısımda dikkat çeken en önemli nokta da Yunan ordusunun organize direnişinin tamamen kırıldığı, artık düzensiz bir şekilde geri çekilmenin başladığı ve Büyük Taarruz sürecinin en önemli dönüm noktalarından olan Başkomutan Meydan Muharebesi'ne haber içeriklerinde yer verilmemesi olmuştur.

Türk ordusunun kararlı bir şekilde ilerleyişini yansıtan haberler 4 Eylül tarihinde de Yeni Zelanda kamuoyunda kendisine yer bulmuştur. Nelson Evening Mail gazetesi, "*Türk-Yunan Savaşı, Türkler 75 Mil İlerledi*" başlığı ile okuyucularına Türk ilerleyişini aktarmıştır. Haber içeriğinde ise Yunan kaynaklardan alınan bilgiye göre Türk ordusunun Afyonkarahisar'ın 75 mil (yaklaşık 120 km) batısına kadar ilerlediği, Kral Constantin'in başkanlık edeceği Yunan Savaş Konseyi'nin kısa süre içerisinde askeri ve siyasi durumu inceleyeceği, Yunan Hükümetinin İzmir'in tahliye edilmesi konusu üzerinde tartıştığı ifade edilmiştir.[26] Manawatu Standard gazetesi de gelişmeleri ele alan gazetelerden olmuş ve "*Yunanlılar ve Kemalistler*" başlığını kullanmıştır. İçerikte ise cepheden yeni dönen Yunan Harbiye ve İçişleri Bakanı'nın ifadeleri aktarılmış, Afyonkarahisar'dan Yunan ordusunun geri çekilişinin düzenli olduğu ve Türk ordusunun Yunanlılardan çok daha fazla kayıp verdiğini beyan eden ifadeler aktarılmıştır.[27] Bu süreçte farklı Yunan

[25] "Turco-Greek War", *Nelson Evening Mail*, 1 Eylül 1922, s. 5.

[26] "Turco-Greek War, Turks Advance 75 Miles", *Nelson Evening Mail*, 4 Eylül 1922, s. 5.

[27] "Greeks and Kemalists", *Manawatu Standard*, 4 Eylül 1922, s. 5.

kaynaklarının dünyaya farklı bilgiler servis ettikleri de ortaya çıkmıştır. Zira Eskişehir'in 2 Eylül tarihinde Türk ordusu tarafından kurtarılması Londra merkezli haberlerde Yunanlılar tarafından reddedilirken, Atina merkezli Yunan kaynaklar gelişmeyi doğrulamıştır. Bu çelişkiye dikkat çeken Feilding Star gazetesi "*Yunan-Türk Savaşı*" başlığı altında "*Çelişkili Raporlar*" alt başlığını kullanmıştır.[28] Bu duruma dikkat çeken bir diğer gazete de Pahiatua Herald olmuş, gazete "*Yunanlılar ve Türkler, Çelişkili Raporlar*" başlığı altında Yunan raporlarında Eskişehir'in kaybedildiğini ve Yunan ordusunun etrafının sarıldığını inkar ettiğini, Türk baskısının azaldığını bildirmiştir. Buna ek olarak Atina'dan bir kaynağa dayandırılarak, gelişmelerin tam tersi yönde olduğu ve Yunanlılarının Eskişehir'i tahliye ettiği bilgisi paylaşılmıştır.[29] 4 Eylül tarihli Evening Star gazetesi, "*Anadolu'da Savaş*" başlığı kullanarak Yunan basınında yer alan kabinenin istifa etmesi ve yeni bir koalisyon hükümeti kurulması haberlerine yer ayırmıştır.[30] Yeni Zelanda basınına Yunan medyasındaki bu haberlerin yansıması esasen Anadolu'da güç duruma düşen Yunanistan'ın iç politikada da bu yenilginin etkilerinin yankıları olarak gözlemlenmiştir. Londra merkezli aldığı haberler ile gelişmelere farklı bir bakış açısı ile yaklaşan Hawke's Bay Tribune gazetesi, "*Doğu'da Tehlikeli İşaretler*" başlığını kullanmış ve Anadolu'daki Türk milliyetçilerinin başarılarının, Mezopotamya ve Filistin'de dahil olmak üzere eski Türk İmparatorluğu'nun bakiyesi olan bölgelerde Müslüman toplulukları cesaretlendirme ihtimalinden İngiltere Hükümetinin çekindiğini ifade etmiştir.[31] İngiliz medyası üzerinden Yeni Zelanda kamuoyuna yansıyan bu durum Milli Mücadele'nin emperyalizm altında bulunan mazlum coğrafyalara da örnek teşkil etmesi özelliğinin güçlendiğinin bir göstergesi olmuştur.

5 Eylül günü Yeni Zelanda kamuoyunda genel itibariyle Yunan geri çekilişinin hızlı bir şekilde devam ettiğine yönelik haberler gündemi meşgul etmiştir. Poverty Bay Herald gazetesi "*Yunan Yenilgisi*" başlığını atmış, Ankara'dan alınan bildiriler ile gelişmeleri

[28] "Greco-Turkish War", *Feilding Star*, 4 Eylül 1922, s. 2.
[29] "Greeks and Turks, Conflicting Reports", *Pahiatua Herald*, 4 Eylül 1922, s. 5.
[30] "Fighting in Anatolia", *Evening Star*, 4 Eylül 1922, s. 4.
[31] "Danger Signs in East", *Hawke's Bay Tribune*, 4 Eylül 1922, s. 5.

haberleştirmiştir. Buna göre; Afyonkarahisar bölgesindeki Türk taarruzunun, beş gün boyunca kesintisiz olarak devam ettirilmesinden sonra, ikiye ayrılan Yunan ordusunun büyük bir kısmının yenilgisiyle savaşın devam ettiği duyurulmuştur. Ayrıca Kuzey ordusunun tamamen dağıtıldığı, Güney ordusunun ise ağır bir yenilgiye uğrayarak Uşak istikametine çekildiği ve çok miktarda savaş malzemesi ile 150 kadar silahın ele geçirildiği ifade edilmiştir.[32] Wairarapa Daily Times gazetesi, "*Yunanistan ve Türkiye*" başlığını atarak, Kütahya'nın Türk ordusu tarafından ele geçirildiğini okuyucuları ile paylaşmıştır.[33] Büyük Taarruz sürecini dünya kamuoyundan almış olduğu bilgiler ile aktaran Yeni Zelanda basını özellikle Londra ve Fransa merkezli haberlerini sürdürmüştür. Fransız Le Temps gazetesinin haberini paylaşan Timaru Herald, "*Yakın Doğu*" başlığını atarak Türk taarruzuna sebep olan faktörleri ele almıştır. Buna göre; Türklerin harekata yeniden başlamasının, öncelikle Yunanistan'ın İzmir'e özerklik ilan etmesine, ikinci olarak İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Yunanistan'ı cesaretlendiren konuşmasına ve üçüncüsü Fethi Bey'in Londra misyonunun tanınmamasından kaynaklandığı yönünde analizinde bulunmuştur.[34] Zira Fransız basını üzerinden Yeni Zelanda kamuoyuna yansıyan bu analiz oldukça yerinde bir değerlendirme olmuştur. Öyle ki Büyük Taarruz başlamadan İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilmek suretiyle Temmuz-Ağustos 1922 tarihlerinde Avrupa'nın önemli başkentleri olan Roma, Paris ve Londra'ya barış girişimlerinde bulunmak adına gitmiştir. Ali Fethi Bey'in Londra'ya geldiği günlerde Avam Kamarasında Başbakan Lloyd George Ankara'nın izlediği politikaları eleştiren, barışı reddeden tarafın Türkiye olduğunu vurgulayan ve Yunan tarafgirliğini açıklayan bir konuşma yapmıştır. Buna karşılık Ali Fethi Bey Türk tarafının her daim barıştan yana olduğunu İngiltere kamuoyuna aktarmış ancak İngilizler her defasında Yunan tarafını desteklemiştir.[35] Türk taarruzunun bu süreçte başarılı bir şekilde

[32] "The Greek Reverse", *Poverty Bay Herald*, 5 Eylül 1922, s. 3.

[33] "Greece and Turkey", *Wairarapa Daily Times*, 5 Eylül 1922, s. 5.

[34] "The Near East", *Timaru Herald*, 5 Eylül 1922, s. 7.

[35] İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX, S. 57, 2003, s. 1120, 1131.

ilerlediğini somut bir şekilde örnekleyecek yansımalar da gerçekleşmiştir. Hokitika Guardian gazetesi "*Ateşkes İçin Başvuru*" alt başlığını atarak Yunanlıların ateşkes istediğini ve Anadolu'yu tahliye etmeye mecbur olduklarını kabul ettiklerini ifade etmiştir.[36] Bu durum Yunanlıların da Türk ordusunun başarısını kabul ettiğinin bir işareti olarak yorumlanmıştır. Anadolu'daki savaşı bir ateşkes ile sonlandırmak isteyen bir değer unsur İtilaf Devletleri olmuştur. Evening Star gazetesi, "*Anadolu'da Savaş*" başlığını kullanarak, İtilaf Devletleri'nin, Yunanlılar ve Türkler arasında bir ateşkes sağlamak amacıyla İngiltere'ye yanaştığını ifade etmiştir. Gazete ayrıca, İngiltere tarafından Iron Duke kruvazörünün, İngiliz çıkarlarını korumak ve mültecilerin güvenliğini sağlamak amacıyla İzmir'e gönderildiğini de vurgulamıştır.[37] Bu durum Yunanlılarının Anadolu'dan tamamen atılması ihtimalinin İngiltere tarafından da anlaşıldığının bir göstergesi olmuştur. Star (Christchurch) gazetesi de gelişmeler ile ilgili bilgi veren basın kuruluşlarından biri olmuştur. "*Yunan Savaşı*" başlığını atan gazete Yunan basınının, Kemalist birliklerin kırk sekiz saat süren çatışmanın ardından Uşak'ı ele geçirdiğini duyurduğu belirtmiştir. Ayrıca yine Atina merkezli aktarılan haberde Türkler tarafından yedi adet tankın kullanıldığını ve Bursa'nın da Türk ordusu tarafından ele geçirilmek üzere olduğu ifade edilmiştir.[38] Bu bilgiler ışığında en dikkat çekici haber Türk ordusunun tank kullandığı iddiası olmuştur. Ancak Türk ordusunun envanterine ilk tankın 1928 yılında[39] girdiği göz önünde bulundurulacak olunursa, Yunanistan tarafından ortaya atılan bu iddia ispatlanmaya muhtaç bir bilgi olmuştur. Öyle ki Türk ordusunun Büyük Taarruz esnasında tank kullandığına dair herhangi bir somut veri bulunmamakta olup, Yunanların mağlubiyetlerine haklı sebepler bulma çabası olarak yorumlanmıştır. Yunanlılar art arda almış oldukları mağlubiyetler sonrası Hristiyanları konsolide edebilmek ve

[36] "The Near East, Appealed for Armistice", *Hokitika Guardian*, 5 Eylül 1922, s. 3.

[37] "Battle in Anatolia", *Evening Star*, 5 Eylül 1922, s. 4.

[38] "The Greek War", *Star (Christchurch)*, 5 Eylül 1922, s. 8.

[39] Zırhlı araçların Türk ordusu envanterine ilk kez girmesi 1928 yılında gerçekleşmiş olup, bu Fransa'dan satın alınan ve eğitim amaçlı kullanım için Maltepe'de bulunan Piyade Atış Okulu'na verilen bir adet Renault ft-17 tankı olarak kayıtlara geçmiştir. Eşref Demirdağ, "Tank ve Zırhlı Araçların Tarihçesi", *Aselsan Dergi*, S. 105, 2020, s. 8.

buradan bir güç toplamak amacı ile Türklerin Anadolu'da soykırım yaptığı iddialarında bulunmuştur. Bu durum Hristiyan ülkelerin kamuoyunda geniş yer bulurken Yeni Zelanda kamuoyu 5 Eylül günü bu haberlere de yer vermiştir. Konuya değinen Evening Post gazetesi, "*Yunan İddiaları*" başlığını atarak Yunanistan tarafından almış olduğu bildiriye göre, Yunan kuvvetlerinin düzenli bir şekilde geri çekildiğini ve Rumların boşalttığı bölgelerde bulunan Türk olmayan unsurların katledildiğini iddia etmiştir.[40] Ancak Yunanistan'ın ortaya attığı ve Yeni Zelanda basınında da yer bulan bu iddia birçok uluslararası gözlemcinin raporları ile çürütülmüş ve asılsızlığı ispatlanmıştır. Yeni Zelanda kamuoyuna 5 Eylül günü genel itibariyle 2, 3 ve 4 Eylül tarihli haberler yansımış, bu haberlerde Türk ordusunun Uşak ve Kütahya hattına kadar ilerlediği, Yunan ordusunun ağır kayıplar vererek geri çekildiği, Yunanistan'ın zor durumda olmasından dolayı ateşkes isteği dile getirilmiştir. Ayrıca Yunanistan'ın mağlubiyetine bazı bahaneler üretmeye çalışarak Türk tarafının tank kullandığı ve tekrar ele geçirdiği bölgelerde soykırım yaptığına yönelik asılsız iddialar da haberlerin içeriğini oluşturmuştur. 5 Eylül haberlerinin içeriğinde yer alması gereken I. Yunan Kolordusu Komutanı General Trikupis'in 2 Eylül tarihinde esir edilmesi kamuoyuna yansımamış olup, bu durum dünya basınında bu haberin yer almamasından kaynaklı olmuştur.

Yeni Zelanda kamuoyu 6 Eylül tarihinde Türk ordusunun ilerleyişini ele alırken, katliam iddialarını yine gündemde tutmuştur. Nelson Evening Mail gazetesi, "*Türk-Yunan Savaşı*" başlığını atarak Türk ilerlemesinin devam ettiğini, Yunanlıların İzmir'e doğru geri çekildiğini ve çekilirken de köyleri yaktıklarını bildirmiştir.[41] Ashburton Guardian gazetesi, "*Yunan Fiyaskosu*" başlığını kullanarak, Türk ordusunun Bursa'daki Yunan mevzilerine karşı taarruza geçtiğini duyurmuştur.[42] Stratford Evening Post gazetesi, "*Müttefik Tebaaların Korunması*" alt başlığını kullanarak, müttefik hükümetler ile İstanbul'daki Yüksek Komiser arasında, katliamlardan kaçınmanın ve tebaalarını korumanın en iyi yolunu bulmak amacıyla iletişim kurulduğunu ifade etmiştir. Gazete ayrıca binlerce

[40] "The Greek Claims", *Evening Post*, 5 Eylül 1922, s. 8.
[41] "Turco-Greek War", *Nelson Evening Mail*, 6 Eylül 1922, s. 5.
[42] "Greek Debacle", *Ashburton Guardian*, 6 Eylül 1922, s. 5.

Hristiyan'ın İzmir'e sığındığını ve 6 Yunan savaş gemisine ek olarak üç İngiliz üç İtalyan, iki Fransız gemisinin de tahliye için İzmir'e geldiğini bildirmiştir.[43] Bu cümleden olmak üzere Yunanlıların Türkler tarafından Hristiyan ahaliye katliam yapılıyor şeklindeki asılsız algısı uluslararası camiada karşılık bulmuştur. Zira Yeni Zelanda basınındaki Hawke's Bay Tribune gazetesi, "*Korkulan Katliamlar*" başlığını atarak Yunan tarafının asılsız iddialarını haberleştirmiş, Hristiyanların kaçtığını ve Anadolu'da felaket gerçekleştiği yönünde ifadeler kullanmıştır.[44] Evening Post gazetesi "*Tam Geri Çekilme*" başlığı ile okuyucularının karşısına çıkarak, yüz elli bin Yunanlının tam bir geri çekilme halinde olduğunu, İzmir'in binlerce sığınmacı ile dolduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak gazete Yunan askerlerinin morallerinin tamamen bozulduğunu, akıbetlerinin belirsizliğinden disiplinsiz bir güruh haline geldiklerini ve Türkler gelmeden denizden kaçmanın imkansızlığını düşündükleri için tek umudun ateşkes olduğunu ifade etmiştir.[45] Bu ifadeler Yunan birliklerinin tam bir bozguna uğradığını net bir şekilde gözler önüne sermiş, tek kurtuluş yolunun ateşkes olarak belirlenmesi bu durumun en bariz göstergesi olmuştur. Ateşkes istekleri ön plana çıkarılırken Türk tarafı şartlarını net bir şekilde ortaya koymuş, bu yönde Ali Fethi Bey'in açıklamaları da Yeni Zelanda basınına 6 Eylül günü yansıyan başlıklardan olmuştur. Horowhenua Chronicle gazetesi, "*Eski Bölgesini Geri Alacak*" alt başlığını kullanarak, Fethi Bey'in Yunanlılar Küçük Asya'yı tahliye edip Trakya'yı Türkiye'ye geri verirse Türkiye barış yapacaktır açıklamasına yer vermiştir.[46] Bu ifadeden hareketle, Türk ordusu Anadolu'nun tamamı ve Trakya'yı geri almadan durmayacağı net bir biçimde ortaya konulmuştur.

Yeni Zelanda kamuoyu 7-8 Eylül günü Anadolu'daki gelişmeleri ele almayı sürdürmüş, Türk ordusunun İzmir'in oldukça yakınlarına geldiği ve Yunanlıların İzmir'i tahliye etmeye başladığına yönelik haberler yer almıştır. King Country Chronicle gazetesi "*Yunan Geri Çekilmesi*" başlığını atarak Türk ordusunun İzmir'den 33 mil (yaklaşık 53 km) uzakta olan Alaşehir'e ulaştığını bildirmiş ve Yunan

[43] "Turco-Greek Battle", *Stratford Evening Post*, 6 Eylül 1922, s. 5.
[44] "Massacres Feared", *Hawke's Bay Tribune*, 6 Eylül 1922, s. 5.
[45] "In Full Retreat", *Evening Post*, 6 Eylül 1922, s. 6.
[46] "Greeks Fall Back on Smyrna", *Horowhenua Chronicle*, 6 Eylül 1922, s. 3.

kaynaklarının Bursa'yı tahliye ettikleri yönündeki ifadelerine yer vermiştir.[47] Horowhenua Chronicle gazetesi "*Yunanlıları Kovmak*" başlığını kullanmış ve Yunanistan Milli Bankası'nın, İzmir'de bulunan tüm nakit para ve dokümanları Atina'ya transfer ettiğini duyurmuştur.[48] Evening Star gazetesi "*Yunan Bozgunu*" başlığı ile okuyucularının karşına çıkmıştır. Bir Yunan bildirisine dayandırdığı haber içeriğinde ise Türk taarruzunun Eskişehir'in güney kısmında bulunan Akdağ'a uzandığını, burada inatçı bir direniş ile bu taarruza cevap verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca Yunan birliklerinin saldırıları püskürterek Türk ordusundan 10.000 civarında askerin hayatını kaybettiği veya yaralandığı bilgisi paylaşılarak Türk ordusunun Eskişehir'i ele geçiremediği vurgulanmıştır.[49] Yeni Zelanda basınının Yunan kaynaklardan edinmiş olduğu bu bilgi içerisinde Türk ordusunun 10.000 civarında kayıp veya yaralı verdiği ile ilgili rakamlar abartılarak ifade edilmiş olup kayıtlarda bu oranda bir rakam bulunmamaktadır. Ayrıca Eskişehir'in de 2 Eylül tarihinde kurtarıldığı göz önünde bulundurulacak olunursa, Yunan kaynakları dünya kamuoyuna Anadolu'daki gelişmeleri lehine yönlendirmeler ile aktarmaya devam etmiş, yenilginin büyüklüğünü perdelemeye çalışmıştır. Manawatu Standard gazetesi, "*Türklerin Başarısı*" başlığını atmış ve uluslararası güçlerin vatandaşlarını tahliye etmek için İzmir'e gönderdiği kurtarma gemilerine değinmiştir. Buna göre İstanbul Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un verdiği bilgi ile Amerikan vatandaşlarının can-mal güvenliği için ABD İzmir'e 3 adet destroyer göndermiş, İngilizlerin ise tahliyelere devam ettiği bilgisine ulaşılmıştır.[50] Auckland Star gazetesi "*Türkler İzmir'e Yakın*" başlığını kullanarak yaptığı haberde bir yüzyıldır harmoni içerisinde devam eden İngiltere ve Fransa işbirliğinin Anadolu'daki savaşı durdurmak için de gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Gazete buna ek olarak Fransa basınında yer aldığı şekli ile Fransa'nın dikkatli hareket etmesi ve ne yaparsa yapsın, Türklerin gözünde Yunanlılar için arabulucu olarak görünmemesi gerektiği bilgileri

[47] "Greeks Retreating", *King Country Chronicle*, 7 Eylül 1922, s. 5
[48] "Driving Out The Greeks", *Horowhenua Chronicle*, 7 Eylül 1922, s. 3.
[49] "Greek Debacle", *Evening Star*, 7 Eylül 1922, s. 4.
[50] "Success of The Turks", *Manawatu Standard*, 7 Eylül 1922, s. 5.

paylaşılmıştır.[51] Bu ifadeden hareket ile Batı, Anadolu'da bir Yunan işgalinin sürdürebilir olmadığını ve Yakın Doğu bölgesinde barışın korunması için Türkler ile adil bir çözüm gerçekleştirilmesi gerektiğini kendi içerisinde kabullenme sancıları yaşamaya başlamıştır. Türk ordusunun Yunanlılara karşı Anadolu'daki başarısı Orta Doğu bölgesinde bulunan İngilizlerde tedirginlik uyandırmıştır. Bu duruma dikkat çeken Northern Advocate gazetesi, Kemalistlerin Anadolu'daki başarılarından dolayı Mezopotamya bölgesine açılabileceği ve Irak'ta bulunan İngiliz birliklerinin teyakkuz halinde olduğu bilgisini paylaşmıştır.[52] 7-8 Eylül tarihleri Batı'nın, Anadolu'daki Türk başarısını kabullenme yoluna girdiği, bir anlaşma yapmak ve savaşı bitirmek için fikirlerin kamuoyunda tartışılmaya başlandığı bir süreç olmuştur.

2. Yeni Zelanda Kamuoyunda Takip Harekatı

9-10 Eylül tarihinde Yeni Zelanda kamuoyunda yer alan bilgiler genel itibariyle 7 ve 8 Eylül günleri servis edilen haberler olmuştur. Türk ordusunun İzmir'e artık girmek üzere olduğu ve Yunanların geri çekilişinin devam ettiği yöndeki haberler gündemi oluşturmuştur. Wanganui Chronicle gazetesi, "*Yunan Bozgunu*" başlığını atarak Türk ordusunun Salihli bölgesinde Yunan Güney Birlikleri etrafını çevirdiğini, Türk keşif kolunun İzmir'e 25 mil (yaklaşık 40 km) yaklaştığını ve birkaç gün içerisinde İzmir'e ulaşacağını ifade etmiştir. Gazete ayrıca Yunanlıların 50.000 civarında kayıp ve 15.000 civarında da esir verdiğini bildirmiştir.[53] Konuya değinen Thames Star gazetesi "*Korkunç Kayıplar*" başlığını kullanmış ve General Trikupis'in 2 Eylül tarihinde esir düştüğünü bilgisini okuyucuları ile paylaşmıştır.[54] Horowhenua Chronicle gazetesi "*Tamamen Mağlup*" başlığını kullanarak, Yunan kuzey birliklerinin tamamen mağlup olarak geri çekildiği, tüm askerlerinin dağıtıldığı, Türk ordunun Bergama'ya girdiği ve bir kolunun Ege denizine ulaştığı bilgisini paylaşmıştır. Gazete ayrıca, Gemlik bölgesine şiddetli bir şekilde Türk

[51] "Turks Near Smyrna", *Auckland Star*, 7 Eylül 1922, s. 5.
[52] "Holding Out", *Northern Advocate*, 8 Eylül 1922, s. 5.
[53] "The Greek Rout", *Wanganui Chronicle*, 9 Eylül 1922, s. 5.
[54] "Terrible Losses", *Thames Star*, 9 Eylül 1922, s. 5.

kara ve deniz taarruzunun olduğunu ifade etmiştir.[55] Yunan başarısızlığının art arda gelmesi sonrası, Yunanistan kamuoyundaki karışıklık dünya basınına yansımıştır. Evening Post gazetesi Yunan kabinesinin istifa ettiğini ve Kral Constantin'in yeni kabineyi kurması için M. Caliogeropoulos'u görevlendiğini bildirmiş,[56] New Zealand Herald gazetesi ise tahtın tehlikeye girmesi nedeniyle Kral Constantin'in Atina'dan ayrıldığı Yunanistan'ın Londra elçiliğinin bunu yalanladığını ifade etmiştir.[57] Yunanistan kendi kamuoyuna durumun kontrol altında olduğuna yönelik güvenceler vermiş olsa da İzmir'in kaybedilmesinden hemen önce anlaşma yapmak için İtilaf Devletleri üzerinden Ankara Hükümeti'ne başvuruda da bulunmuşlardır. Manawatu Standard gazetesi "*Yunanlılar Mağlup Oldu*" başlığını atarak, müttefik hükümetlerin, Ankara Hükümeti'ne, bir ateşkes imzalanırsa Yunanlıların Anadolu'yu derhal tahliye etmeye istekli olduklarını bildirdiklerini ifade etmiştir.[58] Yunanlar bozgun halinde geri çekilirken dünya kamuoyunun hassasiyetlerini harekete geçirmek için Anadolu'da Hristiyan halka yönelik katliamlar olduğu yönünde iddialar ortaya atmışlardır. Bu iddiaların bir algı oluşturmasını engellemek için ise Mustafa Kemal Paşa da karşı tedbir almıştır. Bu durumu haberleştiren Bay of Plenty Times gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Hristiyan halka zarar verilmemesi için Türk ordusuna emir verdiğini ifade etmiştir.[59] Zira Mustafa Kemal Paşa Havza Genelgesi ile başlayan süreçte olduğu gibi bu konudaki tavrını bir kez daha net bir biçimde ortaya koymuş, Hristiyan azınlıklara dokunulmaması gerektiğini vurgulamıştır. 9-10 Eylül günlerinde Yeni Zelanda kamuoyundan, Türk ordusunun birkaç gün içerisinde İzmir'i ele geçireceği fikri net bir şekilde anlaşılmıştır.

11-12 Eylül tarihinde Yeni Zelanda kamuoyu genel itibariyle İzmir'in Türkler tarafından ele geçirilmesi ve Türk ordusunun başarılarına yoğunlaşmıştır. Poverty Bay Herald gazetesi, "*İzmir'in Teslim Olması*" başlığını atarak Türk birliklerinin İzmir'e girmeye başladığını, Türk uçaklarının İzmir üzerinde uçarak ordu birliklerinin

[55] "Completely Defeated", *Horowhenua Chronicle*, 9 Eylül 1922, s. 3.
[56] "Turks Reach Eegean Coast", *Evening Post*, 9 Eylül 1922, s. 7.
[57] "Greek Disaster", *New Zealand Herald*, 9 Eylül 1922, s. 9.
[58] "Greeks Defeated", *Manawatu Standard*, 9 Eylül 1922, s. 5.
[59] "Greeks Officialy Ask for Armistice", *Bay of Plenty Times*, 9 Eylül 1922, s. 3.

ilerlemesine karşı gelinmemesi şeklinde propaganda afişleri atıldığını ifade etmiştir.[60] Türk zaferine değinen bir diğer gazete olan Evening Star "*Türk Zaferi*" başlığını kullanmıştır. Gazete, Türk Hükümetinin Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey'in Çanakkale'nin düşman işgalinden temizleneceği ayrıca İstanbul, Edirne ve Trakya'ya da hakim olunacağı yönünde verdiği bilgileri paylaşmıştır.[61] Waiarapa Daily Times gazetesi, gelişmelere değinen bir diğer gazete olmuştur. İzmir'deki Yunan yönetiminin Cuma günü şehri müttefik konsoloslarına teslim ettikten sonra ayrıldığını ve şehirde 200.000 binden fazla tahliye edilmeyi bekleyen mülteci olduğunu bildirmiştir.[62] Türkiye'nin kesin zaferine başka bir pencereden ve İngiltere medyasından aldığı bilgiler ile bakan Evening Post gazetesi "*Eski Türk Sorunu*" başlığını kullanarak İngiliz medyasının, Anadolu'daki savaşta İngiltere'nin tutumunu eleştirdiğini haberleştirmiştir. Buna göre Fransızlar Türklere silah ve tank bırakırken, İngilizlerin Yunanistan'a sadece lütuf ve cesaret verdiği, sonucunda ise Türkiye'nin muzaffer olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu zaferi sonrası yeni bir kılıkta eski Türk meselesinin tekrardan gündeme geleceği, Türkiye'yi Avrupa'daki bölgeleri yeniden ele geçirme hayalleri kurmaya teşvik edeceği ve bu durumun tüm Güney Doğu Avrupa'yı savaşın sürekliliğine mahkum edeceği yorumu yapılmıştır.[63] Bu ifadeden hareketle İngiltere medyası Türklerin faaliyet alanının Avrupa'ya kadar açılabileceği endişesi yaşamış olup bu endişe Yeni Zelanda kamuoyunda da hissedilmiştir. New Zealand Herald gazetesi, "*Coşkulu Türkler*" başlığını atarak İngiliz medyasındaki bu tedirginliğin devamındaki tartışmaları ortaya atmıştır. Buna göre özellikle Türk-Yunan savaşının Anglo-Türk savaşını beraberinde getirebileceği yorumunda bulunmuştur.[64] Zira dünya kamuoyu bu süreçte İngiltere'nin Türkiye'ye müdahale etmesi için bir baskı oluşturma çabası içerisine girmiştir. Oluşturulan bu baskı İngiltere'nin hamle yapmasını gerekli kılmış ve İngilizler Türk ordusuna karşı hazırlık dahi yapmışlardır. Bu duruma değinen Nelson

[60] "Surrender of Smyrna", *Poverty Bay Herald*, 11 Eylül 1922, s. 3.
[61] "Turkish Victories", *Evening Star*, 11 Eylül 1922, s. 4.
[62] "Greece and Turkey", *Wairarapa Daily Times*, 11 Eylül 1922, s. 5.
[63] "The Old Turkish Question", *Evening Post*, 11 Eylül 1922, s. 7.
[64] "Exulting Turks", *New Zealand Herald*, 12 Eylül 1922, s. 7.

Evening Mail gazetesi, İngiltere'nin Marmara Denizi kıyılarına birlikler indirdiği, Kemalistlerin bu duruma oldukça kızgın oldukları ve Anadolu'ya yapılacak herhangi bir saldırıya karşı Türk ordusunun karşılık vereceğinin bildirildiğini ifade etmiştir.[65] Yunanlıların Anadolu'dan tahliyelerinin hızlı bir şekilde devam ettiği bu süreçte esir düşen Yunan askerleri ve komutanlarının da akıbeti dünya kamuoyu tarafından sorgulanmıştır. Yeni Zelanda basınında Manawatu Standard gazetesi bu durumu ele alarak, "*Çok Sayıda Yunan Yakalandı*" alt başlığını kullanarak, Mustafa Kemal Paşa'nın savaşta bile düşmana saygı duyduğunu ispatlar nitelikteki bir gelişmeye değinmiştir. Buna göre gazete, General Trikupis'in eşine, diğer komutanlar ile birlikte eşinin de kendilerinin misafiri olduğu ve durumlarının da oldukça iyi olduğu yönünde Mustafa Kemal Paşa imzalı bir telgraf gönderildiği haberini paylaşmıştır.[66] Auckland Star gazetesi, Türkiye'den haberler paylamıştır. Gazete haber içeriğinde İstanbul'da zaferin kutlandığı, Ayasofya'da 25.000 kişinin katılımı ile dualaların edilerek milliyetçi konuşmaların yapıldığı ve bu konuşmada "*Doğu'da barış isteyenler, biz onu arzulayana kadar beklemelidir*" ifadesinin ön plana çıktığına dikkat çekmiştir.[67] 11-12 Eylül tarihleri Türk zaferinin Yeni Zelanda kamuoyunda tam olarak anlaşıldığı günler olmuştur.

İzmir'in Türk ordusu tarafından tamamen ele geçirildiği haberleri sonrasında 13-14 Eylül tarihleri arasında dünya ve Yeni Zelanda kamuoyunda Türk ordusunun bundan sonraki hareketinin ne olacağı merak konusu olmuştur. Manawatu Standard gazetesi, "*Türklerin İddiaları*" başlığını kullanarak Türk tarafının Trakya, Edirne ve İstanbul'dan vazgeçmeyeceği yorumlarına yer verirken, İtilaf Devletleri İstanbul Komiserinin Ankara Hükümeti ile tarafsız bölgeye geçilmemesi konusunda temasta olduğunu ifade etmiştir.[68] Türk tarafının barış şartları oluşabilmesi için Trakya ve İstanbul konusundaki kararlı tutumu İtilaf Devletleri'ni tedirgin etmiştir. Bu duruma yer veren New Zealand Herald gazetesi, "*Dünya Barışı Tehlikede*" başlığını atarak okuyucularının karşısına çıkmıştır. Haber

[65] "The War", *Nelson Evening Mail*, 11 Eylül 1922, s. 5.
[66] "Smyrna Evacuated", *Manawatu Standard*, 12 Eylül 1922, s. 5.
[67] "Back to Europe", *Auckland Star*, 11 Eylül 1922, s. 5.
[68] "Claims of Turks", *Manawatu Standard*, 13 Eylül 1922, s. 5.

içeriğinde ise Türkiye'nin Avrupa ve Balkanlar'daki emellerini yumuşatmak için İtilaf Devletleri'nin Fransa'dan Ankara Hükümeti'ne baskı yapmasını istediği, İtalya, Yugoslavya ve Bulgaristan'a da bölgedeki statünün değiştirilmeyeceği konusunun iletildiği belirtilmiştir.[69] Türk ordusunun başarı haberleri sonrası İstanbul'da bir takım asayişsizliklerin yaşandığına dair bilgiler de Yeni Zelanda kamuoyunda yer bulmuştur. Özellikle Hristiyan hassasiyetinden kaynaklı bu haberlere değinen gazetelerden biri Auckland Star, başta Pera bölgesi olmak üzere İstanbul'un çeşitli semtlerinde Hristiyanlara karşı saldırıların olduğunu, İngiliz ve Fransızların dükkanlarının hasar aldığını, birkaç kişinin hayatını kaybettiğini iddia etmiştir.[70] Bu tartışmalar arasında Türk ordusunun bir başka başarısı uluslararası kamuoyunda duyulmuştur. Evening Post gazetesi, "*Türkler Bursa'da*" başlığını atarak Türk ordusunun Bursa'yı ele geçirdiğini ve Yunanlıların Mudanya yolu ile Rodos'a çekildiğini bildirmiştir.[71] Türk ordusunun kaydettiği kesin zaferlerin dünya Müslümanları arasında da sevince yol açtığına değinen Hawera & Normanby Star gazetesi, "*Mısırlılar Memnun*" alt başlığı ile okuyucularının karşısına çıkmıştır. Haber içeriğinde ise Mısır halkının İskenderiye şehrinde dualar ederek kutlamalar yaptığını ve Türklerin Yunanları Anadolu'da yendiği gibi Mısır'dan da İngilizleri kovacağına inanıldığı ifade edilmiştir.[72] Northern Advocate gazetesi ise "*Pan-İslam*" başlığı ile gelişmelere değinerek, Türk zaferinin Panislamizm hareketi için yoğun bir itici güç oluşturduğunu, özellikle Filistinli Arapların Kemalistlerin başarısından çok mutlu olarak Arap Yarımadası'nda bir Arap konfederasyonu oluşturmak için yol aradıklarını bildirmiştir.[73]

15 Eylül tarihinden itibaren Yeni Zelanda kamuoyunda Anadolu'daki savaş ile ilgili haberler kademeli olarak azalmaya başlamıştır. Zira Yunanlıların büyük oranda Anadolu'dan atılması taarruzun sonuna yaklaşıldığının bir göstergesi olmuştur. Manawatu Standard gazetesi bu duruma dikkat çekerek, "*Düşmanlıklar Bitti*"

[69] "World Peace in Peril", *New Zealand Herald*, 13 Eylül 1922, s. 9.
[70] "Turks' Peace Terms", *Auckland Star*, 13 Eylül 1922, s. 5.
[71] "Turks in Broussa", *Evening Post*, 14 Eylül 1922, s. 7.
[72] "The Turks", *Hawera & Normanby Star*, 13 Eylül 1922, s. 5.
[73] "Pan Islam", *Northern Advocate*, 15 Eylül 1922, s. 5.

başlığını atmıştır. İçerikte ise direniş gerçekleştiren son Yunan birliklerinin de artık savaşmayı bıraktığı bildirilmiştir.[74] İtilaf Devletleri ve Balkan ülkeleri bu süreçte Türk ordusunun Trakya bölgesine doğru harekatına devam edebileceğinden çekinmişlerdir. Press gazetesi "*Yakın Doğunun Problemi*" başlığını kullanarak İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletleri'nin Türk ordusu tarafından Çanakkale ve Trakya'ya taarruz edebileceğini düşündükleri için böyle bir girişimi püskürtmek adına Çanakkale ve Marmara Denizi'nde gemi bulundurduklarını bildirmiştir. Gazete ayrıca Trakya'da İtilaf Devletleri kontrolünde bulunan kısımlara Türk ordusunun herhangi bir harekat gerçekleştirmemesi için Ankara Hükümeti'nin uyarıldığını ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu uyarıya cevap vermediğini ifade etmiştir.[75] Bu tarihler aynı zamanda Türk tarafının ateşkes ve barış şartlarının netleşmeye başladığı tarihler olmuştur. Bu yöndeki haberleri kamuoyuna taşıyan Feilding Star gazetesi, Eski Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey'in Sofya'da gerçekleştirdiği röportaja değinmiştir. Ahmet Rıza Bey bu röportajında Türkiye'nin doğu Trakya'yı kurtarmayı amaçladığını, Türkiye'nin barış koşullarının temelinin, Misâk-ı Millî ilkelerinde belirtilen millet esasına dayalı olacağını ve Boğazlar konusunda herhangi bir zorluk beklemediklerini ilan etmiştir.[76] Pahiatua Herald gazetesi de bir Kemalist lider olarak tanımladıkları Hamid Bey'in sözlerini alıntılayarak, "*Türk Talepleri*" başlığını kullanmıştır. Haber içeriğinde ise Hamid Bey'in, İstanbul'un Müttefikler tarafından işgalinin sonsuza kadar süremeyeceğini, buna izin verilmeyeceğini çünkü köle olmadıklarını ve barış konferansı için ilk şartın Anadolu'nun tamamen boşaltılması olduğunu ifade ettiği sözlerine yer verilmiştir.[77] Büyük Taarruzun sonuna yaklaşıldığı bu tarihlerde Yeni Zelanda kamuoyu genel itibariyle savaş haberleri ile değil, barış için hangi şartların ortaya atıldığı ile meşgul olmuştur.

16-21 Eylül tarihinde Yeni Zelanda kamuoyu genel itibariyle Türk tarafının istekleri, bundan sonra harekatın devam edip etmeyeceği ve harekatın son bulması ile ilgilenmiştir. Bu son aşamada

[74] "Hostilities Over", *Manawatu Standard*, 15 Eylül 1922, s. 5.
[75] "Problem of The Near East", *Press*, 15 Eylül 1922, s. 7.
[76] "Constantinople", *Feilding Star*, 15 Eylül 1922, s. 2.
[77] "Turkish Demands", *Pahiatua Herald*, 15 Eylül 1922, s. 5.

dikkat çekilen iddia büyük İzmir yangınının Türkler tarafından başlatıldığını ortaya atan ifadeler olmuştur. Hawera & Normanby Star gazetesi, "*İzmir'de Türk Katliamları*" başlığını atarak Atina medyasından aldığı tek taraflı bilgileri okuyucuları ile paylaşmıştır. Bu bilgilere göre İzmir'de çeşitli bölgelerde yangınlar olduğu ve bu durumun sorumlusu olarak Türklerin gösterildiğini iddia etmiştir.[78] Ancak bu bilgiler belgelenmemiş bilgiler olup İzmir yangınının Türkler tarafından çıkarıldığı iddiaları tamamen Atina merkezli alınan haberlere dayanmıştır. Bu durum halihazırda Anadolu'da mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalan Yunanlıların maksatlı çıkardıkları haberlere güvenen Batı medyasının Türklere ön yargılı olarak yaklaştıklarının bir göstergesi olmuştur. Zira İzmir yangınının tam olarak nasıl çıktığı ile ilgili kesin bilgiler olmasa dahi Ermeni ve Rum çeteler tarafından çıkarıldığına dair güçlü deliller tespit edilmiştir. 16-21 Eylül tarihlerinde Ankara Hükümeti'nin talepleri bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından dile getirilmiştir. Ashburton Guardian gazetesi bu duruma değinerek Mustafa Kemal Paşa'nın şu ifadelerine yer vermiştir: "*Biz Britanya ile savaşmak istemiyoruz ama İstanbul barışçıl bir şekilde teslim edilmelidir. Olmazsa bunun için savaşacağız. Biz İstanbul, Edirne ve Trakya'nın ağırlıklı olarak Türk olan bölümlerini talep ediyoruz*".[79] Bu sırada Ankara Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında görüşmeler devam etmiş ve savaşın durabileceği ile ilgili bilgiler kamuoyunda yer almıştır. Bay of Plenty Times gazetesi, Türk ordusu ile İtilaf Devletleri arasında savaş ihtimalinin uzak olduğuna ve tarafsız bölgede ihtiyatlı durumun devam ettiğine değinmiştir.[80] Bu sırada Türk birlikleri de tarafsız bölge olarak ilan edilen Çanakkale Boğazı'na kadar yaklaşmıştır. Taranaki Daily News gazetesi, "*Savaş Olası Değil*" başlığını atarak, Türk birliklerinin tarafsız bölgenin kıyısı olan Biga'ya kadar yaklaştığını ve bu aşamada Türk ordusunun tarafsız bölgeye ilerlemesinin beklenmediğini ifade etmiştir.[81] Devamında çıkan haberde ise Stratford Evening Post gazetesi, "*Sevr Antlaşması*"

[78] "Turkish Massacres at Smyrna", *Hawera & Normanby Star*, 16 Eylül 1922, s. 11.

[79] "War in Near East", *Ashburton Guardian*, 16 Eylül 1922, s. 5.

[80] "Turks Likely to Avoid Conflict With Entente", *Bay of Plenty Times*, 19 Eylül 1922, s. 3.

[81] "War Unlikely", *Taranaki Daily News*, 21 Eylül 1922, s. 5.

başlığını kullanarak, Ankara Hükümeti'nin Sevr Antlaşması'nın tarafsız bölge tanımını kabul etmemekle birlikte, barış sonuçlanıncaya kadar mevcut pozisyonunu koruyacağını belirten bir yanıtı Fransa'ya bildirdiğini ifade etmiştir.[82] 20 Eylül'de Londra merkezli alınan bu haber 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz harekatının askeri birliklerin ilerlemesi açısından son bulduğunu yansıtan bir durum olarak kamuoyunda yerini almıştır. Öyle ki 16 Eylül'e kadar İzmir ve civarında bulunan bölgeler Yunan işgalinden kurtarılmış, son olarak Bursa istikametine doğru çekilen Yunan birlikleri, 3. Kolordu ve Kocaeli Grubu ile takip edilmiştir. Bu takip harekatından kurtulabilen Yunan kuvvetleri 18 Eylül günü, Bandırma'dan vapurlara binerek bölgeyi terk etmişler ve üç yıl, dört ay (15 Mayıs 1919-18 Eylül 1922) süren Yunan işgali sona erdirilmiştir.[83] Yunan işgalinin son bulması ile harekat amacına ulaşmış ve Türk ordusu ilerleyişini durdurmuştur. Türk ordusunun yeni pozisyonunun kesinleşmesi, anlaşma için İtilaf Devletleri ve Ankara Hükümeti'nin istekli olduğuna yönelik bilgiler de 21 Eylül tarihli gazeteler ile Yeni Zelanda kamuoyuna yansımıştır. Bu aşamadan sonra Yeni Zelanda kamuoyu genel itibariyle barış müzakereleri üzerinden Türkiye özelindeki haberlerine devam etmiştir.

SONUÇ

26 Ağustos 18 Eylül 1922 tarihleri arasında gerçekleşen Büyük Taarruz ve takip harekatı tüm dünyada olduğu gibi Yeni Zelanda kamuoyunda da büyük yankı uyandırmıştır. Bu ülkenin basın kuruluşları haberleri ekseriyette Londra merkezli olarak aldıkları için kullanılan haber dili de buna yönelik olmuş ve haber içeriklerinde Anadolu'da işgalci konumunda bulunan Yunan ordusu mağdur taraf olarak aktarılmıştır. Bunda Yunanistan'ı Anadolu'da destekleyen İngilizlerin, 1931 yılında İngiliz Devletler Topluluğu'na (Commonwealth of Nations) katılan Yeni Zelanda üzerindeki nüfuzu da etkin bir sebep olarak var sayılmıştır.

Ağustos sonları itibariyle Yeni Zelanda kamuoyuna yansıyan Büyük Taarruz ile ilgili haber içeriklerinde Türk tarafından "*Kemalistler*" veya "*Milliyetçiler*" olarak bahsedilmiştir. Bu durum

[82] "The Sevres Treaty", *Stratford Evening Post*, 21 Eylül 1922, s. 5.
[83] İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 41.

Milli Mücadele'nin liderinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu ve tutumunun da ulus yapısına dayandığını göstermesi açısından bir somut kanı oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden itibaren Anadolu'daki Yunan ilerleyişinde onlara destekçi konumunda bulunan İngiltere'nin Türk taarruzu karşısındaki tutumu Yeni Zelanda kamuoyu tarafından gündeme getirilmiştir. Burada amacın İngilizlerin inisiyatif almak suretiyle Yunanlılara daha fazla destek vermesi adına bir kamuoyu baskısı meydana getirmek olduğu tahlili yapılmıştır. Ayrıca Yunanlıların almış oldukları mağlubiyetleri perdelemek adına ortaya attıkları, kaybedilen bölgelerdeki Hristiyanlara Türkler tarafından katliamlar gerçekleştirildiğine yönelik iddialar ise Yeni Zelanda basını tarafından gerçekliği soruşturulmadan kamuoyu ile paylaşılmıştır. Genellikle Atina merkezli alınan bu haberlerde Türk tarafını Hristiyanlara karşı katliama giriştikleri yönünde suçlayan iddialar ile Türk-Yunan savaşı Hristiyan-Müslüman yani din savaşları düzlemine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Anadolu'da tutunacak gücü kalmayan Yunanistan'ın bu propagandayı taarruz boyunca gündemde tutarak dünya medyasına servis etmesi ve Yeni Zelanda medyasının da bunu gündemde tutması Hristiyan dünyadan destek almak için bir zemin oluşturma çabası olarak yorumlanmıştır. Yeni Zelanda basınının, Yunan propagandası taşıyan ve soruşturmadan yaptığı bir diğer haber de İzmir yangını olmuş, Türkler tarafından çıkarılmış bir yangın olduğuna dair somut bir bilgiye dayanmayan haberler Türk ordusu suçlanarak servis edilmiştir.

Yeni Zelanda kamuoyunun "*Türk Zaferi*" olarak duyurduğu taarruz haberlerinde kullanılan dil, Türk ordusundan bu denli geniş çaplı ve başarılı bir harekatın beklenmediğini ima eder yönde olmuştur. Yeni Zelanda basınının kullandığı habercilik dilinden anlaşıldığı üzere beklenmeyen bir diğer durum ise Yunanistan'ın bu kadar kısa sürede her cephede mağlup olarak geri çekilmesi olarak tespit edilmiştir. Zira basın bu durumu "*Yunan Fiyaskosu*" benzeri haber başlıkları ile duyurarak, hayal kırıklığını net bir şekilde yansıtmıştır. İzmir'in Türk ordusu tarafından ele geçirilmesi Batı kamuoyunda oluşturduğu gibi Yeni Zelanda kamuoyunda da bir panik havası estirmiş, bu aşamadan sonra başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ankara Hükümeti'nden veya Türk yetkililerden gelen

açıklamalar kamuoyunda daha fazla yer bulmuştur. Yeni Zelanda kamuoyunun Çanakkale Cephesi'nden itibaren Türk tarafına karşı devam eden ön yargılı tutumunun Milli Mücadele'de sürdüğü gözlemlenmiş, kendi vatanını kurtaran Türk ordusu, kullanılan habercilik dili ile kamuoyuna olumsuz yansıtılmaya çalışılmıştır. Ancak Türk ordusunun başarıları da oldukça somut bir biçimde art arda geldiğinden dolayı Yeni Zelanda kamuoyu tarafından görmezden gelinememiş olup, aktarılmak durumunda kalınmıştır.

KAYNAKLAR

1.Gazeteler

"Asia Minor Warfare", *Ashburton Guardian*, 30 Ağustos 1922.

"Asia Minor War", *Ashburton Guardian*, 1 Eylül 1922.

"A Turkish Success", *Auckland Star*, 30 Ağustos 1922.

"Back to Europe", *Auckland Star*, 11 Eylül 1922.

"Battle in Anatolia", *Evening Star*, 5 Eylül 1922.

"Claims of Turks", *Manawatu Standard*, 13 Eylül 1922.

"Completely Defeated", *Horowhenua Chronicle*, 9 Eylül 1922.

"Constantinople", *Feilding Star*, 15 Eylül 1922.

"Danger Signs in East", *Hawke's Bay Tribune*, 4 Eylül 1922

"Driving Out The Greeks", *Horowhenua Chronicle*, 7 Eylül 1922.

"European Unrest, Greeks Retire Before Turks", *Poverty Bay Herald*, 30 Ağustos 1922.

"Exulting Turks", *New Zealand Herald*, 12 Eylül 1922.

"Fighting in Anatolia", *Evening Star*, 4 Eylül 1922.

"Fighting in Anatolia, Kemal's Leadership", *Evenıng Star*, 31 Ağustos 1922.

"Greco-Turkish War", *Feilding Star*, 4 Eylül 1922.

"Greece and Turkey, Turks Jubilant at Success", *Poverty Bay Herald*, 1 Eylül 1922.

"Greece and Turkey", *Wairarapa Daily Times*, 5 Eylül 1922.

"Greece and Turkey", *Wairarapa Daily Times*, 11 Eylül 1922.

"Greek and Turk, Mustafa Well Prepared", *Evening Star*, 1 Eylül 1922.

"Greek Debacle", *Ashburton Guardian*, 6 Eylül 1922.

"Greek Debacle", *Evening Star*, 7 Eylül 1922.

"Greek Disaster", *New Zealand Herald*, 9 Eylül 1922.

"Greeks and Turks, Conflicting Reports", *Pahiatua Herald*, 4 Eylül 1922.

"Greeks and Kemalists", *Manawatu Standard*, 1 Eylül 1922.

"Greeks and Kemalists", *Manawatu Standard*, 4 Eylül 1922.
"Greeks and Turks", *Wairarapa Daily Times*, 1 Eylül 1922.
"Greeks Defeated", *Ashburton Guardian*, 31 Ağustos 1922.
"Greeks Defeated", *Manawatu Standard*, 9 Eylül 1922.
"Greeks Fall Back on Smyrna", *Horowhenua Chronicle*, 6 Eylül 1922.
"Greeks Officialy Ask for Armistice", *Bay of Plenty Times*, 9 Eylül 1922.
"Greeks Retreating", *King Country Chronicle*, 7 Eylül 1922.
"Holding Out", *Northern Advocate*, 8 Eylül 1922.
"Hostilities Over", *Manawatu Standard*, 15 Eylül 1922.
"In Full Retreat", *Evening Post*, 6 Eylül 1922.
"Kemalist Successes", *Auckland Star*, 1 Eylül 1922.
"Near East, Amerıca's Attitude", *Thames Star*, 30 Ağustos 1922.
"Near East Problem", *Otago Daily Times*, 31 Ağustos 1922.
"Massacres Feared", *Hawke's Bay Tribune*, 6 Eylül 1922.
"Pan Islam", *Northern Advocate*, 15 Eylül 1922.
"Problem of The Near East", *Press*, 15 Eylül 1922.
"Reason or Offensive, Card for Peace Conferance", *Evening Post*, 1 Eylül 1922.
"Seething Balkans", *Gisborne Times*, 31 Ağustos 1922.
"Smyrna Evacuated", *Manawatu Standard*, 12 Eylül 1922.
"Success of The Turks", *Manawatu Standard*, 7 Eylül 1922.
"Surrender of Smyrna", *Poverty Bay Herald*, 11 Eylül 1922.
"Terrible Losses", *Thames Star*, 9 Eylül 1922.
"The Greek Claims", *Evening Post*, 5 Eylül 1922.
"The Greek Reverse", *Poverty Bay Herald*, 5 Eylül 1922.
"The Greek Rout", *Wanganui Chronicle*, 9 Eylül 1922.
"The Greek War", *Star (Christchurch)*, 5 Eylül 1922.
"The Near East, Appealed for Armistice", *Hokitika Guardian*, 5 Eylül 1922.
"The Near East", *Timaru Herald*, 5 Eylül 1922.
"The Near East", *Waikato Times*, 28 Ağustos 1922.
"The Old Turkish Question", *Evening Post*, 11 Eylül 1922.
"The Sevres Treaty", *Stratford Evening Post*, 21 Eylül 1922.
"The Turks", *Hawera & Normanby Star*, 13 Eylül 1922.
"The War", *Nelson Evening Mail*, 11 Eylül 1922.
"Turco-Greek Battle", *Stratford Evening Post*, 6 Eylül 1922.
"Turco-Greek War", *Nelson Evening Mail*, 1 Eylül 1922.
"Turco-Greek War", *Nelson Evening Mail*, 6 Eylül 1922.
"Turco-Greek War, Turks Advance 75 Miles", *Nelson Evening Mail*, 4 Eylül 1922.

"Turkey and Greece", *Wairarapa Daily Times*, 28 Ağustos 1922.

"Turkish Demands", *Pahiatua Herald*, 15 Eylül 1922.

"Turkish Massacres at Smyrna", *Hawera & Normanby Star*, 16 Eylül 1922.

"Turkish Victory", *Hawke's Bay Tribune*, 31 Ağustos 1922.

"Turkish Victories", *Evening Star*, 11 Eylül 1922.

"Turks and Greeks, Crushing Blow To Greeks", *Hawera & Normanby Star*, 31 Ağustos 1922.

"Turks in Broussa", *Evening Post*, 14 Eylül 1922.

"Turks Likely to Avoid Conflict With Entente", *Bay of Plenty Times*, 19 Eylül 1922.

"Turks Near Smyrna", *Auckland Star*, 7 Eylül 1922.

"Turks' Peace Terms", *Auckland Star*, 13 Eylül 1922.

"Turks Reach Eegean Coast", *Evening Post*, 9 Eylül 1922.

"Turks Win", *Feilding Star*, 2 Eylül 1922.

"War in Near East", *Ashburton Guardian*, 16 Eylül 1922.

"War in Near East", *New Zealand Herald*, 31 Ağustos 1922.

"War Unlikely", *Taranaki Daily News*, 21 Eylül 1922.

"World Peace in Peril", *New Zealand Herald*, 13 Eylül 1922.

2.Kitap ve Makaleler

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. I, 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Balkaya, İhsan Sabri, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX, S. 57, 2003, s. 1115-1131.

Demirdağ, Eşref, "Tank ve Zırhlı Araçların Tarihçesi", *Aselsan Dergi*, S. 105, 2020, s. 4-11.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Mumcu, Ahmet, "Misak-ı Milli ve Yeni Anayasamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 3, 1985, s. 813-830.

Ekler

Ek-1 Yeni Zelanda Kamuoyunda Yer Alan Bazı Gazetelerin Büyük Taarruz Sürecindeki Kupürleri[84]

TURKEY AND GREECE.

A KEMALIST OFFENSIVE.

(Received Monday, 10.40 a.m.)
CONSTANTINOPLE, Sunday.
It is reported that the Kemalists have started an offensive at Roumkeuv.
A Bulgarian mission has arrived in Ebolare, and it is believed will shortly sign a military treaty with the Kemalists, giving Bulgaria an outlet to the Aegean Sea.

A TURKISH SUCCESS.

GREEK FORCES CUT IN HALF.

A SECRET MOBILISATION.

(By Cable—Press Association—Copyright)

GREEKS DEFEATED

TURKS' CRUSHING BLOW.

WARFARE IN ASIA MINOR

'Per Press Association, Copyright.)
CONSTANTINOPLE, August 29.
Mustapha Kemal Pasha's capture of the Afion-Kara-Hissar railhead is a crushing blow to Greece, whose forces are thus cut in two. Mustapha Kemal secretly massed picked infantry behind the lines last week. When the artillery barrage began at three o'clock in the morning the Greeks were taken completely by surprise. Their batteries' reply was unable to check the fierceness of the Turkish firing, and by noon a huge breach was effected in the Greek line. The Greeks falling back rapidly, the Turks swept onward and drove the retreating Greeks into open country. They have cut railway and other communications between the Northern and Southern Greek armies.

TURKS WIN

GREEKS' FURTHER WITHDRAWAL.

(By Electric Cable—Copyright.)
(Aust. and N.Z. Cable Association.)
Constantinople, Aug. 31.
The Greek railhead at Afium Kara Hissar has been withdrawn. The Turks are pushing their advantages, and troops are moving from Thrace to Marmora ports with the object of exploiting the initial success. Reports state that Afium Kara Hissar caught fire during the bombardment and was almost entirely destroyed.

[84] "Turkey and Greece", *Wairarapa Daily Times*, 28 Ağustos 1922, s. 5., "A Turkish Success", *Auckland Star*, 30 Ağustos 1922, s. 7., "Greeks Defeated", *Ashburton Guardian*, 31 Ağustos 1922, s. 5., "Turks Win", *Feilding Star*, 2 Eylül 1922, s. 1., "Kemalist Successes", *Auckland Star*, 1 Eylül 1922, s. 5., "Fighting in Anatolia", *Evening Star*, 4 Eylül 1922, s. 4., "Driving Out The Greeks", *Horowhenua Chronicle*, 7 Eylül 1922, s. 3., "Smyrna Evacuated", *Manawatu Standard*, 12 Eylül 1922, s. 5., "Turkish Demands", *Pahiatua Herald*, 15 Eylül 1922, s. 5., "Pan Islam", *Northern Advocate*, 15 Eylül 1922, s. 5.

KEMALIST SUCCESSES.

RETREAT OF THE GREEKS.

ESKISHEHR CAPTURED.

A GREEK ADMISSION.

(By Cable.—Press Association.—Copyright.)

(Received 11.30 a.m.)

LONDON, August 31.

Turkish advices claim to have captured Eskishehr, on the Angora railway, 150 miles north of Afium Karahissar, the Greeks sustaining heavy losses. They also abandoned much equipment.

Advices from Athens state that a British steamer has been captured off Ismid, eastward of the Sea of Marmora, laden with contraband.

FIGHTING IN ANATOLIA

GREEK DIFFICULTIES.

Press Association—By Telegraph—Copyright.

LONDON, September 1.

Information from Greek sources indicates that the Turks have advanced seventy-five miles westward of Afium Kara-Hissar; also that a Greek War Council, at which King Constantine will preside, will shortly examine the military and political situation.

There is some speculation as to whether the Greek Government contemplates an evacuation of Smyrna.

The Ministers of War and the Interior have returned from the battle front. Without concealing the gravity of the fighting, they express confidence as to the ultimate result. They declare that the retreat from Afium Kara-Hissar was most orderly, and the Turks' losses much heavier than those of the Greeks.—A. and N.Z. Cable.

DRIVING OUT THE GREEKS

Turkish Advance Towards Smyrna.

THE WAR IN ASIA MINOR.

(By Electric Telegraph—Copyright.)

(Per Press Association.

(Received This Day, 9.10 a.m.)

Constantinople, Sept. 6.

The Turks have reached Alashehr, 83 miles from Smyrna.

The Greek evacuation of Brusa is confirmed.

SMYRNA EVACUATED.

DEPARTURE OF THE GREEKS.

PROTECTION BY WARSHIPS.

By Electric Telegraph—Copyright.

Received September 12, 8.45 a.m.

ATHENS, Sept. 11.

The last of the Greek troops left Smyrna on Sunday just before the arrival of the first Kemalist detachments. Several Greek regiments and some war material were evacuated in vessels waiting in the harbour protected by the Greek squadron.—A. and N.Z. cable.

TURKISH DEMANDS.

CONTROL OF CONSTANTINOPLE

EVACUATION OF ANATOLIA.

Elcetric Telegraph—Press Associatic Copyright.

(Australian-N.Z. Cable Association

Constantinople, September 13.

Hamid Bey, a Kemalist leade states that the inter-Allied occupe tion of Constantinople cannot las for ever. It will have to cease wh Turkey has achieved the peace fo which she is fighting. "We will pe mit no control, because we are n slaves. Britain must make up he mind to abandon completely this ke to the Mediterranean. The first con dition to our participation in a peac conference is the evacuation of Ana tolia."

Portion of the Greek army, whic was holding out on the Chesme pe insula, west of Smyrna, has sur rendered to the Turks.

PAN-ISLAM

A GREAT CONFEDERATION

ARABIAN CONCEPTION

BASED ON TURKS' VICTORY

(Received 9.15 a.m.)

CAIRO, September 13

All the indications point to the fact that the Turkish victories are giving an immense impetus to the Pan-Islamic movement. The Palestinean Arabs, who are particularly elated over the Kemalist achievements, are preparing the way for an Arab Confederation throughout the Arabian Peninsula. They generally believe that if the Greeks are unable to defeat the Turks the other Powers are unlikely to try conclusions at the present juncture, especially as world-wide Moslem sentiment will be organised against the country taking up arms against the Turks.

The Arabs foresee and calculate upon British and French abandonment of Syria, Palestine and Mesopotamia, unless those Powers are prepared to fight Turkey, which the Arabs regard as unlikely.—A. and N.Z.

ABD ve İngiltere Gazetelerinde Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Mekki ULUDAĞ*

GİRİŞ

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Türk-Yunan savaşının dönüm noktasını oluşturur. Geri dönüşü olmayan bir çarpışmadır ve iki taraftan biri yok olmaya mahkumdur. Batı medyasında bile Türk birlikleri tarafından "Savaş tarihinin en hızlı ilerlemesinin" sağlandığı bu savaş sonunda Yunan birlikleri Batı Anadolu'dan tamamen atılmışlardır. Bu çalışmada Büyük Taarruz'un ABD ve İngiliz basınında okuyucularına sunuş şekli değerlendirilmiştir. Genel olarak Millî Mücadele ve daha spesifik olarak Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi ile ilgili olarak oldukça zengin bir literatür olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle dönemin kaynaklarından ve ardından bugüne kadar konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalardan faydalanılarak tüm dönemin birçok bakımdan ele alındığı anlaşılmaktadır.[1] Dönemle ilgili en önemli kaynak olduğu düşünülen TBMM Zabıt Cerideleri, Büyük Taarruz ile ilgili çok önemli bilgileri ihtiva etmekte olup meclisin düzenli olarak gelişmelerden haberdar edildiği görülmektedir. Bu çalışma kapsamında dış basından edinilen bilgilerin doğruluğu öncelikli olarak

* Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır/Türkiye.
mekki.uludag@dicle.edu.tr
ORCID NO: 0000-0001-6557-7917

[1] Büyük Taarruz'a hazırlık süreci ile ilgili kapsamlı bir eser için Bkz.: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, C.II, K.6, Kitap 1, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1967. Büyük Taarruz ile ilgili belgelere dayalı bir çalışma için Bkz.: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, C. II, K. 6, Kitap 2, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1968 ve *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, C. II, K. 6, Kitap 3, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1969. Büyük Taarruz ile ilgili bir çalışma için Bkz.: İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992. Arşiv belgelerine göre Büyük Taarruz'un ele alındığı bir çalışma için Bkz.: Sadık Sarısaman-Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXV, 2016, s.269-310. Amerikan arşiv belgelerine dayalı Büyük Taarruz değerlendirmesi için Bkz. Hikmet Öksüz - İsmail Köse, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz", *Türkiyat Mecmuası*, C. 27/2, 2017, s.207-238. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV, Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922),* TTK Yayınları, Ankara 1996.

meclis zabıtlarındaki bilgilerle karşılaştırılmıştır. Büyük Taarruz ile ilgili bir başka önemli kaynak, dönemin iç basınıdır. Dönemin basınına dayalı çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Yakın bir dönem olduğu için, hatıratların önemi gözardı edilemez elbette.[2] Savaş bölgesi ve Ankara arasında yapılmış olan yazışmalar dönemle ilgili bir başka önemli kaynağı teşkil eder. Yunan mezalimi ile ilgili arşiv belgelerine dayalı oldukça önemli çalışmalar mevcuttur.[3] Dış kaynaklara dayalı olarak Millî Mücadele dönemine yönelik önemli çalışmaların yapıldığı görülmektedir.[4]

I. Dünya Savaşı boyunca basının en önemli işlevleri askeri istihbarat, propaganda ve manipülasyon olarak sayılabilir. Basın, kendi başına işlev görmek ve bağımsız tarafsız habercilik anlayışına göre hareket etmek yerine, çoğu kez devletlerin propaganda aracı olarak işlev görmüştür. Bu çalışmanın sınırlarını oluşturan ABD ve İngiliz gazeteleri tüm yönleriyle ele alınarak incelenmiştir. Buna göre gazetelerdeki haberleri içerikleri itibariyle sınıflandırmak mümkündür. Haber ajanslarından gönderilen haberler, gazetelerin kendi muhabirlerinin gönderdikleri haber ve yazılar, bağımsız muhabirlerin hazırladıkları dosyalar ile propaganda amaçlı olduğu çok açık olan masabaşında yazılmış haberler. Bu çalışmada gerçeklerle hiçbir alakası olmadığı, tamamen hayal ürünü ve manipülatif güdülerle yazıldığı tespit edilen haber ve yazıların içeriğine yer verilmemiş, sadece ilgili haberlerin yer aldıkları yayınlara atıf yapılmakla yetinilmiştir. Savaş muhabirlerinin hazırladıkları dosyaların zaman aman bağımsız ve tarafsız habercilik ilkelerini ihlal ettikleri, açıkça propaganda amaçlı ifadelere yer verdikleri tespit edildiğinden, bu haberler titizlikle değerlendirilmiştir. Gazetelerin kendi muhabirleri tarafından hazırlanmış olan yazı ve dosyaların büyük çoğunlukla ilgili gazetenin yayın politikası doğrultusunda

[2] Büyük Zafer ile ilgili önemli bir hatırat eseri için Bkz. Nurer Uğurlu, *30 Ağustos Hatıraları, Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer*, Yeni Gün Matbaası, İstanbul 2000.

[3] Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi II, Anadolu'da Yunan Mezâlimi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Yayın Nu:30, Ankara 1996.

[4] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011. Ayrıca Bkz. Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar, İngiliz Gizli Belgeleriyle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

hazırlanmış oldukları anlaşılmış olup bu husus göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmıştır. İçeriği itibariyle en doğru bilgiyi verdiği tespit edilen ve büyük çoğunlukla tarafsız habercilik ilkesine dikkat ettikleri görülen haber ajanslarının verdikleri bilgiler bu çalışmanın ana unsurunu oluşturmuştur.[5] Üstelik, incelenen dönem boyunca gazetelerde yer almış olan haberlerin büyük çoğunluğunun haber ajanslarına ait olduklarını belirtmekte yarar vardır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti için savaş 31 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ateşkes antlaşması ile sona erdi. Müttefikler o dönemde Pan-Hellenizm politikası güden Venizelos'un lehine tavır alarak Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmasına müsaade ettiler. Üstelik Müttefikler, Sevr Antlaşması gereği Trakya ve Batı Aandolu'da Yunanlılara önemli toprak parçaları vermeye hazırlanıyorlardı, oysa o dönemde Yunanlıların Osmanlı topraklarında bir adımlık bir yerde bile hakimiyeti yoktu. Türkler, Müttefiklerin bu kararını protesto edip buna karşı direndiler. Venizelos, Müttefiklerin düşündüğü kadar güçlü değildi. King Konstantin döndü ve yönetimi ele geçirdi, Müttefiklerin pan-Hellenizm hevesleri bir anda söndü. Yunanlılar, Yunan nüfusunun çoğunluk oluşturduğunu iddia ettikleri bazı bölgeler üzerinde hak iddiasında bulundular. Müttefikler, Uluslararası Komisyon'un nüfus durumunu araştırmasını önerdi fakat Yunanlılar bu öneriyi reddettiler. Konstantin, ordusunun Türkleri silip atacağından emindi ve böylece tahtta uzun süre kalabilecekti. Düşmanlıklar 1921 ilbaharında başladı, ilk başta Yunanlılar başarısız oldular. Fakat 1921 Temmuz'unda Afyonkarahisar ve Eskişehir gibi önemli kentleri ele geçirmeyi başararak Türkleri Sakarya Nehrine kadar geri çekilmek zorunda bıraktılar. Fakat o zaman şans çarkı birden ters döndü ve Yunanlılar İzmit körfezine doğru geri çekildiler fakat hala Afyonkarahisar ile Eskişehir onların kontrolündeydi. Sonra her iki kent de Türklerin eline geçti.[6] Yunanlıların İzmir'den Bursaya

[5] Bu anlamda bilhassa Reuter ve Associated Press haber ajansları tarafından servis edilmiş olan haberlerin büyük çoğunlukla tarafsız ve doğru bilgi verme çabası içerisinde oldukları görülmüş olduğundan, bu haberler titizlikle değerlendirilmiş ve çalışma kapsamına alınmıştır.

[6] "Turning Back the Greek Advance", *The Standard Union*, New York, August 31, 1922, p.10.

kadar güzergâh üzerinde işledikleri suçlar ve halka yaptıkları zulümler o dönemde yazılmış olan bazı eserlerde etraflıca ele alınmıştır.[7]

Müttefikler ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olan Sevr Antlaşması, oldukça ağır şartlar taşımaktaydı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Sevr'i uygulamayı kabul etti ve bu yönde harekete geçti. İngilizler, kendi yakın doğu politikalarına en uygun ülke olarak belirledikleri Yunanistan'a Sevr'in uygulatılması görevini vermeyi uygun gördüler. Tarihi gerçeklerle sabittir ki Yunanlıların Batı Anadolu'yu işgal etmelerinin asıl sebebi Sevr Antlaşması'nın uygulanmasının sağlanmasıdır ve bu gerçek birçok defa batılı yayınlarda dile getirilmiştir.[8]

Yunanistan gibi küçük, güçsüz ve üstelik henüz bir süre önce Osmanlı memleketinin bir parçası olan bir ülkenin İzmir'e çıkartma yaparak işgal ve zulüm hareketlerine başlaması kısa süre içinde birçok bölgede tepkilerin oluşmasına sebep oldu. Sevr'in Yunan eliyle uygulanması kabul edilecek bir şey değildi. Fakat asıl amaç Sevr'in dahi çok ötesinde olup tüm Anadolu, Suriye ve Trakya'nın tamamının Yunanlılar tarafından işgal edilmesiydi.[9] Nitekim Yunanlılar, kısa bir süre içerisinde tüm Batı Anadolu'nun işgaline başlamış, birkaç aylık bir süre zarfında oldukça geniş alanları işgal etmişlerdir.[10] Bu işgal ve zulüm hareketleri karşısında Osmanlı Devleti adeta eli kolu bağlı bir vaziyette çaresiz kalırken Anadolu'da yepyeni bir hareket meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa gibi dahi bir komutanın önderliğindeki bu hareket kısa süre içinde tüm dünyanın dikkatini çekmiş ve artık İstanbul yerine yeni muhatap Ankara olmuştur.

[7] Batı Anadolu'daki gelişmeleri kronolojik bir düzen içerisinde okuyucunun bilgisine sunan bir eser için Bkz. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1989. Halide Edip v.d., *İzmir'den Bursa'ya, Hikayeler, Mektuplar ve Yunan Ordusunun Mesuliyetine Dair Bir Tetkikat*, İstanbul 1922.

[8] Yunan işgalinin asıl sebebini tartışan ve Türk-Yunan savaşında Müttefiklerinin tutumunu detaylı bir şekilde analiz etmiş olan bir yazı için Bkz. "A New War in Asia Minor Presents a Dilemma for the Allies", *New-York Tribune*, New York, June 26, 1921, p.24.

[9] "People Discouraged as Army Withdraws and Constantinople Dream Fades", *Evening Star*, District of Columbia, September 23, 1921, p.13.

[10] Batı Anadolu'nun işgali ile ilgili kapsamlı bilgi içeren bir kaynak için Bkz.: İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş, Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

Mustafa Kemal Paşa, askeri planlar yaparken bir yandan da batı basınının manipülatif ve propaganda amaçlarının farkında olarak onlara karşı bir basın planlaması yapmıştır.[11] Böylece İstanbul basınının yanısıra Anadolu basını ortaya çıkmıştır. Böylece özellikle Yunan medyasındaki ve birtakım İngiliz medyalarındaki yalan yanlış haberlerin anında yalanlanması ve gerçeklerin dünya kamuoyuna haber verilmesi sağlanmıştır. Bir süre sonra Türk-Yunan savaşı ile ilgili haber yapmak isteyen tüm basın kuruluşlarının başvuru kaynaklarından birisi Ankara merkezli Anadolu basını olmuştur.

1. Büyük Taarruz Öncesindeki Durumla İlgili Haberler

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasından sadece üç ay ve İngilizlerin 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'u işgalinden yaklaşık olarak iki ay sonra, The Times gazetesinin 22 Ocak 1919 tarihli nüshasındaki bir haberden I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, Batı Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu kısmen öğrenmek mümkündür. Gazetenin İstanbul muhabirinin 15 Ocak 1919 tarihli haberinde bildirdiğine göre o tarihlerde İngiliz birlikleri Batı Anadolu'nun mümkün olan her tarafına ulaşma ve işgal etme çabası içerisindedirler. Çoğunlukla kıyı kesimlerde oturmakta olan Yunanlılara İngilizler tarafından önemli miktarda yardım yapılmıştır. Aynı zamanda savaş sırasında yerlerinden edilmiş olan yaklaşık iki yüz elli bin Yunanlının yurtlarına geri yerleştirilmeleri ve ellerinden zorla alınmış olan mülklerinin iade süreci devam etmektedir. O sırada Batı Anadolu'da İttihat ve Terakki gelenekleri halen hakimdir ve Türk Jandarmaları, bir yandan bölgedeki Müslüman nüfusun bulundukları yerleri terk etmemelerini temin etmeye çalışırken diğer yandan da Yunanlıların geri dönüşünü engellemektedirler. İngiliz subayları, Afyon dahil Batı Anadolu'nun hemen tüm illerinde bulunuyorlar ve şimdilik gidebildikleri en uzak yer Konya olmakla birlikte daha geniş bir alanda işgal sağlamak için İngilizlerin hazırlıkları devam etmektedir. Buna ragmen İngilizler için tehlikenin bertaraf edildiği henüz iddia edilemez ve ilk rahatlamanın,

[11] Mustafa Kemal Paşa'nın basın ile ilişkisini etraflıca ele almış olan bir çalışma için Bkz. Yücel Özkaya, *Milli Mücadelede Atatürk ve Basın*, Yeni Gün Matbaası, İstanbul 2001.

Mart ayında Amerikan tedarik gemilerinin bölgeye ulaşmalarıyla sağlanması umulmaktadır. Bölgede insanlar oldukça kötü koşullar içinde bulunuyorlar ve acil yardım gerekiyor. Kış mevsimi normal seviyenin oldukça üzerinde sıcak geçtiği halde yardımın geciktiği her bir hafta için ortalama bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Bölgenin iç taraflarında haydutluk çok yaygındır ve yerel yönetimler haydutlarla baş etmekte güçlük çekiyorlar. Haydutlar yakalanıp hapsedilseler bile yöneticiler haydut çetelerinin intikam alabilecekleri korkusu ile haydutları kısa süre içinde serbest bırakıyorlar. Türk subayları tahıl trafiğini kontrol altında tutuyorlar. Terhis edilmiş olan Türk subayları özel ticaret amacıyla vagonları kontrol altında tuttukları için kıtlık artmış durumdadır. Subaylar ve üniformalı sivil memurlar tahıl ticareti için neredeyse tüm vagonlara el koymuş bulunuyorlar. Kapısında beyaz tebeşirle "Sadece subaylar için" yazılı olan vagonlara siviller ya hiç alınmıyorlar veya büyük miktarda rüşvet karşılığında bazı sivillerin vagonlara binmelerine izin veriliyor. Bazı bölgelerde tahıl yokluğu nedeniyle büyük kıtlık yaşanırken diğer bazı bölgelerde demiryolu bulunmadığı ve bu nedenle tahıllar nakledilemediği için büyük miktarda tahıl ürünü depolarda çürümektedir. Aksi halde bu ürünler ihtiyaç duyulan bölgelere nakledilebilseydi, ekmek fiyatı o derece yüksek olmazdı. Mütarekeden hemen sonra büyük bir göç seli başladı ve Müttefikler İstanbul'a vardıkları zaman bu göç seli tüm hızıyla devam ediyordu. İngilizler bu göçleri kontrol etmeye çalışmışlar fakat ne yazık ki güçleri kontrol altında tutma konusunda başarılı olamamışlardır.[12]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşımı konusu İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamlarının görüşmelerinde konuşulmuştur. Buna göre İzmir ve çevresi Yunanlılara verilecek, Afyon dahil olmak üzere geri kalan tüm Batı Anadolu İtalyanlara verilecekti.[13] Fakat uygulamada Yunanlılar kendileri için belirlenen sınırları kısa sürede aşarak Anadolu'nun içlerine doğru işgal ve katliam faaliyetlerine girişmişlerdir. Birkaç ay içinde Afyon dahil birçok yer Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Yunanlıların Afyon'u işgaline dair ilk

[12] *The Times*, January 22, 1919, No: 17, p.7.

[13] "Nitti Aided Prompt Reply to President", *The Billings Gazette*, February 27, 1920, p.2.

haberler 1919 Haziran'ında öncelikle Amerikan basınında yer almıştır. Buna göre Yunanlılar, haziran başında Afyon'u işgal etmek üzere İzmir'den yola çıkmışlardır.[14] İngiliz basını durumu yakından takip etmektedir ve Çanakkale'yi savunmuş olan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki bir Türk birliğinin, İzmir-Afyon demiryolu üzerinde bulunan Uşak'a girdiğini haber vermiştir.[15]

Büyük Taarruz öncesindeki durum ile ilgili bilhassa İngiliz basınının Türk tarafı ile ilgili bilgi edinebilmek için yoğun çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Ingilizler kısa süre içinde durumun ciddiyetini anlamış görünüyorlar. The Daily Telegraph gazetesi "Türkiye'de Büyük Kriz" başlığı altında Mustafa Kemal komutasındaki "Milliyetçilerin" Batı Anadolu'nun bazı bölgelerinde saldırılar gerçekleştirdiğini bildiriyor. Haberde bu saldırılardan birinin İzmit civarında gerçekleştiğini ve bu başarılı saldırının İstanbul'daki İngilizleri ciddi anlamda tedirgin ettiği ifade ediliyor. Haberin devamında Mustafa Kemal'in tüm hamlelerini stratejik ve psikolojik hedefler gözeterek yaptığı belirtiliyor.[16] Mustafa Kemal'in askeri dehasının İngilizler tarafından anlaşıldığı ve vurgulandığı görülmektedir. İngiliz-Yunan ortaklığıyla Afyonkarahisar üzerine düzenlenmesi planlanan harekatın İngiliz-Fransız antlaşmasına aykırı olduğu haberleri Fransız basınında yer almış ve bu haberler İngiliz basınında tartışılmıştır.[17]

Belli ki Fransızlar İngiliz-Yunan ortaklığından hiç de hoşnut değillerdir. Çünkü Yunanlılar Afyon'u işgale hazırlanırken özellikle Fransızları tüm Anadolu'yu işgal etmek gibi bir niyetlerinin olmadığına dair ikna etmek zorunda kalmışlardır.[18] Basında Yunan birliklerinin yanısıra Türk kuvvetleri ile ilgili haberler yer almaya devam etmiştir. Ona göre Türklerin Bursa civarından

[14] "Another War in the Near East", *The Ocala Evening Star*, June 02, 1919, p.1.

[15] "Turkish Insurgents in Asia Minor", *The Guardian*, August 22, 1919, p.9. Haberde bir yanlışlık olduğu açıktır, o tarihlerde henüz Mustafa Kemal Paşa Batı Anadolu'ya geçmiş değildir. Bu haberin, İngilizlerdeki Mustafa Kemal korkusu ile yazılmış olması muhtemel olduğu gibi Mustafa Kemal'e bağlı birlikler de kastedilmiş olabilir.

[16] "Grave Crisis in Turkey", *The Daily Telegraph*, June 21, 1920, p.13.

[17] *The Daily Telegraph*, bu haberin Fransız basınında yer aldığını bildirerek haberi vermiştir. "France, Britain and the Eastern Question", *The Daily Telegraph*, June 28, 1920, p.10.

[18] "Turkey and Allies", *The Daily Telegraph*, June 29, 1920, p.13.

Afyonkarahisar'a doğru çekildiklerine dair çok sayıda haber gelmiş olup iddiaya göre Türklerin elinde yeterince silah ve mühimmat olmadığı için gerilla savaşına başvurmaları beklenmektedir.[19] Oysa gerilla savaşına hiç de niyeti olmayan Mustafa Kemal Paşa, kısa bir süre sonra birliklerini Afyonkarahisar civarında toplamıştır.[20] Mustafa Kemal Paşa, birliklerini Afyon yakınlarında, Ankara'ya giden demiryolu üzerinde toplayarak Bağdat hattını kesmek suretiyle önemli avantaj elde etmiştir.[21] Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordusunu Afyonkarahisar civarında bir meydan savaşına davet ederek açıkça ve cesurca bir meydan okumuştur.[22] Bu haberden açıkça anlaşıldığına göre, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nden henüz iki yıldan daha fazla bir süre öncesinden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın aklında sonuç alınacak bir meydan muharebesi hedefi bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı etkileyici bir konuşmasında Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden çıkarılacaklarını söylemiş ve Yunan kuvvetlerini açık bir meydan muharebesine davet etmiştir.[23]

Yunanlıların Batı Anadolu'yu işgal sebepleri ve asıl Yunan emelleri zaman zaman batı medyasında açıkça belirtilmiştir. Bu gerçekten hareketle, Yunan saldırılarının asıl sebebinin Sevr Antlaşmasını Türklere zorla kabul ettirmek olduğu gerçeği bazı gazetelerde yer almıştır.[24] Yunanlıların Sevr'i Mustafa Kemal liderliğindeki Türklere kabul ettirmek konusunda başarısız oldukları gerçeği de bazı gazete haberlerinde işlenmiştir.[25] Yunanlıların tüm Anadolu'yu kapsayacak bir Yunan imparatorluğu hayali de o

[19] "Turks Prevent British Landing on Marmora Sea", *The Morning News*, July 05, 1920, p.1.

[20] "Turkish Nationalist Forces Concentrating", *The Standard Union*, July 13, 1920, p.2.

[21] "Turks Gain Advantage", *The Brooklyn Citizen*, July 13, 1920, p.1.

[22] "Challenge Sent by Turk Leader to Greek Force", *The Birmingham News*, July 14, 1920, p.1. Aynı haber aynı tarihli "Turks Challenge Greeks to Fight at Particular Point Near Constantinople" başlığıyla The Montgomery Times gazetesinde yer almıştır.

[23] "Turkish Nationalists, Mustapha Kemal's Bombast", *Press*, Volume LVI, Issue 16887, July 15, 1920, p.8.

[24] "The Ambitions of the Greeks, Fulfillment of Conditions of Sevres Treaty Depends upon Greek Drive in Angora-The Turkish Viewpoint", *The Expositor*, Ontario, Canada, April 21, 1921, p.3.

[25] "The Greek Failure in Asia Minor", *The Sault Star*, Ontario, Canada, April 25, 1921, p.4.

dönemde Yunan kuvvetleri arasında savaşın gidişatını izlemiş olan bir muhabir tarafından dile getirilmiştir.[26]

2.Çatışmalarla İlgili Haber ve Yazılar

Yunanlılar, Milne Hattı olarak bilinen, Yunanlıların geçmemeleri gereken hattı kısa bir süre içerisinde geçerek Batı Anadolu'da yaygın bir şekilde işgallere başlamışlardır. İşgallere karşı bazı yerlerde yerel direnişler olmuşsa da Yunan işgali durdurulamamış ve işgal geniş alanlarda etkili olmuştur. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde önemle durduğu konulardan biri düzenli askeri birliklerin kurulması hususu olmuştur. Nitekim meclisin açılışından birkaç ay sonra, 1920 yılının sonlarından itibaren başlayan düzenli bir ordu kurulması çalışmaları 1921 yılı başlarında sonuç vermiş ve düzenli birliklerden oluşan bir ordu kurulmuştur. Bu ordu ile Yunan işgal kuvvetleri ilk olarak 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında İnönü Mevkii'nde karşılaşmışlardır. Yaşanan kanlı çarpışmaların sonunda Yunan ilerleyişi durdurulmuş, Yunanlılar yenilerek geri çekilmiş ve savunma pozisyonu almak zorunda kalmışlardır.[27] Savaş sırasında İngiliz gazetelerinin mümkün olduğunca Yunan yenilgilerini gizledikleri veya mümkün olan en geç tarihte servis ettikleri görülmektedir.

İzmir'den gelen bir habere göre Yunan kuvvetleri, asıl hedeflerinden biri olan Afyonkarahisar'ın yirmi beş kilometre kadar yakınına ulaşmışlardır. Ankara Hükümeti, yerel yöneticilere ellerindeki tüm varlıkları ordunun ihtiyaçları için göndermelerini istemiştir. Birkaç hafta içinde Anadolu'da önemli gelişmelerin yaşanması beklenmektedir. Türk çevreleri, Yunanlıların İzmit ve Uşak'ta yaptıkları gibi saldırılarını daha geniş bir alana yaymalarından endişe etmektedirler.[28] Nitekim bu endişeler haklı çıkmış, 30 Mart 1921 tarihinde Yunan kuvvetleri Kovalıca Köyü mevkiine yerleşmeye

[26] "With the Greeks on Asia Minor", *The Guardian*, London, May 11, 1921, p.4.

[27] I. İnönü Savaşı olarak bilinen savaşla ilgili, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-ı Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından Meclise bilgi verilmiştir. Çerkez Ethem ve ona bağlı birliklerin isyanı, Yunanistan'da yaşanan hükümet değişikliği ve onun Batı Anadolu'ya muhtemel etkileri, cephedeki Türk birliklerinin konumu, kapasitesi ve cephenin durumu gibi konularda meclise uzunca bir izahat verilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Dönem, 7. Cilt, 133. Birleşim, s.278-282.

[28] "No Help from Greece", *Daily Herald*, March 28, 1921, p.3.

çalışırken Türklerden kuvvetli saldırılara maruz kaldılarsa da sonunda Türkler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 31 Mart 1921 tarihinde Yunan keşif birlikleri Afyonkarahisar civarında demiryoluna yakın bir mevkiide önemli miktarda Türk süvari ve piyade birliği ile çatışmaya girmiştir. Türklerin güçlü bir direnişi olmasına rağmen sonunda geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[29]

Türklerin geri çekilmeleri uzun sürmemiş, kısa bir zaman sonra başlayan yeni bir saldırı sonucunda Yunan orduları Türkler tarafından parçalanmış ve bozguna uğratılmışlardır. Bursa ve Zonguldak'tan gelen kuryelerin getirdikleri haberlere göre Yunanlılar ezilmişler. Üç Yunan birliği imha edilmiş, iki birlik korku ve panik içinde kaçmıştır. Bu birlikler arkalarında çok sayıda ölü, yaralı, ezilmiş vagonlar, terkedilmiş silahlar, harap ambulanslar, sakat atlar ve yanan harabeler bırakmışlardır. Ölenler arasında Kral Konstantin'in kardeşi Prens Andrew ve biri general olmak üzere çok sayıda üst rütbeli subay yer almaktadır. Bu bozgun haberi Yunanlıların moralini altüst etmiştir. İstanbul sevinç içinde, her tarafta İslam bayrak ve flamaları, insanlar sevinç içinde sokakları dolduruyorlar. Bu savaş, Yunanlıların bir aylık ilerleyişinden sonra yaşanan en kanlı çarpışma olmuştur. Türkler, Karadeniz limanları üzerinden önemli miktarda silah ve mühimmat temin ettikten sonra büyük bir karşı saldırı düzenlemişlerdir. İlk ateş ile birlikte çok sayıda kişi öldükten sonra göğüs göğüse çarpışmalarda Türkler geleneksel silahları olan palanın yanısıra bıçak ve süngü savaşında büyük üstünlük kurarak çarpışmalardan galip çıkmışlardır. Yunan kaynakları yenilgiyi yumuşatarak ve gerçekleri gizleyerek vermeye çalışmışsa da Yunan kesin yenilgisi tescillenmiştir. Yunanlılar, Afyonkarahisar'ın güneyinden de ağır bir saldırı beklediklerini belirtmişlerdir. Paris merkezli haberlerde de Yunan yenilgisinin kesin olduğu belirtilmiştir. Bu ikinci Türk zaferinin haberi İstanbul'da büyük sevinçle karşılandı. Bomboş sokaklar bir anda doldu, evlerin pencerelerinden bayraklar asıldı, her tarafta büyük zaferin ayrıntıları konuşulmaya başlandı. Camiler dolup taştı, tüm sevincine rağmen, Yunanlılara bu ağır yenilgiyi yaşatmış olan

[29] "Turks' Futile Attacks, Greek Accounts of Fighting in Asia Minor", *Sunday Sun*, April 03, 1921, p.1.

şehitlerin unutulmaması istendi ve onlar için dualar edildi.[30] II. İnönü Zaferi için yurdun her tarafından Büyük Millet Meclisi'ne çok sayıda tebrik ve kutlama telgrafları gönderilmiştir.[31]

Türkler, dağılıp geri çekilmekte olan Yunan kuvvetlerinin sıcak takibini sürdürüyorlar, Yunanlıların sol kanadı Bursa'nın doğusuna çekilirken sağ kanadı Afyonkarahisar'a doğru geri çekilmiştir.[32] Türk ve Yunan tarafından farklı haberler geldiği halde Yunan yenilgisi kesin olarak teyit edilmiştir. Yunanlılar, Eskişehir yakınlarına fazla zorlanmadan ulaştıkları halde orada ani ve güçlü bir saldırıya maruz kalarak büyük bir yenilgi yaşayıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Afyonkarahisar hala Yunan kontrolünde fakat orayı boşaltarak eski hatlarına çekilmeyi düşündükleri iddia edilmiştir. Yunanistanda yapılan orduya katılma çağrısının Yunanlılar tarafından sevinçle karşılanmadığı ve çağrıya az sayıda kişinin olumlu cevap verdiği bildirilmiştir.[33] Yunanlılara yaşatılmış olan bu hezimet ile ilgili Büyük Millet Meclisi'ne Müdafaa-i Milliye Vekili ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa tarafından ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Fevzi Paşa, bundan sonraki askeri harekatlara yönelik soruları, güvenlik zaafiyeti oluşturabileceği gerekçesiyle cevapsız bırakmıştır.[34]

Bu büyük yenilgiden sonra gelen haberlere göre Yunanlılar, Bağdat Demiryolunun önemli bir kavşağı üzerinde bulunan

[30] "Greek Froces in Utter Rout Flee from Turk", *The Topeka State Journal*, April 05, 1921, p.1. Aynı haber "Greek Armies Shattered by the Turks" başlığı ile aynı tarihli *The Arkansas City Daily News*, p.1, gazetesinde yer almıştır. Ayrıca aynı haber aynı tarihli şu gazetelerde yer almıştır: *The Eugene Guard, Oregon. Wilkes-Barre Times Leader, The Evening News, Pensylvania. The Daily Times, Ohio. The Post-Crescent, Wisconsin. The Evening Sun, Maryland. Freeport Journal-Standard, Illinois. Lincoln Journal Star, Nebraska*.

[31] II. İnönü Zaferi münasebetiyle meclise gönderilmiş olan tebrik telgrafları ile zaferin çok yönlü olarak tartışıldığı bir meclis oturumu için Bkz.: *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Dönem, 9. Cilt, 2. Birleşim, s.374-382. Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'dan TBMM'ye gönderilen telgraflarla ilgili kapsamlı bir çalışma için Bkz.: Haluk Selvi - Bülent Cırık, *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Yayınları No:162, Ankara 2020.

[32] "Turks in Pursuit of Greeks", *The Evening News*, April 06, 1921, p.1.

[33] "Greeks Hard Hit, Forced Back 80 Miles by Turks, Further Retreat Probable", *The Guardian*, London, April 06, 1921, p.7.

[34] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Dönem, 9. Cilt, 15. Birleşim, s.321-330.

Afyonkarahisar'ı boşaltmaya başlamışlardır.[35] Reuter Ajansının İzmir'den bildirdiği bir habere göre Yunanlılar, Afyonkarahisar'ı boşaltarak Dumlupınar civarına çekilmeye başlamışlardır.[36] Yunan ordusu karargahından gelen haberlere göre Türklere karşı düzenlenmiş olan talihsiz saldırı sonucunda Yunanlıların büyük kayıpları var. Afyonkarahisar tarafında üç yüz yirmi dört yaralı, Bursa cephesinde toplam dört bin kayıp verilmiş durumdadır.[37]

Gazete haberleri arasında ciddi durum analizi yapan, Türk-Yunan savaşını doğru ve tarafsız değerlendirmelerle ele almış olan yazıların olduğu dikkati çekiyor. Bunlardan biri The New York Times gazetesinde yer almıştır. Habere göre Anadolu kampanyasının ilk evresi Yunanlıların geri çekilmesiyle sona ermiştir. Yunan birliklerinin Eskişehir yakınlarındaki yenilgilerinden sonra artık Afyonkarahisar'ı ellerinde tutmaları zor görünüyor. Bu durumda Bağdad demiryolu üzerinde önemli bir noktada bulunan Afyonkarahisar'ın Türklerin eline geçmesi halinde Kilikya bölgesinden gelecek olan birlikler Mustafa Kemal'in kuvvetlerine katılabileceklerdir. Muhtemelen bundan sonra bir süre için hendek savaşları yapılacaktır ve normalde saldırı konusunda daha iyi olan Yunan ordusunun bu savaşlarda zorlanması beklenebilir. Venizelos yönetimden uzaklaştırıldığında onun partisinden olan subaylar da işbaşından uzaklaştırıldılar ve onların yerine, çoktan ordudan uzak kalmış olan, Anadolu'daki savaş hakkında pek fikirleri olmayan subaylar ordunun yönetimine getirildiler. Aksi halde bu denli başarılı bir hücumun bir gecede aniden büyük bir bozgun yaşaması beklenemez. Şüphesiz ki Türkler, geçen yaz olduklarından daha güçlü bir durumdadırlar, fakat Yunan ordusundaki bu değişimin etkisi gözardı edilemez.[38]

Yunan yenilgisi farklı yönleriyle İngiliz ve Amerikan basınında yer almaya devam etmiştir. Bu haberlere göre Afyonkarahisar,

[35] "Greeks Evacuate", *Reading Times*, Pennsylvania, April 06, 1921, p.4.

[36] "Greeks Evacuate Towns", *Hilo Daily Tribune*, April 09, 1921, p.2.

[37] "Greeks Issue Big Casualty List in Turkish Offensive", *The Pittsburg Press*, Pennsylvania, April 09, 1921, p.1.

[38] "The Turk Comes Back", *The New York Times*, New York, April 11, 1921, p.10.

Mustafa Kemal Paşa kuvvetleri tarafından geri alınmıştır[39] ve Yunan ordusu, Türk birliklerinin saldırısı sonucunda oplam altı bin iki yüz civarında ölü ve yaralı olmak üzere kayıp vermiştir.[40] Rakamlar değişiklik gösterse bile Yunan kayıplarının binlerle ifade edildiği kuşkusuzdur. Kesin ve açık Yunan yenilgisine rağmen, Yunan başbakanı, Yunan meclisinde yalan söylemeyi tercih etmiştir. Yunan başbakanı M. Gounaris, mecliste yaptığı konuşmasında Afyonkarahisar'ın Yunan birlikleri tarafından alınmasından övgüyle bahsederek Yunanlıların Batı Anadolu'da halen tam hâkim konumda olduklarını ileri sürmüştür.[41] Bu haberden de anlaşıldığı gibi zaten savaş taraftarı olmayan Yunanistandaki halk bariz yalanlarla kandırılmak suretiyle savaşın devamı hükümet tarafından sağlanmıştır.

Bu şiddetli çarpışmalar sırasında Müttefikler tarafsız kalmaya özen göstermiş ve İstanbul'un taraflardan biri için askeri bir üs olarak kullanılmasını önlemişlerdir.[42] Türk zaferlerinden sonra İtalya, Türklerle antlaşmaya varmış ve Türklerin İzmir ile Trakya üzerindeki hakimiyet taleplerini desteklemeyi kabul ederken karşılığında Antalya ve Afyonkarahisar'ın bazı ilçelerinde önemli imtiyazlar elde etmiştir.[43] Afyonkarahisar'ı ele geçirdikten sonra birliklerini kentte toplayan Mustafa Kemal Paşa'nın Afyonkarahisar'daki birliklerini denetlemesine ilişkin bir haber, Türk-Yunan savaşını çok yakından takip etmekte olan The Daily Telegraph'ın sayfalarında yer almıştır.[44]

Bir süre sonra toparlanan Türk ve Yunan kuvvetleri arasında Uşak-Afyonkarahisar arasında şiddetli çarpışmalar yeniden

[39] "Turks Follow up Victory Over Greeks in Southern Sector", *The Courier*, Iowa, April 11, 1921, p.1.

[40] "Report Greeks Hard Pressed, Killed and Wounded Number 6200, it is Said, Turks Have Taken an Important Railroad Junction on the Bagdad Line", *The World*, Oregon, April 11, 1921, p.1. Aynı haber aynı tarihte "The Grand Island Daily *Independent* ve *The Dispatch* adlı gazetelerde de yer almıştır.

[41] "Greek Premier on Military Position", *The Guardian*, London, April 13, 1921, p.9.

[42] "Turks and Greeks", *The Times*, London, April 22, 1921, p.15.

[43] "Abandoning the Armenians", St. Louis Post-Dispatch, Misouri, May 08, 1921, p.10. Milli Mücadele döneminde Türk-İtalyan ilişkileri ile ilgili kapsamlı bir çalışma için Bkz. Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, C.62, S.233, 1998, s.157-206.

[44] "Eastern Crisis, Position at the Front", *The Daily Telegraph*, London, July 04, 1921, p.12.

başlamıştır.[45] Yunan birlikleri, bu çarpışmaların sonunda Bağdat demiryolu üzerinde önemli bir istasyon olan Afyonkarahisar'ı işgal etmişlerdir. Kütahya'nın elli beş mil kadar güneyinde olan Afyonkarahisar şehri Yunan saldırısının asıl hedeflerinden biriydi ve iddia edildiğine göre Türkler, şehri savaşmadan bırakıp gitmişlerdir. Eskişehir-Kütahya istikametine doğru devam eden Yunan ilerleyişi, ciddi bir direnişle karşılaşmadan devam etmektedir.[46] Türkler tarafından Afyonkarahisar'ın geri alınması için gerçekleştirilmiş olan çok güçlü bir saldırı geri püskürtülmüş ve Yunan birlikleri karşı saldırıya geçmişlerdir.[47] Yunan birlikleri Afyonkarahisar'ı sıkı bir şekilde kontrol altında tutuyorlar.[48] Buna rağmen Yunan birlikleri uçaklı saldırılara maruz kalmış ve Yunan birliklerini bombalayan uçaklar Afyonkarahisar -Konya arasındaki demiryolunu bombalamaya devam etmektedirler.[49]

Afyonkarahisar Dumlupınar arasındaki çarpışmalarda bazı Türk subaylar Yunanlılar'a esir düşmüştür. Esir olarak Yunanlılar tarafından ele geçirilen bu Kemalist subaylar, Kemalist ordunun yüz bin kişiyi aştığını, Mustafa Kemal'in Kafkasya'dan Rus silahlarıyla donatılmış önemli miktarda destek birliklerinin kendilerine katılmalarını beklediğini ve Mustafa Kemal'in Ankara'yı terk etmek gibi bir düşünceye sıcak bakmadığını belirtmişlerdir.[50] Afyonkarahisar ve Eskişehir'in Yunanlıların eline geçmesi sonucu Yunan birlikleri için geniş bir hareket alanı doğmuş olup bu hareketliliğin Yunanlılara başka başarılar da getirebileceği bildirilmiştir.[51] Türk birlikleri hemen aralıksız olarak Yunanlıları rahatsız etmeye devam etmişlerdir. Yeni bir Türk saldırısı sonucunda Türkler Sivrihisar'a girmiş oldukları

[45] "Protest to Allies", *The Gazette*, Quebec, Canada, July 06, 1921, p.9.

[46] "Greek Troops Capture Town, Take Important Point on Railroad", *Lansing State Journal*, Michigan, July 15, 1921, p.1.

[47] "Greeks Enveloping Kutahia, Kemalists in Retreat", *The Guardian*, London, July 19, 1921, p.7.

[48] "Greek Victory Crushes Turks Talk of Peace", *Buffalo Evening News*, New York, July 25, 1921, p.18.

[49] "Greek Bomb Raids", *Dayton Daily News*, Ohio, August 02, 1921, p.8.

[50] "Turco-Greel War, Raiders' Daily Attacks", *The Daily Telegraph*, London, August 06, 1921, p.10.

[51] "Military Situation in Asia Minor, Significance of Greek Successes", *Citizen*, Gloucester, England, August 10, 1921, p.6.

halde Yunanlıların Eskişehir-Afyonkarahisar hattını tutmaya devam etmeleri beklenmektedir.[52]

Milliyetçiler, ulaşımdaki büyük zorluklara rağmen, Kara Bekir Paşa'nın birlikleri ile Kafkas Müslümanlarından oluşan destek güçleriyle güçlenmiş bir şekilde Sakarya Nehrini geçerek Eskişehir'i geri almak amacıyla Yunanlıları takip etmeye devam etmektedirler.[53] Buna karşılık Yunanlıların Afyonkarahisar cephesindeki kuvvetleri üç yeni birliğin katılmasıyla güçlendirilmiştir.[54] Yunan devletinin resmi bir bildirgesine göre Afyonkarahisar cephesinde ciddi çarpışmalar yaşanmaktadır ve Yunanlılar, Türk saldırılarını geri püskürtmeyi başarmışlardır.[55] Yarı resmi bir Yunan açıklamasına göre Yunan birliklerinin Sakarya Savaşı'ndan sonraki eski hatlarına geri çekilme süreci sorunsuz bir şekilde tamamlanmıştır. Geri çekilme sırasında tüm tren hatları tahrip edilmiştir. Yunan kuvvetleri Afyonkarahisar-Eskişehir hattındaki hatlarına yerleşinceye kadar ciddi bir saldırı altında kalmamışlardır. Yunanlılar çekilme sırasında beş binden fazla kişiyi esir etmişlerdir. Türk birliklerinden firar edenlerin sayısı da beş bin kişiyi aşmıştır. Kemalistler bu açıkları kapatmak için askerlik yaşına gelmiş tüm erkekleri zorunlu olarak silah altına almaya başlamışlardır.[56] Bu haberlerde Yunanlıların tüm güçleriyle saldırdıkları halde pek bir başarı elde edemeden geri çekilmiş oldukları gerçeğinden ziyade Yunanlıların başarılı bir geri çekilme harekâtında bulundukları iddiasına yer verilmiştir. Oysa aslında Türk birlikleri tüm Yunan saldırılarını başarıyla püskürterek Yunanlıları geri çekilmek zorunda bırakmışlardır.

Yunanlıların bu başarısız saldırı girişiminden sonraki zorunlu geri çekilmeleri uunca bir haber analizine konu edilmiştir. Habere göre Yunanlıların Ankara'yı almayı başaramamaları ve Afyonkarahisar'da Bağdat demiryolu ile birleşen İzmir demiryolu

[52] "Turks Enter Sivri-Hissar", *The Wilkes-Barre Record*, Pennsylvania, September 20, 1921, p.5.

[53] "People Discouraged as Army Withdraws and Constantinople Dream Fades", *Evening Star*, District of Columbia, September 23, 1921, p.13.

[54] "Turkish Troops Forced to Retreat", *The Victoria Daily Times*, *British Columbia*, Canada, October 07, 1921, p.1.

[55] "Greek Force Turks to Retire on Afiun-Karahissar Front", *Buffalo Courier*, New York, October 08, 1921, p.3.

[56] "The Greek Retreat", *The Observer*, London, October 09, 1921, p.14.

hattını kullanabildikleri eski sınırlarına başarılı bir şekilde geri dönebilmiş olmaları, Yakın Doğu ile ilgili bir barış yapılmasını umut eden tüm taraflar için memnun edici bir durum olmamıştır. Yunanlılar, şüphesiz Kütahya'daki başarılarından sonra Ankara'ya doğru yapacakları bir saldırıda daha başarılı olabilirlerdi. Fakat Konstantin'in hırsı ve plansız aceleciliği bu başarıya engel oldu. Aslında Yunan birlikleri başarılı bir şekilde savaştılar ve Aandolu'nun içlerine doğru biraz daha fazla ilerlemeyi başardılar. Fakat hava şartları daha fazla operasyon yapmaya engel oldu ve birlikler geri dönmek zorunda kaldılar. Üstelik, Yunanistan'ın ihtiyacı olan şey parlak bir zafer değil savaşın sona ermesidir. Yunanistan ekonomik olarak uzayan bir savaşı karşılama gücünden tamamen yoksundur. Batı Anadolu'da çok büyük bir Yunan ordusu bulunuyor. Üstelik Yunanistan için Batı cephesinde tehditler devam ediyor ve Trakya'da da büyük garnizonlar bulundurmak zorundadır. Bulgarların, Dedeağaç yakınındaki deniz kıyılarını geri almak için Türklerle amaç birliği edebileceklerine dair söylentiler var. Avrupalı nüfusu altı milyondan fazla olmayan Yunanistan ne ekonomik olarak ne de insan gücü olarak bu savaşı sürdürme gücüne sahip değildir. Ve Türk oyunu açıkça bir bekleme politikasına dayanıyor. Türkler şimdi 1921 yılının Yunan geri çekilmesiyle sonuçlanması gerçeğine dayanarak daha cesur davranıyorlar ve Yunanlıların tüm güçleriyle yüklendikleri halde Ankara'ya ulaşamadıklarının bilincindedirler. Kemal Paşa savaşmaya devam edecek. Üstelik, onun Avrupalı destekçileri olan Fransa ve İtalya şimdi Yunanlıların İzmir dahil Asya'dan tamamen çekilmeleri gereğini Müttefiklerin bir söylemi haline getirmeye çalışıyorlar. Konstantin için bu isteği kabul etmek, tahtını kaybetmeyi kabul etmek demek olacaktır. Asya topraklarında Yunanlıları söz sahibi yapan Venizelos'tu ve Konstantin, Yunanlıları Asya'dan çıkaran adam olmak istemeyecektir. Britanya Yunanistanı destekliyor ve Fransa ile İtalya'nın ümitlerine daha uygun düşen Türklerin Batı Anadolu'ya geri gelmelerini kesinlikle tercih etmez. Fakat son zamanlarda Hindistan'daki Muhammediler arasında baş gösteren bir ayaklanma Britanyalılara Türk sorunu konusunda çok kesin bir uyarıydı. Tüm dünyada Muhammediler, dünyadaki ve Hindistandaki en önemli Müslümanlar olarak Türklere sempati besliyorlar. Mezopotamya ve Mısır da bu duruma ilgi gösterebilirler, Büyük

Britanya bu kadar tatsızlığı kaldıramaz. Asıl zorluk ne Türkler ne de Yunanlılar anlaşmaya yanaşmıyorlar. Türkler, Trakya dahil hiçbir yerden vazgeçmeyecekler. Yunanistan İzmir'i ve onun ekonomik hinterlandını Sevr'e dayanarak teslim etmeyecek. Büyük Güçler de kendi menfaatleri etrafında bölünmüş durumdalar. Bunun sonucu olarak geçenlerde Paris'teki bir toplantıdan, her taraftan eleştiri alan bir karar çıktı. Karara göre hiçbir devlet Tük-Yuan çatışması konusunda birşey yapmayacak ve her devlet her iki taraftan istediğine silah, mühimmat ve savaş araç gereçleri satabilecektir. Üç büyük güç, anlaşarak zor kullanmak suretiyle isteklerini dayatmadıkları sürece bir çözüm zor görünüyor. Bu arada Türkler, birkaç ay öncesine göre daha iyi bir durumdalar ve Yunanlılar, altından kalkılamaycak bir yükün altına girdikleri için lanetleniyorlar. Belki büyük güçler yeniden bir araya gelip bir çözüm arayacaklardır ve çözüm bulamamaları halinde bu durum Müslüman dünyasında ağır sonuçlar doğurabilir.[57]

Associated Press'in Yunan ordusunun içinden bildiren bir muhabirine göre çete diye bilinen atlı haydut gruplar, Türk köylerinde terör estiriyorlar ve Yunan askerlerini öldürüyorlar. Bu gözü dönmüşlerden bir grup, bir Yunan ambulansına saldırdı ve dört yaralıyı öldürdü. Benzer saldırılar haftalardır Yunan takviye kamyonlarına da yapılıyor. Yunan ordusu birkaç telgraf hatları görevlisi ile çok sayıda şoförünü iki hafta içinde kaybetti. Sık sık yapılan bu saldırılar Yunan ordu kurmaylarını kaygılandırıyor, çünkü ordunun elinde bu saldırıları engellemek için geride bırakabileceği yeterli sayıda birlik yok. Doğunun bu kötü adamları olarak bilinen bu kimseler devamlı olarak Yunan ordusunun telefon hatlarını kesiyorlar ve mühimmat transferini engelliyorlar. Bu çetelerin doğrudan Kemal'in ordusu ile bağlantıları olmadığı bilinmesine rağmen, Yunan ordusu otoritelerine göre bu çeteler, Türk liderin yaptırımı altındalar ve onunla iş birliği halindedirler. Son zamanlarda bu çetelerden Yunanlılar tarafından ele geçirilen çok sayıda kişi, eskiden Türk milli ordusunda görev aldıklarını belirtmişlerdir. Çeteler, belli bir bölgede değil, tüm Batı Anadolu'da faaliyet halindedirler. Batı Anadolu'nun

[57] "Greek Situation Perplexes Powers, Deadlock with Turk Presents Grave Problems for Seekers for Peace, Hellenic Forces Win Campaign, But Intolerable Burden of Cost Continues", *The Philadelphia Inquirer*, Pennsylvania, October 10, 1921, p.10.

herhangi bir yerine gitmek hayati tehlikeyi göze almayı gerektirir. Çeteler her yerden çıkabilirler, iyi binicidirler, zeki kimseler olup korkusuzdurlar.[58]

Kanada'da yayınlanan bir gazetede yer alan bir haberde Türk-Yunan savaşının etraflıca ve eleştirel bir dille ele alındığı görülmektedir. Habere göre Yunanlılar Asya İmparatorluğu hayalini kurmaya devam ediyorlar. Yunan Başbakan Gounaris Yunan Ulusal Meclisi'nin, Bağdat demiryolunun kontrolünü elinde bulunduran Yunan ordusuna destek vermesini sağladı. Fakat savaştan henüz bir sonuç çıkmadı. Yunanlılar, Ankara'yı almayı başaramayıp Afyonkarahisar'a geri döndüler. Bütün yaz Türk ve Yunan saldırıları karşılıklı olarak devam etti. Iki soylu millet daha çok altın ve kan kaybetmeye devam ediyorlar. Savaş pahalı bir iştir. Insan ve malzeme kaybı çok büyük, insan kaybı her iki taraf için de pek sorun değil, fakat malzeme, ekipman ve mühimmat her iki tarafın da ürettiği şeyler değil. Acaba bu iki küçük millet daha büyük milletlerin piyonları mı? Kemalistlerin arkasında nasıl güçlü bir destek var ki denize ve Avrupaya ulaşımı olan bir milletle başabaş savaşabiliyorlar? Ve iyi savaşan bir düşmana karşı üç aylık bir denizaşırı operasyon bile yürütemeyecek olan Yunanlılara kim malzeme yardımında bulunuyor? Dünya 1921 Tük-Yunan savaşına çok daikkat etmiyor. Milletler Birliği savaşın kendi faaliyet alanında olmadığına karar verdi. Müttefiklerin Yüksek Konseyi müdahil olmayı reddetti. Yakın Doğu'nun kontrolü ile ilgili olacak kadar büyük gizli bir oyun Haç ve Hilal'in savaşı görünümünde Batı Anadolu'da devam ediyor.[59]

Büyük Taarruz'dan yaklaşık bir sene kadar önce yayınlanmış bir haberden Yunan kuvvetlerinin daha o tarihlerden itibaren savunmaya geçtikleri kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Yazara göre Yunanlılar ve Türkler yüz yirmi mil uzunluğunda bir alandaki siperlerde karşı karşıya gelmektedirler ve bu durum ilkbahara kadar sürecek gibi görünüyor. Londra'ya gelen General Xenophon'a göre Yunan birlikleri kesin bir savunma durumundadırlar. Dokuz bin kişilik Yunan kuvvetleri Eskişehir-Afyonkarahisar arasındaki hattı

[58] "Bandits Bands Loot and Kill in Turk Towns, Roving Groups of Mounted Robbers Murder Many Soldiers in Greek Army and Steal Supplies", *Deseret News*, Utah, October 15, 1921, p.11.

[59] "The Greek-Turk War of 1921", *The Expositor*, Ontario, Canada, October 25, 1921, p.5.

savunuyorlar. Bir aydan beri büyük bir çarpışma olmasa da askeri hareketliliğin olmadığı anlamına gelmez.[60]

İngilizlerin, kendi Müslüman halkının hassasiyetleri konusunda dikkatli davranmak zorunda kaldığı görülmektedir. Buna göre Hintli Müslümanlar, Hint Hükümetinden İstanbul'un işgalciler tarafından boşaltılması, İzmir ve Trakya'nın Türklere geri verilmesi ve Sultanın otoritesinin kutsal yerler olan Kudüs ile Mekke üzerinde yeniden tesis edilmesini talep etmişlerdir. Hükümet, bu talepler karşısında Yahudilere ve Araplara ne diyecek? Belli ki İngiliz Hükümeti, bu konuların gündeme gelmesine yakında yapılacak olan Yakın Doğu konferansını etkilemek için müsaade ediyor. Hindistan'daki Müslüman muhalefetten başka Sevr Antlaşması'nı revize etmeyi gerektirecek faktörler nelerdir? Birincisi, açıkçası Yunanlılar Milliyetçi Türkleri imha etmeyi başaramadılar. Ikincisi Mustafa Kemal henüz Anadolu'daki Yunan pozisyonlarına ciddi bir tehdit olmayı başaramadı. İzmir'in, Afyonkarahisar ve Eskişehir'i almayı başaramayanlara devrini konuşmak için daha erken olduğu gibi, Müttefikler boğazları bıraksalar bile, Trakya'nın da Yunan ordusuna rağmen kolaylıkla Türklere geçeceğini söylemek için henüz erken. Sevr'in revizyon edilmesi gereği açıkça belli olduğu halde bu konu Avrupa siyasetinin Balkanlar ve Yakın Doğu politikasının konusu olup tek bir devletin karar verebileceği bir konu değildir. Nüfusunun yedide biri Müslüman olan İngiltere için bu konuda bir karar vermek daha da zordur. Hindistan nüfusunun yüzde yirmisi Müslüman olup bu da yüz milyondan fazla insan demektir. Buna rağmen Britanya'nın politikaları sadece Müslümanlar düşünülerek belirlenemez.[61]

Milletler Cemiyeti Batı Anadolu'daki azınlıkların korunmaları için iş birliği çağrısında bulunacak. Başbakan Poincaré, İngiliz Dışişleri Bakanı Marquis Curzon ve İtalyan Dışişleri Bakanı Signor Schanzer'in Yakın Doğu konulu bir toplantılarından sonra bu karar alındı. Türk-Yunan savaşı halen devam ediyor. Türkler Afyonkarahisar'ı almak için birkaç beyhude saldırı girişiminde bulundular ve sürekli olarak taciz operasyonlarına başvurdular.

[60] "Greek, Turk Forces Rest, Armies Face Each Otheron 120 Mile Front, Weather Halts Operations", *Sioux City Journal*, Iowa, December 21, 1921, p.6.

[61] "Indian and Other Moslems", *The New York Times*, New York, March 10, 1922, p.14.

Müttefik kuvvetlerinin askeri istihbaratına göre yüz seksen beş bin kişilik Yunan ordusuna karşı Türklerin gücü doksan bin kişi civarındadır. Yunanlılar şu anda İsviçre'nin iki katı büyüklüğünde, İzmir, Mudanya, Bursa, Kütahya, Eskişehir ve Afyonkarahisar gibi önemli kentleri de kapsayan bir alanı işgal etmiş durumdalar. Yunan hattı, Milliyetçi Türk Başkenti Ankara'nın[62] yüz altmış mil batısında yer alıyor. Ankara karşısında yaz boyunca yirmi beş bin kayıp veren Kral Konstantin birlikleri yeni takviyelerle güçlendirildi. Türkler kötü giysiler içinde fakat iyi subaylara sahip, disiplinli ve acımasız savaşçılardır. Motorlu taşıma araçları yok ve sadece üç tane uçağa sahiptirler fakat at, öküz ve develerle iyi donatılmış durumdadırlar.[63] Bu haberden de anlaşılacağı gibi Türk birliklerinin durumu batı medyasında yakından takip edilmektedir.

3. Propaganda Amaçlı Haberler

ABD ve İngiliz basınında Amerikan ve İngiliz kamuoyunu Türklerin aleyhine tahrik etmek ve işgal hareketlerini hızlandırmak amacıyla çok sayıda propaganda amaçlı haberlerin yer aldığı tespit edilmiştir.[64] Bu haberler kategorilendirildiğinde şu sonuca ulaşmak mümkündür; İlk olarak, Ermeniler ile Ermeni lobilerinin etkisi altında yazılmış, her türlü durumda konuyu bir şekilde Ermeni meselesine bağlamaya çalışan hayali haberler. İkinci olarak, İngilizlerin Yakın Doğu politikalarına uygun düşen Yunan işgalinin meşrulaştırılması çabasıyla yapılmış olan haberler. Üçüncü olarak, Türk-Yunan savaşında Yunan tarafını destekleyen bazı muhabirlerin haberleri ve son olarak masa başında yazıldığı belli olan, yuvarlanmış yanlış rakamsal bilgiler içeren hayali haberler. Bu haberlerden, konuyu Ermeni meselesine bağlama çabası içinde olduğu görülenler, araştırmanın konusuyla ilgisi olmadığı ve gerçeklerden tamamen kopuk oldukları tespit edildikleri için bu araştırmanın kapsamı dışında

[62] O tarihte Ankara henüz başkent olmadığı halde batı medyasında başkent olarak yer almıştır.

[63] "Want League's Aid in New Peace Move in Asia Minor", *The Baltimore Sun*, Maryland, March 24, 1922, p.9.

[64] Ermeniler hiçbir şey yapmayıp evlerinde oturdukları halde, Türklerin ve Kürtlerin nasıl da bir olup Ermenileri yok etmek için ellerinden geleni yaptıklarını iddia eden, Anadolunun neredeyse tamamını Ermenistan olarak tanıtan, tamamen kurgusal ve duygusal içerikli, gerçeklerle hiçbir ilgisi olmayan bir haber için Bkz. *The Unionville Crescent*, Michigan, March 14, 1919, Vol.26, No.80.

tutulmuşlardır. Bununla birlikte bu haberlerin kaynaklarına dipnot bilgisi olarak yer verilmiştir. İngiliz çıkarlarına yönelik olarak yapılmış olan haberler değerlendirmeye alınmış ve gerekli açıklamalarla birlikte verilmiştir. Masa başında yapılmış olan haberlerin gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmadığı tespit edildiğinden, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Muhabirlerin haberleri dikkatli bir şekilde gerçek bilgilerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Türk-Yunan savaşının konu edildiği The Daily Telegraph'ın bir makalesinde propaganda amaçlı ifadeler yer almaktadır. Yunan birliklerinin bulundukları cephe hattına giderek tespitlerde bulunmuş olan A. Beaumont isimli muhabire ait haberde Yunan askerlerinin moralinin bir hayli iyi olduğu, Uşak-Afyon hattında geceleri nispeten soğuk ve gündüz ise rahatsız edecek kadar sıcak bir hava durumuna rağmen askerlerin görevlerini aksatmadan yerine getirdikleri belirtiliyor. Ona göre Yunan askerleri haftada üç defa et yiyebiliyorlar, onun dışında sebze, meyve, ekmek ve peynir ile besleniyorlar. Türk halkında bol erzak olduğu söylenebilir. Doğrusu, Yunan ordusunun Türk halkının mallarına saygısı inanılmaz derecededir. Herhangi bir asker, bir Türke ait herhangi bir şeye satın almadan el koyacak olursa şiddetli bir şekilde cezalandırılıyor. Kemalistlerin Afyonkarahisar'ı işgal ettiklerine dair yayılan haberler doğru değil, Afyon-Uşak arasında her gün gidiş gelişler sorunsuz bir şekilde devam ediyor. Mustafa Kemal'in, birliklerini Ankara'nın yüz kilometre batısındaki Sarıköy ve Polatlı mevkilerine konuşlandırdığına dair raporlar var.[65] Bu habere inanılması durumunda Batı Anadolu'daki mezalimlerin Yunanlılar tarafından yapıldığına inanmak imkânsız olacaktır. Oysa Yunanlıların Batı Anadolu'da uğradıkları tüm yerleşim yerlerini ateşe verdikleri, yerli halkı zorla çalıştırdıkları, kadınları ve çocukları bile kirli emellerine alet ettikleri hakiketler bugüne kadar birçok çalışmada ortaya konulmuş durumdadır.[66]

[65] "Turco-Greek War", *The Daily Telegraph*, August 04, 1921, p.10.

[66] Yunan mezalimi ile ilgili kapsamlı bir çalışma için Bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.269-353.

23 Mart – 1 Nisan 1921 tarihleri arasında cereyan eden ve Yunanlıların kesin yenilgisiyle sonuçlanmış olan II. İnönü Savaşı'ndan sonra Amerikan basınında Yunanlılara moral motivasyon sağlamak amacıyla haberlerin verildiği görülmektedir. Associated Press kaynaklı, "Yunanlılar Nihai Zaferden Emin" başlıklı bir haberde, Yunanlıların, Eskişehir önlerinde ciddi kayıplar verdikleri halde savaşı kazanacaklarından emin göründükleri belirtiliyor. Haberde Yunan yetkililer tarafından yapılan resmî açıklamaların yetersiz olduğu ve hükümetin gerçekleri halktan gizlediği şeklinde yorumlandığı ifade ediliyor. Ordu ve hükümet yetkililerinin sessizliğe büründüğü ve Yunanlılar arasında gözle görünür bir kötümserliğin hâkim olduğu belirtiliyor. Haberde Yunan birliklerinin Bursa tarafına doğru geri çekilmesinin büyük hayal kırıklığına sebep olduğu, ilk yaralı askerlerin Atina'ya ulaştıkları fakat hükümet tarafından susturuldukları, birkaç büyük binanın hastaneye dönüştürüldüğü ve yabancılara ait olanlar da dahil olmak üzere hemen tüm araçlara ordu tarafından el konulduğu ifade ediliyor. Haberin devamında Yunanlıların orduya katılmakta isteksiz oldukları ve bazı şehirlerde Kral Konstantin'in resimlerinin ateşe verildiği bilgisine yer veriliyor. Itilaf devletlerinin Yunan birliklerini modern savaş yöntemlerini bilmedikleri, istihbaratlarının yetersiz olduğu ve koordinasyon eksiklikleri bulunduğuna dair eleştirdikleri bilgisine yer verilen haberde ayrıca yüksek rütbeli subayların çok sayıda taktiksel hatalarından dolayı eleştirildikleri belirtiliyor. Haber, Yunan muhalefetinin hükümeti eleştirdiği, Yunanistanın artık sadece Kemalistlerle değil, tüm Türkiye ile ve onlara gizlice yardım eden İtalyanlarla savaştığını belirten ifadelerle sona eriyor.[67]

New York'ta yayın yapmakta olan Atlantis adlı Yunan dergisinde yer almış olan, tamamen yalan haber ve propaganda amaçlı olduğu açık olan uzun bir haberin tamamının bazı Amerikan gazetelerinde yer aldığı görülmektedir. Yazının amacı, Türk-Yunan savaşını Hristiyan Müslüman savaşı olarak göstermek ve bu şekilde batılıların Yunanlılara destek vermelerini sağlamaktır. Yazının neredeyse tamamında Türk-İslam düşmanlığı ve nefreti işlenmiş, Osmanlı Devleti hakkında hayal ürünü çok sayıda karalayıcı ve

[67] "Greeks Confident of Final Success", *Daily Arkansas Gazette*, Arkansas, April 10, 1919, p.17.

suçlayıcı ifadelere yer verilmiştir.[68] Atlantis, yalanlarına devam etmiştir, oldukça abartılı bir üslupla Batı Anadolu'daki Yunan ilerleyişi övülmüş, Yunanlıların Batı Anadolu'da bir medeniyet savaşı verdiği, tüm Hristiyanların intikamını aldıkları ve zaten geçmişte kendilerinin kurdukları şehirleri tekrar geri almak için mücadele ettikleri iddia edilmiştir.[69]

Beaumont, manupülatif haberlerine devam ederek Yunan yanlısı bir anlayışla yazılarına devam etmiştir. Ona göre Yunanlıların geri çekilmesi yenilgi sonucu değil, tamamen stratejik amaçlıdır. Beaumont, aynı yazısında, Yunan medyasında bile yer almış olan Yunan yenilgisine dair haberlere itimat etmemek gerektiğini, asıl önemli olanın Yunan resmi makamlarından gelecek olan haberler olduğunu ve onlardan başka kaynaklara güvenilmemesi gerektiğini söyleyecek kadar ileri gidebilmiş ve bu haberler The Daily Telegraph gibi ciddi olduğu düşünülen bir gazetede yer almıştır.[70] Beumont'un yalan haberlerine The Daily Telegraph'ta yer verilmeye devam edilmiştir. Habere göre Türkler, Afyonkarahisar gibi kırk bin civarında nüfusa sahip bir şehir dahil olmak üzere geri çekildikleri tüm yerleşim yerlerini ateşe veriyor, halkı yerlerinden zorla çıkartarak arkasında bir harabe bırakıyorlar. Ona göre Yunanlıların gelişini Rum ve Ermeni halk büyük sevinç gösterileriyle kutluyorlar.[71]

---

[68] "Put the Turk out of Eorope Forever: Let Greece Have Constantinople", *The Stanly News-Herald*, North Carolina, April 08, 1921, p.8. Aynı haberi aynı tarihte vermiş olan diğer gazeteler şunlardır: *The Birmingham News*, Alabama, p.6, *The Daily News*, Pennsylvania, p.11. Aynı haber bir gün sonra 9 Nisan 1921 tarihli şu gazetelerde yer almıştır: *The Sheboygan Press*, Wisconsin, p.4, Wichita Falls Record News, Texas, p.4, The Eagle, Texas, p.4. Haberin içeriğine uygun başlıklar kullanarak Yunan emellerine hizmet etmeye çalışan gazetelerden biri; "Greeks Celebrate 100th Anniversary, Armies Now Battling with Moslems as in War for Independence", *The Galveston Daily News*, Texas, April 10, 1921, p.12.

[69] "Put the Turk Out of Europe Forever", *Lenoir News-Topic*, April 07, 1921, p.9. Haber aynı tarihte ve aynı şekilde The Coshocton Tribune, p.3. ve The Macon Telegraph, p.4. ve The Daily Chronicle, p.4. ve Muncie Evening Press, p.6. ve Norwich Bulletin, p.5. adlı gazetelerde de yer almıştır. Aynı haber bir gün sonra 8 Nisan'da, *The Birmingham News*, p.6. gazetesinde yer almış ve 10 Nisan günü The Galveston Daily News, p.12 gazetesinde yer almıştır.

[70] "Greece's War, Strategic Retirement, Afium Evacuated", *The Daily Telegraph*, London, April 15, 1921, p.7.

[71] "Turco-Greek War, Massacre by Turks", *The Daily Telegraph*, London, July 16, 1921, p.11.

Afyonkarahisar ve Kütahya Yunanlılar tarafından işgal edildikten sonra Atina'da yapılmış olan sevinç gösterilerinde ilginç bir detay dikkati çekmiştir. Çok sayıda evin penceresinden İngiliz bayraklarının asıldığı görülmüş ki bundan kasıt sanki İngilizler Yunan galibiyetine seviniyormuş izlenimi vermek ve kamuoyu oluşturmaktır.[72] Yunanlıların büyük çabası ve manipülatif bazı haberlerin yapılmasına rağmen Yunanlılara açık bir İngiliz desteğinden bahsetmek zor görünüyor. Aksine İngilizler İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgal edilmesi düşüncesine şiddetle karşı çıkmış olup Yunanlıların İstanbul'a yaklaşmalarına izin vermemişlerdir.

Masa başında ve hiçbir kanıt olmaksızın, isimsiz, tarihsiz hayali telgraflara dayandırılarak neredeyse tam sayfa verilen bir haberde Türklerin nasıl da "binlerce Yunanı katlettikleri, kadınlarını ve kızlarını haremlere gönderdikleri ve çocuklarını da ölüme terkettikleri" uzun uzadıya anlatılıyor.[73] Belli ki bazı batı medyası organlarındaki muhabirlerin veya çalışanların kafasında ilginç fantazilere dayanan hayali bir Türkiye imgesi bulunmaktadır. Bu kişiler tüm yalanlarına rağmen bu iddialarını ispatlayacak tek bir kanıt bile ortaya koyamamışlardır. Benzer kaygılarla yazıldığı açık olan başka bir habere göre Muzaffer Türk ordusunun ele geçirdiği bölgelerdeki halk dehşet içindedir.[74] Yani Türkler, uğruna savaşı ve ölümü göze aldıkları halk tarafından isteniyorlar yalanı işleniyor. Oysa halkın Yunan işgalinin ilk anından son anına kadar Yunanlıları istemedikleri binlerce kez açıkça ortaya konulmuş ve bu konuda en küçük bir tereddüt söz konusu değildir. Aksi halde halkın istemediği birliklerin bir yerleşim yerinde uzunca bir süre kalması mümkün olamazdı. Yunanlıların tüm çabalarına rağmen Batı Anadolu halkı

[72] Turco-Greek War, The Fight at Kutahia", *The Daily Telegraph*, London, July 21, 1921, p.12.

[73] Haberin dili, içeriği ve çıkarımları gerçeklerle hiç bir şekilde bağdaşmadığı için içeriğine yer verilmeye gerek görülmemiştir. Bu konuda çalışan tüm bilim insanları daha ilk bakışta kolaylıkla yazılanların gerçeklerle hiçbir ilgisi olmadığını anlayabilirler. "Turkish Atrocities in Asia Minor, Exterminating the Christians", *The Guardian*, London, May 16, 1922, p.9. *The Guardian*'ın haberinde Türklerin Hristiyanları "katlettikleri" vurgusu yapılırken aynı haberi veren Liverpool Post'a göre ise Türkler, Yunanlıları "katlediyorlar". "Turksih Massacres in Asia Minor", *Liverpool Post and Mercury*, Merseyside, May 16, 1922, p.7.

[74] "Turks Take Brusa, Greek Base; Refugees in Flight", *The Washington Herald*, Washington, September 06, 1922, p.2.

tarafından istenmedikleri için orada kalmayı başaramamış olmaları bu duruma oldukça güzel bir örnek teşkil etmektedir.

İngilizlerin bu haberlerine karşılık Türk basınında Yunan mezalimine dair haberlerin[75] yer almasının yanısıra İngiliz gazetelerindeki haberlerin yalan yanlış olduğuna dair haberlerin yer aldığı görülmektedir.[76] Yunan mezalimi Büyük Millet Meclisi'nde sıklıkla gündeme gelmiştir. Milletvekilleri, konuyu çeşitli yönleriyle görüşmüş, mezalimin özellikle Avrupa kamuoyunda duyurulmasının sağlanması üzerinde durmuşlardır.[77]

4.Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Henüz 1922 ilkbaharında Yunanlılar muhtemel bir Türk saldırısının her an başlayabilme ihtimalini hesaba katarak ona göre savunma pozisyonuna geçmişlerdir. ABD ve İngiliz basınındaki haberlerden bu durum öğrenilebilmektedir. Bu haberlerden birine göre, İzmir'deki Yunan askeri otoriteleri, Kemalist kuvvetlerin saldırıya geçme ihtimaline karşı, Afyonkarahisar-Eskişehir cephesine mühimmat ve asker takviyesine odaklanmış durumdalar. Bu yüzden Uşak-İzmir arasında özel mülkiyete mahsus malların transferi oldukça zor görünüyor. Afyonkarahisar yakınında meydana gelmiş olan bir heyelan taşımacılığın yapılmasını daha da zorlaştırdı ve yüz vagonun Uşak ile bağlantısı kesildi. Yunanistandan bölgeye güçlü takviyelerin yapılması da söz konusudur. Kemalistlerin, birliklerini beslemek konusunda zorluk çektikleri, fakat iyi bir mühimmat ve silah donanımına sahip oldukları da gelen bilgiler arasında yer almaktadır. İstanbul'dan gelen bir telgrafa göre, Fransız-Türk antlaşması gereği, tüm Kilikya Hristiyanlarının askere alınmaları Kemalist Hükümet tarafından kararlaştırılmıştır. Atina'dan bildirildiğine göre basın, Yunan Milli Meclisi'ne, Müttefikler Yunan ulusal haklarını

[75] Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin yerel basında oldukça geniş şekilde yer aldığı görülmektedir. Dönemle ilgili yerel basında yer almış olan haber ve yazıların bir araya getirildiği önemli bir çalışma için Bkz. *Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922*, Kütahya Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

[76] "Yunan Mezalimi Devam Ediyor, İngiliz Gazetelerinin Garazkarane Neşriyatına Bir Örnek", *Babalık*, 27 Ağustos 1922, s.2.

[77] Yunan mezalimlerinin uzun uzadıya görüşüldüğü bir meclis oturumu için Bkz.: *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Dönem, 9. Cilt, 2. Birleşim, s.373-384.

reddetikleri ve sınırları bozdukları için, Müttefiklerin önerilerini dikkate almamasını tavsiye ediyor. İzmir'deki Savunma Komitesi Yunan Milli Meclisi'ne acil bir telgraf göndererek Paris Konferansında alınan kararların reddedilmesi ve Batı Anadolu'nun özgürlüğünü savunmaya karar verilmesini istedi. İzmir'deki tüm yönetim konseyleri ve bütün kuruluşlar savunmaya yardımcı olmaları için davet edildiler.[78]

Fakat güçlü bir Türk saldırısı tehlikesine rağmen Yunanlılar henüz ateşkese razı değillerdir. İzmir'den gelen bir telgrafa göre Yunan yönetimleri kategorik bir şekilde yapılan ateşkes önerilerini reddediyorlar ve şu sıralar Afyonkarahisar-Eskişehir hattındaki birliklerini çekmekle uğarşıyorlar.[79] Batı Anadolu'daki Yunan birlikleri daha da öteye gitmişlerdir. Yunan Hükümetinden, Sevr'in revize edilmesi sonucunda gelecek olan Trakya'nın boşaltılması yönündeki talimatların Helen ordusu tarafından dikkate alınmayacağını Yunan Hükümetine bildirmek üzere Yunan ordusunu temsil etmek amacıyla bir subayın belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Yunan birlikleri, savaş malzemelerinin Afyonkarahisar-Eskişehir cephesi ile diğer cephelerde toplanması için çalışıyorlar. Kesin olarak arzulanan şey, ilkbaharda muhtemel bir Kemalist saldırıdan bağımsız olarak mümkün olabilecek en çok sayıda askerin cephelerde toplanmasının sağlanmasıdır. Batı Anadolu'da teşkil edilmiş olan Yunan Ulusal Savunma Komitesi, eski generaller ve Venizelos rejiminin Subayları, Yunan kilisesi başkanı, İzmir ve İstanbul'daki sivil Yunan soyluları ile çok sayıda Yunan subayından oluşmaktadır. Yunan Hükümeti, Sevr'in revize edilmesi sonucunda İzmir'in boşaltılmasını emretse bile İzmir kesinlikle boşaltılmayacaktır. Iki bin subay ve memur, tüm erkeklerin Kemalistlerin bitirilmesi kampanyasına katılmalarını temin etmeleri için görevlendirilmişlerdir. Yunanlılar, Batı Anadolu'yu yeni bir Fiume[80] yapabileceklerine

[78] "Greeks Massing, Turkish Attack Expected, Cilician Christians to Serve in Kemal'a Army, Excitement in Greece", *The Daily Telegraph*, London, March 31, 1922, p.10.

[79] "Greeks Reject Proposals", *The Charlotte News*, North Carolina, April 11, 1922, p.5.

[80] Bağımsız Fiume Devleti 1920-1924 tarihleri arasında, bugünkü Hırvatistan'ın Rijeke şehri sınırlarına yaşamış olan kısa ömürlü bir devlettir. Fiume ile ilgili bilgi için Bkz.: Giovanna Fiume, "La Storia Della Sicilia Contemporanea", *Quderni*

inanıyorlar. Müttefiklerin müdahil olacaklarını sanmıyorlar ve Müttefiklerin karışmasının gerekip gerekmeyeceği konusu belli değildir. Kemalistlerle ilgili gelen raporlara göre, eğer Yunan Hükümeti Yunan ordusuna tam ve açık destek vermezse, gençleşmiş Kemalist ordu Yunanlıları devirebilecektir. Batı Anadolu Savunma Komitesi parasal olarak iyi bir şekilde desteklenmiş durumdadır ve birkaç Yunan general, Batı Anadolu'daki Yunan emellerine önderlik edebilmek için "D'Annunzio"[81] olarak adlandırılmışlardır.[82]

Büyük Taarruz'un resmen başladığı 26 Ağustos 1922 tarihinden önce, batı basınında büyük bir Türk hücumunun başladığına dair bir haber yer almıştır. İstanbul'daki Fransız yüksek komiserliğine dayandırılarak verilen habere göre 23 Ağustos tarihinde başlamış olan büyük harekata yüz bin civarında asker katılmıştır. Habere göre harekatın iki hedefinden ilki Yunanlıları işgal ettikleri topraklardan çıkarmak iken asıl hedef ise yakında Venedik'te toplanacak olan konferans öncesinde Türk taleplerinin kabulü için avantaj sağlamaktır.[83]

Büyük Türk Taarruzu, 26 Ağustos 1922 tarihinde sabah saat 05:30'da yoğun topçu ateşi ile[84] başladıktan sonra, Yunan resmi kaynakları her zamanki gibi öncelikle yalan söylemeyi ve kendi halkını kandırmaya çalışmayı seçmiştir. Bu haberlerden birinde belirtildiğine göre, Türk milliyetçi güçleri, Yunan cephesini yarmak üzere Afyonkarahisar üzerine topyekûn bir saldırı düzenlediler. Resmi

storici, agosto 1988, Nuova Serie, Vol.23, No.68 (2), I servi e le serve (agosto 1988), pp.635-644.

[81] Montenevoso Prensi General Gabriele D'Annunzio, İtalyan faşizminin kuruluşunda etkili olan isimlerden biri olup I. Dünya Savaşı'ndaki başarılarından dolayı bir kahraman olarak kabul edilmiştir. D'Annunzio, Fiume şehrinde kısa bir süre için İtalyan naipliği kurmuş ve 1919-1920 arasında bizzat liderliğini yapmıştır. Yunanlıların D'Annunzio ve onun hareketinden çok etkilendikleri ve bu nedenle de kendi subaylarını onun adıyla adlandırdıkları görülmektedir. D'Annunzio ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz.: Frances Winwar, *Wingless victory; a biography of Gabriele d'Annunzio and Eleonora Duse*, Harper, New York 1956.

[82] "Greeks Plan Another Fiume in Asia Minor", *The Eugene Guard*, Oregon, Canada, June 03, 1922, p.3.

[83] "Turks Launch Big Offensive, More Than 100,000 Troops Used Against Greeks in Asia Minor", *The Washington Herald*, August 24, 1922, p.1.

[84] Kemal Atatürk, *Nutuk,* Ankara 1927, s.484.

Yunan bildirilerine göre saldırı geri püskürtüldü.[85] Resmi bildirilerde Yunan Hükümeti Yunanlılara yalan söylemeye bir süre daha devam etmiştir. Dün gelen resmi bir bildiriye göre Türkler Afyonkarahisar'daki iki noktaya saldırı düzenlediler fakat Yunanlılar saldırıyı geri püskürttü. Eskişehir cephesinde karşılıklı saldırılar devam ediyordu. Reuter'in öğrendiğine göre çok güçlü bir Türk saldırısı 26 Ağustos tarihinde gerçekleşti. Çarpışmalar gece gündüz kesintisiz bir şekilde devam etti. Türk kuvvetleri on birlikten oluşup güçlü silahlarla donatılmış haldeydiler. Henüz İzmit'ten gelen bir tren yok, Anadolu ile iletişim halen kopuk durumdadır. Ankara'daki Milli Meclis, meclisin selamlarını orduya iletmek ve orduya moral vermek üzere yirmi beş kişilik bir delege belirleyerek cepheye gönderdi.[86] Yunan yalanları bir süre daha basında yer edinebilmiştir. Gelen tüm haberlere göre Kemalist saldırı başlamıştır. Operasyonun içeriği henüz bilinmiyor. Resmi Yunan bildirgelerine göre saldırı geri püskürtülmüştür. Atina'dan bildirildiğine göre Kemalistler, Afyonkarahisar civarında iki yönden saldırıya geçtiler fakat saldırı geri püskürtüldü, Kemalistler kayıplar vererek geri çekildiler.[87]

Türk tarafı hem Meclisi bilgilendirmek hem de dünya kamuoyuna gerçek haberleri vermek üzere harekete geçmiştir. Büyük Taarruz'un başlamasından iki gün sonra İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından TBMM'ye konuyla ilgili bilgi verilmiştir.[88] Meclisteki bu açıklamadan hemen sonra Büyük Taarruz ile ilgili gerçekler tüm dünya basını tarafından okuyucularına servis edilmeye başlanmıştır. Associated Press'in geçtiği bir habere göre Türkler Afyonkarahisar'ı ele geçirdiler. Bu durum, burada bulunan askeri uzmanlara göre Yunanlılar için büyük bir darbe anlamına gelmektedir. Afyonkarahisar, Berlin-Bağdat demiryolu üzerinde kilit bir noktada bulunmaktadır ve Yunan ordusunun en önemli tedarik üslerinden birisidir. Yunanlılar bir yıldan fazla bir süreden beri şehri kontrol ediyorlardı ve bu süre boyunca büyük miktarda malzeme yığınağı

[85] "Turks Launch Drive to Break Greek Front", *The Honolulu Advertiser*, Hawaii, August 28,1922, p.1.

[86] "Turco-Greek Fighting, Strong Kemalist Attack, Constantinople out of Touch", *The Guardian*, London, August 29, 1922, p.6.

[87] "Near East War Resumed, Kemalists Attack Greeks", *Liverpool Post and Mercury*, Liverpool, August 29, 1922, p.7.

[88] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Dönem, 22. Cilt, 92. Birleşim, s.368.

yaptılar. Şehrin Türkler tarafından işgali, Yunanlıların İzmir, Bursa ve Eskişehir arasındaki bağlantısını koparacak ve Türkleri Eskişehir üzeine saldırı düzenleyebilecek bir pozisyona sokacaktır. Eskişehir, Yunan ordusunun en geniş yerleşim alanı olup Yunan karargahlarının idare edildiği yer konumundadır. İzmir ve Atina'dan gelen bilgilere göre Yunan Hükümeti, işgal bölgesindeki tüm 1903 doğumlu erkekleri silah altına çağırdı ve İzmir ile Bursa'dan savaş bölgesine acilen destek gönderilmesi çağrısı yaptı. Anadolu'da yaklaşık iki yüz bin kişilik Yunan ordusunun yarısı çatışma alanlarında yer alırken diğer yarısı yönetim işleri ve geri hizmetlerle uğraşmaktadırlar. Onlara karşılık olarak Türklerin yüz bin kişilik iyi subaylara sahip ve iyi disiplin edilmiş bir orudusu var. Milliyetçi Türkler en iyi ekipmanlarıyla Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı saldırıya başladılar. Açıktır ki Türklerin amacı Venedik konferansından önce savaştan kesin bir sonuç alabilmektir. Türkler Afyonkarahisar saldırısına başlamadan önce planlarının başarıya ulaşmasını engelleyecek hiçbir şeye müsaade etmediler. Karadeniz kıyısındaki tüm limanlar giriş çıkışlara kapatıldı, İstanbul ile demiryolu ulaşımı ve telgraf veya posta iletişimi kesildi. Bu önlemler bir saldırı hazırlığının ilk işaretleriydi. Kemalistler, düşmanın kulağına hiçbir bilgi gitmemesine özel önem verip bunun için İstanbul ile tüm iletişimi kestiler. Saldırıdan önceki son anlara kadar, Türk birlikleri kolaylıkla harekete geçirilebilecekleri noktalarda toplu halde tutuldular. Birkça defa yerel birlikler ve gerçekçi olmayan saldırılar gerçekleştirildi. Amaç Yunan cephesini bozmak ve Yunan savunmasını taciz etmekti. Türkler Menderes nehri çevresinde birkaç sürpriz saldırı gerçekleştirdiler ve bu saldırılar sonucunda bazı köyleri ele geçirdiler. Tüm bu saldırılar Yunan ordusunun kanatlarına yönelikti ve asıl hedef Yunan karargâh merkeziydi. Atina'dan gelen resmi bir bildiriye göre, 28 Ağustos tarihinde Türklerin çok şiddetli bir saldırısı sonucunda Yananlılar Afyonkarahisar'ı boşaltmak zorunda kalıp Afyon'un batısına çekilmek durumunda kalmışlardır. Londra'dan bildirildiğine göre orada kimse Türk-Yunan savaşı hakkında detaylı bir bilgiye sahip değil ve Türklerin askeri amaçlardan ziyade politik sebeplerle saldırı düzenledikleri kanaati Londra'da hâkim olan görüştür. Batı Anadolu'da askeri operasyon yapma süresi mevsimsel olarak altı hafta

sonra sona erecektir. Bu nedenle Türklerin bu kadar kısa bir süre içinde kayda değer önemli bir şey elde edebilmelerinin mümkün olmadığı değerlendiriliyor. Öte yandan Türklerin iyi bir ilerleme sağlamaları onların elini Venedik konferansında güçlendirebilir. Konferansa katılan ülkeler Batı Anadolu'da bir ateşkes için ısrar edeceklerdir.[89]

Associated Press'in bu haberini destekler nitelikteki haberler başka gazetelerde yer almaya başlamıştır. Bir haberde Afyonkarahisar gibi Yunan hatları içindeki önemli merkezi bir noktanın süper güçlerin gözü önünde teslim alınması[90] alınması dile getirilirken süper güçlere yönelik hafif bir tahrik sezilebilmektedir. Başka bir haberde Türk harekâtına dair detaylara ilişkin bilgiler verilmektedir. Ona göre Yunan hatlarına yönelik Türk saldırıları yaklaşık on gün önce başladı. Önce İzmir'in güneydoğusunda Menderes nehri çevresindeki Yunan birliklerine saldırı yapıldı. Ardından Bilecik civarındaki Yunan kuvvetleri saldırıya uğradılar. Bu saldırıların küçük çaplı birliklerin işi olduğu zannedildi, oysa gerçekte amaç dikkatleri asıl saldırının yapılacağı Afyonkarahisar'dan başka yönlere çevirmekti.[91] Bu haberlerden, Türk saldırı planının ne kadar da zekice yapıldığını anlamak pek zor görünmüyor.

Artık Ankara merkezli haberler batı medyasında daha çok yer almaya başlamıştır. Yunanlıların ağır kayıplar verdikleri ve çok sayıda Yunan askerinin esir düştüğü Ankara'dan gelen haberler arasında yer alıyor. Kötü hava ve yağmur, Yunanlıların Türk saldırılarına karşılık vermelerini zorlaştırıyor. Yunanlılar Bursa'nın gerisine kadar çekildiler ve şimdi Türkler tarafından tamamen sarılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış durumdalar. Türkler önemli miktarda süvari birlikleri ile iyi silahlara sahiptirler. Afyonkarahisar'da Yunanlılar kaçarken arkalarında önemli miktarda savaş malzemesi ve mühimmat bırakmak zorunda kaldılar. Samsun limanındaki bir Amerikan torpidosu, kıyı ile iletişim kurmaması konusunda uyarıldı.

[89] "Greeks Suffer Grave Blow by Turk Success, Smyrna, Brusa and Eski-Shehr are in Danger, For Political Effect, Turks Cannot Gain Much in Six Weeks of Campaignin Weather", *The Gazette*, Quebec, Canada, August 30, 1922, p.1.

[90] "Turks Sever Greek Line in Asia Minor", *The Morning Call*, Pennsylvania, August 30, 1922, p.1.

[91] "Greeks Defeated in Asia Minor, Important Post Evacuated", *The Gloucestershire Echo*, Gloucester, England, August 30, 1922, p.5.

Anadolu'daki tüm limanların kapatılması emredildi.[92] Yunanlıların elli bin kişiden oluşan birliklerini Batı Anadolu'dan Trakya'ya sevketmeleri sonucu cephenin zayıf düşmesinden faydalanan Türkler ani ve acımasız bir saldırı ile Kral Konstantin'in birliklerini önemli bir nokta olan Afyonkarahisar'dan çıkararak şehri ele geçirdiler.[93] Yunanlıların Batı Anadolu'dan Trakya'ya çektiği bu birliklerle İstanbul üzerine saldırıya geçebileceklerine dair haberler iç basında da yer almıştır.[94]

Bir yandan Türk-Yunan savaşı devam ederken diğer taraftan ateşkes ve antlaşma sağlanması çabaları sürmektedir. İngiltere ve Fransa henüz konuşulacak konular üzerinde uzlaşamadıkları için Türklere veya Yunanlılara Venedik konferansına bir davetiye gönderilmiş değildir. Operasyonların gerçekleştiği alanda en önemli demiryollarının birleşim noktasında olduğu için Afyonkarahisar'ın kaybı stratejik olarak çok önemli bir konudur. Afyonkarahisar'da İzmir'den gelen tren hattı iç Anadolu ve İstanbul'dan gelen diğer demiryolu hatlarıyla buluşuyor. Afyonkarahisar'ın kaybı, Yunanlıların kuzey güney bağlantısının kopması ve sadece İzmir hattına hapsolmaları anlamına geliyor. Türklerin bu darbesi yeni bir Yunan saldırısına sebep olabilir. Bu bozgun, Yunanlıların ikinci ve fakat en kötü yenilgisidir. Geçen sene Temmus ayında Yunanlılar diğer önemli bir demiryolu kavşağında yer alan Eskişehir'in kontrolünü ellerinde bulunduruyorlardı. Şimdi her iki önemli kenti kaybetmiş olmaları Yunan kuvvetlerinin organize bir şekilde geri çekilmeyi bile başaramamalarına sebep olabilir. Türklerin ağır baskı ve saldırılarından dolayı Yunanlılar Afyonkarahisar'ı pazar günü boşaltarak Afyonkarahisar'ın batısındaki Akdağ tarafına çekildiler. Türklerin elinde, daha önce sahip olmadıkları Fransız silahları ve otomobilleri bulunuyor. Savaş devam ediyor, Yunan kuvvelerine güçlü takviye birlikleri katılmaya devam ediyor. Washington'dan

[92] "Greeks Falling Back Before Turk Advance, Heavy Casualties, Nationalist Armies Proceeding Over Twelve-Mile Front in Bilejik Sector of Anatolian District-Karahissar Evacuated", *The News*, New Jersey, August 30, 1922, p.1.

[93] "Greek Base by Sudden Thrust", *New-York Tribune*, New York, August 30, 1922, p.5.

[94] "Yunanlılar İstanbul'a İlerleyecekler ve Son Bir Taarruz Yapacaklarmış", *Açıksöz*, 23 Ağustos 1922, s.1.

gelen bilgilere göre Anadolu'nun tüm sınırları ve tüm limanlar ulaşıma ve iletişime kapalı tutulmaya devam ediliyor. Bu durumun beş gün daha devam etmesi bekleniyor. Washington'daki Yunan elçiliğine gelen bilgilere göre Türklerin saldırıları iki gün önce başladı ve çarpışmalar devam ediyor, Türklerin ağır silahlara sahip oldukları açıkça görülüyor.[95] Afyonkarahisar'ın Türklerin eline geçmesi sonucu Batı Anadolu'da askeri durum büyük oranda Kemalistlerin lehine değişmiş olacaktır.[96]

Büyük Taarruz'un başarıya ulaşması ve Yunanlıların büyük bir hızla kaçmaya çalışmasına dair haberler daha sık bir şekilde İngiliz ve Amerikan basınında yer almaya başlamıştır. Afyonkarahisar'ın kaybı Yunanlılar için ağır bir darbe oldu, fakat Eskişehir'in düşmesi onarılamaz bir kayıp anlamına gelmektedir. Yakın Doğu krizine çözüm bulunması için İngiltere ve Fransa yarım yıldan beri görüşmelerde bulunuyorlar. Birkaç hafta Paris'te yapılan görüşmelerde Türk milliyetçiler ile Yunanlılar arasında bir anlaşmanın yapılması sağlanmış olsaydı bu kadar kan dökülmemiş olacaktı. Son gelen raporlara göre yaralılarla dolu kırk Yunan ambulansı İzmir'e ulaşmıştır. Mustafa Kemal'in İzmir'i savunan Yunan kuvvetlerini ezici bir şekilde yenilgiye uğratması kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir zafer Türklere Venedik konferansında önemli bir prestij sağlayacaktır. Türk başarısının, Türkler tarafından Türkiye Avrupasındaki Edirne'nin talep edilmesi ve İzmir için yapılması planlanan plebisiti reddetmeleri ile sonuçlanabileceğinden korkuluyor. Lord Curzon ve Lloyd George, Londra'da bulunan Ankara temsilcisini hemen kabul etmeyip oyalayarak Ankara'nın kızgınlığına sebep oldukları gerekçesiyle eleştiriliyorlar. Fransızlara göre Türklerin kendi toprakları üzerinde toprak bütünlüğünü kurma hakları vardır ve eninde sonunda bunu yapacaklardır.[97]

Avrupa başkentlerinde Türk-Yunan savaşına dair söylenenler basında yer almıştır. Türk milliyetçilerinden gelen haberlere göre

[95] "Greeks Suffer Grave Blow by Turk Success, Fight is Continuing, Frontier is Closed, Anatolian Ports Affected by Turkish Offensive", *The Gazette*, Quebec, Canada, August 30, 1922, p.13.

[96] "The Turkish Offensive", *Newcastle Daily Chronicle*, Newcastle, August 30, 1922, p.6.

[97] Entente Delay is Blamed for Near East War's Revival", *The Brooklyn Daily Eagle*, New York, August 31, 1922, p.6.

Afyonkarahisar'da çok ağır çarpışmalar yaşanmıştır. Türkler esir aldıkları Yunanlıları geri vermediklerini ve önemli miktarda ganimet elde ettiklerini belirtiyorlar. Londra'da Türklerin kendi güçlerini abarttıklarına dair düşünceler hâkim. Onlara göre Türkiye 1908 yılından beri savaşta olan bir ülkedir ve daha fazla sürecek bir savaşa devam edemez. Paris'teki hâkim görüşe göre Türkler, Yunanlıları Anadolu'dan tamamen atacaklardır. Gelen bilgilere göre Türkler Afyonkarahisar'ı aldıktan sonra ilerlemeye devam ederek bir Yunan birliğini imha etmişlerdir. Konstantin'in İstanbul'un üzerine gönderme hayaliyle Trakya'ya getirttiği birlikleri acilen geri çekerek İzmir'in savunması için görevlendirdiği bildirildi. Bu açık ve kesin yenilgi Konstantin'e yönelik kızgınlığın artmasına sebep oldu. Son iki yıldan beri Fransız dış politikası Türkleri desteklemeyi gerekli görürken İngiliz emelleri için Yunanlıların desteklenmesi ugyun görülmüştür. Mustafa Kemal, büyük bir gizlilik içinde hareket ederek birliklerini gece yürütmüş gündüz dinlendirmiştir. Subaylar dahil birlikteki hiç kimse nereye gittikleri konusunda 25 Ağustos'a kadar bilgilendirilmemiştir. Türk öncü birlikleri savaş alanına yaklaştıkları zaman Yunanlıların Türk hareketliliğinden habersiz olduğunu anlamışlar. Yunan komutanlar Türkleri farkettikleri zaman artık çok geçti. Türkler çok ani ve sert bir saldırı ile saatler içinde Yunan birliklerini mevzilerinden atarak yirmi dört saat içinde Afyonkarahisar'ı Yunanlılardan temizlediler.[98] İç basındaki haberlere göre Yunanlıların Trakya üzerinden İstanbul'a asker çıkarma tehditleri koca bir yalandan ibaret olup Yunanlıların asıl amaçları Trakya'nın işgalini tamamen sağlamak olmuştur.[99]

Türk birliklerinin taarruzu hakkında bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM'ye bilgi verilmiştir. Ona göre taarruz iki günden beri devam etmektedir, Türk birlikleri büyük bir ilerleme kaydetmiş olup çok sayıda esir ile silah ve savaş malzemesi ele geçirmişlerdir. Aynı meclis oturumunda Rus ve Azeri elçilerinin

[98] "Turkish Troops Take Rich Booty in New Advance, Turkish Troops Were Moved Up with Greatest Secrecy", *Free Press Evening Bulletin*, Manitoba, Canada, August 31, 1922, p.3.

[99] "İstanbul'u İşgal Teşebbüsünden Maksat Trakya'yı Temin Etmek İmiş", *Babalık*, 27 Ağustos 1922, s.1.

Türk ordusunun başarısından dolayı TBMM'yi tebrik ettikleri belirtilmiştir.[100]

Yunanlıların başarılı bir şekilde devam eden operasyonlarından sonra Ankara'nın da Yunan birliklerinin eline geçmesi beklenirken durum aniden değişti ve Mustafa Kemal, Fransız silahlarıyla Afyonkarahisar ile Eskişehir'i Yunan kuvvetlerinden geri aldı. Şimdi İzmir'in güvenliği bile tehlikede ve Kemalistlerin İzmir üzerine yapacakları bir harekatın yeni bir savaşa sebep olacağı söyleniyor.[101]

Büyük zaferden sonra Türklere olan desteğin gün geçtikçe artmış olduğunu gazetelerden öğrenmek mümkündür. Ankara, çeşitli yerlerden çok sayıda savaş malzemesi ve mühimmat aldı, üstelik Bolşeviklerle ve hatta Yunanlıları İzmir'e davet eden diğer devletlerle iyi ilişkiler geliştirdi ve antlaşmalar imzaladı. Paris, Roma ve Londra'da Kemal'in kazanmasını isteyen çok sayıda kişi bulunuyor. Zaman Kemal'den yana oldu, düşmanlarından değil ve Mustafa Kemal, Abdülhamit zamanındaki kadar zor görünen Büyük Güçlerin bugünkü farklılıklarından nasıl yararlanabileceğini öğrendi. Müslümanlar arasında Britanyanın prestiji önemli ölçüde sarsıldı, çünkü biz İngilizler olarak Türklerin Trakya ve İzmir'i geri almalarına engel olmak istedik.[102]

Türklerin başarıları ardı ardına gelmeye devam ettikçe batı basınında Türk-Yunan savaşına ilişkin daha çok haber yer almaya başlamıştır. Atina'dan gelen haberlere göre Atina'da büyük bir panik var. Milliyetçi Türkler Afyonkarahisar'dan sonra Uşak dağını da ele geçirdiler. Rapora göre Kemalistler Afyonkarahisar ve Eskişehir'i kesin olarak ele geçirdiler. Türk raporlarına göre Yunanlılar her yerde yenilgiye uğratıldı ve kaçıyorlar. Türkler çok sayıda Yunanlı esir ile savaş malzemesi ele geçirdiler. Yunan tarafında tam bir sessizlik hâkim. Bombalama uçaklarıyla desteklenen Türk süvarileri adeta uçarcasına Yunanlıların peşinden giderek Yunan kuvvetlerini İzmir bölgesine doğru geri çekilmek zorunda bırakıyorlar. Fransa, resmi

[100] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1. Dönem, 22. Cilt, 92. Birleşim, s.368.

[101] "Asia Minor Fihgting, Hundreds of Greek Wounded, French Atillery Used by Kemalists", *Liverpool Post and Mercury*, Liverpool, August 31, 1922, p.7.

[102] "The Greek Defeat", *The Daily Telegraph*, London, August 31, 1922, p.8.

olarak Fransız personel, subay veya pilotlarının Fransız mühimmatıyla birlikte Kemalistlere yardım ettikleri iddialarını reddetti.[103]

Yunan basını, Büyük Taarruz'un ilk günlerinde Yunan hezimetini gizlemek için büyük çaba sarfetmişse de sadece birkaç gün içinde gerçekleri kabul ederek ona göre haberler vermeye başlamıştır. Yunan basınından edinilen bilgilere göre Türk ilerleyişi yüz elli kilometrelik bir alan boyunca devam etmiş ve Yunan birliklerinin hızla geri çekilmesi devam etmektedir. Yunan kuvvetlerinin ağır bir bozguna uğrayarak cepheyi terk etmesine ilişkin haberler İzmir'deki Yunan güçlerinde büyük moral bozukluğuna sebep olmuştur. Doğudan gelen vagonlarda Yunan birliklerine ait her gün yüzlerce ölü ve yaralı İzmir'e getirilmeye devam ediyor. Yunan başkomutanı Hacı Anesti'nin yerine General Trikupis veya General Papulas'ın getirilmesi tartışılmaktadır.[104]

Fransızlar, Türk-Yunan savaşı ile ilgili doğru tahminlerde bulunmaya devam etmişler ve bu öngürüler basında yer almıştır. Paris'ten gelen bir habere göre Fransız resmi kaynakları, Türk-Yunan savaşında İzmir'in Türk tehdidi altında olduğunu ve Yunanlıların Batı Anadolu'dan tamamen çıkarılmalarının muhtemel olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir.[105]

Büyük Taarruz'un büyük bir başarıyla sürmesi ve Yunan birliklerinin çok hızlı bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmaları sonucunda Müttefikler arasında muhtemel senaryolar konuşulmaya başlanmıştır. Ona göre Rumlar ve Türkler arasında yapılacak olan barış görüşmeleri belli bir aşamaya geldiğinde Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılmasına İngilizler rıza göstereceklerdir. Fakat asıl korkulan şey, büyük askeri başarılar elde eden Türklerin sadece bu taviz ile yetinmeyip başka isteklerle masaya oturabilme ihtimalidir.[106]

---

[103] "Athens is Panic Stricken Because of Greek Defeat, Greek Armies are Driven Further Back Because of Fierce Assault by Turkish Troops", *Nanaimo Daily News*, British Colombia, Canada, September 01, 1922, p.1.

[104] "L'offensive Kémaliste, La situation des Grecs est grave", *Gazette de Lausanne*, Dimanche 3 Septembre 1922, No.243, p.4.

[105] "Smyrna Menaced by Turk Invaders", *Spokane Chronicle*, Washington, September 02, 1922, p.1.

[106] "L'offensive Kémaliste, La situation des Grecs est grave", *Gazette de Lausanne*, Dimanche 3 Septembre 1922, No.243, p.4.

Nihayet Yunanlılar mağlubiyeti kabul etmenin yanısıra artık ateşkes ve barış için müttefiklerin kapılarına dayanmaya başlamışlardır. Yunanistan Türklerle barış yapmanın yollarını arıyor. Bu gerçeği gizlemek için Yunanlılar İngilizlere başvuruda bulunmuş, artık Hristiyanların korunmasının mümkün olmadığını belirterek İngilizlerin müdahalesini sağlamak için onları tahrik etmeye çalışmışlardır. Beş gün süren yoğun çarpışmaların sonunda Yunanlılar kesin bir yenilgi alarak hızla geri çekilmek zorunda kalmışlardır.[107] Yunanlılar ağır yenilgi ve binlerce askerinin Türklere esir düştüğü gerçeğini gizlemeye çalışarak Hristiyanları gündeme getirmiş ve son bir umutla İngiliz müdahalesini sağlamaya çalışmışlardır. Londra'ya gelen bilgilere göre Yunan ordusu tam bir felakete uğradı. Görünüşe göre hiçbir şey artık bu yıkımı durduramaz. Yunan Hükümeti Müttefiklere acil bir ateşkes için yalvardı. Cepheden gelen bilgilere göre Yunan askerleri Türk milliyetçilerine karşı herhangi bir direnişe katılmayı reddediyorlar ve Yunanlılar, İngiliz ile Fransızların duruma acilen müdahale etmelerini, aksi halde İzmir'de büyük felaketlerin yaşanabileceğini söylüyorlar.[108]

Henüz birkaç gün öncesine kadar Yunanlılara övgüler dizen batı medyasında artık Yunanlıların Batı Anadolu'yu tamamen tahliye etmelerine dair haberler yer almaktadır. Lozan gazetesindeki bir habere göre Kral Konstantin hükümeti yayınladığı resmi bir bildiri ile Batı Anadolu'yu işgale devam edemeyeceğini ilan etmiş ve bölgeyi tamamen boşaltmayı kabul etmiştir.[109]

Binlerce mülteci İzmir'e doğru harekete geçmiş olup bozguna uğramış olan Yunan ordu birlikleri de aynı yöne doğru hızla geri çekiliyorlar. Yunanlılar bir müzakere yapılması ve ateşkesin sağlanması amacıyla Müttefiklerin duruma müdahale etmeleri için yalvarıyorlar. Bu hafta bir müzakerenin başlaması muhtemel olsa da Türklerin, Edirne ve Trakya'yı geri istemeyi de içeren çok önemli isteklerle masaya gelecekleri biliniyor. Büyük Britanya bu bölgelerin

[107] "Greeks Seek Truce with Turks in Asia Minor", *New-York Tribune*, New York, September 04, 1922, p.4.

[108] "U. S. will Send Fleet to Smyrna for Protection, Greeks to Quir Asia Minor, More Reverses are Suffered at Hands of the Turks", *The Topeka State Journal*, Kansas, September 05, 1922, p.1.

[109] "La Grèce évacure l'Asie-Mineure", *Gazette de Lausanne*, Mardi 5 Septembre 1922, No.245, p.4.

Türklere verilmesine karşı çıkıyor, çünkü onlara göre böyle bir durumda Türkler yine Avrupa'ya kabul edilmiş olacaklardır. Morali bozulmuş ve dağılmış haldeki Yunan ordusu hiçbir direniş göstermeksizin geri çekilirken çekildiği köyleri ateşe veriyor.[110]

Yunan vahşeti de haberlerde yer almıştır. Türk ilerleyişi devam ediyor ve tüm Yunan hattı savaşmadan geri çekiliyor. Yunanlılar çekilirken köyleri ve kasabaları ateşe veriyorlar.[111]

Yunan generallerin Türkler tarafından esir alınması haberi basında yer almıştır. Istanbul'a gelen bir rapora göre Kemalistler Yunan General Tricoupis'i esir olarak ele geçirmişlerdir. Uzmanlar, Türk birliklerinin taarruz başladığından beri on gün içinde yüz otuz milden fazla ilerleme sağlamış olduklarını ve bunun tüm savaş tarihindeki en hızlı ilerlemelerden birisi olduğunu belirtiyorlar.[112]

Paris'ten gelen haberlere göre birçok Avrupa başkentinde Kral Konstantin'in tahttan çekilme niyetinde olduğuna dair söylentiler dolaşıyor. Malta'dan bildirildiğine göre Malta'da bulunan Concord ve Cardiff isimli Britanya savaş gemilerinin İzmir'e doğru yola çıkma emri aldıkları bildirildi. Akdenizdeki tüm İngiliz filosu yakın doğu sularında toplanmış durumdadır. İzmir'den edinilen bilgilere göre Yunan ordusunun uğradığı kezin bozgunun büyüklüğü ancak gözle görülünce anlaşılabilecek derecede dehşet verici ve kesin bir hezimettir. Yüz elli bin kişilik iyi donatılmış ve iyi eğitilmiş bir ordu, iki haftadan kısa bir süre içerisinde fiili olarak bir mülteci grubuna dönüştü. Resmi bir Türk bildirisine göre Büyük Taarruz başladığından beri dört yüz Yunan subayı ve on bin Yunan askeri Türk birlikleri tarafından esir alınmışlardır. Bunların yanısıra Yunanlılara ait beş yüz kamyon, üç yüz elli adet silah ve milyonlarca savaş malzemesi ile mühimmat Türklerin eline geçmiş bulunuyor.[113] İngiltere, Türklerle yapılacak olan müzakerelere Amerikanın da katılması için çaba

[110] "Turks Take Brusa, Greek Base; Refugees in Flight", *The Washington Herald*, Washington, September 06, 1922, p.1-2.

[111] "Allies Consider Armistice Plan in Asia Minor, Thousands of Refugees Flocking to Port Starving", *New-York Tribune*, Ner York, September 05, 1922, p.4.

[112] "Report Capture Greek General", *The Richmond Item*, Indiana, September 07, 1922, p.1.

[113] "Royal Army Crushed; Greek Throne Totters, Big Greek Army in Disaster at Hands of Turks", *The Topeca State Journal*, Kansas, September 08, 1922, p.1.

gösteriyor. Kral Konstantin dün görevden çekildi ve devrimciler tarafından tutuklanarak Atina'da hapse konuldu.[114]

Yunan tarafından gelen kısıtlı haberlerin tamamının eski ve anlamsız, önemsiz haberler olduğu anlaşılıyor. Türk kaynaklarından bildirilen tüm haberlerde Yunan yenilgisinin her geçen gün hezimete dönüştüğü ve Kemalistlerin İzmir'e doğru ilerlediklerini bildiriliyor. Ankara'dan bildirildiğine göre Kemalist ordu üç yüz elli bin kişiden oluşup bunların iki yüz binlik kısmı doğrudan taarruzda yer alırken yüz elli bin kişilik kısmı geriden takip etmeye devam ediyor. Bugün İstanbuldaki İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri tarafından Ankara Hükümeti temsilcisine, Yunanlıların Batı Anadolu'yu boşaltmayı kabul etmeye hazır oldukları, acil bir ateşkes için tarafların buluşturulması teklifinde bulunuldu.[115]

SONUÇ

Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri tüm Anadolu'da büyük tepkilerin doğmasına ve önemli bir milli bilincin uyanmasına sebep olmuştur. Yunanlılar kısa süre içerisinde hadlerini aşarak önce kendileri için belirlenmiş olan sınırın ötesinde işgallere başlamış, ardından işgal hareketini tüm Batı Anadolu'ya yaymak için büyük bir mücadele içerisine girmişlerdir. Yunan saldırıları karşısında çaresiz bir durumda bulunan İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti, Yunan vahşetini seyretmekle yetinmiştir. Bunun üzerine Yunanlıların İzmir'i işgalinden dört gün sonra Samsun'a çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu halkını Yunanlılara karşı örgütlemeye başlamış ve kısa bir süre içerisinde tüm Anadolu'da bu yeni hareket büyük bir destek bulmuştur. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milli hareketin önündeki en önemli sorun Yunan işgalleri ve Yunan mezalimi olmuştur. Milli hareketi yurdun her tarafında örgütleyen Mustafa Kemal Paşa, birkaç ay içinde Yunanlılara ağır darbeler vurmuş ve henüz Yunan işgallerinin ilk safhasında Yunanlıları işgal ettikleri Afyonkarahisar dahil bazı bölgelerden çıkarmıştır. Ne var ki milli hareketin bu ilk safhalarında imkanlar kısıtlı olduğu için bir süre daha

[114] "British Diplomat Calls on Hughes", *The Watchman and Southron*, South Carolina, September 30, 1922, p.2.

[115] "Greek Conditions of Evacuation, Immediate Armistice", *The Guardian*, London, September 08, 1922, p.7.

Yunan ilerlemesi devam etmiş ve Yunanlılar Batı Anadolu'da birçok önemli yerleşim yerini işgal ederek Ankara yakınlarına kadar dayanmışlardır. Nihayet Sakarya Meydan Muharebesi sonucunda Yunanlılar ağır bir yenilgi alarak geri çekilmek ve ondan sonra savunma pozisyonuna geçmek zorunda kalmışlardır.

Batı Anadolu'daki Türk-Yunan savaşının ikinci aşamasında Yunanlılar savunma pozisyonundayken Türkler mutlak sonuç alıcı bir taarruz planı ile meşgul olmuşlardır. Büyük Taarruz harekatının hazırlık aşaması uzun sürmüş olmakla birlikte her anlamda çok iyi bir taarruz planı hazırlanmıştır. Taarruz planının en önemli hedefi Yunan birliklerinin imha edilmesi olup bu amaç büyük oranda başarılmış, Yunan ordusunun toplamda yüz binden fazla kayıp vermesi sağlanmıştır. Büyük Taarruz harekâtı başladıktan sadece iki gün sonra, bir yıldan uzun süreden beri Yunan işgali altında bulunmuş olan ve Yunan ordusu tarafından ağır silahlar ile ikmal edilmiş olan Afyonkarahisar işgalden kurtarılmıştır. Dumlupınar Başkomutan Meydan Muharebesinde büyük bir hezimet daha yaşamış olan Yunan ordusunun artık Anadolu'nun her tarafından atılacağı kesinleşmiştir. Büyük Taarruz'un başlangıcından, üç yüz bin kişinin üzerindeki Yunan birliklerinin tamamının Yunan tarihinin en ağır hezimetlerinden birine uğratılarak yurttan atılmalarına dek geçen süre bir aydan bile kısa olmuştur. Savaş sonunda Yunan tarafı onbinlerce askerini kaybetmiş, tüm savaş araç ve gereçlerini yitirmiştir. Canını kurtarabilmiş olan işgalci Yunan askerleri, silah ve üniformasını terk etmiş, aç, sefil, perişan bir halde mülteci konumunda Anadolu'dan kaçmışlardır. Türk-Yunan savaşı ilk günlerinden son anına kadar İngiliz ve Amerikan basını tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmiştir. Haberler incelendiğinde çoğunlukla doğru bilgilerin basında yer aldığı görülmekle birlikte çok sayıda yalan, yanlış bilgi içeren, propaganda amaçlı ve manipülatif haberlerin de ilgili basında yer almış olduğu anlaşılmaktadır. Eksikliklerine rağmen Türk-Yunan savaşı ile ilgili İngiliz ve Amerikan basınından önemli miktarda bilgi edinilebileceği söylenebilir.

KAYNAKLAR

1.Süreli Yayınlar

Buffalo Courier
Buffalo Evening News
Citizen
Daily Arkansas Gazette
Daily Herald
Dayton Daily News
Deseret News
Evening Star
Freeport Journal-Standard
Free Press Evening Bulletin
Hilo Daily Tribune
Indiana
Lansing State Journal
Lenoir News-Topic
Liverpool Post and Mercury
Nanaimo Daily News
Newcastle Daily Chronicle
New Jersey
New-York Tribune
North Carolina
Reading Times
Sioux City Journal
St. Louis Post-Dispatch
Sunday Sun
The Arkansas City Daily News
The Baltimore Sun
The Billings Gazette
The Birmingham News
The Brooklyn Citizen
The Brooklyn Daily Eagle
The Charlotte News
The Coshocton Tribune
The Courier
The Daily Chronicle
The Daily News

The Daily Telegraph
The Daily Times
The Dispatch
The Eagle
The Eugene Guard
The Evening News
The Evening Sun
The Expositor
The Galveston Daily News
The Gazette
The Gloucestershire Echo
The Grand Island Daily Independent
The Guardian
The Honolulu Advertiser
The Montgomery Times
The Morning Call
The Morning News
The News
The New York Times
The Observer
The Ocala Evening Star
The Philadelphia Inquirer
The Pittsburg Press
The Post-Crescent
The Richmond Item
The Sault Star
The Sheboygan Press
The Standard Union
The Stanly News-Herald
The Times
The Topeka State Journal
The Unionville Crescent
The Victoria Daily Times
The Washington Herald
The Watchman and Southron
The Wilkes-Barre Record

The World
Wichita Falls Record News
Wilkes-Barre Times Leader

2.Araştırma Eserler

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi II, Anadolu'da Yunan Mezâlimi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Yayın Nu:30, Ankara 1996.

Atatürk, Kemal, *Nutuk,* Ankara 1927.

Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922, Kütahya Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Halide Edip, v.d., *İzmir'den Bursa'ya, Hikayeler, Mektuplar ve Yunan Ordusunun Mesuliyetine Dair Bir Tetkikat*, İstanbul 1922.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Özkaya, Yücel, *Millî Mücadelede Atatürk ve Basın*, Yeni Gün Matbaası, İstanbul 2001.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV, Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922),* TTK Yayınları, Ankara 1996.

Selvi, Haluk- Cırık, Bülent; *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, TBMM Yayınları No:162, Ankara 2020.

Sonyel, Salahi R., *Kaygılı Yıllar, İngiliz Gizli Belgeleriyle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruz, C. II, K. 6, Kitap 2, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1968.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruz, C. II, K. 6, Kitap 3, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1969.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, C.II, K.6, Kitap 1, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1967.

Uğurlu, Nurer, *30 Ağustos Hatıraları, Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer*, Yeni Gün Matbaası, İstanbul 2000.

Winwar, Frances, *Wingless victory; a biography of Gabriele d'Annunzio and Eleonora Duse*, Harper, New York 1956.

3.Makaleler

Çelebi, Mevlüt, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, C.62 / S.233, (1998), s.157-206.

Fiume, Giovanna, "La Storia Della Sicilia Contemporanea", *Quderni storici*, agosto 1988, Nuova Serie, Vol.23, No.68 (2), I servi e le serve (agosto 1988), pp.635-644.

Öksüz, Hikmet - Köse, İsmail, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz", *Türkiyat Mecmuası*, C.27/2, 2017, s.207-238.

Sarısaman, Sadık - Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXV, 2016, s.269-310.

Büyük Taarruz Öncesi ve Sonrası Diplomatik Girişimler ile Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı'nın İtalyan Kamuoyundaki Yansımaları

Yeter MENGEŞ*

GİRİŞ

Sakarya Savaşı'nın Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanması sonrasında Afyon-Eskişehir hattına geri çekilen Yunan ordusu, bu bölgede stratejik savunmaya geçerek yığınak yapmış ve güçlü istihkâmlar meydana getirmiştir.

Türk ordusu Sakarya Savaşı'nın kazanan tarafı olmakla birlikte, geri çekilen Yunan ordusunu izleyecek yeterli sayıda personel, araç gereç ve mühimmata sahip bulunmamaktadır. Daha önceki muharebelerde büyük kayıplar veren, personel, askerî malzeme, silâh, araç ve gereçler yönünden önemli eksiklikleri olan ordu, Yunan ordusunu Anadolu'dan çıkarmak için gerekli olan genel bir taarruzu gerçekleştirebilmek için yaklaşık bir sene sürecek olan ciddi bir hazırlık dönemine girmiştir. Bu maksatla Sakarya Savaşı'nın son erdiği 13 Eylül 1921 tarihinde TBMM Hükümeti tarafından genel seferberlik ilan edilmiştir.[1]

Stratejik savunma safhasını tamamlayan ve taarruz üstünlüğünü elde eden Türk ordusu Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan çıkarılması için gereken nihai zafere ulaşmak maksadıyla stratejik taarruz için gereken hazırlıklarını yapmaktadır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa liderliğinde TBMM Hükümeti tarafından ordunun teşkilatı tamamlanmakta, iç güvenlik ve otorite tesis edilmekte, bir taraftan da nihai zafer için gereken askerî, iç ve dış politik hamleler yapılmakta; ordu, millet ve TBMM büyük taarruza hazırlanmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Paris Barış Konferansı'nda kendi müttefiklerinin ihanetine uğradığını düşünen İtalya, İngiltere tarafından ekonomik, siyasal ve askerî bakımdan desteklenerek

* Dr. İzmir, Türkiye.
ymenges@yahoo.com
ORCID NO: 0000-0002-2767-9311

[1] *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, TBMM Hükûmeti Dönemi, C. IV, 1. Ks., Genkur. Bşk. Yay., Ankara 1984, s. 481; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s. 143.

Anadolu'ya gönderilmiş olan Yunanistan'ın bu bölgede daha fazla güçlenmesinin kendi çıkarlarına tamamen aykırı olduğunu değerlendirmektedir. Bu dönemde İtalyan kamuoyunda genel olarak İngiltere ve Fransa karşıtı politikalar göze çarpmaktadır. İtalya'da diğer yandan savaş sonrasında iç politik şartlar da oldukça istikrarsızlaşmış, özellikle 1921-1922 yıllarında had safhaya ulaşan huzursuzluk ve iç çalkantılar ile peş peşe kurulan hükümetlerin istikrarlı bir yönetim sağlayamamaları, ABD'nin göçleri sınırlandırması, giderek artan nüfus ve işsizlik, grevler, Bolşevizm korkuları, adeta bir iç savaşın koşullarına işaret etmektedir. Bu koşullarda İtalya yumuşak bir işgal politikası izlemekte olduğu Anadolu'daki macerasına son vermek zorunda kalmıştır. Anadolu'daki askerî varlığını 5 Temmuz 1921 itibarıyla tamamen tahliye etmiş olan İtalya, TBMM Hükümeti'ne Sevr Antlaşması'nın silah zoruyla kabul ettirilemeyeceğini en erken anlayan batılı devlettir.

Anadolu'da silahlı mücadele devam ederken İtalyan Hükümeti *Doğu Sorunu'*nun çözümü için Venedik'te bir konferans toplanmasına çok önem vermekte, bir taraftan da Üçlü Antlaşma[2] kapsamında kendisine Anadolu'da vaat edilmiş olan ekonomik ayrıcalıklar peşinde koşmaktan da geri kalmamaktadır.[3] Bu dönemde Roma, İtalyan Hükümeti'nin izni ve desteği ile Avrupa'daki Türklerin siyasi faaliyetlerini serbestçe icra edebilecekleri bir kent haline gelmiştir. Diğer yandan İtalyanlar tarafından Millî Mücadele esnasında, para karşılığında veya bedelsiz olarak, Ankara Hükümeti'ne silah ve cephane yardımında bulunulmuş olduğu, bu yardımların Antalya üzerinden Anadolu'ya nakledilmesine yardım ettikleri görülmektedir.[4]

---

[2] *Üçlü Antlaşma* (Accord Tripartito-Tripartite Agreement) : Sevr Antlaşması'na paralel olarak aynı gün, 10 Ağustos 1920 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan ve Anadolu'yu özel çıkar bölgelerine ayıran antlaşma. Bkz. *Kurtuluş Savaşımız,* 1919-1922, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara 1973, s.19-25.

[3] İtalya'nın bu dönemde Türkiye üzerindeki politikaları ve iki ülkenin ilişkileri için bakınız: Fabio L.Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu*, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika, (Çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010. Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri,* ATAM yay., Ankara 2002; Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, (Çev. Sadriye Güneş), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

[4] Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, 2. Baskı, TTK yay., Ankara 2013, s.119-125.

Bu çalışmada Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan savaşı öncesi ve sonrasında meydana gelen askerî ve siyasal gelişmeler İngiliz diplomatik belgelerinden, bu gelişmelerin İtalyan kamuoyundaki yansımaları ise İtalyan basınında yer alan haber ve yorumlardan istifade edilerek açıklanacaktır.

1. İtilaf Devletlerinin Büyük Taarruz Öncesi Dönemde Arabuluculuk Girişimleri

Sakarya Savaşı sonucunda Yunan ordusunun Anadolu'da kesin sonuç alamayacağının belli olması, İtalya'nın Anadolu'dan 5 Temmuz 1921 itibarıyla askerî kuvvetlerini tahliye etmesi ve 20 Ekim 1921 tarihinde Türk-Fransız Antlaşması'nın imzalanmasıyla İtilaf devletleri artık siyasal bakımdan parçalanmış bulunmaktadır. Son derece gerçekçi ve akılcı politika izlemekte olan TBMM Hükümeti, İtilaf devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan azami şekilde faydalanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Aralık 1921 tarihinde TBMM'nde, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkisini belirten kanun teklifi üzerinde yapılan görüşmeler esnasında yapılan uzun konuşmada özet olarak milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğine vurgu yapılmaktadır.[5] Bu konuşma hakkında Rumbold tarafından 15 Ocak 1922 tarihinde Curzon'a gönderilen raporda yerinde bir tespit ile Türkiye'nin her türlü yabancı denetimine karşı olduğu ve her hangi bir batılı devlet kadar her konuda ve her bakımdan bağımsız olmakta direneceği anlamı çıkarılmaktadır. Rumbold ayrıca İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması'ndaki koşullardan daha iyi ancak Misakı Millî'den daha geride kalan bir antlaşma önermeleri durumunda bu teklifin Mustafa Kemal tarafından kabul edilmeyeceği değerlendirmesinde bulunmaktadır. Rumbold, Yunanların kesin surette İzmir ve Doğu Trakya'yı tahliye etmesinin sağlanması halinde bir barış ihtimali olabileceğini de eklemektedir. [6]

[5] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, 5.Baskı, ATAM yay., Ankara 1997, s.202-235.

[6] *Documents On British Foreign Policy* (*DBrFP)*, 1/XVII, (1 Ocak-2 Eylül 1922), Belge. 506, 15 Ocak 1922, HMSO, Londra, 1970, s. 574.

Sakarya Savaşı sonrasında Yunanlar tarafından Batı devletlerine yapılan ziyaretlerde Curzon'un teklifi doğrultusunda Yunan Hükümeti siyasal inisiyatifini İngiltere'nin ellerine bırakmıştır.[7] Bundan sonra Lord Curzon'un ateşkes ve barış konusunda çalışmalarını yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu dönemde muhtemel bir Türk zaferinden endişe etmekte olan İngiltere'nin ön almasıyla 1921 yılının sonu ve 1922 yılının ilk aylarından itibaren Sevr Antlaşması'nın yumuşatılmış versiyonunu içeren ve İtilaf devletleri arasında uzun müzakerelere sahne olan ateşkes-barış antlaşma teklifleri gündeme getirilmektedir.[8]

Bu teklifler esas olarak İzmir ve Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılması, İtilaf devletlerinin eski ayrıcalıklarının, adlî, mali ve ekonomik kapitülasyonlarla ilgili çıkarlarının korunması, Boğazlar konusunun bu devletlerin çıkarları doğrultusunda düzenlenmesi, azınlıklar ve Türk ordusunun gücünün sınırlandırılması konularının kendi çıkarlarına göre ele alınması ve bütün bunların Padişahın onayı ile ve TBMM Hükümeti'nin gerekirse askerî güç kullanılarak razı edilebileceği bir antlaşma tasarısını ihtiva etmektedir. Böyle bir teklif sonrasında Mustafa Kemal Paşa Petit Parisien gazetesi muhabirine verdiği ve 23 Ocak 1922 tarihinde Vakit gazetesinde de yayımlanan mülakatta; Yunan ordusunun Anadolu'da kaldığı müddetçe İtilaf devletleri ile barış yapılabileceğini düşünmediğini, Türk Milleti'nin her ne pahasına olursa olsun Yunanları Anadolu'dan çıkarmaya karar vermiş olduğunu ifade etmektedir.[9]

İtilaf devletleri tarafından yapılan ateşkes-barış antlaşma teklifleri bağlamında bir davet üzerine Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Fransa ve İngiltere'de görüşmeler yapmak üzere görevlendirilmiştir.[10] Yusuf Kemal Bey ve heyeti önce İstanbul'a

[7] *DBrFP*, 1/XVII, Belge. 425, 21 Ekim 1921, s.452-457. *DBrFP*, Belge. 427, 29 Ekim 1921, s.457-458. *DBrFP*, Belge. 431, 2 Kasım 1921,s.460-461.

[8] İtilaf devletleri Anadolu'da barış sağlanması konusunda üç ayrı teşebbüste bulunmuşlardır. Bunlar; 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması, 23 Şubat-12 Mart 1921 Londra Konferansı ve 18-19 Haziran 1921 tarihinde alınan kararlara göre Yunanistan'a önerilen arabuluculuk teklifidir. Bunların hepsi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

[9] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, 5. Baskı, ATAM yay., Ankara 1997, s.51-52;

[10] Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Büyük Taarruzdan İzmir'e)*, Yenigün Haber Ajansı yay., İstanbul 1997, s.78-81.

gitmiş ve buradan deniz yoluyla 6 Mart 1922 tarihinde Marsilya'ya ulaşmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Franklin Bouillon tarafından karşılanan Yusuf Kemal Bey, Başbakan Poincaré ile bir görüşmede bulunmuştur.[11] Bu arada Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin hangi esaslar dahilinde barış yapmak istediğini açıklamaktadır. Mustafa Kemal Paşa; İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması'nı zorla uygulayamayacaklarını anladıkları için daha önce 1921 Londra Konferansı'na davette bulunmuş olduklarını, Ankara Hükümeti'nin Misakı Millî dahilinde akdedilebilecek bir barışı imzalamaya hazır olduğunu tüm dünyaya ilan etmek maksadıyla bu konferansa iştirak ettiğini ancak bundan bir sonuç elde edilemediğini, TBMM dışişleri bakanının millî davayı insanlık önünde bir kez daha teyit etmek ve savunmak için Avrupa'ya gönderilmiş olduğunu belirtmektedir.[12]

Yusuf Kemal Bey, Paris'ten sonra gittiği Londra'da 16 ve 18 Mart 1922 tarihlerinde Lord Curzon ile görüşmelerde bulunmuştur.[13] Bu arada, İstanbul'dan İtilaf devletlerinin kontrolünde bulunan ülkelerden geçerek Londra'ya gelmiş olan Osmanlı Dışişleri Bakanı İzzet Paşa'nın da 9, 16, 19 Mart 1922 tarihlerinde Lord Curzon ile görüşmelerde bulunması dikkat çekmektedir.[14] Yusuf Kemal Bey, dönüş yolunda geldiği Paris'te 23 Mart 1922 tarihinde Poincaré ile bir görüşme daha yapmıştır. Londra ve Paris'teki bu görüşmelerden somut bir sonuç elde edilemeyecektir.[15]

Bu dönemde Londra ve Paris'teki genel kanaat Türklerin Yunanları kesin bir sonuç alabilecek şekilde mağlup edebilecek bir kapasiteye sahip olmadıkları ve Anadolu'daki mücadelenin bir yıpratma savaşı şeklinde devam edeceğidir. Bunlara karşılık İtalya'nın tutumu diğer müttefiklerinden oldukça farklı gibi görünmekte, Cami Baykurt'un yerine İtalya'ya görevlendirilen Celalettin Arif Bey 7

[11] Bu heyette yer alan Yusuf Hikmet (Bayur) Bey tarafından kaleme alınan önemli bir eser için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, "TBMM Hükûmeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar", *Belleten* , C.XL, S.160, Ekim 1976, ss.617-667.

[12] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s.249-251.

[13] Görüşme tutanakları için bkz. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.555, 16 Mart 1922, s.657-660. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.556, 18 Mart 1922, s.660-664.

[14] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.557, 19 Mart 1922, s.665-666.

[15] Bkz. Bayur, *a.g.m*, s.662-663.

Ocak 1922 tarihinde geldiği Roma'da oldukça sıcak karşılanmakta, kendisine İtalya'nın Türkiye'ye karşı sürdürmekte olduğu samimi politikanın hükümetler değişse bile değişmeyeceği güvencesi verilmektedir. [16]

Bu dönemde İtalyan basınında *Doğu Sorunu'*nun çözümlenmesi maksadıyla Sevr Antlaşması'nın revize edilmesi bağlamında İtilaf devletleri temsilcileri arasında Paris'te bir konferansın yapılacağı haberleri yer almaktadır. Bu konferansta İzmir, Trakya, Boğazlar, Üçlü Antlaşma kapsamındaki nüfuz bölgeleri, Türk askerî gücünün sınırlandırılması, Anadolu'nun Yunan kuvvetleri tarafından tahliyesi gibi konuların ele alınacağı haberleştirilmektedir.[17]

22-26 Mart 1922 tarihlerinde Paris'te Anadolu'da mevcut durumun çözümlenmesi maksadıyla İtilaf devletleri dışişleri bakanları Curzon-Poincaré-Schanzer ve askerî heyetler arasında konferans şeklinde görüşmeler yapılmaktadır.[18] Toplam on oturum olarak icra edilen görüşmeler sonucunda Anadolu'daki savaşın durdurulması için ateşkes yapılması ve barış görüşmelerinin başlatılması başlığı altında bir anlaşma taslağı ortaya çıkarılmıştır. Bu görüşmelerin birinci gününde Curzon tarafından ortaya atılan taslağa göre Türk-Yunan savaşına hemen ve 3 ay süre ile son verilecek, tarafların askerî güçleri arasında 10 kilometrelik bir tampon bölge oluşturulacak, her iki taraf da askerî yönden güçlenmeyecek, barış görüşmelerinde ilerleme kaydedilirse Yunanlar Anadolu'yu boşaltarak Türklere geri verecektir. Bu taslağın Poincaré ve Schanzer tarafından bazı itirazlarla bile olsa prensip olarak kabul edilmiş olduğu görülmektedir. İtalyan dışişleri bakanı tarafından 1915 Londra ve 1917 Saint Jean de Maurienne anlaşmalarına göre İtalya'ya İzmir'in dahil olduğu Anadolu topraklarının verilmesi kararı alınmış olduğu hatırlatılmakta, bu anlaşmanın 1920 Üçlü İttifak ve Sevr Antlaşması kapsamında uygulanması gerektiği, ekonomik şartların Türkiye lehine değiştirilmesi halinde İtalya'nın Türkiye'deki menfaatlerinin savaştan önceki durumuna göre daha kötü bir duruma geleceğini, bunun için

[16] Salâhi R.Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 3.Baskı, TTK Yay., Ankara 2003, s.211.

[17] "Da Parigi a Genova", *La Stampa*, 1 Şubat 1922.

[18] "La Conferenza di Parigi per La Pace del Vicino Oriente", *Il Messaggero*, 22 Mart 1922. "La Conferenza d'Oriente", *La Stampa*, 22 Mart 1922.

müttefikler tarafından *ekonomik ayrıcalıklar* üzerinde ısrar edilmesi gerektiği, bu talepler karşılanmazsa İtalyan Hükümeti'nin bu anlaşmayı kendi meclisinde savunmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Schanzer, İtalya'nın İngiltere ve Fransa ile eşit haklar talep ettiği belirtilmektedir. Bu talepler Curzon ve Poincare tarafından daha sonra görüşülmek üzere kabul edildiği ancak öncelikle ateşkes anlaşmasının yapılması gerektiği kaydedilmektedir.[19]

Virginio Gayda, makalesinde İtalya'nın çıkarlarına değinmekte, bu konferans bağlamında Üçlü İttifak konusunu ve Menteşe Adaları (Rodos, 12 Ada ve Meis) üzerindeki İtalyan egemenliği meselesini ön plana almaktadır.[20] La Stampa gazetesinde yer alan haberde bu taslağın Sevr Antlaşması'nın revizesi maksadıyla yapıldığı ifade edilmektedir.[21] Il Messaggero gazetesinde bu durumun Üçlü Antlaşma'nın onaylanması anlamına geldiği yorumu bulunmaktadır.[22]

Curzon tarafından ortaya atılmış olan ve diğer müttefik devletler tarafından da bazı itirazlarla da olsa kabul edilmiş olan bu projenin; beklenen Türk taarruzunu geciktirmek, Yunanistan'a zaman kazandırmak, mevcut koşullarda daha iyi bir ateşkes ve barış antlaşması yapmak ve böylece kendi çıkarlarını mümkün olduğunca korumak maksadıyla hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Paris'te devam eden konferansta yeni konular ortaya atılmaktadır.[23] Türk tarafı ilk taslağa henüz cevap vermeden 26 Mart 1922 tarihinde yapılan toplantıda yeni bir metin ortaya çıkarılmıştır.[24] Türk ve Yunan taraflarına gönderilen bu metne göre; Tekirdağ Türkiye'ye verilecek ancak Edirne, Kırklareli ve Babaeski Yunanistan'da kalacak, Doğu'da bir Ermenistan kurulacak, Türkiye'de askerlik mecburi olmayacak ve askerî mevcudu 85.000

[19] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.560, 22 Mart 1922, s.668-6. "L'Armistizio Proposto a Greci e Turchi del Convegno di Parigi", *Il Messaggero*, 23 Mart 1922.

[20] Virginio Gayda, "Gli Interessi Italiana", *Il Messaggero*, 22 Mart 1922.

[21] "La Conferenza per Il Levante Affronta La Revisione del Trattato di Sevres", *La Stampa*, 24 Mart 1922.

[22] "La Validita dell'Accordo Tripartito Riconfermato dagli Alleati", *Il Messaggero*, 24 Mart 1922.

[23] "La Conferenza di Parigi Avviata a Conclusioni Concrete", *La Stampa*, 25 Mart 1922.

[24] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.568, 26 Mart 1922, s.746-754.

olacak[25], Sevr Antlaşması'nın mali ve iktisadi bazı hükümlerinde Türkiye lehine değişiklikler yapılacak, antlaşma yapıldıktan sonra İtilaf devletleri tarafından İstanbul boşaltılacaktır.[26]

La Stampa ve Il Messaggero gazetelerinde konferansın sonuçları irdelenmekte, önerilen barış formülü ile Sevr Antlaşması'nın revize edildiği ve Türkiye bakımından daha adaletli bir hale getirildiği şeklinde verilmektedir.[27] Virginio Gayda, bu durumun Üçlü Antlaşma'nın onaylanması anlamına geldiği yorumunda bulunmaktadır.[28] Pietro Nenni ise Avanti gazetesindeki makalesinde daha gerçekçi bir yorumda bulunmakta; Paris görüşmelerinde Schanzer'in Üçlü Antlaşma konusunda ısrarlı olması ve bunun İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmesinin önemli olmadığını, bu koşulların Türklere zorla kabul ettirilmesini mümkün görmediğini belirtmektedir.[29]

22 Mart tarihli taslağın Türk ve Yunan taraflarına iletilmesi sonucunda Yunan tarafının bunu prensipte hemen kabul ettiği ancak Türkiye'nin de kabul etmesi şartına dayandığı görülmektedir.[30] Nitekim ateşkesi prensipte kabul eden Yunan tarafı 26 Mart 1922 tarihli metni kabul etmeyecektir.[31] Türk basınında ise ateşkes koşulları uygun bulunmamaktadır. Bunlardan bir örnek olarak, Ahmet Emin (Yalman), Vakit'teki yazısında şöyle yazmaktadır: "*Türkler silahlarını bırakmakla intihar etmiş olacaklardır."* Lord Curzon 30

[25] Bu dönemde TBMM ordusunun mevcudu 200.000 asker civarındadır. Bu rakam İstiklal Savaşı boyunca ulaşılan en yüksek asker sayısına işaret etmektedir. Detay için bkz. *Türk İstiklal Harbi (TİH)*, C.II, Batı Cephesi, VI. Kısım, 1. Kitap, Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, (10 Ekim-31 Temmuz 1922), Gnkur. Bşk. yay., Ankara 1994, s. 241.

[26] *DBrFP,* 1/XVII, Belge.569, 26 Mart 1922, s.746-754. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.570, 26 Mart 1922, s.756-763. Bu metin konusunda müttefikler arasında Ağustos 1922 ayına kadar tam bir mutabakat sağlanamamış olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.739, 21 Ağustos 1922, s.931-932.

[27] "Il Tratttato di Sevres Riveduto e Corretto a Parigi", *La Stampa*, 27 Mart 1922. "La Nuova Formula della Pace Orientale Fissata a Parigi", *Il Messaggero*, 27 Mart 1922. "Le Conclusioni della Conferenza di Parigi", *La Stampa*, 28 Mart 1922.

[28] Virginio Gayda, "L'Accordo Tripartito Confermato", *Il Messaggero*, 27 Mart 1922.

[29] Pietro Nenni, "La Conferenza Internazionale di Parigi", *Avanti*, 25 Mart 1922, s.4.

[30] "La Grecia Accetta L'Armistizio", *La Stampa*, 27 Mart 1922.

[31] *Kurtuluş Savaşımız*, s.177-178.

Mart 1922 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada bu önerileri "*akla yakın ve adil bir çözüm"* olarak nitelendirmektedir. [32]

TBMM Hükümeti ateşkes tekliflerini prensip olarak kabul etmekle beraber 5 Nisan 1922 tarihinde bir karşı teklifte bulunarak; Yunan ordusunun ateşkes imzalandıktan sonra 15 gün içinde Eskişehir-Afyon hattından, 4 ay içinde İzmir ve Trakya dahil olmak üzere tüm Anadolu'dan çekilmesini istemiştir.[33] Bu teklifler İtilaf devletleri tarafından kabul edilmemiştir.[34] "*Bu teklif İtilaf devletleri tarafından kabul edilmeyince İtilaf devletlerinin başlattığı 'barış saldırısı veya aldatmacası' sonuçsuz kalacaktır*."[35] TBMM Hükümeti tarafından 22 Nisan 1922 tarihinde verilen aynı konudaki ikinci bir nota ile Yunanların Anadolu'yu ivedilikle boşaltmaları konusu vurgulanmakta, bu boşaltmanın tüm barış koşullarının kabul şartına bağlanmaması gerektiği belirtilmekte, İzmit'te bir ön konferans yapılması teklif edilmektedir.[36]

TBMM Hükümeti böylece sonuç olarak akla yakın ve adil bir çözüm içermemesi nedeniyle İtilaf devletleri tarafından hazırlanan ve Sevr Antlaşması'nın biraz yumuşatılmış halinden fazla bir anlama sahip olmayan bu barış tekliflerini kabul etmeyecek, Anadolu'da bir ateşkes imzalanabilmesi için ön koşul olarak Yunan ordusunun Anadolu'da işgal ettiği bölgelerden çekilmesi şartını öne sürecek, bu teklif de İtilaf devletleri tarafından kabul edilmeyince görüşmelerden bir sonuç çıkmayacaktır. Böylece 22 Mart 1922-22 Nisan 1922 tarihleri arasında bir ay süren siyasi temaslar hiçbir sonuç vermeden kapanmış bulunmaktadır. Bundan sonra siyasi görüşmeler ile barışa ulaşmanın imkansızlığı kesinlikle anlaşılmış, söz yeniden silahlara bırakılmış oluyordu.

Bu dönemde İtalya ile Osmanlı Hükümeti arasında gizli bir imtiyaz anlaşması yapıldığı haberleri Ankara'da tepkiyle

---

[32] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s. 251.

[33] *TBMM ZC*, Devre.1, C.18, İçtima Senesi.3, 20. İçtima, 4 Nisan 1922, s.518-523. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.583, 5 Nisan 1922, s.772-774.

[34] Bu girişimlerin tamamı ve sonuçları için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, TDK yay., Ankara 1981, s.473-478.

[35] *Kurtuluş Savaşımız*, s.180-181. Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, 4. Baskı, DEÜ Hukuk Fak.yay., Ankara 1995, s.534.

[36] Atatürk, *Nutuk*, s.476-478. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.603, 22 Nisan 1922, s.787-790.

karşılanacaktır.[37] İngiliz kamuoyunda bu konuda İtalya aleyhine yoğun yayınlar olması Schanzer'in Lloyd George'a yakınmasına neden olacaktır. [38] Avanti gazetesinde, İtalya'nın Osmanlı Hükümeti ile yapmış olduğu ekonomik ayrıcalıklar anlaşması eleştirilmekte ve Ankara'nın bu anlaşmaya karşı tepkisi dile getirilmekte, İngilizlerin tepkilerinin aşırı olduğu belirtilerek, bu anlaşmayı imzalamakla İtalyan politikasının Doğu'da daha iyi görülmeyeceği belirtilmektedir.[39]

2.Büyük Taarruz Öncesinde Son Diplomatik Girişim: Ali Fethi Bey Kurulu'nun Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Yunanların Anadolu ve Trakya'dan çıkarılması için gereken genel taarruz kararını aslında haziran ayı ortasında vermiş olmakla birlikte ve sorunun daha fazla kan dökülmeden barışçıl bir şekilde çözülmesi maksadıyla siyasal girişimlerini de sürdürmektedir.[40] Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Temmuz 1922 tarihinde General Townsend ile Konya'da yapmış olduğu görüşme bu anlama gelmektedir. Townsend bundan sonra Ankara'ya gelerek bazı görüşmelerde bulunacaktır. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmelerin herhangi bir siyasi yönünün olmadığını ifade etmektedir.[41]

[37] İtalya ile Osmanlı hükûmeti arasında 15 Nisan 1922 tarihinde karşılıklı mektup teatisi ile imzalanan gizli ekonomik imtiyaz anlaşmasına göre, İtalya, Konya, Antalya, Şile-Zonguldak demiryolları inşa edecek ve Zonguldak, Antalya ve Erzurum bölgesinde birtakım ekonomik imtiyazlara sahip olacaktır. Bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 3. Baskı, (Çev. Cemal Köprülü), TTK yay., Ankara 2011, s.219-220.

[38] Konu hakkında Rumbold tarafından Curzon'a gönderilen raporda; İstanbul'da İtalyan Büyükelçi ile yaptıkları görüşmede, söz konusu anlaşmanın İtalyan Hükümetine verilen bir notadan ibaret olduğu ve asıl olarak İtalyan kamuoyunu tatmin etmek için işe yarayacağının ifade edildiği bildirilmektedir. İtalyan büyükelçinin ayrıca notada yer alan Antalya demiryolu imtiyazının ise Antalya'nın Osmanlı kontrolünde olmayan bir bölgede olduğunu belirttiğini de aktarmaktadır. Bkz. *DBrFP*, 1/XVII, Belge. 616, 1 Mayıs 1922, s. 804.

[39] "I Turchi di Angora Protestano", *Avanti*, 5 Mayıs 1922.

[40] Atatürk, *Nutuk,* s. 487.

[41] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 1922-1923, (Çev. Ali İhsan Ediz), 6. Baskı, İş Bankası yay., İstanbul 2019, s. 129.

Mustafa Kemal Paşa ayrıca son bir girişim olarak İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar) Bey'i Paris ve Londra'ya göndermiştir.[42] Paris'te 23 Temmuz 1922 tarihinde Başbakan Raymond Poincaré ile görüşme yapan Fethi Bey, şöyle söylemektedir: "*Zaferi kazanabiliriz ancak kan dökmek istemiyoruz."*[43] Fethi Bey, bundan sonra gittiği Londra'da oldukça soğuk bir şekilde karşılanacak, Lord Curzon veya vekili olan A.J. Balfour ile herhangi bir görüşme yapamayacak, 11 Ağustos 1922 tarihinde Lord Long, 14 Ağustos 1922 tarihinde iki İngiliz dışişleri temsilcisi ile görüşmelerde bulunmakla yetinmek durumunda kalacaktır. Sonuç olarak Fethi Bey'in Paris ve Londra temaslarından somut bir sonuç elde edilememiş olduğu görülmektedir.[44]

Fethi Bey daha Londra'da iken Lloyd George, 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada; sert bir dille Kemalistlere saldırmakta, Yunan ordusunun kapasitesini överek, Yunanların başarısız olmalarının nedeninin tam güçleriyle savaşa girmelerine izin verilmedikleri olduğunu, Kemalistlerin sonunda bu küçük ülkeyi yorgunluktan batıracaklarının beklendiğini ifade etmekte, Yunanları savaş için kışkırtmaktadır.[45] Yunan kamuoyunda azalmış olan İngiliz sempatisinin Lloyd George'un konuşması ile yeniden yükseldiği görülmektedir.[46]

Fethi Bey 19 Ağustos 1922 tarihinden sonra Ankara'ya gönderdiği telgrafta: Lord Curzon ve Lloyd George'un Türkiye'yi yıkmak ve ağır koşullarda bir barış antlaşması imzalamak amacında olduklarını, Fransızların da Yunan kuvvetleri kesin bir yenilgiye uğratılmadıkça uygun bir barış antlaşmasının yapılamayacağı

[42] Fabio L. Grassi, Fethi Bey'in Paris ve Londra'ya gönderilirken Roma'ya gönderilmemiş olmasını, Mustafa Kemal Paşa'nın İtalya'dan politik bir beklentisi olmamasına yorumlamaktadır. Ancak Paris ve Londra'da beklediği ilgi ve neticeyi göremeyen Fethi Bey'in Kont Sforza kanalıyla Schanzer ile uzlaşma yolu aradığını belirtmektedir. Bkz. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu*, s. 176-177.

[43] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s. 157.

[44] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika ,*s.263-264.

[45] *UK Parliament, Hansard, House of Commons*, 4 August 1922, Near East, Volume.5, Column: 1997-2006.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* s. 260-261.

[46] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.727, 7 Ağustos 1922, s.918-919.

düşüncesinde olduklarını belirtmekte;"*millî hedeflere ancak askerî yollardan ulaşılabileceği"* değerlendirmesinde bulunmaktadır.[47]

Il Popolo d'Italia gazetesinde Fethi Bey'in Paris'teki temasları hakkında bilgi verilmekte, yakında Venedik'te bir konferans toplanabileceği belirtilmektedir.[48] Fethi Bey, Le Matin gazetesine verdiği mülakatta; Türkiye'nin barış istediğini, bağımsızlığına saygı gösterilmesini beklediğini, bunları ifade etmek üzere Avrupa'ya geldiğini, Fransa'da başbakanla görüşmesine rağmen, İngiliz başbakanı ve dışişleri bakanı ile görüşemediğini, Venedik'te bir konferans yapılması durumunda Türkiye'nin katılacağını ifade etmektedir.[49]

Bu gelişmeler sonrasında Mustafa Kemal Paşa, genel taarruza geçilmesi zamanının geldiğini değerlendirecek ve kesin taarruz kararını verecektir. Mustafa Kemal Paşa bu karara nasıl ulaştığını daha sonra 4 Ekim 1922 tarihinde TBMM'nde yapmış olduğu konuşmada detaylı bir şekilde açıklamaktadır.[50] Buna göre; Fethi Bey'in özellikle Londra'da yaptığı temaslardan, İtilaf devletlerinin TBMM Hükümeti'nin zayıf, Türk ordusunun taarruz etmek için gereken yetenek ve güce sahip olmadığı, bu sebeple barış aramakta olduğu yanılgısına kapılmış olduklarını, benzer değerlendirmelerin Avrupa'nın diğer yerlerinde bulunan TBMM temsilcilikleri tarafından da teyit edilmesi sonrasında askerî bir harekete girişilmesinin bir mecburiyet olduğu değerlendirmesinde bulunduğunu ve taarruza karar verdiğini, hazırlıkların büyük bir gizlilik içinde yürütüldüğünü ifade etmektedir. [51]

Fethi Bey ve heyetinin Londra ve Paris'teki temaslarına gerekli ilgiyi göstermeyen İtilaf devletleri, bir taraftan da 1922 Ağustos ayı başlarında revizyon sözcüğünü kullanmadan Sevr Antlaşması'nın yenilenmesi konusunda çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadırlar.[52]

---

[47] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.I, Büyük Zaferden Lozan'a, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel yay., İstanbul 2002, s.63-64.

[48] "Le Questione Orientale", *Il Popolo d'Italia*, 25 Ağustos 1922.

[49] "L'Indifendenza della Turchia", *La Stampa*, 25 Ağustos 1922, s.4.

[50] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s.267. Andrew Mango, *Atatürk*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 2007, s.396.

[51] *TBMM ZC,* Devre.I, C.23, İçtima Senesi. 3, 112.İçtima, 4 Ekim 1922, s. 264-266.

[52] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.728, 9 Ağustos 1922, s.919-920. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.733, 13 Ağustos 1922, s.923.

Fransız Hükümeti Ağustos sonunda konferansın Venedik'te toplanmasını kabul etmekle birlikte birtakım şartlar öne sürmekten de geri durmamaktadır.[53] Lord Curzon, Anadolu'daki savaşın sonlandırılması için bir barış konferansının en kısa sürede Venedik'te toplanması için talimat vermekte, ateşkes ve barış için genel prensiplerin Mart 1922 sonunda Paris'te belirlenmiş olduğunu belirtmektedir.[54] İtalyan diplomasisi ise Sevr Antlaşması'nın yenilenmesi anlamına gelecek böyle bir konferansın yapılmasından daha çok böyle bir konferansın Venedik'te ve İtalya'nın arabuluculuğu ile yapılmasına daha çok önem vermektedir.[55] Yunan Hükümeti'nin umudu ise Yunan ordusunun Anadolu'da daha fazla kalması için Londra'dan temin edilecek kaynaklardadır.[56]

Londra ve Paris'te yaptığı görüşmelerde istenilen sonuçları elde edemeyen TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Fethi Bey, Büyük Taarruz başladıktan sonra, Roma'ya gitmek üzere 2 Eylül 1922 tarihinde geldiği Torino'da gazetecilere yaptığı açıklamada; İtilaf devletleri tarafından 26 Mart 1922 tarihinde yapılan ateşkes ve barış teklifinin TBMM Hükümeti tarafından dikkatle incelendiğini ve buna karşılık olarak görüşmeler için İzmit'te bir konferans toplanmasını teklif ettiklerini, bu yaklaşımın İtalya ve Fransa tarafında kabul görmesine rağmen İngiliz Hükümeti'nin karşı çıkması sebebiyle cevap alınamadığını, bu sefer ateşkes ve barış sürecini hızlandırmak için Londra ve Paris'te görüşmelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gelmiş bulunduğunu ancak İngiliz Hükümeti temsilcileri ile görüşmesinin engellediğini, bundan sonra İtalyan Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak üzere Roma'ya gitmekte olduğunu, bu görüşmelerden umutlu olduğunu belirtmektedir.[57] Bundan sonra Fethi

[53] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.742, 28 Ağustos 1922,s. 933-934.
[54] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.744, 28 Ağustos 1922,s. 935.
[55] Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, s. 287.
[56] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.741, 27 Ağustos 1922, s. 933.
[57] "La Missione del Ministro dell'Interno di Angora a Roma", *Gazzetta di Venezia*, 3 Eylül 1922. "Notevoli Dichiarazioni di Fethi Bey", *La Stampa*, 3 Eylül 1922.

Bey, İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer ile görüşmelerde bulunmak üzere Roma'ya gidecektir.[58]

3.İtalyan Kamuoyunda Büyük Taarruz ve Sonrası Gelişmelerin Yansımaları

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'daki Yunan işgalini sona erdirecek genel bir taarruzla ilgili kararını aslında 1922 Haziran ayı ortalarında kesin olarak vermiş bulunmakla birlikte Türk ordusunun taarruz hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde ve dünyanın gözünden gizlenerek yürütülmektedir.[59] Türk ordusunun asıl kuvvetini düşman cephesinin Afyonkarahisar güneyinde uzanan sağ kanadı karşısında toplamak suretiyle oluşturulacak sıklet merkezi ile yapılacak baskın tarzında saldırıya dayanan taarruz planı, düşmanı çabuk ve kesin olarak yok edecek bir meydan savaşı yapılmasını öngörmektedir. Mustafa Kemal Paşa, taarruz planı[60] üzerinde Akşehir'de cephe komutanları ile yaptığı görüşmede gerekli değişikleri yaptırmış ve 20 Ağustos 1922 tarihinde taarruzun 26 Ağustos 1922 sabahı başlatılması emrini Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa'ya vermiştir.[61]

Bu dönemde İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sir H. Lamb tarafından hazırlanan ve Curzon'a iletilen raporda; 17 Ağustos 1922 tarihinde Mersin'den İzmir limanına gelen bir İtalyan gemisinde Mustafa Kemal güçlerine uçak teslim etmek üzere Ankara'ya giden ve dönen İtalyanların bulunduğu, bu İtalyanlardan alınan bilgilere göre; Mustafa Kemal güçlerinin Eskişehir önlerinde başarılı olacak büyük bir taarruz için hazırlanmakta oldukları bildirilmektedir.[62] Bu raporda Türk ordusu hakkında verilen istihbarat bilgilerinin; asıl taarruzun olacağı Afyon bölgesine değil, yanıltıcı taarruzun yapılacağı Eskişehir

[58] "Intervista con Gelalettin Arif Bey", *Il Giornale d'Italia*, 6 Eylül 1922. "Conversando Col Rappresentante del Governo di Angora", *La Stampa*, 6 Eylül 1922. "Dichiarazioni del Rappresentante di Angora", *Il Popolo d'Italia*, 6 Eylül 1922, s.6.

[59] Atatürk, *Nutuk*, s. 487.

[60] Bu taarruz planına "Sad Hareketi" adı verilmiştir. Bu isim taarruzun sıklet merkezinin karşısındaki Sandıklı kelimesinin Osmanlıca ilk harfi olan Sad'tan gelmektedir. Sad Planı ilk olarak 1921 sonbaharında Batı Cephesi komutanlığı tarafından hazırlanmış, Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmeleri ve ilgili komutanların istişareleri ile zaman içinde geliştirilerek son şeklini almıştır. Bkz. Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, Ulusal Kurtuluş Savaşı, C.II, Milliyet yay., İstanbul 2011, s.217-219.

[61] Atatürk, *Nutuk*, s.491-493.

[62] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.738, 21 Ağustos 1922, s.930-931.

bölgesine ait olduğu görülmektedir. Bu durum Türk tarafının taarruzun yer ve zamanını gizlemekte ne kadar başarılı olduğunu dair bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta; 26 Ağustos 1922 tarihinde başlamış olan taarruzu, başka güçlerin araya girerek düşmanı yıkımdan kurtarma girişimlerinde bulunmalarına meydan vermemek için, yayımlanan resmî tebliğlerde önemli bir savaş gibi göstermekten özellikle kaçınıldığını, Başkomutan Meydan Savaşı sonuçlandırılıncaya kadar bu tutumun devam ettirildiğini kaydetmektedir.[63]

Hazırlıklarını ve intikallerini büyük bir gizlilik içinde tamamlayan Türk ordusu, 26 Ağustos 1922 sabahı güçlü bir topçu ateşi desteği altında sıklet merkezi Afyon güneyinde olmak üzere genel ve kesin sonuç alıcı taarruza başlamış ve 27 Ağustos 1922 tarihinde yarma bölgesini ele geçirmiştir. Yunan ordusu Sincanlı Ovası'ndan kuzey ve batı istikametinde geri çekilirken, Türk ordusu 27 Ağustos 1922 akşamı Afyon'u ele geçirmiş bulunmaktadır.[64]

Büyük Taarruz öncesi ve sonrası dahil olmak üzere meydana gelen önemli siyasal ve askerî gelişmeler, İtalyan kamuoyunda özellikle 31 Ağustos 1922 tarihinden itibaren basında yer alan haberlerle giderek daha sıklıkla gündeme gelmekte, Anadolu'daki savaşın sonlandırılması ve sonrası için ne yapılacağı konusu ön plana çıkmaktadır. Bu sıralarda Anadolu'daki temaslarını tamamlayarak Londra'ya dönen General Townsend'in yaptığı açıklamalar La Stampa gazetesinde yer almaktadır. Townsend, Türk ordusu, komuta heyeti ve subaylarının durumunun çok iyi olduğunu belirtmekte, Türk genelkurmayının Avrupa'daki diğer ülkelerden farklı olmadığını kaydetmekte ve Napolyon'un meşhur sözünü de hatırlatmaktadır: "*Türkler öldürülebilirler ancak mağlup edilemezler.*"[65]

İtalyan basınında Türk taarruzuna ilişkin ilk haberler 27 Ağustos 1922 tarihinde Il Messaggero gazetesinde yer almaktadır. Buna göre

[63] Atatürk, *Nutuk*, s.494. İncelediğimiz döneme ait İtalyan basını ve İngiliz arşiv belgelerinde Büyük Taarruz ile ilgili bilgilerin Başkomutan Meydan savaşı sonrasında arttığı ve netleştiği görülmektedir.

[64] İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), 5.Baskı, Bilgi yayınevi, Ankara 2018, s. 274-275.

[65] "Le Condizioni dell'Esercito Turco", *La Stampa*, 25 Ağustos 1922, s.4.

Atina'da Yunan genelkurmayı tarafından 25 Ağustos 1922 tarihinde yapılan bir açıklamada; Türk kuvvetleri tarafından Bilecik bölgesinde yapılan taarruzun geri atıldığı bilgisi verildiği belirtilmektedir.[66] Il Messaggero gazetesi, Atina kaynaklı 28 Ağustos 1922 tarihli haberde; Afyonkarahisar cephesinde iki noktadan güçlü bir Türk taarruzunun başladığı ancak bunların geri püskürtülemediği haberini yayımlamaktadır.[67]

İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Charles Henry Bentinck tarafından 29 Ağustos 1922 sabahı Lord Curzon'a gönderilen raporda; Yunan Genelkurmay Başkanlığı tarafından 28 Ağustos 1922 tarihinde yayımlanan resmî tebliğde; kuvvetli topçu ateşi desteğindeki Türk ordusunun 10 tümen gücünde bir kuvvetle Afyon güneyinden Yunan mevzilerine taarruz başlatmış olduğunun bildirildiğini kaydedilmektedir. Bentinck, ayrıca 29 Ağustos 1922 tarihinde Yunan Genelkurmay Başkanlığı tarafından Atina'da askerî ataşelere verilen gizli brifingte; Türk ordusunun sıklet merkezi Afyon güneyinden olmak üzere taarruz başlattığı, ayrıca Afyon kuzeyinden de tespit taarruzu yapıldığı, bu durumda cepheye 25 km uzaklıkta olan Yunan ihtiyat kolordusunun devreye giremediği, Yunan 1. ve 2. Kolordusu'nun fazla insan ve malzeme kaybına uğramadan geri çekilerek yeni bir savunma hattı oluşturduğu, Eskişehir-İzmit bölgesinde 7 Türk tümeni karşısında bulunan 3. Yunan Kolordusu'nun yerini muhafaza edecek güce sahip olduğunu açıkladığını bildirmektedir. Bentick ayrıca, Türk ordusunun İtalya'dan alınan *Spad* uçakları sayesinde Yunanların istihbarat yapmasını engellediği, Yunan süvarisinin sayısal yetersizliği nedeniyle karadan keşif yapamamış olduğu, Yunan ordusunun hazırlıksız yakalandığı bilgisinin verildiğini ifade etmektedir. Bu bilgilendirme karşısında İngiliz askerî ataşe tarafından Yunan ihtiyat kuvvetlerinin devreye girmemesi durumunda düzenli bir geri çekilme yapılamayacağı değerlendirmesinde bulunulmaktadır.[68]

---

[66] "Attaco Turco e Contrattaco Greco", *Il Messaggero*, 27 Ağustos 1922. Bu saldırının Türk ordusu tarafından asıl taarruz yeri konusunda Yunanları yanıltıcı bir eylem olarak yapılmış bir hareket olduğu anlaşılmaktadır.

[67] "L'Inizio dell'Offensiva Turca", *Il Messaggero*, 29 Ağustos 1922.

[68] *DBrFP,* 1/XVII, Belge.745, 29 Ağustos 1922, s.936-937. Belgenin 2 numaralı dipnotunda General Harington tarafından yapılan bir yorumda; İtalyanların

Bentinck, 29 Ağustos 1922 tarihinde Curzon'a gönderdiği bir diğer raporunda; Lloyd George'un 4 Ağustos 1922 tarihinde yaptığı ve Yunan kamuoyunda büyük umutlar yaratan konuşmanın etkisiyle meydana gelen hava sebebiyle, Yunanların İngiltere'den fiili yardım beklemekte olduklarını kaydetmektedir. Bentinck, ayrıca Lloyd George'un "*Helenizm rüyasının henüz gerçekleşmemiş olduğunu*" ifade etmiş olmasının, Yunan kral ve kraliçesinin kehanete uygun olarak Ayasofya'da Bizans imparatoru ve imparatoriçesi olarak taç giyeceği inancını teşvik ettiğini belirtmektedir. Yunanların yaklaşık bir yıl önce kendilerini İngilizlerin ellerine bırakmış olduklarını ancak bunun barışı getirmediğinin Başbakan Gunaris tarafından sıklıkla dile getirilmekte olduğunu ifade eden Bentinck, Yunanların sadece İngilizlere güvenmekte olduklarını, Fransızları açık İtalyanları ise gizli düşman olarak gördüklerini ifade etmektedir.[69]

Il Messaggero gazetesinde Atina'dan 27 Ağustos akşamı yapılan resmî açıklama haberleştirilmekte; 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk ordusunun 10 tümen gücünde ve çok güçlü bir topçu ateşi desteğinde Afyon güneyinde yoğunlaşan taarruza başladığı ve savaşın devam ettiği kaydedilmektedir.[70] Il Popolo d'Italia gazetesinde 30 Ağustos 1922 tarihinde yer alan haberlerde; 26 Ağustos 1922 tarihinde 10 tümenlik bir kuvvet ve güçlü bir topçu desteği altında başlayan Türk taarruzunun kesintisiz olarak devam etmekte olduğu belirtilmektedir.[71] Il Popolo d'Italia gazetesinde 30 Ağustos 1922 tarihinde yer alan bir diğer haberde ise Yunanların Afyonkarahisar'ı tahliye ederek çekildikleri, Atina kaynaklı resmî bir açıklamaya dayanılarak verilmektedir.[72] Il Messaggero gazetesinde Atina'dan 29 Ağustos akşamı yapılan açıklamaya göre, Afyon'un Türklerin eline geçtiği, Yunan ordusunun Afyon batısında yeni bir savunma hattına çekildiği haberi verilmektedir.[73] Bu arada Türk taarruzu giderek gelişmekte ve

gönderdiği uçaklar, silah, cephane ve askerî malzemenin Kemalist kuvvetlerin muharebe gücünü artırdığı, Yunanların bundan olumsuz etkilendiği kaydedilmektedir.

[69] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.748, 29 Ağustos 1922, s.939-941.

[70] "Dieci Divisioni Turco all'Attacco", *Il Messaggero*, 29 Ağustos 1922.

[71] "L'Esercito Turco Riprende L'Offensiva", *Il Popolo d'Italia*, 30 Ağustos 1922, s.4.

[72] "I Greci Scembrano Affium Karakissar", *Il Popolo d'Italia*, 30 Ağustos 1922, s.4.

[73] "I Greci Battuti dai Turchi", *Il Messaggero*, 30 Ağustos 1922.

30 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar'da Başkomutan Meydan Muharebesi ile savaşın kaderi çizilmektedir.[74]

Il Giornale d'Italia gazetesinde 31 Ağustos 1922 tarihinde yer alan haberlerde; İstanbul'daki yüksek komiserler Venedik'te yapılacak konferansa hazırlanırken, Anadolu'daki sessizliğin top sesleri ile yırtıldığını, Afyonkarahisar'da başlayan saldırının genel bir taarruz olup olmadığının henüz bilinmediğini kaydedilmektedir. Gazetede ayrıca Türkler tarafından İznik bölgesinde 20 km. genişlikte bir cephe üzerinden bir taarruz başlatıldığı belirtilmekte, Ankara tarafından yapılan açıklamada bunun genel bir taarruz olmadığı, ancak Bursa'yı hedef alan bir saldırı olduğunun iletildiği ifade edilmektedir.[75]

Avanti gazetesinde 31 Ağustos 1922 tarihinde yer alan haberlerde; Ankara kaynaklı bilgilere göre Kocaeli bölgesinde gelişen harekât sonucunda Yunan ordusunun kuşatılma tehlikesi karşısında olduğu, bölgesel bir savaş gibi görünse de Ankara'da Türk ordusunun bu hareketinin genel bir taarruz anlamına geldiğinin değerlendirildiği, Türk taarruz kollarının Bursa yönünde ilerlemekte olduğu, bu hareket tamamlanırsa Yunan ordusunun çembere alınma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı bildirilmektedir.[76] Avanti gazetesinde 31 Ağustos 1922 tarihinde yer alan Atina ve Londra kaynaklı haberde; Türklerin 200.000 kişilik bir kuvvetle taarruza devam ettiği, İzmir'e giden demiryolunda çok önemli bir kavşak olan Afyonkarahisar'ın Türklerin eline geçtiği, Yunan ordusunun büyük bir kısmının İzmir istikametinde çekilmeye çalıştığı, durumun Yunanlar bakımından çok tehlikeli olduğu haberleştirilmektedir.[77]

Il Messaggero gazetesinde Ankara'dan 30 Ağustos akşamı alınan bilgilere göre; Kemalist kuvvetlerin hazırlıklarını tüm dünyaya karşı büyük bir gizlilik içinde yürüttükleri kesin sonuç aşmaya yönelik taarruzun gelişerek devam ettiği haberi yer almaktadır.[78] Il

[74] Mustafa Kemal Paşa bu savaşa "Rum Sındığı" adını vermektedir. Bkz. Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.564

[75] "La Nuova Guerra Oriente", *Il Giornale d'Italia*, 31 Ağustos 1922. "L'Ala Destra Ellenica", *Il Giornale d'Italia*, 31 Ağustos 1922.

[76] "Le Forze Greche Minnacciate D'Accerchiamento", *Avanti*, 31 Ağustos 1922, s.4.

[77] "Grave Sconfitia Greca in Asia Minore", *Avanti,* 31 Ağustos 1922, s.4.

[78] "Gravi Perdere Greche in Asia Minore", *Il Messaggero*, 1 Eylül 1922.

Messaggero gazetesinde 1 Eylül tarihinde yer alan haberde; Türk kuvvetlerinin 200.000 mevcutlu bir ordu ile taarruza başladığı, binlerce ifade edilen miktarda ölü, yaralı ve esir veren, silah ve askerî malzeme kaybına uğrayan Yunanların ilk safhada Afyon'dan 60 km. geri çekildikleri, Trakya'dan takviye güç getirmek istedikleri belirtilmektedir.[79]

Avanti gazetesinde 1 Eylül 1922 tarihinde yer alan haberlerde; Türk ordusunun tüm cephelerde ilerlediği ve 70 km.lik derinliğe ulaştığı, Eskişehir'in Türk süvarileri tarafından ele geçirildiği, savaşın Yunan ordusu için bir felaket haline geldiği, Afyon'da zor durumda olan Yunanların Trakya'dan Anadolu'ya birliklerini geçirmeye karar verdiği, Yunan Savaş Bakanı Theotekis ve İçişleri Bakanı Stratus'un 31 Ağustos 1922 tarihinde İzmir'e gitmek üzere Atina'dan hareket ettikleri ifade edilmektedir.[80]

Il Messaggero ve Il Paese gazeteleri Atina'dan 1 Eylül 1922 tarihinde alınan bilgilere göre; 26 Ağustosta başlayan Türk taarruzu Eskişehir cephesinde durdurulmasına karşılık Afyon cephesinde gelişerek devam etmektedir. Ankara kaynaklı haberde ise Türk taarruzunun tüm cephelerde devam etmekte olduğu, taarruz kollarının Bursa ve Uşak istikametinde ilerlediği, Yunanların büyük kayıplara uğrayarak geri çekilmeye devam ettikleri yer almaktadır.[81]

Avanti gazetesinde 2 Eylül 1922 tarihinde yayımlanan baş makalede; Türk-Yunan savaşının ardında Batı emperyalizminin Türkiye üzerindeki amaçları olduğu, İngiliz silah üreticileri ve petrol şirketlerinin çıkarları doğrultusunda Yunanlara sempatik davranarak İzmir çevresinde serbest bir devlet yaratmak istedikleri, ancak kısa bir ateşkes döneminden sonra başlayan savaşta 40.000 Türk'ün 100.000 Yunan'ı mağlup ettiği, Osmanlı borçlarının %70'ini vermiş olan Fransa'nın artık Türklerden özür dilediği belirtilmektedir.[82]

---

[79] "I Greci Ripiegano", *Il Messaggero*, 1 Eylül 1922.

[80] "I Soliti…Successi Greci in Asia Minore", *Il Paese*, 1 Eylül 1922, s.5. "Il Disastro Militare Greco in Asia Minore", *Avanti*, 1 Eylül 1922. "Richiamo di Truppe dalla Tracia", *Avanti,* 1 Eylül 1922. "Ministri Greci in Sopraluogo", *Avanti*, 1 Eylül 1922.

[81] "L'Offensiva Turco Continuo Il Ripiegamente Greco", *Il Messaggero*, 2 Eylül 1922. "L'Avanzata Turca in Asia Minore", *Il Paese*, 2 Eylül 1922.

[82] Sticus, "Ideali e Realta", *Avanti*, 2 Eylül 1922.

4.İtalyan Basınında Türk Ordusunun Takip Harekâtı Dönemindeki Gelişmelerin Yansımaları

İngiliz Büyükelçi Bentinck, 2 Eylül 1922 tarihinde Atina'dan Lord Curzon'a gönderdiği raporunda; cepheden gelen haberlerin oldukça kötü olduğunu, Yunan kolordularının bir savunma hattı oluşturmak üzere Uşak önlerinde birleşemediğini, Yunan ordusunun moralini kaybetmiş olduğunu ifade etmektedir. Bentinck, Yunan Dışişleri Bakanı Baltatzis tarafından kendisine; Yunan ordusunun Türk taarruzuna karşı koyabilecek bir durumda olmadığını, Yunan Hükümeti'nin 2 Eylül 1922 tarihinde çok gizli olarak İngiltere'ye başvurarak ateşkes yapılması için aracı olmasını talep ettiğini rapor etmektedir. Bentinck 31 Ağustos 1922 tarihli raporunda; tamamen gafil avlanan Yunan Genelkurmay Başkanlığı'na karşı büyük bir öfke olduğunu, Gunaris'in Anadolu'nun tamamen tahliye edilmesini istediğini kaydetmektedir.[83] Bentinck, ayrıca Yunan Hükümeti tarafından daha önce Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa tarafından barış görüşmelerinin başlaması için şart olarak belirtilen Anadolu'nun tamamen tahliye edilmesi şartını kabul etmeye hazır olduğunu bildirmektedir.[84]

Lloyd George ve Lord Curzon Yunanlara paniğe kapılmamalarını tavsiye etmekte, İzmir dışında Türklerin durdurulması halinde daha iyi koşullarda ateşkes yapılabileceğini bildirmektedir. İngilizler bu arada Yunanların ateşkes talebini 3 Eylül 1922 tarihinde İtalya ve Fransa'ya iletmişlerdir. Buna karşılık olarak Fransızlar ateşkes için Anadolu'nun tahliye edilmesi gerektiğini belirtirken, İtalyanlar cevap dahi vermeyeceklerdir. Lord Curzon, 4 Eylül 1922 tarihinde İtalyan ve Fransız hükümetlerinden daha fazla kan dökülmeden ateşkes sağlanması konusunda çaba göstermelerini istemekte, bu çalışmalara Papa da katılmaktadır.[85]

La Stampa gazetesinde 5 Eylül 1922 tarihinde yer alan haberde; Fransız Hükümeti'nin İngilizlerin ateşkes teklifine olumlu cevap verdikleri, ateşkes için Ankara, Atina ve İstanbul'da girişimlerde bulunmak üzere diplomatlarına talimat verdiği bilgisi yer

[83] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.754, 2 Eylül 1922, s.946.
[84] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.755, 2 Eylül 1922, s.947. *DBrFP*, 1/XVII, Belge.756, 2 Eylül 1922, s.947-948.
[85] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* s.267.

almaktadır.[86] Il Messaggero gazetesinde yer alan haberde; Yunan resmî makamları tarafından da kabul edildiği üzere Dumlupınar'da büyük bir yenilgiye uğrayan, Türk süvari ve uçakları ile sürekli olarak baskı altında tutulan Yunan ordusunun 150 km. geri çekildiği, özellikle Anadolu'da yaşayan ve Yunan ordusuna katılmış olan Rumlardan çok sayıda firar olduğu, Yunan kamuoyunda ise Anadolu'nun tamamen tahliyesi düşüncesinin öne çıktığı belirtilmektedir.[87] Il Popolo d'Italia'da yer alan haberde; Türk ordusunun kesin zaferinin resmî olarak teyit edilmiş olduğu, Yunan ordusunun 130 km. geriye itilmiş olduğu, Türk süvarilerinin ve uçaklarının Yunan ordusunu izlemeye devam ettiği, Uşak şehrinin Türk ordusu tarafından alınmış olduğu belirtilmektedir.[88] La Stampa gazetesinde Yunan Hükümeti tarafından İngiliz Hükümeti'ne Yunanların Anadolu'yu tamamen boşaltılması ve Türk taarruzu karşısında tehlikeli bir duruma düşmüş bulunan Yunan kuvvetlerinin tahliyesi için ateşkes yapılması gerektiğinin bildirildiği haberi bulunmaktadır.[89]

Avanti gazetesinde Paris'teki Türk misyonu tarafından 4 Eylül 1922 tarihinde yayımlanan bir tebliğ yer almaktadır. Tebliğde yer alan hususlar şöyledir: "*26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz kesintisiz olarak devam etmiş ve 5.günün sonunda Yunan ordusunun büyük bir kısmı imha edilmiştir. Düşmana ait büyük miktarda silah, cephane ve askerî malzeme ele geçirilmiş olup bunların arasında 150 adet top da bulunmaktadır. Takip harekâtı devam etmektedir*."[90]

La Stampa gazetesinde 5 Eylül 1922 tarihinde yer alan yorumda; Anadolu'daki Yunan felaketi ve tehlikeli gelişmelerin İngiltere'nin Doğu politikasının değişmesine ve özellikle Filistin, Mezopotamya ve Mısır'da izlemekte olduğu politikalarının tehlikeye düşmesine neden olduğu belirtilmektedir. İngiltere'nin Roma ve Paris nezdinde ateşkes

[86] "L'Adesione Francese", *La Stampa*, 5 Eylül 1922.

[87] "I Greci Ritirano per Centocinquanta Chilometri", *Il Messaggero*, 3 Eylül 1922. "Una Battaglia a Usciak", *Il Messaggero*, 3 Eylül 1922.

[88] "La Guerra in Asia Minore", *Il Popolo d'Italia*, 5 Eylül 1922, s.6.

[89] "La Grecia Risoluta A Sgombrare L'Asia Minore", *La Stampa*, 5 Eylül 1922, s.5.

[90] "I Turchi Confermano La Loro Vittoria", *Avanti,* 5 Eylül 1922.

için girişimlerde bulunduğu ifade edilen yorumda, Türklerin taarruzunun kararlı bir şekilde devam ettiği, İzmir'in Yunanlar tarafından tahliye edilmekte olduğu belirtilmektedir. [91]Il Paese gazetesi, Yunan ordusunun dağıldığını, Türk ordusunun büyük bir düzen içinde ilerlemekte olduğunu ve Bursa kapılarına dayandığını, Yunan Hükümeti tarafından ateşkes istendiğini haberleştirmektedir.[92]

La Stampa'da 6 Eylül 1922 tarihinde yer alan başmakalede; Yunanların Anadolu'da uğradıkları büyük yenilgi sonrasında geri çekilmekte olmaları karşısında, Ksenophon'un meşhur eseri *Anabasis*[93]*-On Binlerin Dönüşü*'ne atıf yapılmaktadır.[94] La Stampa gazetesinde ayrıca Yunanların büyük bir hızla geri çekilmesi adeta bir "*Yunan maratonuna"* benzetilmektedir.[95] La Stampa gazetesinde, Uşak şehrinin Türk ordusu tarafından geri alındığı, Yunan kuvvetlerinin Salihli üzerinden İzmir'e doğru çekildikleri, Türk kuvvetlerinin kesintisiz olarak Yunan kuvvetlerini takip ettiği, Yunanların Afyon, Kütahya ve Eskişehir'de ciddi miktarda personel kaybına uğradığı, çok miktarda askerî malzeme ve ağır silahlarını terk ettikleri, Türk kuvvetlerinin büyük bir düzen içinde ilerlemeye devam ettikleri, bu arada İngilizlerin *Iron Duke* zırhlısını İzmir Limanı'na gönderdikleri belirtilmektedir.[96]

Türk zaferinin İtalyan kamuoyuna yansımasından sonra Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilcisi Celalettin Arif Bey tarafından 5 Eylül 1922 tarihinde İtalyan gazetecilere verilen mülakatlarda; Roma'ya geldiğinden beri her fırsatta Anadolu'nun Yunan ordusunun mezarı olacağını ifade etmiş olduğunu, nitekim Yunanların Afyon'da 14 ayda hazırlamış oldukları mevzilerin 24 saat içinde Türk ordusu tarafından ele geçirildiğini, Türkiye'nin daha fazla kan dökülmemesi için taarruzu bugünlere kadar ertelemiş olduğunu ifade etmektedir. TBMM

[91] "La Catatstrofe Militare della Grecia", *La Stampa*, 5 Eylül 1922.

[92] "Le Truppe di Kemal Pascia Alle Porte di Brussa", *Il Paese*, 6 Eylül 1922.

[93] *Anabasis*: M.Ö. 401-399 yıllarında Pers prensi Kyros'un iktidarı ele geçirmek için için ağabeyi II.Artakserkes'e karşı başlattığı savaşa katılan Helen paralı askerlerinin bu savaşın kaybedilmesi sonrasında Anadolu'nun büyük bir kısmını kat ederek Helenistan'a dönüş hikayesinin anlatıldığı ve bu sefere katılan yazar ve paralı asker Ksenophon'un hatıralarını kapsayan bir eserdir. Detay için bkz. Ksenophon, *Anabasis, On Binlerin Dönüşü*, (Çev. Sinem Ceviz), Parola yay., İstanbul 2014.

[94] "L'Anabasi" *La Stampa*, 6 Eylül 1922.

[95] "La Maratona Ellenica", *La Stampa*, 6 Eylül 1922.

[96] "Smirne in Pericolo", *La Stampa*, 6 Eylül 1922.

Hükümeti'nin Nisan 1922 başından itibaren İtilaf Devletleri'ne iki kez nota göndererek Anadolu'nun tahliyesi ve ateşkes anlaşması imzalanmasını talep ettiğini ancak İngiltere'nin olumsuz yaklaşımı nedeniyle ateşkes için bir sonuç alınamadığını kaydeden Celalettin Arif Bey, İçişleri Bakanı Fethi Bey'in bu konularda İngiliz makamları ile görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya gitmesine rağmen hiçbir İngiliz yetkili ile görüşemediğini, aynı dönemde Lloyd George'un 4 Ağustos 1922 tarihinde yaptığı ünlü konuşmasıyla Yunanları savaşa teşvik ettiğini, bu koşullarda Türkiye'nin silahlara başvurmak zorunda kaldığını belirtmektedir.[97]

La Stampa gazetesinde Bursa ve Alaşehir'in Yunanlar tarafından terkedildiği ve Türk ordusunun kontrolüne geçtiği belirtilmektedir.[98] Il Giornale d'Italia gazetesinde 7 Eylül 1922 tarihinde yer alan haberde; ateşkes tekliflerine karşılık Türklerin bu safhada ileri hareketlerini durdurmak istemediklerini, ancak bağımsızlıklarını esas alan ve kazanımlarını koruyacak mantıklı önerilere kabul etmeye hazır oldukları yorumu yapılmaktadır.[99]

Il Popolo d'Italia gazetesinde 7 Eylül tarihinde yer alan haberde; 26 Ağustos'ta başlayan Türk taarruzu neticesinde Yunan ordusunun Afyon ve Eskişehir'de konuşlanmış olan iki ana grubunun birbirinden ayrıldığını, Afyon grubunun taarruzun ilk gününden itibaren dağılmaya ve geri çekilmeye başladığını, Dumlupınar'daki yenilgi sonrasında Alaşehir yönünde çekilmeye çalıştığı, Eskişehir grubunun ise dağılarak dağlık Domaniç bölgesinde yaya olarak mağlup ve enterne bir duruma geldiğini belirtmektedir.[100]

Il Paese gazetesi, Yunan yenilgisinin mutlak ve önlenemez olduğunu ancak Londra ve Paris'te savaşı durdurmak için nota alışverişleri yapılmakta olduğunu kaydetmektedir.[101]

La Stampa gazetesinde 8 Eylül 1922 tarihinde yer alan haberde; İstanbul'daki Türkler tarafından zaferin kutlanmakta olduğu, her

[97] "Intervista con Gelalettin Arif Bey", *Il Giornale d'Italia*, 6 Eylül 1922. "Conversando Col Rappresentante del Governo di Angora", *La Stampa*, 6 Eylül 1922. "Dichiarazioni del Rappresentante di Angora", *Il Popolo d'Italia*, 6 Eylül 1922, s.6.

[98] "Brusa e Alascehir Sono Cadute", *La Stampa*, 7 Eylül 1922.

[99] "Le Condizioni dei Vincitori per La Pace", *Il Giornale d'Italia*, 7 Eylül 1922.

[100] "La Disfatta Greca in Asia Minore", *Il Popolo d'Italia*, 7 Eylül 1922.

[101] "La Completa e Irrimediabile Disfatta Grecia", *Il Paese*, 7 Eylül 1922.

yerde Türk bayraklarının asıldığı belirtilmekte, Mustafa Kemal Paşa tarafından Türk ordusunun kesin zafere kadar yani Akdeniz'e ulaşıncaya kadar ileri hareketine devam edeceğinin açıklandığı kaydedilmektedir. Aynı gazetede Yunan Kralı Konstantin'in muhtemelen Atina'dan kaçmış olduğu da belirtilmektedir.[102].

Il Messaggero, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafını da yayımladığı 8 Eylül 1922 tarihli sayısında; Türk kuvvetlerinin İzmir'e 25 km. mesafede olduğu, Yunanların 26 Ağustosta başlayan taarruzda toplam kaybının 35.000 ölü, 15.000 esir olmak üzere toplam 100.000'in üzerinde olduğunu belirtmektedir.[103] Avanti gazetesinde, muzaffer Türk ilerleyişinin bütün cephelerde devam etmekte olduğu, Türk ordusunun Alaşehir ve Bursa'dan sonra Salihli'ye doğru ilerlemekte olduğu, bu şekilde cepheden 200 km. derinliğe ulaşan Türk süvarilerinin Yunan cephesinin 20 km. arkasında harekat yaptıkları belirtilmektedir.[104] Türk süvarilerinin ani baskınları Yunan askerleri arasında büyük paniklere yol açmakta, askerler bütün ağırlıklarını terk ederek hatta hafif piyade silahlarını dahi atarak mümkün olduğunca hızlı bir şekilde geriye İzmir'e doğru kaçmaya

[102] "Re, Constantino Fuggito da Atene", *La Stampa*, 8 Eylül 1922. "Re Costantino Partito ad Atene", Il Giornale d'Italia, 8 Eylül 1922. Bu arada Yunanistan'da başbakan istifa etmiş ve Kral Konstantin, Kalogheropulos'u yeni hükümeti kurmak üzere görevlendirmiştir. "Il Ministero Greco Dimissionario", *Il Giornale d'Italia*, 9 Eylül 1922. Yunanistan'da Küçük Asya Felaketi adı verilen bu büyük yenilgi, Yunan milletinin nesillerdir içinde besleyip büyütmekte olduğu, "Megali idea" adı verilen ve İstanbul başkent olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu yeniden ihya etme amacına hizmet eden rüyasına kesinlikle son vermiştir. Bu felaket sonrasında Yunanistan'da önemli ekonomik, siyasal ve askerî değişimler meydana gelmiştir. Anadolu'dan Sakız ve Midilli adalarına tahliye edilen askerler arasında Alb.Plastiras ve Alb.Gunatas liderliğinde başlayan isyan bir ihtilale dönüşmüş ve Kral Konstantin 27 Eylül 1922 tarihinde oğlu II. Georgios lehine tahttan ayrılmak zorunda kalmış, hükûmet istifa etmiş ve meclis kapatılmıştır. Bkz. "Come Re Costantino Fu Costretto ad Abdicate", *La Stampa*, 28 Eylül 1922. 28 Eylül 1922 tarihinde Atina'ya gelen İhtilal Komitesi güdümünde kurulan yeni hükümet döneminde Küçük Asya felaketinden sorumlu olduğu değerlendirilen siyasetçi ve askerler yargılanmış, bunlardan aralarında Başbakan Gunaris ve General Hacianestis'in de dahil olduğu altı kişi ölüm cezasına çarptırılmış ve cezaları 28 Kasım 1922 tarihinde infaz edilmiştir. Bkz. Alexander Anastasius Pallis, *Yunanların Anadolu Macerası*, (1915-1922), 2. Baskı, (Çev. Orhan Azizoğlu), YKY yay., İstanbul 1997.

[103] "La Conquista Turca di Smirne Ritenuta Inevitabile", *Il Messaggero*, 8 Eylül 1922.

[104] "Un Avanzata di 200 Kilometri", *Avanti*, 7 Eylül 1922.

çalışmaktadırlar.[105] La Stampa'da büyük bir hızla İzmir'e doğru ilerlemekte olan muzaffer Türk ordusunun süvarilerinin hızının Avrupa'da büyük bir şaşkınlıkla karşılanmakta olduğu belirtilmektedir.[106]

Il Giornale d'Italia'da yayımlanan yorumda, Türk zaferi ve Yunan felaketi sonucunda Sevr Antlaşması'nın bir çini vazo gibi parçalandığını, İzmir'in Türklerin eline geçmek üzere olduğu, Kemalistlerin İzmir'den sonraki hedefinin Doğu Trakya ve Edirne olduğu belirtilmektedir.[107]

Yunan ordusunun bozguna uğraması İtilaf kanadında İngiliz prestijine indirilmiş önemli bir darbe olarak algılanmaktadır. İtalyanlar ekonomik ayrıcalıklarının muhafaza ve mümkünse yeni ayrıcalıkların elde edilmesi peşinde iken Fransızlar daha çok ekonomik ayrıcalıklar ve Osmanlı borçlarının geri alınması konularında endişe duymaktadırlar. İngilizlerin en büyük endişesi ise Türk ordusunun İzmir ve Bursa'dan sonra Çanakkale Boğazı ve İstanbul'a yönelmesi ihtimalidir.[108]

La Stampa gazetesinde yer alan haberde; Türk zaferinin arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın çağdaş generaller arasında önemli bir konuma koyulacak olan stratejisinin ve özenle planlanmış harekâtının başarıyla uygulanması olduğu belirtilmektedir. Gazetede yer alan yoruma göre; Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos taarruzunu o kadar iyi bir şekilde gizlemiştir ki, üç Türk kolordusu Afyon'un güneyinde toplanırken Yunan uçakları havadan keşif ile dahi bu durumu tespit edememiştir. Yunan Genelkurmay Başkanlığı, Türk taarruzunu Eskişehir-Kütahya cephesinde beklemekte olduğundan ve bu sebeple ihtiyat kolordusunu Afyon'dan uzak bir yere konuşlandırdığından, Türk taarruzu sıklet merkezi ile Afyon

[105] İsmet İnönü hatıratında; General Trikupis ile esir düştükten sonra yapmış oldukları görüşmeyi aktarmakta, Türk süvarilerinin düşman gerisindeki faaliyetlerinin Yunan kuvvetlerini nasıl bozduğu, korkuya sebep olduğunun Trikupis tarafından dile getirildiğini anlatmaktadır. Bkz. İnönü, *Hatıralar,* s.279-281.

[106] "Il Rintrono Europeo della Cavalcata Turca su Smirne", *La Stampa*, 9 Eylül 1922.

[107] C.E.Bacchiani, "Dopo Smirne, Adrianopoli", *Il Giornale d'Italia*, 10 Eylül 1922. "L'Imminente Caduta di Smirne", *Il Giornale d'Italia*, 10 Eylül 1922.

[108] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, (1914-1924), (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet yay, İstanbul 1973, s.371-372.

cephesinden başladığında tepki gösterememiştir. Türk ordusu tarafından taarruzdan hemen önce çok şiddetli topçu ateşi ve hava taarruzları yapılmış, Yunanlar zaman zaman karşı koymalarına rağmen dağılmışlar ve ağır silahlarını terk ederek, dağlık bölgelere kaçmak zorunda kalmışlardır.[109]

5.Yunan Ordusunun Sivil Halka Karşı Uyguladığı Vahşet ve Trikupis'in Esir Alınmasına Ait Haberler

Bozgun halinde İzmir'e doğru çekilmekte olan Yunan ordusu geçtiği yerlerdeki Türk köylerini yakmakta ve önüne gelen insanları öldürmektedir. Eskişehir, Uşak ve Kütahya, Manisa, Alaşehir gibi şehir merkezlerini de ateşe veren Yunan ordusunun Bursa'yı da yakması ise son anda engellenmiştir. İtalyan gazetelerinde Yunanların göstermiş oldukları vahşet ve şehirleri yakma eylemleri hakkında oldukça fazla haber bulunmaktadır. Bunlardan bazı örnekler bu bölümde yer almaktadır.

Stefani Ajansı, bozgun halinde geri çekilmekte olan Yunan ordusunun İzmir'de yangınlar çıkarabileceği konusunda genel bir endişenin bulunduğunu kaydetmektedir.[110] Bu aşamada İzmir'deki ABD, İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslar, 6 Eylül 1922 tarihinde Yunan Savaş Bakanı Nikolaos Theotokis'e bir telgraf göndererek İzmir'in Yunanlar tarafından tahliyesi esnasında yakılmaması konusunda garanti verilmesini istemişler ancak buna garanti vermenin mümkün olmadığı cevabını almışlardır.[111]

Bu sırada Türk uçakları tarafından Yunan askerlerine "*köyleri yakmayın"* diye bildiriler atılmasına rağmen köyler yakılmakta, her yerde yağmalamalar görülmektedir.[112] La Stampa gazetesinde savaşı kaybeden Yunanların İzmir'e doğru Uşak, Aydın ve İzmir'de sivil halka karşı işlemiş oldukları şiddet ve insanlık dışı davranışlar ile geri çekilmekte olan Yunan ordusunun sefaleti hakkında Chicago Tribune gazetesinin muhabiri John Clayton tarafından yapılan tespitler yer almaktadır. Clayton tarafından, Aydın'da bir köyde kadın ve

[109] "Mustafa Kemal Gran Generale", *La Stampa*, 12 Eylül 1922.
[110] "I Greci Incendierrebbero Smirne", *La Stampa*, 9 Eylül 1922.
[111] David Walder, *Chanak Affairs*, Hutchinson &Co., London 1969, s.174.
[112] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, 1919-1923, Derlem yay.,İstanbul 2010, s.478.

çocukların bir camiye kapatılarak caminin ateşe verildiği, özellikle Uşak'ın kaybedilmesi sonrasında Yunan vahşetinin arttığı, Batı Anadolu'da birçok köy, kasaba ve şehirlerin yakıldığı belirtilmektedir.[113]

Avanti gazetesinde, Yunanların geri çekilirken yolları üzerindeki köy ve kasabaları ateşe verdikleri, sivil halka karşı şiddet ve kötü muamelelerde bulundukları, İstanbul Hükümeti tarafından da İtilaf devletlerine bir nota verilerek bunun protesto edildiği haberi yer almaktadır.[114] Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilcisi Celalettin Arif Bey tarafından 5 Eylül 1922 tarihinde İtalyan gazetecilere verilen mülakatlarda; Yunan ordusunun Anadolu'da geri çekilirken uyguladığı vahşet, yakma ve yıkma eylemlerine ilişkin olarak şöyle söylenmektedir: "*Bugün bütün dünya Yunanistan'ın Anadolu'da gerisinde bıraktığı harabenin hesabını vermesi gerektiğini bilmelidir.*"[115] Celalettin Arif Bey, Milletler Cemiyeti'ne de başvuruda bulunarak; Yunan kuvvetlerinin Anadolu'da savaşı kaybettikten sonra çekilirken savunmasız sivil halka karşı birçok suçlar işlediğini, katliamlar yaptığını, halkın malını çaldığını bildirmiş ve Milletler Cemiyeti tarafından Yunan Hükümeti'ne baskı yapılarak, sivil halka karşı uygulanan vahşetin engellenmesini talep etmiştir.[116]

Papa, 24 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek Anadolu'daki savaşta sivil ve asker daha fazla kan dökülmemesi için emir vermesi ricasında bulunmakta, ayrıca mültecilerin oldukça zor durumda, sefalet ve acı içinde olduklarını

[113] "Orrori e Miserie della Disfatta Greca da Usciak a Smirne", *La Stampa*, 12 Eylül 1922. Yunanlar bu olaylardan bir yıl önce Sakarya savaşından sonra geri çekilirken de Polatlı, Haymana, Sivrihisar, Mihalıççık, Mahmudiye, Çifteler ve Eskişehir merkez ilçesinde çekilme yolları üzerinde bulunan köylerde de cinayetler işlemişler ve bu yerleşim yerlerini yakmış ve imha etmişlerdir. Savaşta kolordu komutanı olarak bulunan Prens Andreas'ın anılarında bu mezalimin ipuçlarını görmek mümkündür. Bkz. Prens Andre, *Felakete Doğru*, (Çev.Hüseyin Rahmi), Genelkurmay X.Şube yay., İstanbul 1932, s.29-30. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Hüseyin Işık, "Prens Andre'nin İtirafı", *Askerî Tarih Bülteni*, C. 16. S. 30, 1991, s. 95-105.

[114] "La Disastrosa Ritirata Greca", *Avanti*, 8 Eylül 1922.

[115] "Intervista con Gelalettin Arif Bey", *Il Giornale d'Italia*, 6 Eylül 1922. "Conversando Col Rappresentante del Governo di Angora", *La Stampa*, 6 Eylül 1922. "Dichiarazioni del Rappresentante di Angora", *Il Popolo d'Italia*, 6 Eylül 1922, s.6.

[116] "Una Protesta Turca", *Avanti*, 10-11 Eylül 1922.

belirtmekte ve tedbir alınmasını talep etmektedir.[117] Mustafa Kemal Paşa tarafından 27 Eylül 1922 tarihinde gönderilen cevabi telgrafta; kan dökülmesine karşı olduğunu belirtmesinden dolayı Papa'ya teşekkür etmekte, meydana gelen bu felaketlerin sorumlusunun Türk halkı veya Türk ordusu olmadığını, Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunun mağlup olarak geri çekilirken tüm köy ve şehirleri ateşe verdiğini, halka karşı her türlü şiddeti uyguladığını, aynı yöntemlerin halen Trakya'da uygulanmakta olduğunu belirtmekte, bu koşulları meydana getiren Yunan tarafında insani duyguları uyandırmak için girişimde bulunulmasını rica etmektedir.[118] Vatikan'dan Mustafa Kemal Paşa'ya 28 Eylül 1922 tarihinde gönderilen cevapta teşekkür edilmektedir.[119]

Yunan ordusu özellikle Başkomutan Meydan Savaşı'ndaki kesin yenilgi sonrası dönemde Anadolu'da sivil halkı öldürerek ve yerleşim merkezlerini yakıp yakarak İzmir ve Bursa genel istikametlerinde geri çekilirken bir taraftan da kitleler halinde teslim olmaktadır. Il Messaggero ve Il Paese gazeteleri, Türklerin ezici ilerleyişlerinin devam ettiğini, Yunanların 2 Eylül 1922 tarihinde bir günde 400'ü subay olmak üzere 10.000'den fazla esir verdiklerini, esirler arasında General Trikupis ve başka Yunan generallerin de bulunduğunu kaydetmektedir.[120]

Bu dönemde iç bölgelerde yaşayan Rumlar da kıyı bölgelerine yığılmaya başlamışlardır. Anadolu'da yaşayan Rumların büyük bir kısmı askerî durumun bir felaket haline geldiğinden son anlara kadar habersiz bulunmaktadır. Rumların köyleri terk etmesini istemeyen Yunan resmî makamları bu kaçışı engellemek maksadıyla çeşitli tedbirler almaya çalışmakta, Trikupis'in Mustafa Kemal'in ordusunun büyük bir kısmını esir aldığı propagandası yapılmaktadır.[121] Bu

[117] "Appelo del Papa a Kemal Pascia", *La Stampa*, 28 Eylül 1922, s.5.

[118] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, ATAM yay., Ankara 2006, s.493.

[119] "Telegrammi Scambiati fra Il Santa Fede e Kemal Pascia", *La Stampa*, 1 Ekim 1922.

[120] "La Travolgente Avanzata Turca verso Smirne", *Il Messaggero*, 7 Eylül 1922. "Tre Generali, 400 Ufficiali, 10 Mila Soldati Prigionieri", *Il Paese*, 8 Eylül 1922.

[121] Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle,* s.487-488. Avanti gazetesi Atina'dan 5 Eylül 1922 tarihinde aldığı habere göre Trikupis'in esir düştüğünü okuyucularına iletmektedir. "La Guerra Greco-Turco", *Avanti*, 6 Eylül 1922. "Il Nuovo Commandante Greco Catturato dai Turchi", *Il Giornale d'Italia*, 8 Eylül 1922.

sıralarda Mustafa Kemal Paşa, General Trikupis ve General Digenis'in Dumlupınar'da kuşatılmış olan Yunan birlikleri arasında bulunduğunu esir edilmiş olan bir Yunan subayından öğrenmiş ve bu generallerin mutlaka esir alınmasını emretmiştir.[122]

Stefani Ajansı tarafından geçilen habere göre; yeni Yunan komutanı Trikupis'in esir düşmüş olduğu ve Türk karargahında muhafaza edilmekte olduğu, Türk ordusunun İzmir'e 40 km. mesafede bulunduğu belirtilmektedir. Yunan ordusunun geri çekilirken birçok köy ve kasabaları yakıp yıktığı, Salihli güneyinde kuşatılan birçok Yunan askerinin kitleler halinde esir olduğu, Yunan güçlerinin harekatın başından bugüne kadar yaklaşık olarak 50.000 ölü ve 33.000 yaralı verdiği, 15.000 kadar Yunan askerinin ise esir olduğu belirtilmektedir. [123] Il Giornale d'Italia gazetesinde, Kemalistlerin Yunanların ordu komutanı ve kolordu komutanları ile birçok albayı esir almış olduğu, Mustafa Kemal Paşa tarafından esir general ve subaylara büyük bir nezaket gösterildiği belirtilerek, İzmir yolunun artık Türk ordusuna açıldığı, Türk ordusunun çekilmekte olan Yunan askerlerini yakından takip ettikleri haberi yer almaktadır.[124] Yunan Hükümeti, Trikupis ve diğer 5 yüksek rütbeli subayın esir düştüğünü 5 Eylül 1922 tarihinde öğrenmiş ve Küçük Asya kuvvetleri başkomutanlığı görevine General Georgios Polimenakos'u atamıştır. Bu durum 7 Eylül 1922 gecesi yapılan resmî açıklama ile duyurulmaktadır.[125]

Avanti, 8 Eylül tarihli sayısında, La Stampa ise 9 Eylül tarihli sayısında Trikupis'in esir olmasıyla ilgili detayları vermektedir. Buna

""Tricupis Prigionerio?", *Il Messaggero*, 7 Eylül 1922. "Il Nuovo Generalissimo Greco Fatto Prigioniero", *Avanti*, 8 Eylül 1922.

[122] Mustafa Kemal Paşa, esir alınmış olan bir Yunan subayı ile 1. Ordu komuta yerinde bizzat görüşmekte iken Yunan subayı tarafından Yunan generallerin de Dumlupınar'da kuşatma altında bulunan birliklerin arasında bulunduğunu ağzından kaçırması ile durum anlaşılmıştır. Bkz. *30 Ağustos Hatıraları*, (Haz. Nurer Uğurlu), Cumhuriyet yay., İstanbul 2000, s.8-9.

[123] "I Turchi a 40 km da Smirna", *La Stampa*, 8 Eylül 1922.

[124] "La Grecia Chiede L'Intervento dell'Intesa", *Avanti*, 6 Eylül 1922, s.4. "La Grecia Domanda L'Armistizio", *Il Giornale d'Italia*, 8 Eylül 1922. "La Via di Smirne Aperta", *Il Giornale d'Italia*, 8 Eylül 1922.

[125] "La Cattura di Tricupis Confermata da Fronte Ufficiale Greca", *Il Messaggero*, 8 Eylül 1922. General Polimenakos, 6 Eylül 1922 sabahı Velos gemisi ile İzmir'e gelmiş ve burada Hacianestis ve Steryadis ile toplantı yaparak komutayı almıştır.

göre; 3 tümen gücündeki Yunan kuvveti Uşak'a doğru gelmeye çalışırken önlerine çıkan Türk kuvvetleri tarafından engellenmiş ve burada yapılan muharebeler sonucunda Yunan birlikleri dağlık bölgeye doğru dağılmışlar ve parça parça esir alınmışlardır. Trikupis, Uşak'ın düşmesinden hemen sonra 2 Eylül 1922 tarihinde yanındaki 5.000 kişilik bir askerî birlikle teslim olmuştur. Türk karargahına götürülen ve kendisine karşı saygılı davranılan Trikupis, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiş ve kendisine Yunanistan'ın Küçük Asya kuvvetleri komutanı olarak atandığı Mustafa Kemal tarafından söylenmiştir. Trikupis'in İstanbul'da bulunan ailesine telgraf gönderilerek eşinin diğer Yunan subaylarla birlikte esir alındığı ancak sağlıklı olduğu bildirilmiştir. Bu muharebe esnasında bir günde yaklaşık olarak 400 subay ve 12.000 Yunan askeri teslim olmuştur.[126]

General Nikolaos Trikupis hatıratında Uşak yakınlarında esir düştüğünde kendisinin tümgeneralliğe terfi ettirilerek Küçük Asya orduları komutanlığına atandığını Mustafa Kemal Paşa'dan öğrendiğini ifade etmekte, "*Türk ordusunda telsiz vardı ve taarruz esnasında dışarıdan haber alıyorlardı"* diye yorum yapmaktadır.[127] Trikupis, 1952 yılında Yunanistan'da mülakat verdiği Hıfzı Topuz'a şöyle söylemektedir: "*Atatürk beni mert bir askere yakışır bir biçimde karşıladı*."[128]

6.İtalyan Basınında İzmir'in Alınması ve Gazetecilerin Tespitleri

Bu safhada Yunanların İzmir'den kaçışı tam bir panik halinde gerçekleşmekte, Yunan memurlar kitleler halinde gemilere binerek Yunanistan'a hareket etmektedir.[129] Türk ordusunun İzmir'e yaklaşmasıyla 7 Eylülde son Yunan düzenli artçı birlikleri İzmir'den geçerek Sakız adasına tahliye edilmek üzere Çeşme'ye doğru çekilmeye başlamışlardır. Yunanların uyguladığı sansüre rağmen bozgunun öğrenilmesiyle yüzbinlerce asker kaçağı, yerini bırakıp göç

[126] "La Cattura di Tricoupis", *La Stampa*, 9 Eylül 1922. " La Disastrosa Ritirata Greca", *Avanti*, 8 Eylül 1922.

[127] Nikolaus Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık yay., İstanbul 1967, s.103.

[128] Hıfzı Topuz, *Bana Atatürk'ü Anlattılar*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010, s.134.

[129] Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle*, s.487.

yollarına düşen Rumlar İzmir şehrine gelmiş bulunmaktadır. 8 Eylül'de İzmir'de tam bir kargaşa ve panik hali bulunmaktadır. 8 Eylül 1922 akşamı itibarıyla tarihinde İzmir Yunanlar tarafından tamamıyla terkedilmiş, aynı gün Steryadis geride bıraktıkları tarafından lanetlenen ve protesto edilirken linç edilmekten kurtularak *Iron Duke* gemisi ile İzmir'den ayrılmıştır.[130]

İtalyan basınında İzmir'de ikamet eden İtalyan vatandaşlarının güvenliği konusunda da haberler yer almaktadır. İtalyan gazetelerinde, La Stampa, sadece İzmir'de ikamet eden 20.000'den fazla İtalyan kökenli insan bulunduğu, bunların korunması ve gerektiğinde tahliye edilmesi maksadıyla İtalyan Hükümeti tarafından Doğu Akdeniz'de bulunan *Venezia* ve *Solferino* muhriplerinin ivedi olarak İzmir limanına intikal ettirildiği kaydedilmekte, *La Giulio Cesare* dretnotunun da yakında Napoli'den İzmir'e yola çıkacağı bildirilmektedir. Başka bir haberde ise *Vittorio Emanuele* zırhlısının İzmir'e gitmek üzere Taranto'dan hareket ettiği haberi bulunmaktadır.[131] Avanti gazetesinde, sadece İzmir'de 20.000'den fazla İtalyan kökenli insan bulunduğu, bunların korunması ve gerektiğinde tahliye edilmesi maksadıyla Doğu Akdeniz'de bulunan *Venezia* ve *Solferino* muhriplerinin ivedi olarak İzmir limanına intikal ettirildiği kaydedilmektedir.[132]

La Stampa gazetesinde 10 Eylül 1922 tarihinde yer alan haberde İtalyan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra yayımlanan bildiri haberleştirilmekte; İtalyan Hükümeti'nin İzmir'deki İtalyan kökenlileri korumak üzere ilave askerî birlik gönderebileceği, bu tedbirleri diğer ilgili taraflarla mutabakat içinde gerçekleştirmek düşüncesinde olduğu belirtilmektedir. La Stampa'da ayrıca İtalyanların İzmir'i tahliye etmesinin oldukça zor olduğu dikkate alındığında şimdilik İzmir'deki İtalyanları korumak için -daha önce

[130] Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s.265-267.

[131] "Navi Italiane nelle Acqua di Smirne", *Avanti,* 6 Eylül 1922, s.4. "Navi Italiane a Smirna", *Il Giornale d'Italia*, 6 Eylül 1922. "Anche Navi Italiane Andranno a Smirne", *Il Popolo d'Italia*, 6 Eylül 1922."La Giulio Cesare a Napoli", *Il Giornale d'Italia*, 7 Eylül 1922. "La Vittorio Emanuele a Smirne", *Il Messaggero*, 8 Eylül 1922.

[132] "Gli Italiani a Smirne", *Avanti*, 7 Eylül 1922.

Tientsin'de yapıldığı gibi- Konsolos Senni tarafından İzmir'de eski askerlerden meydana getirilen 1.000 kişilik bir birlik kurulmuş olduğu ifade edilmektedir. Il Messaggero gazetesinde ise İtalyan ve Fransızların bu konuda iş birliği yaptıkları ancak Türk askerlerinin İtalyan tebaasına karşı kötü bir davranışta bulunmalarının beklenmediği ifade edilmektedir. [133]

Il Paese gazetesi, Anadolu'daki savaşın sonuna gelindiğini, Kemalist süvarilerin İzmir'e ulaşmış olduğunu, Yunan ordusunun büyük parçalar halinde teslim olduğunu belirtmektedir.[134] Avanti gazetesinde Türk kuvvetlerinin şehre girmek üzere oldukları, Yunan direnişinin tamamen kırılmış olduğu belirtilmektedir.[135] La Stampa gazetesinde, İzmir'de kalan tüm Yunan askerlerinin Türkler tarafından esir alınmış olduğu kaydedilmekte, İzmir içinde önemli bir çatışma yaşanmadığı, şehirde açlık ve tifo salgını tehlikesi olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gelmesinin beklendiği belirtilmektedir.[136]

Avanti gazetesinde Ankara'dan 11 Eylül 1922 tarihinde yapılan resmî açıklama yayımlanmaktadır. Resmî açıklamada; İzmir'in Türk ordusu tarafından kurtarılmış olduğu, şehirde kalan Yunan askerlerinin esir alınmış olduğu, düşmandan çok sayıda silah, cephane ve askeri malzeme ele geçirildiği ilan edilmektedir.[137]

Il Messaggero, Ankara tarafından yapılan resmî açıklama ile İzmir'in Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildiğinin duyurulduğunu kaydetmektedir.[138] La Stampa gazetesinde yer alan haberde Türk ordusunun hızla ilerleyerek İzmir'e girmesi üzerinde yorum yapılmaktadır. Gazetede Mustafa Kemal'in ordusunun düzen içinde İzmir'e girmekte iken Yunan ordusunun "*moral bozukluğu ve karmaşanın korkak bir karışımı"* içinde çekilmekte olduğunu belirtmekte ve şu soru yöneltilmektedir: "*Batı tarafından yıllardan beri barbar olarak nitelendirilen Türkler İzmir'de medeniyet dersi verebilecekler mi?"* Gazetede ayrıca İngiliz kamuoyundaki gelişmeler hakkında da bilgi verilmekte, Lloyd George'un yıllardan beri

[133] " "La Proposta Italiana", La Stampa, 10 Eylül 1922. "Gli Italiani Costituiscono a Smirne", *Il Messaggero*, 10 Eylül 1922.
[134] "La Capitolazione dell'Esercito Greco Disfatto", *Il Paese*, 10 Eylül 1922.
[135] "I Turchi nella Vicinanze di Smirne", *Avanti*, 10-11 Eylül 1922.
[136] "Tutto L'Esercito Greco di Smirne", *La Stampa*, 11 Eylül 1922.
[137] "L'Annunzio Ufficiale dell'Occupazione di Smirne", *Avanti*, 12 Eylül 1922.
[138] "Le Truppe Turche Sono Enrate a Smirne", *Il Messaggero*, 10 Eylül 1922.

izlemekte olduğu Yakın Doğu politikasının yanlış olduğunun İngiltere kamuoyunda da anlaşılmış olduğu ve muhalif basının Lloyd George'u hesap vermeye çağırdığı kaydedilmektedir. The Times gazetesinde Kemalistlerin İstanbul ve Doğu Trakya'yı isteyecekleri, İngiltere'nin Boğazlar ve Trakya'daki menfaatlerinin korunması için hükümetin desteklenmesi gerektiği yorumunun yer aldığı belirtilen haberde, Daily Chronicle gazetesinde yer alan Kemalist zaferin Müslüman dünyası üzerinde yaratacağı etki bilgisine dikkat çekilmektedir. La Stampa'ya göre en gerçekçi yorum ise Labour Daily Herald gazetesinde yer alan; "*güneşte Türklere de bir yer açılması gerek"* cümlesinde yer almaktadır.[139]

Stefani Ajansı tarafından verilen haberde; Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e geldiği, Türk ordusunun Türk halkının coşkusuna karşılık olarak doğru davranışlarda bulunduğunu, İzmir'de şehir içinde düzenin sağlanması için yerel bir polis teşkilatı oluşturulduğunu, Nurettin Paşa'nın İzmir valisi olarak görevlendirilmiş olduğu, Amiral Pepe'nin İtalyan Konsolos eşliğinde şehri ziyaret ettiği, Türk mahallesinden geçerken Türk halkı ve askerlerinin coşkulu bir şekilde alkışladıkları kaydedilmektedir.[140]

Chicago Tribune muhabiri John Clayton tarafından İzmir'den geçilen haberlere göre; İzmir'in Türklerin eline geçmesinden itibaren 48 saat geçmiş olmasına karşılık, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanların İzmir'i işgal ettikleri gün meydana gelen ve bir günde binden fazla Müslümanın öldürüldüğü olayları hatırlayan ve bir misillemeden korkan Hristiyan ahalinin beklediği kötü olaylar gerçekleşmemiştir. Clayton, şehirde çok az miktarda yağmacı olduğunu, bunların çoğunun Türk devriyeler tarafından vurulduğunu, sokaklarda az miktardaki cesedin çoğunluğunun Rum ve Ermeni olmakla birlikte aralarında Türklerin de bulunduğunu, sokaklardaki toplam ölü sayısının 100'ü geçmediğini belirtmektedir. Clayton, Ermeni mahallesinde yeni İzmir valisi ile karşılaştığını, valinin yağmalanan malların geri verilmesi için çaba gösterdiğini ve Yunanların Anadolu'da yaptıkları katliam ve kötü muamelelere rağmen burada

[139] "La Caduta di Smirne", *La Stampa*, 10 Eylül 1922.

[140] "Mustafa Kemal A Smirne", *La Stampa*, 13 Eylül 1922. "Smirne Sotto I Turchi é Traquilla", *Avanti*, 13 Eylül 1922.

misilleme yapılmayacağını ifade ettiğini kaydetmektedir. Clayton ayrıca Türk ordusunun askerlerinin büyük bir disiplin içinde davranmakta olduklarını, Yunanların özellikle son sekiz günde Anadolu'da yakıp yıktıkları, katliam yaptıkları, binlerce ceset bıraktıkları yerlerden geçerek İzmir'e gelmiş olan bu askerlerin davranışlarının oldukça dikkat çekici olduğunu belirtmektedir.[141]

İtalyan basınında İzmir yangını hakkında da haberler yer almakta, soğukkanlı ve tarafsız değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Il Messaggero gazetesinde yer alan haber ve yorumlarda İzmir yangınının kasıtlı olarak çıkarılmadığı, İtalyanların tahliye edildiği ve güvende oldukları, yangından dolayı zarar görmedikleri belirtilmektedir.[142] Il Messaggero gazetesinde yer alan başka bir yorumda Türklerin İzmir'in en zengin ve müreffeh semtini yakarak kaybetmelerinin akla yakın olmadığı, savaşı kazanan taraf olarak insanlık dışı bir hareket yaparak kendi morallerini bozmak istemeyecekleri, ayrıca binlerce insanın evsiz kalmasından en çok Türk yönetiminin zarar göreceği dikkate alındığında, yangını Türklerin çıkarmasının kendi çıkarlarına aykırı olduğu kaydedilmektedir.[143] 21 Eylül 1922 tarihinde Amiral Pepe tarafından yapılan açıklamada İzmir'de her şeyin sakinleştiği, İzmir'de kalan İtalyanlar için durumun sistematik hale geldiği ifade edilmektedir.[144]

7.İtalyan Basınında İtilaf Devletlerinin Büyük Taarruz Sonrası Ateşkes ve Barış Girişimleri

Yunanlar, aslında daha 2 Eylül 1922 tarihinde İngilizlere başvurarak ateşkes için arabuluculuk talebinde bulunmuşlardır. Bu talebin İngilizler tarafından Ankara Hükümeti'ne iletilmesi sonrasında konu Başvekil Rauf Bey tarafından telgrafla 4 Eylül 1922 tarihinde cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu talebe karşılık olarak 5 Eylül 1922 tarihinde verdiği cevapta; Yunan ordusunun Anadolu'da tamamen mağlup edilmiş olduğunu, ateşkes görüşmesinin Trakya için yapılabileceğini, bunun

[141] "La Diplomazia alla Ricerca di Un Soluzione", *Avanti*, 14 Eylül 1922. "Per Le Vie di Smirne Turca", *La Stampa*, 13 Eylül 1922.

[142] "L'Incendino di Smirne Non é Domato", *Il Messaggero*, 16 Eylül 1922. "Nessuna Vittima Italiana nell'Incendino di Smirne", *Il Messaggero*, 19 Eylül 1922.

[143] "Responsabilita Greche", *Il Messaggero*, 16 Eylül 1922.

[144] "La Calma Ritorna a Smirne", *Il Messaggero*, 22 Eylül 1922.

için ateşkes imzalandıktan 15 gün içinde Trakya'nın 1914 sınırlarına kadar boşaltılarak TBMM Hükümeti'ne teslim edilmesi, Yunanistan'da esir tutulan Türklerin 15 gün içinde Türkiye'ye iadesi, Yunanların Anadolu'da yaptığı zararları ödemeyi kabul etmesi koşullarını bildirmektedir.[145] Bu arada İtilaf devletlerinin İstanbul konsolosları Ankara Hükümeti Temsilcisi Hamit Bey'e başvurarak, Yunanların Anadolu'yu tahliye etmeyi kabul ettikleri ve ateşkes yapılmasını istediklerini bildirmişlerdir.[146]

La Stampa'da yer alan yoruma göre Müttefikler tarafından, Ankara Hükümeti'ne ivedi olarak ateşkes antlaşması yapılmak üzere baskı uygulanmakta olduğu, Venedik'te bir konferans yapılması hususunda şüpheler bulunduğu, İngiliz Hükümeti'nin Fransa ve İtalya hükümetleri kendisini desteklemese bile Boğazlar ve İngiliz menfaatleri konusunda taviz vermek istemediği belirtilmektedir.[147]

Il Giornale d'Italia'da yayımlanan İstanbul muhabiri kaynaklı yorumda, Türk ordusunun İzmir'den denize ulaşmak üzere olduğu belirtilmekte, Türklerin ateşkes teklifini ancak Yunanların ivedilikle Anadolu'yu tamamen tahliye etmesi, Trakya'nın Edirne dahil teslim edilmesi, Yunanların Anadolu ve Trakya'da verdikleri zararların tazminini kabul etmesi, İzmir kıyılarının karşısında bulunan Sakız ve Midilli adalarının Türklere verilmesi şartlarıyla kabul edilebileceğinin konuşulmakta olduğu ifade edilmektedir.[148]

Ankara Hükümeti'nin Paris'teki temsilcisi Ahmet Ferit (Tek) Bey, Fransız L'Intransigeant gazetesine verdiği mülakatta; 150.000 kişilik Türk ordusunun düzenli olarak ilerlemekte olduğunu, Türk ordusunun Akdeniz'de duracağını, ateşkes-barış için bir konferans yapılırsa Türkiye'nin katılacağını, Türkiye'nin İstanbul, Edirne ve Trakya'yı istediğini, Çanakkale'ye doğru ilerlemenin devam edeceğini belirtmekte ve şöyle eklemektedir: "*Müttefiklerin barış*

[145] Bkz. Atatürk, *Nutuk,* s.494-495.

[146] "I Tre Commissari Alleati a Constantinopoli", *Il Messaggero*, 8 Eylül 1922. "La Grecia Annunzia Ufficialmente", *Il Giornale d'Italia,* 9 Eylül 1922.

[147] "La Vittoria Turca Batte alle Porte di Smirne", *La Stampa*, 8 Eylül 1922.

[148] C.E.Bacchiani, "I Turchi sul Mare Egeo", *Il Giornale d'Italia*, 9 Eylül 1922. C.E.Bacchiani, "Onerosissimi Patti per L'Armistizio e per La Pace"", *Il Giornale d'Italia*, 9 Eylül 1922.

önermesine gerek yok, bizim zaferimiz onu 'ipso facto'[149] *yaratacaktır, bu nedenle Mustafa Kemal barışı dikte edecek.* "[150]

İtilaf devletlerinin ateşkes görüşme tekliflerinden bekledikleri sonucu alamamaları sonrasında İtilaf devletleri tarafından doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir telgraf ile İzmir'deki İtilaf devletleri konsoloslarının doğrudan kendisiyle görüşmeler yapmak üzere yetkilendirildiği bildirilmiş, buluşma için yer ve zaman talep edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 9 Eylül 1922 tarihinde Nif (Kemalpaşa) kasabasında buluşulmasını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 9 Eylül'de Nif'te bulunmaktadır ancak konsoloslar gelememişlerdir çünkü Türk ordusu İzmir'e ulaşmış bulunmaktadır.[151]

La Stampa gazetesinde 12 Eylül 1922 tarihinde yayımlanan baş makalede; Yunan halkının 2 yıldan uzun bir süredir gücünün çok ötesinde bir rüya olan bir hedefin peşinde koştuğu, bu durumun Yunan halkı için hem talihsizlik ve hem de utanç olduğu, Yunanların Türk halkının yere serilmesi durumunda bile tekrar ayağa kalkabileceğini, bunun için *"bir adamın ayağını yere vurmasının"* yeterli olacağını hesaba katamadıklarını belirtmektedir. Makalede, Doğu sorununun bu sefer Avrupa'nın çatışan politikalarından faydalanan ve Avrupa dengelerine oynayan *"II.Abdülhamit'in uzlaşma ve pasif direniş politikasıyla değil, Mustafa Kemal'in kesin askerî zaferiyle"* çözülmüş olduğu kaydedilmektedir. İtalya'nın Türkiye ile Yunanistan arasında arabulucu konumunda bulunduğu belitilen makalede, her iki tarafın da İtalya'nın iyi niyetini anlamaları gerektiği de eklenmektedir.[152] Avanti gazetesinde Roma'da bulunan Fethi Bey tarafından Fransız L'Information gazetesine yapılan açıklama yer almaktadır. Buna göre Fethi Bey, Türk zaferinin İtalyan kamuoyunda memnuniyetle karşılanması ve İtalya'nın izlemekte olduğu tarafsız politikanın Dışişleri Bakanı Schanzer ile yapmış

[149] *Ipso Facto* (Kendiliğinden olan) : Belirli bir olayın söz konusu eylemin doğrudan bir sonucu, sonuçta ortaya çıkan bir etkisi olduğu anlamına gelen Latince bir deyiştir

[150] "Angora Dettera La Pace", *La Stampa*, 10 Eylül 1922.

[151] Atatürk, *Nutuk*, s.495. Mustafa Kemal Paşa 10 Eylül 1922 tarihinde geldiği İzmir'de Vilayet Konağı'nda İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslar ile görüşme yapacaktır. Bkz. Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri,* s.292.

[152] "La Tragica Avventura", *La Stampa*, 12 Eylül 1922.

olduğu görüşmeye olumlu olarak katkıda bulunmuş olduğunu ifade etmektedir.[153]

Avanti gazetesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Daily Mail muhabiri Price Ward'a verdiği mülakattan bölümler yayımlanmaktadır. Buna göre; Mustafa Kemal Paşa savaşa devam için bir gerekçe kalmadığını belirterek *"Türkiye'nin Misakı Millî dışında ve Meriç Nehri'nin ötesinde bir talebi olmadığını",* Boğazların güvenlik ve seyrüsefer emniyeti için teminat verebileceğini ifade etmektedir. Barış için Yunan ordusunun Anadolu'da vermiş olduğu zararın tazmini ve Yunan donanmasının Anadolu sahillerini tahrip etmemesinin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir.[154] Il Mesaggero gazetesinde, Kemalistlerin İtilaf devletlerinin barış teklifine henüz cevap vermediği, *"Sevr Antlaşması'nın artık ortadan kalkmış"* olduğu, Doğu Trakya'nın Edirne dahil olmak üzere geri alınması konusunda ısrarlı olan TBMM Hükümeti'nin durumu soğukkanlılıkla değerlendirerek durumdan en kazançlı çıkacak bir formül aradığını, ayrıca Midilli, Sakız ve Sisam adalarını da istediğini belirtmektedir.[155]

Türk ordusunun İzmir ve Bursa kurtarıldıktan sonra Trakya'nın da Yunan işgalinden kurtarılması maksadıyla, çekilen Yunan ordusunu takip ederek ve ileri hareketine devam etmek suretiyle Çanakkale ve İstanbul istikametine yönelmesi ve buralarda İtilaf devletleri tarafından tek taraflı olarak tesis edilmiş olan tarafsız bölgelere girmeye başlamasıyla, İngiltere ile Türkiye arasında bir savaş ihtimalinin ortaya çıkmasına neden olan ve "*Çanakkale Krizi"* adıyla anılan olaylar zinciri meydana gelmiştir [156]. İngiltere'nin başı çektiği İtilaf devletleri ile Türkiye'yi yeni bir savaşın eşiğine getiren bu gelişmeler karşısında, İtalya ve Fransa'nın İngiltere'yi desteklememesi, İngiliz dominyonlarının İngiltere'nin asker talebine olumsuz cevap vermesi sonucunda İngiltere yalnız kalmıştır. [157]

---

[153] "Le Condizioni Turche per La Pace", *Avanti*, 12 Eylül 1922.

[154] "L'Imbroglio Orientale", *Avanti,* 16 Eylül 1922.

[155] "La Pace Kemalista", *Il Messaggero*, 14 Eylül 1922.

[156] *Çanakkale Krizi*; İtalyanca kaynaklarda *Crisi di Cianak*, İngilizce kaynaklarda ise *Chanak Crisis* olarak geçmektedir. Bazı Türkçe kaynaklarda *Çanak Krizi* deyimi de kullanılmaktadır. Bu kriz ile ilgili bir çalışma için bkz. David Walder, *The Chanak Affair*, Hutchinson & Co., Londra, 1969.

[157] *Kurtuluş Savaşımız*, s.187.

Bu dönemde Paris'te 20-23 Eylül 1922 tarihleri arasında bir araya gelen İtilaf devletleri başbakan ve dışişleri bakanları tarafından hazırlanan bir ateşkes ve barış planının bir nota ile Türk ve Yunan taraflarına gönderilmesine karar verilmiştir.[158] Bu notada Venedik veya başka bir yerde İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yunanistan ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'nin katılımıyla bir konferans toplanması ve Türkiye'nin delege görevlendirmesi, konferans sonuçlanıncaya kadar Boğazlar bölgesindeki tarafsız bölgeye Türkiye'nin asker göndermemesi talep edilmiştir. Diğer yandan Türkiye'ye Meriç Nehri'ne kadar Doğu Trakya'nın verilmesi konusuna olumlu bakılacağı belirtilmekte, Yunan birliklerinin çekileceği hattın ve diğer askerî konuların İzmit veya Mudanya'da toplanacak bir konferansta görüşülmesi teklif edilmektedir. [159]

Bu arada Papa, 24 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgraf ile Anadolu'daki savaşa son verilmesi için ricada bulunmaktadır.[160] Mustafa Kemal Paşa tarafından Papa'ya 27 Eylül 1922 tarihinde gönderilen telgrafta; meydana gelen bu felaketlerin sorumlusu olan Yunan tarafı nezdinde de insani duyguları uyandırmak için girişimde bulunulması rica edilmektedir.[161] Vatikan'dan Mustafa Kemal Paşa'ya 28 Eylül 1922 tarihinde gönderilen cevapta teşekkür edilmektedir.[162]

La Stampa 24 Eylül 1922 tarihli sayısında Paris'e müttefikler arasında alınan kararlar sonucunda yapılan resmî açıklamayı yayımlamakta ve Edirne dahil olmak üzere Meriç nehrine kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi, İstanbul'un tahliyesi, Boğazların Milletler Cemiyeti kontrolüne verilmesi gibi şartları içeren barış teklifinin Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmasına karar verilmesinin "*Türkiye'nin yeniden Avrupa'ya dönmesi"* anlamına geldiğini belirtmekte, bu mutabakatı *"Sevr Antlaşması'nı ortadan*

[158] "L 'Accordo per Oriente Raggiunto a Parigi", *Il Messaggero*, 24 Eylül 1922.
[159] Atatürk, *Nutuk*, s.496.
[160] "Appelo del Papa a Kemal Pascia", *La Stampa*, 28 Eylül 1922, s.5.
[161] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, ATAM yay., Ankara 2006, s.493.
[162] "Telegrammi Scambiati fra Il Santa Fede e Kemal Pascia", *La Stampa*, 1 Ekim 1922.

kaldıran tarihi bir olay" olarak nitelendirmektedir.[163] Bu dönemde Türklerin Çanakkale ve İzmit'te ilerleyişlerini durdurmak ve ateşkes görüşmelerine başlamak için Türk dostu olarak bilinen Franklin Bouillon, İtilaf devletlerinin muvafakati ile Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze görüşmek üzere bir savaş gemisiyle İzmir'e gelmiştir.[164] Bouillon, 28 Eylül 1922 tarihinden itibaren İzmir'de Mustafa Kemal Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Yusuf Kemal (Tengirşenk)Bey ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Bouillon, İtilaf devletlerinin ateşkes-barış taleplerini yüz yüze iletmiş ve arabuluculukta bulunmaya çalışmıştır. Bu arada İtilaf devletlerinin ateşkes ve barış tekliflerini içeren resmî notası da İzmir'e gelmiş bulunmaktadır.[165]

Bu sırada İngiltere Savaş Ofisi tarafından General Harington'a 29 Eylül 1922 tarihinde gönderilen talimatta, Çanakkale'deki Türk askerlerinin tarafsız bölgeyi terk etmemesi halinde ateş açılması talimatı verilmektedir.[166] Bu haber İtalyan basınında da ertesi gün yer almaktadır.[167] General Harington tarafından bu talimat uygulanmayacak ve gerekçeleri 30 Eylül 1922 tarihli bir raporla İngiliz Hükümeti'ne bildirilecektir. Harington, raporunda; Çanakkale Boğazı çevresinde konuşlanmış olan Türk kuvvetlerinin henüz ciddi bir tehlike yaratmadığını, İtilaf generalleri ile Türkler arasında ateşkes için bir toplantı yapılması ihtimalinin yüksek olduğu bu dönemde ateş açmanın yararlı olmayacağını kaydetmekte ve Ankara Hükümeti'nin İtilaf devletlerinin 23 Eylül 1922 tarihli notasına cevap vermek üzere olduğunu bildirmektedir. Bu raporu Lord Curzon'a ileten Rumbold da Harington ile aynı düşüncede olduğunu kaydetmektedir.[168] Bu raporun

[163] Un Evento Storico: Alleati Concordi nel Riamettere La Turchia in Europa", *La Stampa*, 24 Eylül 1922.

[164] "Franklin Bouillon a Mustafa Kemal", *Il Messaggero*, 30 Eylül 1922.

[165] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* s.77-78.

[166] *Conclusions of Meetings of the Cabinet*, Vol.XII, (7 Eylül-13 Ekim 1922), 29 Eylül 1922, s.128-133. Curzon bu kararı Fransız Başbakanı Poincare'ye iletilmek üzere Paris'teki İngiliz büyükelçiye bildirmektedir. Bkz. *DBrFP*, 1/XVIII, (3 Eylül 1922-24 Temmuz 1923), Belge.78, 30 Eylül 1922, HMSO, Londra, 1972, s.117-118.

[167] "Il Governo Inglese Ordina al Gen. Harington", *La Stampa*, 30 Eylül 1922.

[168] *DBrFP*, 1/XVIII, Belge.79, 30 Eylül 1922, 118-119.

İngiliz Hükümeti'ne ulaşmasıyla Harington'un bu konuda ne kadar isabetli bir tutum aldığı sonradan çok daha iyi anlaşılacaktır.[169]

Nitekim TBMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in imzasıyla 29 Eylül 1922 tarihinde Paris Konferansı Başkanı Poincaré'ye gönderilen cevapta; Franklin Bouillon ile İzmir'de yapılan görüşmeye atıf yapılarak; İtilaf Devletleri adına verilen güvenceye ve adalete uygun bir barışın süratle yapılması için, Yunan kuvvetlerinin arkasından yürütülmekte olan askerî hareketlerin hemen durdurulması yönünde emir verildiğini, Doğu Trakya'nın Edirne dahil olarak ivedilikle boşaltılarak TBMM Hükümeti'ne teslim edilmesi gereği vurgulanmakta, bu ivedi konuların görüşülmesi maksadıyla 3 Ekim 1922 tarihinde İtilaf devletleri yetkili generalleriyle Mudanya'da bir ateşkes konferansının toplanması önerilmekte, bu konferansa TBMM Hükümeti adına Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'nın katılacağı, barış konferansı ile ilgili kararın TBMM ise tarafından verileceği kaydedilmektedir.[170]

Böylece bu tehlikeli dönemde Mustafa Kemal Paşa ve General Harington tarafından gösterilen metanet ve ileri görüşlülük sayesinde bir savaşın yeniden başlamasına engel olunmuş ve bir felaketin önüne geçilmiştir.[171] Lord Kinross, bu durumla ilgili olarak yaptığı yorumda şöyle ifade etmektedir: "*Tarihte politikacıların savaş, generallerin ise barış uğrunda çalıştıklarını gösteren örnekler vardır. Bu da onlardan birisidir."*[172]

Bundan sonra 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında TBMM Hükümeti Temsilcisi İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti ile İngiltere Temsilcisi General Harington, İtalya Temsilcisi General Mombelli ve Fransa Temsilcisi Amiral Charpy başkanlığındaki

[169] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* C.II, s.277-278.

[170] Atatürk, *Nutuk*, s.497. *TİH,* C.II, 6.Kısım, IV.Kitap, s.60-61. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Belge.497, ATAM Yay., Ankara 2006, s.494-495. İsmet İnönü, *Hatıralar,* s.299. " La Risposta di Kemal all'Inghilterra", *La Stampa*, 1 Ekim 1922. İtilaf devletlerinin 23 Eylül 1922 tarihli notasına TBMM Hükûmeti tarafından ateşkes ve barış konferansı olmak üzere iki aşamalı olarak cevap verilmiştir. Bunlardan 29 Eylül 1922 tarihli cevap ateşkes görüşmelerinin başlatılmasına ait bulunmaktadır. Barış konferansı ile ilgili karar ise 4 Ekim 192 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmelerle tespit edilerek İtilaf devletlerine bildirilecektir. Bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre.I, C. 3, İçtima Senesi.III, 4 Ekim 1922, C. 23,112.İnikat, 2. Celse, s.860-872.

[171] Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* s.279.

[172] Kinross, *Atatürk,* s.396.

heyetler arasında Mudanya'da ateşkes konferansı gerçekleştirilecektir. Uzun ve sıkıntılı bir süreç sonunda 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile 14-15 Ekim 1922 gecesinden geçerli olmak üzere çatışmalar duracak ve barış antlaşması süreci başlayacaktır.[173] Yunan Hükümeti temsilcileri General Mazarakis ve Albay Sarıyanis 4 Ekim 1922 tarihinde geç saatlerde geldikleri Mudanya'da ateşkes görüşmelerine katılmayarak gemide beklemişler ancak İtilaf devletleri generalleri ile sık sık temasta bulunmuşlardır.[174] Mudanya Mütarekesi, Yunanistan temsilcileri tarafından 11 Ekim 1922 tarihinde yetkili olmadıkları gerekçesiyle imzalanmamıştır.[175] Yunanistan'ın imzası olmasa da İtilaf devletleri tarafından bu anlaşmanın uygulanacağının beyanı ve yapılan baskılar sonucunda Yunanistan Hükümeti antlaşmayı imzalamayı kabul etmiştir. Bundan sonra Yunanistan'ın İstanbul'daki Temsilcisi Sinopulos tarafından, Hristiyan nüfusun korunmasına ilişkin temenni bağlamında yapılan bir deklarasyon ile Mudanya Mütarekesi 14 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır.[176]

8.Gerçekleşmeyen Bir İtalyan Rüyası: Venedik Konferansı

İtilaf devletleri tarafından, özellikle Türkiye'de tepki çeken bir kavram olan *"revizyon"* kelimesini kullanılmadan Sevr Antlaşması'nın bir şekilde revizyonundan başka bir şey olmayan bir barış antlaşmasının gerçekleştirilmesi için Venedik'te bir ateşkes-barış konferansı toplanması düşüncesi Büyük Taarruz başladıktan sonra da devam etmektedir. Bu maksatla ateşkes ve barış konularını görüşecek

[173] "L'Accordo Firmato A Mudania", *La Stampa*, 11 Ekim 1922. Mütareke şartları içinde Edirne dahil olmak üzere tüm Doğu Trakya, Kasım 1922 sonunda tamamen TBMM Hükûmeti'ne teslim edilmiştir. Detay için bkz. İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, ATAM yay., Ankara 2002, s.262-263.

[174] Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle*, s.510. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s.282.

[175] La Grecia Riffuta di Firmare L'Accordo di Mudania", *Il Paese*, 13 Ekim 1922. Mudanya'daki Yunan delegasyonu tarafından İtilaf devletleri temsilcilerine verilen üç adet muhtıra ile Mudanya Mütarekesi'ni imzalamayış nedenleri açıklanmaktadır. Burada dikkat çeken gerekçe Yunan birliklerinin Trakya'da çekilecekleri hattın kabul edilmeyişidir. Detay için bkz. *100 Soruda Mudanya ve Lozan*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.15-16.

[176] "Il Governo Greco Ha Accettato Le Condizioni di Armistizio", *La Stampa*, 15 Ekim 1922. La Grecia Ha Firmato",*Corriera della Sera*, 14 Ekim 1922. Deklarasyon metni için bkz. "La Riserva Greca sulla Tracia", *Corriera della Sera,* 15 Ekim 1922, 5.

bir konferansın Eylül ayının sonunda İtilaf devletlerinin İstanbul'da bulunan üç yüksek komiseri ve İtilaf devletleri temsilcilerinin katılımıyla toplanması konusunda çeşitli gayretler gösterilmektedir. Bu konferans hakkında Ankara ve İstanbul ile Atina'nın mutabakatının sağlanması konusunda Paris ve Roma'da girişimlerde bulunan diplomatlar tarafından, ateşkes ve barış antlaşmalarının sonuçlandırılabilmesi için Yunanların Anadolu'yu tahliyesinin çabuklaştırılmasının da dikkate alınmakta olduğu görülmektedir.[177] Bu dönemde Atina Büyükelçisi Bentinck tarafından 29 Ağustos 1922 tarihinde Curzon'a gönderilen raporda; Yunanların Venedik Konferansı'ndan bir şey beklemedikleri, konferansın başarısız olması halinde Anadolu'yu hızla tahliye etmek, kuvvetlerini Trakya'da toplamak ve Kemalistler ile direkt görüşmelere başlamak seçeneklerini dillendirmekte oldukları ifade edilmektedir.[178] Türk taarruzu devam ederken, İtilaf devletleri yapılacak konferansta tutunulacak ortak tutum konusunda görüşmelerde bulunmakta, ana konular olarak Trakya'nın durumu, Trakya tahliye edildiğinde Türk yönetimine geçinceye kadar Müttefiklerin alacağı sorumluluklar gibi hususlar ön plana çıkmaktadır.[179]

İtalyan diplomasisi tarafından bir barış konferansının yapılmasından ziyade bu konferansın İtalya'nın ev sahipliğinde ve Venedik'te yapılmasına daha çok önem verilmekte, Türk zaferinin iyice belirginleşmesinden sonra dahi konferansın yeri olarak Venedik konusunda ısrarlı girişimlerde bulunulmaktadır. İtalyan Hükümeti'nin amacı önemli bir uluslararası konferansı İtalya'da gerçekleştirerek iç politikada prestij elde etmek ayrıca Türkiye'nin geleceği ile ilgili aktif ve etkili bir arabulucu rolü oynayarak uluslararası politikada güç kazanmaktır.[180] İtalyan diplomasisi Venedik'te bir konferans toplanması için İngiliz Hükümeti'nin konferans için öncelikle Yunan kuvvetlerinin Anadolu'yu tahliye etmesi fikrine ısrarla itiraz etmesinden de şikayetçi olmaktadır.[181]

---

[177] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.753, 1 Eylül 1922, s.945.

[178] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.748, 29 Ağustos 1922, s.939-941.

[179] *DBrFP*, 1/XVII, Belge.752, 31 Ağustos 1922, s.944-945."La Conferanza a Venezia Per Oriente", *Il Giornale d'Italia*, 31 Ağustos 1922.

[180] Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde*, s.287-288.

[181] "La Conferanza di Venezia", *Il Messaggero*, 29 Ağustos 1922.

İtalyan basınında İtalya'nın Doğu meselelerinde daha fazla söz sahibi olacağı değerlendirmesiyle Venedik'te yapılacak konferansa büyük önem verilmektedir. Gazzetta di Venezia gazetesinde; Doğu Konferansı'nın Ekim ayının başında Venedik'te yapılacağı, İngilizlerin Yunanlar Anadolu'dan atılmadan önce bu konferansın toplanmasını arzu ettikleri belirtilmekte, bu arada Türk taarruzunun Afyonkarahisar hattını zorlamakta olduğu bilgisi ilave edilmektedir.[182]

İtalyan basınında bir taraftan da gelişen son olaylar karşısında İtalya'nın özellikle ekonomik çıkarlarının ne şekilde etkileneceği konusu da gündeme getirilmeye çalışılmaktadır. La Stampa gazetesinde bu konuda yer alan yorumda; İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer'in Doğu'daki bu gelişmeler karşısında oldukça endişeli olduğu ve Venedik'te ivedi olarak konferansın toplanarak durumun görüşülmesi üzerinde durmakta olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde İngiliz Hükümeti tarafından Türkiye ile Yunanistan arasında bir ateşkes yapılması için yoğun bir çaba harcanmakta iken Yunan Hükümeti tarafından ateşkes için büyük güçlerin arabuluculuğuna büyük bir önem verilmekte olduğu ifade edilmektedir. Venedik Konferansı'nın Eylül ayının ikinci yarısında veya Ekim ayında toplanmasının söz konusu olmakla beraber, bu konferansın başlangıçta planlandığı gibi sadece İtilaf devletlerinin İstanbul'daki yüksek komiserlerinin katılımıyla yapılmasının, Anadolu'dan gelen son haberler sebebiyle, artık mümkün görülmediği, önümüzdeki günlerde Schanzer-Ali Fethi Bey arasında bir görüşme beklendiği kaydedilmektedir.[183] Il Messaggero gazetesinde ise son gelişmeler karşısında Fransız kabinesinin Venedik toplantısının ertelenmesi üzerinde durduğunu kaydetmektedir.[184]

Türk ordusunun İzmir'e iyice yaklaşmış olduğu sırada İtalyan Hükümeti'nin Londra ve Paris nezdinde yaptıkları ateşkes görüşmelerinden bir sonuç henüz alınamamıştır.[185] Bu dönemde İtalyan basınında Doğu sorununun çözümü için İtalya'nın

[182] "La Conferenza di Venezia in Ottobre", *Gazzetta di Venezia*, 29 Ağustos 1922, s.5.

[183] "Gli Interessi Italiani", *La Stampa*, 7 Eylül 1922.

[184] "La Conferenza di Venezia", *Il Messaggero*, 8 Eylül 1922. "La Conferanza di Venezia per La Pace Fra Grecia e Turchia", *Il Giornale d'Italia*, 9 Eylül 1922.

[185] "La Proposta Italiana", *La Stampa*, 10 Eylül 1922.

arabuluculuğunda Venedik'te bir konferans toplanması düşüncesine ilişkin haberler oldukça fazla yer almaktadır. Bu konuda La Stampa ve Il Messaggero gazetelerinde yer alan haberlerde; İtalyan Hükümeti'nin Venedik'te yapılacak konferansın çabuklaştırılması yönündeki tekliflerini Fransa ve İngiltere büyükelçilerine verdiği nota ile iletmesine rağmen Paris ve Londra'dan henüz bir cevap verilmediği, bunun üzerine İtalyan Hükümeti tarafından Paris ve Londra'daki büyükelçilerine ve diplomatlarına (De Martino ve Kont Sforza) bu konuda girişimde bulunmaları talimatı verildiği belirtilmektedir. Gazetede yer alan İtalyan teklifine göre; müttefiklerin kabul etmesi halinde, Türk-Yunan savaşında askerî harekatın askıya alınması, çatışmaların durdurulması, Türkiye ile Yunanistan arasında barış imzalanması olanaklarının araştırılması için İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya ve Türkiye'nin katılımıyla 25 Eylül 1922 tarihinde Venedik'te yapılacak konferansa tam yetkili temsilciler gönderilmesini içermektedir.[186] Bu kapsamda İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer'in İngiltere ve Fransa Büyükelçileri ile görüşme yaptığı, sonrasında Celalettin Arif Bey ve Ali Fethi Bey ile bir görüşmede bulunmuş olduğu kaydedilmektedir. İtalya'nın teklifinin Yunanistan tarafından kabul edilebileceği ancak Türk tarafının Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından tahliyesi koşulunu öne süreceğinin beklendiği belirtilmektedir.[187] Il Messaggero, gazetesinin başyazısında; Fransa ve İngiltere'nin İtalya'nın Venedik'te bir konferans toplanmasına ilişkin görüşlerinin beklendiğini, İtalya'nın teklifinin "*Türkiye'nin yeniden inşa edilmesi"* olduğunu, İtalya'nın bu konuda öncülük yapabileceğini, Avrupa'nın Türkiye gerçeğini kabul etmesi gerektiğini belirtilmektedir.[188]

Türk zaferinin kesinleşmesi sonrasında İtalyan gazetelerinde Doğu Konferansı'nın önceden planlandığı gibi sadece İtilaf devletleri İstanbul yüksek komiserleri arasında değil, Türk ve Yunan hükümetlerinin tam yetkili temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleştirileceği haberleri yer almaktadır. İtalyan gazetelerinde

[186] L'Italiana Propone di Affrettare La Conferenza di Venezia", *Il Messaggero*, 9 Eylül 1922. "La Proposta Italiana", *La Stampa,* 10 Eylül 1922.

[187] "I Colloqui di Schanzer", *La Stampa*, 10 Eylül 1922.

[188] "L'Inghilterra Contraria alla Conferenza di Venezia", *Il Messaggero*, 12 Eylül 1922.

ayrıca Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasında İngiltere'nin etkisi ve mevcut Türk-Sovyet dostluğu dikkate alındığında bu konferansın bazı sürpriz sonuçlar ortaya çıkarabileceği yorumları da yapılmaktadır. Bu safhada İtalyan basınında İtalyan Hükümeti'nin konferansın Venedik'te yapılması konusunda ısrarlarına karşılık Fransa ve İngiltere tarafından verilen cevapların İtalya'nın arzu ettiği gibi olmadığı haberlerine de rast gelinmektedir. Bu haberlere göre; Fransız Hükümeti Anadolu'da meydana gelen son gelişmeler karşısında beklemek gerektiğini öne sürerek ve Türklerin de teklifi olabileceğini belirterek bu öneriye olumsuz cevap vermektedir. İngiltere ise İtalyan Hükümeti'nin gayretlerinin takdirle karşılandığı ancak, Anadolu'daki durum stabil hale geldikten sonra bir değerlendirme yapılması gerektiği görüşünü iletmekte, önce bir ateşkes yapılması gerektiğini, ondan sonra barış konferansının planlanmasının uygun olacağını kaydetmektedir. Bu gelişmeler sonrasında, müttefiklerinin bu tutumu karşısında ve bu koşullarda Venedik'te İtalyanların istediği şekilde bir konferans yapılmasının zor olacağı anlaşılmış bulunmaktadır.[189] Bu olumsuz gelişmelere rağmen İtalyan Bakanlar Kurulu yaptığı toplantıda bu politikanın sürdürülmesi hususunda Dışişleri Bakanı Schanzer'e yetki verilmesine karar vermiştir. Toplantı sonrasında Schanzer tarafından yapılan açıklamaya göre; "*Venedik Konferansı, Anadolu'daki zaferi ile cesaret kazanan Türkiye'nin Avrupa'yı tehdit etmesinin önüne geçecektir."*[190]

İtalyan Hükümeti Eylül başlarında Venedik Konferansı için resmî davetiyeler göndermeye hazırlanmakta olmasına karşılık Yunan ordusunun kesin olarak mağlubiyet haberlerinin ulaşması sonrasında bu davetiyeler gönderilemeyecektir.[191] Bu arada İtilaf devletleri temsilcilerinin katılımıyla 20-23 Eylül 1922 tarihlerinde Paris'te yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan ateşkes ve barış konferansları yapılması teklifinin TBMM Hükümeti tarafından kabul

[189] "L'Italia Riafferma L'Urgenza del Convegno per La Pace in Oriente", *Il Messaggero*, 13 Eylül 1922. "Le Risposte Alleate alle Proposte Italiane", *Il Messaggero*, 13 Eylül 1922. "Niente Conferenza in Italia", *Avanti,* 13 Eylül 1922. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması,* s.380.

[190] "La Conferenza di Venezia Sfuma", *La Stampa*, 13 Eylül 1922.

[191] Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, s.372. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* s.262.

edilmesi sonrasında ateşkes görüşmeleri 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da başlamıştır.[192]

İtalya'nın Doğu Konferansı'nda etkin olmasını kendi çıkarları yönünden sakıncalı bulan İngiltere, görüşmelerin Venedik'te ve İtalya'nın ev sahipliğinde yapılmasına karşı çıkmaktadır. İngiltere'de kurulan yeni hükümette dışişleri bakanlığına getirilen Curzon'un ilk işlerinden birisi barış konferansının Kasım ayında Lozan'da toplanmasını Poincaré'ye teklif etmek olacaktır. Bundan sonra İtilaf devletleri arasında barış konferansının tarafsız bir Avrupa ülkesinde yapılması ve bunun İsviçre'nin Lozan kentinde gerçekleştirilmesi konusunda mutabakata varılmıştır.[193] Bu teklifin 27 Ekim 1922 tarihinde TBMM Hükümeti'ne iletilmesi, TBMM Hükümeti tarafından teklifin 30 Ekim 1922 tarihinde uygun bulunması sonucunda barış görüşmeleri İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayacaktır.[194] Böylece İtalyan diplomasisinin Sakarya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren gerçekleşmesini çok istediği ve gayret gösterdiği Venedik'te İtalya'nın ev sahipliğinde bir Doğu Konferansı toplanması projesi rafa kaldırılmış olmaktadır.

SONUÇ

Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra TBMM Hükümeti, Anadolu'nun işgalden kurtarılması için gereken nihai zafere ulaşmak maksadıyla stratejik savunmadan stratejik taarruza geçmek için gereken siyasal, ekonomik ve askerî hazırlıklar içinde bulunmaktadır. Yeni Türkiye devletinin tam bağımsızlık ve özgürlüğüne saygı gösterecek bir çözüme kan dökmeden ulaşmak maksadıyla İtilaf Devletleri ile karşılıklı olarak yapılan diplomatik girişimlerden bir sonuç alınamamıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk ordusu tarafından 26 Ağustos 1922

[192] "Oggi si Discute L'Armistizio in Oriente", *Il Giornale d'Italia*, 4 Ekim 1922. "L'Inizio della Conferenza dei Mudania", *Corriera della Sera*, 4 Ekim 1922.

[193] *DBrFP*, XVIII, Belge.121, 12 Ekim 1922, s.188-121. *DBrFP*, XVIII, Belge.127, 18 Ekim 1922, s.198-201. *DBrFP*, XVIII, Belge.134, 26 Ekim 1922, s.208-209.

[194] Bu konuda bir değerlendirme için Bkz.Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde*, s.291- 296. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.290-291. Karacan, *Lozan,* s.31-33.

tarihinde tarihe Büyük Taarruz adıyla geçecek olan harekât başlatılmıştır.

İzmir ve Bursa'nın kurtarılması ile tamamlanan Büyük Taarruz'un hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş ve Ankara Hükümeti tarafından taarruzun öncesi ve sonrasındaki askerî hareketler hakkında bilgi sızdırılmayarak bütün dünyanın gözünden saklanmıştır. Taarruz başladıktan sonra ise bunun kesin sonuç almaya yönelik bir taarruz olmadığı bilgisi verilmiştir. Bundan amaç İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'nin müdahalede bulunarak Yunan kuvvetlerinin tahrip edilmekten koruyabileceği ve Anadolu ve Trakya'nın düşmandan tam olarak temizlenmesinin engellenebileceği düşüncesidir. Başkomutan Meydan Savaşı'ndan sonra bilgilerin yayılması kontrollü olarak sağlanmıştır.

İncelediğimiz dönemde İngiliz belgelerinde ve İtalyan basınında özellikle 31 Ağustos 1922 tarihinden sonra bilgilerin arttığı ve giderek netleştiği, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi sonrasında hızla geri çekilmekte olan Yunan ordusu ile ilgili haberlerin günlük olarak İtalyan basınında yer aldığı görülmektedir.

Büyük Taarruz ve takip harekâtı ile ilgili haberler İtalyan basınında yoğunlukla yer almış ve devam eden savaşın günlük gelişmeleri öncelikle İstanbul ve Adana olmak üzere Atina, Londra ve Paris'teki muhabirler vasıtasıyla yakından takip edilmiş ve haberleştirilmiştir. İtalyan basınında sürpriz bir saldırı ile başlayan ve hızla gelişen taarruza ait bilgilerin sürekli olarak güncellendiği, haberlere herhangi bir abartıya kaçmadan yer verilmiş olduğu görülmektedir. Bu haberlerin isabeti bugün sahip olduğumuz bilgilerle karşılaştırıldığında daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu dönemde İtalyan kamuoyu tarafından Türk zaferi, Versay Sistemi'nin ilk ve büyük yenilgisi olarak yansıtılmıştır.

İtalyan basınında savaşın hemen öncesi ve devamında özellikle İtalyan Hükümeti tarafından Venedik'te yapılmasına çok önem verilen Doğu Konferansı üzerinde birçok haber yapıldığı görülmektedir. Venedik Konferansı ile ilgili gelişmeler kesin Türk zaferinin anlaşılması sonrasında durdurulmuş ve TBMM Hükümeti, İngiltere ve Fransa'nın tutumu sonucunda konferans Venedik'te

gerçekleştirilememiştir. Bu durum İtalyan Hükümeti üzerinde derin bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir.

İtalyan basınında, özellikle Dumlupınar'daki savaştan sonra perişan bir şekilde geri çekilen Yunan ordusunun düzensizliği ile geri çekilirken masum sivil halka karşı uyguladığı vahşetle ilgili haberler örneklerle yansıtılmıştır. Bu haberlerin bazılarının kaynağının ABD gazetelerinin Anadolu'daki muhabirleri olduğu görülmektedir.

Yunan Generali Trikupis'in Türk ordusu tarafından esir alınması, Mustafa Kemal Paşa'nın esirlere karşı göstermiş olduğu medeni tavır ile ilgili haberler İtalyan gazetelerinde yer almış ve ilerleyen zamanda bu olayla ilgili detaylar verilmiştir. İtalyan gazetelerinde ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı gazetecilerle yapmış olduğu mülakatlar yer almakta, bunların arasında Chicago Tribune muhabiri John Clayton ve Daily Mail muhabiri Price Ward'ın mülakatları dikkat çekmektedir.

İtalyan kamuoyunda yer alan haber ve yorumlarda Türk zaferi karşısında genel olarak bir memnuniyet göze çarpmaktadır. İtalyan basınında yer alan haber ve yorumlarda; Türk ordusunun kesin zaferinin İtilaf Devletlerinin Paris Konferansı'nda kurmuş oldukları dünya düzeninin tamamen yıkılması anlamına geldiği belirtilmiş, bu zaferle İngiltere'nin başı çektiği Sevr Antlaşması'nın yumuşatılması ve Ankara Hükümeti'ne kabul ettirilmesi projesinin tamamen rafa kalkmış olduğu kaydedilmiştir.

KAYNAKLAR

1.Resmî Yayınlar

UK Parliament, Hansard, House of Commons, 4 August 1922, Near East, Volume.5.

Conclusions of Meetings of the Cabinet, Vol. XII, (7 Eylül-13 Ekim 1922).

DBrFP, 1/XVIII, (3 Eylül 1922-24 Temmuz 1923), HMSO, Londra 1972.

Documents On British Foreign Policy (*DBrFP)*, 1/XVII, (1 Ocak-2 Eylül 1922), HMSO, Londra, 1970.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)

TBMM Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)

2.Kitap ve Makaleler

30 Ağustos Hatıraları, (Haz. Nurer Uğurlu), Cumhuriyet yay., İstanbul 2000.

100 Soruda Mudanya ve Lozan, Gnkur. Bşk.yay., Ankara 2002.

Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 1922-1923, (Çev. Ali İhsan Ediz), 6. Baskı, İş Bankası yay., İstanbul 2019.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, TDK yay., Ankara 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I-C.III, 5.Baskı, ATAM yay., Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, ATAM yay., Ankara 2006.

Bayur, Yusuf Hikmet, "TBMM Hükûmeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anılar", *Belleten*, C.XL, S. 160, Ekim 1976, ss.617-667.

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, C.I, Büyük Zaferden Lozan'a, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel yay., İstanbul 2002.

Çelebi, Mevlüt, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri,* ATAM yay.,Ankara 2002.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, 1919-1923, Derlem yay., İstanbul 2010.

Evans, Laurence, *Türkiye'nin Paylaşılması, (1914-1924)*, (Çev. Tevfik Alanay), Milliyet yay, İstanbul 1973.

Eyyupoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi,* ATAM Yay. Ankara 2002.

Grassi, Fabio L. *İtalya ve Türk Sorunu*, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika, (Çev. Nevin Özkan, Durdu Kundakçı), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Grassi, Fabio L. *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, (Çev. Sadriye Güneş), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

Işık, Hüseyin, "Prens Andre'nin İtirafı", *Askerî Tarih Bülteni*, C. 16. S. 30, 1991, s. 98-99.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, (Haz. Sabahattin Selek), 5.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 3. Baskı, (Çev. Cemal Köprülü), TTK yay., Ankara 2011.

Ksenophon, *Anabasis, On Binlerin Dönüşü*, (Çev. Sinem Ceviz), Parola yay., İstanbul 2014.

Kurtuluş Savaşımız, 1919-1922, Dışişleri Bakanlığı Yay., Ankara 1973.

Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, 19. Baskı, (Çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul 2007.

Mango, Andrew, *Atatürk*, 6. Baskı, (Çev. Füsun Doruker), Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanların Anadolu Macerası*, (1915-1922), 2. Baskı, (Çev. Orhan Azizoğlu), YKY yay., İstanbul 1997.

Prens Andre, *Felakete Doğru*, (Çev. Hüseyin Rahmi), Genelkurmay X. Şube yay., İstanbul 1932.

Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele (Büyük Taarruzdan İzmir'e)*, Yenigün Haber Ajansı Yay., İstanbul 1997.

Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele*, Ulusal Kurtuluş Savaşı, C.II, Milliyet yay., İstanbul 2011.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 3.Baskı, TTK yay., Ankara 2003.

Sonyel, Salahi, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, 2. Baskı, TTK yay., Ankara 2013.

Tansel, Selahattin *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.

Topuz, Hıfzı, *Bana Atatürk'ü Anlattılar*, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul,2010.

Trikupis, Nikolaus, *General Trikupis'in Hatıraları*, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık yay., İstanbul 1967.

Türk İstiklal Harbi, C.II, Batı Cephesi, VI.Kısım, 1. Kitap, Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, (10 Ekim-31 Temmuz 1922), Gnkur. Bşk.yay., Ankara 1994.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükûmeti Dönemi, C. IV, 1 nci Ks., Genkur. Bşk.yay., Ankara 1984.

Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

Walder, David, *Chanak Affairs*, Hutchinson &Co., London 1969.

3.Süreli Yayınlar

Avanti
Corriera della Sera
Gazzetta Venezia
Il Giornale d'Italia,
Il Messaggero
Il Paese
Il Popolo d'Italia
La Stampa.

Başkomutan Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrasında Türk Basınına Yansıyan Yunan Menşeli Haberler

Gül ÇAKIR*

GİRİŞ

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın akabinde Anadolu toprakları İtilaf Devletleri ve onların kontrolündeki diğer güçlerin işgaline uğramıştı. 1919 yılında Anadolu halkı bu işgallere karşı direniş göstermeye başlamış ve direniş Mustafa Kemal Paşa tarafından örgütlenerek Türk İstiklâl Harbi'ne evrilmişti. İstiklâl Harbi'nin kaderini belirleyen en önemli mücadeleler Yunan ordusuna karşı Batı Cephesi'nde verilmişti. 1921 yılında Batı Cephesi'nde Türk ordusu askeri başarılar elde etse de savaşın kaderini belirleyecek diğer önemli savaş 1922 yılında yaşanmıştır. Anadolu'da TBMM tarafından yönetilen ve işgalci güçlere karşı verilen mücadelenin dönüm noktasını oluşturan Başkomutan Meydan Savaşı 26 Ağustos 1922 tarihinde başlamıştı[1].

TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'in 26 Ağustos'ta harbin başladığına dair tezkeresi TBMM'de okunmuş ve dönemin basınında halka ilan edilmişti[2]. 26 Ağustos 1922 tarihli tezkere 28 Ağustos günü mecliste okunmuştu. İçeriği ise şu şekilde idi:

> "Bu sabahtan itibaren Garp Cephesinde muharebe başlamıştır. Kahraman ordularımız namus ve istiklâli vatanı kurtarmaktan ibaret olan ulvî vazifeyi ifa için tevfikatı süphaniyeye istinaden tekmil cephede cani ve müstevli düşmanla çarpışmaktadır. Hadise bu sabah Büyük Millet Meclisi'ne arz edilmiş ve Meclis Heyeti Umumiyesi âmâli milletten mülhem olarak ordularımızın muzafferiyetini Cenâb-ı Hayrünnasırinden niyaz eylemiştir. Cidâl-i millînin bidayetinden beri zaferi katinin

* Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, Türkiye.
gul.karacaer@deu.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0003-0041-9293

[1] Büyük Taarruz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Sarısaman - Uğur Üçüncü,"Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Mart 2016,S.25, s.269-310.

[2] *Anadoluda Yenigün*, 27 Ağustos 1922.

> istihsali için maddi, manevi bütün kuvvetlerini ibzal eyleyen fedakâr milletimiz için mukadder olan mesut günler inşallah artık yaklaşmıştır"[3].

Hüseyin Rauf Bey, bu mücadele sürecinde halkın maddi ve manevi desteğini devam ettirmesini istemişti. Yine 28 Ağustos 1922 günü TBMM'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgraf okunmuştu. Mustafa Kemal, Türk ordusunun cephedeki başarılarını gönderdiği telgrafta şu şekilde ifade etmişti:

> "İki gündür bilâinkıta devam eden muharebat neticesinde düşmanın Afyonkarahisar'ı mevazii ıskat ve Afyonkarahisar'ımız istirdâd olunmuştur. Üsera, ağır ve hafif top, mühimmat ve her nevi malzemeden ganaim çoktur. Düşmanın mütaaddit mevaziinin her biri birkaç hattan mürekkeb olduğundan kıtaatımız birçok müstahkem hatları mütaakiben iskat mecburiyetinde bulunmuştur. İstihzaratımız her nevi vesaiti fenniye ve mevanii feri'iye ile teçhiz ve takviye edilen düşman mevaziinin bazen bir saatten az bir zaman zarfında iskatını temin ettiği gibi asker ve zabitanımızın müsellemi cihan olan havariki besalet ve secaati bu defa dahi tezahür ve teeyyüt etmiştir. Kumandanlarımızın sevk ve idarede düşman kumanda heyetine faikiyeti bâriz bir surette mütecellidir. TBMM ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle Meclis-i Âlîyi tebrik ederim"[4].

30 Ağustos 1922 yılında Başkomutan Meydan Muharebesi'nin Türkler tarafından kazanılmasıyla beraber İstiklâl Harbi Türk zaferi ile sonlandırılmıştı. Anadolu'daki işgallere en büyük darbe Başkomutan Meydan Muharebesi ile vurulmuştur.

Türk basını, baskı altında olmasına rağmen İstiklal Harbi boyunca Anadolu'daki siyasi ve askeri gelişmeleri halka aktarmada önemli bir vasıta olmuştur. Savaşın sonuçlanacağı 1922 yılında Türk basınında yer alan haberler, Türk kamuoyunun maneviyatını derinden etkilemiştir. Basın sansüre uğrasa da gazete sütunlarında Anadolu'daki işgallerin haksızlığına değinilmiş ve Yunanistan'ın haksız eylem ve söylemleri yer almıştır. Türk gazetelerinin 1922 yılındaki basımlarında Yunan menşeli haberlere sıklıkla yer verilmişti. Yunanistan'da basılan gazeteler Anadolu'daki siyasi ve askeri

[3] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 28.08.1338, D.I, C.22, 92. İçtima, s.369.
[4] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 28.08.1338, D.I, C.22, 92. İçtima, s.368.

gelişmeleri, büyük güçlerin kendileri ile ilgili tutumlarını konu edinmişlerdi. Anadolu'daki ulusal gazetelerde bu haberleri ele alarak kendi kamuoyuna sunmuştu. Özellikle Büyük Taarruz öncesi Türk ve Yunan askeri gücünün kıyaslanması, Türk başarılarının değerlendirilişi, barış hamleleri, Yunanistan'ın İzmir'de ve Çatalca'da otonom güç olma girişimlerine yönelik Büyük Güçlerin tutumları, savaşın sonucu, Yunanistan'daki iç durum Yunan menşeli haberler üzerinden Türk basını tarafından ele alınmıştır.

Bu çalışmada Türk basınının başat gazetelerinden olan *Vakit*, *Peyam-ı Sabah*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Satvet-i Milliye*, *Anadolu'da Yenigün*, *Akşam*'ın 1922 yılında konu edindiği Yunanistan kaynaklı haberler araştırılmıştır. Türk basını Yunanistan kaynaklı haberleri *Tahidiromos*, *Patris*, *Krikis*, *Proea*, *Prodoos*, *Neologos*, *Athinaiki*, *Ethnos*, *Hronos*, *Kathimerini*, *Elefteron Vima* gibi gazetelerden edinmişlerdi[5]. Bu gazetelerin bir kısmı İstanbul'da bir kısmı ise Yunanistan'da basılmaktaydı.

Çalışmada, Başkomutan Meydan Muharebesi öncesi ve sonrasındaki süreçte Türk basınının Yunanistan kaynaklı haberlere ne ölçüde yer verdiği, Yunanistan'ın Anadolu'daki Türk mücadelesine nasıl baktığı, Yunan haberlerinin Türk haberleriyle uyumlu olup olmadığı ve gerçeği ne ölçüde yansıttığı irdelenmiştir.

1.Şark Konferansı'na İlişkin Türk Basında Yer Alan Yunan Menşeli Gazete Haberleri

Büyük Taarruz başlamadan önce Türk basınında en çok yer bulan konulardan bir tanesi Şark Konferansı idi. Türk gazetelerinde yer alan Yunan menşeli haberlerde konferansın nerede, ne zaman yapılacağı, kimlerin temsilci olarak katılacağı gibi konular işlenmişti. Millî Mücadele boyunca muhalif bir ses olarak tanınan Ali Kemal, Anadolu'da gerçekleşen askeri mücadelenin ve uygulanan siyasetin ülkeye olumlu bir sonuç getirmeyeceğini iddia ederek barışın sağlanması için gerekenlerin yapılmasını *Peyam-ı Sabah* gazetesinde

[5] Anadolu'da yayınlanan Rumca gazeteler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ali Gazel, Şaban Ortak, "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar(1908-1927)" , *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2006, s.223-256.

yazdığı yazılarda sıklıkla dile getirmişti. Fakat eleştirilerinin merkezine Ankara'yı almış ve Kuvâ-yı Milliye'nin Anadolu'da yaptığı faaliyetler ile dışarıda uyguladığı siyasetin ülkeye önemli kayıplar yaşattığını iddia etmişti. Ali Kemal'in ifadesine göre; Ankara'nın ve yardakçılarının Sevr Antlaşması'nı değiştirdiklerine dair söylemleri doğruyu yansıtmamaktaydı. Ona göre asıl olan: "*Esas devletlerin İstanbul'dan itibaren İzmir, Edirne vesaire bu Türk topraklarında Türk hâkimiyetine verecekleri şekle dair nokta-i nazarlarıdır*"[6]. Ali Kemal'e göre; İstanbul Hükümeti barışı sağlama konusunda Ankara'dan çok daha önde olmalıydı. Ankara Hükümeti barış yolunu değil askerî mücadeleyi tercih etmişti. Bu durum düşmanın Anadolu'nun iç kısımlarına kadar ilerlemesine sebebiyet vermişti. Gelinen bu noktada Ankara Hükümeti barış için çok hevesli görünmekteydi[7]. Ankara'nın faaliyetlerine ve düşüncelerine muhalif bir ses olan Ali Kemal'in fikirleri bu çerçeve üzerinden gelişmekteydi. Ancak önemli olan Yunanistan, Türkiye ve Büyük Devletlerin siyasi erklerinin konu üzerindeki düşünceleri ve alacakları kararlar idi. Şark konferansı yapılabilecek miydi? Büyük Devletler genel anlamda barış konferansında görüşülecek konularda hem fikir miydi? İşte bu soruların cevapları söz konusu dönemin gazetelerinde sıklıkla aranmıştı. Özellikle Yunan kaynaklarından neşredilen haberler bu konuda birçok önemli bilgiye ulaşmamıza fırsat vermektedir. Zira Nikolaos Stratos'un bu konu ile ilgili İstanbul'da Rumca yayınlanan *Neologos* gazetesinin muhabirine yaptığı açıklama Türk basınında şu şekilde yer almıştı: "*Şark meselesinin suret-i halini devletlere bildirerek geçen sene hareketi askeriye icrasıyla meseleyi bitirmek istemiş idik. Düşmanımız İstanbul'dan mücehhez olduğu için muvaffak olamadık. Onun için düşmanı kalbinden vurmak istedik. Devletler müsaade etmediler. Maa-mâ-fîh hükümetimiz son sözünü söylememiştir*"[8]. Aslında Yunanlılar, bir barış konferansının toplanmasını umut etmekteydiler. Ancak kendi menfaatlerine uygun olan, Sevr gibi bir barışı kabul edebilirlerdi. Belki de onlar için barışın temel amacı Anadolu'da huzur ve güvenliği sağlamaktan öte bölgedeki hâkimiyet alanlarının belirlenmesiydi. Bu nedenle Yunan

[6] "Düşmandan Düşmana", *Peyam-ı Sabah*, 26 Ağustos 1922, s.1
[7] Ali Kemal, "Siyasette Mantık", *Peyam-ı Sabah*, 28 Ağustos 1922,s.1.
[8] *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ağustos 1922,s.1.

basını bir süre Şark konferansı ile ilgili gelişmeleri dikkatle takip etmekte ve kendilerine Büyük Devletler tarafından bir bildirimin yapılmasını beklemekteydiler.

Türk basınında Şark Konferansı ile ilgili yer alan Yunan menşeli haberler daha çok konferansın nerede, ne zaman toplanacağı ve temsilci olarak kimlerin gideceği ile ilgiliydi. 16 Ağustos 1922 tarihli Yunan menşeli haberlerde Şark Konferansı için bir kararın olmadığı, Londra Konferansı'ndan önce Şark Konferansı'nın 23 Ağustos'ta toplanması için esas itibariyle verilmiş bir kararın olduğu bilgisi yer almıştı. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi konferansla ilgili olarak birçok Yunan menşeli haberlere kendi sütunlarında yer vermişti. Konferansın geciktiği, hükümetin konferansa davet ile ilgili bir bilgiden haberdar olmadığı, müttefiklerin konferans ile ilgili kesin bir kararının olmadığı gibi haberler konu edilmişti. Gazetede "*Kathimerini gazetesi her nevi teşebbüsü sulh perveraneye taraftar olan Yunanistan'ın kendi milli hakkını müdafaa için hiçbir tedbiri ihmal etmediğini söylüyor*" şeklinde bir açıklamaya yer verilmişti. Atina matbuatının meselenin müzakeresinin imkânsız hale geldiği ve Yunanistan'ın nefsine hâkim olduğunu ve siyasetine sebat ile devam ettiğini yazmıştı[9]. 17 Ağustos 1922 tarihli Yunanistan kaynaklı haberde konferansın yakında toplanacağı, müttefik devletlerin Türk ve Yunanlıları konferansa davet ettiği, Yunanistan'ı Baltacis ve Gunaris'in temsil edeceği yazılmıştı[10]. *Peyam-ı Sabah* gazetesinde yer alan Atina'dan bildirilen haberler "Konferans ne vakit toplanabilecek?"[11], "Ankara konferansa iştiraki kabul etti"[12], "Venedik konferansı nerede toplanacak?"[13], "Konferans için henüz bir davet yok"[14], "Konferans hakkında Atina'nın fikri"[15] gibi başlıklar altında ele alınmıştı. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi konferans hakkındaki Yunan kaynaklı haberlere yer vermişti. Buna göre; Şark konferansı yakın da toplanacak, Yunanistan Hükümeti'ni Başvekil ve Harbiye Nazırı temsil edecek, Fransa, Şark Meselesi'nin

[9] *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Ağustos 1922, s.1.
[10] *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Ağustos 1922, s.1.
[11] *Peyam-ı Sabah*, 26 Ağustos 1922, s.1.
[12] *Age.*
[13] *Peyam-ı Sabah*, 27 Ağustos 1922, s.1.
[14] *Peyam-ı Sabah*, 28 Ağustos 1922, s.1.
[15] 30 Ağustos 1922, s.1.

çözümü için Düvel-i Muazzama ile bir anlaşmanın yapılması için elinden geldiğince çalışacaktı[16]. Gazetenin başka bir haberi şu şekildedir;

> "Şark meselesi süfera konferansında Eylül zarfında tetkik ve müzakere edilecek, Muharib devletler murahhas göndermeye davet olunacaktır" şeklinde bir başlık ile verilmiş ve Yunan gazetesinin bir açıklaması şu şekilde yayınlanmıştı: "Hükümetin istihbaratına göre önümüzdeki ay zarfında süfera konferansı toplanarak Şark meselesini müzakere ve muharibleri de davet eyleyecektir. Müzakeratın esasını geçen Mart'da devletlerce vaki olan teklifat teşkil edecektir. Fakat bu konferans, kati değil ihzari bir mahiyetti haiz bulunacaktır"[17].

24 Ağustos'ta Atina kaynaklı haberde Londra'dan gelen telgraf yayınlanmıştı. Buna göre; Müttefikler kendi aralarında yapacakları görüşmeler ile Şark Konferansı'nın nerede toplanacağına karar vereceklerdi. Bu kararın verilmesinden sonra ise muharib devletlere gönderilecek davetiyenin metni ve konferansın zamanı bildirilecekti. Diğer bir habere göre; Yunan Hükümeti'ne herhangi bir davetname gelmemişti. Bu davet geldiği takdirde hükümet bu daveti hemen kabul edecek ve murahhas olarak N. Stratos ve Gunaris katılacaktı[18]. Yunanlılar yapılması düşünülen konferansta Anadolu'nun tutum ve kararlarını da Türk gazetelerinde Atina kaynaklı haberlerle değerlendirmişlerdi. Atina kaynaklı haberde Ali Fethi (Okyar) Bey'in Paris'te bulunduğu sırada Şark Konferansı'na katılma şartlarını açıkladığı bilgisi yer almaktaydı. Ankara Hükümeti'nin konferansa katılmayı kabul ettiği, konferans İzmit'te toplanırsa Mustafa Kemal'in Anadolu'yu temsil edeceği, Anadolu'nun tahliyesi şartıyla bir mütareke akdedileceği bilgilerine yer verilmişti. Yunan kaynaklarının değerlendirmesine göre; Mustafa Kemal Paşa cephede bulunduğu için konferansa gidemeyecekti[19]. Peki, gerçekte Mustafa Kemal Paşa bu konuda ne düşünmekteydi? Yunanlılarla barış yapmaktan mı yanaydı? Yoksa Yunan ordusuna karşı bir askeri hareket yapılmalı mıydı?

Batı Cephesinde Türk ordusu Yunan ordusunun saldırılarına karşı önemli mücadeleler yürütmüştü. Millî Mücadele'nin

[16] "Şark Konferansı Karîbtir", *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Ağustos 1922, s.1.
[17] *Age.*
[18] *Peyam-ı Sabah*, 26 Ağustos 1922, s.1.
[19] *Peyam-ı Sabah*, 26 Ağustos 1922, s.1.

başlangıcından Büyük Taarruz'un başlamasına kadar geçen zaman diliminde Düvel-i Muazzama, Yunanlar ve Türkler arasında bir barışın sağlanması için çeşitli tekliflerde bulunmuşlardı. Bunlardan en önemlisi 22-26 Mart 1922 yılındaki barış teklifi idi. Aslında Yunan ordusu Anadolu'daki işgallerini büyük güçlerin desteği ile yapmışlardı. Anadolu'daki Türk- Yunan savaşı başta İngiltere ve Fransa gibi devletlerin onayı ile başlamıştı. Anadolu'daki savaşın sorumlusu olan Büyük Güçler, Türk tarafına getirdikleri barış konferansı teklifleri ile aslında dış politikalarında Türkiye'ye karşı samimi olmadıklarını göstermişlerdi. Zira bu barış tekliflerinin amacı gerçekten bir barışı tesis etmek değil, Yunan ordusuna zaman kazandırmak ve Sevr Antlaşması'nı ufak değişikliklerle Türklerin önüne sunmaktı. Mustafa Kemal Paşa, büyük devletlerin gerçek amacının farkındaydı. Türk ordusu Sakarya Savaşı'nda önemli bir başarı kazanmasına rağmen savaşın bitiminin akabinde herhangi bir taarruza geçememişti. Mustafa Kemal de Türk ordusunun taarruzu öncesinde zaman kazanmak amacı ile barıştan yana olduğunu gösterir bir girişimde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'i Londra'ya göndermek istemişti[20]. Fethi Beyin Londra, Paris ve Roma'da bulunacağı temaslarda Türklerin barıştan yana olduğunu gösterir faaliyetlerde bulunmasını istemişti. Böylece Büyük Güçler Türklerin barıştan yana olduğunu zannederek Türklerin Yunanlara karşı bir saldırı planının olmadığını düşüneceklerdi. Bu süreçte de Türk ordusu taarruz için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılarla karşı kesin bir askeri zafer kazanılmadan istenilen barışa ulaşılamayacağına inanmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e önemli bir görev yüklemişti. Fethi Bey, yurtdışındaki faaliyetlerinde Türkiye'nin niyetlerini ve bundan sonra izlenecek siyaseti anlatmaya çalışmıştı. Fethi Bey'in Fransa'daki *Matin* gazetesinin muhabirine konferans ve barış konusunda verdiği beyanat Türk basınında da yer almıştı. Fethi Bey, Ankara Hükümeti'nin gayesinin pek aşikâr olduğunu, hükümet

[20] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.19, S.58, 2003, s.1115-1131.

tarafından murahhas olarak seçildiğini ifade etmişti. Fethi Bey, "*Muhtelif hükümetlere Türkiye'nin siyasetini anlatmaya geldim. Bu niyetler birkaç kelime ile hülasa edilebilir: Türkiye, Müttefikler tarafından ilan edilen esâsâta tevfîkan ırki hudutları dâhilinde istiklaline hürmet edilmesi şartına sulh arzusundadır. Bunu pekiyi anlayan Fransız Hükümeti'ne izah ettim. İngiliz Hükümeti'ne anlatmak istedim. Fakat ne Başvekile, ne de Hariciye Nazırına mülaki olamadım*" şeklinde açıklama yapmıştı. Fethi Bey, "Kuvva-yı müzaheretlerden istifa eden bir düşmana karşı kendi münasibiyle iktifaya mecbur kalan Türkiye, kuvvetini ve istiklâlini müdafaa azmini ibraz etmiştir. Bugün yalnız sulhu tesis arzusundadır" diyerek Türk ordusunun zor koşullar altında mücadele ettiğini açıklayarak barıştan yana olduğunu dünyaya anlatmak istemişti[21]. *Vakit* gazetesi okuyucularına *Tan* gazetesinde yayınlanan "Fransa ve Şark sulhu" başlıklı makalesinden alıntılar yaparak barış konferansı konusunda bilgiler sunmuştu. Makale ile ilgili olarak şu satırlara yer verilmişti:

> "Mösyö Poincare dün öğleden sonra Paris'e avdet eder etmez İngiliz notasına cevap verdi. Bu notanın meali unutulmamıştır. İngiltere artık Venedik'te veya bir diğer İtalyan şehrinde Türk ve Yunan murahhaslarıyla fevkalade komiserlerin hazır bulundukları bir konferansa iştirak etmek niyetindedir. Fransa bi-t-tab' bu sulh konferansının tertibi için İngiltere ile hemfikirdir. Maa-hazâ Fransa, İngiliz notasında izhar edilen fikirlerin mühim bir noktasına iştirak edemez. Fransa takrir eden hususatın ibkası lazım geldiği telakkisindedir. Fransa tahhüdata hürmet etmenin sulhu tesis ve bil'âhirede muhafaza için yegâne vasıta olduğu mutaalasında bulunuyor. Ve bunun içindir ki şerait-i umumiye-i sulhiye kabul edilirse bütün Anadolu'nun 26 Mart tarihli muhtırada mezkûr zaman zarfında yani azami dört ayda Yunanlılardan tahliyesi lazım geldiği fikrindedir"[22].

20 Ağustos 1922 Atina kaynaklı bir haberde Yunanistan seçkinlerinin barış ve savaş konularında fikren anlaşmazlığa girdiği bilgisi yer almaktaydı. Londra Konferansı'ndan sonra yaşanan tüm gelişmelerin Yunanistan siyasetini değiştirmesine sebep olduğundan bahsedilmekteydi. Gunaris, Yunanistan'a mali yardımlarda

[21] "Fethi Bey'in Mühim Beyanatı", *Vakit,* 30 Ağustos 1922, s.3.
[22] *Age.*, s.3.

bulunulmadıkça harp aleyhinde bulunduğunu ifade etmişti. Stratos ise harbe devam edilmesine taraftardı. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde konu ile ilgili olarak şu satırlara yer verilmişti: "*Athinaiki gazetesine göre; hükümetin sinesinde mevcut olan bu itilaf neticesi olarak hükümetin diğer rüknü tarafından derhal akdi sulhu istihdaf etmeyen bir siyasetin takibi hususunun deruhte edilmesine intizar olunmaktadır*"[23].

25 Ağustos 1922 Atina kaynaklı bir haberde İtalya Hükümeti'nin Şark Konferansı'nın Venedik'te toplanmasını kabul ettiği, Lido Adasının uygun olduğu ve konferansın Eylül ayının ortalarında toplanacağı gibi bilgiler Türk gazetelerinde yer almıştı[24].

Şark Konferansı'na katılmak için davet bekleyen Yunan tarafının, Büyük Taarruz'un yapıldığı günlerde konferansa dair beklentileri azalmıştı. 28 Ağustos'ta Atina'dan gelen ve Türk gazetelerinde yayınlanan haber şöyleydi:

> "Atina'da ve Yunan mehafilinin ekserisinde hâkim olan fikir ve kanaate nazaran, Venedik konferansı Türkiye ile Yunanistan arasındaki sulh şerait-i evliyesinin tetkikine davet edilecektir. Bu konferansın şark sulhu şeraiti tespit için salahiyet-i kâmileyi haiz olduğunu zan etmek şüphesiz hatadır. Konferans sırf istifsarı bir vasıta olduğu için alelade tavsiyelerden başka bir şey yapılmayacaktır. Venedik konferansını müteakip, müzakeratın müncer olduğu mukarreratı tetkik için meclis-i âlî içtima edecektir"[25].

Büyük Taarruz'un başlaması üzerine Yunanların Şark Konferansı'nın toplanmasına dair ümitleri oldukça azalmış ve matbuat daha çok savaşın seyri ile ilgilenmeye başlamıştır. "*Venedik Konferansı konusu, Büyük Zafer ve sonrası Ankara basınında pek ilgi görmez ve ikinci sayfa haberi olarak verilirken, İstanbul basını aynı konuyu işlemeye devam etmekte; zaferin ve ileri harekâtın bizi Yunanistan ve Avrupa karşısında avantajlı duruma getirdiği düşüncesini ileri sürmektedir*"[26].

---

[23] "Atina'da Harp ve Sulh İhtilafları", *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Ağustos 1922, s. 1.

[24] *Peyam-ı Sabah*, 27 Ağustos 1922, s.1.

[25] *Peyam-ı Sabah*, 30 Ağustos 1922, s.1.

[26] Ahmet Emin Yaman, "Kurtuluş Savaşı Basınında Büyük Zafer", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1997, C.19,S.30, s.248.

2. Yunanlıların Anadolu'da Muhtariyet Kurma Çabalarına İlişkin Türk Basınında Yer Alan Yunan Menşeli Haberler

Millî Mücadele'de Türk ordusu özellikle Batı Cephesinde önemli başarılar elde ettikçe Yunan ordusunun maneviyatı bozulmakta ve dış destekten yoksun kalmaktaydı. Sakarya Savaşı'ndan sonra Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'ın Anadolu'daki faaliyetlerine karşı politik tavırlarının İngilizlere göre; daha temkinli bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Bundan sonra Yunanlıların Anadolu'daki faaliyetlerinin daha çok İngiliz desteği ile sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. İç siyasette de sıkıntılar yaşayan Yunanlılar, dış destek bakımından da zayıf bir hale düşmüşlerdi. Gelinen bu noktada "*siyasi ve askeri gelişmelerin istedikleri yönde ilerlemediklerinden bölgenin ellerinden kayacağının farkında olan İzmir ve çevresi Rumları bir girişimde bulunmuştu. Sözde kendi geleceklerini belirlemek yoluyla İzmir ve çevresinde bir muhtar devlet teşkil etme kararı alınmıştı*"[27].

Türk basını Büyük Taarruz öncesinde İzmir'in muhtariyeti meselesi ile ilgili birçok habere yer vermişti. Türk basını Atina kaynaklı haberlerin dışında mesele hakkında kendi fikirlerini beyan etmekten geri durmamıştı. Basında ayrıca büyük devletlerin konuya ilişkin tavırları da açık bir dil ile anlatılmıştı. Özellikle Ağustos'un ilk günlerinde Türk basınını meşgul eden konulardan bir tanesi de muhtariyet meselesi idi. *Vakit* gazetesi 1 Ağustos 1922'de "Yunanlılar Anadolu'da muhtariyet ilan ediyorlar" başlığı ile okuyuculara konu hakkında Paris kaynaklı şu bilgiyi aktarmıştı:

> "İzmir'den gelen son haberlere nazaran mösyö Steryadis beyannamede Yunanlıların tahtı işgalinde bulunan mıntıkaya müttefiklerce kabul edilen esâsâta tevfîkan Yunanistan'ın vasiyeti altında muhtariyet verildiğini bildirmekte ve ahali mahalli meclisler teşkil etmeğe ve Yunan ordusu düşmana karşı müdafaayı temin edildiği cihetle intizam-ı dahiliyi muhafazaya memur belediye muhafızları vücuda getirmeye davet edilmektedir. Mezkûr beyannamede parlamentodan bahs edilmemektedir".

[27] Uğur Üçüncü, "Türk Basınına Göre İzmir'in Kurtuluşu", *The Journal of Acadamic Social Science Studies*, 2016, S.43, s.33.

Yunan matbuat kaleminin muhtariyet kaleminin konu hakkındaki tebliği de gazetede yer almıştı. *Vakit*'te *Times* gazetesinin konu hakkındaki bir yazısına da yer verilmişti. Buna göre; muhtariyet ilanının asıl maksadı yerli ahaliden asker almaktı[28]. Yunanların amacı uzun zamandan beri silah altında bulunan askerleri terhis etmek ve mevcut arazi halkından insanları askere almaktı[29]. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ise "İzmir'de muhtariyet ilan edildi mi" başlığı altında eline ulaşan haberleri okuyucularına aktarmıştı. Gunaris, Yunan muhabirlerine söz konusu muhtariyetin amacının sulhu temin etmek olduğu bilgisini vermişti. Ayrıca bir gazetenin haberine göre; Steryadis'in 31 Temmuz 1922 tarihli tebliği ile İzmir'de muhtariyet ilan edilmişti bile.[30]

Satvet-i Milliye gazetesinin 14 Ağustos 1922 tarihli nüshasında Ankara Hükümeti'nin Yunanlar tarafından Anadolu'da muhtariyet ilanını İtilaf mümessilleri nezdinde protesto ettiği bilgisi yer almaktaydı. Ayrıca Fransa Hükümeti'nin muhtariyet ilanını protesto için İngiltere ve İtalya'ya müracaat ettiği yazılmıştı[31]. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi "Müttefikler muhtariyet oyununu tasdik etmiyorlar" başlığı ile yayınladığı bir haberde Yunan basınından haber örnekleri verilmişti. Buna göre; Batı Anadolu'nun geleceği sulh ile belirlenecek, Şark Konferansı'nın esasını 26 Mart teklifi oluşturacaktı. 17 Ağustos 1922 tarihli Yunan menşeli haberlerden bir tanesi şöyleydi:

> "İtilaf Devletleri'nin mümessilin siyasiyesi, İzmir'de muhtariyet ilanını protesto zımnında harbiye nazırına müşterek bir nota vermişlerdir. Bu notada Anadolu'nun siyasi ve idari statükonun ayrı bir muahede ile tayin ve tespit olunacağı beyan olunmaktadır. İzmir'deki düveli müttefike konsolosları tarafından da muhtariyetin ferdâ-i ilanında Steryadis'e böyle bir nota verilmiştir. Hükümet mehafilinde söylendiğine göre konferans inikat ettiği takdirde geçen Mart teklifatı esası müzakere olacaktır".

[28] Anadolu Rumlarının silah altına alınması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Çakmak, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu İşgali Sırasında Osmanlı Rumlarını Silah Altına Alması", *Belgi*, S.13, 2017, s.352-361.

[29] *Vakit*, 1 Ağustos 1922, s.1.

[30] *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1922, s.1, Şark, 1 Ağustos 1922, s.2.

[31] *Satvet-i Milliye*, 14 Ağustos 1922, s.1.

Diğer bir haberde ise Atina'da mecliste yapılan toplantılarda Batı Anadolu'nun muhtariyeti hakkındaki tedbirlerin hızlı bir şekilde uygulanmasına karar verildiği yazılmıştı. *Kathimerini* gazetesine göre; muhtariyet konusunda büyük devletlerin verdiği notaya karşı Yunanlar itiraz mahiyetinde bir cevap vereceklerdi[32].

> "17 Ağustos 1922 (4 Ağustos 1922) tarihinde Yunan basın organlarında, Yunan Hükümet çevrelerinin Anadolu'daki gelişmelerle ilgili beklentilerine rağmen, üç müttefik devletin verdikleri notayla çekincelerini bildirdikleri yazılmıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya, Yunanistan'ın Anadolu'daki girişiminin kendilerinin nihai kararını etkilemeyeceği ve Anadolu'nun kaderini Yunanistan'la Türkiye'nin de bulunacağı bir ortak platformda Müttefiklerce belirleneceğinin anlaşılmasını istediklerini açıklamışlardır. Yunan hükümet çevreleri basın organlarına notayla ilgili olarak, müttefiklerin Yunanlıların Anadolu'daki faaliyetlerinin özünü kavrayamadıklarını, ancak Anadolu meselesini ele alacak konferansta bu projenin inceleneceğini ifade etmişlerdir"[33].

Tercüman-ı Hakikat gazetesi "Muhtariyet protestosundan sonra Yunan üç güne kadar cevabını veriyor-Muhtariyet oyunu, sulhu temin ve tesri matuf etmiş" başlıkları altında Yunan kaynaklı 3 tane haber yayınlamıştı. İlk haber şöyleydi: "Yunanistan'ın Asya-i Suğra'nın muhtariyeti hakkında devletlerce yapılan teşebbüse cevabı ağlebi ihtimale göre üç güne kadar tevdî' olunacaktır. Yunan Hükümeti ittihaz ettiği tedâbir ile sulhu temin ve akdini tesrî' etmek istediğini beyan edecektir". Diğer habere göre;

> "hükümet müttefiklerin son müşterek notasına cevap verecektir. Hükümet mehafilinden tereşşuh eden haberlere göre verilecek cevapta memalik-i meşgulede ilan edilen muhtariyet, yavaş yavaş tam bir muhtariyete inkılab edecektir". Anadolu'da vilayet meclislerinin intihabı ve bir heyeti temsile teşkili meselesi ciddiyetle tedkik edilmektedir. İttihaz edilen mukarreratın on güne kadar mevkii tatbike vaz edileceği söyleniyor"[34].

---

[32] *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Ağustos 1922, s.1.

[33] *Nilüfer Erdem*, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, 2014-Güz, s.129.

[34] *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Ağustos 1922, s.1.

Gazetenin aynı sayfasında Yunanların İzmir'de muhtariyet ilanının Müttefik Devletlerce kabul edilmediği yazılmış ve notanın içeriğine yer verilmişti.

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde; "Steryadis Atina'ya ne için çağrıldı?", **"**İzmir'de yeni bir beyannamenin neşrine intizar olunuyor" başlığı adı altında Yunan menşeli haberlere yer verilmişti[35]. Habere göre; İzmir Fevkalade Komiseri Steryadis ve Yunan Başkomutan Hacianestis, Atina'ya davet edilmişti. Mecliste Yunanistan'ın genel anlamda askeri ve siyasi vazifesi tetkik edilecekti. Bu kişilerin Atina'ya davet edilme sebebi müttefiklerin İzmir muhtariyeti konusunda verdikleri son notaya verilecek cevap ile ilgiliydi[36]. Yunan menşeli haberlerde Yunanlıların, Müttefiklerin verdiği notaya halen bir cevap vermediği, Yunanistan siyasi çevrelerinde şaşkınlık hüküm sürdüğü belirtilmekteydi. Bu şaşkınlığın sebebi ise Yunan Hükümeti'nin Anadolu meselesinde nasıl bir vaziyet takip edeceklerini bilememesi idi. Hükümetin notaya cevap vermesinin bir süre erteleneceği iddia edilmekteydi[37].

26 Ağustos 1922 tarihli Yunan kaynaklı haberde Yunan meclisinin Müttefiklerin İzmir'in muhtariyeti konusunda verdiği notayı tartıştığı açıklanmıştı. Yunan kaynaklarına göre; İzmir'de diğer devletlerin muhalefetine uğramayacak tarzda bir uygulamaya karar verilmişti. Muhtariyet tedbirinin ikinci kısmının ertelendiği bilgisi yer almaktaydı. "*Venedik konferansının neticesine kadar şimdilik hükümet-i askeriye yerine hükümeti mülkiyenin ikamesiyle iktifa edilecektir. Bu babda komiser İstiryadis'e ba telgraf talimat lazime tebliğ edilmiştir*" şeklinde bir açıklama yapılmıştı[38]. 28 Ağustos 1922 tarihli Atina kaynaklı bir haberde ise "*İzmir'deki Yunan komiseri bir beyanname neşr ederek İtalyan askerinin tahliyesi üzerine Yunan kıtaatı tarafından işgal edilen Menderes vadisinin de muhtariyet verilen diğer araziye ilhak edildiği bildirmiştir*" *şeklinde bir açıklama*

[35] *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Ağustos 1922, s.1.
[36] *Tercüman-ı Hakikat*, 21 Ağustos 1922, s.1.
[37] *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Ağustos 1922, s.1.
[38] "İzmir Muhtariyeti: Tedabirin Tatbikinden Vazgeçildi", *Peyam-ı Sabah*, 29 Ağustos 1922, s.1.

yapılmıştı. Vakit gazetesi bu haberi "*Hala muhtariyet oyunu oynuyorlar*" *başlığı altında vermişti*[39].

İzmir Fevkalade Komiseri Steryadis'in 17 Temmuz 1922'de yayınladığı beyanname ve kararların sonrasında Anadolu'daki Rum gazetelerinde muhtariyet konusu çok tartışıldı. Türk basınında da durum böyleydi. Yunanların muhtariyet konusunda aldığı kararların 24 Ağustos 1922 yılında hayata geçirilmesi ile ilgili yeni gelişmeler[40] yaşansa da 26 Ağustos'ta Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı başlattığı askeri taarruz sonucunda bu karaların hayata geçirilmesi mümkün olmadı. Basın da tartışma ve haber konusu olan muhtariyet meselesi, Büyük Taarruz'un başlaması ile gündemden düştü[41].

3. Büyük Taarruz'un Başlangıcı ve Gelişimine İlişkin Türk Basınında Yer Alan Yunan Menşeli Haberler

Büyük Taarruz başlamadan önce Yunanistan'ın bir saldırı düzenleme fikri mevcut değildi. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 20 Ağustos 1922 tarihli nüshasında "şimdi de ordumuza meydan okuyor" başlığı altında bir haber yayınlanmıştı. Haberde okuyuculara Stratos'un İstanbul'da Rumca yayınlanan *Neologos* gazetesinin[42] muhabirine verdiği beyan aktarılmıştı. "Yunan Dahiliye Nazırı, hükümetin siyasetinin ne kadar doğru olduğunu gazetecilere teşrih ederken harekat-ı askeriyenin mevzu bahis olmadığını söylüyor" başlığı altında yazılan haberde önemli bilgiler yer almaktaydı. Yunan Dahiliye Nazırı, Anadolu'da yeni bir askeri harekâtın söz konusu olmadığından bahsederken Türklerin de bir taarruzu düşünmediklerini ifade etmekteydi. Stratos'un şu ifadesi de oldukça dikkat çekiciydi:

> "Trakya'daki cephenin İstanbul'u tazyikten başka bir faidesi de Yunanistan'ın Şark'ta bir âmil askeri olduğunu göstermesidir. Cepheden birçok fırkalar aldığımız halde düşman bize taarruz için kuvvetini kâfi görmemektedir. Yalnız bu hükümetin mukarreratını haklı göstermeğe kifayet eder. Müttefikler vaziyete bir nihayet vermezse hükümet tedabirinin devamı

[39] "Hala Muhtariyet Oyunu Oynuyorlar", *Vakit,* 30 Ağustos 1922, s.1.

[40] "İzmir'de Beyannameler, Hala Teşkilat Yapıyorlar", *Akşam*, 23 Ağustos 1922, s.1.

[41] Zeki Arıkan, "İşgal Dönemi İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.5, S.13, s.163.

[42] Neologos gazetesi hakkında bilgi için bkz. Ali Arslan, "Türkiye'de Rum Basını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.10, S.3, 2003, s.83.

> muhakkaktır. Şarkta sulh olması ve her kesin işleriyle uğraşması zamanı gelmiştir. Müttefiklerin nokta-i nazarı da budur"[43].

Yunan Dahiliye Nazırı bu beyanı ile Türklerin gücünü küçümsemekte ve davalarını kendilerince dünyaya haklı göstermeye çalışmaktaydı. Anlaşılan o ki Yunanlar Anadolu'daki askeri durum ile ilgili yeterli istihbarata sahip değillerdi. Aslında bu sırada Türkler, Yunanlara karşı bir taarruz planı tasarlanmaktaydı. İstiratos'un ifadelerinden anlaşıldığı üzere Yunanlar, Anadolu'daki durum ile ilgili olarak büyük devletlerin düzenleyeceği Şark barışına bel bağlamaktaydılar. Bu nedenle de Yunanlıların da kendi hesaplarına tasarladıkları bir taarruz planı yoktu. Türk ordusu Büyük Taarruz'dan önce Kocaeli ve Menderes'te Yunanları oylayacak ve dikkatlerini Afyon'dan başka yöne çekecek bir eylem planı içindeydiler. Planda söz konusu yerlerde keşif taarruzları başlatılacaktı.

Türk ve Yunan ordusu arasında Ağustos'un üçüncü haftasında baş gösteren söz konusu mücadele dönemin basını aracılığı ile halka duyurulmuştu. Bu mücadeleyi gazetelerde 19 Ağustos 1922 tarihli Anadolu tebliğinden öğrenmek mümkündür. Tebliğ şu şekildedir: "*Kocaeli mıntıkasında İzmit Körfezi'nde görünen düşman torpidosu ateşle tard edilmiştir. Sarayköy mıntıkasında takviye edilen akıncılarımız Menderes'i geçerek Burhaniye istasyonunu işgal etmiştir. Buldan ve Karataş istikametlerinde musademat devam ediyor*"[44]. 21 Ağustos 1922 tarihli Anadolu tebliği ise şöyle idi: "*Kocaeli ve Eskişehir cephelerinde sükûnet vardır. Afyon cephesinde düşmanın bir gece teşebbüsü tard edilmiştir. Sarayköy mıntıkasında Menderes şimalinde akıncılarımız muvaffakiyetli akınlarına devam etmişlerdir. Nazilli ile Sultanhisar arasında bir şimendifer köprüsünü tahrip etmişlerdir*"[45]. Bu girişim sonucunda esir ve bir takım silahların da Türk askerlerinin eline geçtiği bilgisi yer almıştı. 22 Ağustos tarihli Anadolu resmi tebliği ise şu şekildeydi: "*Kocaeli mıntıkasında keşif müsâdematı olmuş, düşmana hayli zayiat verdirilmiştir. İzmit Körfezi'ne girmek isteyen düşman torpidosu ateşimizle tard edilmiştir.*

[43] *Hakimiyet-i Milliye,* 20 Ağustos 1922,s.1.
[44] *Peyam-ı Sabah*, 21 Ağustos 1922, s.1.
[45] *Peyam-ı Sabah*, 24 Ağustos 1922, s.1.

Eskişehir şarkında bir yangın görülmektedir". Yunan resmi tebliğinde ise 18-19 Ağustos gecesinde Menderes'in güneyinde Ortanca'da ileri karakollarına güneyden taarruz edildiği bildirilmişti. Tebliğe şu şekilde devam edilmişti: "*Aynı zamanda mezkûr Karagöl karşısında kuvveti tahşid eden düşman Ağustos'un 19. günü sabahı kuvvetli kıtaat-ı muntazama ile cepheden taarruzda bulunmuştur. İleri karakol ihata edildiği cihetle iki saat süren bir mücadeleden sonra Ortanca'nın iki kilometre cenubundaki tepelere ric'at etmiştir*". Ordu kumandanı Hacianestis'in İstanbul'dan yaptığı bildirime göre; Menderes vadisi Denizli mıntıkasında Türk milli kıtaatının ilerleyişi önemsiz derecedeydi. Yunan tebliğine göre; Türkler bu saldırılarda başarı gösterememiş ve geri çekilmişlerdi. Bunun aksine Anadolu tebliğleri kazanılan başarıdan bahsetmekteydi[46]. *Vakit* gazetesinde ise "Yunanlılar Ne Diyor" başlığı altında 25 Ağustos 1922 Yunan resmi tebliği yer almıştı. Buna göre; "Ağustos sabahı Bilecik havalisinde Dereköy'deki Yunan kuvvetlerine karşı topla mücehhez Türk kuvvetleri tarafından taarruz edildiğini ve bidayette müdafaa halinde kalan Yunanlıların bil'âhire mukabil taarruza geçtiklerini bildirmektedir"[47].

28 Ağustos'ta basında Türk taarruzunun başlayıp başlamadığına dair çeşitli haberler yer almaya başlamıştı. *Peyam-ı Sabah* gazetesi; "*Anadolu düşman telsizinin Kocaeli cephesinde Bilecik mıntıkasında başladığından bahsettikleri keşif taarruzu hakkında dün resmi ve gayrı resmi hiçbir malumat gelmemiştir*" şeklinde bir habere yer vermişti. "*Taarruz hakkında bir yeni bir haber yok. Dün vaziyeti askeriye hakkında kati bir fikir edebilmek mümkün olmadı. Tebliği resmi dün Akşam geç vakte kadar gelmediği gibi İzmit ile de muharebede bulunulmamış, posta treni de vürûd olmamıştır*" şeklinde açıklama yapılmıştı. Bu nedenle gazete Bilecik askeri hareketinin niteliği hakkında kesin bir kanaate varılamayacağını belirtmişti. Gazeteye göre; Kocaeli'deki hareketin keşif hareketi mi, yoksa genel bir taarruz mu olduğunu 26-27 Ağustos tarihli resmi tebliğlere göre kesinleşecekti. Kocaeli askeri hareketi konusundaki esrar perdesinin yakında bu tebliğlere göre kalkacağı umut edilmişti[48]. Yine aynı

[46] *Peyam-ı Sabah*, 25 Ağustos 1922, s.1.
[47] *Vakit*, 27 Ağustos 1922, s.1.
[48] *Peyam-ı Sabah*, 28 Ağustos 1922, s.1.

gazetede yer alan 26 Ağustos 1922 tarihli Atina menşeli haberlerde ise Anadolu'dan alınan bilgiler doğrultusunda Türklerin Kocaeli'de yığınak yaptığı, söz konusu mıntıkanın grup komutanlığına Refet Paşa'nın tayin edildiği diğer taraftan da Türklerin Darıca'ya 7 piyade ile 2 süvari fırkasının vardığı bilgisi aktarılmıştı. Gazeteye Roma'dan gelen haberler ise Menderes vadisindeki Türk ileri harekâtı teyit edilmekteydi[49].

29 Ağustos 1922 tarihli *Vakit* gazetesi "Menderes cephesindeki muharebeler hakkında Yunanlıların iddiaları" başlığı ile 27 Ağustos *Ethnos* gazetesinden alınan bir habere şu şekilde yer vermişti: "*Türkler tarafından Menderes'in mürûru meselesine ait olarak vukuu bulan resmi tebligata nazaran Türkler, Ortanca'yı işgal ve bir gün muhafaza etmişlerdir. Muâarebe düşmanın tardıyla nihayetlenmiştir*"[50]. Ancak bu iddia gerçeği yansıtmamaktaydı.

Büyük bir gizlilik içinde planlanan Türk taarruzu 26 Ağustos 1922'de başladı. Taarruz öncesinde bu konu ile ilgili kamuoyuna herhangi bir haber sızdırılmamıştı. Türk ordusunun büyük bir taarruz hareketine girdiği haberini *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi 27 Ağustos'ta "*Dün sabahtan itibaren bütün cephelerde kahraman ordumuz cani düşmanla çarpışmağa başladı*" başlığı altında halka duyurmuştu. Gazetede taarruzun 26 Ağustos'ta başladığına dair hükümetin halka duyurulmak üzere hazırladığı beyanname de yayınlanmıştı[51]. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin söz konusu nüshasında Türk askerlerinin Menderes havalisi Sarayköy mıntıkasında Yunanlılara karşı büyük bir başarı kazandığı, diğer taraftan Kocaeli mıntıkasındaki faaliyetler sonucunda Rumköy düşman mevziinin ele geçirildiği, Yunanlıların Vezirhan istikametindeki taarruzunun durdurulduğu ve Yunanlıların çok zayiata uğradığı hatırlatılmıştı. Bu başarıların sonucunda Türk askerlerinin daha faal bir harekete geçtiği ifade edilmişti.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi taarruz haberini 27 Ağustos'ta yayınlarken *Peyam-ı Sabah* gazetesi ise bu haberi 29 Ağustos'ta

[49] *Age.*
[50] Vakit, 29 Ağustos 1922, s.1.
[51] *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Ağustos 1922, s.1.

vermişti. Yunan resmi tebliğlerine yer veren gazetede şu satırlara yer verilmişti:

> "26-27 Ağustos tarihli düşman tebliğ-i resmîsi milli ordunun Kocaeli cephesinde Bilecik mıntıkasındaki keşfi taarruzisinden başka cenup cephesinde Afyonkarahisar mıntıkasında bir çok kuvvetler ile icrasına başladığını yeni bir hareket taarruziyesini bildiriyor. Yunan tebliği resmisine göre; Bilecik keşif taaruzisinden 24 saat sonra milli kuvvetler Afyonkarahisarının cenub ve şimal şarkisinden taarruza geçmişler ve kısmen düşman taaruzuna girmeğe muvaffak olmuşlardır. Vâkıa düşman tebliği, Yunan hududuna giren milli kuvvetlerin şiddetli mukabil taaruzu ile oradan ihraç edildiğini iddia ediyorsa da aynı tebliğin hatimesinde bazı noktada gece esnasında mücadeleye devam olunduğunu itiraf edildiğine göre bu iddiayı Anadolu tebligatı resmiyesine dest-res oluncaya kadar ihtiyatla telakkiye mecburuz".

Gazete taarruzun gelişimi konusunda Yunan tebliğine yer verse de tebliğin içeriğine ve doğruluğuna karşı ihtiyatlı davranmaktaydı. Yine aynı nüshada 26 Ağustos'ta Atina'dan alınan bir malumata yer verilmişti. Ankara hükümetinin ordu için Büyük Millet Meclisi'nden yeni tahsisat istediği haberi Atina'ya ulaşmıştı. Bu haber nedeniyle Yunan tarafında Türklerin, Venedik'te Şark meselesini tetkik için toplanacak konferansa katılmayacağı ümidini uyandırmıştı. Türklerin asker yığması, kuvvetlerini takviye etmesinin Yunan hükümetini endişeye düşürmeyeceği iddia edilmekteydi. Yunan ordusunun daha kuvvetli olduğu öne sürülmekte, Yunan hükümetinin de davasını Kuvâ-yı Milliye'ye kabul ettirinceye kadar harbe devam edeceği belirtilmekteydi[52].

24 Ağustos'ta *Proodos* gazetesinden gelen bir bilgi *Hâkimiyet-i Milliye*'nin manşetinde şöyle yer almıştı: "Konstantin tahtından feragat etmelidir!", "Yunan resmi mehafili bile bu hususu anlamış, fakat bu düşünceyi krala tebliğ edecek bir adam bulamıyorlarmış". Habere göre; Yunan Hükümeti'ndeki bazı kişiler müttefiklerle olan ilişkilerde en büyük engeli kral olarak görmekteydiler. Kralın tahttan inmesinin Yunan siyasetinin durumuna çare yaratacağı

[52] *Peyam-ı Sabah*, 29 Ağustos 1922, s.1.

düşünülmekteydi. Fakat bu fikirlerin krala beyanı konusunda cesaret gösteren biri bulunamamıştı[53].

29 Ağustos 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, başlayan yeni taarruzun Afyon mıntıkasında geliştiğini okuyucularına yansıtmıştı. "Dün bütün cephelerde ve bilhassa Afyonkarahisar mıntıkasında muhaberat muvaffakiyetle devam etmiştir" şeklinde bir başlık atarak Afyon'da Türk ordusunun Yunanlılara karşı başlattığı taarruz hakkında bilgiler vermişti. Türk askerinin büyük yararlılıklar gösterdiği, başarılar kazandığından bahsedilerek, gelecek resmi tebliğlere göre bilgi verileceği yazılmaktaydı[54].

Vakit gazetesinin de aynı günkü nüshasında "Ordumuz düşmana karşı vâsi' mikyasda bir taarruz hareketine başlamıştır" başlığı ile taarruzun başladığı haberini Yunan tebliğlerine dayanarak halka duyurmuştu. *Vakit* gazetesi İstanbul'da çıkan bir gazeteydi. İstanbul basını Anadolu'daki taarruz haberini gecikmeli olarak duyurmaktaydı. Gazetede; "*Afyonkarahisar'ında kuvvetlerimiz şehrin yanındaki düşman mevziini işgal etmiştir. Anadolu hariçle her türlü muhabere muvâsalayı kestikten vaziyeti harbiye hakkında vâzıh malumat almak kabil olmamaktadır. Maa-mâ-fih son Yunan tebliği ve Yunanlıların telaşı vaziyetlerinin iyi olmadığını göstermektedir*" şeklindeki bir ifade kullanılmıştı. Gazetede Yunan tebliğleri üzerinden çıkarımlar yapılmaktaydı. 26 Ağustos tarihli Yunan tebliği Afyonkarahisar ve Çal mıntıkalarında meydana gelen muharebelerden bahsettiği için son askeri hareketin bu mıntıkalarda cereyan ettiği anlaşılmaktaydı. Bu bilgiye dayanarak kat'î muharebenin söz konusu havalide cereyan edeceğine hüküm vermenin doğru olmadığı üzerinde de durulmuştu. Çünkü Yunan ordusunun Anadolu'daki cepheleri çok genişti. Bu nedenle Türkler tarafından bir taarruz eyleminin başlatılacağı birçok yer vardı.

> "Bu noktalardan her hangi birini intihab etmek taarruzun neticesinden beklenen tesirler itibarıyla mesâvîdir. Şu halde ordumuzun Kocaeli'den veyahut Afyonkarahisar'ında taarruza geçmiş olduğunu ve bu taarruzu şu veya bu gibi inkişâfât takip edeceğini tahmin etmek doğru değildir. Esâsîyyen bizim

[53] *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Ağustos 1922, s.1.
[54] *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1922, s.1.

> tarafımızdan bu tarzda yapılacak tahminlerin bizden ziyade düşmanların istifadesine hidmet etmesi mümkündür. Anadolu'dan tebliği resmilerin vüruduna intizar etmeksizin bu gibi tahminlere girişmekten ise bir iki gün daha sabır ederek Türk menba'-i resmîyesinden tereşşuh edecek malumat-ı resmîyeye istinaden hakikati izah etmelidir. Yunan tebliğ-i resmîsi son derecede muğlak olarak yazılmıştır. Bu tebliğden anlaşılan yegâne şey, Türk kuvvetlerinin taarruza geçtiğini ve noktayı hareket olmak üzere Afyonkarahisar cephesini intihâb eylediğidir. Eğer bu tebliğin mündericâtı doğru ise hareketi askeriyenin tamamen Afyonkarahisar'ı şehrinin kenarlarında cereyan ettiği anlaşılır. Taarruz başlamazdan evvel Afyonkarahisar'da Türk ileri hatları Çobanlar mevkiini biraz daha ileri geçiyordu. Çobanlar mevkiiyle Afyonkarahisar şehri arasındaki mesafe ise ancak altı yedi kilometreden ibaret idi. Türk ileri hatları tepeler üzerinde olduğu gibi Yunan ileri hatları da Afyonkarahisar şehrini ihata eden tepelerin eteklerine kadar uzanıyor. Ve her iki taraf arasında düm düz bir saha arazi imtidâd ediyordu. Yunan tebliğinde bir kısım kuvvetlerimizin düşman hududuna girdiğinden bahs edildiğine göre kıtaatımız şehrin yani başına kadar gelmiş demektir. İki günden beri burada ne gibi vakia cereyan ettiğini kıtaatımızın ve şehrin bu günkü vaziyeti bîttâbî henüz malum değildir. Bugün Anadolu'nun son harekâtı harbiye hakkında malumat gelmesi ümit ediliyor. Bu malumatın vaziyetin tenevvürüne yardım edeceği şüphesizdir. Cenâb-ı Hakk'ın ordumuza fevz ve nusret ihsan buyurmasını temenni ederiz"[55].

29 Ağustos 1922 tarihli *Vakit* gazetesi "taarruzumuzun Yunan mehafilinde tesiri" başlığı ile Yunan menşeli haberleri okuyucularına iletmişti. Gazeteye göre; taarruz haberleri Yunan çevrelerinde bomba gibi patlamıştı. Venizelistler, hükümete hücum etmeye başlamışlardı. Gazetede haber şu şekilde yer almıştı:

> "Millî ordu tarafından taarruz vukuu haberi Yunan mehafilinde bomba gibi patladı. Beyoğlu'nun politika mecmualarında Yunan hükümeti aleyhinde yeniden müthiş bir tufan tenkidat ve muâhezât başlamıştır. Bilhassa Venizelist zabitan Yunan Hükümeti'nin Avrupa'da sulh dilenciliği yaparak tedârükat-ı harbiyyi ihmal ettiğini ve bundan dolayı nâ-kabil-i telâfi bir

[55] *Vakit*, 29 Ağustos 1922, s.1.

> zamanın ziyana sebebiyet verdiğini iddia etmekte ve Yunan Hükümeti hazırasını yalnız iktidarsızlıkla değil, hıyanetle de itham eylemektedirler. Onlara göre; kral Yunanistan'da bulundukça Yunanistan için dava ve her şey gaiptir".

Gazete haberi şu şekilde de yorumlamıştı:

> "Yunan mehafili askeriye-i resmiyesi de taarruz haberi üzerine şaşırmıştır. Yunan ricali askeriyesi Türklerin bir taarruz yapabileceklerini asla beklemiyorlardı. Rivayete nazaran Yunan Hükümeti'nin İstanbul işgalini ortaya atması, Türklerin taarruz icra edeceklerine dair yeni Başkomutan Hacianestis tarafından verilen rapor üzerine olmuştur. Şimdi Yunanlılar da bilâ-ihtiyâr itiraf ediyorlar. Meğer Türkler harikalar ibdâ' etmekte imişler. Bu bir Yunan zabitinin sözüdür…"[56]

Yine aynı gazetede 27 Ağustos Atina kaynaklı bir habere yer verilmişti. Buna göre; Atina'da Yunan Erkan-ı Harbiye Reisinin katılımı ile müzakereler yapılmıştı. Gazeteye göre; müzakerede askeri durum ele alınmış, mezun olan zabitanın hızlı bir biçimde vazifeye çağrılacağı kararlaştırılmıştı.

29 Ağustos 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ise Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgrafı yayınlayarak Türk ordusunun cephede başarılar elde ettiğini, Afyonkarahisar'ın Yunanlılardan geri alındığını, düşmanın çok sayıda askeri mühimmat ile esir ele geçirildiğini müjdeliyordu[57]. Fakat gazetede herhangi bir Yunan tebliği veya Yunan menşeli habere rastlanmamaktaydı. *Peyam-ı Sabah* gazetesi ise Afyon'un geri alındığını ancak 31 Ağustos'ta duyurmuştu[58].

30 Ağustos'ta *Vakit* gazetesi Atina'da endişeli müzakerelerin olduğu, Yunanistan'ın yeniden asker toplamağa teşebbüs edeceği şeklinde Yunan menşeli haberleri okuyucularına duyurmuştu. *Patris*, *Hronos* gazetelerinden alıntılar yapılmıştı. 28 Ağustos'ta İzmir'den Yunan kaynaklarına gelen habere göre muharebe çok şiddetliydi, Türkler, Yunan cephesini zorlamak için büyük gayretler göstermekteydi. Son Türk taarruzu nedeniyle Yunanlılar asker toplayacaktı. Ayrıca Yunan Erkan-ı Harbiye Umum Reisi gazetecilere

[56] *Vakit*, 29 Ağustos 1922, s.1.
[57] *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1922, s.1.
[58] *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1922, s.1.

beyanatta bulunmuştu. Bu beyanatta devam eden muharebenin neticesinden şüphe edilmediği Yunan kamuoyuna duyurmuştu[59].

30 Ağustos'ta yayınlanan *Peyam-ı Sabah* gazetesinde ise Hacianestis'in 29 Ağustos tarihli Yunan resmi tebliği yayınlanmıştı. Tebliğin içeriği şöyleydi: "*Düşman taarruzunun son derecede şedîd olmasına binâen dün Afyonkarahisar'ının tahliyesi emr edilmiştir. Kıtaatımız bu şehrin daha garbında bir hat işgal etmişlerdir. Bugün topla mücehhez düşman süvarisi tarafından Elvanlar civarında icra edilen şiddetli bir hücum püskürtülmüştür. Düşman takip olunmuştur*"[60]. Bu tebliğin dışında gazetede Atina kaynağından alınan Yunan komiserliğinin tebliği verilmişti. Tebliğde 26 Ağustos'ta başlayan Türk taarruzunun çok kuvvetli olduğu, kesintiye uğramaksızın devam ettiği, Akarsu (Akargöl)'dan Hasanbeli'ne kadar taarruzun yapıldığı açıklanmıştı. Ayrıca Türk kıtaatının topçularının çok kuvvetli, cephanelerinin çok olduğu bildirilmişti. Yunanlara göre; Türk kıtaatının on fırkadan oluştuğu tahmin edilmekteydi[61]. Yine aynı gazetede 28 Ağustos Atina'dan gelen habere yer verilmişti. Haberin içeriği şöyleydi: "*İzmir'den vürûd olan telgrafnamelere göre iki günden beri devam eden muharebe pek şiddetlidir. Kuvâ-yı Milliye Yunan cephesini yarmak için fevkalade sarfı mesai ediyorlar. Ve taarruzda bulundukları için ağır zayiata uğruyorlar*"[62]. *Peyam-ı Sabah*'ta, Yunan tarafının bu haberini yayınlarken inanmadıkları hususlara soru işaretleri koymuşlardı. Örneğin Türk ordusunun çok zayiat vermesi, Yunan Erkan-ı Harbiye Reisinin taarruzun sonucundan şüphe duymadığı gibi haberleri pek inandırıcı bulmamışlardı.

31 Ağustos'ta yayınlanan *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Yunan kaynaklarının taarruza dair haberleri verilmiş, Yunan Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının alelacele İzmir'e gittikleri ve Atina çevrelerinin Afyonkarahisar'ın geri alındığı haberini nasıl yanlış aksettirdikleri yayınlanmıştı. Yunan matbuat kalemi şu açıklamalarda bulunmuştu: "*Muharebe devam ediyor. Yunanlılar cephede zayiata uğramamak üzere karargâhı umumiyenin gönderdiği takviye kıtaatının vüruduna*

[59] *Vakit*, 30 Ağustos 1922, s.3.
[60] *Peyam-ı Sabah*, 30 Ağustos 1922, s.1.
[61] *Peyam-ı Sabah*, 30 Ağustos 1922, s.1.
[62] *Age.*

intizaren ve kemali intizam ile Afyonkarahisar'ı tahliye etmişlerdir". Sözde Yunan ordusunun çekildiği en uzak noktası Afyonkarahisar'dan on beş kilometre mesafedeydi. Ayrıca şehrin Yunan topçularının menzili dahilinde bulunduğu, Yunan ordusunun manevi gücünün mükemmel olduğu da yapılan açıklamalardandı. Yunanlılar, Türklerin Elvanlar'daki hücumunun Yunan kuvvetleri tarafından kırıldığı ve ordunun takip olunduğunu iddia etmişlerdi[63]. Atina kaynaklı diğer haberlerde ise Yunan ordusu'nun Afyonkarahisar'ı tahliye etmesi Atina'da heyecan ve galeyan yaratmıştı. Hükümet aleyhine tezahüratlar yapılmaktaydı. Bunun dışında Yunan kaynaklı haberlerde çeşitli tahminler de bulunmaktaydı. Taarruzda bulunan Türk ordusunun miktarı takriben 40.000 nefer idi. Türklerin 50 kilometrelik bir cephe üzerinden taarruz ettikleri de verilen bilgiler arasındaydı. *Peyam-ı Sabah* gazetesi "Atina'da teviller" başlığı altında Yunan ordusunun Türk taarruzu karşısındaki başarısızlığını nasıl yanlış aksettirmeye çalıştığını Yunan menşeli haberlere dayandırmıştı. 29 Ağustos 1922 tarihli Yunan menşeli haberler gazetede şu şekilde yer almıştı:

> "İzmir'den gelen telgrafnamelere göre Kuvâ-yı Milliye'nin taarruzuna ilk safda bulunan kıtaat hedef olmuştur. İhtiyat kuvvetleri mücadeleye iştirak etmemişlerdir. Afyonkarahisar müsellesindeki cephenin geri alınması, taarruz-ı müstakbel için kuvvetlerin tahşîdi lüzumuna mebni muktezâ görülmüştür. Kuvâ-yı Milliye taarruzunu durdurmuştur. Kuvva-yı Milliyenin bu mevziî muvafakiyetiyle iktifâ' etmesi me'mûldür".

Yunanlılara göre Türkler, mevzi başarıları ile yetineceklerdi ve daha ileri gidemeyeceklerdi. Fakat bu haber Yunan kamuoyunu aldatan nitelikte bir haberdi. Herhangi bir aslı yoktu. *Peyam-ı Sabah* aynı nüshasında "Mütehasısların Fikri Ne İmiş" başlı altında Atina kaynaklı haberlere yer vermişti. Bunların bir kısmı gerçeği yansıtmamaktaydı. Bu haberlerden bir tanesinde Afyonkarahisar cephesinde Cumartesi günü sabahından itibaren taarruza geçen Kuvâ-yı Milliye'nin Yunan ileri mevzilerinde bazı başarılar elde ettiği, bu muvaffakiyetlerin şiddetli mukabil taarruzlar ile bertaraf edildiği iddia edilmişti. Açıklamanın devamında bazı noktalarda devam eden

[63] *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1922, s.2.

muharebelerde Kuvâ-yı Milliye'nin taarruza geçtiği fakat katî bir netice kaydedilmediği belirtilmişti. Atina kaynaklı haberin devamı şöyleydi: "*Son haberler, muharebenin kemali şiddetle devam ettiğini bildiriyorlar. Yunan fırkaları mukavemet gösteriyorlar. Mütehassısların fikrine göre Kuvâ-yı Milliye bu gün de Yunan cephesini kırmağa muvaffak olamadıkları takdirde İzmir ile Uşak'tan gönderilen takviye kuvvetleri bu teşebbüslerini akim bıraktıracaklardır*". Bu ifadeler oldukça iddialı idi. 29 Ağustos 1922 tarihli Atina kaynaklı haberde "*İzmir civarında bulunan kıtaattan cepheye mühim miktarda takviye kuvvetlerinin gönderilmesine başlanmıştır*" denilmekteydi. Ayrıca Yunan matbuatına hiçbir şey tebliğ edilmediği de verilen haberler arasındaydı. Yine diğer bir habere göre; bir emirname ile bazı İzmir Rum efradı silah altına davet edilmişti. Başka bir kaynaktan alınan "*Yunan hükümeti müteaiddit sınıfların silah altına alınmasını emr etmiştir. Mezun bulunan sınıflar da çağrılmıştır*" haberi yayınlanmıştır[64].

Peyam-ı Sabah gazetesi, 31 Ağustos'ta 26-27 Ağustos tarihli Anadolu resmi tebliğini yayınlamıştı. Bu tebliğe dayanarak Yunan menşeli haberlerde yer alan Türk ordusunun önemli başarı elde edemediğine dair iddialarının doğru olmadığını söylemek mümkündür. 26 Ağustos tarihli Anadolu resmi tebliği şöyleydi:

> "-Kocaeli mıntıkasında lehimize müsâdemâti olmuştur.
>
> - Seyidgazi ve Afyon cephelerinde düşmanın mevâzı' müstahkemesi aleyhine topçu ile takviye edilen bazı kıtaatımız tarafından yapılan baskınlar muvaffakiyetle neticelenmiş ve düşman mevâzı' müstahkemesinin bazı aksamı mühimmesi işgal olunmuştur. Bir hayli esir elimize geçmiştir.
>
> 27 Ağustos tarihli resmi tebliğ ise şöyleydi:
>
> -Dünden beri başlayan hareketi taarruziyemiz devam etmektedir. Ordumuzun sol cenahı düşmanın bir seneden beri tahkim ve tel örgülerle takviye etmiş olduğu üç sıra siperden mürekkeb müstahzar mevazii tamamen zapt ve düşmanın mükerrer mukabil taruzlarını süngü hücumlarıyla dart ederek Afyonkarahisar'ını istirdad eylemiştir. Üsera ve ganaim çoktur. Ordumuzun merkezi sağ cenahındaki hareket-i muvaffakiyetiyle inkışaf etmektedir"[65].

[64] *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1922, s.2.
[65] *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1922, s.1.

31 Ağustos 1922 tarihli *Vakit* gazetesi Türk ordusunun kazandığı başarı hakkında 29 Ağustos'ta *Patris* gazetesinde yayınlanan şu telgrafa yer vermişti: "*İzmir'den gelen malumata nazaran düşman taarruzu yalnız ilk hatlardaki kuvvetler kabul etmiştir. Redifler muharebeye iştirak etmemiştir. Afyonkarahisar müsellesen geri çekilmesi, mükabil taaruza geçmek maksadıyla Yunan kuvvetlerinin cemi için zaruri görülmüştür. Düşman hareketi taarruziyesini tatil edilmiştir. Düşmanın bu mevzi-i muvaffakiyet ile kanaat ve iktifa etmesi muhtemeldir*". *Patris* gazetesi Yunanların taarruz karşısındaki başarısızlığını gölgelemeye çalışmakta ve geri çekilmeyi karşı bir taarruz için gerekli bir hareket olarak göstermekteydi. Başka bir Yunan menşeli haberde ise kât'î muharebenin Dumlupınar'da olacağı bildiriliyordu. *Athinaiki* gazetesi devam eden mücadelenin Yunan ordusunun aleyhinde olsa bile söz konusu durumun sulhu çabuklaştıracağını iddia etmekteydi. *Athinaiki*'ye göre halk sulh istemekteydi. Hatta bir ihtilal hareketi sonucunda barışın yapılması konusu bile tartışılmaktaydı. Hükümet taraftarı gazetelerin Yunan ordusunun yenilgisine kayıtsızlık kaldıkları da dile getirilmişti. *Kathimerini* gazetesi Yunan ordusunun terk etmek zorunda kaldığı arazinin Rumlarla meskûn olmadığını yazmıştı. Diğer bir haberde Yunan ordusunun yenilgisinin gizlemesine karşı olan neşriyattan bahsedilmekte ve bu çevrelerde Yunan ordusunun akıbeti hakkında endişe duyulmaktaydı[66]. *Peyam-ı Sabah* gazetesi aynı günkü nüshasında "Eskişehir'in İstirdadı haberi" başlığı altında Afyonkarahisar'dan sonra Eskişehir'in de millî ordu tarafından geri alındığından bahsetmişti. Ayrıca Dumlupınar'ın da geri alındığına dair kesin olmayan haberler alındığı bilgisine yer verilmişti. "*Afyonkarahisar'ın istirdadından sonra milli ordunun taarruzu, aynı tarzda inkişaf ve devam eder ise düşmanın Kütahya, Eskişehir cephesi de inhidâma mahkumdur*" şeklinde açıklama yapan gazetede bu durumda Yunanların Kütahya ile Eskişehir'den Uşak hattına kadar çekilmeye mecbur olacağı yorumu yapılmıştı[67].

Vakit gazetesi, taarruzun sonuçlarından bahsetmeye devam etmekteydi. 31 Ağustos nüshasında; "*Yunanlılar şimendifer hattı*

[66] *Vakit*, 31 Ağustos 1922, s.1.
[67] *Peyam-ı Sabah*, 31 Ağustos 1922, s.1.

boyunca ricat etmektedirler. Son haberlere nazaran Eskişehir'de kahraman kıtaatımız tarafından işgal edilmiştir. Afyonkarahisar'ındaki iki Yunan fırkasında panik baş göstermiştir. Patris gazetesi de bu cephedeki rediflerin harp etmediklerini itiraf ediyor" şeklinde haber yayınlamıştı. Haberin devamında ise şu bilgilere yer verilmişti:

> "Dün Akşam aldığımız mevsuk malumata nazaran taarruzumuz gittikçe inkişaf etmekte ve iyi semereler vermektedir. Afyonkarahisar'ı cephesindeki Yunan kuvvetleri arasında büyük bir şaşkınlık hükm-fermâdır. Yunanlılar şehri tahliye ettikten sonra Afyonkarahisar'ın 15 kilometre kadar garbında yerleşmek istemişlerse de burada da tutunamamışlar ve şimendifer hattını takiben Uşak istikametinde ricat hareketine devam etmişlerdir. Bu kıtaatın Afyonkarahisar'dan 60 kilometre mesafeye kadar çekildiği tahakkuk etmektedir. Yunanlılar burada vaziyetlerini ıslah için Trakya'daki kuvvetlerini alelacele İzmir'e sevk etmektedirler. İlk taburun dün İzmir'e vasıl olduğu haber alınmıştır. Maa-mâ-fih bu kuvvetlerin vaziyetini ıslah etmesi ümit edilmemektedir".

Gazetenin aynı sayfasında "Yunanlıların ric'ati" başlığı altında Yunanlıların 60 km geri çekildiği, Yunan Başkomutanının Atina'ya gitmek üzere seyahat hazırlıkları ile meşgul iken Yunanların ani bir taarruza maruz kaldığı ve Trakya'dan İzmir'e imdat kuvvetleri gönderildiği bilgisi yer almıştı. Ayrıca Türk ordusunun taarruzunun dış çevrelerce şaşkınlık ve takdir ile karşılandığı konusunda da geniş bilgiler okuyuculara sunulmuştu.

Vakit gazetesinin 1 Eylül 1922 tarihli nüshasında Büyük Taarruz'daki son gelişmeler Yunan menşeli haberlerle okuyuculara aktarılmıştı. "Dumlupınar'a çekildiklerinin itirafı" başlığı atılmış daha sonra Atina'dan gelen bir telgrafa göre; Türk ordusunun Dumlupınar'da taarruza başlayabileceği bildirilmişti. 30 Ağustos Atina kaynaklı haberde cepheden pek çok malumat geldiği, muharebenin taarruz ve mukabil taarruzlarla devam ettiği, Türklerin Dumlupınar'da taarruza geçecekleri bildirilmişti. *Proea* gazetesine göre;

> "elli kilometre cephe üzerinde taarruz eden Türk kuvvetlerinin elli bin olduğu tahmin ediliyor. Dünkü telgraf haberlerine nazaran muharebe Afyonkarahisar'ın garbında şehirden yakın

mesafede cerayan etmektedir. Afyonkarahisar'dan sonra ilk istasyon olan Balmahmut istasyonununa Türk süvarisinin taarruzu tard edilmiştir. Köprüleri berhava etmek üzere icra-yı hareket eden çetelerin teşebbüsatı da akim bırakılmaktadır"[68].

"Yunanlılar topçularımızın pek kuvvetli olduğundan bahs ediyorlar" başlığı altında şu satırlara yer verilmişti:

"Proodos gazetesinin salahiyettar menba'dan istihsal ettiği malumata nazaran Türklerin Afyonkarahisar mıntıkasında taarruzları geçen perşembe günü akşamdan başlayarak cuma günü şafak vakti şimal, cenup ve cenubu şarkiden inkişaf etmiştir. Taarruz topçu muharebesi ile başlamıştır. Türkler birçok top ve mebzul mühimmat cem etmişlerdi. Bütün cuma ve cumartesi günleri Yunan mevkii müstahkemesi top ateşi altında kalmıştır. Yunan topçusu Türklerinkinden daha zayıf olduğu cihetle Türk topçusuna muvaffakiyetle mukabele edememiştir. Afyonkarahisar şehrinin tahliyesi ve Yunan kuvvetlerinin şehrin arkasındaki müdafaa hattına çekilmesi zaruri görülmüştür. Tahliye cumartesi akşamı başlamış ve pazar günü ikmal edilmiştir. Bütün kuvvetleri şehrin garbındaki hatta tecemmu etmiştir"[69].

"Başkomutan Meydan Muharebesi ile ilgili olarak en erken ve en doğru bilgileri Hâkimiyet-i Milliye gazetesi aktardı. Gazete 31 Ağustos tarihinde son dakika haberi olarak 30 Ağustos tarihli Türk resmi tebliğini duyurdu. Buna göre Uşak istikametinde ilerleyen takip kıtalarımız Dumlupınar'ın doğu ve kuzeyinde düşmanı savaşa zorlayarak birçok top, yüzü mütecaviz otomobil ve sayısı tahmin edilemeyen askeri malzeme ile ciddi manada esir bırakmıştır. Mağlup olarak çekilen düşman geri çekilme esnasında Hamur köyü, Çal köyü ve Dumlupınar'ı yakmıştır. Bu zafer Yunan ordusunun ikiye bölünmesini temin etmiştir. Bunlardan biri Uşak cephesi, diğeri ise Bursa cephesidir. 30 Ağustos tarihli Yunan tebliği de çok şiddetli bir düşman tazyiki altında Yunan birliklerinin

[68] *Vakit*, 1 Eylül 1922, s.2.
[69] *Vakit*, 1 Eylül 1922, s.2.

> Ulucak-Dumlupınar bölgesine geri çekilmeye mecbur olduklarını tasdik etmektedir"[70].

Uşak'ın Yunanlılardan geri alındığına dair haberler ise 2 Eylül 1922'de Türk basınına yansımıştı[71].

4.Büyük Taarruz Sonrası Türk Basınında Yer Alan Yunan Menşeli Haberler

Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 tarihinde Yunan ordusuna karşı başlattığı taarruz 30 Ağustos'ta Yunanların yenilgisi ile sonuçlanmış, Yunan ordusu büyük kayıplar vererek Afyonkarahisar'ı boşaltmak zorunda kalmıştı. Türk ordusu Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri ile Yunan ordusunu takip etmeye devam etmişti. Bu süreçte Yunan işgalinde olan birçok şehir sırasıyla Yunanlardan geri alınmıştı. TBMM'de 2 Eylül 1922 tarihindeki meclis toplantısında Eskişehir ve Uşak'ın (1/2 Eylül gecesi) düşman işgalinden kurtulduğu açıklamıştı[72].

Heyeti Vekile Riyasetine gönderilen 6 Eylül 1922 tarihinde TBMM'de okunan tezkereden savaşın Türkler lehine sonlandığını ve harbe "Başkumandanlık Muharebesi" isminin verildiği anlaşılmaktadır. Tezkerenin içeriği şöyleydi:

> "Afyonkarahisar, Dumlupınar büyük meydan muharebesinde düşman orduyu aslisinin imha safhasını teşkil eden 30 Ağustos 1338 muharebesi Aslıhanlar, Çal, Eminören mıntıkasında ve Çal köy şarkında bizzat birinci hatta, on birinci fırka nezdinde bulunan Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin nezareti tahtında cereyan ve netice-i katiyeye iktiran eylemiştir. Bu muharebe harbin cereyanı umumisini mukaddes davamız lehine katiyetle tebdil etmiş ve Trikupis ve Hacianestis gibi en büyük kumandanları başlarında olduğu halde, düşman orduyu aslisinin enkazı tarumarını mütemadiyen her taraftan kıtaatımızın ağuşu teslimiyetine atmıştır. Ordularımız için bir hatıra-i tarihiye olmak ve Başkomutanımıza muhabbet ve merbutiyet ve lâyetezelzel itimadımıza yeni bir delil teşkil

[70] Sadık Sarısaman, "Büyük Taarruz'un Türk Basınındaki Yansımaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Büyük Taarruz Özel Sayısı)*, C.10, S.2, Ağustos 2008, s.43.

[71] *Peyam-ı Sabah*, 2 Eylül 1922, s.1.

[72] *TBMM ZC*, D.I, C.22, 95. İçtima, 2 Eylül 1922, s. 466-467.

> etmek üzere mezkûr 30 Ağustos 1338 muharebesine Garp Cephesince Başkumandanlık Muharebesi adı verilmiştir"[73].

Türk basını, Başkomutan Muharebesinin Türklerin başarısı ile sonuçlanmasından sonra da Yunan ordusunu takip eden Türk ordusunun yeni başarılarına yer vermeye devam etmişti. 2 Eylül 1922 tarihli *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Yunan kaynaklı önemli haberlere yer verilmişti. Hacianestis'in son dönemdeki başarısızlıklarından dolayı Yunan matbuatı tarafından şiddetli hücuma maruz kalınca görevden alınmak için yetkili makamlara başvurduğu yazılmıştı. 31 Ağustos Atina kaynaklı bir habere göre; ayrıca Steryadis ve Teotakis İzmir'e vardıktan sonra Atina'da kralın tahtı riyasetinde büyük bir harp şurası toplanacak burada Anadolu meselesi tetkik edilecek ve kararlar alınacaktı. Bununla beraber 31 Ağustos tarihli Yunan kaynağına göre; muharebeler bütün cenup cephesinde devam etmekte ve Hacianestis'in herhangi bir harekette bulunmadan önce Atina'dan talimat bekleyecekti. Diğer bir haberde Yunan filosunun İzmir'e gitmek için bahriye nezaretinden emir aldığı, yedi Yunan nakliye gemisinin derhal İzmir'e gönderileceği bilgisi yer almıştı[74].

3 Eylül 1922'de yayınlanan *Peyam-ı Sabah*'ta dış ülkelerin Türk başarıları hakkındaki açıklamalarına yer verilmişti. "Yunan ordusu bütün cephede ric'atdedir. Milli ordunun taarruzu 400 kilometrelik bir cephede inkişaf ediyor" başlığı altında Londra, Paris, Atina, Sofya'dan gelen haberlere yer verilmişti. "Londra'dan gelen habere göre; Ankara'dan gelen son haberlere nazaran Yunan ordusu İzmit'in cenubunda, Eskişehir civarında ve Afyonkarahisar havalisinde olmak üzere üç mıntıkadan tamamen ric'at etmektedir". Londra kaynaklı haberde Yunanların cephedeki durumlarının hiç de iyi olmadığı açıklanmıştı. Bir başka Yunan kaynağından alınan haber "Anadolu'yu tahliye etmeyeceklermiş" başlığı altında verilmişti. Rumca bir gazetenin; "*her nevi fedakârlığa katlanan Yunanistan, kendi evlatlarının kanıyla suladığı bu toprakları hiçbir zaman terk etmeyecektir*" şeklindeki bir açıklamasına da rastlanmaktadır. Böyle bir açıklamanın hükümete atıfta bulunmak için yayınlanma olasılığı yüksektir. Yunan matbuat kaleminin 1 Eylül 1922 tarihli bildirimi

[73] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.I, C.3, 97. İnikat, 6 Eylül 1922, s.746-747.
[74] *Peyam-ı Sabah*, 2 Eylül 1922, s.1.

Peyam-ı Sabah'ta şu şekilde yer bulmuştu: "*Yeni malumata göre düşman taarruzu gevşemişti. Yunan ordusunun kumandanlıkça düşman taarruzundan mukaddem ittihaz edilen plana tevfikan, yeni hatlarda tecemmu muntazaman devam etmektedir. Cüzû' tammları arasında tam irtibat mevcudedir….*" Bu bildirimde Eskişehir'in tahliyesinin tekzip edildiği yönünde ifade kullanılmıştı[75]. Yunan gazetelerinin diğer bir haberi ise yeni sınıfların askere alınacağı ile ilgiliydi.

3 Eylül'de yayınlanan *Vakit* gazetesinden Türk ordusunun Kütahya ve çevresini Yunanlardan geri aldığını, Yunan askerlerinin dağlık arazide menzil teşkilatından mahrum bir halde bulunduğunu, Yunan ordusunun topluca imha edildiğini öğrenmek mümkündür. Gazetenin verdiği bilgiye göre; Yunan ordusundan çok miktarda esir ve ganimet elde edilmiş, alınan esirlerin içinde birçok komutan ve generalin olduğu ifade edilmişti. Elde edilen topların adedi yüzbinlerle ifade edilmişti. Yunanlılar geri çekilirken özellikle ağır toplarını bırakmışlardı. Her taraftan İzmir'e yaralı ve mülteciler gelmişti[76]. Yunan ordusu perişan halde kaçmaktaydı. Bu haberler Anadolu kaynaklı haberlerdi. Gazete de Yunan kaynaklı haberlere de yer verilmişti. "İzmir'i tahliyeye mi hazırlanıyorlar" başlığı altında Atina'dan birçok boş geminin İzmir'e gönderildiği belirtilmişti. 1 Eylül'de Atina'dan gelen habere göre bütün donanmanın İzmir'de toplanması emri verilmiş, donanmaya birçok nakliye gemisinin de refakat edeceği açıklanmıştı. Bir başka Yunan kaynağına göre; hükümet tarafından Pire limanından dokuz nakliye gemisi İzmir'e sevk edilmişti. Yine Yunan kaynaklı başka bir haber dikkat çekici idi. "*Yunan Hükümeti meclis vükela kararıyla Anadolu ordusunun teçhizatını Avrupa'dan almış olmasından dolayı teşebbüste bulunmuştur*" ifadesini içeren bir haberdi bu…[77]

Vakit gazetesi "Taarruz hakkında Atina'dan gelen haberler" başlığı altında Yunan kaynaklı birçok haberi yayınlamıştı. Bunlardan bir tanesine göre; Türk Erkan-ı Harbiyesi her taraftan özellikle Konya'dan topladığı kuvvetlerle taarruz etmişti. Türklerin çok kuvvetli topçularının, bol miktarda cephanesinin, sayısının elliye

[75] *Peyam-ı Sabah*, 3 Eylül 1922, s.1.
[76] *Vakit*, 3 Eylül 1922, s.1.
[77] *Age.*

yakın olduğu tahmin edilen tayyare filosunun bulunduğu da öne sürülen iddialar arasındaydı. Muharebe meydanlarından gelen bilgilere göre; Türkler, sağ cenahta 40 batarya top ve ilk defa 5 tank kullanmışlardı. Merkezde de ayrıca Türklerin on bin süvarisinin bulunduğu söylenmekteydi. Diğer bir Yunan kaynağı cephedeki vaziyet ile ilgili hükümetin veya hükümete yakın çevrelerin hiçbir şekilde kamuoyuna beyanname sunmadığından yakınmaktaydı. Yunan kamuoyuna aktarılan tek bilginin Türklerin şiddetli bir şekilde hücum ettikleri ve askeri malzemece güçlü olduklarıydı. Yunan siyasi ve askeri çevrelerin Türklere karşı bir taarruz yapma fikrinin olduğu da verilen bilgiler arasındaydı. *Vakit* gazetesi 1 Eylül 1922 *Prodoos* gazetesi İzmir *Kathimerini* gazetesinden gelen telgrafı işaret ederek şu satırlara yer vermişti: "*Akardağ- Elmalı dağı silsilesinin cibâliyesinin her iki tarafına istinaden olacak- Dumlupınar hattına tecemmu etmektedir. Ric'at, muntazaman vukuu bulmuştur. Yunan zayiatı cüzidir. Mecmû Yunan zayiatı, en az kısmı maktûl olmak üzere 1500 kişidir*". Yine aynı gazetenin 1 Eylül günü yaptığı başka bir açıklamaya göre; " bu dakikada alınan resmi malumata nazaran, şimal cephesinde düşman sükûnete lüzum görmüştür. Cenup cephesinde ricat pek muntazam bir surette cereyan etmektedir". Ayrıca Yunanistan'da Türk taarruzunun askeri açıdan mükemmel bir şekilde tatbik edildiği fikrine sahip olunduğundan bahsedilmişti. *Patris* gazetesinden 1 Eylül'de alınan haberlerde ise Yunan harbiye nazırının gazetecilere; vaziyetin müsait bir tarzda geliştiği, endişeye gerek olmadığını şeklinde bir açıklamaya yaptığı yazılmıştı. Yine aynı gazete "cenup grubu kıtaatının kâffesi Uşak hattı üzerinde yerleştiği ve düşman taarruzunun şiddet itibarıyla gevşediği resmen tebliğ ediliyor". Yine *Patris* gazetesinin Efimeris ton Syzitiseon'den yaptığı alıntı da dikkat çekicidir. Yunan Hükümeti'nin Anadolu'yu tahliye edeceğine dair ortada dolaşan haberlerin tekzip edildiği, Yunanistan'ın kendi evlatlarının kanı ile suladığı toprakları hiçbir surette terk etmeyeceği yazılmıştı. Yunan hükümetinin, Anadolu'daki harple ilgili gazetelere bilgi verilmeyeceğini açıklamıştı. Böylece basına sansür uygulandığını Yunan menşeli haberlerden öğrenmekteyiz. *Vakit* gazetesine göre; Yunan basınına sansürün uygulanma sebebi aslında cephedeki gerçekleri halktan saklamaktı.

Yine Yunan kaynaklı haberlerden Yunan halkının heyecan içinde olduğunu, meclisin toplandığı sırada halkın sokaklarda toplanarak meclisten Anadolu'daki durumla ilgili beyanname istediklerini öğrenmekteyiz[78].

4 Eylül 1922 *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan Anadolu kaynaklı haberde savaştaki son durum hakkında bilgiler verilmişti. Yunan ordusunun gerilediği, Türk ordusunun ise onları takip ettiği ifade edilmişti[79]. Yunan kaynaklarına dair bilgilere ise 4 Eylül'de yayınlanan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde rastlamaktayız. "Salahiyeti pek tahdit edildi" başlığı altında şu habere yer verilmişti: "Gunaris, Başkomutan Hacianestis'in salahiyeti tahdit ve kolordu kumandanlarının ki tevsi' edildiğini tekzip eylemiştir"[80]. Yine bir Yunan kaynağının, "Hacianestis'in tebdili muhakkakdır" başlığı ile verdiği bilgi *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınlanmıştı. Atina 3 Eylül tarihli bir haberde ise bunu destekleyecek şu habere yer verilmişti: "Sabık Başkomutan Papulas ordu kumandanlığını deruhte eylemeye hazır bulunduğunu beyan eylemiştir. Hacianestis'in tebdili pek muhtemeldir"[81]. Bu haber 5 Eylül 1922'de Yunanistan'da yayınlanan *Embros* gazetesinde de yer bulmuştu. Gürhan Yellice'nin aktarımına göre;

> "Bölgede durum Yunan orduları için her geçen gün daha kötüye giderken ve Türk ordusu hızlı bir şekilde İzmir'e doğru ilerlerken hükümet durumu toparlayabilmek umuduyla 4 Eylül'de Hacianestis'i görevden aldı ve yerine Trikoupis getirildi. Bu gelişme hükümet yanlısı basında Batı Anadolu'daki savaş konusunda yeni bir başlangıç olarak değerlendirdi. Embros, ertesi günkü yazısında Genelkurmay'da genel olarak Anadolu'daki durumun değerlendirildiği bir toplantı yapıldığını ve bu görev değişikliğinin ardından durumun kısa bir süre içerisinde yeniden Yunanistan'ın lehine döneceğini öne sürdü. İstifa haberinin verildiği gün, gazete başka makalesinde Gunaris'in kamuoyuna yaptığı açıklamaya yer verdi: Ona göre Anadolu'da durum iyiye gidiyordu, düşman saldırıları durdurulmuştu, ordu şimdilik Alaşehir'deydi

[78] *Vakit,* 3 Eylül 1922, s.2.
[79] *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1922, s.1.
[80] *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Eylül 1922, s.1.
[81] *Age.*

> ve iyi durumdaydı. Hükümeti, "kahraman bir hükümet" olarak nitelendiren Embros, bu değişiklikle birlikte Anadolu'daki durumun görece olarak daha iyiye gideceğini öne sürüyordu"[82].

Yunanistan'da hükümet taraftarı gazeteler ile muhalif gazeteler arasında tartışmalar sürerken Türk basını Yunan kayıplarından bahsetmekteydi. "Akın akın geliyor" başlığı ile de yaralı Yunan askerlerinin Atina'ya nakledildiği bilgisi verilmişti. "Yunan ricati ve firarı berdevamdır. Bu suretle Uşak'ın istirdadı itiraf ediliyor" başlığı altında 3 Eylül 1922 tarihli Atina kaynaklı şu habere yer verilmişti: "Hükümet dün akşam neşrettiği bir tebliğ ile cenup grubunun ricatinin devam ettiğini beyan ettiğini beyan eylemiştir. Eskişehir'in tahliyesi ikmal edilmiştir". Yine aynı tarihli Yunan menşeli haber şöyleydi: "İzmir'den vürud olan telgrafnamelere göre Türklerin tecemmuâtı devam ediyor. Türkler yeni muharebeler için kuvvetlerini tanzim ve ıslah eyliyorlar. Aynı zamanda Yunan karargâhı bu taarruzlara göğüs germek için mühim takviye kuvvetleri göndermiştir". Türk kaynaklarına göre; Yunanlılar Dumlupınar'da 12000'den fazla zayiat vermişlerdi. Yunan yaralılarının Manisa, Menemen ve İzmir'e oradan da Pire ve Selanik'e gönderildiği açıklanmıştı. Ayrıca gazetede Atina halkının Hacianestis'in tebliğlerine inanmadığı ve Türk resmi tebliğlerini aramağa başladığı açıklanmıştı. "Atina'ya ve bütün Yunanistan'a telgrafla verilen ordumuzun herhangi bir tebliği heyecan içinde okunmaktadır. Ahalinin ye's ve füturu hududun fekvindedir" ifadeleriyle Yunan halkın ümitsiz olduğu ve moralinin iyi olmadığı anlatılmıştı. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, "Atina'da kıyam, Konstantin tacı tehlikede" başlığı ile Yunanistan'daki iç karışıklığı şu şekilde açıklamıştı:

> "Son dakikada şehrimiz Yunan mehafilinden tersih eden haberlere göre Yunan hezimetleri haberleri üzerine Atina'da büyük bir heyecan ve galeyan başlamıştır. Venizelistlerin yer yer toplanarak hükümet ve Konstantin aleyhinde nümayişlerde bulundukları cihetle kral taraftarları da Venizelist erkana hücum ve taarruza başlamışlar. Birçok hanelere müessesata tecavüzde bulunmuşlardır. Atina'da mühim hadiseler arasında

[82] Gürhan Yellice, "İzmir'de Megali İdea'nın Son Günleri: 30 Ağustos 1922'den 15 Eylül 1922'ye Yunan Basınında "Küçük Asya Felaketi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2018, S.70, s.513-514.

> bulunduğu kanaati hükmü fermadır. Hükümet günü gününe büyüyen muhalefet cereyanın önünü alacaktır"[83].

Görülen o ki savaşta Yunanlıların uğradığı yenilgi ülkelerindeki siyasi karışıklığın dozunu arttırmıştı[84].

Yunanların Anadolu'daki hâkimiyeti süratle son buluyordu. 4 Eylül'de de Bursa, Yunanların elinden geri alındı[85]. Bu süreçten sonra Yunan askerleri İzmir' e doğru kaçmaya başladılar. Gelinen bu durumda İzmir mülteci ve yaralı askerle doldu. Konu ile alakalı İzmir kaynaklı bir haberde şu ifadeler kullanılmıştı:

> "26 Ağustos'tan itibaren bütün İzmir, Basmahane istasyonundadır. İki saatte bir yaralılarla hıncahınç dolu bir tren geliyor. Bütün hastaneler dolmuştur. Yunan memurları kordonda birçok gazino ve sinemaları hastane haline ifrağ ettiler. Türk taarruzuna müteallik şaiyat çok muhteliftir. Ağızdan ağıza müheyyiç haberler Afyon mağlubiyetinin vahim olduğu teyit ediyor. 4. ve 5. fırkalar çok zayiat vermişlerdir. 12. fırkaya gelince cepheden avdet edenler bu fırkadan hiçbir haber olmadığını söylüyorlar. Son günlerde Trakya'dan mühim kuvva-yı imdadiye gelmeye başladı. Vapurlar Punta'ya yanaşmakta ve cepheye giden askerlere Basmahaneye gelen yaralılar gösterilmemektedir. Karantina ile Kokaryalı'da yeniden iki hastane tesis edilmektedir. Zulümden kurtulmak ümidine düşen bütün Müslümanlar taarruz haberini meserretle karşılamışlardır. Yunan ordusu maneviyatını tamamıyla kaybetmiştir. Şehir zabitanın faaliyetle aradığı firarilerle doludur"[86].

Yunanlılar, mahşer yerine dönen İzmir'deki duruma bir müdahalede bulunmaları için İtilaf Devletleri'ne başvurmuştu[87]. Özellikle çok sayıdaki mültecinin İzmir'den tahliyesi için Yunanlar söz konusu devletlerin yardımını lüzumlu görmüştü[88]. Yunanlar 4 Eylül'den itibaren İzmir'deki askeri malzeme ve erzaklarını

[83] *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Eylül 1922, s.2.

[84] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zinnur Akçasulu, "Hakimiyet-i Milliye ve Peyam-ı Sabah Gazetelerine Göre Büyük Taarruz", Pamukkale Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2019, s.98-99.

[85] *Peyam-ı Sabah*, 6 Eylül 1922, s.1.

[86] Tercüman-ı Hakikat, 4 Eylül 1922, s.2.

[87] *Peyam-ı Sabah*, 5 Eylül 1922, s.1.

[88] *Peyam-ı Sabah*, 6 Eylül 1922, s. 1.

nakletmeye başlamışlardı[89]. İzmir'de çok büyük karmaşa ortamı oluştu.

> "8 Eylül tarihli Yunan gazeteleri de İzmir'deki Türk mutasarrıfı, komiserlik memurları, bankalar görevlileri ile hazine evrakı ve maliye veznesinin Atina'ya naklettiğini haber verdiler. Yunanistan şehirdeki karışıklığın önüne geçmek için Fransız, İngiliz, İtalyan ve Amerikan gemilerini İzmir'e çağırmıştı. Basın 6 Eylül tarihi itibariyle İzmir şehrinin İtilaf Devletleri tarafından idare edildiğini yazıyordu. İtilaf askerleri firari Yunan askerlerinin şehre girerek yağma ve gasp yapmalarını engellemek için tedbirler aldılar. 7 Ağustos tarihli Yunan gazeteleri ise İzmir Limanına ulaşan İtilaf donanmasının kendi vatandaşları, bankaları, gümrük idaresi ve çarşıyı muhafaza etmek için karaya asker çıkardıklarını yazmışlardır. Bu arada İzmir'deki Yunan Fevkalade Komiseri Steryadis Anadolu'nun tahliyesi için mütareke yapmaya hazır olduklarını konsoloslara bildirmiştir"[90].

9 Eylül 1922 tarihinde Türk askerleri İzmir'i Yunanlardan geri alarak Türk zaferini pekiştirmişlerdi[91].

SONUÇ

Türk basınının önde isimlerinden olan *Vakit*, *Peyam-ı Sabah*, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Satvet-i Milliye*, *Anadolu'da Yenigün*, *Akşam* gazeteleri Büyük Taarruz öncesinde ve sonrasında Yunanistan kaynaklı haberleri okuyucularına aktarmıştı. Türk basını Yunanistan kaynaklı haberleri *Tahidiromos*, *Patris*, *Krikis Proea*, *Prodoos*, *Neologos*, *Athinaiki*, *Ethnos*, *Hronos*, *Kathimerini*, *Elefteron Vima* gibi gazetelerden edinmekteydi. Büyük Taarruz öncesinde bu kaynaklardan alınan haberlerin önemli bir kısmı Şark Konferansı ve İzmir'in muhtariyeti meselesi idi. Yunan kaynaklarından anlaşıldığı üzere Türklerin herhangi bir saldırı planı yoktu ve ortam bir barış anlaşmasının imzalanması için müsaitti. Bu nedenle Yunan kamuoyu, Yunan ve Türk tarafının davet edileceği barış konferansı için büyük bir ümit besliyordu. Taarruz öncesinde Yunan kaynaklı haberlerde bu

[89] *Peyam-ı Sabah*, 5 Eylül 1922, s. 1.
[90] Sarısaman, agm., s.47; *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1922, s. 1.
[91] *Tercüman-ı Hakikat*, 10 Eylül 1922, s.1.

yönde açıklamalar yapılmıştı. Onlara göre bu anlaşma ile Sevr'in uygulanması mümkün olacaktı. Yunanlıların uzun süre devam eden bu beklentileri büyük devletlerce karşılanmamış ve hiçbir surette iki taraf da yapılması planlanan konferansa davet edilmemişti. Bu durum da Yunanlıların, Anadolu'daki hareketlerinde diğer büyük devletlerin hemfikir olmadıklarının bir göstergesi idi. Yunanlılar Büyük Taarruz'un başlaması ile konferans hakkındaki ümitlerini tamamen yitirmişlerdi. Çünkü Anadolu'da savaşın tekrar başlaması barış sürecinin yeni bir döneme girmesine vesile olmuştu. Büyük güçler bu savaşın sonucunu görmeden herhangi bir barış çağrısında bulunmadılar.

Türk basınında yer alan Yunanistan kaynaklı diğer haber ise İzmir ve çevresinin muhtariyeti ile ilgiliydi. Büyük güçlerin desteğinden mahrum kalmaya başlayan Yunanlılar, İzmir ve çevresinde bir muhtariyet kurarak bölgenin kaderini belirlemek amacı ile yeni kararlar almışlardı. Muhtariyet ilanına karşı İngiltere, Fransa ve İtalya, Yunanistan'a nota vererek yeni durumu asla tanımamışlardı. Yunan kaynaklarına göre; Batı Anadolu'da ilan edilen sözde muhtariyetin ilan edilme amacı Anadolu'daki barışı tamamen tesis etmekti. Türk basını ise Yunanlıların Anadolu Rumlarını silahaltına almak için böyle bir muhtariyet oyunu oynadıklarını iddia etmekteydi. Muhtariyet oyunu tam oynanmadan Büyük Taarruz'un başlaması ile son buldu. Türk basını Yunan kaynaklarına göre bu bilgileri okuyucularına aktardı.

Büyük Taarruz başlamadan önce Türk ordusunun Menderes ve Kocaeli'nde Yunan ordusuna karşı başlattığı keşif hareketleri Türk basınında yer aldı. Türk basınında yer alan Yunan kaynaklı haberlere baktığımız zaman Yunanlıların bu askerî harekâtı önemsemediğini ve kendi kamuoyuna da bu şekilde yansıttığını görmekteyiz. Bu keşif saldırıları ile hedef şaşırtan Türk ordusunun Afyon'dan başlattıkları Büyük Taarruz hem Yunan hem de Türk kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yarattı. Kimse böyle bir saldırıyı beklemiyordu. Savaş boyunca Yunan kaynakları başarısızlıklarını gizlemeye ve bahaneler üretmeye başladılar. Afyon ve diğer şehirlerin tahliyesini tedbir amaçlı hareket olarak gösterip, büyük kayıplar yaşamalarına rağmen fazla zayiata uğramadıklarını ilan ettiler. Yunan tahliyesinin düzenli bir tahliye olduğu ilan edildi. Türk basını bu haberlere yer verirken

hep şüpheyle baktı. Yunan kaynaklı haberlerde kendi başarısızlıklarını ört bas etmek için Türklerin askeri malzemesinin çokluğundan, Türklerin büyük devletlerden askeri yardımlar aldığından bahsettiler. Türk basını ise bu haberlerin asparagas olduğunu ima eden yazılara yer verdi. Türk basınında yer alan Yunan kaynaklı haberlerde Büyük Taarruz'daki yenilgiyi kabul eden bir açıklamaya yer verilmedi. Ancak Yunanistan'da Anadolu'daki Yunan tahliyesine tepki olarak Kral ve muhalefet arasında gürültü koptuğunu, Yunan halkının endişeli, ümitsiz olduğunu gösteren yazılara rastlanmaktadır. 30 Ağustos 1922'de Türk ordusu zafer kazandığını ilan ederken, Yunan kaynakları Eylül'ün ilk gününden itibaren cephede sükûnetin olduğunu, Türklerin bir daha taarruz edemeyeceği, yeni bir Yunan taarruzunun planlandığı şeklinde haberler yaptırmıştı. Aslında bu süreçte Türk ordusu üç koldan ilerleyerek Türk kentlerini Yunan askerlerinden temizlemekteydi. Yunan kaynakları her ne kadar başarısızlığını itiraf etmese de İzmir'de yaşanan karmaşa, Yunan askerlerinin firarı, Bursa, İzmir, Pire ve Atina'ya gönderilen çok sayıda yaralı Yunan askerleri, Yunanistan'dan İzmir'e gönderilen gemiler aslında Anadolu'daki Yunan başarısızlığının kanıtlarıydı.

KAYNAKLAR

1.Süreli Yayınlar

Akşam

Anadoluda Yenigün

Hâkimiyet-i Milliye

Peyam-ı Sabah

Satvet-i Milliye

Tercüman-ı Hakikat

Vakit

2. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, D.I, C.22, 92. İçtima, 28.08.1338, s.368.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.I, C.22, 95. İçtima, 2 Eylül 1922, s. 466-467.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.I, C.3, 97. İnikat, 6 Eylül 1922, s.746-747.

3.Telif Eserler

Akçasulu, Zinnur, "Hakimiyet-i Milliye ve Peyam-ı Sabah Gazetelerine Göre Büyük Taarruz", Pamukkale Ünversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Denizli 2019.

Arıkan, Zeki, "İşgal Dönemi İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.5, S.13, s.145-165.

Arslan, Ali, "Türkiye'de Rum Basını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.10, S.3, 2003, s.49-113.

Balkaya, İhsan Sabri, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2003, C.19, S.58, s.1115-1131.

Çakmak, Zafer, "Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu İşgali Sırasında Osmanlı Rumlarını Silah Altına Alması", *Belgi*, 2017, S.13, s.352-361.

Erdem, Nilüfer, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, 2014-Güz, s.97-140.

Gazel, Ahmet Ali - Ortak, Şaban, "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2006, s.223-256.

Sarısaman, Sadık - Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, S.25, Mart 2016, s.269-310.

Sarısaman, Sadık, "Büyük Taarruz'un Türk Basınındaki Yansımaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(Büyük Taarruz Özel Sayısı)*, C.10, S.2, Ağustos 2008, s.28-52.

Üçüncü, Uğur, "Türk Basınına Göre İzmir'in Kurtuluşu", *The Journal of Acadamic Social Science Studies*, S.43, 2016, s.31-48.

Yaman, Ahmet Emin, "Kurtuluş Savaşı Basınında Büyük Zafer", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.30, 1997, s.248.

Yellice, Gürhan, "İzmir'de Megali İdea'nın Son Günleri: 30 Ağustos 1922'den 15 Eylül 1922'ye Yunan Basınında "Küçük Asya Felaketi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 70, 2018, s.503-530.

Paris Şark Konferansı'ndan Büyük Taarruz'a Uzanan Sürecin Alman Basınına Yansıması

Kemal ÖZDEN*

GİRİŞ

1. Paris Şark Konferansı

Mustafa Kemal Paşa bir yandan *Türk milletinin dünya önünde vereceği en çetin sınav* olarak tanımladığı Büyük Taarruz için hazırlık yaparken, bir yandan da Avrupa'daki *gözlemcilerin durumlarını, ruh ve düşüncelerini* öğrenmek için önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i (Tengirşenk), akabinde İçişleri Bakanı Fethi Bey'i (Okyar) Avrupa'ya göndermiştir. Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'daki görüşmelerinden, İtilaf Devletlerinin yakında toplanarak *Şark meselesi* olarak adlandırdıkları Türk-Yunan savaşına son verilmesi için öneriler sunmayı planladığı anlaşılmıştır.[1] Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Schanzer arasında 22-26 Mart 1922'de Paris'te sürdürülen müzakereler sonucunda hazırlanarak Türk ve Yunan taraflarına sunulan öneriler arasında Türkiye'nin doğusunda Ermeni devleti kurulması, Boğazlarda askerden arındırılmış bölgeler oluşturulması, Kırklareli ve Edirne'nin Yunanistan'a, İzmir'in Türklere verilmesi, Edirne ve İzmir'de Türkler ve Rumlara şehir yönetimlerine katılma hakkı tanınması ve bunun karşılığında Anadolu'daki Yunan işgal ordusu tahliye edilmeksizin ateşkes antlaşması imzalanması gibi Türk tarafınca kabul edilmesi mümkün olmayan düzenlemeler yer almıştır.

Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyet daha yola çıkmamışken, Paris'teki Kemalist delegeler ile Almanya'nın Paris Büyükelçiliği diplomatları arasında müzakereler sürdürüldüğü, bunun kötü bir izlenimin ortaya çıkmasına neden olduğu ve bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın delegeleri geri çağırmak zorunda kaldığı iddia edilmiştir. İddianın kaynağı olarak, İstanbul'da kâin *Agence*

*Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği.
oezdenk@yahoo.de
ORCİD NO: 0000-0002-2701-490X

[1] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev, 1920-1927*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 862f.

balkanique gösterilmiştir. Almanya'nın Paris Büyükelçisi Dr. Wilhelm Mayer *Havas*'a yaptığı açıklamada, ne Ankara Hükümeti'nin Paris Temsilcisi Ahmet Ferit Bey'i (Tek) şahsen tanıdığını ne de Paris'te herhangi bir Kemalist delegeyle müzakere ettiğini vurgulamıştır.[2]

6 Mart sabahı Fransa'nın Marsilya limanına ulaşan Yusuf Kemal Bey, oradan Paris'e hareket etmezden önce *Havas*'a yaptığı açıklamada, dünya kamuoyu ve İtilaf devlet adamlarını Türk halkının sürdürmekte olduğu mücadele bağlamındaki hedefleri hakkında aydınlatmak üzere Avrupa'ya gönderildiğini, bunun yanı sıra Avrupa devlet adamlarının görüşlerini öğrenerek Büyük Millet Meclisi'ni bilgilendirmek istediğini, özellikle büyük devletlerin ulusal sınırları içinde tam bağımsız bir Türk devletini tanıma eğilimi içinde olup olmadığını öğrenmeyi hedeflediğini belirtmiştir. Paris çıkışlı bir habere göre, *Le Temps* Yusuf Kemal Bey'i maksatlı bir şekilde *Türk Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı* olarak adlandırmıştı. İngiltere ise, bu unvanın İstanbul Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı İzzet Paşa'ya ait olduğu görüşündeydi. *Le Temps*'e göre, Türkiye ile barış antlaşması imzalanmazdan önce, Yunanistan'ın Küçük Asya'daki askerlerini tamamen geri çekerek, oradaki her türlü hakları ve müdahale gerekçelerinden kayıtsız şartsız vazgeçmesinin mutlaka gerekli olduğu, artık Atina haricinde hiçbir yerde tartışma konusu yapılmamaktaydı.[3]

Le Temps'in Fransa'nın Şark politikasını yansıtan yorumu elbette doğru değildi. Zira İngiltere bu bağlamda farklı bir programa sahipti. *Curzon'un Şark Programı* başlığı altındaki Londra çıkışlı habere göre, Dışişleri Bakanı Lord Curzon Şark Konferansı'na katılmak üzere 21 Mart sabahı Paris'e hareket etmezden bir gün önce Buckingham Sarayı'nda Kral tarafından kabul edilmişti. Gelen haberlere göre, Curzon konferansa Fransız ve İtalyan mevkidaşlarıyla Mustafa Kemal Paşa'ya karşı izlenecek ortak bir politika belirlemek amacıyla gitmekteydi, ancak Türk milliyetçilerin bütün taleplerini kabul etmek isteyen Fransa'nın politikasını onaylamayacaktı. İngiltere'nin hedefi, Sevr Antlaşması'nı mevcut şekliyle aynen kabul ettirmek değil, Türkiye ile Yunanistan'ın talepleri arasında bir uzlaşma formülü

[2] *Vossische Zeitung (VZ)*, 23.02.1922, Nr. 91.
[3] *VZ*, 07.03.1922, Nr. 111.

bulunmasıydı. İngiltere İzmir'in boşatılmasını yalnızca, Rum azınlığa güvenlik garantileri verilmesi durumunda kabul edecekti. Türkiye'nin batı sınırında düzeltme yapılabilirdi, ancak Trakya'nın tamamının Türklere iade edilmesine kesinlikle karşı çıkılacaktı. Filistin ve Mezopotamya'nın iade edilmesine ilişkin her türlü talep, derhal reddedilecekti. İngiltere ayrıca, Ankara ve İstanbul hükümetlerinin kendi aralarında uzlaşmasını arzu etmekteydi.[4]

Yusuf Kemal Bey Paris'ten Londra'ya geçtikten sonra 14 Mart'ta *Havas*'a yaptığı açıklamada, Türk ulusunun tamamını temsil eden bir kişi olarak TBMM tarafından Avrupa'ya gönderildiğini, Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında görüş farklılıkları olduğunu söylemek için herhangi bir nedenin bulunmadığını, İstanbul'da kaldığı 14 gün boyunca iki hükümet arasında tam bir görüş birliği olduğunu tespit ettiğini, coğrafi konumu ve ekonomik ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin yakında toplanması öngörülen Cenova Konferansı'na davet edilmemesinin anlaşılmaz bir durum olduğunu ve ülkesinin bu konferansa katılmasının gayet mantıklı bir hareket olacağını belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey ayrıca, Ankara Hükümeti'nin kendisine, resmen davet edilmese dahi Cenova Konferansı'na katılma talimatı verdiği yönündeki söylentiyi yalanlamıştır.[5]

Yusuf Kemal Bey Lord Curzon'la 16 ve 18 Mart'ta iki kez görüşmüştür. Curzon ilk görüşmede, İtilaf devletlerinin ısrar edeceği konuların Türkiye'deki azınlıkların korunması, Boğazların tarafsız hale getirilmesi ve Osmanlı'nın borçları olacağını, Yunan birliklerinin Anadolu'yu boşaltması için çalışacaklarını, ancak bunun için önce Türkiye ile Yunanistan arasında ateşkes imzalanması gerektiğini belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey hemen cevap veremeyeceğini söylemiştir. Curzon ikinci görüşmede, Kars ve Ardahan'ın Ermenistan'a verilmesini talep etmiştir. Yusuf Kemal Bey Ruslardan geri alınan bu iki şehirde Türklerin çoğunlukta olduğunu, Ankara Hükümeti'nin azınlıklar konusunda diğer ülkelerin antlaşmalarındaki koruyucu hükümleri kabul edeceğini ve ateşkes imzalanmazdan önce

[4] *VZ*, 21.03.1921, Nr. 135.
[5] *Berliner Börsen-Zeitung (BBZ)*, 15.03.1922, Nr. 126.

Yunanların Anadolu'yu boşaltması gerektiğini belirtmiştir. Curzon ise, önce ateşkes imzalanması görüşünde ısrar etmiştir.[6]

21 Mart Paris çıkışlı habere göre, Yusuf Kemal Bey ve İstanbul Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı İzzet Paşa Londra'da bir araya gelmiş ve Paris'e dönüş yolculuğuna çıkmazdan önce Lord Curzon'la son bir görüşme gerçekleştirmişti. Yusuf Kemal Bey Curzon'un ateşkes antlaşması imzalanması önerisini, bunun için gerekli olan yetkiye sahip olmadığına dikkat çekerek geri çevirmişti.[7] İstanbul ve Ankara hükümetlerinin Paris Şark Konferansı bağlamında birlikte hareket ettiği yönünde başka haberler de yayınlanmıştır. 23 Mart İstanbul çıkışlı habere göre, İstanbul ve Ankara hükümetleri, şu ortak açıklamayı yapmıştı: *İki Türk Hükümeti, barış antlaşması teklifini yalnızca Yunan tarafının Türkiye aleyhinde muharip ya da siyasi faaliyet sürdürmeyeceği yönünde güvence vermesi durumunda kabul edecektir*. Haberde, Ankara'nın İstanbul'a kıyasla daha az uzlaşma yanlısı olduğuna dikkat çekilmiştir. Aynı tarih ve Basel çıkışlı habere göre, Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa Schanzer'e Türkiye'nin bilinen taleplerini iletmişti. Ankara Hükümeti İtalya'nın Küçük Asya'da ekonomik imtiyaz verilmesi talebini kabul etmeye hazırdı, ancak ekonomik nüfuz bölgeleri tahsis etmeye karşı çıkmaktaydı. Zira Ankara bunların kolayca siyasi nüfuz bölgelerine dönüştürülebilecek olmasından endişe etmekteydi.[8]

Yusuf Kemal Bey hatıralarında Lord Curzon'un aynı gün önce İzzet Paşa'yla, akabinde kendisiyle ayrı ayrı görüştüğünü, 21 Mart akşamı Londra'dan ayrıldığını ve ertesi sabah Paris'e ulaştığını, aynı gün Paris'te toplanan Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcilerinin İstanbul, Ankara ve Atina hükümetlerine birer telgraf göndererek, iki taraf ordularının mevzilerini koruyarak derhal ateşkes antlaşması imzalamasını önermeyi kararlaştırdığını o gün akşama doğru öğrendiğini, akabinde heyet mensuplarını toplayarak 23 Mart akşamı trenle dönüş yolculuğuna çıkmayı kararlaştırdığını yazmıştır.[9] Paris

[6] Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Yayınlayan), *Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi. 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31, Temmuz 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 144f.

[7] *Deutsche Allgemeine Zeitung (DAZ)*, 22.03.1922, Nr. 137.

[8] *DAZ*, 24.03.1922, Nr. 141.

[9] Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 263-272.

çıkışlı spekülatif bir habere göre ise, Ankara'nın ateşkes önerisine vereceği cevabın 8-10 gün içinde Paris'e iletilmesi beklenmekteydi. 23 Mart'ta Poincaré ile bir araya gelen Yusuf Kemal Bey, Küçük Asya'ya mümkün olduğunca hızlı bir şekilde geri dönebilmesi için kendisine torpido botu tahsis edilmesini rica etmişti. *Matin* bu talebi, Yusuf Kemal Bey'in İtilaf Devletlerinin önerisine sıcak baktığı şeklinde yorumlamakta, diğer Fransız gazeteleri ise bunun aksini iddia etmekteydi.[10]

Yunanistan Anadolu'daki askerlerini geri çekmeden ateşkes imzalanması yönündeki konferans kararını, resmen açıklandığı 26 Mart'ta derhal kabul etmiştir. Ertesi gün yayınlanan Paris çıkışlı habere göre, sağlanan uzlaşma uyarınca Türkiye çok iyi avantajlar elde edecekti. Yalnızca İzmir'in özel siyasi statüye sahip olması öngörülmekteydi. Şehir buna rağmen, tamamen Osmanlı egemenliği altında kalacaktı. Ancak Ankara'daki yöneticiler muhtemelen, Sevr Antlaşması'nda yapılması öngörülen değişiklikleri yeterli bulmayacaktı.[11]

İtilaf Devletlerinin Sevr'de değişiklik yapılması için uzlaşma sağlaması, Almanya'da Versay Antlaşması'nda da değişiklikler yapılabileceği umudunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu umut farklı siyasi çizgilerdeki gazetelerde yer alan yorumlarda yaygın şekilde dile getirilmiştir. Muhafazakâr *BBZ*'de *Şark Antlaşması – Fransa'nın Yeni bir Zaferi* başlığı altındaki yoruma göre Fransa, İngiltere ve İtalya arasında Şark meselesine ilişkin olarak sağlanan uzlaşma, Türk-Yunan savaşını bitirecekti. Zira Yunanistan bir iki önemsiz itiraza rağmen, uzlaşmayı kabul etmişti. Türkiye Temsilcisi Yusuf Kemal Bey de konu hakkında bilgi sunmak üzere, Ankara'ya hareket etmişti. Uzlaşmadan en fazla fayda sağlayacak olan Türkiye'nin, buna itiraz etme ihtimali çok düşüktü. Fransa kararlı tutumuyla, kendi tezlerini İngiltere'ye kabul ettirmişti. Fransa'nın yeni bir zaferi olan uzlaşma, Almanya açısından da büyük önem arz etmekteydi. Zira Dünya Savaşı sonrasında İtilaf diktatörlüğü tarafından dayatılan bir antlaşma, ilk kez temelden değiştirilmişti. Sevr'de yapılan değişiklik, dayatılan barış antlaşmalarının olayların

[10] *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung (BT)*, 24.03.1922, Nr. 142.
[11] *DAZ*, 27.03.1922, Nr. 146.

doğal gidişatına yapılan yapay bir müdahale olduğunu göstermekteydi. *Türk barışı* üzerindeki değişiklik, 1919'da imzalanan barış antlaşmalarının istikrar ortamları yaratmadığını ve bunlarda siyasi ve sınırlarla ilgili değişiklikler yapılabileceğinin itiraf edilmesiydi. 26 Mart, İtilaf devletlerinin çok fazla karşı koyamayacağı bir sürecin ilk aşamasını teşkil etmekteydi. Almanya'nın imzaladığı Versay Antlaşması'nda değişiklik yapılmasının, sürecin son aşamasına bırakılmaması umut edilmekteydi.[12]

Liberal *VZ*'de, *Emsal Vaka* başlığı altında yayınlanan Dr. Wilhelm Feldmann imzalı benzer bir yoruma göre, İtilaf Devletleri tarafından savaş sonrasında imzalanan beş barış antlaşmasından biri olan Sevr'de değişiklik yapılmasıyla, diğer dört antlaşma için emsal teşkil edecek bir vaka yaratılmıştı. Fransa'nın barış antlaşmalarının dokunulmaz olduğu yönündeki görüşü, artık geçerli olamazdı. Zira Sevr değişikliği bizzat Fransa'nın ısrarlı tutumu sonucunda mümkün olmuştu.[13]

Sosyal demokrat *Vorwärts*'de *Sevr ve Versay* başlığı altında yer alan yoruma göre, Paris Konferansı'nda kararlaştırılan barış önerileri Almanya açısından memnuniyet vericiydi. Sevr Antlaşması'nda Trakya ve Anadolu için öngörülen sınırlarda değişiklik yapılacaktı. Küçük Asya'nın galip devletler arasında paylaştırılmasından vaz geçilmekteydi. İzmir sorununun çözülmesinde de, eski plan tamamen terk edilmişti. Türk nüfusun çoğunlukta olduğu Edirne ise, haksız bir şekilde Yunanistan'a verilecekti. Gelibolu Yarımadası'nın Yunanistan'a verilmesinin de haklı bir yanı yoktu. İstanbul'un bağımsızlığı, alınacak askeri önlemler aracılığıyla fiilen imkânsız kılınacaktı. Bütün bunlara rağmen, Sevr üzerinde yapılacak değişiklikler bir ilerlemeydi. Zira savaş sonrasında İtilaf Devletleriyle imzalanan antlaşmalardan birisi üzerinde ilk defa değişiklik yapılmaktaydı. Bu gelişmeden sonra, Almanya'nın imzaladığı Versay Antlaşması'nda değişiklik yapılmasının engellenmesi mümkün olamazdı. Paris Şark Konferansı'ndaki değişiklik kararı, barış antlaşmalarının dokunulmazlığı tabusunu yıkmıştı. Paris'i iyi bilen

[12] *BBZ*, 28.03.1922, Nr. 147.
[13] *VZ*, 01.04.1922, Nr. 155.

herkesin teyit edeceği gibi, Paris'ten Versay'a giden en kısa yol, Sevr'den geçmekteydi.[14]

Sevr üzerinde yapılan kapsamlı değişiklikler sonrasında Türkiye'ye dayatılan şartların bir ölçüde katlanılabilir bir hal aldığına dikkat çeken Alman İmparatorluğu eski Dışişleri Bakanı Dr. Friedrich Rosen da, Versay üzerinde değişiklik yapılarak, örneğin Almanya'nın Şark'ta ticaret yapmasının önündeki engellerin kaldırılması ve bu suretle ülkesine savaş tazminatı ödeyebilmesi için para kazanma imkânı sunulması yönündeki arzusunu dile getirmiştir.[15]

Üç İtilaf Devleti'nin 22 ve 26 Mart'ta üzerinde uzlaşma sağladığı metinler Ankara'ya iletildiği sırada, Mustafa Kemal Paşa cephede savaş hazırlıklarıyla meşguldü. 22 Mart tarihli ateşkes önerisini alan Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin amacının, yaklaşık bir yıldır savaşa hazırladıkları Türk ordusunu *uyuşukluğa sürüklemek, milli hükümete umutlar vererek bekletmek ve böylelikle geçecek süre içinde milli hükümeti ve orduyu gevşetmek* olduğu değerlendirmesinde bulunmuş, buna rağmen savaş hazırlıkları için zaman kazanmak amacıyla öneriyi ilke olarak kabul etmiş ve karşı öneriler sunmayı kararlaştırmıştır. Paşa birinci notaya cevap verilmezden önce alınan 26 Mart tarihli ayrıntılı ikinci notayı inceledikten sonra, bu devletlerin *İstanbul Hükümeti ile birlik olarak kendilerine karşı yok edici girişim ve çalışmalarla yeni bir evre* açtıkları yargısına varmıştır. TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından iki notaya gönderilen cevabi notada, ateşkes önerisinin Yunan ordusunun Anadolu'yu derhal boşaltmaya başlaması ve sürenin boşaltma işleminin tamamlanacağı dört ay için geçerli olması şartıyla kabul edildiği belirtilmiştir. İtilaf tarafından bu notaya verilen olumsuz cevaptan sonra Türk tarafının 15 Nisan tarihli cevabi notasından da Büyük Zafer'e kadar bir sonuç elde edilmemiştir.[16]

TBMM Hükümeti'nin 5 Nisan tarihli notasına ertesi gün Alman basınında geniş şekilde yer verilmiştir. Berlin'deki İttihatçılarla yakın temas içinde olan Hans Humann'ın direktörü olduğu *DAZ*'nin 5 Nisan

[14] *Vorwärts. Zentralorgan der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (VW)*, 28.03.1922, Nr. 147.

[15] *BT*, 18.06.1922, Nr. 283.

[16] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev, 1920-1927*, C. II, s. 864-870.

tarihli nüshasında, *Ankara Hükümeti ve Barış Önerisi* başlığı altında bir mülakat yayınlanmıştır. Mülakatı yapan F.S. rumuzlu gazeteci, mülakatı veren kişinin *muteber bir Türk şahsiyeti* olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kişi *Ankara Hükümeti'nin Paris Barış Konferansı önerilerine ilişkin tutumu hakkında* yaptığı açıklamada, özetle şunları söylemişti:

> "Bildiğiniz gibi, meclisimiz Millî Misâk'ı kararlaştırmıştır. Üç İtilaf Devletinin barış önerileri, TBMM'nin bu kararında yer alan ilkelere aykırıdır. Şark'ta barış sağlanmasının olağanüstü ölçüde zor olacağını düşünüyorum. Zira bizden Edirne ve Gelibolu'nun Yunanistan'a verilmesini kabul etmemiz talep edilirse, barış antlaşması imzalanması mümkün olmaz. Milletler Cemiyeti'nin iç işlerimize müdahale etmesi, Paris'te kararlaştırılan Türk egemenliği ilkesiyle bağdaştırılabilir nitelikte değildir. Ermeni meselesi bizim için Gümrü ve Kars antlaşmaları aracılığıyla nihai olarak kapanmıştır. Bu meselenin yeniden gündeme getirilmesine izin vermeyeceğiz."[17]

F.S. rumuzlu gazeteci, 1891-1918 arasında İstanbul'da görev yapmış olan Şark dilleri uzmanı Dr. Friedrich Schrader'dir (19.11.1865-28.08.1922). O da Hans Humann gibi, Berlin'e sığınan İttihatçılarla yakın temas içinde olmuştur. O sırada Berlin'de Ankara Hükümeti'nin temsilcisi yoktur. Berlin'de Milli Mücadeleyi destekleyen İttihatçılardan yalnızca, Doktor Bahaettin Şakir ve çevresindeki birkaç kişi kalmıştır. Mülakatı veren kişi çok büyük bir ihtimalle Bahaettin Şakir'dir ve mülakattan 12 gün sonra, Cemal Azmi Bey'le birlikte Ermeni suikastı kurbanı olmuştur. Schrader de 28 Ağustos 1922'de hayatını kaybetmiştir.

İtilaf Devletlerinin TBMM Hükümeti'nin notasına olumsuz cevap verdiği 15 Nisan'da, *BT* Paris muhabirinin *İtilaf Devletlerinin Şark'ta Barış Sağlanması İçin Arabuluculuk Girişimi* başlığı altında son derece isabetli şu yorumu yayınlanmıştır:

> "Şark'ta barış sağlanması, İtilaf temsilcilerinin son barış konferansında inandıkları kadar kolay olmayacaktır. Ankara Hükümeti İtilafın 22 Mart tarihli notasına verdiği cevapta, ateşkes önerisini yalnızca Yunan birliklerinin Küçük Asya'yı derhal boşaltması şartıyla kabul edeceğini bildirmiştir. Üç İtilaf

[17] *DAZ*, 05.04.1922, Nr. 162.

> Hükümeti ise, Türkler Paris kararlarını onaylamazdan önce Küçük Asya'nın boşaltılmayacağı cevabının verilmesini kararlaştırmıştır. Gelinen noktada, İtilaf Devletlerinin arabuluculuk önerileri Ankara'ya yönelik bir ültimatoma dönüşmüştür. Böyle bir yöntem ise, barış sağlamaktan ziyade savaşın daha da sertleşmesine neden olacaktır."[18]

Bir muhabir kadar öngörülü olamayan üç İtilaf Devleti, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının ülkelerinde bulunan *düşmanları silah gücüyle çıkarmadıkça, siyaset alanında umuda kapılmanın yeri olmadığı yolundaki inançlarının kesin ve sürekli* olduğunu[19] idrak edememiştir. Bir yıl önce Londra Konferansı'nda uyguladıkları oyalama taktiğiyle Yunan birliklerinin Sakarya'da ağır mağlubiyete uğramasına neden olan üç devlet, bundan gerekli dersi çıkarmayarak aynı taktiği bir daha uygulama girişimi aracılığıyla Yunan işgal birliklerinin bu kez büyük ölçüde imha edilmesinin sorumlusu olacaktır.

2. Cenova Konferansı

Birinci Dünya Savaşı sırasında tahrip edilen uluslararası ekonomik ve mali sistemin yeniden inşa edilmesi için 10 Nisan-19 Mayıs 1922'de Cenova'da toplanan konferansa, İngiltere'nin yarı sömürgelerinin de dâhil olduğu 34 ülke katılmıştır. TBMM Hükümeti'nin konferansa katılma başvurusu ise, Sovyet Rusya'nın girişimlerine rağmen İngiltere'nin karşı çıkması nedeniyle kabul edilmemiştir. Konferansın en büyük sürprizi, Sovyet Rusya ile Almanya arasında konferans öncesinde sürdürülen gizli görüşmeler sonunda hazırlanan antlaşma taslağının, 16 Nisan'da Cenova yakınlarındaki Rapallo'da sürdürülen müzakerelerden sonra son şekline getirilerek Almanya Dışişleri Bakanı Walther Rathenau ve Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Georgi Vasilyeviç Çiçerin tarafından imzalanması olmuştur. İki devlet her türlü savaş tazminatından karşılıklı olarak sarfı nazar etmeyi, diplomatik ve konsüler ilişkileri derhal yeniden başlatmayı ve karşılıklı imtiyaz temeline dayalı ticari ve ekonomik işbirliği sürdürmeyi kararlaştırmıştır. İtilaf Devletleri

[18] *BT*, 15.04.1922, Nr. 179.
[19] Atatürk, *Nutuk-Söylev, 1920-1927*, C. II, s. 860f.

üzerinde bomba etkisi yapan bu antlaşma Almanya için, bağımsızlığının ve diğer devletlerle eşit haklara sahip olduğunun savaş sonrasında ilk kez tanınması anlamına gelmiştir. Almanya bu suretle, tam egemenliğine barışçı yoldan yeniden kavuşma sürecinde ilk adımını atmıştır.[20]

Rapallo sonrasında Avrupa'daki dengelerin İtilaf aleyhine değişmeye başlayacağının anlaşılması, Çiçerin'in TBMM temsilcilerinin konferansa katılması için İtalya Başbakanı nezdinde girişimde bulunması ve Alman-Rus işbirliğine Ankara Hükümeti'nin gizlice dâhil olduğu ya da olabileceği yönündeki şüpheler, Ankara'nın konferansın eşiğindeki konumunu güçlendirmiştir. Sakarya zaferinden sonra imzaladığı Moskova, Gümrü ve Ankara Antlaşmaları aracılığıyla uluslararası alanda etkisini hissettirmeye başlayan bir aktör konumuna yükselen Ankara Hükümeti, Rapallo rüzgârının da etkisiyle konferansın eşiğinde taleplerini daha kararlı şekilde dile getirmiştir. TBMM Hükümeti'nin Roma Temsilcisi Celalettin Arif Bey'in Cenova Konferansı'ndaki temas ve açıklamalarına, Alman basınında geniş şekilde yer verilmiştir. Basına yansıyan haber ve yorumlar, TBMM Hükümeti'nin Arif Bey aracılığıyla, Türk heyetinin konferansa katılmasına izin verilmemesini de, diplomatik başarı hanesine yazdırdığını göstermektedir.

Konferans başlamazdan önce basında yer alan bir habere göre, Sovyet Rusya heyeti Ankara Hükümeti'nin konferansa davet edilmesini talep edecekti.[21] Bir başka habere göre, konferansa gözlemci olarak katılmak üzere Cenova'ya gelen Ankara Hükümeti Temsilcisi, konferansta Müslümanların memnun edileceği bir düzenleme yapılmazsa, konferans çalışmalarının eksik kalacağına dikkat çekmişti.[22] *Çiçerin Türklerin Davet Edilmesini Talep Ediyor* başlığı altında yayınlanan haberde, Çiçerin'in 9 Nisan'da İtalya Başbakanı Luigi Facta ile sürdürdüğü görüşmede, Cenova'ya gelen Ankara Hükümeti temsilcilerinin konferansa davet edilmesini istediği vurgulanmıştır.[23] *Türklerin Konferans'tan Dışlanması* başlıklı Paul

[20] Günter Rosenfeld, *Sowjet-Russland und Deutschland. 1917-1922*, Akademie-Verlag, Berlin 1983, s. 383-394.
[21] *DAZ*, 10.04.1922, Nr. 170.
[22] *DAZ*, 13.04.1922, Nr. 175.
[23] *BBZ*, 10.04.1922, Nr. 170.

Scheffer imzalı haber-yorumda, Cenova konferansına katılmalarına izin verilmeyen devlet ve hükümet temsilcilerinin, seslerini bir şekilde duyurmak için harekete geçtiğine ve bunlar arasında yer alan Türkiye'nin Roma Temsilcisi Celalettin Arif Bey'in bir İtalyan gazetesine verdiği mülakatta, Avrupa ülkesi olan Türkiye'nin konferansa katılmasına izin verilmemesini protesto ettiğine dikkat çekilmiştir. Haber-yoruma göre Arif Bey mülakatında,

> "İslam Dünyası bugün haklı bir ilgiyle konferanstaki müzakereleri takip etmekte ve konferanstan Türkiye için de adil bir barış kararı çıkmasını talep etmektedir. Böyle bir şey olmaksızın, George Lloyd'un Avrupa'da yeniden barış tesis edilmesi hedefine ulaşılamayacaktır. Zira dünya genelindeki milyonlarca Müslüman, böyle bir durumda buna katkıda bulunmayacaktır. Burada hükümetim adına yüksek sesle şunu ilan ediyorum: Türkiye'nin meşru çıkarları konferansta temsil edilmezse, konferans kararları Türkiye için bağlayıcı olmayacaktır".[24]

şeklinde konuşmuştu.

Basın haberlerine göre, Arif Bey 20 Nisan'da konferans sekretaryasına ilettiği notada, Yunanistan'ın davet edildiği konferanstan Türkiye'nin dışlanmasının Cannes'da belirlenen ilkelerle çeliştiği, TBMM heyetinin konferanstan dışlanmasının protesto edildiği ve Ankara Hükümeti'nin ekonomik çıkarlarını savunmak için tamamen özgür şekilde hareket etme hakkını saklı tuttuğu vurgulanmıştı. Haberlerde ayrıca, Cenova'da Ruslarla müzakereye başlayan Türk heyetinin, yakında Rusya ile antlaşma imzalayacağı iddia edilmekteydi.[25] *Il Messagerro* gelişmeleri, Avrupa'nın henüz barış tesis edemediği, İngiltere ile Fransa arasında yaşanan gerilimlerden yalnızca aralarındaki işbirliğini sağlamlaştıran Almanlar ve Rusların fayda sağladığı, Türkiye ile Almanya arasında da Rus-Türk yakınlaşması örneğindeki gibi bir yakınlaşma sağlanacağı, İngiltere kadar İtalya'nın da doğu Avrupa'daki bu tehlikeli koalisyonu

[24] *BT*, 18.04.1922, Nr. 181

[25] *Karlsruher Tagblatt (KT)*, 21.04.1922, Nr. 110; *Durlacher Tageblatt (DT)*, 24.04.1922, Nr. 95.

büyük bir dikkatle izlemesinin iyi olacağı şeklinde yorumlamaktaydı.[26]

Almanya ile Rusya arasında antlaşma imzalandığının duyulmasından sonra, Ankara Hükümeti'nin Almanya ve Rusya ile gizli antlaşma imzaladığı yönünde söylentiler yayılmaya başlanmıştır. Almanya Şansölyesi Dr. Wirth 25 Nisan akşamı gazetecilere yaptığı açıklamada, Rapallo Antlaşması hakkında asılsız söylentilerin ileri sürüldüğüne dikkat çektikten sonra, Rusya ile imzaladıkları antlaşma aracılığıyla birbirine karşı kanlı savaşlar sürdürmüş olan iki halk arasında ekonomik barış sağlandığını, hiç kimsenin çıkarına zarar verilmediğini ve bunu yakında diğer ülkelerle imzalayacakları antlaşmaların izleyeceğini söylemiştir. Arif Bey de aynı gün basına yaptığı açıklamada, Alman Dışişleri Bakanı Dr. Rathenau'yu hiçbir zaman görmediğini vurgulayarak, Ankara Hükümeti ile Almanya ve Rusya arasında gizli antlaşmalar imzalandığı yönündeki söylentileri yalanlamıştır. Cenova'ya gönderilen Türk temsilcilerin konferansa katılmasına izin verilmediğine dikkat çeken Arif Bey, Ankara Hükümeti'nin bu nedenle istediği her türlü müzakereyi sürdürme hakkını doğal olarak saklı tuttuğunu belirtmiştir. Arif Bey ayrıca, Türk Hükümeti'nin Yunanistan'la antlaşma imzalamaya da hazır olduğuna dikkat çekmiştir. Bu suretle, Arif Bey de Dr. Wirth gibi, egemenlik haklarına sahip olan ülkesinin diğer devletlerle antlaşma imzalamasının önünde herhangi bir engel bulunmadığını tüm dünyaya ilan etmiştir.[27]

Arif Bey 27 Nisan'da Roma'da yaptığı açıklamada da, Ankara Hükümeti'nin gizli antlaşmalar imzaladığı yönündeki söylentileri yalanladıktan sonra, ülkesinin Rusya ve Almanya ile çok sayıda ortak çıkarının bulunduğunu, Türkiye ve Rusya zengin hammadde kaynaklarına sahipken, Almanya'nın teknik imkânlarının çok güçlü olduğunu belirtmiştir. Ankara ile Roma arasında imzalanacak bir antlaşmanın d İtalya için çok faydalı olacağına dikkat çeken Arif Bey kendilerine dayatılmak istenen barış şartlarına ilişkin olarak, *İtilaf Devletleri bizden, Paris Konferansı şartlarını Anadolu boşaltılmazdan önce blok halinde kabul etmemizi talep etmektedir. Bu, bizim için imkânsızdır. İtilaf Devletleri bu talepte ısrar ederse, savaşı devam*

[26] *Oldenburger Zeitung für Volk und Heimat (OZ)*, 26.04.1922, Nr. 112.
[27] *BT*, 26.04.1922, Nr. 195.

ettireceğiz. Programımız şöyledir: Ya hepsi, ya hiçbiri. Yunan nüfuz bölgesi istemiyoruz. Yabancı nüfuz bölgesi istemiyoruz. Barışçı zihniyete sahibiz, ancak provoke edilirsek, her yola başvurabiliriz şeklinde konuşmuştur.[28]

Türkiye ve İtalya başlığı altındaki yoruma göre Van, Bitlis ve Erzurum'da petrol çıkarma imtiyazlarına sahip olmak isteyen İtalya, bu imtiyazların bir kısmını dünya genelindeki petrol rezervleriyle ilgilendiği bilinen ABD'ye devretmek niyetindeydi. Türkiye'deki petrol imtiyazlarını doğrudan elde etmeyi planlayan ABD, İtalya'nın sahip olacağı imtiyazları da devralabilirdi. Türkler de sahip oldukları hammadde kaynaklarının değerinin bilincindeydi. Mustafa Kemal'in Roma Temsilcisi Celalettin Arif Cenova'da yaptığı açıklamada, ülkesinin konferanstan dışlanmasını protesto ettikten sonra, Arapların yaşadığı bölgeler üzerinde hak talep etmeyen hükümetinin, Türkler ve Kürtlerin yaşadığı Kerkük ve Süleymaniye üzerinde hak talebinde bulunduğunu ve bölgedeki petrol rezervlerinin Türkiye'ye ait olduğunu vurgulamıştı.[29]

Ankara Hükümeti'nin Almanya ya da Rusya'yla antlaşma imzalamadığının anlaşılmasından sonra, Ankara'nın Rapallo Antlaşması'na dâhil olmak isteyip istemediği gündeme gelmiştir. *Times*'e atfen verilen haberlere göre, İstanbul'daki Batılı bir ülkenin büyükelçiliği, şehirdeki TBMM Hükümeti temsilcisine, ülkesinin Almanya-Rusya antlaşmasına dâhil olma girişiminde bulunup bulunmadığını sormuştu. Temsilci bu soruyu Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e iletmiş ve ondan aldığı talimat çerçevesinde verdiği cevapta, Ankara Hükümeti'nin izlediği dış politikanın temel hedefinin Millî Misâk'ın tanınmasını sağlamak olduğunu, onu tanımaya hazır her devletle müzakere başlatacağını, Türkiye ile Rusya ya da Almanya arasında askeri antlaşma imzalanmadığını, ancak Ankara Hükümeti'nin Almanya başta olmak üzere bütün ülkelerle ticari ilişkiler kurmak istediğini bildirmişti. *Times* bu cevabı, Ankara Hükümeti'nin Alman-Rus antlaşmasına dâhil olmak istediği şeklinde yorumlamıştı.[30]

[28] *DAZ*, 28.04.1922, Nr. 197.
[29] *DAZ*, 27.04.1922, Nr. 195.
[30] *BBZ*, 06.05.1922, Nr. 210; *DAZ*, 06.05.1922, Nr. 210

Türk heyetinin konferansa katılmasında ısrar eden Çiçerin 7 Mayıs'ta, İngiltere Başbakanı Lloyd George'a Sovyet Rusya Hükümeti'nin Türkiye'nin konferansa katılmasında ısrar ettiğini, Rusya-Türkiye Antlaşması'nın geçerliliğini koruduğunu ve iki ülkenin, Cenova Konferansı'nı düzenleyen ülkeler Şark'ta gerçekten barış sağlanmasını istiyorsa, Türkiye'nin müzakerelere mutlaka davet edilmek zorunda olduğu konusunda görüş birliği içinde olduğunu bildirmiştir.[31] Cenova Konferansı'na davet çağrısında bulunan ülkeler ise, 10 Mayıs'ta Facta'nın başkanlığında düzenlenen toplantıda Ankara, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Karadağ'ın konferansa katılım başvurularını, Avrupa ülkesi olmadıkları gerekçesiyle geri çevirmiştir.[32] Konferansın sona ermesine iki gün kala *Ankara Hükümeti'nin Facta'ya Mektubu – Türkiye'nin Tecrit Edilmesine İlişkin Şikayetler* başlıklı habere göre, Ankara Hükümeti heyeti Facta'ya ilettiği mektupta konferansa yapılan yazılı katılım başvuruna cevap verilmemesinden şikayetçi olmuştu. Ankara Hükümeti bu nedenle, konferans kararlarından tamamen bağımsız şekilde hareket etme hakkını saklı tutmaktaydı. Türk heyetinin, Ankara için büyük önem arz eden Küçük Asya meselesine ilişkin görüşleri dinlenmemişti. Bu durum, büyük güçlerin Türkiye'yi tecrit etmek ve eski emperyalist politikalarını devam ettirmek istediklerinin kanıtıydı. Heyet bu nedenle, konferansın barış hedeflerine inanmamaktaydı. Türkiye dünya barış paktının da dışında bırakılmak suretiyle, komşu ülkelerin saldırılarına açık hale getirilmişti. Ankara Hükümeti bu nedenle, konferanstan dışlanmasının sonuçlarına ilişkin hiçbir sorumluluğu üstlenmeyecekti.[33]

[31] *DAZ*, 09.05.1922, Nr. 213. Sovyet Rusya'nın Ankara diplomatik temsilcisi Aralov hatıralarında, Çiçerin'in Türkiye'nin konferansa davet edilmesine ilişkin girişimleri hakkında bilgi verdiği Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden, Çiçerin'e teşekkürlerini iletmesini rica ettiğini, ayrıca Rapallo hakkında, "*Bu, sizin delegasyonun İngilizlere karşı kazandığı parlak bir zaferdir. Bu beni çok sevindiriyor*" dediğini yazmıştır. Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları. 1922-1923*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 126f. Hatıralarda yanlışlıkla, Cenova yerine Cenevre yazılmıştır.

[32] *VW*, 11.05.1922, Nr. 220.

[33] *DAZ*, 17.05.1922, Nr. 228.

3. Cemal Paşa'nın Mülakatı

Afganistan Hükümeti Temsilcisi Muhammed Veli Han'la görüş alışverişinde bulunmak ve Alman işadamlarının Afganistan'da yatırım yapması konusunu görüşmek üzere 1921 Aralık ortalarında Berlin'e gelen Cemal Paşa, 1922 Şubat ortalarında Fransa'ya giderek Fransız devlet adamları ve sanayicileriyle bir araya gelmiştir. 7 Nisan'da Paris'ten ayrılarak Münih'e geçen Paşa, 2 Mayıs'ta Berlin'den Moskova'ya hareket etmiştir.[34] Paşa, Moskova'ya dönüş yolculuğuna çıkmazdan önce *The New York Herald* gazetesinin Berlin temsilcisine Türkiye'deki gelişmeler hakkında verdiği mülakatta, Mustafa Kemal Paşa'nın Musul ve Süleymaniye'deki petrol yatakları üzerindeki Türk mülkiyet haklarını İngiltere'ye kabul ettirmesi durumunda, bölgedeki petrolü çıkarması için ABD'ye imtiyaz tanımaya hazır olduğu gibi mesnetsiz açıklamalar yapmıştır. New York gazetesinin 5 Mayıs tarihli nüshasında *Türkler Petrolü Bizimle Paylaşmak İstiyor – Kemal'in Planı Başarılı Olursa, İmtiyaz Tanımaya Hazırlar - Cemal Paşa İngiltere'yi Barış Vaazı Verirken, Küçük Asya'da Savaşa Neden Olmakla İtham Ediyor* başlığı altında yayınlanan mülakatın[35] Almanca çevirisi, 8 Mayıs'ta *VZ*'de *Petrol ve Boğazlar* başlığı altında yayınlanmıştır.

Cemal Paşa'ya göre, Amerikan yatırımlarına sıcak bakan Türkiye, İngiliz yatırımlarına karşı çıkmaktaydı. Türkler İngiltere'yi, Küçük Asya'daki savaşın uzamasının sorumlusu olarak görmekteydi. Türkiye, ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden imarına katkıda bulunmasını memnuniyetle karşılar ve Amerikan petrol şirketlerine imtiyazlar tanırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere'ye, Türkiye'nin Kerkük ve Süleymaniye'deki petrol yatakları üzerindeki mülkiyet haklarını tanıması karşılığında, Mezopotamya'daki egemenlik haklarından vazgeçme önerisinde bulunduğu söylenmekteydi. Böyle bir antlaşmanın yapılması durumunda, Türkiye o bölgedeki petrol yataklarının Amerikan şirketleri tarafından işletilmesini kesinlikle müzakere ederdi. Türkler, İngilizlerin Türkiye'nin Cenova'ya davet edilmesini neden engellediğini de çok

[34] Nevzat Artuç, *Cemal Paşa. Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 362f.

[35] *The New York Herald*, 05.05.1922, Nr. 248

iyi bilmekteydi. Cenova Konferansı'na katılmasının engellenmesi sonucunda, Türkiye on yıllık Avrupa barışının dışında bırakılmıştı. İngiltere akabinde, Yunanistan üzerindeki etkisini kullanarak Küçük Asya'da Türkiye'ye karşı sürdürülen savaşı uzatmıştı. Doğu Trakya'nın Yunanlar tarafından işgal edilmesi de, yalnızca boğazlar üzerindeki İngiliz egemenliğinin güvence altına alınmasına hizmet etmekteydi. İngiltere ahiren Türkiye'ye sunulan barış şartlarının, Türkler için kabul edilemez nitelikte olduğunu çok iyi bilmekteydi. Barış taslağında İstanbul'un yeniden Türk egemenliği altına girmesi önerilirken, Gelibolu Yarımadası'ndaki İngiliz işgalinin devam etmesi istenmekteydi. Bu bağlamdaki yanıltma niyeti aşikârdı. Zira o bölge İngiliz işgali altında kaldığı sürece, İstanbul gerçek anlamda Türk egemenliği altına giremezdi. Türkler bütün milletlerin gemilerine boğazlardan serbest geçiş güvencesi vermeye hazırdı. Ancak bu yalnızca, Türkiye'nin başkenti İstanbul'un güvenliğinin tehlikeye maruz kalmaması durumunda mümkün olabilirdi. Bu yapılmadığı sürece, İngiltere izlediği Türkiye politikasının yanlış olduğunu idrak edinceye kadar savaşmaya devam edeceklerdi."[36]

Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya gönderdiği 2 Ocak 1922 tarihli mektubunda *Ef'al ve harekâtınızda isabet için behemehal Ankara'nın sık sık talimat ve nesayihine ihtiyaç zaruridir* yazarak, ondan Ankara'nın talimat ve tavsiyeleri olmaksızın kesinlikle hareket etmemesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya Paris'ten gönderdiği 11 ve 24 Mart 1922 tarihli mektuplarında, *Gelecekte de ruhen ve cismen Ankara'ya bağlı olarak çalışacağımı beyan ederim* ve *Bütün kudret ve mevcudiyetimle sizinle beraber çalışacağım. Sizin mevkiinizi zaafa uğratacak her teşebbüsü telin edeceğim* yazan[37] Cemal Paşa verdiği sözü tutmayarak, Ankara'nın talimatı ve bilgisi olmaksızın verdiği mülakatta *Ben, bizler, biz Türkler ve bizim açımızdan* ifadelerini kullanarak, Anadolu Hükümeti adına konuşuyormuş gibi bir izlenim yaratmıştır. Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın petrol mülkiyet hakkı karşılığında Mezopotamya'daki egemenlik haklarından vazgeçmeye hazır olduğu yönündeki bir söylentiyi teyit edici nitelikte

[36] *VZ*, 07.05.1922, Nr. 215.

[37] Hülya Baykal, "Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 14 (Mart 1989), s. 379-439, burada s. 421, 424, 426.

açıklama yapması, Musul vilayetini Türk toprağı olarak gören Mustafa Kemal Paşa'nın *mevkiini zaafa uğratıcı* bir tutumdur. Önceki bölümde dikkat çekildiği gibi, Celalettin Arif Bey Cenova'da yaptığı açıklamada, Kerkük ve Süleymaniye toprakları ve petrol rezervlerinin Türkiye'ye ait olduğunu uluslararası camiaya ilan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere'yle ticaret yapmaya karşı olduğu iddiası da doğru değildir. Zira Paşa Yunan ordusunu mağlup ettikten sonra verdiği mülakatta, *İngiltere'nin Türkiye ile ticaret ve dostluk ilişkilerini yeniden başlatmasını umut ediyorum* demiştir.[38] Cemal Paşa mülakatından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 9 Temmuz tarihli tek ve son mektubunda, ondan telgraf başında görüşmek üzere kendisini Kars ya da Trabzon'a davet etmesini rica etmiş, ancak bu mülakattan söz etmemiştir.[39] Avrupa'da geniş şekilde dağıtılan iki gazetede yayınlanan mülakattan haberdar olma ihtimali çok yüksek olan Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya çok kızmış olsa gerektir. Mustafa Kemal Paşa'nın, 21 Temmuz'da Tiflis'te suikast kurbanı olan Cemal Paşa'nın görüşme isteğine cevap vermemesinin önemli nedenlerinden biri de, bu mülakat olsa gerektir.

4. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı

Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz hazırlıklarını büyük bir gizlilik içinde sürdürmüş ve büyük başarılarla gelişen taarruzu *resmi bildirimlerde çok önemsiz eylemler gibi* göstermiştir. Amaç, *düşman ordusunu yıkımdan kurtarmak isteyeceklerin yeni girişimlerine meydan vermemek için* durumu elden geldiğince dünyadan gizlemekti.[40] Paşa'nın ihtiyatlı tutumu, Alman basınına bariz şekilde yansımıştır. Taradığımız Alman gazetelerinin 26 ve 27 Ağustos tarihli nüshalarında Büyük Taarruz hakkında habere rastlanmamıştır. 28 Ağustos'ta *Küçük Asya Cephesinde Taarruz Başlangıcı* ve *Küçük Asya'da Yeniden Canlanan Savaş* başlıkları altında yayınlanan İstanbul ve Atina çıkışlı iki habere göre, Kemalistler son olarak 19 Ağustos'ta Menderes nehri bölgesinde düzenledikleri harekâttan sonra, İzmit bölgesinde yeniden saldırıya geçmişti. Bu gelişme, yeni

[38] *VZ*, 15.09.1922, Nr. 438.
[39] Baykal, s. 433-439.
[40] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev, 1920-1927*, C. II, s. 900f.

bir Türk taarruzunun başlatılmakta olduğunun işareti olarak görülmekteydi. Anadolu'daki Yunan ordusu genel karargâhı 27 Ağustos'ta, *Düşman dün Afyonkarahisar hattının iki noktasında saldırı başlatmıştır. Düşman saldırıları püskürtülmüştür. Eskişehir cephesinde topçu ateşi açılmıştır* şeklinde bir açıklama yapmıştı.[41] 29 Ağustos tarihli Atina ve Londra çıkışlı bir gazete haberine göre, Yunan ordusu 26 Ağustos'ta Hasanbeli'ne kadar uzanan güney cephesinde başlatılan çok güçlü düşman saldırısının gece boyunca ve ertesi gün de devam ettiğini ve çok güçlü top ateşiyle saldıran düşmanın 10 tümenden oluştuğunu bildirmişti. *Daily Mail*'in İstanbul çıkışlı haberine göre, Türk milliyetçiler Venedik'te Şark Konferansı düzenlenmesi için hazırlık çalışmalarının sürdürülmekte olduğu bir zamanda, stratejik bir noktada yer alan Afyonkarahisar civarındaki Yunan birliklerine karşı taarruz başlatmıştı.[42]

30 Ağustos tarihli haberlerde Büyük Taarruzun gerçek boyutu ortaya çıkmaya başlamıştır. *Küçük Asya'da Türk Taarruzu* başlıklı İstanbul çıkışlı bir habere göre, Türk birlikleri İzmit'te 20 kilometre genişliğindeki Yunan hattına saldırmaktaydı. Arkalarında tutsak, silah ve mühimmat bırakarak kaçmakta olan Yunan birlikleri, önemli ölçüde kayıp vermişti. Ancak Ankara bu çatışmaları genel bir taarruz olarak değil, keşif harekâtı olarak nitelendirmekteydi. Türk öncü birlikleri, Bursa'ya doğru hareket etmekteydi. Taarruz bu şekilde devam ederse, Yunan birlikleri cephe gerisiyle bağlantıyı koparma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı.

Atina çıkışlı bir habere göre ise, Yunanistan Küçük Asya'daki askeri duruma ilişkin olarak şu resmi açıklamayı yapmıştı:

> "26 Ağustos'ta başlatılan çok güçlü düşman taarruzu, 27 Ağustos gecesi boyunca devam etmiştir. Türkler en ağır harekâtı 28 Ağustos sabahı Akarçay-Hasanbeli arasındaki güney cephesine karşı düzenlemiştir. Saldıran düşman birliklerinin yaklaşık on tümen olduğu tahmin edilmektedir. Düşman çok güçlü toplara ve devasa miktarda mühimmata sahiptir. Savaş devam etmektedir. Türk silahlı kuvvetleri 25 Ağustos'ta Eskişehir'deki Yunan cephesine topçu saldırısı düzenlemiştir. Yunanlar karşı saldırıya geçmiş ve düşmanı geri

[41] *DAZ*, 28.08.1922, Nr. 376, BT, 28.08.1922, Nr. 384.
[42] *BBZ*, 29.08.1922, Nr. 382.

püskürtmüştür. Türkler on ölü ve yaralı kayıp vermiştir. 26 Ağustos'ta Eskişehir'de yalnızca topçu savaşı sürdürülmüştür."

Londra çıkışlı bir habere göre ise, Türkiye'deki milliyetçi çevrelerde taarruzun planlanmakta olan Venedik Konferansı'na bir cevap olduğu, zira Ankara Hükümeti'nin diplomatik müzakere düşüncesinden vaz geçtiği, Fethi Bey'in Londra ziyaretinin soruna barışçı yoldan çözüm bulunması için Ankara tarafından yapılan son girişim olduğu, İngiliz Hükümeti'nin Fethi Bey'le görüşmeyi kabul etmemesi ve Lloyd George'un Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Yunan çıkarlarını savunmasının bardağı taşıran son damla olduğu, Ankara'nın bunun üzerine sorunu askeri yoldan çözmeyi kararlaştırdığı söylenmekteydi.[43]

Küçük Asya'da Yeni Türk Taarruzu – Yunanlar Geri Çekiliyor başlığı altındaki haber-yoruma göre, Venedik'te düzenlenmesi planlanan Şark Konferansı için henüz bir tarih belirlenmemişken, Atina'dan aniden Küçük Asya'daki gerçek duruma ilişkin haberler gelmeye başlamıştı. Kemal Paşa komutasındaki Türk milliyetçiler, Afyonkarahisar'daki Yunan cephesine yeni bir taarruz başlatmıştı. Türkler saldırılarını Bilecik'te on kilometre genişliğindeki Yunan cephesinde devam ettirmekteydi. Bu ve Menderes vadisindeki saldırılar, yakında daha büyük harekâtların başlatılacağına işaret etmekteydi. İngiltere'deki resmi çevreler ise, taarruza büyük önem atfedilmesine karşı çıkarak, bunun yalnızca Venedik Konferansı üzerinde etki etmek için başlatıldığını söylemekteydi.[44]

Bir gazete haberinde de dikkat çekildiği gibi, Afyonkarahisar Büyük Taarruzun başlamasından sonra aniden dünya genelinde bilinen bir şehir olmuştur.[45] Şehrin Türkler tarafından ele geçirilmesinin önemine ilişkin olarak *Küçük Asya'da Yunan Mağlubiyeti – Türkler Afyonkarahisar'da* başlığı altında yayınlanan haber-yoruma göre; Türkler İstanbul, Konya ve İzmir arasındaki demiryolu hatlarının kesişme noktasında yer alan bu şehri ele geçirmekle, olağanüstü bir askeri başarı elde etmişti. Bu zaferin Venedik'teki yeni şark müzakerelerinin başlatılmasından önce

[43] *BBZ*, 30.08.1922, Nr. 384.
[44] *BT*, 30.08.1922, Nr. 387.
[45] *Karlsruher Zeitung (KZ)*, 15.09.1922, Nr. 215.

kazanılmış olması, elde edilen başarının önemini iki katına çıkarmaktaydı. Ankara'dan gelen haberlere göre, Kemalistler müteakip harekâtlarında Marmara kıyısındaki Bursa ve Bandırma şehirlerini ele geçirmeyi hedeflemekteydi. Yunanlar ise saldırıya uğrayan Afyonkarahisar cephesinin yükünü azaltmak için, kuzeydeki Eskişehir cephesinde karşı saldırıya geçmişti. Türk kaynakları, Yunan birliklerinin orada başarılı olamadığını bildirmekteydi. Yunan tarafınca yapılan açıklamalarda Eskişehir'den başarı haberlerinin yer almaması, Türk tarafını teyit etmekteydi.[46]

30 Ağustos'ta Dumlupınar'da düşmana sonuç getirici darbeyi vuran Mustafa Kemal Paşa, o aşamaya kadar keşif harekâtı olarak nitelendirdiği Büyük Taarruzun gerçek boyutuna ilişkin basın bombasını da patlatmıştır. 31 Ağustos'ta *Mustafa Kemal'in Zafer Yürüyüşü* başlığı altında yayınlanan haberde, Türk Genel Karargâhının, *45 kilometre genişliğinde bir hat üzerinde, başarılı bir şekilde devam etmekte olan ilerleme harekâtı başlattık. Yunanlar kayda değer direniş sergilemeksizin geri çekilmektedir. 48 saat içinde İzmir yönünde önemli miktarda arazi kazandık. Harekât planlandığı şekilde devam ettirilmektedir* şeklinde açıklama yaptığına, Ankara tarafından yapılan bir başka açıklamada da, Eskişehir'in yoğun çatışmalardan sonra Türk süvari birlikleri tarafından ele geçirildiğinin belirtildiğine dikkat çekilmiştir.[47] Bu açıklamalardan sonra ve Türk ordusunun düşman kılıç artıklarını takip harekâtını başlatmasıyla birlikte, Alman basınının gündeminde yer alan ağırlıklı konu Türk zaferi/Yunan hezimeti olmuştur.

Fransa'nın Kemalist Başarılardan Duyduğu Memnuniyet başlığı altında yer alan habere göre, Paris basınının tamamı Küçük Asya'da Yunan silahlı kuvvetlerini ezip geçen Türklerin başarılarından söz etmekteydi. İzmir istikametinde ilerleyen Türkler, bir günde 70 kilometre yol kat ederek şehir ile arasındaki mesafeyi yaklaşık 250 kilometreye indirmişti. Yunanlar ise kuzeyde Bursa'ya, batıda İzmir'e doğru geri çekilmekteydi. Cesaretleriyle ünlü olan Türklerin yeterli miktarda iaşe ve mühimmata sahip olduğu tahmin edilmekteydi. *Matin* İstanbul'dan gelen bir telgrafa dayanarak, Afyonkarahisar şehrinin Türk ve Yunan bombardımanları nedeniyle tamamen harabe

[46] *DAZ*, 30.08.1922, Nr. 379.
[47] *DAZ*, 31.08.1922, Nr. 382.

yığınına döndüğünü bildiriyordu. Atina'da ise, Türk taarruzunun Yunan ordusu için tamamen sürpriz olduğu ve elde edilen başarının özellikle Türk hava filosunun üstünlüğünden kaynaklandığı söylenmekteydi. 31 Ağustos tarihli Yunan askeri raporuna göre, Afyonkarahisar civarında 26 Ağustos'tan itibaren devam etmekte olan yoğun çatışmalar, 29 ve 30 Ağustos'ta farklı şiddetlerde devam etmişti.[48]

Yeni Savaş başlığı altında yer alan imzasız yoruma göre, Yunan ordusunun Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı taarruza tamamen hazırlıksız yakalandığı anlaşılmaktaydı. Anadolu içlerinde Yunan işgali altındaki en önemli şehirler Türklerin eline geçmişti. Mustafa Kemal birkaç yüz kilometre genişliğindeki Yunan cephesini tam ortasından o denli derin bir şekilde yarmıştı ki, cephenin güneydoğu ve kuzeybatı kanatları arasında bağlantı tamamen kesilmişti. İki kanat, çaresiz bir şekilde havada asılı duruyor gibiydi. Diğer yandan, taarruz sonucunda İngiltere ve Fransa'nın çıkarları yeniden sert şekilde çatışmaya başlamıştı. İki ülke gazetelerinde, Türk-Yunan savaşında Paris ve Londra hükümetlerinin parmağı olduğu yönünde karşılıklı ithamlara yer verilmekteydi. Fransız gazeteleri, kaçmakta olan Yunanların İngiltere tarafından desteklendiğine dikkat çekmekteydi. İngiliz gazetelerinin, Türklerin Fransız uçakları ve toplarına sahip olduğu yönündeki iddiasında, muhtemelen doğruluk payı vardı. İngiltere ile Fransa arasındaki çıkar farklılıklarına çözüm bulunması için planlanan Venedik Konferansı'nda, arzu edilenden daha çetrefil konular gündeme gelecekti. Yeni Türk-Yunan savaşının yakında sona ermesi ve İngiltere ile Fransa'nın bu bağlamdaki tutumlarını net bir şekilde belirlemesi, Almanya'nın yararına olurdu. Zira İngiltere'nin şarka ilişkin endişeleri, Versay Antlaşması'ndan beri Almanya'nın kaderini olumsuz şekilde etkilemekteydi.[49]

Yunan Çöküşü – İzmir Üzerine Türk İlerleyişi başlıklı yoruma göre, galip devletlerin Türk İmparatorluğu'nu kendi aralarında paylaşmak için hazırladığı Sevr barışının, bir önceki yüzyılda başlatılan süreci tamamlayarak Türkiye'nin sonunu getirmesi planlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu savaşın başlangıcına kadar

[48] *DAZ*, 02.09.1922, Nr. 383/384.
[49] *BBZ*, 03.09.1922, Nr. 391.

uzanan süreçte Avrupa'dan çıkarılmıştı. Sevr'in idam hükmünü imzalayacak zayıf bir hükümet bulunmuştu. Ancak İstanbul'un çok uzağında, Ankara'da Mustafa Kemal'in etrafında bu barışı engellemek için savaşı devam ettiren bir muhalefet toplanmıştı. Yunanistan, Kemalist muhalefeti ortadan kaldırmakla görevlendirilmişti. Türklerin zafer kazanmasında, İtilaf Devletlerinin elde ettikleri ganimeti paylaşmada uzlaşma sağlayamaması da önemli rol oynamıştı. Zaferin Türklere barış getirmesi umut edilse de, İngiltere ile Fransa arasında Küçük Asya'da sürdürülen güç mücadelesini sona erdirecek olması şüpheliydi.[50]

Dr. Max Jordan'ın *Anadolu'daki Türk Zaferi* başlıklı yorumuna göre, Anadolu'daki askeri inceleme gezisinden döndükten sonra, Kemal Paşa'nın birliklerinin mükemmel durumda olduğunu ve bunların saldırı gücünü hafife almanın sorumsuzca bir davranış olacağını söyleyen İngiliz General Townshend, haklı çıkmıştı. Son günlerde Küçük Asya'daki savaş alanlarından gelen haberler, Townshend'in İngiliz Hükümeti'ne yaptığı uyarının sağlam temele dayandığını göstermekteydi. Yaklaşık 40.000 Türk, 100.000'den fazla Yunanı ezici bir şekilde mağlup etmişti. Şimdi merak edilen konu, İtilaf Devletlerinin Mustafa Kemal'in muzaffer ilerleyişinden ne gibi sonuçlar çıkaracağıydı. İtilaf Dışişleri Bakanları 26 Mart'taki Paris Şark Konferansı'ndan itibaren aralarındaki tartışmalı konular hakkında karşılıklı notalar verirken, Kemal Paşa kendi gücüne dayanarak işe koyulmuştu. Paşa Türk programının, yalnızca şiddet yoluyla uygulanabileceğinin farkındaydı. *Hellas'ın Megali İdea* hayali yok olmuş, büyük gayretler sonucunda inşa edilen iskambil kâğıdı binası çökmüştü. Planlanan Venedik Şark Konferansı'nın, galiplerin mağluplara teslim olması anlamına geleceği anlaşılmaktaydı.[51]

Yunan Mağlubiyeti başlığı altındaki baş yoruma göre, elde ettikleri son başarıdan sonra Türklerin konumu o kadar büyük ölçüde güçlenmişti ki, Trakya'yı dahi geri alabileceklerine ilişkin umutları artık tamamen mesnetsiz değildi. Ancak Türkler taleplerinde muhtemelen çok aşırıya kaçmayacaktı. İtilaf Devletlerinin aralarında birlik sağlayamaması, Türklerin lehine olmuştu. Şayet düzenlenecek olursa, Türkler Venedik'teki müzakereler sırasında Sevr barış

[50] *VW*, 06.09.1922, Nr. 421.
[51] *BT*, 06.09.1922, Nr. 400.

diktesine kıyasla çok daha iyi bir konuma sahip olacaktı. Sevr barışı, galip devletlerce savaş sonrasında inşa edilen kulede yerinden çıkan ilk taştı. Kule çökmeye başlamıştı. Ancak galipler arasındaki çıkar çatışmaları ortadan kalkmayacak; Asya'da, Batı'da ve orta Avrupa'da dünyanın kaderini belirlemeye devam edecekti.[52]

Dr. Edgar Stern-Rubarth'ın, *Kemal'in Zafere Giden Yolu* başlığı altındaki yorumuna göre, Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmesi, enerjik bir komutan ve örgütçü olan Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milliyetçi hareketin ortaya çıkmasını sağlamış ve küçük bir kasaba olan Ankara'yı İslam dünyasının görmezden gelinemeyecek merkezi haline getirmişti. Sevr Antlaşması'nda çizilen Osmanlı haritası hayret verici ölçüde değişmişti. Haritada ilk olarak İtalyan çıkar bölgesi silinmişti. İtalyanlar isabetli bir şekilde, topraklarını genişleterek hayali avantajlar elde etmek yerine, Türkiye'deki gerçek iktidar sahipleriyle ticari ve siyasi ilişkiler kurmayı tercih etmişti. Bunu, kurulması planlanan Ermeni devletinin hamiliği görevini üstlenmeye hazır bir devletin bulunamaması izlemişti. Akabinde, Ermenistan'ın bitişiğinde bir de Batı yanlısı Kürdistan devleti kurulması planından hiç söz edilmemişti. Roma ile Ankara arasında hızla başlatılan mükemmel siyasi ve ekonomik ilişkiler, Fransa'nın da müttefiklerinden bağımsız hareket etmeye başlamasına neden olmuştu. Fransa 20 Mart 1920'de imzalanan Ankara Antlaşması uyarınca Kilikya'nın bir kısmından geri çekilmiş, Halep-Musul demiryolu hattı için tarafsız bir bölge oluşturmuş ve Türkiye'ye Adana Körfezi üzerinden silah sevkiyatı yapma güvencesi vermişti. Yunanistan birkaç gün içinde İzmir dâhil olmak üzere Küçük Asya'dan tamamen geri çekilecek gibi görünmekteydi. Müteakip ateşkes ya da barış konferanslarında muhtemelen, ağırlıklı olarak Trakya konusu müzakere edilecekti.[53]

5. İzmir'in Geri Alınması

Türk öncü birlikleri İzmir'in kapısına dayandığı sırada, şehirde anarşi hâkimdi. 8 Eylül Atina kaynaklı haberlere göre, akın eden sığınmacılar nedeniyle şehirde gıda kıtlığı başlamıştı. Halk

[52] *KT*, 08.09.1922, Nr. 248.
[53] *VZ*, 09.09.1922, Nr. 428.

ayaklanmış, İzmir'deki Yunan komutan, Lemnos adlı savaş gemisine sığınmıştı. 12.000 Yunan askeri İzmir'in savunulması için Trakya'dan gemiyle şehre getirilmişti. İstanbul kaynaklı habere göre ise, İzmir önlerine ulaşan Türk öncü birliğinin komutanı şehirdeki Yunan askeri yetkililerine kan dökülmesinin önlenmesi için şehrin teslim edilmesi mesajını iletmiş ve halka zarar verilmeyeceği güvencesinde bulunmuştu.[54] 800 sivil ve Yunanistan İzmir Yüksek Komiserliği'nde görev yapan çok sayıda memur arşivle birlikte İzmir'den gemiyle ayrılarak Pire limanına ulaşmıştı. İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri telsiz mesajıyla, İzmir'i elde tutmanın artık mümkün olmadığını, Türk ordusunun yoğun baskısı altındaki Yunan birliklerinin şehir civarındaki son savunma mevzilerini boşalttığını, Türk öncü birliklerinin şehir önlerinde görülmeye başlandığını, Yunan Güney Ordusunun arta kalan askerlerinin gemilerle Sakız adasına götürülmesi için hazırlıklar yapıldığını ve Türklerin İzmir civarında Yunan birlikleri tarafından terk edilen devasa miktarda askeri donanımı ele geçirdiğini bildirmişti.[55] Bir başka habere göre, Yunan birliklerinin geri çekilmesi devam etmekteydi. Yunanlar İzmir'i boşaltma hazırlıklarına başlamıştı. İngiliz Donanması İzmir'e askeri birlik çıkarmıştı. Şehrin İngiliz Donanması'nın koruması altında kalması öngörülmekteydi. Türklerin esir aldığı Yunan askerlerinin sayısı, 4 Eylül itibarıyla 20.000'in üzerindeydi. Türk ordusunun o güne kadar elde ettiği ganimet 910 top, 5.000 makineli tüfek, 40.000 tüfek, 450 mühimmat kamyonu, 200 kamyon ve 500 otomobildi. Türklerin İzmir'e ilerleyişi hızla devam etmekteydi. Öncü birlikler İzmir'den 35 kilometre mesafedeki Manisa'ya ulaşmıştı. Manisa-Bandırma demiryolu hattı, Türklerin kontrolü altındaydı. İzmir'de yaklaşık 200.000 sığınmacının bulunduğu tahmin edilmekteydi. Ankara Hükümeti'nin Paris Temsilcisi Türk ordusunun muhtemelen 9 Eylül'de İzmir'e gireceğini ilan etmişti.[56]

ATASE Arşivi belgelerine göre, 1. Süvari Tümeni 14. Süvari Alayı'nın öncülüğünde 9 Eylül 1922 sabah saat 03.00'te Manisa'dan İzmir'e hareket etmiştir. 14. Süvari Alayı'nı, 2. Süvari Tümeni kıtaları

[54] *Freiheit: Berliner Organ der unabhängigen Sozialdemokratie Deutschlands (F)*, 09.09.1922, Nr. 327.
[55] *BT*, 09.09.1922, Nr. 405.
[56] *BT*, 09.09.1922, Nr. 406.

ve arkasından da 1. Süvari Tümeni'nin diğer kıtaları izlemiştir. İki tümen daha sonra birbirine karışmış şekilde Bornova'ya doğru ilerlemeye başlamış ve saat 07.45'te orada bulunan zayıf düşman kuvvetlerine taarruz ederek saat 09.00'da kasabayı ele geçirmiştir. Mersinli köyü yakınlarında 21 subay ve 1.500 erden oluşan Yunan birliğini esir alan Türk süvarisi, ilerleyişine devam etmiştir. 2. Tümen'in öncülüğünü, Binbaşı Reşat komutasındaki 4. Süvari Alayı yapmakta ve alayın önünde Yüzbaşı Şerafettin komutasında iki bölük gitmekteydi. İlerleyişin emniyetli olması için ellerinde tüfekle yaya olarak en önde giden sekiz askerden dördü, Tuzakoğlu'nun büyük un fabrikasından açılan ateş sonucunda şehit olmuştur. 4. Alay un fabrikasındaki düşmanı imha ederken, 14. Süvari Alayı'ndan Yüzbaşı Zeki komutasındaki 3. Bölük şehre girmekteydi. Yüzbaşı Şerafettin komutasında Kordonboyu'nda ilerleyen iki öncü bölüğün arkasından 4. ve 20. Süvari Alayları gelmekteydi. Pasaport mevkiine gelindiğinde, süvarileri coşkuyla karşılayan Türklerin arasına karışan bir Rum'un attığı el bombasıyla başından yaralanan Yüzbaşı Şerafettin, yaralı olmasına aldırmayarak hükümet konağının balkonuna çıkmıştır. Saat 09.30'da Türk bayrağını öperek göndere çekmiş ve onu selamlamıştır. 14. Süvari Alayı'ndan Yüzbaşı Zeki komutasındaki üç bölük de aynı zamanda son kışlaya gelerek, göndere Türk bayrağını çekmiştir. Öncülerin hemen ardından, iki süvari tümeninin büyük kısımları da şehre girmiştir. Fransız harp gemisinden gelen bir Fransız subayı 1. Tümen Komutanı Mürsel Paşa'ya bir emri olup olmadığını sormuş, Paşa yalnızca İzmir'e girdiklerinin telsizle Ankara'ya bildirilmesini istemiştir. O sırada Nif'te (Kemalpaşa) bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ertesi gün saat 14.00'te, halkın coşkun sevgi gösterileri arasında şehre girerek, hükümet konağına yerleşmiştir.[57]

[57] Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Yayınlayan), *Türk İstiklal Harbi,* C. *II, Batı Cephesi. 6. Kısım. II1. Kitap. Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 171-175, 183; Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 295f.

Alman basınında 10 Eylül'den itibaren, İzmir'in Türklere teslim edildiği yönünde haberlere yer verilmeye başlanmıştır. *İzmir Düştü mü? Teyit Edilmemiş Bir Haber* başlığı altındaki İstanbul çıkışlı haberde, İzmir'den gelen telsiz-telgraf mesajı aracılığıyla şehrin Türklere teslim edildiğinin bildirildiğine, ancak bunun henüz resmen teyit edilmediğine dikkat çekilmiştir. Gazete redaksiyonu notunda, haber teyit edilmemiş olsa dahi, İzmir'in en kısa süre içinde Türkler tarafından ele geçirileceğinden artık şüphe edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir.[58]

11 Eylül'de *İzmir'in Düşüşü* başlığı altında verilen *Havas* kaynaklı haberde, İzmir'in *Chefzeri Bey*'in komutasındaki 2. Türk Süvari Tümeni tarafından ele geçirildiği ve şehirde bulunan Yunan birliklerinin esir alındığı belirtilmiştir. Haberde adı geçen *Chefzeri Bey*, elbette *Şerafettin Bey*'dir. Bu haberden, Hükümet Konağı'na Türk bayrağını çeken kişinin Şerafettin Bey olduğunun basına duyurulduğu, ancak yabancı basının telaffuzu güç olan bu adı *Chefzeri Bey* şeklinde okuduğu ve onun 2. Süvari Tümeni Komutanı olduğunu farz ettiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ve bir grup TBMM Milletvekilinin İzmir'e müteveccihen yola çıktığı yönünde yanlış bir bilginin de yer aldığı haberde, yiyeceği ve yatacak yeri bulunmayan sığınmacılarla dolu olan şehirde tifüs ve kolera salgını olduğuna, şehirdeki Türk Komutanlığı'nın derhal gıda maddesi, tıbbi malzeme ve personel gönderilmesi talebinde bulunduğuna ve Yunan işgali sırasında şehirdeki çok sayıda bina ve anıtın tahrip edildiğine dikkat çekilmiştir.[59]

Yunan-Türk Savaşı – İzmir Düştü başlığı altındaki Paris çıkışlı habere göre, Türk öncü kuvvetleri 9 Eylül sabahı şehir önlerine ulaşmış ve Yunan askerlerinin büyük çoğunluğu tarafından terk edilmiş olan şehre girmezden önce, takviye birliklerin gelmesini beklemeye başlamıştı. Öncüler İzmir halkının şehri devralacak olan Türk birliklerinden korkması için hiçbir sebebin bulunmadığını bildirmişti. Bunun üzerine şehirde yaşayan Türkler, Kemalist birlikleri karşılamak üzere ana caddede toplanmaya başlamıştı. 2. Süvari Tümeni öğleden sonra halkın coşkulu alkışları eşliğinde şehre girmişti. Komutan Albay derhal şehirdeki İtilaf makamlarıyla temas

[58] *BBZ*, 10.09.1922, Nr. 403.
[59] *BT*, 11.09.1922, Nr. 408.

kurmuş ve yabancıların endişe etmesi için bir neden olmadığını bir kez daha dikkat çekmişti. Şehirdeki bütün kamu binaları ve konsolosluklar Fransız ve İtalyan askerler tarafından korunmaktaydı. Şehirde bir tek sivil Yunan kalmamıştı. 2. Süvari Tümeni'nden sonra, 5. Kemalist Tümen de şehre ulaşmıştı. Yunan birlikleri şehirde depolanmış olan devasa miktarda askeri donanımı, geride bırakmak zorunda kalmıştı. Şehri terk edemeyen Yunan askerleri, esir alınmıştı.[60]

Türk ordusunun İzmir'e girmesinden sonra, Alman basınında Mustafa Kemal Paşa hakkında yayınlanan övgü dolu yorumların ardı arkası kesilmemiştir. *Doğudaki Güçlü Adam* başlıklı yoruma göre, insanlar önceden Türkiye'nin doğunun hasta adamı olarak görülmesine alışkındı. Artık duruma hâkim olan Mustafa Kemal, Sevr Antlaşması'nı param parça etmekte, uzun savaş yılları boyunca perişan olan ve ihtiyaçlarını yeterince karşılayamayan bir halkın, yalnızca gerekli iradeye sahip olması ve ulusal birlik içinde hareket etmesi durumunda kendi haklarını savunabileceğini bütün dünyaya göstermekteydi.[61]

Dünya Siyasetinin Güncel Durumuna Dair başlığı altındaki yoruma göre, dünyadaki siyasi durum son hafta içinde endişelere mahal verecek ölçüde değişmişti. Türk sorunu Kemal Paşa tarafından Avrupa devlet adamlarının önüne o denli hızlı bir şekilde getirilmişti ki, bu kişiler yeni kararlar almak zorunda kalacaktı. Durumun bu hale gelmesinde suçlu taraf, öncelikli olarak Ankara Hükümeti değil, Yunanistan'dı. Yunanistan meşru olmayan bir taşkınlık içinde ve kendi gücünü aşırı abartılı görerek, hem Trakya hem de Küçük Asya'da emperyalist hedeflerine ulaşma girişiminde bulunmuş, ancak Trakya'da İstanbul'u bizzat işgal ederek boğazlardan serbest geçişi garanti altına alan İtilaf Devletleri ve Küçük Asya'da milliyetçi Türk Hükümeti engellerine çarpmıştı.[62]

Yunan Trajedisi başlığı altındaki yoruma göre, Yunan işgal birlikleri başlangıçta elde ettikleri birkaç zafere rağmen, Kemal'in direnişini kıramamıştı. Yunan devlet adamlarının yayılmacılık

[60] *KT*, 12.09.1922, Nr. 252.
[61] *KT*, 11.09.1922; Nr. 251.
[62] *KZ*, 13.09.1922, Nr. 212.

isteğinin, yönettikleri ülkenin sahip olduğu güçle orantılı olmadığı nihayet görülmüştü. Yunanistan İzmir'i işgal ederek, Kemalistlere karşı İngiltere'nin taşeronluğu rolünü üstlenmişti. Yunanistan İtilaf devletlerinin sunduğu hediyenin bedelini ordusunu tamamen kaybederek, mali yapısı daha fazla bozularak ve Konstantin'in tahtı bir kez daha tehlikeye atılarak ödemekteydi. Konstantin, Yunanistan'ın emperyalist hayallerinin temsilcisiydi. Halkın öfkesinin ona yönelmesi anlaşılır bir durumdu. Halkların kendi ülkelerinde refaha kavuşmasını engelleyen emperyalizmin ne denli kokuşmuş olduğu, hiçbir yerde Yunan trajedisinde olduğu ölçüde belirgin bir şekilde ortaya çıkmamaktaydı. Avrupa'yı çöküşün eşiğine sürükleyen emperyalist güçler, tahribatlarını Küçük Asya'da devam ettirmekteydi.[63]

Türklerin Zaferi başlığı altındaki baş makaleye göre, Türklerin İzmir'in fethiyle denize ulaşan zafer yürüyüşü, Kemal Paşa'yı ulusal kahraman yapmıştı. Kemal Paşa dünyaya, ülkesi ve devlet mekanizması uzun yıllar süren savaşlar sonucunda mahvolmuş bir halkın, ihtiyaç duyulduğu bir zamanda ortaya çıkan bir liderin önderliğinde en zor işleri başararak, Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Sevr Antlaşması'nın kâğıt parçacıklarına dönüştürülebileceğini dünyaya göstermişti. Yunanistan'ın savaşı kaybetmesi, Almanya açısından sevinilecek bir gelişme değildi. Bu aynı zamanda, Türkiye'ye destek sunan Fransa'nın da zaferiydi. Türkler bu zaferden sonra, İngiltere'yi İstanbul'dan çıkarmak isteyecekti. Fransa tarafından desteklenen bu istek, Poincaré'e Almanya'dan Ren bölgesinde yeniden tavizler talep etme fırsatı sunacaktı. Almanya bu nedenle de, Küçük Asya'daki mücadeleyi çok dikkatli bir şekilde izlemeliydi. Mezopotamya'daki İngiliz egemenliğini tehdit eden kara bulutlar, Türk zaferinin doğrudan bir sonucuydu ve İngiltere'nin durumunu zayıflatmaktaydı. İngiltere'nin Almanya'nın talepleriyle bir parça da olsa ilgilenmesi isteniyorsa, bu durum göz önünde bulundurulmalıydı.[64]

BT'nin Yunanistan özel muhabiri Theodor Berkes tarafından kaleme alınan *Küçük Asya'da Yunan Felaketi* başlığı altındaki yoruma göre, Kemal Şark'ta hızlı bir tempoyla zafer, dünyanın tamamında

[63] *VW*, 12.09.1922; Nr. 431.
[64] *KT*, 13.09.1922, Nr. 253.

prestij kazanmıştı. İngiltere Şark'ta büyük bir mağlubiyete uğramıştı. Yakın doğuda çok önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Balkan savaşları sırasında küçük devletlerin kazandığı zafer Avrupa kıtasını nasıl yeniden şekillendirmişse, Kemal'in kazandığı zaferin de aynı şekilde olağanüstü sonuçları olabilirdi. İslam dünyasının tamamı, bütün dikkatini *İslam'ın bu son ordusuna* yöneltmişti. Irak ve Mısır'daki Arap yönetimlerinin İngiliz egemenliğine her zaman olduğunda çok daha güçlü şekilde karşı çıkmaya başlaması, İslam'ın son ordusunun gücünü devam ettireceğine olan inançtan kaynaklanmaktaydı.[65]

Prof. Dr. Hermann Reinfried-Karlsruhe'nin *Kemal Paşa ve Eseri* başlıklı makalesinde, Mustafa Kemal Paşa'yı *Yeni Türk İmparatorluğu'nun Atası (Der Vater des neuen Türkenreiches)* olarak nitelendirmesi dikkat çekmektedir. Reinfried-Karlsruhe'ye göre, Sevr Antlaşması'nı nihai ve bağlayıcı nitelikte bir düzenleme olarak görmeyen Türk halkı, devletinin çökmemesi için büyük bir cesaretle ve ölümü hiçe sayarak savaşmayı göze almıştı. Bu hareketin motor gücü, Kemal Paşa'ydı. Ulusal kahraman unvanı, Kemal Paşa'nın yüceliğini tam olarak yansıtamazdı. Kemal Paşa yalnızca büyük bir komutan ve stratejist değil, ülkesinin kılıcı, beyni ve yüreğiydi. Kemal yeni Türk İmparatorluğu'nun atası, en seçkin liderlik özelliklerine sahip birinci politikacısıydı. Kemal Paşa, porselenleriyle ünlü Fransız şehri Sevr'de imzalanan antlaşmayı, bir porselen eşya gibi bin parçaya ayırmıştı. Sevr kırıklarını, başka seçeneği olmayan İtilaf Devletleri de dünya siyasetinin bir gerçeği olarak kabul etmekteydi.[66]

Türk Zaferinin Dünya Siyaseti Bağlamındaki Önemi başlıklı yoruma göre, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde kazanılan Türk zaferinden sonra yalnızca Sevr diktesi parçalanıp bir kenara atılmamış, aynı zamanda Yunanistan da askeri güç olarak imha edilmişti. Bu suretle Ortadoğu'daki dengeler tamamen değişmişti. Güçlü bir Türkiye, İngiltere'nin Hindistan'a açılan kapısı olan Mezopotamya ve Filistin'deki konumu için günün birinde gerçek bir tehlike teşkil edebilirdi. Türk zaferinin dünya siyaseti bağlamındaki gerçek önemi daha ziyade, o güne kadar İtilaf Devletleri tarafından eli kolu bağlanmış olan güçlerin serbest kalmış olmasıydı. Sovyet Rusya

[65] *BT*, 14.09.1922, Nr. 414.
[66] *KZ*, 19.09.1922, Nr. 218.

ve bağımsız Sovyet Cumhuriyeti Ukrayna, Kemal Paşa ve *Ankara Cumhuriyeti* ile iyi ilişkiler içindeydi. Bolşeviklerin Hindistan ve komşuları üzerindeki etkisi artmaktaydı. Türk zaferi sonucunda İslam dünyasının tamamı daha fazla özgüvene sahip olmuştu. İngiltere ve Fransa'nın İslam coğrafyasındaki işi, eskisi kadar kolay olmayacaktı. Bu nedenle, savaş sırasında Türkiye'yi desteklemiş olan Fransa kendisini galip olarak görmemeliydi.[67] Yorumda TBMM Hükümeti'nin *Ankara Cumhuriyeti* olarak adlandırılması oldukça dikkat çekicidir.

6. İzmir Yangını

İngiltere Yunan mağlubiyetinden sonra, Türklerin İstanbul'da Hristiyanlara karşı katliam uygulamaya başladığı yönünde propaganda kampanyası başlatmıştır. Bu kampanya, İzmir yangınından sonra artarak devam etmiştir. *DAZ*'de konuya ilişkin olarak yayınlanan haberde, *Times*'ın Yunan mağlubiyetinin ardından otomatikman Türk barbarlığından söz etmeye başladığı, Türklerin Pera'da İngilizler de dâhil olmak üzere Batılı yabancılara silahlı saldırılar düzenlemeye ve bu kişilere ait mağazaları yağmalaya başladığı yönünde haberler yayınladığı, Türklerin İzmir'e girmesinden sonra oradan da benzer haberlerin geldiği, bu tür haberlerin doğruluğu teyit edilmeksizin Alman haber ajansı *WTB* tarafından da yayıldığı vurgulanmış ve siyasi propaganda ürünü olan bu tür haberlere karşı dikkatli olunması uyarısında bulunulmuştur. Haberde devamla, Büyük Taarruz sonrasında mesleki incelemeler için çıktığı Avrupa seyahati çerçevesinde Berlin'de bulunan *Ankara Hükümeti'nin Posta ve Telgraf Nazırı Sabri Bey'in*[68] gazeteye verdiği mülakatta, Türk birliklerinin İzmir'e tam bir sükûnet ve düzen içinde girdiğini, şehirdeki Fransız Donanması Komutanı'nın da Paris'e gönderdiği telgrafında bunu teyit ettiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerine intikam amaçlı eylemleri yasaklayarak bu emre karşı çıkanların idam cezasına çarptırılacağını duyurduğunu, hiçbir Türk askerinin bu emre

[67] *DAZ*, 17.09.1922, Nr. 426.

[68] Bakan olduğu söylenen kişi, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Posta ve Telgraf Genel Müdürü Mehmet Sabri Toprak'tır (1878-1938). Biyografisi için bkz.: Seyfi Yıldırım, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIV, S. 71, Temmuz 2008, s. 513-542.

aykırı hareket edemeyeceğini, Türklerin kazandıkları parlak zaferi kendilerine isnat edilen eylemler aracılığıyla lekelemeyeceğini söylediğine dikkat çekilmiştir.[69]

ATASE Arşivi belgelerine göre, İzmir Yangını 13 Eylül'de saat 10.30'da Ermeni Kilisesi'ne 80 metre mesafedeki bir Ermeni evinde çıkmıştı. Yangın müfrezesi orada söndürme işiyle uğraşırken, kilise de yanmaya başlamıştı. İtfaiyeciler kilise bahçesinde yanmakta olan eşya yığınları arasında, patlamakta olan cephane ve piyade tüfekleri de bulunduğunu görmüştü. İtfaiye yangını söndürmeye çalışırken, aynı anda 10-15 yerde yangın çıkmıştı. Bunun sabotaj olduğu iyice anlaşılmıştı. Yangın yerlerine ulaşmaya çalışan itfaiye ve asayiş birlikleri, yanan evlerden ve komşu evlerden tüfek ve el bombası ateşine maruz kalmıştı. Evlere giren itfaiye, yangının güçlendirilmesi için ortalığa yayılmış pamuk ve yağlı paçavralar bulmuştu. Yangın rüzgârın da etkisiyle hızla yayılmıştı. İtfaiyenin ve 8. Tümen'in bütün çabalarına rağmen, 20-25 bin ev ve işyeri yanmıştı. 15 Eylül'de söndürülebilen yangınlarda Alsancak, Basmane ve Pasaport çevresi tamamen yanmıştı. Yangın nedeniyle sokakta kalan yaklaşık on bin kişinin barınma ve beslenmesi 1. Kolordu tarafından üstlenilmişti.[70]

İzmir yangınına ilişkin haberlere Alman basınında 15 Eylül'den itibaren yer verilmeye başlanmıştır. Yangının kim tarafından ve hangi amaçla çıkarıldığına ilişkin tartışma, daha o zaman başlatılmıştır. Bu konu İngiltere tarafından propaganda malzemesi yapılmıştır. Yangından sonra İzmir'den ayrılan –muhtemelen Ermeni kökenli- bazı ABD vatandaşları da, Türk tarafını itham edici açıklamalar yapmıştır. Yangına ilişkin ilk bilginin, İzmir civarında bulunan bir İtalyan savaş gemisi tarafından telsiz aracılığıyla duyurulduğu anlaşılmaktadır. 15 Eylül Paris çıkışlı bir haberde, *Bugün İzmir'in Rum ve Ermeni semtlerinin alevler içinde kaldığı ve yangının şehrin diğer kesimlerine de yayılma tehlikesinin bulunduğu bildirildi* ifadesine yer verilmiştir.[71] *Alevler Denizi İzmir* başlıklı habere göre,

[69] *DAZ*, 14.09.1922, Nr. 391/392.

[70] Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Yayınlayan), *Türk İstiklal Harbi,* C. II*, Batı Cephesi. 6. Kısım. II1. Kitap. Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, s. 205f.

[71] *BT*, 15.09.1922, Nr. 416.

bir İtalyan savaş gemisi tarafından İzmir önlerinden gönderilen telsiz mesajında, şehirde devasa bir yangının çıktığı, İtalyan Hükümeti'nin derhal gıda maddesi ve tıbbi malzeme yüklü bir gemiyi Napoli'den İzmir'e gönderdiği, bunun haricinde Akdeniz'de seyretmekte olan İtalyan gemilerinin tamamının şehirdeki İtalyan vatandaşlarının tahliye edilmesi için İzmir'e hareket ettiği bildirilmişti. Güneyden esen kuvvetli rüzgâr, yangının şehrin kuzey kesimine doğru yayılmasına neden olmaktaydı ve bu nedenle yangın artık söndürülemez boyuta ulaşmıştı. *Journal d'Italia* yangının Afyonkarahisar'ın tahrip edilmesinin intikamını almak amacıyla, Kemal'in birlikleri tarafından çıkarıldığını yazıyordu. Haberi yayınlayan *OZ* redaksiyonu haberin altına eklediği kısa yorumda, *Zafer kazanan tarafın geri aldığı şehri, yalnızca intikam hissini tatmin etmek amacıyla tahrip ettiği yönündeki iddia, pek kabul edilebilir nitelikte değildir. Yangını Yunan tarafı da çıkarmış olabilir* yazmıştır.[72] *İzmir Alevler İçinde* başlıklı habere göre, *Agenzia Stefani* İzmir'de Rum ve Ermeni semtlerinin çıkan yangın sonucunda büyük ölçüde tahrip edildiğini, yangının diğer semtlere de yayıldığını, halk arasında paniğin hakim olduğunu ve İtalyan gemilerinin İtalyan kolonisini kurtarmak için gayret gösterdiğini bildirmişti. Aynı gazetedeki Paris çıkışlı haberde, büyük yangında 1.000 kişinin hayatını kaybettiği, 60.000 Ermeni ve Rum'un evsiz kaldığı, maddi zararın yaklaşık 60 milyon Dolar olduğu belirtilmiştir.[73]

16 Eylül'den itibaren yayınlanan haberlerde, yangının çıkış nedeni ön plana çıkmıştır. *Alevlerin Kurbanı Olan İzmir* başlıklı habere göre, İzmir halkı yangının Rumlar tarafından çıkarıldığına inanmaktaydı. Güvenilir haber kaynakları ise, yangının bir sobanın yakınında iki benzin bidonunu elinden düşüren bir Türk astsubayının dikkatsizliği sonucunda başladığını söylemekteydi.[74] Londra kaynaklı bir habere göre, İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu İzmir merkezinin biraz uzağında bulunan Belçika, Norveç ve Danimarka haricinde, şehirdeki konsolosluk binalarının tamamının yandığını bildirmişti. Bir Türk generali *Daily Mail* muhabirine yaptığı açıklamada, yangının çok sayıda silah ve mühimmat depolamış olan ve bunların Türklerin

[72] *OZ*, 15.09.1922; Nr. 251.
[73] *VW*, 15.09.1922, Nr. 437.
[74] *BBZ*, 16.09.1922, Nr. 16.09.1922.

eline geçeceğini anlayan Ermeniler tarafından kendi bölgelerindeki dokuz noktada çıkarıldığını söylemişti. *Chicago Tribune* İzmir'in dörtte üçünün kül olduğunu, 300.000 kişinin evsiz kaldığını, yaklaşık 200 milyon Dolar tutarında maddi zararın ortaya çıktığını, bunun yüzde altısının Amerikalılara ait olduğunu, hayatını kaybeden insan sayısını tahmin etmenin ise mümkün olmadığını yazmaktaydı.[75]

16 Eylül tarihli Londra çıkışlı haberlerde, sözde görgü tanıklarının ifadelerine dayalı olarak Türkler katliam uygulamakla da itham edilmiştir. *İzmir'den Vahşet Haberleri* başlıklı habere göre, İzmir Amerikan Kız Koleji'ndeki öğrencilerin tamamının Türkler tarafından kaçırıldığı bildirilmekteydi. Türklerin yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığını söylemesine rağmen, asıl sorumlunun Türkler olduğu tahmin edilmekteydi. İzmir'den Atina'ya giden Amerikalılar, yangının Ermeni katliamının izlerinin silinmesi amacıyla Türkler tarafından çıkarıldığını söylemişti.[76] *İzmir'de Hristiyan Katliamı* başlığı altındaki habere göre, İzmir önlerindeki bir gemide görevli İngiliz amiral, Türk makamlarından Hristiyan katliamlarına derhal son vermesini talep ederek, aksi halde şehrin Türk bölgesini bombalama tehdidinde bulunmuştu. Aynı başlık altındaki bir başka habere göre, İzmir'i hastane gemisiyle terk etmek zorunda kalan bir görgü şahidi Malta'ya ulaştıktan sonra Reuter bürosuna yaptığı açıklamada, gemi limandan ayrıldığı sırada Türklerin yağmalama ve cinayetlerine devam ettiğini, caddelerde sayısız cesedin bulunduğunu, İzmir civarındaki iki büyük köyün yanmakta olduğunu, İzmir'deki İngiliz askerlerinin tamamının geri çekildiğini, İngilizlere ait çok sayıdaki eve Türk subayların yerleştiğini ve çok sayıda Rum sığınmacının limanda aç ve susuz beklediğini söylemişti.[77]

Türklere yönelik İngiltere kaynaklı mesnetsiz ithamlar, 17 Eylül'de de Alman basınına yansımaya devam etmiştir. *Daily Telegraph*'ın İzmir'den bildirdiğine göre, yangının nedeni hakkında hiçbir şüphe bulunmamaktaydı. Bir Amerikan öğretim kurumu olan *Kollegial Institut* çalışanları, yeminli ifadelerinde yangının başıbozuk Türk askerleri tarafından çıkarıldığını söylemişti. Bunun nedeninin,

[75] *BT*, 16.09.1922, Nr. 418.
[76] *OZ*, 16.09.1922; Nr. 252.
[77] *VW*, 16.09.1922, Nr. 439.

Yunan birliklerinin geri çekilirken etrafa verdikleri zararın intikamının alınması olduğu tahmin edilmekteydi. İngiliz basını, Türk birliklerinin İzmir'de neden olduğu felakete infial içinde tepki göstermekteydi.[78] Londra'dan gelen haberlere göre, İzmir yangını işledikleri suçların izlerinin silinmesi için Türkler tarafından çıkarılmıştı. Şehirdeki Amerikan Konsolosluğu tamamen yanmıştı. İngiltere ve diğer devletlerin binlerce vatandaşı, Türker tarafından öldürülmüştü. Rum piskopos ta işkence edildikten sonra, vahşice katledilmişti.[79]

İngiltere'nin hayâsızca propagandası karşısında sabrı taşan *KT*, Türklerin İzmir'deki sözde zorbalıklarına ilişkin olarak Londra'dan gelen haberlerin ardının arkasının kesilmediğini, ancak bunların uydurma mı yoksa gerçek mi olduğunu söylemenin mümkün olmadığını vurgulamıştır.[80] Haftalık bir gazetede *Eski Ancak Kendisini Kanıtlamış Bir Reçete* başlığı altında yayınlanan yorumda, İngiltere'nin klasik propaganda taktiğini İzmir'in Türkler tarafından geri alınmasından sonra da uyguladığına dikkat çekilmiştir. Yoruma göre, şüphe uyandırıcı ölçüde birbirine benzeyen İngiliz haberlerinde, Türklerin İzmir'de büyük bir katliam gerçekleştirdikten sonra şehirdeki İngiliz, Rum ve Fransız semtlerinde yangın çıkardığı iddia edilmekteydi. Hristiyan Rum ve Ermenilerin Türk kasaplar tarafından imha edilmesinin önlenmesi için, yardım çağrısı yapılmaktaydı. Haberlerde bilinçli olarak, Amerikalılara ait işyerlerinin yağma edildiği, Amerikan Konsolosluğu'nun yakıldığı ve Amerikan kız okulu öğrencilerinin kaçırıldığı vurgulanmaktaydı. Bu tür vahşet haberlerini yoğun şekilde yaymak suretiyle, İngiliz basınının tamamının güya kana susamış Türklerin egemenliğine son verilmesi taleplerinde bulunmasını sağlamak için gerekli temel oluşturulmaktaydı. Dünya kamuoyu görüşünün İngiltere'nin siyasi hedeflerine hizmet edecek şekilde etkilenmesi ve insanların harekete geçirilmesi için Türkiye aleyhinde sürdürülen kampanyaya, en sert şekilde karşı çıkılmalıydı. Zira Almanlar kendi tecrübelerinden, bu tür iftiraların yaydığı zehrin ne denli etkili olduğunu çok iyi bilmekteydi. Almanlar kendi askerlerinin Belçika'da katliamlar düzenlediği

[78] *BT*, 17.09.1922, Nr. 419.
[79] *KT*, 17.09.1922, Nr. 257.
[80] *KZ*, 18.09.1922, Nr. 217.

yönündeki iftira nedeniyle, hala hakaret ve karalamalara maruz kalmaktaydı. İngiltere Amerikan kamuoyunu harekete geçirmek için, Türklerin yalnızca Ermenilere değil ABD vatandaşlığına geçmiş Ermenilere de katliam uyguladığını iddia etmekteydi.[81]

Alman basınında İngiliz propagandasına yönelik eleştirilere yer verilmesinden sonra, yangının Rumlar ve Ermeniler tarafından çıkarıldığına ilişkin olarak haberler yayınlanmaya başlanmıştır. Örneğin, *BT* Roma muhabirinin *İzmir'deki Yangın Felaketinin Nedenleri* başlıklı haberine göre, İzmir'den Milano'ya dönen görgü şahidi İtalyan doktor Gualtieri, İzmir'i geri alan Türk birliklerinin büyük bir disiplin içinde hareket ettiğini, İtalyan okullarına yakın bir yerde ortaya çıkan bir grup fanatik Ermeni'nin devriye görevi yapan Türk süvarisine el bombalarıyla saldırdığını ve Türklerin de buna karşı misillemede bulunduğunu söylemişti. İzmir'den gemilerle sürekli olarak İtalyanlar gelmekteydi. *Barletta* adlı askeri gemideki sığınmacılar ve görevli subaylar tek sesli bir şekilde, İzmir'i ateşe vererek felakete neden olanların Rumlar ve Ermeniler olduğunu belirtmişti.[82]

SONUÇ

Paris Şark Konferansı'ndan Yunan işgal ordusunun Anadolu'dan çıkarılmasına kadar uzanan sürece ilişkin haber ve yorumlara, Alman basınında çok geniş şekilde yer verilmiştir. Paris Şark Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri arasında sağlanan uzlaşma sonucunda Sevr Antlaşması üzerinde yapılması öngörülen değişiklikler, Almanya'da büyük bir heyecanla karşılanmış ve İtilaf Devletlerinin Almanya ile imzaladığı Versay Antlaşması üzerinde de benzer değişiklikler yapılabileceği umudunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konuya ilişkin yorumlarda, İtilaf Devletleri tarafından savaş sonrasında imzalanan beş barış antlaşmasından biri olan Sevr'de değişiklik yapılmasıyla, diğer dört antlaşma için emsal teşkil edecek bir vakanın ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Bazı yorumcular, sağlanan uzlaşmayı Ankara Hükümeti'ni destekleyen Fransa'nın İngiltere'ye karşı kazandığı yeni bir zafer olarak görmüştür. Alman yorumcuların

[81] *Jeversches Wochenblatt (JW)*, 19.09.1922, Nr. 220.
[82] *BT*, 21.09.1922, Nr. 426.

bir kısmı, uzlaşmadan en fazla fayda sağlayacak olan Ankara Hükümeti'nin buna itiraz etme ihtimalinin çok düşük olduğu görüşünü savunurken, diğer kesim Kemalist yönetimin söz konusu değişiklikleri muhtemelen yeterli bulmayacağına dikkat çekmiştir.

Cenova Konferansı, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki dostluk ilişkisinin yalnızca kâğıt üzerinde kalmadığının Avrupa'ya somut olarak gösterildiği bir platform olmuştur. Ankara Hükümeti heyeti Çiçerin'in girişimlerine rağmen konferansa davet edilmemiş olsa dahi, Celalettin Arif Bey geniş katılımlı uluslararası bir konferansın eşiğinde basına yaptığı açıklamalar aracılığıyla, Ankara'nın sesini Avrupa'ya güçlü şekilde duyurmuştur. Basına yansıyan haber ve yorumlar, TBMM Hükümeti'nin Arif Bey aracılığıyla, Türk heyetinin konferansa katılmasına izin verilmemesini diplomatik başarı hanesine yazdırdığını göstermektedir. Konferans sırasında Türk ve Alman heyetleri arasında temas kurulmamışsa da, Arif Bey Türkiye ile Almanya arasında gizli antlaşma imzalanmadığını duyurduğu konuşmasında, Ankara Hükümeti'nin istediği her türlü müzakereyi sürdürme hakkını saklı tuttuğunu vurgulamak suretiyle, Alman tarafına ikili ilişkilerin yeniden başlatılabileceği yönünde mesaj vermiştir.

Cemal Paşa'nın 2 Mayıs 1922'de Berlin'den Moskova'ya hareket etmezden önce *The New York Herald*'a verdiği mülakat ta, araştırma çerçevesinde elde edilen önemli bulgulardan birisidir. Cemal Paşa Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektuplarda, Ankara'ya bağlı olarak çalışacağını ve Kemal Paşa'nın mevkiini zaafa uğratıcı her türlü girişimi lanetleyeceğini bildirirken, mülakatında bunun tam aksini yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele sırasında bir yandan düşman ve onun destekçilerine karşı mücadele ederken, bir yandan da İstanbul Hükümeti, iç isyanlar ve muhaliflerin yanı sıra otoritesini kabul etmek istemeyen bazı İttihatçılarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Mülakat, verdiği bağlılık sözünü tutmayan Cemal Paşa'nın da, Kemal Paşa'ya itaat etmeye hazır olmadığını ve gelecekte de başına buyruk işler yapmaya devam etme potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, İngiltere gibi ülkelerin Yunan ordusunun ağır mağlubiyet almasını önlemek için, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ni önemsiz eylemler gibi göstererek

gerçek durumu dünyadan gizlemesi, etkisini Alman basınında da göstermiştir. 30 Ağustos'ta düşmana imha edici darbeyi vuran Mustafa Kemal Paşa'nın akabinde basın bombasını da patlatmasından sonra, Alman basınında savaşın gerçek boyutuna ilişkin haber ve yorumlara yer verilmeye başlanmıştır. İzmir'in geri alınması ve şehirdeki büyük yangın felaketi de, basında çok geniş yankı bulmuştur. Alman basını, siyasi çizgisi ne olursa olsun, Türkiye'nin zaferine kendi zaferi gibi sevinmiştir. Mustafa Kemal Paşa hakkında yayınlanan sitayiş dolu yorumların ardı arkası kesilmemiştir.

Türk zaferi karşısında şok yaşayan İngiliz basını, İzmir'in geri alınmasından sonra Türk tarafını Hristiyanlara katliam uygulamak ve intikam amacıyla İzmir'de büyük bir yangın çıkarmakla itham etmiştir. İngiltere kaynaklı bu haberler, Alman basınına da yansımıştır. Bu tür haberlerin İngiltere'nin klasik propaganda taktiğinin ürünü olduğunu fark eden bazı gazeteler, Almanya'nın da savaş sonrasında benzer ithamlara maruz kaldığına dikkat çekerek, propaganda ürünü haberlere kararlı bir şekilde karşı çıkılması uyarısında bulunmuştur.

KAYNAKLAR

1.Süreli Yayınlar

Berliner Börsen-Zeitung (BBZ).

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung (BT).

Deutsche Allgemeine Zeitung (DAZ).

Durlacher Tageblatt (DT).

Freiheit: Berliner Organ der unabhängigen Sozialdemokratie Deutschlands (F).

Jeversches Wochenblatt (JW).

Karlsruher Tagblatt (KT).

Karlsruher Zeitung (KZ).

Oldenburger Zeitung für Volk und Heimat (OZ).

The New York Herald (NYH).

Vorwärts. Zentralorgan der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (VW).

Vossische Zeitung (VZ).

2. Kitap ve Makaleler

Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları. 1922-1923*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Artuç, Nevzat, *Cemal Paşa. Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Yayınlayan), *Türk İstiklal Harbi, C. II, Batı Cephesi. 6. Kısım. 1. Kitap. Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31, Temmuz 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Yayınlayan), *Türk İstiklal Harbi. C. II, Batı Cephesi. 6. Kısım, II1. Kitap. Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev, C. II, 1920-1927*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Baykal, Hülya, "Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 14, Mart 1989, s. 379-439.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.

Rosenfeld, Günter, *Sowjet-Russland und Deutschland. 1917-1922*, Akademie-Verlag, Berlin.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.

Yıldırım, Seyfi, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIV, S. 71, Temmuz 2008, s. 513-542.

Avusturyalı Diplomatların Büyük Taarruz ve Sonrası Yaşanan Gelişmelere Dair Değerlendirmeleri

Sezen KILIÇ*

GİRİŞ

Avusturya arşiv belgeleri arasında Büyük Taarruz esnası ve sonrası yaşanan gelişmelere dair Avusturyalı dört diplomatın izlenim ve kanaatlerini içeren otuz beş sayfalık yazı yer almaktadır. İlki 18 Eylül 1922, sonuncusu ise 14 Kasım 1922 tarihine ait olan ve tamamı da Avusturya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Şubeye hitaben kaleme alınan bu yazılar, Avusturya'nın Atina Konsolosu Dr. Walter, Londra Elçisi Franckenstein, Bükreş Elçisi Storck ve Sofya Elçisi Kral tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu Avusturyalı diplomatların yazıları Sovyet Desteği ve Yunan ordusunun Durumu, Çanakkale Krizi ve Mudanya Mütarekesi, İngiltere'nin Şark Politikası ve Tepkiler, İzmir Yangını olmak üzere dört farklı başlık altında incelenecektir. Bu inceleme yapılırken Avusturyalı diplomatların yazılarındaki izlenim ve kanaatlerinin tamamı öncelikle tercüme edilmiştir. Bunlardan önemli görülenler ise özet olarak verilerek basılı eserlerle ne derece örtüştüğü ortaya konmaya çalışılmış, ancak Büyük Taarruz'un anlatılması hedeflenmemiştir.

1. Sovyet Desteği ve Yunan Ordusunun Durumu

Büyük Taarruz öncesi Sovyetlerin Türk Milli Mücadelesine siyasi, askeri ve ekonomik destek sağladığı bilinmektedir. Bu destek ve sonuçları ile birlikte Sovyetlerin bunun karşılığında beklentisi hususunda Avusturya Bükreş Elçisi Storck, 5 Ekim 1922 tarihinde kaleme aldığı yazısında değerlendirmede bulunmaktadır: 1921 yılı baharı ve yazında gönderilen raporlarda Ankara ile Moskova arasında bir ilişkinin başladığına, Rus Bolşevizmi'nin Panislamik hareket ile bağlantıya geçmesinin İngiltere'nin Hindistan'daki huzurunu tehdit edeceğine işaret edildi. Aynı zamanda Sovyetlerin Kemalist birliklere savaş malzemesi göndermesinden, Rus halk komiserleri ile Ankara

* Doç. Dr.
sezenkilic197@yahoo.com
ORCID NO: 000000017871140

Hükümetinin gözle görülür işbirliğinden ve Rusların Türkler üzerindeki etkisinden defalarca kez söz edildi. Ayrıca Türklerin kurtuluş savaşlarındaki materyal desteği uzun süredir Rusya'dan sağladığı ve bunun da bir Türk-Rus hoşgörüsü yarattığı 24 Eylül 1922 tarihli raporda da belirtildi. Moskova ile Ankara arasında 1920 ve 1921 yıllarında da anlaşmaların mevcut olduğu bilgisini, Milli Meclis Üyesi Czernin[1]'in ifadelerine dayanarak kabul etmek gerekse de ispatlamak oldukça zordur. Bu yılın Ocak ayında Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile Ukrayna Sovyet Temsilcisi arasında karşılıklı destek içeren bir anlaşma yapıldığı biliniyor. Bu anlaşma metninin çok genel tutulduğu, içeriğinde ise Romanya'dan doğrudan bahsedilmediği bilinse de bu, Rusya'nın Türkiye'ye sağladığı destek karşılığında Besarabya'yı tekrar ele geçirmeye kalkıştığında yardımla mükellef kılmayacağı anlamına gelmemektedir. Aslında gerek İngiliz gerekse diğer kamuoylarının bu Türk-Rus anlaşmasından bilgi sahibi olması gerekirdi. *Daily Chronicle* gazetesi Sovyetlerin diplomatik durumuna dair yazısında, Türkiye ile uzun süreden beri sadece barış ilişkisinde değil, aynı zamanda ittifak içinde de olan bu ülkenin Türk barış görüşmelerine dâhil olmasının engellenmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca Sovyetlerin Boğazların düzenlenmesine dâhil olmayı talep etse dahi Türk-Yunan barış görüşmelerine katılmada hak iddia edemeyeceğini açıkladı.[2]

Avusturya Londra Elçisi Franckenstein da aynı destek konusunda 12 Ekim 1922 tarihli yazısında bilgi aktarmaktadır: Ankara ile ittifak içindeki Sovyet Hükümeti, bir notayla Şark Meselesini ele almayı gerekli buldu, üstelik Türk halkı ile kardeşçe ilişkisine dayanarak Türkiye ile düşmanları arasında bir anlaşma sağlamak üzere her şeyi yapmaya hazır olduğunu açıkladı. Bilindiği üzere M. Kemal Paşa barış görüşmelerine Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ı dâhil etmeye çalışırken Sovyetler de Boğazlar meselesine olan ilgisini vurguladı.[3]

[1] Ottokar Czenin (Kont): 1916-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı ve 1920-1923 yılları arasında ise milletvekili olarak Avusturya meclisinde görev yapmıştır.

[2] AdR NPA (Archiv der Republik Neues Politisches Archiv) K 22 Zl. 181/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1934; s. 8030-8032.

[3] AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8042.

Her ne kadar Elçi Storck'un ifadesinde Türkiye ile Sovyetler arasında daha 1920 yılında bir antlaşma olduğu belirtilse de gerçekte Ankara Hükümeti ile Bolşevik yönetim arasındaki ilk resmi görüşme 17 Ağustos 1920'de yapılmış, ancak bir antlaşma sağlanamamıştır. 1921 yılında tekrar başlayan bu görüşmeler, 16 Mart 1921'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşmayla birlikte Kafkas cumhuriyetleriyle yapılan antlaşmayla da Sovyetler, Misâk-ı Millî'yi tanıdığını ve bunu tanımayan hiçbir anlaşmayı kabul etmediğini teyit ettiği gibi Türk-Rus sınırı da kesin olarak belirlenmiştir. Batum ve Nahcivan Sovyetlere bırakılmış, her iki ülke kendi aleyhlerinde olabilecek her tür faaliyeti yasaklamış, daha önce iki ülke arasında yapılan antlaşmalar yok farz edilmiş ve Boğazların statüsünün Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin katılımında bir konferansla tespit edilmesi kararı alınmıştır. Türk-Rus ilişkilerinde söz konusu antlaşmalar sonucunda yeni bir dönem başlamıştır. Ancak bu ilişkinin samimiyet ve güven üzerine kurulduğunu söylemek mümkün olmasa da iki ülke arasında bu dönemde ciddi bir problem yaşanmamıştır.[4] Sovyetler aynı antlaşmaya dayanarak Milli Mücadele süresince Ankara Hükümetine 39.275 tüfek, 327 makineli tüfek, 54 top ve bunlara ait milyonlarca merminin yanı sıra başka savaş malzemeleri de göndermiştir. Ayrıca bu anlaşma öncesinde 1920'de 850 bin, sonrasında ise 1921'de 4.897 bin ve 1922'de de 2.625 bin lira parasal yardımda da bulunmuştur. Bu yardımlarla Türk milliyetçilerinin silahlanmalarının yanı sıra Doğu cephesinden Batı cephesine asker sevk etmeleri de mümkün olmuştur.[5]

Diğer yandan Türkiye ile Ukrayna arasında bir antlaşma yapmak üzere 19 Aralık 1921'de Ukrayna Silahlı Kuvvetler Başkomutanı ve Ukrayna Komünist Partisi İcra Komitesi Üyesi General Frounze, Ankara'ya gelmiş ve 2 Ocak 1922'de iki ülke arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bununla birlikte İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un Kemalistlerin Rusların yardımıyla askerlerini Karadeniz

[4] Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s., 35-38, 63-69, 71; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 165.

[5] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 185; Oran, *age*., s. 162; Gürün, *age.*, s. 63-69.

yoluyla Asya'dan Avrupa'ya geçireceği ve buna Romanya karışırsa Sovyetlerin de Besarabya'yı işgal edeceği iddiası söz konusu olmuştur.[6] Ancak bu iddianın Storck'un yukarıdaki ifadesiyle ilgisi olmamakla birlikte söz konusu antlaşmada Besarabya ile ilgili bir ifade de bulunmamakta ve Türkiye'ye bu konuda herhangi bir yükümlülük getirmemektedir.

Bu bölümde Sovyetlerin Milli Mücadele'ye katkısından sonra Yunan ordusunun Büyük Taarruz'da kesin yenilgisine kadarki durumu ve Yunanlıların iç çatışmaları konu edilecektir. Bu konuda Atina Avusturya Konsolosu Dr. Otto Walter, 18 Eylül 1922 tarihli yazısında şu açıklamada bulunmaktadır: Yunan Hükümeti, Küçük Asya meselesinin Antant tarafından hızlı şekilde çözümünü sağlamak üzere İstanbul'a karşı gövde gösterisi tarzında bir saldırı hazırlığına başladı, hatta bu doğrultuda Küçük Asya'dan Trakya'ya askeri birlikler dahi sevk etti. Şuana kadarki Küçük Asya Komutanı Papulas, görünüşte yaş haddinden, ama aslında Küçük Asya cephesinin zayıflatılmasına karşı çıktığı için görevinden alındı. İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri Triantaphylakes de aynı şekilde düşünmekte ve böyle bir teşebbüse karşı çıkmaktadır. Trakya'daki görevinden Küçük Asya cephesine komutan olarak yeni atanan Hacianestis, Yunanlıların Afyonkarahisar'daki yenilgisinin ardından görevinden alındı ve yerine savaş alanında tecrübeli biri olan Trikupis atandı. Kızılay tarafından Yunan Kızılhaç'ına Trikupis ile birlikte üst düzey iki subayın esir alındığına dair bir telgraf çekilinceye kadar Yunan basını, Trikupis'in komutayı üstlenip üstlenmeyeceği sorusuna niye cevap vermediği haberini verip durdu. Ancak şimdi Atina Hükümeti, yeni bir cephe açmanın imkânsız olduğunu gördüğü ve takviye askeri birlikleri baharda da gönderilmediği için Afyonkarahisar'daki yenilginin ne kadar büyük olduğunu daha iyi idrak etti. Yunan yenilgisinin sebebi olarak Küçük Asya cephesinin zayıflatılması dışında, on iki yıldır savaşmak zorunda kalan askerlerin demoralizasyonu da gösterilmektedir.[7]

[6] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 273-274; Gürün, *age.*, s. 76.

[7] AdR NPA K 560 Zl. 783/P, XI (19219-1923), Ohandjanian no. 1931; s. 8016-8019.

Bilindiği üzere General Papulas, komutasındaki Yunan ordusu ile hem Eskişehir'i ele geçirmek hem de Sevres Antlaşmasını Türklere zorla dayatmak üzere 6 Ocak ve 27 Mart 1921 tarihlerinde iki taarruz gerçekleştirmiş, ancak Albay İsmet[8] komutasındaki Türk ordusunun karşısında hezimete uğrayıp geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu başarısızlıkların ardından Papulas birliklerini iyice takviye edip 10 Temmuz'da üçüncü kez taarruza geçtiğinde Eskişehir ile birlikte Kütahya'yı almış ve Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesini sağlamıştır. Artık Ankara yolunun tamamen Yunan ordusuna açıldığı inancıyla Papulas, 4 Ağustos 1921'de başlattığı taarruzdan üç hafta sonra Türk ordusunun karşısında tutunamayıp Sakarya'nın batısından çekilmek zorunda kalmıştır. Sakarya Savaşı sonrası Papulas'ın yerine Hacianestis komutayı üstlenmiş, ancak 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz ile birlikte Yunan cephesi yarılınca ordusu geri çekilmiştir. Yunan ordusunun yenilgisini engelleyemeyen Hacianestis'in yerine bu kez Trikupis atanmış, ancak Trikupis bu atamayı Türk ordusuna teslim olduğunda bizzat M. Kemal Paşa'dan Uşak'ta öğrenmiştir.[9]

Bununla birlikte Yunan Hükümeti, Papulas'ın komutasında Sakarya'da elde edilen ilk zaferin ardından İzmir'de 27 Haziran 1922'de İonia özerk yönetiminin kurulması kararını uygulamaya sokmuştur. Bu durum Müttefiklerinin eleştiri ve tepkilerine neden olmasına rağmen bu kez 29 Temmuz'da İstanbul'u işgal etmek için İngiltere'den izin istemiş, hemen ardından donanmasını yola çıkarmış ve Trakya'ya da yeni birlikler sevk etmiştir. Bunun kanlı bir savaşa yol açacağını bilen İtalya ve Fransa'nın karşı çıkması, bu işgalin gerçekleşmesini engellemiştir. Bununla da yetinmeyen Fransa, İstanbul'daki yüksek komiseri vasıtasıyla Yunanlıların kente girmelerine gerekirse silahla karşı konacağını bildirmesi İngilizlerin Yunan Hükümetinin bu talebini reddedip birliklerini geri çekmesini istemesine neden olmuştur.[10]

[8] II. İnönü Muharebesi öncesi Miralay İsmet, mirlivalığa terfi ettirilmiştir.

[9] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, *2. Kitap*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 269; Oran, *age*., s. 187-192; Sonyel, *age.*, s. 257, 267-268.

[10] Turan, *age.*, s., 265; Sonyel, *age.*, s. 259-260.

Elçi Franckenstein, Büyük Taarruz öncesi Venizellos'un uyarısı ve bunun yansımaları konusunda 12 Ekim 1922 tarihli yazısında görüş ileri sürmektedir: Dikkat çekici olan Yunan seferberliği başlamadan önce uyarıda bulunarak şuan oluşan faciayı öngören Venizelos'un 3 Temmuz 1922 tarihli mektubudur. Bu mektubun yayınlanması ile birlikte bu meşhur devlet adamı, Londra basınının güvensizliğine neden olmuştur. Çünkü Büyük Britanya'yı Türkiye ile yapılan savaşa bulaştırmaya çalışmak ve Doğu Trakya'nın tahliye ve işgaline dair uzlaşmayı kendi fikri gibi göstermek ile itham edilmiştir.[11]

Venizelos'un Anadolu'nun işgali ile birlikte Yunan siyaseti ve iç çekişmesindeki etkisi özetle şu şekildedir: Haziran 1917- Kasım 1920 tarihleri arasında Yunan siyasetine yön veren Venizelos, Yunan Kralını karşısına alarak dünya savaşına girmiş, Müttefiklerin desteğiyle Kralın ülkeden ayrılmasını sağlamış ve güçlü muhalefete rağmen Anadolu'ya asker çıkararak iktidarının geleceğini tamamen Yunan ordusunun Anadolu'daki başarısına bağlamıştır. Ancak istenen başarı kısa sürede sağlanamamakla birlikte Yunan halkı uzun süreli savaştan yorgun düşmeye, Anadolu'daki askeri ise hareketsizlikten bıkmaya ve İzmir'in işgalini koşulsuz destekleyen Anadolu Rumları da kesin bir sonuç için sabırsızlanmaya başlamıştır. Bu durumda dahi Yunan ordusunun Anadolu'dan geri çekilmesi mümkün olmadığı gibi Müttefiklerin izni ve askeri desteği olmadan Anadolu'yu tek başına ele geçirme ihtimali de olmamıştır. Üstelik Venizelos 14 Kasım 1920'deki seçimlerinde oyların ancak üçte birini aldığından iktidarı Rallis'e devretmek zorunda kalmış, sürgünde bulunan Kral Konstantin ise ülkesine geri dönmüştür.[12]

Bunun dışında Konsolos Walter, Fransa'nın Kemalistlere olan desteğinin Yunanlılar ve İngilizler üzerindeki etkisi hakkında görüş beyan etmektedir: Her halükarda Kemalist birlikleri çok iyi donatmış olan Fransa'ya karşı Yunan halkı nefret doluyken Yunan Hükümeti konuyla ilgili sürekli olarak gazeteleri sakinleştirmek ve buradaki Fransız elçiliğine ise dost olduklarını açıklamakla meşguldür.

[11] AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8041-8042.

[12] Oran, *age*., s. 184-187.

Fransızlara karşı İngilizlerde de öfke arttığından Fransa'ya karşı Almanya'nın kendileriyle bağlantıya geçmesini beklemektedirler.[13]

Gerçekten Venizelos'un seçimleri kaybetmesi sonucu Yunan Kralı Konstantin'in ülkesine geri dönmesi Müttefiklerin Yunanistan'a karşı sorumluluklarından kurtulmaları için meşru zemin hazırlamıştır. Nitekim Fransa, Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesini ve Sevres'in yeniden görüşülmesini talep etmiştir. Müttefiklerin sağladığı maddi desteğin kesilmesinin yanı sıra evine dönmek isteyen Yunan askerine emperyalist bir savaşa katılmamasını tembihleyen Yunan muhalif bildirileri de yayınlanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Aristide Briand'ın görevden ayrılması sonrası Fransa'da iktidarı devralan Raymond Poincare, ülkesinde Yunan Kralı ve Başbakanından hoşlanılmadığı, hatta Yunanlıların müttefikten ziyade düşman olarak görüldüğünü ileri sürerek İngilizlerin isteği üzerine Kemalistlere baskı yapılmasına da karşı çıkmıştır.[14]

Büyük Taarruz sonrası Yunanistan'da yaşanan karmaşayı, Anadolu'dan kaçan Yunan askerlerinin durumunu ve Yunan basınının ilginç yazılarını Konsolos Walter ortaya koymaktadır: Yunanistan'a ilk kamyonlar ulaşıncaya kadar önce tek tek askerler, kısa süre sonra ise ilk kaçan birlikler Atina'ya ulaştı. Birlikler önce Sakız ve Midilli'ye sonra da Trakya'ya gemiyle nakledilmesi gerekirken kaptanların yolculuk esnasında gemileri Pire'ye yöneltmesi huzursuzluğa ve karmaşaya neden oldu ve gemideki askerlerin üzerine jandarma gönderildi. Bu askerlerin ancak eski bakan Strates'in arabuluculuğu ve memleketlerindeki gidiş güzergâhlarının silahsızlandırılması ve dağıtılması sözü verilmesi sayesinde silahlarını teslim etmeleri ve karaya çıkartılmaları mümkün oldu. Atina basını ise Yunan ordusunun geri çekilirken şüpheli tavırlarını göz önünde bulundurarak tuhaf bir şekilde Kemalist birliklerin tutumlarını anlayışla karşıladıklarını yazmaktadır. Bunda Yunanlılar arasında siyasi görüş farklılığının yanı sıra ileride Yunan ordusuna yönelecek

[13] AdR NPA K 560 Zl. 783/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1931; s. 8019.
[14] Oran, *age*., s. 184-187; Sonyel, *age.*, s. 244-245.

suçlamalara karşı şimdiden hazırlıklı olmanın rol oynadığı söylenebilir.[15]

2. Çanakkale Krizi ve Mudanya Mütarekesi

Büyük Taarruz ile birlikte Yunan ordusunun tamamen Anadolu'yu terk etmesini sağlayan Türk ordusu Çanakkale'ye yönelmiş ve burada İngiliz ordusu ile karşı karşıya gelmiştir. Yabancı kaynaklarda "Çanak krizi" olarak nitelendirilen bu durum, sadece Türk ve İngiliz orduları arasında değil, Müttefik ordularının kendi aralarında da bir takım gerginliklere, bu da İngiltere'nin müttefiki olan Fransa ve İtalya'nın desteğini alamamasına neden olmuştur. Aslında bu krizden çok daha önce Müttefikler arasında var olan gerginliğin gerekçesini ve bunun olumsuz sonuçlarını Londra Elçisi Franckenstein 20 Eylül 1922 tarihinde izah etmektedir: Suriye'nin korunmasına ve ayrıcalıklı çıkarlarına hizmet eden, aynı zamanda Fransız birliklerinin geri çekilmesini mümkün kılan bir antlaşmayı Paris Hükümetinin Ankara ile yapmasının Büyük Britanya ile arasında tehlikeli bir gerileme yol açtığı bilinmektedir. Bu iki Antant devletinin bu tür zıt görüşleri uzun süre ikili ilişkileri gölgelemiş, hatta farklı askeri zaferlere yönelmelerine ve şimdi ise Küçük Asya'daki savaşın dramatik bir şekilde sonlanmasına yol açmıştır.[16]

Çanakkale krizinden çok daha önce İngiltere'nin sadece Fransa ile değil, İtalya ile de bir takım sorunlar yaşadığı ve bunun da Müttefiklerin ilişkilerini olumsuz etkilediği bilinmektedir: İngiltere'nin 1916 ve 1917 yıllarında Fransa ve İtalya'ya söz verdiği Osmanlı topraklarını kendine mal etmesi bunda rol oynamıştır. Bu durum iki ülkenin İngilizlere yabancılaşmasına ve Anadolu'da imtiyaz sözleşmeleri yapmaktan başka bir amaç gütmemeye başlamasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise iki ülke Ankara karşısında hem İngiltere'yi hem de Anadolu'da ilerleyen Yunanistan'ı yalnız bırakmıştır. Hatta İtalya sırf bu nedenle işgal ettiği Osmanlı topraklarında Kuvâ-yı Milliye'nin örgütlenmesini ve Yunan ordusu karşısında geri çekilirken kendi kontrolündeki bölgeye girmesine izin

[15] AdR NPA K 560 Zl. 783/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1931; s. 8016-8017, 8019.

[16] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8020-8021.

vermiş, Kemalistlere de silah sağlamıştır. Anadolu'ya insan ve silah sevkiyatında yardımcı olmuş, işgali altındaki Kuşadası ve Antalya limanlarının Anadolu hareketinin dış bağlantısı olarak kullanılmasına göz yummuştur.[17]

Çanakkale krizi esnasında İngiltere'nin "Boğazların serbestliğini sağlama" adı altında Türk ordusu karşısında Müttefikleri ve dominyonlarından nasıl destek sağlamaya çalıştığı ve ne tür bir tepkiyle karşılaştığı hususunda Franckenstein açıklamada bulunmaktadır: Britanya Hükümeti, Fransa ve İtalya'nın Boğazların serbestliği konusundaki görüşlerini büyük bir kaygıyla beklemektedir. Çünkü İtalya, Boğazların korunmasına yönelik askeri tedbirler alınmasını kabul etmiyor, Fransa ise bu konuda alınan önlemlerin barış şartlarını sağlayamayacağı ve Boğazlardaki tehlikeyi uzaklaştırmak için diplomatik vasıtaların yeterli olacağı görüşünü savunuyordu. Buna karşın İngiltere, Kemalistlerin yükselen aşırı öz güvenlerine ve önemli egemenlik unsurlarına karşı askeri tedbirler alınması gerektiği, Müttefiklerin Türkiye'ye karşı mevcut görüş ve menfaatlerini korumada kararlı olduklarını gösteremedikleri takdirde yapılacak müzakerelerde değersiz bir konuma düşecekleri görüşündeydi.[18] Bu görüş doğrultusunda ve Kemalistlerin ilerlemesi hakkında İngiliz bakanlarının tamamının onayıyla yayınlanan resmi tebliğde Britanya'nın Boğazların ve tarafsız bölgenin serbestliğini sürdürmeye yönelik kendi payına düşen vazifeyi üstlenmeye hazır olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca bu amaçla, Çanakkale'deki birliklerini takviye etmeye, üstelik buraya yönelik Türk askerinin baskınını veya Küçük Asya'dan Avrupa yakasına naklini engellemek üzere Akdeniz donanmasını görevlendirmeye hazır olduğu da açıklanmıştır. Bununla birlikte bölgenin savunmasına katılmaları için Balkanlı müttefik devletler davet edilmiş, dominyonlardan da asker istenmiştir.[19] İngiltere, dominyonlarına yaptığı çağrıda, Britanya İmparatorluğu'nun çok sayıda evladının hayatını kaybetmesi ve kabrinin bulunması ile kutsal hale gelen Gelibolu'nun Türklere bırakılamayacağını vurgulamıştır. Bunun üzerine İmparatorluğun birçok bölgesinden

[17] Oran, *age.*, s. 99, 152.
[18] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8022.
[19] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8023.

dayanışma açıklamaları gelmişse de yayınlanan bu tebliğ, hem ton hem de içerik olarak Paris ve Roma'da endişe yaratmıştır. Çünkü bu durumun Türkleri kışkırtmasından, Yunanlıları ise sanki Müttefiklerin kendi yanlarında yer almasını istediği izlenimi vermesinden, hatta İstanbul'un ve Boğazların savunmasına katılması çağrısı olarak algılamasından korkulmaktadır.[20]

Londra Elçisi, Çanakkale krizi esnasında İngiltere'nin Sovyetlerin tutumu ve talebi ile birlikte Fransa'nın desteği nedeniyle karşılaştığı zorlukları ve Sırbistan'ın Trakya'da Türk egemenliği karşısındaki tavrını da izah etmektedir: Zorluklar çok yönlü ve bunlar her şeyden önce Kemalistler ile Bolşevikler arasındaki sıkı ilişkiden ve Bolşeviklerin Şark Meselesi ile ilgili bir konferansa katılma talebinden ve aynı zamanda Türk egemenliğinin Avrupa kıtasında yeniden yayılmasına karşı İngiltere direnirken Fransa'nın Trakya'ya yönelik Türk isteklerini desteklemesinden kaynaklanmaktadır. Çok kısa bir süre önce Londra'da İngiliz bakanlarla ayrıntılı görüşmelerde bulunan Sırp Dışişleri Bakanı, Türk egemenliğinin Trakya'da yeniden oluşmasından ülkesinin büyük kaygı duyduğunu belirtti. Aynı şey, Türkiye'nin Bulgaristan ile işbirliği yapması durumunda Romanya için de söz konusu olacaktır.[21]

Franckenstein'ın da ifade ettiği üzere Büyük Taarruz'un kesin başarıya ulaşması İngiltere'nin Yunanlılara bağladığı umutlarını yitirirken Türk ordusunun Çanakkale'ye ve Trakya'ya yönelmesi tedirginliğine neden oldu. Bu durumda İngiltere bölgedeki birliklerini takviye etmekle birlikte Müttefiklerinden yardım da istedi. Buna karşın İtalya ve Fransa önce bir miktar asker gönderdi, sonrasında birliklerini geri çekti, Romanya ve Sırbistan ise Boğazlardaki anlaşmazlığa karışmakta isteksiz davrandı. Başbakan Lloyd George, Yunan yenilgisi karşısında perişan olduğundan dominyonlarıyla birlikte ülkesini Türkiye'ye karşı savaşa sokmak istiyor ve Türk askerinin tarafsız ilan edilen bölgeye girmesinin savaş sebebi olacağını ilan ediyordu. İngiliz Başbakanının bu yardım çağrısına Yeni Zelanda dışında pek destek çıkmamasının yanı sıra Fransa Başbakanı Poincare parlamentoda yaptığı açıklamada, kamuoyunun

[20] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8024.

[21] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8024-8025.

isteğini göze alarak Türkiye ile bir savaşa girmeyeceğini açıklıyor, İtalya da benzer bir tutum sergiliyordu. Bu bunalımlı dönemde Franklin Bouillon ve Yüksek Komiser Pelle'nin İzmir'e gelerek M. Kemal Paşa ile tarafsız bölgeye asker sokmaması için ikna etmeye çalışması da fayda sağlamamış ve Türk askeri tarafsız bölgeye girerek İngiliz hatlarına yaklaşmıştır. Fakat General Harrigton'un talimatıyla Lloyd George'un savaş emri uygulanmamış, Türk birlikleri de M. Kemal Paşa'nın talimatıyla daha fazla ilerlememiştir.[22] Aynı zamanda M. Kemal Paşa, İngiltere'nin Balkanlı müttefiklerinden Çanakkale'nin savunması için yardım istemesinden çok daha önce, Anadolu'daki savaşa Balkan ülkelerinin müdahil olma durumunda Rusya'nın tutumunu öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine Ankara Sovyet Büyükelçisi Aralov, Dışişleri Komiser Vekili Karahan'ın Türklerin İstanbul ve Boğazları özgürlüğe kavuşturmaları için her tür yardım vaadini açıklamıştır.[23]

Türk ve İngiliz orduları arasında Çanakkale'de bir savaş olasılığına İngiliz kamuoyunun verdiği tepki ile birlikte İngiliz ve Fransız basını arasında yaşanan polemikler de ortaya konmaktadır: Başta Mezopotamya olmak üzere birçok yerde konuşlanan, fakat pek savunmasız durumda bulunan Britanya birlikleri ile Kemalistler arasında oluşacak bir savaş tehlikesi, Britanya'nın savaş yorgunluğunu, olağanüstü yüksek düzeydeki vergi yükünü ve çok yaygın işsizliğini göz önünde bulunduran Londra basınının, hükümeti hedef almasına neden oldu. Hatta *Daily Herald* gazetesinin, askeri birliklerin ve gemi ve savaş materyallerinin bu tür bir savaş için sağlanmasına karşı çıkan işçi liderlerinin beyanlarını yayınlamasına da vesile oldu. Aynı şekilde Lloyd George'a yakın olan *Daily Chronicle* de Britanya halkının, bir kısım basının da çabasıyla bölündüğünü, amacından saptırıldığını ve iradesinin saygısız ve samimiyetsiz bir şekilde zayıflatıldığını belirtip karşı çıkmasına sebep oldu. Bu gazete ayrıca Fransa'nın, Britanya'nın dostluğu ile askeri yapıdaki Türkiye'nin dostluğu arasında tercihte bulunma durumunda

[22] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 171-172; Turan, *age.*, s. 270-272; Sonyel, *age.*, s. 269-279; Oran, *age*., s. 146-147; Zürchner, *age.*, s. 187.

[23] Sonyel, *age.*, s. 275-276.

olduğunu, her ikisini birden tercih etmesinin ise mümkün olmadığını da belirtecektir.[24] Buna karşın Fransız basını, İngiltere'nin Fransa aleyhtarı bir şekilde Almanya'ya karşı son derece hoşgörülü davranırken Şark Meselesine dair meşru hakların adil çözümüne karşı çıktığı savunmasını yapmıştır. Her ortaya çıkan krizde bu tür gazete polemikleri, Büyük Britanya ile Fransa arasındaki görüşlerdeki temel çelişkileri yeniden yansıtmakla birlikte karşılıklı nefret de yaratıyor. Buna rağmen ve olageldiği üzere, Antant'a bağlılık açısından iki ülke arasında tekrar bir uzlaşı sağlanabileceği hesaplanmaktadır.[25]

Sonuçta Çanakkale krizinin nasıl çözümlendiğini Londra Elçisi 12 Ekim 1922 tarihli yazısında şöyle izah etmektedir: Britanya kabinesinin savaş manifestosu, üstelik Çanakkale sınırındaki işgalci birliklerini takviye etmesi, İngiltere ile Şark Krizinin barışçı çözümü için Türkiye ile uzlaşmak isteyen iki Müttefiki arasındaki çelişkiyi çok tehlikeli bir boyuta taşıdı. Bunu çözmek üzere Lord Curzon'un Paris'te yaptığı görüşmeler, Türk Hükümeti ile Antant ülkeleri arasında bir uzlaşma sağladı. Bu suretle muzaffer Antant ülkelerinin daha önce Avrupa'dan tamamen kovmayı planladıkları Türkiye'ye karşı yenilgisini kanıtlar bir şekilde, Meriç sınırına kadar Edirne ile birlikte Doğu Trakya'nın yeniden Türklere geri verilmesi mümkün oldu, ancak bu, aynı zamanda ileriki yıllarda Balkan yarımadasında çatışmalara da kapı araladı.[26]

Londra Elçisinin ifade ettiği üzere 19 Eylül 1922'de Paris'e giden Lord Curzon, Fransız Başbakanı Poincare ve İtalyan Büyükelçisi Kont Sforza ile yaptığı görüşmede bir uzlaşı sağlayarak 23 Eylül'de M. Kemal Paşa'ya önce bir bırakışma sonra da barış konferansı önermiş, böylece Lloyd George'u da yalnız bırakmıştır.[27]

Çanakkale krizinin Romanya ile olan ilişkisini ise Avusturya Bükreş Elçisi Storck 5 Ekim 1922 tarihli yazısında değerlendirmektedir: Dün bir akşam gazetesi, Romen keşif birliğinin İstanbul'a gönderilmeye hazır olduğu haberini vermesine rağmen bugün yeniden iyimserliğin hâkim olacağı ve Türklerle bir uzlaşı

[24] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8025.
[25] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8026.
[26] AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8036
[27] Akşin*, age.,* s. 171-172; Turan, *age.*, s. 270-272; Sonyel, *age.*, s. 269-279; Oran, *age*., s. 146-147; Zürchner, *age.*, s. 187.

sağlanacağı düşünülmektedir. En azından Başbakan Bratianu'nun bakanlar kurulundaki dünkü açıklaması bunu teyit etmektedir. Ona göre Romanya'nın Boğazlara dair menfaatleri için olayları büyük bir dikkatle takip etmek gerekmektedir.[28] Romanya'nın Şark Meselesine dair tavrında, Türklerin Çanakkale'ye doğru ilerlemesinden ziyade Rusların tavrı, Balkanlardan gelen kötü haberler ve İngiliz çağrısına uyma belirleyici olmuştur. Bu konuda etkili bir performans göstermeden bir rol oynayabilme isteği, Romen keşif birliğinin hazırlanmasına vesile oldu. Bu aynı, küçük bir Sardinya[29] birliğinin 1854 yılında Kırım'a gönderilmesine benzemekteydi. Romanya'nın her tür tutumunun temelinde Rus korkusu yatmaktadır ve böyle olmaya da devam edecektir. İngilizler, sadece Türklere karşı değil, onlara yardım eden Ruslara karşı da bir çatışma içine girdiğinde tekrar kendisinden yardım talep ederse Romanya bunu, Fransa'nın İngiltere'ye yönelmesini engellemek veya sadece buna hazırmış gibi göstermek için yapabilir.[30]

Herhalde İngiltere'nin çağrısı üzerine Çanakkale krizine Romanya'nın müdahil olacağı endişesiyle olsa gerek M. Kemal Paşa, 2 Ocak 1922 tarihli antlaşmaya dayanarak Ukrayna'dan Romanya'ya karşı harekete geçip geçmeyeceğini öğrenmek üzere Ukrayna yönetimine bir mektup göndermiş, ancak bir cevap alamamıştır.[31]

Çanakkale krizi sonrası Mudanya Mütarekesi'ne dair gelişmeleri yine Elçi Franckenstein aktarmaktadır: Müttefik temsilcileri ile Türk milliyetçileri arasında Mudanya Silah Bırakışması'nın imzalanması sayesinde büyük bir siyasi problemin ardından ve Britanya için ciddi bir savaş tehlikesi sonrası yumuşama dönemi başladı ve barış prensip olarak sağlandı. General Harington ve Yüksek Komiser Rumbold'un ihtiyatlı ve nezaketli tavrı, bu çözümde büyük katkı sağladı, hatta daha küçük rütbede komutanların keyfi eylemleriyle Müslüman dünyasında öngörülemeyen gelişmeye sebep olabilecek bir savaş da engellendi. Bu barışçıl sonuçta, Türk keyfi tavrına karşı İngiliz Hükümetinin kararlı tutumundan ziyade Lord Curzon'un Paris'e gerçekleştirdiği iki

[28] AdR NPA K 22 Zl. 181/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1934; S. 8029.
[29] İtalyanlar Kırım Savaşı'na 15 bin kişilik bir birlikle katılmıştır.
[30] AdR NPA K 22 Zl. 181/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1934; s. 8030.
[31] Sonyel, *age.*, s. 276.

başarılı seyahat belirleyici oldu. Çünkü bu seyahat, Türklerin Britanya'nın tecrit edilmesine ve bu suretle Batılı devletleri birbirlerine karşı oynamaya dayanan umudunu yok etmekle birlikte Antant ülkelerinin birliği ve cephesini tekrar sağladı.[32]

Elçi Franckenstein'ın açıklamalarını teyit edercesine M. Kemal Paşa, Çanakkale krizinden çok daha önce zaman zaman Müttefikleri birbirlerine karşı oynamış, hatta bu ülkelere karşı da Sovyet kozunu kullanmıştır. Müttefiklerin kendi iç çatışmalardan sonuna kadar yararlanmayı ve bunları birbirlerine karşı oynamayı çok iyi bilmiştir. Bu sayede İtalyanlar Antalya'yı Temmuz 1921'de, Fransızlar Kilikya'yı 20 Ekim 1921 tarihinde terk edip İngiltere'yi Anadolu'da yalnız bırakarak Ankara'nın elini rahatlatmıştır. 20 Ekim 1921 tarihli anlaşmanın sağlanmasında Fransa'nın Alman aleyhtarı politikasına İngiltere'nin yeterince destek vermemesi ile birlikte Anadolu'da karşılaştığı direncin etkisiyle Kemalist hareketin güçlendiğini görmesi rol oynamıştır. İngiltere'de şaşkınlık yaratan bu gelişme aslında Ankara'nın bu iki ülkeyi birbirine karşı oynamaya dayanan politikasının bir başarısıdır. Bununla birlikte M. Kemal Paşa, ülkesini işgal eden Müttefik ülkelere, Sovyetlerin etkisiyle Anadolu'da komünizmin yayılacağı izlenimi vererek üzerine fazla gidilmesini engellemiştir. Hem bu doğrultuda hem de Sovyetlerle yakınlık açısından yakın arkadaşlarını Ekim 1920'de bir komünist partisi dahi kurdurtmuştur. Bir yandan Sovyetler ile bağlantı kurmada anti-emperyalist söylemleri kullanırken Müttefik ülkelere Türkiye'nin parçalanmasının daha çok Sovyetlerin işine geleceğini anlatmaya, Anadolu ve Trakya'da güçlü bir Türkiye'nin Batı'nın çıkarına olduğunu inandırmaya çalışmıştır.[33]

Mudanya görüşmeleri esnasında Müttefikler arasında yaşanan kriz ve nasıl çözüldüğü de izah edilmektedir: Mudanya'daki Türk temsilciler, Fransız Olağanüstü Elçisi Franklin Bouillon'un Türk hayranı tutumundan cesaretle Doğu Trakya'nın -bu bölgedeki Rumların imhasına yol açabilecek şekilde- kendi askerleri tarafından derhal işgalini savunması, buna karşı da Fransız ve İtalyan temsilcilerin gevşek davranması yeni bir savaş tehdidi ile birlikte

[32] AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8035.
[33] Oran, *age*., s. 108, 141, 146.

Müttefikler arasında ikinci bir krize neden oldu. Buna karşın Lord Curzon, Antant ülkelerinin ortak tavır takınmalarını sağlamak üzere bir kez daha Paris'e gitti ve bu ortak tavır ancak 8 Ekim 1922'de sağlanabildi. Doğu Trakya'nın kontrolünün bir ay süresince Müttefiklerce sağlanmasını, Türkler tarafından hızlı şekilde tahliyesini ve kendi jandarması eşliğinde Türk sivil yönetimine bırakılmasını öngören, fakat Türk askeri tarafından işgalini ise barış antlaşması sonrasına bırakan bu anlaşma, gazetelerde özet olarak verildi. Bu konuda Fransız hükümetinin kararında belirleyici olan ise 7 Ekim'de *Times*'te yayınlanan Avam Kamarası eski başkanı Bonar Law'ın mektubudur. Bu mektupta İngiliz kabinesinin Türkiye'ye verdiği kararlı uyarı teyit edilmektedir. Söz konusu uyarı olmasaydı, Türk birlikleri Trakya ve İstanbul'a girebilir, Balkan Savaşı korkunç katliamlarla yeniden başlayabilir ve Müslümanların beklediği üzere Britanya'nın prestiji bir daha düzelemeyecek şekilde sarsılabilirdi.[34] Law'ın mektubunda ayrıca, Boğazlardaki ortak menfaat ve hakları korumaya Müttefikler hazır değillerse Büyük Britanya'nın tek başına dünyanın polisi gibi davranmayı devam etmeyeceği, finansal ve sosyal gerekçelerle savaş sonrası ABD'nin yaptığı gibi geri çekilip dikkatini sadece kendi menfaatleriyle sınırlayacağı uyarısı yer alıyordu. Bu uyarı, başta Fransa olmak üzere Müttefiklerin dostu, aynı zamanda muhafazakâr partinin en dikkat çeken ve gelecek vaat eden şahsiyeti olan Law'dan da fazla ses getirdi.[35]

Franckenstein tarafından Türk hayranı olarak nitelendirilen Franklin Bouillon, Çanakkale krizi esnasında Fransız Hükümetinin talimatıyla Ankara Hükümetiyle görüşmelerde bulunmak üzere İzmir'e gelmiş ve M. Kemal Paşa'yı Türkiye'nin Meriç ve Doğu Trakya konusundaki isteklerinin yapılacak barış görüşmesinde gerçekleştirileceği sözüyle ateşkes görüşmeleri için ikna etmiştir.[36] Bunun yanı sıra Sovyetlerin Ankara'yı desteklemesi, Fransa ve İtalya'nın bir savaşı göze alamayarak çekilmesi, İngiliz kamuoyunun savaş istememesi ve en önemlisi M. Kemal Paşa'nın ihtiyatlı tavrı, bir savaşı önlemesinin yanı sıra Mudanya görüşmelerinin başlaması için

[34] AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8037.
[35] AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8038.
[36] Sonyel, *age.*, s. 277-279.

de vesile oldu. Mudanya'da 3 Ekim 1922'de İtilaf temsilcileri ile bir araya gelen İsmet Paşa, yapılacak silah bırakışmasıyla Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması karşılığında Türk ordusunun barış konferansı başlayıncaya kadar İstanbul, İzmit ve Çanakkale'ye girmemesini kabul ediyordu.[37] İsmet Paşa'nın bu görüşünü Fransız temsilci desteklerken İngiliz temsilci karşı çıkmış, bu da toplantının ara verilmesine neden olmuştu. Bunun üzerine M. Kemal Paşa, Trakya boşatılıp Türk yönetimine verilinceye kadar görüşmelerin kesilmesi talimatını vermişti. Lord Curzon ise Bouillon'un Mudanya görüşmelerindeki tavrından şikâyetçi olmak, ama asıl Fransız Devlet Başkanı Poincare'nin tutumunu öğrenmek üzere 6 Ekim'de tekrar Paris'e gitmiş, ancak Fransız ve İtalyanların Türklerle kesinlikle savaşmak istemediklerini öğrenmişti. Buna ilaveten Lord Curzon'un Yunanlıların en kısa sürede Trakya'dan çekilip yerlerine Müttefik askerlerini alması, Türk yönetimi ve jandarmasının bölgeye girmesine dayanan formüle ikna edilmesi barış görüşmelerini çıkmazdan kurtarmış, hatta ateşkes taslağının son şeklini dahi verdirmişti. Nitekim 14 Ekim 1922'de kabul edilen Mudanya Mütarekesi ile Anadolu'daki savaş sona ermiş ve bu suretle Türkiye'de tamamıyla başarısızlığa uğrayan Lloyd George'un istifasına giden yol da açılmıştır. [38]

3. İngiltere'nin Şark Politikası ve Tepkiler

Bu bölümde önce Türk Milli Mücadelesine dair İngiltere'de yaşananlar ile birlikte Lloyd George'un Türkiye'ye yönelik siyasetine duyulan tepki hakkında Elçi Franckenstein'ın 20 Eylül 1922 tarihli yazısına yer verilecektir. Bu yazıda öncelikle Lloyd George'un ne derece Yunan yanlısı olduğunu gösteren 4 Ağustos 1922'de yaptığı konuşma sunulmaktadır. Bu konuşmada Lloyd George, Yunanistan'ın Büyük Britanya, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya'nın daveti üzerine, halkının nüfus, menfaat ve tarihi açıdan ezici bir şekilde Rumların oluşturduğu İzmir ve yakın vilayetlerini işgal ettiğini belirtiyordu. Ardından da Türklerin önceden olduğu gibi şimdi de tarihlerini kanla yazdıklarını ve gayrimüslim halktan imha ve sürgün yolu ile

[37] Oran, *age.*, s. 147.
[38] Turan, *age.*, s. 273-275; Sonyel, *age.*, s. 285-286; Oran, *age*., s. 214. .

kurtulduklarını iddia ediyordu. Her zaman bu tür korkunç olaylara maruz bırakılan Küçük Asya Hristiyan halkının, aynı tür olayların tekrarından korunması gerektiğini savunuyordu. Zulüm yapmakla suçlansalar dahi Yunanlıların savaştaki fedakâr tutumları ile tüm devletlerin saygısına hak ettiğini ileri sürüyordu.[39]

Yukarıdaki yazıda yer aldığı üzere 4 Ağustos 1922'de Lloyd George'un Avam Kamarasında yaptığı konuşmada Müttefiklerin Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk teklifinin kabul edilmemesinin tüm suçunu Türklere yüklediği, İzmir'in egemenliğinin tamamen Türklere emanet edilemeyeceğini belirttiği, hatta Yunanlıların Müttefikler olmasa İstanbul'u birkaç saat içinde işgal edebileceğini iddia ettiği bilinmektedir.[40]

İngiltere'nin Şark politikasının Türkiye'de ve Britanya'da nelere yol açtığı ise şu şekilde ortaya konmaktadır: İzmir'deki korkunç olayları önleyemeyen İngiliz politikasına karşı öfke duyulması gayet anlaşılırdır. Aslında bir Lloyd George hayranı olan *Observer* gazetesi editörü dahi Yakın Doğu'daki bu krizi, rezaletin başyapıtı olarak nitelendiriyor. Ayrıca İngiltere'nin Yunanistan'ın üzerine büyük bir sorumluluk yükleyerek şuanda Rum ve diğer Hristiyan azınlığın durumunun kötüleşmesine, Türklerin İngiliz düşmanlığının artmasına, Britanya'nın prestiji ve devlet yönetme biçiminin küçük düşürülmesine ve imparatorluk nüfusunun beşte birini oluşturan Müslümanların tamamının kızdırılıp öfkelendirilmesine neden olduğu ileri sürülüyor.[41]

Elçi Franckenstein, Şark uzmanı Sir Valentine Chirols'un mektubundan yola çıkılarak da İngiliz siyasetine dair bir değerlendirmede bulunulmaktadır: Bu mektuba göre Şark'ta dinsel ve ırksal nefret Batı'ya karşı bir isyana dönüşmüş, Hindistan ve diğer mandat topraklarında Britanya politikasına karşı duyulan güvensizlik İngiltere'nin Şark'taki konumunu tehdit etmiştir. Ayrıca Ağa Han gibi Büyük Britanya'nın sadık Müslüman liderlerinin uyarılarının ve Hindistan Hükümetinin İstanbul'un tahliye edilmesine, padişahın kutsal yerler üzerindeki egemenliğinin tanınmasına ve Edirne'nin de

[39] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8021.
[40] Sonyel, *age.*, s. 260-261.
[41] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8021.

dâhil olacağı şekilde Trakya'nın ve İzmir'in Türkiye'ye iade edilmesine dair Londra'da ortaya koyduğu görüşlerinin zamanında dikkate alınmamasını anlamak mümkün değildir.[42]

Bilindiği üzere İngiltere, Anadolu hareketinin dinsel bir görünüm almasının Hindistan'da yaratacağı etkiden çekindiği için halifeliğin Türklerin elinden alınmasını istiyordu. Çünkü Hint Müslümanları, Anadolu'daki mücadelenin İslam adına yapıldığını düşündüklerinden bunu desteklemek amaçlı Hindistan Hilafet Komitesini kurarak bir yandan Anadolu hareketine parasal yardımda bulunuyor, diğer yandan ise Lloyd George'u ziyaret ederek hem Halife Sultan'a hem de M. Kemal Paşa'ya verdikleri desteği iletiyor, bu da İngiltere'yi çok rahatsız ediyordu.[43]

Büyük Taarruz sonrası Britanya topraklarında Lloyd George'un başarısız Şark siyasetine duyulan tepkiye ve bunun meydana getirdiği gelişmelere de yer verilmektedir: Artık dış politik tehlikeler hafiflerken son haftalarda Lloyd George'un siyaseti ve metotları hakkında Büyük Britanya'da öfke fırtınası oluştu ve bu onun durumunu zayıflatmakla kalmayıp tamamen sarstı. İşçi Partisi ile birlikte geleneksel Türk düşmanı olan Londra'nın en büyük gazeteleri, hatta *Daily Chronicle* dışındaki Lloyd George'un en sadık savunucuları dahi ona en sert şekilde saldırıyor ve istifasını istiyor. En ilginç olanı *Observer* gazetesinin son sayılarında Muhabir Garvin'in, Britanya Hükümetinin son dönemde takip ettiği siyasetin tamamen değiştirilmesini talep eden ifadeleridir. Bu ifadede, Lloyd George'un çok tehlikeli bulunan yönteminin yorgunluğa neden olduğu ve bu yorgunluğun ise on yedi yıldır kesintisiz süren bakanlıktan sonra gayet anlaşılır olduğu, bunun da yeni düşünceler, anlayış ve istikrar sağlanmasını imkânsız kıldığı yer almaktadır. Aynı zamanda onun istifa etmesi ve dinlenmesi durumunda yeniden büyük bir lider olabileceği de belirtilmektedir. Garvin'in Lloyd George'un Şark siyasetine yönelik bu sert eleştirilerine katılmamak mümkün değil, sadece Fransa ve İtalya'nın, Yunanistan'a sırt çevirip Ankara ile antlaşma yaparak Yunan işgal savaşını tamamen boşa çıkardıktan sonra dahi Lloyd George'un M. Kemal Paşa ile uzlaşmaya

[42] AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8022.
[43] Oran, *age*., s. 141.

yanaşmamasının büyük bir hata olduğunu ilave etmek gerekir. Eğer Lloyd George bunu yapsaydı, Britanya savaşın eşiğine gelmeden, imparatorluğundaki Müslüman halkı kızdırmadan, yurt içi ve dışında güvensizliğe sebep olmadan bir barış sağlanabilirdi. Bağımsız Liberal Partinin, Lloyd George'un yöntemini nasıl yargıladığı, Bakanlık Müsteşarı Lord Gery'in açık mektubunda ve onun grup liderinin açıklamasında ortaya konulmaktadır. Bu kişiler, Büyük Britanya'nın, imparatorluk için siyasi olarak mantıksız, askeri açıdan tehlikeli ve çok ağır bir tehdit oluşturacak ve de bir savaşa yol açacak eylemine karşı çıkıyorlar. Aynı zamanda İngiliz-Fransız işbirliği olmadan Avrupa meselelerinde bir ilerleme sağlanamayacağını iddia ediyorlar. Buna ilaveten İngiliz işçi sendikaları ve İşçi Partisi, hükümet içindeki savaş yanlılarını eleştiren ve hükümetin istifasını isteyen bir açıklamada da bulundu. Bu çok yönlü saldırılar karşısında Lloyd George gelecek Cumartesi, Manchester Reform Kulübünde, işçi teşkilatı heyetine yaptığı konuşmasındaki açıklamalarına paralel bir savunma yapmaya karar verdi. Lloyd George, kehanetlerde bulunmaya kalkışan, sağı solu belli olmayan, ancak becerikli ve mücadeleci bir şahsiyettir. Buna rağmen, onun iktidarı bırakacağına ve Noel'den önce seçimlere gidileceğine inanılıyor.[44]

Lloyd George'un politikasına duyulan tepki konusunda Avusturya Bükreş Elçisi Storck da 5 Ekim 1922 tarihli yazısında şunları iletmektedir: Yakın Doğu'daki olayların gelişimi karşısında İngiliz prestijinin yaşadığı yıkım, bizzat İngilizler tarafından itiraf edilecek kadar açıktır. Sadece yabancılar değil, İngilizler de Lloyd George'un bu durumda seçimlere kadar çok zor iktidarda kalabileceğini düşünüyor.[45]

Aynı şekilde İngiliz *Daily Mail* gazetesi de 21 Eylül 1922'de "Çanakkale'den çekiliniz" başlığı atarak Fransa ve İtalya'nın tutumundan farklı davranmıyor, hatta Bradford Belediye Başkanının savaşı protesto etmesini diğer şehirlerin de takip etmesi çağrısında bulunuyordu. İngiliz İşçi Federasyonuna mensup 30 kişilik bir kafile

[44] AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8038-8041.

[45] AdR NPA K 22 Zl. 181/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1934; s. 8032-8034.

ise Başbakan Lloyd George'u ziyaret ederek işçilerin savaşa karşı olduğunu, savaşa girilmesi durumunda greve gideceklerini açıklıyordu.[46]

Bu kez 12 Kasım 1922 tarihli yazısında Storck, Türkiye-İngiltere ilişkilerine dair bir öngörüde ve Türk ordusunun gücü hakkında ise bir değerlendirmede bulunmaktadır: Türklerin özlemlerinin Edirne sınırlarının ötesine taştığı bilinmektedir. Türkiye, her an savaşa hazır ordusuyla inkâr edilemez bir güç faktörü olduğunun gayet bilincindedir. Şuanda Güney-Doğu Avrupa'da bu ordunun karşısında hemen hazır durumda olabilecek bir başka ordu da yoktur. Önceki raporlarda, Türkiye için her koşulda etrafı daha fazla germemesinin siyasi bir bilgelik olacağı, ama her şeyden önce İngiltere ile daha iyi bir zeminde buluşmaya çabalaması gerektiği belirtilmiştir, çünkü ileride Türkiye'yi koruyacak durumda sadece İngiltere bulunacaktır. Bugünkü Fransız koruyuculuğu yarın –Türkiye'ye karşı sevgisi gerçek olmayan Rusya ile bir ittifak uğruna- yeniden hilali denize atmaya hazır[47] bir hale gelebilir.[48]

Ankara Hükümeti tarafından Mudanya Mütarekesi sonrası Türkiye'deki yabancı kuruluşlara karşı alınan sıkı tedbirlerin Müttefikler arasında nasıl bir dayanışma sağladığını Elçi Storck izah etmektedir: Umulduğu üzere İngiltere ile Fransa arasında bir ilerleme sağlandığına dair Londra ve Paris'ten haberler gelmektedir. Resmi olmayan İngiliz çevrelerinden, Türklerin aşırı milliyetçi programlarının –özellikle Fransız okullarına ve Katolik kültür miraslarına karşı alınan endişe verici tedbirlerin- Fransa'da yarattığı kaygı sayesinde İngiliz-Fransız işbirliğinin sağlandığı duyulmuştur. Bundan da üçüncü bir taraftan kasten Türklere karşı bir güvensizlik oluşturulduğu ve düşman amaçlarına alet edilecek şekilde bir atmosfer yaratıldığı sonucu çıkarılabilir. Her halükarda İngiltere'nin tam istediği şekilde Fransa ile arasındaki pürüzleri bir tarafa bırakacak bir atmosfer yaratıldığı görülmektedir.[49]

---

[46] Sonyel, *age.*, s. 272-273.

[47] Burada Türkiye'yi feda etmeye hazır olmak anlamında kullanılmıştır.

[48] AdR NPA K 783 Zl.203/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1938; s. 8052-8053.

[49] AdR NPA K 783 Zl.203/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1938; s. 8050-8051.

4. İzmir Yangını

Bu bölümde bugün dahi hakkındaki tartışmanın bir türlü bitmediği İzmir yangını konusunda iki Avusturyalı diplomatın iki farklı görüşü sunulacaktır. Bunlardan ilki Atina Konsolosu Dr. Walter'in 18 Eylül 1922 tarihinde hazırladığı rapordur. Akrabası[50] olan İzmir Amerikan Başkonsolosunun da anlattıklarını baz alarak hazırladığı bu raporda Dr. Walter şunları açıklamaktadır: Bu ayın 14'ünde buraya, güvertesinde İzmir Amerikan Başkonsolosu ile birlikte 100 kadar İzmir'den kaçan Amerikalının bulunduğu bir Amerikan destroyeri geldi. Bu gelenler sayesinde İzmir'deki yangın ve katliam ile ilgili ilk haberler Atina'ya ulaştı. Çarşamba günü ayın 13'ündeki yangın, Ermeni muhitinde (Basmane Garı yakınları) mutlaka Türk askeri ve düzensiz birlikleri ile birlikte diğerlerinin iştirakiyle başlatılmıştır. Bu yangın bilindik bir metotla, yani sıralı evlerin kapatılması, evlerin yağmalanması ve sağlam yapıların benzinle yakılması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Yangın esnasında konsolosluklara ulaşamayan Hristiyan halk, asıl amaçları halkı korumak olan askerler tarafından ya katledilmiş ya da yağmalanmıştır. Bu tür durumlarda alışıldığı üzere Yahudiler, Türkler tarafından tehlike altına sokulmamıştır. Perşembe gecesi Amerikan konsolosluğunun bulunduğu muhit çoktan yanmış, eski Avusturya, İngiliz ve Fransız konsoloslukları da çoktan kül olmuştur. Türk birliklerinin böyle bir hareketini zaten bekleyen konsolosluklar, şehirdeki yabancı halkı belli yerlerde toplamıştır. Bu doğrultuda İngilizler yangından günlerce önce belli sayıda geminin tahsisini sağlamıştır. Yabancı askeri birlikler sadece konsolosluk, banka, okul, kilise gibi binaların korunmasında kullanılmıştır. Genel anlamda cesur İtalyan denizci askerlerin yanan şehre girerek Hristiyanları kurtardıklarından, hatta bu esnada Türklerle çarpışıp yaralandıklarından bahsedilmektedir. Birçok yabancı, mal varlıklarının tamamını evlerinde bırakmak zorunda kalmış, kaçış esnasında soyulmuş, yalnızca hayatlarını kurtarabilmiştir. Tahsis edilen gemiler öncelikle kendi vatandaşlarını almış, bu esnada Rum

[50] Atina Konsolosu Walter, İzmir Amerikan Başkonsolosu için "Schwager" kelimesini kullanmıştır ve bu kelime Türkçe bacanak, kayınbirader ve enişte anlamında kullanılmaktadır.

halkı yangından ve katliam yapan Türklerden kurtulmaya çalışmış ve rıhtıma ulaşanları ise denizden kurtarılmayı beklemiştir. Konsolosların çektikleri telgraflar üzerine çok sayıda ticari gemi İzmir'e gelip kaçakları Pire ve Selanik'e götürmüştür. Daha sonra yangının iyice hiddetlendiği, başka gemilerin de İzmir'e gelerek çok sayıda kaçağı kurtardığı aktarılmıştır. Amerikan Başkonsolosu, seyahatten bir gün önce İngiliz Konsolosunun yanına geldiğini ve ülkesinin Türkiye'ye savaş ilan ettiğini bildiği için kendisinden ülkesinin menfaatlerini korumasını rica ettiğini belirtti. Ardından da İngiliz konsolosunun elinde ancak Amerikan bayrağıyla sokaklardan geçebildiğini açıkladı.[51]

İzmir yangınına dair Dr. Walter'in açıklamalarına dayanak olarak kullandığı akrabası Amerikan Başkonsolosunun nasıl yanlı davrandığını şu bilgi teyit etmektedir: Yangını Türklerin çıkardığına ilişkin en taraflı iddialar yangın sırasında İzmir'de görev yapan Amerikan Başkonsolosu George Horton tarafından 1926'da yazılan "The Blight of Asia" adlı kitapta dile getirilen düşüncelerdir.[52]

Atina Konsolosu Dr. Walter'in Yahudilerin Türkler tarafından tehlike altına sokulmadığı, yani bir nevi kayrıldığı iddiasının şu gelişmeden kaynaklandığı düşünülmektedir: Şiddetli rüzgâr sonucunda yangında şehrin Yunan, Ermeni ve Avrupalılara ait kısımları bütünüyle tahrip olurken Türk ve Yahudilere ait kesimlerine ise pek bir şey olmamıştır.[53]

Yangın esnasında İtalyan denizcilerin Hristiyanları kurtarmak için çabaladığı, hatta bu uğurda Türkler ile çarpışıp yaralandığına dair Walter'in iddiasını teyit eden bir bilgiye rastlanmasa da tam tersi bir ifadeye rastlanmaktadır: *The New York Times* 15 Eylül 1922 tarihli nüshasında Roma kaynaklı bir habere dayanarak Yunan ordusunun Bursa, Aydın ve İzmir'den geri çekilirken buraları kundakladığı, hatta

[51] AdR NPA K 560 Zl. 783/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1931; s. 8017-8018.

[52] Oktay Özdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *ÇTTAD*, C. VI, S.15, Güz 2007, s. 22.

[53] Zürcher, *age.*, s. 187; Sonyel, *age.*, s. 247.

yanan evlerde Yunanlılar tarafından kilitlenen sayısız Müslüman'ın İtalyan gemicilerin müdahalesiyle kurtarıldığı belirtilmektedir.[54]

İzmir yangınına dair Dr. Walter'in hazırladığı rapordaki görüşlerinin tam tersine Avusturya Sofya Elçisi Kral, 14 Kasım 1922 tarihinde değerlendirmede bulunmaktadır: Bîtaraf olanlar için İzmir'deki yangın ve katliam ile ilgili baştan beri kulağa pek doğru gelmeyen Yunan haberlerinin oldukça abartılı olduğu konusunda şüpheye mahal yoktur. Resmi Yunan tebliğlerinin tam tersine yangın Türkler tarafından değil, başlangıçta Ermeniler tarafından çıkartılmış, kısmen de Yunan askeri tedbirleri de bunda etken olmuştur. Yunan komutası, tüm savaşta her yerde yaptığı üzere İzmir'i de tahliye ederken birikmiş savaş stoklarının ve erzaklarının yok edilmesine, önemli askeri teçhizatın çoğunu ise yakmaya ağırlık verdi ve bunu da şehrin pek çok yerinde gerçekleştirdi. Buradaki Avusturyalı bir ailenin İzmir'de yaşayan akrabalarından gelen bir mektuptan şehre giren Türk süvarilerine Basmane tren istasyonu yakınlarında Ermeniler tarafından bomba ve silah atıldığını, hatta bu nedenle Türk askerlerinin bir kısmının katledildiğini öğrendim. Buna karşın Türk başıbozukları ve bunu takip eden askeri birlikleri, kendilerine silah atılan evleri yakarak misillemede bulundukları da olmuştur. Bu misillemede ölçü Türkler tarafından kaçırılarak masum olanlar da hayatını kaybetmiştir. İzmir'de farklı milletlerden olanları da kapsayacak şekilde gerek yangın gerekse şiddet eylemleri sonucunda hayatını kaybedenlerin sayısı resmi tespitlere göre yaklaşık 1000'dir. Bu sayı dahi önemli ve üzücüyken hiçbir şekilde İzmir'de katledilen Rum sayısını 150 bin olarak gösteren Yunan rakamlarına ulaşamaz. Her halükarda Türklerin ilk ve de en önemli liman şehirlerini yok etmekte ve böylesine büyük bir zarara yol açmakta hiçbir menfaati bulunamaz. Bu nedenle İzmir yangını onların üstüne atılamaz, tam tersine böylesine büyük çaplı bir yıkım, Yunan ordusunun Küçük Asya'dan tüm geri çekilmelerinde askeri gerekçelerle yaptıklarına daha çok uymaktadır. Yanan şehirde ve oluşan panikte insan kıyımına şehirdeki Türkler, Yunanlılar ve Ermeniler de katılmıştır. Ankara Hükümeti, barış görüşmelerinin

[54] Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", *ÇTTAD*, C. XII, S. 24, Bahar 2012, ss. 123-147, s., 126-127.

yapılacağı bir yer olarak çok ısrar ettikleri İzmir'in yıkıntı halinin başta İngilizler olmak üzere düşmanları tarafından bir koz olarak kullanılacağını bile bile Türk ordusu tarafından yakılmasının mümkün olamayacağını belirterek Türkleri, bu faciaya katılmış olmaktan kurtarmaya çalışmaktadır. Fransız savaş gemisi komutanının raporları yukarıda anlatılanları yaklaşık olarak teyit etmekte, hatta Fransız askerlerinin yangını söndürmeye çalışırken Yunan askerleri tarafından vurulduğunu dahi belirtmektedir.[55]

Elçi Kral'ın İzmir yangını esnasında yaşananlar hakkında değerlendirmesini daha ziyade o zamanki İzmir Sigortaları İtfaiyesi[56] Kumandanı Greskoviç'in raporlarına dayanarak teyit eden yazılar şöyledir: Büyük Taarruz ile birlikte Yunan ordusu geri çekildiği köy ve kasabaları, hatta Uşak, Eskişehir, Aydın, Alaşehir, Turgutlu, Ahmetli, Salihli ve Manisa olmak üzere başlıca şehirleri ateşe vermişti. Türk ordusu İzmir'e girdikten sonra asayiş kısa sürede sağlanmasına rağmen münferit öldürme olayları yaşanmış, çünkü Müslüman halk ile gayrimüslim halk arasındaki dört yıla varan husumetin önünü almak mümkün olmamıştır. 13 Eylül'de gayrimüslimlerin oturduğu o günkü Alsancak'ta çıkan yangın kısa sürede Kordon'a ulaşmıştır. Yangını kimin çıkardığı hala günümüzde dahi tartışma konusudur. Türk tarihçiler Ermeni ve Rumları, Yunan ve Avrupalı tarihçiler ise Türkleri bundan sorumlu tutmuştur.[57] Büyük Taarruz ile birlikte İzmir'e kadar geri çekilen Yunan ordusu kurtuluşu bulabildiği araçlarla adalara kaçmakta bulmuşken, Rumlar kaçmak için gemi ve kayık bulmakta büyük zorluk çekmişlerdi. Limandaki İtilaf gemileri de onları kaderleriyle baş başa bırakmış, kaçan Rumlar Kordonboyu'nu ateşe vererek bir tür öç almaya yönelmişlerdi.[58]

[55] AdR NPA K 91 Z. 123/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1939; s. 8055-8057.

[56] İzmir'de itfaiye ilk kez 1880'de İngiliz sigorta şirketleri tarafından kuruluncaya kadar yangın söndürme işini mahallelerdeki tulumbacılar yapmaktaydı. İngilizlerin kurduğu itfaiye teşkilatının amacı kendilerine sigorta ettirilen mallarda çıkan yangına müdahale etmekti. Bunun akabinde yine İzmir'de 1888'de Alman, 1894'te Fransız sigorta şirketleri itfaiye teşkilatı kurduktan sonra 1897'de bütün itfaiye teşkilatları birleştirilmiştir. Mustafa Turan, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922,", *Nihal Atsız ve Necdet Sancar Armağanı*, Medrese Yayınevi, Afyon 1995, s. s., 219-240, s., 219.

[57] Oran, *age.*, s. 192; Turan, *age.*, s. 269; Sonyel, *age.*, s. 267.

[58] Turan, *age.*, s. 269.

İzmir'in Türk ordusu tarafından yeniden alınışı esnasında bazı Ermeniler, Basmane yakınındaki mahallelerde Türk askerlerine el bombası atarak birçok olaya da sebebiyet vermişlerdi. 13 Eylül 1922'de başlayıp üç gün süren ve yaklaşık 300 bin kişinin evsiz kaldığı İzmir yangınının aslında Türk ordusu İzmir'e girmeden üç gün önce başladığını bizzat İtfaiye Kumandanı Greskoviç rapor etmiştir. Greskoviç, asıl yangının 13 Eylül 1922 sabahı Ermeni mahallesinde çıkıp yayıldığını bu raporunda belirtmiştir. Bu rapora göre 11-12 Eylül'de Ermeni mahallesinde yangın çıktığı haberi üzerine itfaiye efradı yangın bölgesine hareket etmiş ve Rum Hastanesi yakınlarında 120-150 kadar Rum'un kendilerine gelerek Ermenilerin oturdukları hanı yaktıkları şikâyetinde bulunmuştur. 28 Ekim 1922'de Lahey gazetelerinde yayınlanan Türk İstihbarat Dairesi'nin tebliğine göre İzmir yangınının söndürülmesi için Türkler ellerinden gelen her şeyi yapıp felaketin önüne geçmeye çalışmıştır. Yangının büyüme nedeni, araç-gereç yetersizliğidir. Ayrıca şehrin tahribatından Türklerin hiçbir menfaati olmamakla birlikte emlakın büyük kısmı Türklere aittir, şehir Ermeniler tarafından yakılmıştır. [59]

Yangın hakkında farklı bir görüşü Zürchner ileri sürmektedir: Yunan ordusu, Afyon'un güneyine doğru yapılan şiddetli hücumu hiç beklemediğinden bozguna uğradı ve başkomutan da dâhil olmak üzere subayların büyük kısmı tutsak alındı. Yunanlılar geri çekilirken öfke ve hezimet duygusuyla birçok köyü ve şehri yakıp yıktı. 13 Eylül'de artık Türklerin kontrolünde olan İzmir'de Ermenilerin yoğun olarak ikamet ettiği semtte yangın çıktı. Bu yangının Türk birlikleri tarafından çıkartıldığına dair güçlü tarihsel kanıtlar mevcuttur. Aynı konuda Amerikan basını ile birlikte savaş muhabiri Powell'in değerlendirmesi ise şöyledir: *The New York Times* 15 Eylül 1922 tarihli nüshasında, Türkler şehri yaktığı için bin kişinin katlolduğunu ve yangının bir Türk misillemesi olduğunu iddia etmiştir. Aynı gazete bu kez Roma kaynaklı bir habere dayanarak, Yunan ordusunun Bursa, Aydın ve İzmir'den geri çekilirken buraları kundakladığını yazmıştır. "The Struggle for Power in Moslem Asia" adlı kitabında Alexander Powell, Amerikan, İngiliz ve Fransız kaynaklarına, görgü tanıklarının

[59] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.169, 222-223, 239-240; Turan, agm., s., 219-221.

ifadelerine ve bir Fransız komisyon raporuna dayanarak kentin Türklerin eline geçmesini engellemek için Rum ve Ermenilerce kasten ateşe verildiğinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Benzer bir değerlendirmeyi bir kısım İngiliz basını da yapmaktadır: *The Citizen* gazetesinin 15 Eylül 1922 nüshasında İzmir'deki yangında bin kişinin hayatını kaybettiği ve altı bin Hristiyan'ın da evsiz kaldığı iletilmektedir. *Western Daily Press* gazetesi 16 Eylül 1922 tarihli nüshasında Türklerin İzmir'i yakma gerekçesi olmadığından Yunanlılar tarafından yangının çıkartılmış olacağını açıklamıştır.[60]

Fransız basının yangına dair görüşleri ise şu şekildedir: Fransız *L'illustration* gazetesi, G. Ercole adlı savaş muhabirinin 13 Eylül 1922 günkü raporuna dayanarak Türk işgali altında yaşamaktansa ölmeye karar veren Ermenilerin evlerini yakarak Türk askeri ile savaşmaya başladığını belirtmiştir. İzmir'de Fransızca yayımlanan *Le Levant* gazetesi 21 Eylül 1922 tarihli nüshasında özetle şunu aktarmaktadır: Ayavukla Mahallesinde bir Ermeni'nin kendi evini ateşe verdiği görüldü. Bu mahallelerde yaşayan Ermeniler, aynı zamanda yangını söndürmek isteyen itfaiye erlerine ateş etmeye başladı. Ermeni mahallelerinde ve çarşıda bomba atan Ermeniler görüldü ve tutuklandı. Darağaç'ta Yordani Aleksiyati adlı bir Rum, evini yakarken yakalandı. Bu gazete dışında İzmir yangını çıktığında "Edgar Kine" gemisinde bulunan Fransız Amirali Dumesnil'in 28 Eylül 1922 tarihli raporunda özetle şunlar ifade edilmektedir: Rum ve Ermeni mahallelerinde çok sayıda cephane ve çok miktarda yanıcı ve patlayıcı malzeme depoları vardı. Bir hayli zamandan beri bütün Hristiyanları baskı altında tutmak için İzmir'in Türklere bırakılmasındansa tahrip edileceği propagandası yapıldığı tespit edilmiştir. Ermeni ve Rum kundakçılar yangını söndürmeye çalışan Fransız askerilerine dahi ateş açmıştır. Amiral Dumesnil'in bu raporunda anlattıklarını Jeanne D'arc Gemisi Amirali Leve Surd ile birlikte İtalyan Albayı Edwar de Jiyardano da onaylamıştır.[61]

[60] Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", *ÇTTAD*, C. XV, S. 31, Güz 2015, s.s. 177-200, s., 185, 187; Zürcher, *age.*, s. 187; Sonyel, *age.*, s. 247; Göktürk, agm., s., 126-127; Özdemir, agm., s., 23.

[61] Turan, agm., s. 235; Özdemir, agm., s., 27-32.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avusturya arşiv belgelerinde yer alan Avusturyalı dört diplomatın Büyük Taarruz esnası ve sonrası gelişmelere dair izlenim ve kanaatlerinden şu sonuçlara ulaşılmıştır: Öncelikle Sovyetlerin Büyük Taarruz sonrası Türkiye'ye verdiği destek konusunda Londra Elçisi Franckenstein'ın kendi dışişleri bakanlığını bilgilendirdiği görülmektedir. Ayrıca Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren Türk-Sovyet ilişkisinin gelişimini Bükreş Elçisi Storck'un güncel şekilde takip ettiği ve bunu da 1921 yılından itibaren kendi dışişleri bakanlığına gönderdiği raporlardaki analizleriyle gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Yunan komuta heyetinin durumunu, halkının Fransa'dan duyduğu nefreti, ordusunun başarısızlığının gerekçesini, yönetiminin ise kendi iç çatışmalarını ve bunun da askerlere olan yansımasını Atina Konsolosu Dr. Walter gerçekçi bir şekilde analiz etmiştir. Bunun yanı sıra Çanakkale krizi esnasında İngiltere'nin tüm gayretlerine rağmen Müttefikleri tarafından Türkler karşısında nasıl yalnız bırakıldığını ve bunun altında yatan gerekçeyi, olası bir Türk-İngiliz çatışması karşısında İngiliz kamuoyu ve basınının kendi hükümetine verdiği tepkiyi Elçi Franckenstein iyi gözlemlemiştir. Ayrıca Franckenstein, Türkiye'nin Müttefikleri birbirine karşı nasıl oynadığını, Mudanya Mütarekesi öncesi Lord Curzon'un Müttefikler arasından sağlanan uzlaşıdaki önemini, Mütareke esnasında yaşanan krizde Fransa'nın oynadığı rolü doğru tespit etmiştir. Aynı kriz esnasında Romanya'nın nasıl bir teşebbüste bulunmaya kalkıştığı ve bunun İngiltere ve Rusya ile olan bağlantısını ise Elçi Storck ortaya koymuştur.

İngiliz Başbakanı Lloyd George'un nasıl Yunan yanlısı solduğunu, Türkiye'ye yönelik politikasına İngiliz kamuoyu ve basını ile birlikte Britanya İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar arasında neden tepki duyulduğunu, bu politikasının Anadolu'da nelere yol açtığını, M. Kemal Paşa ile uzlaşması durumunda nelerin önüne geçebileceğini Elçi Franckenstein iyi bir şekilde değerlendirip ortaya koymuştur. Türk ordusunun gücü ile birlikte Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile olan gelecekteki ilişkisine dair öngörüyü ise Elçi Storck yapmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Mudanya sonrası topraklarında faaliyette bulunan yabancı kurum ve kuruluşlara karşı uyguladığı sert tedbirlerin

İngiltere'nin nasıl işine geldiğini de tespit etmiştir. Öte yandan Yunan ordusunun Anadolu'daki durumuna dair doğru analizlerde bulunan Konsolos Walter'in İzmir yangını hususundaki izlenim ve kanaatleri akrabası Amerikan Başkonsolosunun yanlı görüşlerine dayandığından tamamen gerçek dışı olduğunu bizzat kendi meslektaşı Sofya Elçisi Kral ortaya koymuştur.

Büyük Taarruz esnası ve sonrası yaşanan gelişmelere dair Avusturyalı dört diplomatın analizlerinin genel anlamda basılı eserlerle örtüştüğü, üstelik çok doğru değerlendirme ve öngörüler içerdiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Avusturya Arşiv Belgeleri

AdR NPA (Archiv der Republik Neues Politisches Archiv) K 560 Zl. 783/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1931; s. 8015- 8019;

AdR NPA K 40 Zl. 370/P, XI (1919-1923); Ohandjanian no. 1932; s. 8020-8026;

AdR NPA K 22 Zl. 181/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1934; s. 8029-8034;

AdR NPA K 40 Zl. 392/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1935; s. 8035-8043;

AdR NPA K 783 Zl.203/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1938; s. 8050-8054.

2. Kitap ve Makaleler

Akşin, Sina*, Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Göktürk, Turgay Bülent, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)", *ÇTTAD*, C. XII, S. 24, Bahar 2012, ss. 123-147.

Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası Cilt I. 19191-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Özcan, Orhan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", *ÇTTAD*, C. XV, S. 31, Güz 2015, ss. 177-200.

Özdemir, Oktay, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *ÇTTAD*, C. VI, S. 15, Güz 2007, ss. 19-38.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Turan, Mustafa, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını, 13-15 Eylül 1922", *Nihal Atsız ve Necdet Sancar Armağanı*, Medrese Yayınevi, Afyon 1995, s. s., 219-240.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2021.

ONBİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ VE İÇ GELİŞMELER

Büyük Zaferin İç Politikadaki Sonuçlarından Saltanatın Kaldırılması

Şaban ORTAK*

GİRİŞ

Türk-İslam devletlerinde yöneticiyi tanımlamak için kullanılan Sultan/saltanat kelimesi "güç, kuvvet, otorite, iktidar" anlamlarına gelmektedir. Monarşik yönetim tarzının Türk tarihindeki uygulaması olan saltanatı, Osmanlı Devleti'nde "Osmanoğulları ailesi" temsil etmiştir. "Sultan" unvanını ilk olarak Orhan Bey kullanmış ve daha sonrasında bu unvanın yanında "padişah, han, hakan" gibi unvanlar da kullanılmıştır. Saltanat hakkının intikali hususunda; Fatih Sultan Mehmet'in çıkardığı kanunnamede "karındaşlarını nizâm-ı âlem için katletmek câizdir" hükmü ile hâkimiyetin bölünmezliği ön plana alınırken, Sultan I. Ahmed'in kanunnamesinde "ekber ve erşed" usulü benimsenerek kardeş katlinin önüne geçilmesi ve sıra ile tahta geçiş benimsenmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrasında Halifeliğin de Osmanlı padişahlarına devredilmesi ile saltanat ve hilafet aynı kişide birleşmiş oldu[1]. Mutlak monarşi şeklinde 1876 yılına kadar Osmanlı ailesinde temsil edilen yönetme yetkisi, 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe konulan Kanun-ı Esasî'de saltanat ve hilafet hakkının Osmanoğulları ailesinde ekber evlada geçeceği şeklinde düzenlenmiştir.[2]

23 Temmuz 1908'te II. Meşrutiyetin İlanı ile meşruti monarşiye tekrar geçilmiştir. Padişahın bazı yetkileri kısıtlanmakla birlikte "saltanat ve hilafet" hak ve yetkileri devam etmiştir. Bu hak ve yetkilerle tarihe geçecek kararlar alınmıştır. Örneğin; Osmanlı Padişahı ve İslâm Halifesi olarak V. Mehmed Reşâd, "Cihâd-ı Ekber"

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
sortak@aku.edu.tr
ORCID NO: 0000-0001-9180-0158

[1] Osman Gazi Özgüdenli, "Sultan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Ankara 2009, s. 496-497; Halil İnalcık, "Mehmed II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 395-407; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2 (İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar), TTK Yay., Ankara 1988, s. 294; Mücteba İlgürel, "Ahmed I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara 1989, s. 30-33.

[2] *Düstûr*, 1. Tertib, C. 4, İstanbul 1299, s. 4.

ilan etmiş ve bütün Müslümanları cihada çağırmıştır[3]. Bu fetvadan beklentiler ve bu beklentilerin ne kadarının gerçekleştiği, aynı zamanda Padişah ve Halifeliğin dünya Müslümanları üzerindeki etkisini de bir bakıma yansıtmıştır.

1. Kongreler Sürecinde Saltanat ve Hilafetin Konumu ve Yaşanan Gelişmeler

I. Dünya Savaşı bitip Milli Mücadele başlarken VI. Mehmed Vahideddin, Padişahlık ve Halifelik makamında bulunuyordu. Yaşanan yenilgi neticesinde; dünya Müslümanları üzerinde Osmanlı Devleti'nin nüfuzu, bir başka deyişle Padişahlığın ve Hilafetin etkisi belli ölçüde darbe almıştır. Ancak Anadolu halkı üzerinde bu iki unvanın etkisi güçlü bir şekilde devam etmekteydi.

İlk kez 1917 Aralık ayında başlayan Almanya gezisinde Veliaht Vahideddin ile yüz yüze tanışan Mustafa Kemal Paşa bu gezi sırasında birbirleri hakkında olumlu intibalar edinmişlerdi. Vahideddin'in Padişah olmasından sonra onun Fahrî Yaverliğine atanan Mustafa Kemal Paşa; 5, 9 ve 16 Ağustos 1918 tarihlerinde üç kez görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'da bulunduğu sırada üç kez (15 ve 22 Kasım 1918, 12 Mayıs 1919) Padişah Vahideddin ile görüşmüştü. Hatta 22 Kasım'daki görüşmede Padişah, Mustafa Kemal Paşa'ya ordudaki subaylardan kendisine karşı bir kötülük (darbe ?) gelip gelmeyeceğini sorması, ikili arasındaki güvenin derecesini göstermektedir. İkili arasındaki olumlu izlenim bu süreçte de devam etmiş ve Paşanın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayininde bu durumun devam etmesinin etkisi vardır denilebilir. Göreve atandıktan sonra 12 Mayıstaki görüşmede Padişahın "Paşa, Paşa! Devleti kurtarabilirsin" demesi de bunun bir yansımasıdır. Tabii ki, burada kullanılan "kurtarabilirsin" kelimesinden her iki tarafın kastının farklılığını belirtmekte fayda bulunmaktadır.[4]

[3] *Tevhid-i Efkâr*, No: 6371 (15 Teşrinisani 1914), s. 1.

[4] Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1889- 16 Mayıs 1919)*, Kırmızı Beyaz Yay., İstanbul 2004, s. 123-131, 155-166, 177, 239, 326-329; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993, s. 28, 36, 233; Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (Yay. Haz: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 7.

Yerel direniş olarak başlayan Kuvâ-yı Milliye aşamasında İstanbul Hükümeti'nin politikaları veya işgaller karşısındaki tutumu zaman zaman eleştirilirken, Padişah ve Halife hakkında herhangi bir ifadeden kaçınılması ve çoğu yerde bağlılık vurgusu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu durum diğer kumandanların ve son olarak da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra da devam etmiştir. Buna en güzel örnek Amasya Genelgesi'dir. 21-22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan Amasya Genelgesi'nde; İstanbul Hükümeti'nin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getiremediği, bunun da Türk Milletini yok olmuş gibi gösterdiği belirtilirken Padişah ve Halifeye dair bir ifadeye yer verilmemiştir. Padişahlığın ve Halifeliğin halk üzerindeki etkisinin farkında olan Mustafa Kemal Paşa; Padişah VI. Mehmed Vahideddin'in tahta çıkış yıldönümünde tebrik telgrafı çekmeyi ihmal etmeyecektir.[5]

Dokuzuncu Ordu Müfettişliği görevine Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kararı ve Padişah'ın tasdiki ile atanan Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan sonraki faaliyetleri Hükümeti ve İngilizleri rahatsız ettiği için görevden alınması ve İstanbul'a geri döndürülmesi için girişimlere başlanmıştır. Hükümet 23 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'nın görevden almış olmakla birlikte, atama Padişah onayı ile olduğu için görevden almada da Padişahın onayı gerekli idi. Mustafa Kemal Paşa da bu gerekçe ile görevden alınmayı kabul etmemekte ve zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da iken 7/8 Temmuz gecesi Padişah adına Başkâtip Âli Fuad (Türkgeldi) Bey'le makine başında yapılan telgraf haberleşmesi, bir dönüm noktası olmuştur. İngilizlerin baskısı ile Hükümet, Paşa'nın hemen görevden alınması ve İstanbul'a dönmesini isterken, Padişah görevden almadığı gibi İstanbul'a dönmek yerine baskılar atlatılıncaya kadar "hava değişimi" izni alıp Anadolu'da istediği bir yerde ikameti önermekteydi. Bu tavır farkı, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Padişah'ın güveninin hâlâ devam ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın hava değişimi önerisini kabul etmemesi üzerine Padişah'ın görevden almayı onaylayacağı belirtilmiş ve Paşa da hem müfettişlik görevinden ve hem de askerlik mesleğinden istifa etmiştir. Gerçekten de görevden almaya dair Padişah onayı 13

[5] Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 21; *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 52.

Temmuz'da Takvim-i Vekâyi'de yayımlanmıştır. Bununla da yetinmeyen Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin girişimi ile "Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ma'zûl ve askerlikten müsta'fî Mustafa Kemal Bey silk-i askerîden ihrâc ve hâiz olduğu nişânları nez' ve uhdesindeki Fahrî Yaverlik rütbesi ref' edilmiştir" ifadesini içeren irade-i seniyye Padişah Mehmed Vahideddin tarafından 9 Ağustos 1919 tarihinde tasdik edilmiştir. Görevden alınma ve rütbeler kaldırıldığı gerekçesiyle "Paşa" unvanı "Bey"e çevrilmiştir. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bu işleminin kanuna uygun olmaması nedeniyle Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde; Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten çıkarılmadığı, kendi isteğiyle istifa ettiği için madalya ve rütbelerinin geri alınamayacağı kararlaştırılmıştır (29 Aralık 1919)[6].

Hazırlıkları tamamlanan Erzurum Kongresi'ne Erzurum delegesi olarak katılan Mustafa Kemal Paşa, yapılan seçimde Kongre Başkanlığına seçilmiştir. Kongre Heyeti adına Padişah'a bağlılık telgrafı gönderilmiştir (23 Temmuz 1919). Yaşanan gelişmelerle ilgili olarak kongrede uzun bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa; Anadolu'ya geçmeden önce Padişah'la 12 Mayıs'ta yaptığı görüşmede "konuşulanların bir kısmının sır niteliğinde olduğu ve zafer kazanılıp, vatan kurtulduktan sonra kitap halinde yayınlanacağına" dair ifade kullanmaktadır ki, bu durum dikkat çekicidir. Aynı durum Erzurum Kongresi Kararlarına da yansımıştır. Kongre kararlarında; Padişah ve Halifeye bağlılık, Padişah ve Halifenin korunmasından bahsedilirken, Hükümete eleştiriler getirilmekte ve hatta merkezi hükümetin baskılar karşısında vilayât-ı şarkiyyenin bir kısmını düşmana bırakması halinde Geçici Hükümet kurulacağı vurgulanmıştır.[7] Diğer taraftan kongre tamamlandıktan sonra 16 Ağustos'ta Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya telgraf gönderen

[6] BOA, DH.KMS, 53/43; BOA, DH.ŞFR, 100/174; BOA, MV, 216/54; BOA, İ.DUİT, 178/30; BOA, MV, 217/203; BOA, İ.DUİT, 163/31; Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 33, Âli Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948, s. 120; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, s. 369, *Takvim-i Vekâyi'*, No: 3596 (13 Temmuz 1335/1919), s. 1.

[7] *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 2, (Yay.Haz: M. Fahrettin Kırzıoğlu), Ankara 1993, s. 14, 21-23, 244; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 1, (Yay.Haz: Faruk Özerengin), Emre Yay., İstanbul 1993, s. 117.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, hükümet politikalarına sert eleştirilerde bulunmuştur.[8]

Amasya Genelgesi ile çağrısı yapılmış olan Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'ta toplantılarına başlamıştır. 5 Eylül'de yapılan ikinci toplantıda kongre adına Padişah ve Halifeye bağlılık telgrafı çekilmiştir. Telgraf metninde "mevcut hükümetin milli konulardaki duyarsız ve işgalcilere boyun eğen siyasetinin milleti ve ümmeti üzdüğü ve zaten bu hükümeti milli iradeye dayanmadığı" belirtilmekte ve meclisin bir an önce toplantıya çağrılması talep edilmekteydi. Metnin yazımı ile ilgili görüşmelerde, yaşanan felaketlerdeki hükümetlerin sorumlulukları açıkça yazılması ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşürülmesine dair ifadenin yazılması bile talep edilmiştir. Kongre kararlarını Padişaha arz etmek için telgraf çekilmek istenilmişse de Damat Ferit Paşa Hükümeti bu telgraf bağlantısına izin vermeyince Sadrazama hitaben bir telgraf çekilmiş ve meşru olmayan hükümetle irtibatın kesildiği bildirilmiştir (12 Eylül 1919).[9]

İstanbul Hükümeti ile irtibatın kesilmesi kararı üzerine Padişah duruma müdahale etmek zorunda kalmış ve İngiliz Yüksek Komiseri ile de görüşen Damat Ferit Paşa sadaretten istifa etmiştir. Yerine Ali Rıza Paşa sadaretle görevlendirilmiştir. Ali Rıza Paşa Hükümeti, milli hareket ile uzlaşmayı tercih etmiş ve Bahriye Nazırı Salih Paşa görüşmeler için Amasya'ya gönderilmiştir. Yapılan görüşmelerde uzlaşılan hususlara dair beş adet protokol imzalanmıştır. Bu protokollerde yer alan maddelerden uygulamaya geçirilen en önemli husus Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması ve meclisin toplanmasıdır.[10] Amasya Görüşmesi ile İstanbul ile Anadolu arasında

[8] *Atatürk'ün Tamim*, *Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, s. 58-60.

[9] Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 95-100; Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. III, MEB Yay., İstanbul 1969, s. 975-982; Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK.Yay., Ankara 1999, s. 1, 22-26; Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, İstanbul 1963, s. 158-159.

[10] Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 161, 161-171; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I (Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 578-589; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II (Son Meşrutiyet (1919-1920)), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 9-31, 43-51; Âli Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948, s. 121-123.

irtibat ve uyum bir ölçüde tekrar sağlanmış ve Sivas Kongresi kararları İstanbul Hükümetine kabul ettirilmiş oluyordu.

Anadolu ve İstanbul arasındaki bu yakınlaşma Padişah ve Mustafa Kemal Paşa arasında ilginç yazışmalara da zemin hazırlamıştır. Seçimler sonrasında 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın açılışında Kanun-ı Esasi ve teamül gereği Padişah Vahideddin'in de hazır bulunması gerekirken rahatsızlığı nedeniyle katılamamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye adına Padişaha geçmiş olsun dileğinde bulunmuş ve Padişahın memnuniyetini ifade eden bir cevap gönderilmiştir (18 Ocak 1920).[11]

İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'ın Türk Milli Mücadelesinin temel hedeflerini içeren Misâk-ı Millî'yi kabul ve ilan etmesine İtilaf Devletlerinin tepkileri çok sert olmuş, Ali Rıza Paşa Hükümeti baskılar neticesinde istifa etmek zorunda kalmıştır. Sadarete tekrar Damat Ferit Paşa'nın atanması gündeme gelmişse de Anadolu'dan gönderilen telgrafların da etkisi ile Salih Paşa bu göreve getirilmiştir. Bu değişiklik de İtilaf Devletlerini teskin edememiş ve 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. Meclis-i Mebusan binası kuşatılmış ve Misâk-ı Millî'ye öncülük eden Milli Mücadele taraftarı bazı önde gelen mebusları tutuklamışlardır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine uygun güvenli ortam oluşuncaya kadar Meclis-i Mebusan çalışmaların ara vermeyi kararlaştırmıştır.[12]

İstanbul'un işgali üzerine iyice bunalan Salih Paşa Hükümeti 2 Nisan 1920'de istifa etmiş ve yerine Damat Ferit Paşa Hükümeti 5 Nisan'da kurulmuştur. Damat Ferit Hükümeti'nin bu dönemdeki önemli icraatlarından birisi Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi'nin hazırladığı ve 11 Nisan'da yayınlanan fetva olmuştur. Bu fetvada Kuvâ-yı Milliye hareketi "ashâb-ı şerir" diye nitelendirilmekte ve işledikleri suçlar şu şekilde sıralanmaktadır: Padişaha bağlı olan halkı kandırmak, halktan asker toplamak, askerin ihtiyacı diye şeriata aykırı bir şekilde halktan vergi alarak halka zulmetmek, bazı köy ve beldelere saldırarak Padişaha sadık halkı katletmek, Halifenin atadığı devlet görevlilerini azlederek yerlerine kendi hempalarını atamak,

[11] BOA, A.VRK, 843/102.

[12] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, C. 1, s., 143-146, 496-497; Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 247-248, 273-283; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II (Son Meşrutiyet (1919-1920)), s. 315-319, 368-404;

Hilafet merkezi ile ülkenin bazı yerlerinin irtibatını kesip devletten gelen emirleri engellemek, Hilafetin yüceliğini zedeleyerek kutsal Hilafet Makamına ihanet etmek, Halifeye itaatten çıkarak isyankâr olarak halkı da fitneye sevk etmek. Bu suçları işledikleri sâbit olduğu için bu kişiler bâğî (asi) olup dağılmaları için verilen emirlere karşı gelmeleri halinde öldürülmeleri bütün Müslümanlara vâcip olup "(saldırganlarla) Allah'ın emirlerine uygun davranıncaya kadar savaşın (Hucurat Suresi, Ayet: 9)" emri gereğince asilere karşı savaşmak dine uygun ve dinin emri olduğu vurgulanmaktaydı. Fetvanın devamında; savaşmaya gücü yeten Müslümanların Halife Sultan Mehmed Vahideddin Hazretlerinin yanında toplanarak asilerle savaşmalarının dinin emri olduğu, bu emre uymayanların cezaya müstahak oldukları, asilerle savaşanlardan ölenlerin şehit, kalanların gazi olacakları ve asilerle savaş emrine uymayanların da günahkâr ve dinen azarlanmaya müstahak olacakları belirtilmekteydi.[13]

Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki Milli Mücadelenin Padişah ve Halifeye isyan olarak nitelendirilerek öldürülmelerinin dinin emri olduğunu fetva ile ilan edilmesi kurtuluş mücadelesi için son derece tehlikeli bir durumdu. Çünkü Türk halkının idrakinde Padişah ve Halife oldukça değer taşımaktaydı ve ayrıca işin dini bir belge olan fetva ile değerlendirilmesi de halk üzerindeki olumsuz etkisini arttırmaktaydı. Ki; Bolu-Düzce-Hendek isyanı, Kuvâ-yı İnzibatiye ve Konya isyanları başta olmak üzere bu fetvanın zararlı etkisi açıkça görülmüştür[14]. Bu duruma karşı Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın telkinleri ile Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi öncülüğünde 153 müftü ve din adamının imzasıyla karşı fetva yayınlanmıştır. Bu fetvada; İstanbul'un işgal edildiği, Padişah ve Halifenin görevlerini yapmasının engellendiği, idare-i örfiye ilan edilerek kurulan divan-ı harblerde Müslümanların İngiliz kanunlarına göre yargılanıp cezalandırılmasının Halifenin yargı hakkına müdahale

[13] *Takvim-i Vekâyî'*, No: 3820 (6 Nisan 1336/1920), s. 1, *Takvim-i Vekâyî'*, No: 3824 (11 Nisan 13336/1920), s. 1; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II (Son Meşrutiyet (1919-1920)), s. 475; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. III (İç Savaş ve Sevr'de Ölüm), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017. s. 1-16; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993, s. 463-468.

[14] *Türk İstiklâl Harbi*, C. VI, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 40-200.

olduğu, ülke topraklarının işgal edilerek Müslümanların katledildiği belirtildikten sonra esir olan ve hakarete maruz kalan Halifeyi kurtarmak için savaşmanın yani cihat etmenin bütün Müslümanlara dinin emri olduğu vurgulanmaktaydı. Bu suretle; meşru haklarını korumak için cihat edenlerin Halifeye asi olmayacakları, cihada katılanların gazi ve cihat ederken ölenlerin şehit olacakları ve düşmanların baskısı ile Müslümanların arasında fitne çıkarmak için yayınlanan fetvalara uymanın doğru olmadığı ifade edilmektedir. Bu fetva asker ve sivil bütün yetkililere tebliğ edildiği gibi Milli Mücadele yanlısı gazete ve dergilerde de yayınlanmıştır[15]. Bu fetvanın yayınlanması, Dürrîzâde'nin fetvasının zararlı etkilerini tamamen kıramasa da oldukça faydalı bir girişim olarak tarihe geçmiştir.

Sadece fetva ile değil mümkün olan her fırsatta, devam etmekte olan mücadelenin Padişah ve Halifeye karşı değil tam tersine onu baskı ve esaretten kurtarmak için yapıldığı vurgusu yapılmaktaydı. Örneğin; 17 Nisan 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de "Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti Heyet-i Temsîliyesi Namına Mustafa Kemal" imzasıyla yayınlanan Beyannamede; Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmanların emellerini gerçekleştirmek için kurulduğu belirtilirken, her türlü hukuk ve adalete aykırı olarak işgal edilen Makam-ı Hilafetin kurtarılmasının amaçlandığı ifade edilmekteydi.[16]

2. TBMM Açıldıktan Sonra Saltanat ve Hilafetin Konumu ve Yaşanan Gelişmeler

Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını tatil etmesi üzerine 19 Mart 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye Reisi olarak bir tamim yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da toplanacak "Meclis-i Müessisan: Kurucu Meclis" için her sancaktan beşer mebus seçilerek gönderilmesini istemişti. İşgal ve İstanbul Hükümetinin engellemelerine rağmen zor şartlarda yapılan seçimlerde belirlenenlerden ve daha önce Meclis-i Mebusan'a seçilmiş olanlardan Ankara'ya gelen mebusların katılımıyla 23 Nisan 1920 Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılmıştır. 24 Nisan'da yaptığı konuşmayla o

[15] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, s. 648-650; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, s. 311.

[16] *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 22 (17 Nisan 1336/1920), s. 3.

tarihe kadar yaşananları anlatan Mustafa Kemal Paşa, yapılan oylama sonucunda Meclis Başkanı seçilmiştir. Konuşması sırasında sözlü olarak dile getirdiği hususlara dair Meclise bir önerge veren Mustafa Kemal Paşa; kuvvetler birliğine dayalı bir yönetimin belirlenmesini, bu çerçevede yasama ve yürütme yetkilerinin Mecliste toplanmasını, Meclisin üzerinde hiçbir beşeri güç ve otoritenin tanınmamasını, geçici değil sürekliliği olan bir Hükümet kurulmasını, Padişah vekili tanımanın doğru olmadığını, halihazırda esaret ve baskı altında olan Padişah ve Halifenin esaretten kurtarıldıktan devlet yönetiminde alacağı konumun yine Meclis tarafından belirlenmesini önermiştir. Yasama ve yürütme yetkilerinin kullanımıyla ilgili ayrıntılara da değinen Mustafa Kemal Paşa yürütülen mücadelenin amaçlarından bir kısmını şu sözlerle dile getirmiştir:

> "Makam-ı Saltanat aynı zamanda Makam-ı Hilâfet olmak itibariyle Padişahımız Cumhur-ı İslâmın da Reisidir. Mücahedâtımızın birinci gayesi ise Saltanat ve Hilâfet makamlarının tefrikini istihdâf eden (ayrılmasını amaçlayan) düşmanlarımıza irâde-i milliyenin buna müsâ'id olmadığını göstermek ve bu makâmât-ı mukaddeseyi esâret-i ecnebiyeden tahlîs ederek (kurtararak) ulü'l-emrin salâhiyetini düşmanın tehdit ve ikrâhından (baskısından) âzâde kılmaktır. Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydıyla dahi olsa bir Hükûmet Reisi tanımak veya bir Padişah Kaymakamı ihdâs etmek hiçbir suretle kâbil-i cevâz (mümkün, doğru) değildir".[17]

Konuşmasında vatanın kurtarılması bağımsızlığın korunması için yürütülmekte olan mücadelenin önemli hedefleri arasına Padişah ve Halifenin esaretten ve yabancı devlet baskısından kurtarılmasını da ekleyen Mustafa Kemal Paşa; İtilaf devletlerinin Osmanlı Padişahında bulunan Halifelik yerine başka kişilerin temsil edeceği bir hilafeti

[17] Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 287-289; *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 1, s. 1, 28-36, 44. (Bu eser bundan sonra "TBMM ZC Dönem/Cilt No" şeklinde kısaltılarak verilecektir. Ayrıca bu eserin dijital ortamda yayınlandığı TBMM Kütüphane Yönetimimin "Yapılacak bilimsel çalışma ve yayınlarda TBMM Genel Kurul tutanaklarının web sayfamızdaki Osmanlıca orijinal metinleri esas alınmalıdır" uyarısı gereği Zabıt Ceridelerinin Osmanlıca metni kaynak olarak verilecektir. Ayrıca Osmanlıca metinlerde ilk dönemlerde zabıt ceridelerinde "Türkiye" kelimesi olmaksızın "Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi" şeklinde yazıldığından aslına sadâkat için çalışmadaki bazı dipnotlarda "Türkiye" kelimesi kullanılmayacaktır).

hedeflediklerini dile getirmesi ve o tarih için Saltanat ve Hilâfetin ayrılmaması gerektiğini vurgulaması dikkat çekicidir.

Kongreler sürecinde olduğu gibi BMM'nin açılmasından sonra da, yürütülen mücadelenin Padişah ve Halifeye karşı olmadığı hususuna özellikle dikkat edilmiş ve her vesile ile bu durum vurgulanmıştır. Meclisin 25 Nisan 1920 tarihli toplantısında Antalya Mebusu Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey'in önergesi ile Meclis adına millete bir beyanname yayınlanması kararlaştırılmıştır. "Büyük Millet Meclisinin Memleketine Beyannamesidir" başlıklı ve "Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisinin olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü" ifadesiyle başlayan bildiride; İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden hainlerin halka yalan söylediği, vatan toprakları işgal edilirken silaha sarılan milletin Padişaha ve Halifeye isyan etmiş diye nitelendirildiği belirtilmiştir. Tam tersine milletin ve Millet Meclisinin amacının Padişah ve Halifeyi düşman baskısından kurtarmak için mücadele ettiği ifade edilen bildirinin devamında; Padişah ve Halifeye isyan iddiasının bir yalan olduğu, bu yalanlara kanarak vatan ve millet için savaşanları arkadan vurmak yerine bu mücadeleye destek verilmesi gerektiği, böyle hareket edilirse İslam'ın son yurdunun işgalden ve milletin köle olmaktan kurtarılacağı savunulmuştur. Birlik ve beraberliğin önemine dikkat çekilen Beyannamenin son kısmı şu dua ile bitirilmekteydi: " Allah'ın la'neti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve (Allah'ın) tevfiki (yardımı) Halife ve Padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın." Alkışlarla kabul edilen beyannamenin bastırılarak halka dağıtılması kararlaştırılmıştır.[18]

Bir taraftan Padişah ve Halifeye bağlılık ifade eden yukarıda bahsedilen millete beyanname yayınlanmasını kararlaştıran BMM, bir taraftan da aynı minvalde Padişaha bağlılık telgrafı çekme konusunu görüşmüştür. Meclisin 26 Nisan tarihli toplantısında kürsüye gelen İzmit Mebusu Sırrı Bey; düşmanların propagandalarının aksine Meclisin toplanma amaçlarından birisinin Padişah ve Halifeyi esaretten kurtarmak olduğuna dair Meclis adına Padişaha bir telgraf

[18] *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 1, s. 65-66.

gönderilmesini önermiştir. Bu önerge kabul edilmiş ve Meclis adına hazırlanan telgraf metni 28 Nisan'da Meclis Genel Kurulunda okunmuştur. "Halife ve Hakân-ı Akdesimiz Efendimiz" hitabıyla başlayan telgraf metninde; İstanbul'un işgali üzerine yaşananları incelemek, saltanatın hukukunu ve milletin bağımsızlığını korumak için BMM'nin toplandığı, bütün mebusların ittifakla bu bağlılık telgrafının çekilmesine karar verdikleri, Osman Bey'den itibaren Osmanlı ailesinin idaresinde Türk Milletinin din ve vatan için mücadele ettiği, ancak son savaşta yaşanan yenilgi neticesinde Padişahın ordularını kullanmaktan men edilmesinden dolayı Milletin silaha sarıldığı şu sözlerle ifade edilmiştir:

> "Millî müdâfa'amızı mübarek makam-ı hümayunlarına karşı bir isyan suretinde göstermek ve halkı iğfal etmek için mütemadi çalışan hainler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman fütühâtına yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da vurulan da hepsi sizindir. Hepsi aynı derecede sizin evlâdınızdır..... Cenâb-ı Hakk, atalarımızın yurdunu koruyan, Halife ve Hakânının şeref ve istiklâli için uğraşan evlâdınızla beraberdir..... Padişahımız: Kalbimiz hiss-i sadâkat ve ubudiyetle dolu, tahtınızın etrafında her zamandan ziyade sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İçtimaının ilk sözü Halife ve Padişahına sadâkat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibaret olacağını südde-i seniyyelerine en büyük ta'zîm ve huşû ile arz eder. 27 Nisan 1336".

Heyet-i Temsiliye'nin 16 Mart 1920 tarihli kararı çerçevesinde İstanbul ve bütün dış dünya ile haberleşmenin kesilmiş olması ve ayrıca İstanbul'da Damat Ferit Paşa'nın Hükümette olması nedeniyle bu telgrafın Padişaha nasıl ulaştırılacağı hususunda tartışmalar yaşanmışsa da mümkün olan her vasıta ile telgrafın ulaştırılması ve gazetelerde yayınlanması benimsenmiştir. Bu telgraf metni Hâkimiyet-i Milliye'nin 1 Mayıs 1920 tarihli nüshasında "Zî-şân-ı Halifemiz Efendimize Milletin Sadâkati" başlığıyla tam metin olarak yayınlanmıştır. Bağlılık telgrafının resmi kanallar üzerinden Padişaha ulaştırılmasının imkânsızlığı bilinmekle birlikte, gazetelerde yayınlanması ile bir şekilde istihbarat raporu olarak ulaşması imkân

dahilinde olduğu gibi, Meclis için bundan daha önemlisi, Türk Milletine Meclisin Padişaha karşı olmadığı mesajının verilmesi idi.[19]

Yukarıda bahsedildiği üzere önce Kongreler ve Heyet-i Temsiliye'nin ve sonra da Meclisin, Milli Mücadelenin Padişaha karşı bir isyan değil tam tersine onu esaret ve baskıdan kurtarmak için yapıldığını bu kadar sık tekrar etmesi ve ısrarla üzerinde durmasının nedeni, hem Türk halkı ve hem de İslâm dünyasında Padişah ve Halifenin etkisinin farkında olunmasıdır. Aksi bir durumda, hâlâ oldukça önemli bir makam ve şahıs olan Padişah ve Halifeye karşı gelmek suçlaması Milli Mücadeleye ciddi zararlar vermesi kaçınılmazdır.

Anadolu'da bu hassasiyet gözetilirken İstanbul'da ise iktidarda bulunan Damat Ferit Hükümeti de boş durmamaktaydı. Nemrut Mustafa Paşa başkanlığında kurulmuş olan 1 Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî'de Mustafa Kemal Paşa ve bazı Kuvâ-yı Milliye liderleri yargılanmaktaydı. Gıyaben yapılan yargılamanın sonucunda; Kuvâ-yı Milliye unvanı altında fitne ve fesat çıkarmak, Kanun-ı Esasi'ye aykırı olarak halktan asker almak ve para toplamak, buna karşı gelenlere işkence yaparak beldelerini tahrip etmek, böylece ülkenin iç güvenliğini bozmakla suçlanan Üçüncü Ordu Müfettişliğinden azledilmiş ve askerlik mesleğinden çıkarılmış "Selanikli Mustafa Kemal Efendi" ile Kara Vasıf, Ali Fuad, Alfred Rüstem, Doktor Adnan ve Halide Edip'in idam cezasına çarptırılmalarına ve sahip oldukları her türlü resmi unvan ve rütbelerinin alınmasına 11 Mayıs 1920 tarihinde karar verilmiştir. Padişah da gıyaben verilmiş olan bu mahkeme kararını, usul üzere "ele geçirildiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere" ifadesinin yer aldığı irade-i seniyye ile tasdik etmiştir (24 Mayıs 1920).[20]

Bir taraftan İstanbul'da bu gelişmeler yaşanır ve Milli Mücadelenin engellenmesi için çabalar sürerken diğer taraftan Ankara'da yeni bir devletin temelleri atılmaktaydı. Bu çerçevede 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun"la bir hükümetin

[19] *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 1, s. 93, 123-124; *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 26 (1 Mayıs 1336/1920), s. 1.

[20] BOA, İ.DUİT, 175/46.

kurulması kararlaştırılmıştır. 3 Mayıs'ta da bu Vekillikler için seçim yapılmıştır.[21]

Hükümetin kurulmasıyla birlikte İstanbul ve vatanın çok cüzi bir kısmı hariç TBMM'nin yönetimine girmiş ve Ankara'dan idare edilmeye başlamıştır. Bununla birlikte Padişah ve Halife İstanbul'da bulunmakta ve ayrıca Padişahın kurdurmuş olduğu Damat Ferit Paşa Hükümeti görevine devam etmekteydi. İşgal altındaki bir şehirde, baskı altında ve baskıdan da öte İngilizlerin himayesine talip bir Hükümetin vatan ve milletin geleceği için hangi tehlikeli kararlar alacağını kestirmek hiç de kolay değildi. Bunun farkında olan Meclis, İstanbul'un resmen işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra İstanbul Hükümetince imzalanacak antlaşmalar ve alınacak kararları geçersiz saymak için hemen harekete geçmiştir. Bu çerçevede Meclis Başkanlığına önerge veren İstanbul Mebusu Dr. Adnan ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beyler, İstanbul'un işgali sonrasında imzalanan antlaşmaların geçersiz sayılmasını istemişlerdir. Ayrıca Karahisar-ı Sâhib Mebusu Hulusi ve arkadaşlarınca verilen önergede ise; İstanbul Hükümetinin alacağı bütün kararların ve imzalayacağı anlaşmaların hükümsüz sayılmasını istemişlerdir. Bu önergeler Meclisin 17 Mayıs 1920 tarihli toplantısında ele alınmıştır. Adliye Vekili Celâleddin Ârif Bey tekliflerle ilgili Hükümetin bakış açısını anlatmış ve bazı mebuslar da düşüncelerini ifade etmişlerdir. Teklifler üzerindeki görüşmelere 7 Haziran 1920 tarihinde de devam edilmiştir. Görüşmeler sonucunda; İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra Büyük Millet Meclisinin onayı olmaksızın İstanbul'ca imzalanacak bütün anlaşma, sözleşme ve kararlarla verilen imtiyazların geçersiz olduğu kabul ve ilan edilmiştir.[22] Bu kanunun metninde ve görüşmeler sırasında İstanbul Hükümetleri ve özellikle de Damat Ferit Hükümeti'nin milli menfaatlere aykırı karar ve politikaları gündeme getirilirken Padişah ve Halife'den hiç bahsedilmemesi, Hükümetle Padişah ve Halifenin farklı konumlandırıldığı ve halk üzerinde ciddi etkisi olan Padişah ve Halifeye söz söylenilmemesi ince bir siyasetin izlendiğini göstermektedir.

[21] *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 1, s. 214-216, 226-230.

[22] *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 1, s. 379-381; *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 2, s. 147-154.

Meclisin 7 Haziran'da kabul ettiği bu kanunun en önemli uygulamalarından birisi Sevr Antlaşması'yla ilgili olmuştur. Damat Ferit Hükümeti'nin düzmece oluşturduğu Saltanat Şurası'nın da tasvibine dayanarak verdiği karar neticesinde gönderdiği heyet 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'nin bir bakıma tarihe intikal belgesi olan anlaşmayı imzalamıştır. Bunun haber alınması üzerine Meclis Başkanlığına bir önerge veren Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, sulhun imza edilmesinden dolayı İrşad Encümenince millete bir beyanname yayınlanmasını istemiştir. Benzer içerikli bir başka önergeyi veren Biga Mebusu Hamdi Bey ise;

> "....Düşmanların İslâmiyeti dünyadan kaldırmak için yazıp imza ettikleri o sulh paçavrasını, düşmanlardan ziyade isteyerek kabul eden ve Makam-ı Hilafeti oyuncağa çeviren ve Milletimiz namına hiçbir sıfat ve salâhiyeti bulunmayan Damat Ferit ile alçak avanesinin artık tahammülün fevkine çıkan hiyanet ve cinayet ve mel'anetleri cephelere, vilayâta, âlem-i İslâma beyannamelerle ilan olunsun. İnsaniyet ve medeniyet düsturlarını kabul eden her Hükümete, sulh maskesi altında imza edilip cebren tatbike çalışılan o şekâvet-nâmeyi kabul etmediğimizi ve etmeyeceğimizi şiddetli protestolarla bildirelim"

diyerek Sevr'in kabul edilmediğinin bütün dünyaya ilan edilmesini istemiştir. Yapılan konuşmalardan sonra İrşâd Encümeninin bu konuda bir beyanname hazırlaması ve Meclis adına yayınlanması kabul edilmiştir (14 Ağustos 1920). Bir taraftan bu beyanname hazırlanırken Erzurum'da bulunan Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 17 Ağustos'ta Meclis Başkanlığına gönderdiği telgrafla Sevr'i imzalayanlar için Meclisin bir karar almasını istemiştir. Vatansız, vicdansız üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatanla alâkası olmayan birkaç kişi namına barış antlaşması imza ettiklerinin ajanslardan öğrenildiğini belirten Kâzım Karabekir Paşa, antlaşmayı imzalayanlar hakkındaki önerilerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "İstanbul'da teşekkülünü evvelce duyduğumuz Şûrâ-yı Saltanatta Türkiye'nin hayat-ı mevcudiyetini söndüren bu zalim muahedenin imza edilmesine karar ve re'y veren esâmîleri ma'lûm eşhasın ve muahedenameye vaz'-ı imza edenlerin ihânet-i vataniye ile ittihâm olunmasını ve haklarında

> hükm-i gıyâbî verilmesini ve bu vatansızların isimlerinin her yerde la'netle yâd-edilmesinin ilan ve tamim olunmasını arz ve teklif eylerim."

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu önerisi üzerinde tartışma olmaksızın kabul edilerek, Saltanat Şûrası'na katılarak Sevr'in imzalanması için oy verenlerle antlaşmayı imzalayanlar vatan haini olarak ilan edilmişlerdir(19 Ağustos 1920).[23] Sevr'e verilen tepkiler sürecinde de Padişah ve Halife ile Hükümet ayrı tutulmuş ve bütün tepki Hükümete yöneltilmiştir.

Ankara Hükümeti ve Meclisin bu hassas tavrına karşın, 21 Ağustos'ta İtilaf Devletlerinin İstanbul Temsilcilerini kabul eden Padişah Vahideddin'in Damat Ferit Paşa'nın da hazır bulunduğu görüşmelerdeki tavrı dikkat çekicidir. İngiliz Temsilcisiyle görüşmesi sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhinde sözler sarf etmesi ve ona karşı İngilizlerden yardım istemesine dair haberler basında yer almıştır.[24] Hem Sevr'in imzalanması ve hem de bu tür haber ve duyumların halkın kanaatleri üzerinde göreceli de olsa etkili olduğu söylenebilir. İlginç bir uygulamaya girişen Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa; bir üsteğmeni kılık değiştirerek askerlerin arasında istihbarat çalışması yaptırmıştır. Bu üsteğmenin raporunda; Sevr'i imzaladığı için İstanbul Hükümeti'ni kötü bildikleri ve Padişahı vatan haini saydıklarına dair cümleler yer almaktaydı.[25]

Zaman ilerledikçe ve şartlar değiştikçe Mecliste, Padişah ve Halifeye olan tavırda da değişiklikler belirmeye başlamıştır. Meclisin 25 Eylül 1920 tarihli gizli oturumunda "Hilâfet mevzuu ve İstanbul Hükûmeti ile nokta-i nazar üzerinde anlaşmak üzere gelen heyetler hakkında" yapılan görüşmelerde söz alan Karesi Mebusu Basri Bey; Hilafet makamı ile Halife olan Vahideddin'i ayrı değerlendirmek gerektiğini savunmuş ve bu makamda bulunduğu halde Halifeliğin gereklerini yapmayan ve tam tersine Müslümanı Müslümana kırdıran bir adamı meşru Halife olarak tanımadığını ifade etmiştir. Tunalı

---

[23] *Takvim-i Vekâyi'*, No: 3928 (12 Ağustos 1336/1920), s. 1; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. III, s. 199-224; *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 3, s. 227-229, 367; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. 2, s. 135-136.

[24] *Takvim-i Vekâyi'*, No: 3936 (22 Ağustos 1336/1920), s.1; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, TTKYay., Ankara 1995, s. 183; *İleri*, No: 935 (22 Ağustos 1336/1920), s. 1.

[25] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. II, s. 164-165.

Hilmi Bey ise; âdil, âkil ve kâmil bir padişah olması gereken Halifenin Sevr'i imzalayarak kendi kendilerini hal' ettiğini yani saltanattan düşürdüğünü iddia etmiştir. Tartışmalar sırasında Mecliste görüşülmekte olan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu(Anayasa)'na "Hilâfet makamının tahlîsine muvafaakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halîfe-i Müslimîn kavânîn-i esasiye dairesinde vaz'-ı muhterem ve mübeccelini ahzeder (Halifelik makamı baskıdan kurtarıldıktan sonra Padişah ve Halife kanunlar çerçevesinde kutsal konumunu alır)" şeklinde bir madde konulmasına dair önergeler de gündeme gelmiştir. Hamdi Bey gibi bazı mebuslar, Teşkilat-ı Esasiye'ye böyle bir ifade konulmazsa veya Hilâfet ve Saltanat ortadan kaldırılır veyahut etkisizleştirilirse bu durumun milli mücadele aleyhine kullanılacağını söylemişlerdir. Kabul edilecek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Kanun-ı Esâsî'nin tamamen ortadan kaldırılmayacağını, sadece önemli hususları içeren bir anayasa kabul edileceğini anlatan Mustafa Kemal Paşa; Hilâfet ve Saltanat konusunu tartışmayı ve bu konuda karar almanın, mevcut şartlar altında gereksiz olduğu savunmuş ve Vahideddin'i kastederek "*Bugün, bu makamı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır.... Halife ve Padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti iğfal, ifsat etmek için bizzat iştigal eylediği birtakım teşkilât-ı mefsedetkârane vardır*" sözleri ile ilk kez bu kadar sert çıkışta bulunmuştur. Konuşmasının devamında Türk milletinin zihniyetinde Padişah ve Halifeye mutlak bağlılık anlayışının bulunduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa; saltanat ve hilafetin elde tutulması gerektiğini, aksi takdirde İngilizlerin ve diğer düşmanların bu makamları aleyhimize kullanacağını vurgulamış ve kabul edilecek anayasada Halifelik ve Saltanat konusuna yer verilmeyerek konunun muğlak bırakılmasının doğru olacağını savunmuştur. Bunun üzerine Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na madde eklenmesine dair önerge geri çekilmiştir.[26]

TBMM'nin ve Ankara Hükümeti'nin Padişah ve hanedan hakkındaki dikkatli tavrının ortaya konulduğu bir başka olay Hazine-i Hâssa'ya ait Anadolu'daki mülklerin idaresiyle ilgili kabul edilen kanundur. 1 Kasım 1920 tarihinde TBMM'nde kabul edilen "Hazine-i Hassaya Ait Bulunan Emlâk ve Arazi Muâmelât-ı Tasarrufiyesine

[26] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Devre: I, C. 1, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 132-139.

Dair Kanun" ile bu mülklerin idaresi geçici Maliye Hazinesine verilmiştir.[27] Bu kanunla temkinli hareket edildiği anlaşılmaktadır.

Saltanat ve Hilafetin konumu, I. İnönü Zaferi sonrasında toplanacak olan Londra Konferansı'na Türkiye adına kimin, nasıl katılacağı tartışmalarında da gündeme gelmiştir. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf gönderen Sadrazam Tevfik Paşa, TBMM Hükümetini temsilen bazı kişilerin de katılacağı İstanbul Hükümeti Heyeti'nin ülkeyi temsil etmesini önermiştir. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa; yeni kabul edilmiş olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu metnini de eklediği telgrafında, konferansa TBMM Hükümeti Heyeti'nin katılması ve belirli şartlar altında bu heyete İstanbul Hükümeti'nin delegelerinin de yer alması cevabını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa ile yazışmalarını 29 Ocak 1921 tarihinde TBMM gündemine getirmiş ve öncelikli olarak Padişahın bir irade-i seniyye ile TBMM'ni tanıdığını ilan etmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'dan sonra bazı mebuslar da bu konudaki düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bu mebuslardan İsmail Safa Bey; Padişahın bu şartı kabul etmemesi durumunda Meclisin tavrının ne olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Malatya Mebusu Feyzi Bey ve diğer bazı mebuslar, milli hareketin baştan beri esaret altındaki Padişah ve Halifeyi kurtaracağını vaat ettiğini, Tevfik Paşa'nın teklifi ile İstanbul-Ankara ikiliğinin kaldırılabileceğini ifade ederken Trabzon Mebusu Hüsrev Bey ise; milli mücadele aleyhinde fetva yayınlayanların meşruluğunu kaybettiğini, Padişahın şahsı yerine Halifelik makamının önemli olduğunu söylemiştir. Tartışmalar sürerken tekrar kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa; Vahideddin'i çok yakından tanıdığını, Padişahın mütareke sonrasında İngilizler tarafından tuzağa çekildiğini, Anadolu'daki hareket güçlendikçe de İngilizlerin Padişaha olan desteğinin azaldığını, bu durumda Padişahın TBMM'ni tanıma teklifini kabul etmesinin İngilizlerin oyununu bozacağını söyledikten sonra eğer bu teklif reddedilirse Meclisin Padişah ve Halife hakkında karar almasının gerekeceğini belirtmiştir. Meclisin bu konuda alacağı kararın içeride ve dışarıda etkilerinin olacağını ifade eden Mustafa Kemal Paşa; alınacak bu kararın aslında çok basit olduğunu, bu konuyu milletin arzu ettiği anda

[27] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: I, C. 5, s. 271.

halledebileceğini belirtmiş ve karar için zaman ve şartların uygun olmadığını şu sözleriyle dile getirmiştir: "Bu mesele, milletin arzu ettiği dakikada halledebileceği bir meseledir. Hallinde müşkülat olmayabilir. Fakat bugünden mevzubahis edilmesine bendenizce lüzum yoktur." Konuşmalardan sonra Meclis Başkanlığına bir önerge veren Bayazıt Mebusu Dr. Refik Bey; Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa'ya verdiği cevapların ve Meclisteki açıklamaların Meclisin düşünce ve kararı olduğunun ilan edilmesini istemiştir. Bu önerge kabul edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı Meclis tarafından da tasvip edilmiştir.[28]

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Meclisin bu tavrı İngiliz raporlarına da yansımıştır. İstanbul'daki Horace Rumold Londra'ya gönderdiği raporunda; Ankara liderlerinin Türkiye'nin tek hükümeti oldukları iddiasından vazgeçmedikleri, Sünusi'yi halife ilan ederek bir darbe yapabilecekleri belirtildikten sonra Padişahın kendi durumundan endişe ettiği ilave edilmiştir. Aynı durum Padişah'ın 21 Şubat 1921 tarihinde İtilaf Devletleri Komiserleri ile yaptıkları görüşmeye de damga vurmuştur. Bu ve benzeri görüşmelerde Ankara liderlerinin izledikleri politikalardan şikayet edilmekte ve TBMM Hükümeti'nin Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurmaları eleştirilmiştir.[29]

Milli Mücadelenin gidişatı, Padişahın yukarıda da belirtilen tavırları Mecliste Padişah ve Halifeye karşı tutumunu da etkilemiştir. Düşmana karşı kazanılan her başarı bu mücadeleye karşı bir tavır içinde olan Padişaha karşı sesleri yükseltirken bazen de başarısızlıkta İstanbul Hükümeti ve onun arkasındaki Padişah da hücumlardan nasibini almıştır. I. ve II. İnönü zaferlerinin olumlu havası hissedildiği dönemde dışa ve İstanbul'a karşı özgüven tazelenip İstanbul Hükümeti yok sayılmaya çalışılırken Kütahya-Eskişehir Savaşları sürecinde de suçlayıcı ifadeler dile getirilmiştir. Nitekim Batı Anadolu'da Yunan ilerleyişi, işgal bölgesindeki zulümler ve son olarak Bursa'da bayrak, türbe ve camilere yapılan saygısızlıkların üstüne bir de şehrin Yunanlılar tarafından yakılacağı şayiası Mecliste tansiyonu yükseltmiştir. Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey'in duygu yüklü ve feveran dolu konuşması üzerine söz alan bazı mebuslar Hariciye Vekili ve Milli Müdafaa Vekilinden açıklama talep etmiştir.

[28] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 7, s. 500-508.
[29] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. III, s. 398, 458, 541.

Konuşmalar sırasında Yunan zulmü ve buna seyirci kalan batılı devletler eleştirilirken bazen sözler Padişahı da hedef almıştır. Antalya Mebusu Râsih Efendi, Yunan komutanın Osmanlı türbelerine saygısızlık yaptıklarına dair fotoğraflarına karşı ses çıkarmamakla suçladığı Padişah için "*bu millet kürsüsünden duysun, Vahideddin değil, muzırruddin olduğunu duysun*" diyerek doğrudan Padişahın şahsını hedef almış ve bu sözleri mebuslar tarafından "bravo" sesleri ve alkışlarla karşılanmıştır. Ermeni yetimleri ve yoksullar için bağışta bulunan yöneticilerin, Bursa'dan ve diğer yerlerden İstanbul'a göç eden Müslümanları hiç sormadığı için "bunu yaptıran o domuzdur" ifadesini kullanmıştır. Râsih Efendi konuşmasının devamında "zamanı gelince bu millet onun olduğu mevkii, makamı gösterir" diyerek Meclisteki mebuslardan belli bir kesimin sözlerine tercüman olmuştur.[30]

Anadolu'daki başarılar ve halkın TBMM Hükümeti'ne olan desteği İngilizlerin dikkatinden kaçmamakta ve bu durum onların Padişah ve İstanbul Hükümeti hakkındaki tavırlarına yansımaktaydı. Nitekim 10 Aralık 1921 tarihinde İstanbul'daki Yüksek Temsilci Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen raporda; Padişahın hem gücünü ve hem de saygınlığını yitirmiş olduğu, Padişah'ın güvenliğinin güvence altına alındığı, ancak şimdilik tahtından indirilmemesi gerektiği, çünkü ileride işe yarayabileceği vs. hususlar dile getirilmekteydi. Basit bir mantıkla; Sevr imzalandığı için halkın nezdinde prestij kaybeden Padişahın zor durumda kalmasının kendi işlerine yarayabileceği ve dolayısıyla da görevde tutulması meşhur İngiliz politikasının bir tezahürü olarak görmek mümkündür. Aynı politikanın bir devamı niteliğinde İngilizler Veliaht Abdülmecid'le de diyalogu sürdürmekteydiler. Veliahtla görüşen Horace Rumbold, onu güvenilmez bulmakla birlikte dostluk ilişkilerini sürdürmek için zahmete katlanılabileceği belirtilmekteydi. İngilizler Vahideddin'i görevde tutma politikalarını saltanatın kaldırılması arifesine kadar devam ettirmişlerdir. Artık politikaları gereği buna ihtiyaç kalmadığını fark ettiklerinde Yüksek Temsilci Horace Rumbold'un 31 Ekim 1922 tarihli raporunda olduğu gibi

[30] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 11, s. 187-190, 204-222.

Vahideddin'in tahttan feragat etmesi gerektiğini yazmaktan çekinmeyeceklerdir.[31]

İngilizler gibi Padişah Vahideddin de hanedan üyelerini tutumlarını yakından izlemekte ve kontrolü kaybetmemek için tedbir almaktaydı. Abdülmecid Efendi ve bazı şehzadelerin Milli Mücadeleye meyilli olmaları ve iki şehzadeni bu amaçla İnebolu'ya çıkmasının da etkisiyle, 7 Şubat 1922 tarihli irade-i seniyye ile tasdik edilen "Hanedân-ı Âl-i Osman Umuru Hakkında Kararname"nin dokuzuncu maddesinde şehzadelerin Padişahın izni olmaksızın İstanbul'u terk etmemeleri emredilmekte buna uymayanların cezalandırılacağı hükmü yer almaktaydı.[32]

Milli Mücadele döneminde Sadrazam ve Hükümetin diğer bazı üyeleri ile Ankara'nın çeşitli düzeylerde temasları olmakla birlikte doğrudan Padişahla en önemli temaslardan birisi 20 Şubat 1922 tarihinde gerçekleşmiştir. TBMM Hükümeti'nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey temaslarda bulunmak için Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'da bulunduğu sırada Tevfik Paşa'nın girişimi sonucunda Padişah tarafından kabul edilmiştir. Padişah bu görüşmede; milletinin bir ferdi ile görüşmekten duyduğu memnuniyeti dile getirerek onun bakan olmasını dikkate almadığını hissettirdiği gibi Yusuf Kemal Bey'in TBMM'nin Padişah tarafından tanınması yönündeki teklifini cevapsız bırakmıştır.[33]

Padişahın tavrında bir değişiklik olmadığı bu görüşmede bir kez daha anlaşılmış olduğundan Ankara'nın tavrında da bir üst perdeye geçildiği hissettirilmiştir. Daha önceleri Padişah hakkında hiçbir ifade kullanılmazken zamanla gizli oturumlarda veya dar çerçeveli toplantılarda yanlış yapmakta olduğu veya zamanla "ihanet içinde olduğu" dile getirilirken artık görevden düşürülmesi ihtimali seslendirilmeye başlanmıştır. Fransız Temsilcisi Franklin Bouillion ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin elinde esir olan Sultanın tahttan indirilmesinden bahsetmiştir.[34]

---

[31] Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, TTK.Yay., Ankara 1991, s. 217; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993, s. 192, 788.

[32] *Takvim-i Vekâyi*, No: 4386 (9 Şubat 1338/1922), s. 1-3.

[33] *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 409-411.

[34] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 326.

Padişah hakkında Ankara'nın giderek sertleşen tavrının farkında olan İngilizler Padişahın güvenliği için tedbirlerini daha da artırmaya başlamışlardır. Bu çerçevede İngiliz Savaş Bakanlığından General Harrington'a gönderilen talimatta güvenlik tedbirlerinin arttırılması ve Padişah için bir gemi tahsis edilmesi istenilmekteydi. Bir taraftan bunlar olurken Padişahın inadından vazgeçmemesi ve Büyük Taarruz sonrasında kazanılan zafer için Tevfik Paşa bile kutlama telgrafı çekerken Padişah böyle bir teklifi reddetmiş olması da dikkatlerden kaçmayacaktır. Zaferin kazanılması sonrasında TBMM Hükümeti adına İstanbul ve Trakya'nın yönetimini devralmak için İstanbul'a gelen Refet Paşa 29 Ekim 1922'de Padişahla görüşmüş ve Tevfik Paşa Hükümetinin görevden alınmasını istemişse de olumlu cevap alınamamıştır[35].

3. Tevfik Paşa'nın Lozan Konferansı'na Katılıma Dair Telgrafları ve TBMM'nde Yaşanan Tartışmalar

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanması ve bu zaferin Mudanya Ateşkes Antlaşması ile ilk semeresini vermesinden sonra bu başarıyı taçlandıracak kalıcı barış antlaşmasına sıra gelmişti. İtilaf Devletlerinin kendi aralarındaki görüşmeleri ve Mustafa Kemal Paşa ile varılan mutabakat çerçevesinde barış konferansının Lozan'da toplanması konusunda uzlaşma sağlanmıştı. İngilizler konferansa katılacak ülkeleri davet etmeye başlamıştı. Bu aşamada İngilizlerin bir diplomasi manevrası yaparak, Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde muhatap oldukları TBMM Hükümeti'nin yanında İstanbul Hükümeti'ni de konferansa davet etmeye yeltendiği görülmektedir. Aslında Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde ve imzalanan antlaşmada Osmanlı Devleti (İstanbul Hükümeti) yok sayılmış ve TBMM Hükümeti resmi muhatap kabul edilmişti. Mesela; Doğu Trakya'da Yunan ordusu tarafından tahliye edilip İtilaf Devletlerine bırakılacak yerler TBMM ordularına teslim edilecektir.[36] Bu konuda, her ne kadar, konferansta görüşülecek konuların (sınırlar, kapitülasyonlar, dış borçlar, imtiyazlar vs.) Osmanlı Devleti'ni ve onu yöneten İstanbul Hükümeti'ni ilgilendiriyor olması görünüşte makul

[35] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 592, 655, 783.

[36] Âli Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, s. 179-180; İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, ATAM Yay., Ankara 2002, s.240-244.

bir gerekçe olmakla birlikte, İngilizlerin asıl amacı yaklaşık üç yıldır birbiri ile mücadele eden iki hükümetin rekabetinden istifade ederek menfaatlerini elde edebilmekti.

Konferansa davet konusu gündeme geldiğinde İstanbul Hükümeti'nin başında bulunan Sadrazam Tevfik Paşa, 17 Ekim 1922 tarihinde TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti İstanbul Temsilcisi Hamit aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek bazı tekliflerde bulunmuştur. TBMM Reisi ve Başkumandan unvanlarını kullanmayarak "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" hitabıyla telgrafına başlayan Tevfik Paşa; kazanılan zaferle birlikte İstanbul ile Ankara arasındaki ihtilaf ve ikiliği ortadan kalktığını, milli birliğin sağlandığını, İtilaf Devletlerince yapılacak barış görüşmelerine İstanbul ve TBMM Hükümetlerinin de davet edileceğinin bilindiğini ifade etmiştir. Telgrafın devamında, bu konferansta ülkenin menfaatlerinin hakkıyla savunulabilmesi için hazırlık mahiyetinde iki hükümet arasında görüşmeler yapılması ve bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa'nın güvenine sahip ve gizli talimatla görevlendireceği bir kişinin İstanbul'a gönderilmesi teklif edilmekteydi. Tevfik Paşa'nın bu telgrafına yine Hamit Bey aracılığıyla cevap veren Mustafa Kemal Paşa; Türkiye aleyhindeki her türlü girişime karşı önlemlerini alan TBMM Hükümeti'nin barış konferansı için de gerekli hazırlıkları yapmakta olduğunu, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na göre Türk Milletinin tek yetkili temsilcisinin TBMM Hükümeti olduğunu ve bu durumun fiiliyatta ve diplomatik temaslarla bütün dünya tarafından da kabul edildiğini ifade etmiştir. Telgrafın devamında zaferin TBMM ordularınca kazanılmış olduğunu hatırlatan Mustafa Kemal Paşa; bundan dolayı da barış konferansında Türk Milletini temsil yetkisinin sadece TBMM Hükümeti'ne ait olduğunu vurguladıktan sonra TBMM tarafından defalarca "gayr-i meşru ve gayri hukukî" olarak nitelendirilen heyetlerin işleri karıştırmaktan öteye bir işe yaramayacağı ve buna cüret edenlerin mesul olacakları uyarısında bulunmuştur.[37]

Bu arada, İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Yüksek Komiserleri 27 Ekim'de TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti'nin İstanbul

[37] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 279; Kemal Atatürk, *Nutuk,* C. III, s. 1236-1237.

Temsilciliğine ayrı ayrı verdikleri notalarla Ankara Hükümeti'ni Lozan'da düzenlenecek barış konferansına davet etmişlerdir.[38]

Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Ekim'deki cevabi telgrafındaki açık ifade ve uyarıları dikkate almamış gözüken Tevfik Paşa, konferansa davet mektubunu aldıktan sonra, bu kez Mustafa Kemal Paşa'nın şahsı yerine "Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celîlesine" hitabıyla başlayan 29 Ekim 1922 tarihli bir telgrafla Meclis Başkanlığı Makamına başvurarak konferansa birlikte katılma teklifini yinelemiştir. Konferansa İstanbul Hükümeti'nin katılmamasının altı asırlık varlığı ve İslam âleminin tarihi mirasına sahip bir devletin yok sayılması anlamına geleceğini ve TBMM Hükümeti'nin katılmamasının ise bütün dünyanın iştiyakla beklediği barışı engelleyeceğini belirten Tevfik Paşa; iki hükümetin de böyle bir tarihi sorumluluğa katlanamayacağını, zaten İstanbul ve TBMM Hükümetleri arasında gerçek anlamda bir ikiliğin bulunmadığını belirtme gereği duymuştur. Bütün baskı ve ısrarlara rağmen Sevr'i tasdik etmediği gibi imkânlar ölçüsünde Milli Mücadeleye destek veren Hükümetinin işgallerin azaltılması ve zaferin kazanılmasında paylarının olduğunu iddia eden Tevfik Paşa; millet hakimiyetinin güçlenmesi ve barışa ulaşılması için Hükümetlerinin milletten ayrı düşünülemeyeceğini, hatta vatanın işgalden kurtarılması için canlarını feda etmekten çekinmeyeceklerini ifade etmiştir. Telgrafın son kısmında iki hükümet arasındaki ayrılığın devlet ve milletin başına açacağı belalardan ve İslam âlemine vereceği üzüntüden bahseden Tevfik Paşa; dinen farz derecesinde bir zorunluluk olan birliğin sağlanması için görüşmelerde bulunmak üzere TBMM tarafından belirlenecek bir kişinin özel talimatla İstanbul'a gönderilmesini, eğen bu teklif uygun bulunmaz ise İstanbul Hükümeti'ni temsilen Ziya Paşa'nın Ankara'ya gönderilebileceği önerisini dile getirmiştir.[39] Daha önceki telgrafı doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya yazan Tevfik Paşa'nın hangi düşünceden (bir ihtimal TBMM'nin Mustafa Kemal Paşa'dan farklı karar verebileceği ümidi vs.) hareket ettiği tam kestirilememekle birlikte ikinci telgrafı TBMM Başkanlığına göndermesi dikkat çekici bir manevradır.

[38] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 230-231.

[39] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 279-280; Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. III, s. 1238-1239.

Mustafa Kemal Paşa bizzat kendisinin yönettiği Meclisin 30 Ekim 1922 tarihli açık celse toplantısında Tevfik Paşa'nın telgraflarını ve kendisinin cevaplarını Meclis kürsüsünden okutmuştur. Telgrafların okunması sırasında mebusların kürsüden konuşma için tabiri caiz ise yarışa girdiği görülmektedir. Konu üzerinde ilk konuşmayı yapan Antalya Mebusu Râsih Efendi; ikinci telgrafın hitap kısmına dikkat çekerek, barış konferansına daveti içeren İtilaf mümessillerinin hitap tarzıyla aynı olduğunu ve "Türkiye" kelimesi yerine "Ankara Büyük Millet Meclisi" ifadesinin kullanıldığını söylemiştir. Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bulunduğunu ve bu meclisin vatanın hükümranı olduğunu belirten Râsih Efendi; Meclisin sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda bütün İslâm âleminin yegane kurtuluş sığınağı olduğunu, (telgrafta geçen TBMM katılmazsa barışa ulaşılamaz, sorumlusu TBMM olur ifadelerine cevaben) TBMM'nin milletin hukukunu kabul edecek her toplantıya iştirak edeceğini ve bu durumu Tevfik Paşa'ya sormayacağını vurgulamıştır. İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmamasının altı asırlık tarihi bir yönetimin yok sayılmış olacağı ve bundan İslam âleminin üzüntü duyacağı yorumuna karşı çıkan Râsih Efendi; TBMM'nin açıldığı dönemde yayınlanan beyannâmede Hilafetin esarette olduğu ve kurtarılması için mücadele edildiğinin ilan edilmesiyle İslâmın alemdarlığını da üstlendiğini, Teşkilât-ı Esâsiye'nin yanında yürürlükte olan Kanun-ı Esâsî'de yer alan verasetle saltanat ve hilafete geçecek kişinin sorumsuz olduğu anlayışının dine uymadığını savunmuştur. Hakimiyeti eline alabilmek için bu kadar mücadele eden Türk Milletinin artık sorumsuz kişilerin yönetimine katlanamayacağını ifade eden Râsih Efendi; hilafet makamına geçebilecek kişinin dinen belirli şartları taşıması gerektiğini, verasetle başa geçme sisteminde bu şartları taşımayanların da maalesef bu makamlara geldiğini, Hilafet Ordusu kurarak milleti birbirine kırdıran "katil ve hain" bir kişinin bile bu makamlara gelebildiğini anlatmıştır. Padişah ve hükümetinin Kurtuluş Savaşı dönemindeki kararları ile İslam dünyasında da güven kaybettiğini iddia eden Râsih Efendi; bunu gören İslam toplumlarının/devletlerinin temsilcilerini TBMM'ne gönderdiklerini, Meclisin o tarihe kadar yaptığı bütün uyarılara rağmen ihanetinden vazgeçmeyen İstanbul Hükümeti için artık karar alma vaktinin geldiğini, Kur'ân-ı Kerîm'de

geçen "Hak geldi bâtıl zâ'il oldu"* ayeti hükmünce düşmanlara âlet olan bu yönetimin ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır. Tevfik Paşa'nın telgraflarının aslında hiç dikkate bile alınmaması gerektiğini savunan Râsih Efendi; resmen gönderilmiş bu telgrafa cevaben "siz artık görevden çekilin" denilmesi gerektiğini, daha önce birlik ve beraberlik için TBMM'nin bütün tekliflerine yanaşmayan İstanbul Hükümeti'nin her şey bitip zafer kazanıldıktan sonra dile getirdikleri "milli birlik ve bütünlük" teklifinin hiçbir anlamının olmadığını ve düşman politikalarına âlet olanların mahkemelerde ihanet suçundan yargılanması gerektiğini belirtmiştir.[40]

Konuyla ilgili olarak kürsüye gelen ikinci isim Meclisteki II. Grubun lideri Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey olmuştur. Milletin son dönemlerde yaşadığı felaketlerin sebebinin verasetle yönetim sistemi olduğunu iddia eden Hüseyin Avni Bey; milletin uyanıp bir inkılâba yönelerek hakimiyetini eline aldığını, milletin artık kendisini düşünmeyenlerin idaresine tahammül edemeyeceğini ve kendisine TBMM bile ihanet etse milletin bunu kabul etmeyeceğini vurgulamıştır. İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmamasının İslâm'ın temsilcisi olan Hilafetin de yok sayılacağı görüşünün yanlış olduğunu savunan Hüseyin Avni Bey; İslâm hukukuna göre Halife'nin esir olamayacağı, esir olursa Halifeliğin düşeceğini (konuşmanın bu aşamasında bazı mebuslar "o İslâm'ın Halifesi değil, Rahip Fru/Frew'in Halifesi şeklinde müdahalede bulunmuşlardır), İslâm dünyasının Halifelik makamının TBMM'de olduğunu kabul ettiğini ve ümidini buraya bağladığını ifade etmiştir. Halifeliğin hukukunu yerle bir eden Sevr'i imzalayanlar ve karar için toplanan Saltanat Şûrası'nda ayağa kalkanları Müslümanların lanetle anarken ayağa kalkmayan Rıza Paşa'yı hürmetle yâd ettiğini anlatan Hüseyin Avni Bey; TBMM Hükümeti'nin katılmamasının barışı engelleyeceğini söylemenin aslında kendilerinin bir hiç olduklarını itiraf etmek anlamına geldiğini, Tevfik Paşa'nın "Sevr'i Hükümetimiz tasdik etmedi" ifadesi doğru kabul edilse bile Tevfik Paşa'nın kendisinin Sevr'i onaylayan Hükümet kararında imzası bulunduğunu anlatmıştır. Tevfik Paşa'nın "zaferin kazanılmasında imkânlar

* *Kur'ân-ı Kerîm*, İsrâ Suresi, Ayet: 81.
[40] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 280-283.

ölçüsünde hizmet ettik" ifadesinin gerçeği yansıtmadığını, çünkü Türk Milletinin kutsal davası için değil İstanbul'dan dünyadan bile fedakârlığın binde birini görmediğini anlatan Hüseyin Avni Bey, Tevfik Paşa'nın "hâkimiyet-i milliye-yi tahkîm" ifadesinin samimi olmadığını şu sözlerle nitelendirmiştir: "*Saltanata alışmış imparatorlar, haşmetpenâhlar Hâkimiyet-i Milliye'den canavar gibi korkarlar.... Biz bundan sonra her kim olursa olsun buna kanmayız, Hâkimiyet-i Milliyenin evsafı vardır, şerâiti vardır. Ona dâhil olurlar, Hâkimiyet-i Milliyeyi bunlar tanır. Bunun hilâfında olanlara karşı, millete musallat olmuş bela diye daima onunla mücadele ederim.*" İki hükümetin uzlaşamamasının devlet ve milletin başına belalar açacağı görüşünün anlamsız olduğunu, çünkü TBMM adına İstanbul'a giren Re'fet Paşa'ya halkın gösterdiği tezahürattan da anlaşılacağı üzere İstanbul halkının oradaki Hükümeti değil TBMM Hükümeti'ni tanıdığının anlaşılabileceğini söyleyen Hüseyin Avni Bey; "Hilafet makamını savunma ve İslâm dünyasını incitmeme" gayretiyle yüce makama bir patriklik süsü verilmesinin ülke içine fesat sokmaya neden olabileceğini, hâlbuki her şeyi kendinde toplayan TBMM'nin Halifeliğin de muhafızı olduğunu vurgulamıştır. Hilâfet perdesi altında saltanat cinayetlerine kapı açmanın memlekete zarar vereceğini iddia eden Hüseyin Avni Bey; Hilâfetin muhafızı olan TBMM'nin kitap ve sünnet çerçevesinde bu hakkı ehline vereceğini, hükümetler arası görüşme için TBMM adına İstanbul'a temsilci gönderilmesini isteyen Tevfik Paşa'nın TBMM'nin gücünü hâlâ anlayamadığının bir göstergesi olduğunu anlatmıştır. Varlığı bile anlamsız olan Hükümetin Sadrazamının yazdığı telgrafa cevap vermeye gerek olmadığını savunan Hüseyin Avni Bey; Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu ile güçlü bir devletin kurulduğunu, millet hakimiyeti çerçevesinde çıkaracağı kanunlarla bu devletin devam edeceğini, (konuşmanın aşamasında Çorum Mebusu Haşim Bey'in "hutbelerde Padişahın adı okunmamasına dair sözleri üzerine) hutbede kimin adının okunacağına zamanı geldiğinde TBMM'nin karar vermesi gerektiğini söylemiştir.[41]

Nâfı'a Vekili ve Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey, mütarekeden sonra yaşananların Türk Milletine "hükümdarlarla değil, kendi hakk-ı

[41] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 283-287.

hayatı ile kan bedeline aldığı hukukla yaşayacağı" gerçeğini öğrettiğini belirterek başladığı konuşmasında; milletin canı, malı ve kanıyla elde ettiği zaferin sonucunda barış anlaşması imzalama hakkının ise sadece milletin gerçek temsilcisi olan TBMM Hükümetine ait olduğunu vurgulamıştır. Sevr'i imzalayan bir hükümetin aslında kendi kendisini tarihe gömmüş olduğunu ve düzenlenecek barış konferansına katılma hakkı kaybetmiş olduğunu belirten Fevzi Bey, Hilafetin İslâm dünyasındaki durumunu şu sözlerle ifade etmiştir:

> "Makam-ı Hilâfet taht-ı esarettedir. Ve esarette olduğu için onu ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi muhafaza edebilir. Bütün âlem-i İslâmın nokta-ı nazarı da hep Büyük Millet Meclisine gelen telgraflarla müeyyettir. Yoksa, o hak şahsiyette değil, Meclisin mâneviyetindedir. Bugün millet artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı Saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin Saltanatını tanıyor."

Türk Milletinin refah devrinin TBMM'nin açılmasından sonra başladığını savunan Fevzi Bey; dolayısıyla da milletin artık saltanat sevdasında olanların peşinden gitmeyeceğini, bazı din alimlerinin mütareke döneminde esaret altındaki Halife adına hutbe okunarak kılınan Cuma namazlarının gayr-i meşru olduğu kanaatini taşıdıklarını ifade etmiştir[42].

Tevfik Paşa'nın Meclise yazdığı telgrafa şaşırmadığını söyleyerek konuşmasına başlayan Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, Vahideddin hakkında şu ağır ifadeleri kullanmıştır:

> "İstanbul'da bulanan ve ismine Halife denilen (kahrolsun sadaları) o herifle kim temas ederse mutlaka insanlıktan tecerrüd eder (çıkar). İşte Tevfik Paşa da arkadaşlarıyla beraber bu adamın, daima sohbetinde bulunan bir vücut olması itibariyle hissiyât-ı âliye ve insâniyeden tecerrüd etmiştir..... Çünkü kendisinde eğer zerre kadar hiss-i milleyet ve bir hiss-i insâniyet bulunmuş olsaydı bu telgrafı yazamazdı."

Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'nda söz hakkını TBMM adına konferansa katılan Bekir Sami Bey'e vermiş olmasının onun diğer yanlışlarını ortadan kaldıramayacağını iddia eden Yahya Galip Bey; bu jestin, hasta birisinin "ölmeden önce hakkı yerine teslim

[42] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 287-288.

edeyim" demesinden farklı olmadığını, İslâm dünyasının nokta-ı nazarının dine ihanet eden Halife namında birisine değil TBMM'ne yöneldiğini ve İstanbul Hükümeti'nin milletle bir bağının olmadığını tam tersine Lloyd George'un zabıta memuru mesabesinde olduğunu ifade etmiştir. Telgraflara verilecek en iyi cevabın bütün dünyaya "Halife olarak bir adam yoktur. İstanbul'da Halife denilen adam, din-i İslâm ile alâkadar değildir..... olsa olsa daima nasihat aldığı Papaz Frew'un halifesidir" diye ilan edilmesi olduğunu savunan Fevzi Bey; bir an önce Halife'nin görevden alındığına dair kararın açıklanmasını istemiştir. Milletin başına belaları açanları "o herif ve etrafını alan reziller" diye nitelendiren Fevzi Bey; bütün idareyi eline alan Meclisin Halifeliği de üstlendiğini şu sözlerle dile getirmiştir: "*Büyük Millet Meclisi her işe vâzı'ul-yeddir (el koymuştur), hilâfet de onundur, her idare de onundur, milletin vekili de onlardır..... Bundan sonra millet umurunu ne padişaha ve ne de bu gibi insanlara verir ve ne de anasının babasının yapmadığı şeyi milleti hakkında yapan bir veled-i gayr-i meşru'a verir (bravo sadaları, alkışlar)*".[43]

Konuşmasının başında istihzalı bir şekilde "Yıldız'da mukîm Vahîmeddin Efendi" ifadesini kullanan Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey; Mudanya görüşmelerine davet edilmeyen İstanbul Hükümeti'nin Lozan'a da davet edilmemesi gerektiğini, "vahdet evvelce vacip idi, şimdi farz oldu" ifadesinin yanlış olduğunu, vahdetin asıl mücadelenin başında farz olduğunu, yayınladıkları fetvalarla mukaddesatı için kelle koltukta savaşan milleti asi ilan edenlerle birliğin mümkün olmadığını anlatmıştır. Lozan'a davet meselesi vesilesiyle Tevfik Paşa veya hükümeti hakkında değil Saltanat hakkında kararın alınması gerektiğini savunan Mazhar Müfid Bey, Teşkilat-ı Esâsiye ile hâkimiyetini eline alan Milletin bu hakimiyetini İstanbul'a ispat etmek zamanının geldiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

> "Burada milletin hakk-ı hâkimiyeti için, dini mukaddesatı için döktüğü kanın henüz buharı, harareti geçmemiştir. Milletin hakk-ı hakimiyeti için dökülen kanlar meydanda iken bunlar kalksınlar da, bu efendiler bilâ-kayd-ü şart hâkimiyet hakkına iştirake yeltensinler, geç kalmışlardır bu efendiler. Hiç hakları yoktur. Artık Vahîmeddin Efendinin hiç yeri yoktur. Efendiler

[43] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 288-289.

> karışamaz milletin hâkimiyetine. O hakk-ı hâkimiyet, işte kanını onun için döken Muhterem Ulu Milletimindir. Başka kimsenin olamaz".

Tevfik Rüştü Bey (Menteşe)'in "iş yalnız Vahideddin'de değil, o tarz-ı idaredir" sözü üzerine, İstanbul'da kurtarılacakların şehir, halk ve Hilafet makamı olduğunu belirten Mazhar Müfid Bey, telgrafa verilecek cevabın "Bâb-ı Âli Sadrazamı. Telgrafı gördüm. Kahkahalarla güldüm. Mühr-i müeyyedimi basarım, seni mahkeme kapısında asarım" olması gerektiğini ifade etmiştir.[44]

Cephe görevi dolayısıyla daha önceleri Meclis toplantılarına çok fazla katılamayan Kâzım Karabekir Paşa da söz alarak; İstiklâl Harbi sırasında düşmana yardım ederek milletimize karşı her fenalığı yapmaktan çekinmeyen bir güruhun bugün de şanlı barışımızı bozmaya yeltendiklerini, kötü ruh gibi her yerde karşımıza çıkan Şehinşah Vekilleri Heyeti mücadelenin başında fetvalar ve beyannameler yayınlamasaydı, zaferin iki sene evvel kazanılabileceğini ifade etmiştir. İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılımının mutlaka engellenmesi gerektiğini söyleyen Kâzım Karabekir Paşa; milli mücadele aleyhinde faaliyetleri için İstanbul Hükümetlerinde görev alanların İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmasını istedikten sonra İstanbul Hükümetini yok saymanın İslâm dünyasında olumsuz etkisinin olmayacağını çünkü İslam dünyasının zaten TBMM Hükümetini meşru kabul ettiğini vurgulamıştır.[45]

Tevfik Paşa'nın telgraflarını bütün dünyaya ve özellikle de Müslüman topluluklarına duyurulacak birer ihanet vesikası olarak nitelendiren Muş Mebusu İlyas Sami Efendi; tahta çıktığında Padişaha biat ettiği için pişmanlık duyduğunu, bununla birlikte bazı mebusların hakâret-âmiz sözlerine gerek olmadığını belirttikten sonra vatan toprakları işgal edilip Müslümanlara zulüm edilirken kayıtsız kalarak "saltanat-ı hayvan-kârîsinde devam edip" diyerek kendisi de ağır ifadeler kullanmıştır. Saltanatı, hükümeti ve kararları ile meşru olmayan Halife ve Padişah için karar verme zamanının geldiğini vurgulayan İlyas Sami Efendi, hakkında idam cezası verdiği kişilerle aynı heyet içinde konferansa birlikte katılalım demeyi "alçaklık"

[44] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 289-291.
[45] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 291-292.

olarak tanımladıktan sonra "le'îm: aşağılık" olarak nitelendirdiği isim, unvan ve sistemin ortadan kaldırılmasını istemiştir.[46]

Türk Milletinin yegane temsilcisi olduğunu açılışında alınan karar ve 18 Temmuz 1920 tarihinde edilen yeminle Misâk-ı Millî sınırları içinde tek hâkim güç olduğunu ilan ettiğini söyleyerek konuşmasına başlayan Mersin Mebusu Salâhattin Bey; Meclisin, bu kararlarında esaretten kurtarıldıktan sonra Padişah ve Halife hakkında karar alacağını belirttiğini ve dolayısıyla da bunun zamanının geldiğini ifade etmiştir. Tevfik Paşa'nın başvurusunun resmi hiçbir kıymeti olmadığını belirten Salâhattin Bey, bir temenniden ibaret sayılabilecek telgrafın hiç yazılmamış farz edilmesini ve işgal altındaki bütün topraklar kurtarıldıktan sonra Meclisin hâkimiyet-i milliye ilkesi çerçevesinde Halife ve Saltanat hakkında gereğini yapmasını önermiştir. Telgrafları "temenni" olarak nitelendiren Salâhattin Bey'e karşı çıkan Kırşehir Mebusu Müfid Efendi; konferansa beraber katılalım diyen birisine daha net bir cevabın verilmesi ve milli mücadeleyi isyan olarak nitelendirip yayınladıkları fetvalarla milletin içine fitne saçanların konferansa birlikte gidelim demekle aynı fitneyi devam ettirmek istemelerinin önüne geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Meclisin açıldığı dönemlerde "esarette olan Halifeyi" kurtarmayı gaye edindiğini ancak sonraki süreçte yayınladıkları fetva ve aldıkları kararla milletin menfaatlerine zarar verecek kadar özgür olduğunun görüldüğünü anlatan Müfid Efendi; bu kişilerin vatana ihanetle yargılanması gerektiğini, Teşkilât-ı Esâsiye'deki "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" maddesinin zaten saltanatın reddi için çıkarıldığını ve yönetim şeklinin de zamanı geldiğinde milletin karar vereceğini belirtmiştir.[47]

Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümetleri arasındaki ilişkileri, Meclis-i Mebusan'ın toplanması ve İstanbul'un işgali sürecinde yaşananları özetleyerek konuşmasına başlayan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey; milletin istiklâlini korumak için mücadele ettiği dönemde İstanbul Hükümetlerinin bu mücadeleyi engellemek için gayret gösterdiğini, gönderilen bu telgrafla aynı yanlışa devam ettiğini ve milletin arasına fitne soktuğunu ifade etmiştir. İslâm dünyasının da Türkiye'de meşru yönetim olarak TBMM Hükümetini tanıdığını

[46] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 293-294.
[47] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 294-297.

örnekleriyle anlatan Rauf Bey; Türk Milletinin ve İslam topluluklarının artık kandırılamayacağını ve Türk Milletinin artık istiklâlini kimseye vermeyeceğini bütün dünyaya ispat ettiğini vurgulamıştır. Milli mücadelenin başında Türkiye'ni iki düşmanı olduğunu belirterek konuşmasına başlayan Ali Fuad Paşa; bu düşmanların dışarıdan İtilaf Devletleri ve içeriden İstanbul'daki Padişah, Saray ve Bâb-ı Âlî olduğunu söyleyince İstanbul Mebusu Neşet Bey "Hepsinin Allah belasını versin" diyerek tepkisini dile getirmiştir. Bütün zorluklara rağmen zaferin kazanılmış olmasına rağmen İstanbul'un entrikalarının bitmediğini söyleyen Ali Fuad Paşa, saltanat ve İstanbul Hükümeti hakkında barış konferansı toplanmadan bir karar alınması gerektiğini vurgulamıştır.[48]

Barış konferansına birlikte gidelim demenin üç senedir milletin kaderini eline alan ve zafere ulaşan TBMM'ni tanımamak anlamına geldiğini belirten Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey; kendisine rağmen kazanılan zafere ortak olmanın kabul edilemeyeceğini ve hele Sevr'i imzalayarak milleti esarete mahkum edenlerin asla barış masasında yer almaması gerektiğini vurgulamıştır. Türk Milletinin düşmana karşı zafer kazanmakla aynı zamanda Sevr'i ve Sevr'i imzalayan İstanbul Hükümetini de yıktığın ifade eden Ali Fethi Bey; milletin başına felaketler açan saltanat sisteminin artık ortadan kalkması gerektiğini, milletin uyanarak hâkimiyetini eline aldığını ve milletin hissiyatına tercüman ve temsilci olan TBMM'nin bütün dünyaya İstanbul Hükümeti'nin hukuken yıkıldığını ilan etmesinin zamanının geldiğini anlatmıştır.[49]

Hazreti Peygamberin vefatı sonrasında kimin Halife olacağı tartışılırken bir halife Ensar'dan bir halife Muhacirin'den olsun önerisini Hz. Ebubekir'in "bir mülkte iki imam olamaz, birini katledin" şeklindeki hadîse dayanarak reddettiğini ve diğer halifelerin seçimini anlatan Erzurum Mebusu Nusrat Efendi; yine "Hilâfet-i kâmile otuz senedir" hadîsi hükmünce sahîh ve kâmil halifeliğin, saltanata ve siyasete veya mezhep kavgalarına âlet olan bir makama dönüştüğünü bu şekildeki Halifeliğin Müslümanlara zarar verdiğini izah etmiştir. Saltanata dönüşen Hilafet sistemine Halifeliğin şartlarını taşımayan kişilerin bile bu makama geldiğini tarihi örnekleriyle

[48] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 298-299.
[49] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 299-300.

bahseden Nusrat Efendi; Halifeliğin hak ettiği kutsal konumuna erişmesi için Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nce oluşturulacak ilmî bir heyetin toplanmasını ve alınacak kararın bütün İslâm dünyasına ilan edilmesini önermiştir.[50]

Tevfik Paşa'nın telgrafının milletin mukadderatını elinde tutan TBMM için aslında hiçbir kıymetinin olmadığını ancak barış konferansını ilgilendirdiği için Meclisin gündemini meşgul ettiğini vurgulayan Hariciye Vekili İsmet Paşa, İtilaf Devletlerine başvuran ve çeşitli vaatlerde bulunan İstanbul Hükümetinin konferansa davet edilmesinin barışa ulaşılmasının önünde engel olduğu söylemiştir. Türk Milleti'nin tek yetkili temsilcisi olan TBMM Hükümeti dışında bir heyetin konferansa davet edilmesinin Mudanya Mütârekesi şartlarına da uygun olmadığını belirten İsmet Paşa; bu hususun İtilaf Devletlerine bildirilmesine rağmen İstanbul Hükümetini de konferansa çağırmalarının bir diplomatik oyun olduğunu ve bu oyunun bozulması gerektiğini ifade etmiştir.[51]

Meclis toplantısını idare eden Mustafa Kemal Paşa, konu üzerinde görüşlerini açıklamak için söz alan mebusların bulunduğunu ancak görüşmelerin yeterli olduğuna dair önergelerin verildiğini söylemiştir. Lâzistan Mebusu Osman Bey, Bayezid Mebusu Dr. Refik Bey ile Erzurum Mebusu Hüseyin Avni ve (tamamına yakını onun lideri olduğu İkinci Gruba mensup) arkadaşlarının verdiği önergelerin ortak noktası, telgrafların reddi ve Meclis gündemine geçilmesi yönündeydi. Mustafa Kemal Paşa bu önergeleri oylamaya sunmuş görüşmelerin yeterli olduğu kabul edilmiştir. Bunun yanında Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey, "Vahideddin ve Tevfik Paşa Hükümeti üyelerinin İslâm dünyasında besmele ile taşlanmasını" önerirken İstanbul Mebusu Neşet Bey, İstanbul Hükümeti üyelerine verilecek cezanın Mecliste kararlaştırılması bu kişilerin kurulacak bir İstiklâl Mahkemesinde yargılanmasını istemiştir. Ertuğrul Mebusu Necib Bey ve Antalya Mebusu Râsih Efendi, Tevfik Paşa'nın sert bir şekilde uyarılmasını teklif ederken Adana Mebusu Zekâi Bey ile Burdur Mebusu İsail Subhi Beyler, İstanbul Hükümeti'nin vatana ihanet suçundan yargılanmasını önermiştir. Ayrıca Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey Sevr muahedesini imzaladığı andan itibaren

[50] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 300-303.
[51] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 303-304.

Padişahlık ve Halifelikten kendi kendini hal' etmiş bulunan taçlı hainin Şer'iye Encümenince yargılanıp kararın Meclise sunulmasını istemiştir[52].

4. Dr. Rıza Nur ve Arkadaşlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun Yerine Türkiye Hükümeti'nin Kurulduğuna Dair Takririn TBMM'nde Görüşülmesi

Tevfik Paşa'nın telgraflarının Mecliste okunması ve yapılan konuşmalar aslında çok önemli bir kararın vaktinin geldiği izlenimini veriyordu. Saltanat konusunda bir karar alınması için Tevfik Paşa'nın telgrafları bir bakıma fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa; Rauf Ali Fethi ve Dr. Adnan Beylerle Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalarla görüşmüş ve Dr. Rıza Nur'dan bir takrir hazırlaması istenilmiştir.[53] Diğer önergeler sadece kürsüden okunup üzerinde işlem yapılmazken Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve içlerinde Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Dr. Adnan, Hüseyin Rauf (Orbay) Beylerin de bulunduğu 78 mebusun verdiği "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Munkariz ve Yeni Türkiye Hükümeti'nin Onun Vârisi Bulunduğuna ve Makam-ı Hilâfetin Esaretten Kurtarılacağına Dair Takriri*" Meclis gündemine alınmış ve görüşülmeye başlanmıştır. Birkaç asırdır Saray ve Bâb-ı Âlî'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet ve milletin büyük felaketlere sürüklenerek yıkıldığı Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve sahibi olan Türk Milletinin Anadolu'da mücadeleye başladığı belirtilen takrirde; hem düşmanlara ve hem de onlarla işbirliği yapan Saray ve Bâb-ı Âlî'ye karşı yürüttüğü mücadeleyi bütün zorluklara rağmen kazandığı, Saray ve Bâb-ı Âlî'nin hıyanetini gören Türk Milletinin Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun birinci maddesi ile hâkimiyetini Padişahtan aldığını ve yine aynı kanunun yedinci maddesi ile de savaş ve barışa karar verme yetkisini Meclise verildiği belirtilmekteydi. O zamandan beri Osmanlı İmparatorluğun yıkılıp yerine TBMM Hükümetinin geçtiği vurgulanan takrirde, İstanbul Hükümetinin millet desteğinden

[52] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 304-307.

[53] Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s. 463-465; Kâzım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, C. 2, (Yay.Haz: Yücel Demirel), YKY, İstanbul 2017, s. 823-824; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım*, C.2, Emre Yay., İstanbul 1993, s. 106-112; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay.Haz: Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul 1980, s. 327-330.

yoksun bir gölgeden ibaret olduğu, şahsi yönetim yerine halk hükümetinin kurulduğu belirtildikten sonra şu kararların alınması önerilmekteydi:

1) Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle birlikte çökmüştür,

2) Türkiye Devleti adıyla genç, dinç, millî halk hükümeti esasları üzerine Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulmuştur,

3) Yeni Türkiye Hükümeti, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulmuş olup onun milli sınırları içerisinde tek varisidir,

4) Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile yönetme yetkisi millete verildiğinden İstanbul'daki Padişahlık tarihe intikal etmiştir,

5) İstanbul'da meşru bir hükümet bulunmamaktadır, İstanbul ve çevresi de TBMM Hükümeti'ne aittir. Oraların yönetimi de TBMM memurlarına teslim edilmelidir.

6) Türkiye Hükümeti, meşru hakkı olan Halifeliği yabancıların esaretinden kurtaracaktır.[54]

Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarını yukarıda özetlenen takriri okunduktan sonra Meclis Başkanlığına bir önerge veren Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, kanun teklifi niteliğinde olan takririn Meclis Dâhili Nizamnamesi (İçtüzük) gereğince Lâyiha Encümenine gönderilmesini istemiştir. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa verilen takrirleri içeriklerine göre tasnif ederek oylamaya sunmuştur. Telgraflara yazılı cevap verilmesine dair takrirler reddedilmiş, yani cevap verilmemesi kararlaştırılmıştır. Padişah ve İstanbul Hükümeti mensupları haklarında Hıyanet-i Vataniye Kanununa göre işlem yapılması yani yargılanmasına dair takrir kabul edilmiş, ancak hangi işlemin yapılacağı sonraya bırakılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, daha önceki süreçte birçok konuda karşı karşıya geldiği Hüseyin Avni Bey'in önergesini dikkate alarak Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarını verdikleri takriri Lâyiha Encümeni'ne göndermiştir. Bunun üzerine söz alan Hüseyin Avni Bey, Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının takrirlerinin önemli olduğunu ve kendisinin de desteklediğini belirttikten sonra takririn ifadelerindeki muğlaklığın giderilmesi ve Kanunu Esasi hükümleri dikkate alınarak eksiklerinin tamamlanması gerektiğini ifade etmiştir. Ona cevap vermek üzere kürsüye gelen Dr. Rıza Nur; tekliflerinin Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na uygun olduğunu

[54] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 307-308.

ve herhangi bir ekleme yapmadığını, yani hakimiyetin millete geçmiş olması nedeniyle Padişahlığın ortadan kalktığının tekrar ifade edildiğini vurgulamıştır. Selçuklu saltanatının yıkılıp Osmanlı saltanatının kurulduğunu ve şimdi onun da yıkılmasıyla Millet hâkimiyetine dayanan Türkiye Devleti'nin kurulduğunu anlatan Dr. Rıza Nur, takrirlerinin isim okunarak oylamaya sunulmasını ve böylece mebuslardan kimin hangi yönde oy kullandığının bilinmesini istemiştir.[55]

Bazı mebusların usule dair itirazlarına karşın Mustafa Kemal Paşa, Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının takririni isim okuyarak oylamaya sunmuştur. İsmi okunan mebuslar takririn kabulü için beyaz, reddi için kırmızı oy kullanmaya başlamışlardır. Karahisar-ı Sâhib Mebusu İsmail Şükrü Efendi oylaya itiraz ederek "cebren oy olmaz" deyince Mustafa Kemal Paşa, kimseye zorla oy kullandırılmadığını, isteyenlerin oylamaya katılmayabileceği cevabını vermiştir. Ancak bu aşamada Meclis Başkanlığına verilen bir önerge ile oylamaya katılmayanlara maaştan kesme cezası verilmesi istenilmiş ve yapılan oylamada bu kabul edilmiştir. Bunun üzerine Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, mebusların oy verme özgürlüğüne müdahale edildiği şeklinde itiraz etmiştir. Bu itirazı reddeden Mustafa Kemal Paşa ise, mebusların kabul/ret oy kullanılabileceği gibi oy pusulasını kenara koyarak çekimser kalabileceğini söylemiştir. Oy verme işlemi tamamlandıktan sonra sonucu açıklayan Mustafa Kemal Paşa; 132 kabul, 2 ret ve 2 çekimser oy kullanıldığını, Nisâb-ı Müzakere (toplantı yeter sayısı) gereğince yeterli çoğunluk sağlanamadığı için yeniden oylama yapılacağını ifade etmiştir[56]. Yapılan oylamada Nisab-ı Müzakere Kanununa göre toplantı yeter sayısı olan 161'e ulaşılamadığı için teklif yasalaşamamıştır[57].

---

[55] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 308-310.

[56] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 310-312.

[57] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 19, s. 535-538. Oylamaya 144 milletvekili katılmıştır ki bu karar yeter sayısından az olduğu için teklif kabul edilmemiş sayılarak bir sonraki toplantıda tekrar oylanması kararlaştırılmıştır. Çünkü TBMM tarafından 5 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen "Nisab-ı Müzâkere Kanunu"nun 5 maddesinde; TBMM'ne her seçim çevresinden 5 mebus seçildiği esas alınmış ve toplam mebus sayısının yarıdan bir fazlası "nisab-ı müzakere: toplantı yeter sayısı" olarak kararlaştırılmıştır. Buna göre; 64 seçim çevresinden beşer mebus seçildiği kabul edildiği için TBMM üye tamsayısı 320 (Meclis-i Mebusan'a seçilip de TBMM'ye katılanlar ve İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürgün edilenler bu hesabın

Her ne kadar hukuki açıdan süreç tamamlanmamış, yani toplantı yeter sayısı sağlanmamış olsa bile kabul oylarının çok olması nedeniyle "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Munkariz ve Yeni Türkiye Hükümeti'nin Onun Vârisi Bulunduğuna ve Makam-ı Hilâfetin Esaretten Kurtarılacağına Dair Takrir*"in resmiyet kazandığı anlaşılmaktadır. Çünkü TBMM'nin kararlar listesinde 30 Ekim 1922 tarih ve 307 numara ile bu kararın resmiyeti benimsenmiş ve Zabıt Ceridesinin 311 sayfası kaynak gösterilmiştir.[58] Bu karar aslında Saltanatın kaldırılmasının birinci aşaması olmuş ve 1/2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuk-ı Hakimiyet ve Hükümrâninin mümessil-i hakikisi olduğuna dair*" karar ile bu durum pekiştirilmiş ve aynı zamanda Hilâfet makamının durumu netliğe kavuşturulmuştur.[59]

1 Kasım 1922 tarihinde bu takririn yeniden oylamaya sunulması gerekirken Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarınca önceki takririn 6. maddesi ile ilgili değişiklik önergesi verilmiştir. Bir önceki toplantıda Hüseyin Avni Bey'in uyarısının bu değişiklik önergesinde etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü Saltanat kaldırıldıktan sonra Hilafetin nasıl yürütüleceğine dair soru işaretleri ve bir muğlaklık bulunmaktaydı. Bu süreçte hem I. Müdafaa-ı Hukuk Grubu kendi içinde değerlendirme yapmış ve bu arada 31 Ekim'de Rauf Bey ile Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşalardan oluşan bir heyet II. Müdafaa-ı Hukuk Grub

---

dışında tutulmuştur) olmakta ve bu rakamın yarıdan bir fazlası 161 etmektedir. Bu durumda, kanunun kabulü için öncelikle en az 161 mebus toplantıya katılacak ve katılanların yarıdan bir fazlası kabul oyu vermesi gerekmektedir. Nisab-ı Müzakere Kanununun kabulünden sonraki ilk toplantısını (6 Eylül 1920) yöneten Meclis Başkanvekili Hasan Fehmi Bey, Refet Bey'in Dahiliye Vekili seçine dair oylamada nisab-ı müzakerenin 161 olduğunu belirtmiştir. *TBMM ZC,* Devre: I, C. 3, s. 608-610, 618, 648; *Düstur*, Üçüncü Tertip. I, s. 42; *TBMM ZC,* Devre: I, C. 19, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s. 526; Şeref İba, *Anayasa ve Parlamento Üzerine İncelemeler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010, s. 493-495; Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 70-72.

58 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/ karartbmmc00100307.pdf

59 https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001 /karartbmmc00100308.pdf

yöneticileriyle bir görüşme yapmışlardır.[60] Netice konunun açıklığa kavuşturulması kanaatine varılmış ve konu Müdafaa-ı Hukuk Grubu toplantısında da ele alınmıştır. Grupta yapılan görüşmelerden sonra durumun ek bir takrir ile açıklığa kavuşturulması benimsenmiştir. Rıza Nur ve arkadaşları tarafından verilen ek takrirdeki 6. maddenin yeni haline göre; Hilafet Türklere, Osmanlı Hanedanına ait olup Türkiye Devleti Halifeliğin istinatgahıdır, Halife TBMM tarafından Osmanlı Hanedanından ekber ve erşed usulüne göre seçilecektir, TBMM Hükümeti meşru hakkı olan Halifelik Makamını yabancıların esaretinden kurtaracaktır. Bir başka değişiklik önergesi de Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve arkadaşlarınca verilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre Türk Milletinin tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'nde toplanmış olan hâkimiyet hakkının hiç kimse ile paylaşılamayacağının vurgulandığı değişiklik önergesinde; milli sınırlar içerisinde TBMM Hükümeti'nden başka bir hükümetin tanınmadığı, İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihi itibariyle saltanata dayalı İstanbul Hükümeti'nin tarihe karışmış olduğu belirtildikten sonra Türkiye Devleti ve Osmanlı Hanedanına ait olan Halifeliğin TBMM tarafından ekber ve erşed usulüne göre seçilmesi önerilmekteydi.[61]

İki değişiklik önergesi okunduktan sonra kürsüye gelerek uzun bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa; Halifeliğin tarihi sürecini, hilafetin saltanatla birleşmesini ve böylece bu makama dini açıdan uygun olmayan kişilerin bile geçebildiğini anlatmıştır. Son Padişah Vahideddin'in Sevr'in imzalanması için Saltanat Şurasında ayağa kalkarak milletin idam fermanını kabul etmiş olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, Vahideddin'in bu hareketi ile sadece kendisini değil aynı zamanda temsil ettiği saltanat-ı şahsiyeye dayalı yönetim şeklinin de çöküşüne neden olduğunu ifade etmiştir. Bu ihanete razı olmayan Türk Milletinin mücadeleye atılarak zafere ulaştığını belirten Mustafa Kemal Paşa; hâkimiyetini eline alan Türk Milletinin TBMM'ni toplayıp Hükümetini kurduğunu, bu hükümet dışında

[60] Kâzım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, C. 2, s. 824; Ahmet Demirel, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 286.

[61] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 316-317; *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 649 (1 Teşrinisani 1338/Kasım 1922), s. 1.

milleti temsil edecek bir saltanat ve hükümet bulunmadığını ilan ettiğini izah etmiştir. Konuşmasının son kısmında saltanat kaldırılınca Hilafetin ne olacağına dair sorulara cevap veren Mustafa Kemal Paşa; Halifelik ve Saltanatın ayrı hanedanlar tarafından temsilinin tarihte örneklerinin bulunduğunu, Abbasi Devleti yıkıldıktan sonra Halifelik bu ailede kalmakla birlikte siyasi idarenin başka hanedanlar tarafından yürütüldüğünü anlatmıştır. Meclise sunulmuş olan üç takririn incelenerek Türk Milletinin arzularına uygun bir kararın bir an önce alınmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa konuşmasını şiddetli alkışlar arasında tamamlamıştır.[62]

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından sonra toplantıyı yöneten Meclis Başkanvekili Musâ Kâzım Efendi, takrirlerin Encümenlere gönderilmesine dair önergelerin bulunduğunu söylemiştir. Bu önergelerde; üç takririn (Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının 30 Ekim'de verdikleri ana teklif, Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının önceki teklifin 6. maddesinde değişiklik teklifi ile Hüseyin Avni Bey ve arkadaşlarının Osmanlı Devleti'nin 16 Mart 1920 tarihi itibariyle yıkıldığı ve yerine Türkiye Devleti'nin kurulduğu, Halifeliğin Osmanlı hanedanında TBMM'nin seçimiyle devamına dair değişiklik teklifi) ayrı ayrı Teşkilat-ı Esasiye (Anayasa), Lâyiha (Adalet) ve Şer'iye Encümenlerine gönderilmesi istenilmekteydi. Tartışmalar arasında 21 imza ile Karahisar-ı Sâhib Mebusu İsmail Şükrü Efendi öncülüğünde verilen önergede; takrirlerin Şer'iye, Adliye ve Kanun-ı Esâsi Encümenlerinin birleştirilmesiyle oluşturulacak yeni bir Encümene gönderilmesi istenilmekteydi. Yapılan oylamada bu önergenin kabul edilmesiyle takrirler ortak encümene havale edilmiş ve toplantıya ara verilmiştir.[63]

Takrir, Encümende görüşülürken Meclis Genel Kurulundaki olumlu ve heveskâr havanın aksine Encümende Saltanat ve Hilâfetin birbirinden ayrılıp ayrılamayacağı konusu oldukça uzun tartışmalara neden olmuştur. İlmiye kökenli bazı mebusların Saltanat ve Hilâfetin birbirinden ayrılmasının dinen doğru olmadığını, Saltanattan ayrılan ve siyasi güçten yoksun bir Hilâfetin çok da etkili olamayacağını ileri sürmekteydiler. Bu tartışmalar devam ederken Encümenin toplantı yaptığı odada dinleyiciler arasında bulunan Mustafa Kemal Paşa

[62] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 318-325.
[63] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 325-326.

önünde bulunan sıranın üstüne çıkarak oldukça sert ifadeler içeren şu konuşmayı yapmıştır:

> "Hâkimiyet ve saltanat hiç kimseye hiç kimse tarafından ilim icabıdır diye müzakere ile verilemez. Hâkimiyet ve saltanat kuvvetle, zorla alınır. Türk Milleti bu hâkimiyeti kendi eline almıştır. Şimdi bu millete saltanatı bırakacak mısın, diye sorulmaz. Mesele emr-i vâkidir ve behemahal olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi böyle tabii görürse, muvâfık olur. Yoksa hakikat gene usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."[64]

Bu konuşma üzerine Encümende uzayan tartışma sonuçlanmış ve takrire dair mazbata Meclis Genel Kuruluna sunulmuştur.

Kırşehir Mebusu Müfid Efendi başkanlığında üç encümenin birleşmesiyle oluşturulan Encümen, takrirleri birleştirerek yeni bir mazbata hazırlamış ve Meclis Genel Kuruluna sunmuştur. Mazbatanın görüşülmesi için Meclisin 130. birleşiminin üçüncü oturumu 1 Kasım tarihinde saat 3'te Başkanvekillerinden Adnan Adıvar başkanlığında başlamıştır. İki maddeden oluşan yeni mazbatada; Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile hâkimiyet hakkını eline alan Türk Milletinin bu hâkimiyetini temsil için TBMM'ni seçtiğini, hâkimiyetin ayrılık kabul etmez ve vazgeçilmez bir şekilde Mecliste toplandığı, bu nedenle Misâk-ı Millî sınırları içinde TBMM Hükümeti dışında başka bir Hükümet şeklinin kabul edilemeyeceği, dolayısıyla da şahıs hakimiyetine dayanan İstanbul'daki Hükümetin Türk Milleti tarafından 16 Mart 1922 tarihi itibariyle tarihe karışmış sayıldığı belirtilmekteydi. Mazbatanın ikinci maddesinde ise; Hilâfetin Osmanoğulları Hanedanına ait olduğu, halifeliğe TBMM tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken en olgun olanının seçileceği ve Hilâfet makamının istinatgâhının Türkiye Devleti olduğu hükmü yer almaktaydı. Mazbata bu hükümlerin bir beyanname olarak ilan edilmesini önermekteydi.[65]

Mazbatanın okunmasından sonra söz alan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bazı mebusların isim okunarak oylama yapılması önerisinin bulunduğunu, mebusların tamamının mazbatanın kabulünden yana olduğu görüldüğü için bunun yerine el kaldırarak oylama yapılmasını

[64] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul, Tarihsiz, s. 392; Ahmet Demirel, *Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, s. 288.

[65] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 326-328.

teklif etmiştir. Türk Milletinin üç sene önce kararını vererek esarete karşı mücadeleye atıldığını söyleyerek konuşmasına başlayan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey; milletin bu kararını anlamayıp ülkeyi çobanlara bölmeye çalışanlar bulunduğunu, Hilâfet hakkının bu makam uğrunda milyonlarca evladını veren Türk Milletine ait olduğunu vurgulamıştır. Yıllardır Sarayın nimetlerinden beslenen birkaç yüz kişinin Hilâfet makamından ayrılmak istemediğini belirten Hüseyin Avni Bey; Meclisin artık bu milleti birkaç yüz zavallı-sefih insanlara hizmetçi edemeyeceğini, şahsi idare ile insan besleme zamanının geçtiğini ve Saltanata veda vaktinin geldiğini ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda yapılması gerekenin malumun ilanı olduğunu söyleyen Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünü destekleyerek el kaldırarak açık oylama yapılmasını istemiştir. Ziya Hurşid ve bazı mebusların söz isteklerine rağmen Meclis Başkanı, görüşmelerin yeterli olduğuna dair takrirler bulunduğunu belirtmiş ve bu takrirleri oylamaya sunmuştur. Görüşmelerin yeterliliği kabul edildikten sonra Meclis Başkanı Saltanatın kaldırılmasına dair Encümen Mazbatasını oylamaya sunmuş ve sonucu "Müttefikan kabul edilmiştir" diye ilan etmiştir. Alkışlar arasında bu mazbata kabul edilirken Lâzistan Mebusu Ziya Hurşid itiraz ederek kendisinin muhalif olduğunu, dolayısıyla da Saltanatın kaldırılmasının oybirliği ile değil, oy çokluğu ile kabul edildiğini söylemiştir.[66]

Kararın kabulünden sonra Meclis Başkanlığına bir önerge veren Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey; hem saltanatın kaldırılması ve hem de o geceni Mevlid Kandili olması nedeniyle Meclis kürsüsünden dua edilmesini ve ayrıca top atışlarıyla kararın halka duyurulmasını istemiştir. Diğer taraftan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey de söz alarak, Mevlid Kandiline rast gelen saltanatın kaldırılması kararı dolayısıyla 1/2 Kasım gecesi ile 2 Kasım gününün bayram olarak kutlanmasını önermiştir. Meclis Başkanı öncelikle Rauf Bey'in önerisini oylamaya sunmuş ve saltanatın kaldırılmasının bayram olarak kutlanması (Karar No: 309) prensip olarak kabul edilmiş ve bunun için kanun çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Süleyman Sırrı Bey'in takririndeki öneri kabul edilerek Kırşehir Mebusu Müfid

[66] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 328-329.

Efendi tarafından Meclis kürsüsünden dua edilmiş ve görüşmeler tamamlanmıştır. Meclisin kabul ettiği bu karar bir beyanname olarak ilan edilmiştir.[67]

Mevlid Kandiline rast gelmiş olan Saltanatın kaldırılması kararının alındığı 1 Kasım 1922 tarihinin milli bayram olarak kutlanmasına yönelik Sivas Mebusu Hüseyin Rauf (Orbay) ve Burdur Mebusu İsmail Subhi Beylerin ayrı ayrı verdikleri kanun teklifleri 2 Kasım'da Meclis Başkanlığınca Lâyiha Encümenine havale edilmiştir. Tekliflerin Encümende görüşülüp, Meclis Genel Kuruluna gelme ve yasalaşma süreci yaklaşık bir yıl sürmüştür. "*12 Rebiyülevvel gecesiyle gününün millî bayram addine dair kanun*" 24 Ekim 1923 tarihinde TBMM'nde kabul edilmiştir.[68]

TBMM'nin almış olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe intikal edip yerine Türkiye Devleti'nin kurulduğu, Hilafetin Osmanoğulları Hanedanında TBMM tarafından seçimle devamına dair kararlarının İstanbul'da nasıl karşılık bulacağı tam olarak bilinmemekteydi. 30 Ekim ve 1 Kasım'daki Meclis görüşmelerinde Padişah Vahideddin hakkında oldukça ağır ifadeler kullanılmış ve hatta Halifelik makamında bulunmasının bile meşru olmadığı dile getirilmişse de bu görevden alınmasına yönelik bir adım atılmamıştır. Alınan kararlarla; saltanat kaldırıldığı için Vahideddin'in Padişahlık görevi bitirilmiş ancak Halifelik görevine dokunulmamıştır. Kararlara dair telgraflar İstanbul'a ulaştıktan sonra Tevfik Paşa Meclis-i Vükelâ'yı toplayarak durum değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca bazı nazırlarla birlikte 3 Kasım'da saraya gitmiş ve Vahideddin ile görüşmüştür. Bu toplantılarda Vahideddin ve bazı nazırların Meclisin kararlarına karşı direnme niyetleri ortaya çıkmışsa da Sait ve Tevfik Beyler nezaret görevlerinden istifa etmişlerdir. Çıkış yolu arayan Tevfik Paşa, İstanbul'daki İtilaf temsilcileri ile de görüştükten sonra istifaya karar vermiş ve istifa mektubunu 4 Kasım'da Vahideddin'e sunmuştur. Bunun üzerine Vahideddin, yeni bir sadrazam atamayarak bir bakıma TBMM'nin kararlarına zımnen de olsu boyun eğmiş oluyordu. Vahideddin'in istifa edeceğine dair gazetelerde bazı

[67] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 329-330; "Milletin Hukûk-ı Hükümrânî-i Tâmmını İ'lân Eyleyen Vesîka-ı Târihiye", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 650 (2 Teşrinisani 1338/Kasım 1922), s. 1.

[68] *TBMM ZC,* Devre: I, C. 24, s. 331; *TBMM ZC,* Devre: II, C. 3, s. 7-8.

haberler çıksa da bu Tevfik Paşa tarafından yalanlanmıştır. Diğer taraftan Mevlid Kandili dolayısıyla Yıldız Hamidiye Camii'nde düzenlenen mevlid merasimine Vahideddin de katılmıştır. Takvim-i Vekâyi'nin son sayısı olan 4 Teşrinisani 1338 tarihli nüshada bu merasime dair tebliğde Vahideddin'in Halife unvanından bahsedilirken Padişah unvanından bahsedilmemektedir.[69]

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla başlayan dönem Türk milletinin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bir taraftan anavatan sayılan Anadolu'nun işgali ve ona karşı mücadele verilirken bir taraftan da ülke içinde idari bölünmeye ve rekabete giden bir süreç yaşanmıştır. Türk milleti vatanını, bağımsızlığını ve mukaddesatını koruyabilmek için Kuvâ-yı Milliye diye isimlendirilen yerel direnişleri başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve lider kadroda yer alacak komutanların Anadolu'ya geçmeleri sonrasında bu yerel direnişler tek bir çatı altında toplanmıştır.

İstanbul Hükümetlerinin ve özellikle de Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Milli Mücadelenin mahiyetini kavrayamaması, yaşanan işgaller karşısında gerekli adımları atamaması ve yanlış politikalar izlemesi Türk milletini yeni arayışlara sevk etmiştir. Amasya Genelgesi'nde İstanbul Hükümeti'nin üzerine aldığı görevi yerine getiremediği ve bu durumun Türk milletinin yok olmuş sayılmasına neden olduğu belirtilirken Erzurum Kongresi'nde gerektiğinde Geçici Hükümet kurulabileceği hususu gündeme gelmiştir. Gerçekten de Kongrede seçilen Heyet-i Temsiliye, TBMM açılıncaya kadar bu rolü üstlenmiştir. Sivas Kongresi'yle hem ülkedeki milli kuruluşlar tek bir çatı altında toplanmış ve hem de Heyet-i Temsiliye güçlendirilmiştir. Heyet-i Temsiliye ile Ali Rıza Paşa Hükümeti arasındaki yakınlaşmanın sonucunda toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin Misâk-ı Millî'yi kabul etmesi İstanbul'un işgaline neden olmuştur. Bu işgal de Ankara'da TBMM'nin toplanmasına ve yeni bir devletin temellerinin atılmasını hızlandırmıştır.

[69] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 788-799; *Takvîm-i Vekâyî'*, No: 4608 (4 Teşrinisani 1338/Kasım 1922), s. 1.

Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin aldığı yanlış kararlar (Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınması, diğer bazı Milli Mücadele liderleriyle birlikte idam cezasına çarptırılması, Milli Mücadeleyi Halifeye isyan olarak nitelendiren fetva ve beyannamelerin yayınlanması, Kuvâ-yı İnzibatiye'nin kurulması, Sevr'in imzalanması vs.) Milli Mücadeleye zarar verdiği gibi Saltanatın kaldırılmasının sebeplerini oluşturmuştur. Çünkü hükümetin aldığı bu kararların arkasında bu hükümetleri atayan ve kararlarını tasdik eden Padişah VI. Mehmed Vahideddin bulunmaktaydı.

Alınan bu yanlış kararlar ve yaşanan olumsuz gelişmelere verilecek tepkilerde gerek Heyet-i Temsiliye ve gerekse TBMM döneminde oldukça dikkatli hareket edildiği görülmektedir. Kongrelerde, beyanatlarda ve kararlarda eleştiriler Hükümetlere yöneltilirken Padişah ve Halifeye karşı olumsuz ifadelerden kaçınılmıştır. Hatta tam tersine Padişah ve Halifeye sadakat vurgusu yapılmıştır. Hem Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, hem TBMM'nin açılışında Padişah ve Halifeye bağlılık telgrafı çekilmiş ve yürütülen mücadelenin amaçlarından birisinin de Halifenin baskı ve esaretten kurtarılması olduğu dile getirilmiştir. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa, Padişahın tahta çıkış yıldönümünde ve rahatsızlığından dolayı telgraf çekerek bağlılık politikasını devam ettirmiştir. Bütün bu yaşananların en önemli sebebi Türk milletinin zihninde önemli yeri olan Padişah ve Halifeye karşı olunmadığı mesajının verilmek istenmesiydi.

Milli Mücadelenin ilerleyen sürecinde başarılar elde edildikçe ve İstanbul Hükümetlerince yanlışlara devam edildikçe Anadolu'da Hükümetlere karşı olan tepki ve eleştiriler yavaş yavaş onların arkasında bulunan Padişaha da yöneltilmeye başlanmıştır. TBMM oturumlarında veya dar çerçeveli toplantılarda isim vermeksizin başlayan eleştiriler zamanla açıktan ve isim vererek dile getirilmiştir. Zaferin kazanılması ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Lozan'da düzenlenecek barış konferansına hem İstanbul ve hem de TBMM Hükümeti'nin davet edilmesi, Saltanatın kaldırılmasına neden olan olaylar zincirinin son halkası olmuştur. Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraflarla konferansa birlikte katılma önerisi olayların fitilini ateşlemiş ve TBMM'nde tansiyonu yüksek tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar sırasında Mustafa

Kemal Paşa'nın lideri olduğu I. Müdafaa-ı Hukuk Grubu ile Hüseyin Avni Bey'in lideri olduğu II. Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nun son dönemlerde aynı noktada buluştuğu nadir bir gelişme varsa o da Saltanatın kaldırılmasıdır. Her iki gruba mensup mebuslar yaptıkları konuşmalarda, sadece İstanbul Hükümetlerini değil doğrudan Padişah ve Halife olan Vahideddin'i hedef almışlar ve oldukça ağır ifadeler kullanmışlardır.

Yapılan tartışmalar neticesinde Dr. Rıza Nur ve 78 mebus tarafından verilen önergelerin kabulü ile Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihi itibariyle tarihe karıştığı ve yerine millet egemenliğine dayanan Türkiye Devleti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Yine bu kararlarda; Saltanat kaldırılmakla birlikte Halifelik makamının Türkiye'de ve Osmanoğulları hanedanında bulunduğu, bu hanedanın erkeklerinden ekber evladın bu göreve TBMM'nin seçimi ile göreve getirileceği kabul edilmiştir.

Saltanatın kaldırılmasında, yürütülen Kurtuluş Savaşı sırasında yükselen millet egemenliği anlayışı ile kişisel egemenlik anlayışının ters düşmesi önemli bir sebeptir. Ancak bunun kadar önemli olan bir başka sebep ise; Padişahın atamış olduğu Hükümetlerin ve bizzat Padişah Vahideddin'in kendisinin hatalarıdır. Çünkü, olaya tersten bakıldığında, eğer Padişah Vahideddin farklı bir politika izleyerek milletin mücadelesinin yanında yer almış olsa veya liderliğini üstlenmiş olsaydı, 1 Kasım 1922'de yaşananlar hiç gündeme gelmeyebilir veyahut daha farklı olaylar cereyan edebilirdi. Bununla birlikte neticede yaşanan süreç Türkiye'de millet egemenliğine dayanan Cumhuriyet idaresine geçişin önemli bir aşamasını teşkil etmiştir.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

2. Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

İleri

Takvim-i Vekâyi'

Tevhid-i Efkâr, No: 6371 (15 Teşrinisani 1914), s. 1.

3.Kitap ve Makaleler

Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I (Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. II (Son Meşrutiyet (1919-1920)), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. III (İç Savaş ve Sevr'de Ölüm), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017.

Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi,* İstanbul 1963.

Atatürk, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, (Yay. Haz: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1994.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C. III, MEB Yay., İstanbul 1969.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, C. 1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 52.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya,* Pozitif Yay., İstanbul, Tarihsiz.

Borak, Sadi, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1889- 16 Mayıs 1919)*, Kırmızı Beyaz Yay., İstanbul 2004.

Bütünüyle Erzurum Kongresi, C. 2, (Yay., Haz: M. Fahrettin Kırzıoğlu), Ankara 1993.

Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Demirel, Ahmet, *İkinci Grup'un Kurucularından Salâhattin Köseoğlu'nun Milli Mücadele Hatıraları*, İletişim Yay., İstanbul 2017.

Düstûr

Eyyupoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, ATAM Yay., Ankara 2002, s.240-244.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/ karartbmmc00100307.pdf (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022).

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001 /karartbmmc00100308.pdf(Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022).

İba, Şeref, *Anayasa ve Parlamento Üzerine İncelemeler*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010.

İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK.Yay., Ankara 1999.

İlgürel, Mücteba, "Ahmed I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara 1989, s. 30-33.

İnalcık, Halil, "Mehmed II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 395-407.

Karabekir, Kâzım, *Günlükler 1906-1948*, C. 2, (Yay.Haz: Yücel Demirel), YKY, İstanbul 2017.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, C. 1, (Yay. Haz: Faruk Özerengin), Emre Yay., İstanbul 1993.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, C. 2, (Yay. Haz: Faruk Özerengin), Emre Yay., İstanbul 1993.

Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ Suresi, Ayet: 81.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: IV, C. 1.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay.Haz: Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul 1980.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım*, C.2, Emre Yay., İstanbul 1993.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Sultan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Ankara 2009, s. 496-497.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993.

Sonyel, Salâhi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, TTKYay., Ankara 1991.

Türk İstiklâl Harbi, C. VI, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974.

Türkgeldi, Âli, *Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C. 1, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ce*ridesi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2 (İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar), TTK.Yay., Ankara 1988.

Başkumandan Meydan Muharebesinin Diyarbakır'daki Yankıları

Oktay BOZAN*

GİRİŞ

Millî Mücadele sırasında Diyarbakır'da bazı ayrılıkçı hareketler olsa da halkın ve aşiretlerin büyük bir çoğunluğu Millî Mücadele hareketine destek vermişlerdir. Toplumun değişik kesimleri İzmir, İstanbul ve güney illerine yönelik işgalleri lanetlemiş, yapılan işgallerin; Mondros Mütarekesine, uluslararası hukuka ve Wilson Prensiplerine aykırı olduğunu dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'ne ve İslam idaresine olan bağlılığın vurgulandığı miting ve protesto telgraflarında birlik ve beraberlik fikri telkin edilmiştir. İngiliz ve Fransızların işgal sahasına Diyarbakır'ı da dâhil etmek isteğine karşı meydan okuyucu bir tepki yöneltilmiştir. Böylece bu devletlerin Ermeniler ve Süryaniler üzerinden bölgede planlanan olası oldubittilere de meydan verilmemiştir. Bununla birlikte özellikle Kürt Teali Cemiyeti'nin ayrılıkçı politikalarına da fırsat verilmemiş, bu cemiyetin Osmanlı Devleti ve Türklerden ayrılmayı hedefleyen faaliyetlerine sert tepki gösterilmiştir. Milli Mücadele'nin başlaması ile birlikte gelişmeler yakından takip edilmiş ve imkânlar ölçüsünde mücadeleye maddi ve manevi destek sunulmuştur. Askeri ve mülki yetkililerin yanı sıra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri, Belediye Başkanları, din adamları, eşraf, aşiret ve toplumun farklı kesimleri bu mücadelenin içerisinde yer almıştır. Bununla birlikte Diyarbakır milletvekilleri de hem mecliste hem de cephede ve seçim bölgelerinde üç yıl boyunca fedakârca çalışmışlardır.

Diyarbakır kamuoyu, başından beri devletin bağımsızlığını ve toplumun geleceğini ilgilendiren hususları takip etmiş, bu konuda üzerine düşeni yerine getirmeye çalışmıştır. Büyük ölçüde İngilizlerin tahrik ve finanse ettiği ayrılıkçı grupların baskısına rağmen bir Orta Anadolu şehri kadar hatta belki ondan daha fazla işgallere tepki gösterilmiştir. Diyarbakır ahalisinin Millî Mücadele'ye desteğini gösteren bir haber *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinde yer almıştır. 29

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Diyarbakır. oktaybozan210@gmail.com

Temmuz 1920 tarihli gazetenin "*Diyarbakır'da Gönüllüler*" başlıklı yazısında şöyle ifade edilmektedir:

> "Diyarbakır'da istilacılara karşı duyulan nefret gittikçe artmaktadır. Yunan taarruzları üzerine halk toplanarak gönüllü kaydına ve yardım toplamaya başlanmıştır. İlk günde vilayet merkezinde silahları kendilerine ait olmak üzere 1300 gönüllü kaydolmuştur. Bunların ekserisi eşraf ve ulemadandır. Toplanan yardımın miktarı da 330 bin liraya ulaşmıştır. Maden'den Adana Cephesi'ne hareket etmek üzere iki binden fazla gönüllü yazılmıştır. Liceliler de gönüllü kaydına başlamıştır. Daha ilk gün gönüllü miktarı bini aşmıştır. Vücutları müsait olmayanlar silahlarını memnuniyetle diğerlerine vermektedirler"[1].

Bedri Günkut, bu süreçte Diyarbakırlıların tutumunu şöyle dile getirmektedir:

Türk milleti her cephede kendisine saldırmak isteyen düşmanlarla çarpışırken Diyarbekir halkı kalp ve mukadderatını onlara bağlamış, büyük önderin işaretini önemle takip etmiş, hariçten akan düşman propagandalarını, bazı mütegallip derebeyi ruhlarının yanlış ve haince düşüncelerini şiddetle reddetmiş, genç evlatlarını Türk kardeşleriyle birlikte düşmanla savaşmak üzere hudutlara dökmüştür. Diyarbekir halkının başka türlü düşünmesine ve başka türlü iş yapmasına ihtimal yoktu. Birinci Dünya Harbinde memleketlerini Rus istilalarından, Ermeni katliamlarından ve yangınlarından kurtaran bu büyük önder olduğunu biliyorlardı. İstiklal Harbi'nin en nazik anlarında yalnız Diyarbekir değil, şarkın en ücra köşelerinde bile Büyük Kurtarıcıya sadakatten, Türk ulusuna bağlılıktan başka bir şey görülmemiştir[2].

Bu süreçte Mehmet Akif'in Sevr Antlaşmasını konu edinen hutbesi Diyarbakır Ulu Camiinde okunmuş ve büyük bir yankı uyandırmıştır. Sevr Antlaşmasına gösterilen tepki toplumun hassasiyetini ve Milli Mücadeleye desteğini göstermektedir. Bu vaaza ilk olumlu tepki de merkezi Diyarbakır'da olan Elcezire Cephesi komutanı Nihat Paşa'dan gelmiştir. Bunun üzerine Elcezire

[1] *Hâkimiyet-i Millîye*, 29 Temmuz 1920, No: 15, s. 4.
[2] Bedri Günkut, *Diyarbekir Tarihi*, Diyarbekir Basımevi, 1937, s. 144.

Kumandanı Nihat Paşa, bu vaazıyla ilgili olarak Mehmet Akif'e çektiği telgrafta şunları söylemiştir:

> "Nasrullah Cami-i şerifi'nde irat buyurduğunuz mev'izenin (öğüt) bulunduğu mecmuanın ancak bir nüshası elde edilebilmiştir. Diyarbekir Cami-i Kebiri'nde müminlere okunmuştur. Fakat bu istifade pek mahdut kalacağından cephe mıntıkasını teşkil eden Elaziz, Diyarbekir, Bitlis ve Van vilayetleriyle civar müstakil mutasarrıflıklar halkı da nasibedâr edilmek ve şerefiyle, hukuku doğrudan doğruya zat-ı âlinize ait olmak üzere Diyarbekir vilayet matbaasında tab' ve teksir edilerek bütün cepheye dağıtılmıştır. Cenab-ı Hak'kın vatanperver ve dinî gayretlerinizi meşkûr eylemesi temennisiyle hürmetlerimi takdim ederim"[3].

II. İnönü muzafferiyetinin haberini alan Diyarbakırlılar Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusuna 5700 lira nakit para, yüz otuz bir at, seksen araba, 6200 kat çamaşır, üç bin metre kumaş hediye etmişlerdir[4]. İkinci İnönü zaferi üzerine Diyarbakır Milletvekili Kadri Ahmet Bey de 21 Nisan 1921 tarihli oturumda İnönü ile Ertuğrul Gazi türbesinde birer âbide inşasına dair takrir vermiştir[5]. Bu destek Milli Mücadele'nin askeri ve siyasi zaferlerine paralel olarak devam etmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin neticeleri ile askerî harekât yön değiştirmiştir. Sakarya Muharebesi sonuna kadar stratejik savunma yapılırken Sakarya'dan sonra stratejik taarruza dönüşecektir. Sakarya Savaşı günlerinde Diyarbakır, Silvan, Lice, Çermik ve Ergani'de büyük mitingler yapılarak orduya destek sözü verilmiştir. Zafer üzerine Diyarbakır ve bağlı yerlerde sevinç gösterileri düzenlenmiş ve ordunun nihai zaferi için her türlü fedakârlığın yapılacağına dair yemin edilmiştir[6].

---

[3] *Sebilürreşad*, S.468, C.18, 17 Şubat 1337 (17 Şubat 1921), s.315; *Sebilürreşad*, S.469, C.18, 24 Şubat 1337 (24 Şubat 1921), s.4-5; Ahmet Kabaklı, *Mehmet Âkif*, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.34; M.Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 103.

[4] Öğüd, 14 Nisan 1921, S. 622.

[5] *TBMM Zabıt Ceridesi*, TBMM Matbaası, Ankara 1954, C. 10, s. 55.

[6] Haluk Selvi - Bülent Cırık, *Milli Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2020, s. 143.

1. Büyük Taarruz Zaferi

Büyük Taarruz, Başkomutanlık Meydan Muharebesi ya da Dumlupınar Meydan Muharebesi, Kütahya'ya bağlı Dumlupınar yakınında 30 Ağustos 1922'de Türk ve Yunan orduları arasında meydana gelen savaştır. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından şahsen yönetildiği için Başkomutanlık Meydan Muharebesi olarak anılır. 14 Ağustos 1922 tarihinde kolordular taarruz için yürüyüşe geçmiş, 26 Ağustos'ta saldırı başlamış 9 Eylül'de Türk ordusu İzmir'e girmiştir. 18 Eylül'de de Türk ordusu karşısında büyük bir hezimet yaşayan Yunan birliklerinin Anadolu'yu tamamen terk etmesi ile savaş sona ermiştir. Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Millî Mücadele ve Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtuluşu açısından önemli bir yere sahiptir. Yunanlılara karşı elde edilen bu nihâî zafer, yurdun dört bir tarafında takip edilmekteydi.

Başkumandanlık Meydan Muharebesi sonunda sadece vatan düşmandan temizlenmemiş aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından tarihten silinmek istenen Türk milleti de kurtarılmıştır. Bu zafer, Malazgirt Meydan Muharebesi ile kapıları Türklere açılan ve Miryokefalon Zaferi ile "Türkiye" olarak isimlendirilen Anadolu'nun tarihi seyrinde önemli bir yere sahiptir. Başkumandanlık Meydan Muharebesi sadece toprakların savunulması değil aynı zamanda emperyalist ve müstevli İtilaf Devletleri karşısında "Hilal"in diğer bir ifade ile İslam'ın müdafaasıdır. Bu nedenle Başkumandanlık Meydana Muharebesi kazanıldığında Anadolu'nun birçok yerleşim merkezinden Büyük Millet Meclisine, İcra Vekilleri Heyetine ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar çekilmiş ve zaferden duyulan memnuniyet nedeniyle bir dizi etkinlikler tertip edilmiştir.

Yunan ordusu ile yoğun bir şekilde mücadelenin devam ettiği süreçte Mustafa Kemal Paşa'ya Diyarbakır'dan tebrik mesajları gönderilmiştir. Diyarbakır Müftüsü İbrahim Efendi'nin oğlu Şeref Bey "Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Müşir Mustafa Paşa Hazretlerine" başlığı ile gönderdiği 3 Ağustos 1922 tarihli telgrafta "*Mücahede-i milliye ile hür kalan memleketin hür bir ferd-i hürmetkârı sıfatıyla a'la-yı tebrikata cesaret eylerim*" ifadesi ile

zaferden duyulan memnuniyetini dile getirmiştir[7]. Savaşın devam ettiği günlerde Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey Urfa'da bulunduğu sırada, 27 Ağustos 1922 tarihinde, Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta almış olduğu haberlere göre "*ordunun takibât harekâtına başlamasından duyulan memnuniyeti*" dile getirmiştir[8].

Zülfü Bey tarafından 28 Ağustos 1922 tarihinde Siverek'te bulunduğu sırada İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya da gönderdiği bir telgrafta "*Cenab-ı Allah ordumuzu muvaffak buyursun!*" diyerek ordunun Yunanlar karşısında almış olduğu başarıdan dolayı memnuniyetini bildirmiştir[9]. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Hey'eti Reisi sıfatıyla Zülfü Bey'e gönderdiği telgrafta Haziran'dan beri devam eden şiddetli muharebe neticesinde "*Lehü'l hamd*, *kahraman ordumuz Afyonkarahisar'a girmiştir. Muharebe kemal-i şiddetle devam etmekte ve daha diğer muzafferiyet de intizâr edilmektedir*" diyerek teşekkür etmiştir[10].

2. Büyük Taarruz Zafer Yürüyüşü

Türk ordusunun zaferler kazandığı günlerde Diyarbakır'dan tebrik telgrafları çekilmiş, şehirde bir dizi şenlikler tertip edilmiştir. Elcezire Cephesi Kumandanı Ferik İsmail Cevat Paşa (Çobanlı), "Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlığı ile çektiği 4 Eylül 1922 tarihli telgrafta zaferin Diyarbakır'daki yankılarını şöyle ifade etmiştir: Ordunun kazandığı azim muzafferiyet dolayısıyla Diyarbakır halkı gündüz bayraklarla gece meşalelerle yaptıkları fevkalade tezahürat esnasında karargâhta da Garp Cephesi kumandan ve efradına minnettarlıklarının iblağını benden rica ettiler. Bilhassa gençliğin beni de duygulandıran tezahüratını zat-ı âlilerine arz ediyorum[11].

Diyarbakır Valisi Mazhar Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 5 Eylül 1922 tarihli telgrafta kazanılan başarıları tebrik ederek, devamı temennisinde bulunmuştur. Bu zaferin yeryüzünde Kelimetullahı yücelten ve Hazreti Peygamberin ruhunu sevindiren,

[7] *C.A.* A:VII-2, D:89, F:1-98.
[8] BCA, 30-10-00/54-355-9.
[9] BCA, 30-10-00-/54-355-9.
[10] BCA, 30-10-00-/54-355-9.
[11] *C.A.* A:VII-2-b, D:91, F:1-33.

hak ile batılı ayırt eden başarı olduğunu dile getirmiştir. Bu maksat uğrundaki mücadelenin bütün âlemi birleştirip mutluluğa ulaştırmasını niyaz ediyorum, diyerek de zaferin önemine dikkat çekmiştir[12].

Mustafa Kemal Paşa "Başkumandan" imzasıyla Elcezire Cephesi Kumandanı Cevat Paşa gönderdiği 8 Eylül 1922 tarihli bir telgrafta Yunanlara karşı elde edilen zafer hakkında bilgi vermiştir. Ordularımızın 26 Ağustos'tan bugüne kadar durmaksızın muharebe ve yürüyüş yaptığı ve bu müddet zarfında en kestirme istikamette üç yüz kilometrelik mesafe kat ettiği ve bütün zindeliğiyle İzmir karşısında Saruhanlı-Zencirli-Irlamaz Çayı hattına ulaştığı ifade edilmiştir. Süvari kolordumuz Manisa üzerinden ve bağımsız 3. Süvari Fırkamız Torbalı üzerinden İzmir istikametinde ilerlemektedir. Eskişehir'den Bursa istikametinde takip edilen düşman Bursa'nın doğusunda Aksu civarındaki eski müstahkem mevkilerinde mukavemet etmektedir. Müfrezelerimiz Simav-Demirci-Gördes-Sındırgı mıntıkasını düşmandan temizleyerek Bursa istikametinde ilerlemektedir. Telgrafın devamında Mustafa Kemal Paşa "Ben yarın Turgutlu üzerinden İzmir istikametinde ileri hareket edeceğim" diyerek nihai hedefe doğru hareket edildiğini ilave etmiştir[13].

Birkaç gün sonra Elcezire Cephesi Kumandanı Cevat Paşa, Türk ordusunun göstermiş olduğu başarı nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine bir tebrik telgrafı daha göndermiştir. 10 Eylül 1922 tarihli telgraf Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunmuştur. Cevat Paşa, büyük bir milletin harikalar gösteren ordusunun kazandığı zaferden dolayı Diyarbakır halkının emsali görülmemiş bir coşku ile ordunun başarısını kutladığını dile getirmiştir. Telgrafın devamında ise "Orduya karşı gösterilen bu tezahürat ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı olan lâyezal (ebedi) itimat ve irtibatı hürmetlerle arz eylerim" diyerek halkın zaferi sahiplenmesi ve devlete olan bağlığından dolayı memnuniyetini ifade etmiştir[14].

Yunan ordusunun Anadolu topraklarından atılması üzerine bu süreçte Diyarbakır'da bulunan Irak Şeyhülmeşayihi Uceymi Sadun Paşa da tebrik telgrafı çekmiştir. Uceymi Sadun Paşa Büyük Meclisi

[12] *C.A*, A-VIII-2, D: 89, F: 1-30.

[13] *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1922)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, C.XIII, s. 265-266.

[14] *TBMM Zabıt Ceridesi*, TBMM Matbaası, Ankara 1954, C. 23, s. 6-7.

Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta duygularını şu cümlelerle dile getirmiştir: İzmir'in düşman işgalinden kurtulduğu yönündeki mesut haberi şimdi aldım. Yüce Meclisin kıymetli üyelerinin şu dakikadaki sevinçli hissiyatına iştirak ve bütün kalbimle tebrik ederim. Pek yakın bir zamanda İslam âleminin de kurtuluş bayramını idrak etmemizi Cenab-ı Hak'tan niyaz eylerim efendim[15].

Bursa ve İzmir'in düşmandan geri alması haberi Diyarbakır'da duyulunca büyük bir sevinç yaşanmıştır. Diyarbakır halkı vatanın işgal kuvvetlerinden temizlenmesini iki gün boyunca büyük bir coşkuyla kutlamıştır. Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da çıkardığı "*Küçük Mecmûa*" isimli derginin 11 Eylül 1922 tarihli 15. sayısında halkın coşkusu ve sevinci şöyle anlatılmaktadır:

> "Ordumuzun sevgili İzmir'imize girdiği, sabah erkenden toplarla ilan edildi. Şehir şevkten, sevinçten derhal harekete geldi. Minarelerden tekbir nidaları, salâvat-ı şerife sesleri gök kubbesine doğru yükselmeye başladı. Caddelerde bütün dükkânlar, resmi daireler, husûsî evler millî bayraklarla, şarkın güzel halılarıyla gelin odaları gibi donatılmıştı. İktisadî meslekleri temsil eden esnaf heyetleri, her biri kendi bayrağının arkasında yürüyerek belediyeye doğru geliyorlardı. Sultanî, Daru'l-muallimîn, Numune mektepleriyle Daru'l-eytam Mektebi de bayraklarımızı yükselterek Cephe Kumandanlığı dairesinin karşısındaki meydana doğru gidiyorlardı. Orada kahraman askerlerimiz iki sıra dizilmişti. Askeri bando kahramanlık şarkılarını çalıyordu. Bu sırada, önde Gençlik Derneği olmak üzere, bütün esnaf heyetleri takım takım gelerek meydanda saflar teşkil ettiler. Arkalarından turuk-ı âliye (büyük tarikatlar) ve dervişânı, ilahileri ve dini musikileriyle tek tek gelmeye başladılar. Mebus beyler, erkân-ı hükûmet, memurlar, ulema, eşraf, ordunun bütün ümera ve zabitanı, muavenet heyetine mensup reisler, muhtelif cemaatlerin ruhani reisleri Cephe Kumandanlığı dairesinin önünde dizildiler. Gelen heyetler de bu merkez etrafında sıralandılar.
>
> Bu büyük cemaat, düşman ayakları altında inleyen sevgili memleketimizi mucizeli bir hamle ile geri almasından dolayı mukaddes ordumuzla muazzez başkumandanı hem tebrik hem de onlara karşı duyduğu nâmütenahi (sonsuz) teşekkürleri arz

[15] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 23, s. 7.

için gelmişti. Cephe Kumandanı Cevat Paşa hazretleri, halkın ve ordunun teşkil ettiği bu muazzez halkanın ortasına geldiler, umuma karşı İzmir'in nasıl elden çıktığına ve nasıl geri alındığına dair gayet ulvî bir nutuk irâd ettiler. Belediye Reisi İhsan Bey tarafından orada toplanan Diyarbakır ahalisinin mukaddes ordu ve muazzez başkumandanımıza karşı mütehassıs olduğu samimi tebcilâtını (yüceltme) arz eden güzel bir nutuk irâd edildi. Müftü Efendi tarafından beliğ bir dua okunduktan sonra hazır bulunan ulema ve eşraf, memurîn ve zabitan heyetleri cephe kumandanlığı dairesine giderek Kumandan Paşa hazretlerine tebrik merasimini ifa ettiler.

Bundan sonra umûmi bir resmigeçit yapıldı. Piyade, süvari, mitralyöz, topçu, sanayi kıtaları geçtikten sonra, önde Gençlik Yurdu olmak üzere mektepler, daru'l-eytam, turuk-ı âliye heyetleri takım takım bayraklarla, ilahilerle, millî şarkılarla yürüdüler. Bu kadar muhteşem bir içtima ve bu kadar güzel bir resmigeçit Diyarbekir'de ilk defa vukua geliyordu. Askeri mızıkası önde olmak üzere orduyu ve milleti câmi olan bu vecidli alay, hükümet dairesinden İzzet Paşa ve Bağdat caddelerini takip ederek Mardin Kapısı'na kadar gittiler. İkindiden sonra Gençlik Derneği, mektepler ve esnaf heyetleriyle beraber Belediye Meydanı'nda toplanarak müteaddit nutuklar, vatanperverane manzumeler okundu. Oradaki bütün kalabalık bu müstesna günün saadetini coşkulu bir vecd içinde, için için duyuyordu.

Geceleyin minareler kandillerle, daireler fenerlerle donatılmıştı. Belediyede, kışlada, Gençlik Derneği'nde toplananlar latif musikiler dinliyorlardı. Semaya güzel fişekler atılıyordu. Bütün mektepler birleşerek ihtişamlı bir fener alayı yaptılar. Çarşılarda önde askeri bandosu olduğu halde kâh söyleyerek kâh musiki çalarak Belediye'den Daru'l-muallimîne gidildi. Her yerde nutuklar edildi. İkinci gün yine çarşılar al bayraklarla, çiçekli halılarla tezyin olunmuştu. Halk dünkü bayrama doyamadıkları için bir gün daha iktisadî işleri durdurdular. Bir gün daha içtimaı bir hayat, vecdli bir hayat yaşadılar. İnşallah yakında sevgili Edirne'mize de kavuşarak bir de Edirne bayramı yaparız"[16].

[16] Ziya Gökalp, "Büyük Şenlikler", *Küçük Mecmûa*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, s. 15-17.

Ziya Gökalp'in etkili anlatımıyla tasvir ettiği bu metinden hareketle Diyarbakır'da görkemli bir "Büyük Taarruz Zafer Yürüyüşü" gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Büyük Taarruz Zaferi'nin hemen akabinde şehirde etkili şenliklerin ve kutlamaların olduğunu Elcezire Cephesi Kumandanı Cevat Paşa da iki ayrı telgrafla iletmişti. Elcezire Cephesi Kumandanlığı önündeki kutlamalarda Elcezire Cephesi Kumandanı Cevat Paşa ile Belediye Reisi İhsan Hamit (Tiğrel) konuşma yapmış Diyarbakır Müftüsü Hacı İbrahim Efendi de dua etmiştir. Zafer yürüyüşüne toplumun tüm kesimleri iştirak etmiş, zaferden duyulan hissiyat gösteriler yapılarak, nutuklar atılarak ve şiirler okunarak ortaya konmuştur. Ziya Gökalp'in birkaç defa vurguladığı Gençlik Derneği'nin bu merasimlerin organizesinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diyarbakırlı gençlerin meşaleli yürüyüşle zaferi sahiplenip, attıkları sloganlarla samimi bir şekilde vatanperverliklerini ortaya koymaları Elcezire Cephesi Kumandanı Cevat Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve bu duygusunu Mustafa Kemal Paşa ile paylaşma ihtiyacı hissetmiştir.

Başkumandanlık zafer kutlamaları sırasında öğrencilerin okudukları şiirler arasında Ziya Gökalp'in *Küçük Mecmua*'nın aynı sayısında yayınlanan "Ak Destan", "İzmir Bayramı", "İngiliz'e" ve "İzmir'de" başlıklı manzumeleri yer almaktadır. Ziya Gökalp "Ak Destan" adlı şiirinde duygularını şöyle dile getirmektedir[17]:

Dinleyin kardeşler, bu Ak Destan'ı
Rahman bir fiskeyle ezdi şeytanı
Kurtardı Yunan'dan esir vatanı
Bundan sonra artık sulh da yakındır
Sulhü yapan, bil ki ancak akındır
Bu hafta içinde ele geçti bak:
Afyon, Eskişehir, Kütahya, Uşak.
İzmir ile Bursa oldu son konak.
Garbi Anadolumuz hep geçti ele
Ma'nen alınmıştır Edirne bile
Bekliyordu bizi İzmir kızları
O yeşil Bursa'nın ak yıldızları
Bundandır ordunun çılgın hızları

[17] Ziya Gökalp,"Ak Destan", *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, S. 15, s.14.

Koşunuz askerler! Çabuk varınız!
Bekleyen kızınız yahut karınız!
Bekliyordu kumral başlı çocuklar,
Yollarda gözleri yaşlı çocuklar:
Nereye ey samur başlı çocuklar?
Askere su verir yara sararız.
Babamız gelmiş mi diye sorarız
Şüphesiz gelmiştir babalarınız
Sevinsin zavallı analarınız
Yeniden olacak şen yuvalarınız
Millet size açtı şefkat kucağı
Daima tütecek Türk'ün ocağı
Üzümden taşacak yine bu bağlar,
Bağlarla dolacak yine bu dağlar
Şimdi Türk'tür gülen, düşmanlar ağlar.
Kesildi yârinden yâdların eli
Yine Türk'ün oldu İzmir güzeli

Ziya Gökalp "İzmir Bayramı" başlıklı şiirde de İzmir'in düşman elinden kurtarılışını anlatır. Şiir, İzmir'in kurtuluşunun halka top sesleriyle duyuruluşu ile başlar. Şiirde çocukların top seslerinin sebebini anne ve babasına sormasıyla babaları, üç sene önce İstanbul'da insanların siyah bayrakla gezdiğini, Halide Hanım'ın mitinginde halkın hüngür hüngür ağladığını, bu üzüntünün sebebinin Yunanlıların İzmir'e girmesi olduğunu, milletin esir düştüğünü ancak Anadolu'da bir liderin ortaya çıkmasıyla bir hafta içinde düşmanın alt edilip Batı Anadolu'nun ele geçirildiğini, top seslerinin de bu zaferi haber verdiğini anlatır. Şair artık barış zamanı olduğunu belirtir[18]:

Bu zaferlerle artık sulh kabildir
Asla bozulmadan millî misaklar
O halde görmemiz uzak değildir
Saint James sarayında beyaz bayraklar[19]

[18] Hatice Gündoğan, *Küçük Mecmua Üzerinde Bir İnceleme*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2018, s. 29.

[19] Ziya Gökalp,"İzmir Bayramı*"*, *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, S. 15, s.14-15.

Ziya Gökalp, "İngiliz'e" başlıklı şiirinde de "İngiliz'den Sakın" şiirinde olduğu gibi Anadolu'da yakılan bağımsızlık ateşinin, Türk milletinin kurtuluş mücadelesinin bütün bir İslam coğrafyasına yayılacağı yönündeki öngörüsü, ileri görüşü, müjdesi dikkat çekicidir.

Ziya Gökalp'in "İngiliz'e" şiiri şöyledir:

İngiliz! Kızarma öyle öfkeden,
Ebedi kurtulmaz alnın lekeden.
Hep senin yüzünden dökülen kanlar,
Yakılan şehirler, yok olan canlar.
Çek ayağını bu pak ülkeden,
Çekil Kerbela'dan, Hint'ten, Mekke'den.
Uyandı İslam'da eski imanlar,
Verdiler el ele hep Müslümanlar.
Kurtulacaklar artık baş tehlikeden:
İngiliz unvanlı pis çekirgeden.
Anladı sendeki za'fı kurbanlar:
Karada acizmiş meğer korsanlar.[20]

Yunanlara karşı elde edilen zaferler "Alçak Yunan!" adlı şiirde de ele alınmıştır. Hamid Zülfü imzasıyla *Küçük Mecmua*'nın dördüncü sayısında yer alan şiirde şu duygulara yer verilmiştir[21]:

Alçak Yunan!
Türkleri silahsız görüp ey Yunan,
Yurdumuza girdin tarihten utan!
Bilmedin ki bizim hâmimiz Allah
Silahlarımız din, mefkûre, vicdan.
Görünce baskını arslanlar yurdu
Çıkardı içinden bir şanlı ordu
Dedi 'söz yurtları hep alacağız,
İzmir, Edirne'de biz kalacağız'
İngiliz istedi sana sahabet,
Türk ordusu seni yenecek elbet,
Alacak topunu, paslı süngünü.
Bu zafer edecek âleme i'lam
Ki İngilizleri alt etti İslam:
Başladı Şarklının saadet günü.

[20] Ziya Gökalp,"İngiliz'e*"*, *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, S. 15, s.17
[21] Hamid Zülfî, "Alçak Yunan", *Küçük Mecmua*, 26 Haziran 1922, S. 4, s.14.

Hamid Zülfü'nün Millî Mücadele yıllarındaki Türk Yunan savaşını konu edinen bu şiirinde dini ve milli hislerin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Şiirde asırlarca Osmanlı idaresinde kalan Yunanların, Türklerin zor bir döneminde Anadolu'yu işgale kalkışmasına sert bir tepki gösterilmiştir. Türkler modern silahlara sahip olmasa de onların en büyük silahlarının "din, mefkûre ve vicdan" olduğu vurgulanmıştır. Adeta küllerinden yeniden dirilen Türklerin, "aslanlar yurdu" olan Anadolu'dan şanlı bir ordu çıkararak Yunanların işgal ettikleri yerleri bir bir geri alacağı inancı belirtilmiştir. Yunanlara İngilizler de sahip çıksa onun, Türk ordusunun karşısında hezimetten kurtulamayacağı dile getirilmiştir.

Dönemin tanıklarından Diyarbakırlı Cemal Yeşil, "Dumlupınar" adlı şiirinde Başkumandanlık Meydan Muharebesi hakkındaki duygularını şöyle ifade etmektedir[22]:

Koz, memleketin ortaya koymuş varıdır.
Kaybetmeğe gelmez, oyunun son zarıdır.
Sarmış bir alev dalgası İzmir yolunu
Es imbatım es!..Dumlupınar rüzgarıdır.

Ziya Gökalp "Niçin" başlıklı şiirinde de Mustafa Kemal Paşa'nın halkın başında bir kahraman olduğunu, dağılan milleti toparladığını, "millî dehanın tam kemali, mefkûrenin timsali" olduğunu söyleyerek ona karşı çıkanlara ve dil uzatanlara bunu "Niçin" diye yaptıklarını sorar. Şair, düşmanla mücadelenin halen daha devam ettiği ve Lozan görüşmelerinin başladığı bir süreçte ittifak halinde hareket etmek dururken ihtilaf edilmesine tepki gösterir. Mustafa Kemal Paşa'ya dil uzatanları "irtica" diye tanımlayan Şair, bu ortamda Türk gençlerine "Uyanık olun!" diye seslenerek onları mücadeleye davet etmiştir[23].

Ziya Gökalp'in yanı sıra *Küçük Mecmua* yazarlarından Yahya Saim (Ozanoğlu) "Millî Kahraman Mustafa Kemal Paşa'ya" adlı şiirinde Mustafa Kemal Paşa'nın İslam'ın güneşi ve İsrafil'in suru olduğunu söyleyerek ölenlere can, Sakarya'ya şan verip bin mucize yarattığını, İslam'ın yüzünü güldürdüğünü belirtir. Şanlı bir akıncı, yağmurun müjdelediği bir kul olduğunu söylediği Mustafa Kemal Paşa'ya "Yürü" diye seslenen Şair ondan esir olan vatanı

[22] Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, C.II, San Matbaası, Ankara, 1997, s. 422.
[23] Ziya Gökalp,"Niçin", *Küçük Mecmua*, 11 Aralık 1922, Yıl 1, S. 26, s.14-15.

kurtarmasını, düşmandan Türk milletinin öcünü almasını ister[24]. Darülfünun Edebiyat Fakültesi Baş Kâtibi Çubukçuzade Mehmet Sıdkı (Akozan) da "Ülkemin Büyük Müncisine" başlıklı şiirinde Mustafa Kemal Paşa'nın milletin zafer babası olduğunu söyleyerek Türkün zafer dehasını asra yazdığını, millete iman ve can verdiğini, her Müslüman'ın hayatını ona borçlu olduğunu, düşmanlara aman dedirttiğini, mübarek vatanın ona ait olduğunu ve kılıçla destan yazdığını dile getirmektedir[25]:

SONUÇ

Mütareke ve kongreler döneminde organize ve aktif bir konumda bulunan Diyarbakır kamuoyu bu özelliğini Milli Mücadele'nin silahlı evresinde de devam ettirmiştir. Batı Cephesinde Yunanlara karşı elde edilen İnönü, Sakarya ve Büyük Taarruz zaferleri Diyarbakır'da etkisini göstermiştir. Ülkenin içinde bulunduğu vaziyeti yakından takip eden Diyarbakır ahalisi, maddi ve manevi olarak Milli Mücadele'nin yanında yer almıştır. Zaferlerden hemen sonra Diyarbakır ve bağlı kazalarda mitingler ve zafer yürüyüşleri tertip edilmiştir. Bu süreçte Diyarbakır ahalisinin Milli Mücadele lehinde dinamik ve etkili bir tavır sergilemesinde hiç şüphesiz bazı mülki ve askeri yetkililer ile kanaat önderlerinin de büyük bir katkısı vardır. Öncelikli olarak her ne kadar Mütareke dönemi valileri Mustafa Nadir ve Faik Ali Bey İstanbul Hükümetine bağlı iseler de bölgenin işgaline, Ermenistan olmasına yönelik politikalara ve ayrılıkçı faaliyetlere karşı duyarlılık göstermişlerdir. 13. Merkezli Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey (Akmansu), Elcezire Cephesi Kumandanı Mehmet Nihat Paşa (Anılmış) ile Cevat Paşa (Çobanlı) önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunların yanı sıra mahalli dinamiklerden özellikle Belediye Başkanları Dellalzade Abdurrahman Efendi ve İhsan Hamit Bey, Müftü İbrahim Efendi ve Ziya Gökalp ön plana çıkmaktadır. Ziya Gökalp'in telkin ve desteği ile şehirde kurulan Gençlik Derneği de bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin hemen

[24] Yahya Saim," Millî Kahraman Mustafa Kemal Paşa'ya*"*, *Küçük Mecmua*, 20 Kasım 1922, Yıl 1, S. 23, s.12.

[25] Muhammed Sıdkı "*Ülkemin Büyük Müncisine"*, *Küçük Mecmua*, 15 Ocak 1923, Yıl 1, S. 30, s.15.

akabinde şehirde yapılan meşaleli yürüyüşler, atılan nutuklar ve okunan şiirler zaferin şehirdeki yankısını göstermektedir. Şehrin önde gelen mülki ve askeri yetkililerinin yanı sıra mahalli dinamiklerin tüm katmanlarının bu etkinlikte yer alması zaferden duyulan sevincin göstergesidir. Birkaç gün boyunca devam eden etkinliklerle zaferin sahiplenilmesi, kurumlar arası eş güdüm ve dayanışma Diyarbakır'ın Milli Mücadele'ye bakışını göstermektedir.

KAYNAKLAR

Ahmet Kabaklı, *Mehmet Âkif*, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1922), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, C.XIII..

BCA, 30-10-00-/54-355-9.

Bedri Günkut, *Diyarbekir Tarihi*, Diyarbekir Basımevi, 1937.

C.A., A-VIII-2, D: 89, F: 1-30.

C.A., A:VII-2, D:89, F:1-98.

C.A., A:VII-2-b, D:91, F:1-33.

Hâkimiyet-i Millîye, 29 Temmuz 1920, No: 15, s. 4.

Selvi, Haluk – Cırık, Bülent, *Milli Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2020.

Hamid Zülfî, "Alçak Yunan", *Küçük Mecmua*, 26 Haziran 1922, S. 4.

Gündoğan, Hatice, *Küçük Mecmua Üzerinde Bir İnceleme*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2018.

Düzdağ, M.Ertuğrul, *Mehmed Akif Ersoy*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Muhammed Sıdkı "Ülkemin Büyük Müncisine", *Küçük Mecmua*, 15 Ocak 1923, Yıl 1, S. 30, s.15.

Öğüd, 14 Nisan 1921, S.622.

Sebilürreşad, S.468, C.18, 17 Şubat 1337 (17 Şubat 1921), s.315; *Sebilürreşad*, S.469, C.18, 24 Şubat 1337 (24 Şubat 1921), s.4-5.

Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, San Matbaası, C.II, Ankara 1997.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10. TBMM Matbaası, Ankara 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 23, TBMM Matbaası, Ankara 1954.

Yahya Saim," Millî Kahraman Mustafa Kemal Paşa'ya", *Küçük Mecmua*, 20 Kasım 1922, Yıl 1, S. 23, s.12.

Ziya Gökalp, "Büyük Şenlikler", *Küçük Mecmûa*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, s. 15-17.

Ziya Gökalp,"Ak Destan", *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, S. 15, s.14.

Ziya Gökalp,"İngiliz'e", *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, S. 15, s.17.

Ziya Gökalp,"İzmir Bayramı", *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1922, Yıl 1, S. 15, s.14-15.

Ziya Gökalp,"Niçin", *Küçük Mecmua*, 11 Aralık 1922, Yıl 1, S. 26, s.14-15.

Hilâl-i Ahmer'in (Türk Kızılayı'nın) Milli Mücadele'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

Recep ÇELİK*

GİRİŞ

Yakın Çağ itibari ile Dünya, savaşların, kanlı mücadelelerin, acıların yaşandığı çağ olarak bilinmektedir. Bu dönemde büyük istilalar yaşanmış buna bağlı olarak toplumsal göçler, mübadeleler gerçekleşmiştir. Savaşlarda insanlık suçları işlenmiş, esirler ve aileleri ciddi baskılara maruz kalmışlardı. Bu dönemin başında uluslararası prosedürlerin olmayışı, bu baskıları artırmaktaydı. Önemli sayıda insanın bu süreçlerden etkilenmeleri, dezavantajlı konuma düşmeleri ve temel insani yardıma olan ihtiyaçları bazı Sivil Toplum Örgütlenmelerinin doğmasına zemin hazırladı. Savaş ortamlarında temel sağlık hizmetlerinin verilememesi sorunu Kızılhaç organizasyonunun kurulmasının temelini teşkil eder. 19. yüzyılda Avrupa'da Kızılhaç akabinde Osmanlıda ise Hilâl-i Ahmer gibi insani yardım kuruluşlarının kurulmasında yukarıda bahsedilen olayların yaşanması etkili olmuştur. Bu organizasyonların temel amacı insan onuruna yakışır bir hayat sürülmesini sağlamak olmuştur. Bu organizasyonların temel görevi sadece temel ihtiyaçların giderilmesi ile de kalmamış, tüm insani sorunlara karşılık çalışma gerçekleştirmişlerdir. Hemşirelik mesleğinin önde gelen ismi Florence Nightingale da Kızılhaç organizasyonunun içerisinde bulunmuşlardır. İnsani yardım hareketi ile ortaya çıkan bu organizasyonlar 22 Ağustos 1864 tarihinde 16 devletin katılımıyla düzenlenen kongre sonucunda imzalanan Cenevre Sözleşmesiyle gerçekleşmiştir.

Avrupa'da yaşanan gelişmelere paralel olarak 11 Haziran 1868'de bir grup idealist doktor "Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti'ni" kurdu. Çeşitli sebeplerden dolayı Kızılay Cemiyetinin kurulup faaliyetlerine resmi olarak başlaması 1877 yılına kadar gerçekleşemedi. 1877 yılından önce, Tıbbiyelilerin Kızılay'la

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Yalova.
drrecepcelik@gmail.com
ORCID NO: 0000-0002-5748-2712

ilgili bazı girişimleri olsa da etkili sonuçlar alınamadı. Tam anlamıyla örgütlenemeyen cemiyete harplerde daha çok ihtiyaç hâsıl oluyordu[1]. Özellikle Sırbistan, Karadağ seferleri ve Rus harbi patlak verince, savaşta yaralanan Türk askerlerine yardımcı olacak Kızılhaç örgütü gibi bir cemiyetin eksikliği daha çok hissedilmişti. Cemiyet 1877 yılında "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" adını aldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından kuruluşun adı da 1923 yılında "Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" olarak değişti. 1935 yılında kurumun ismi "Türkiye Kızılay Cemiyeti" oldu[2]. Orduya ilaç ve diğer tıbbi malzemeyi temin eden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ilk defa kurulduğunda V. Reşat'ın himayesine sonrasında ise VI. Mehmet'in himayesine girmiştir. Yıllar içinde görevleri ve sorumlulukları genişleyen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti birçok alanda hizmet verir hale gelmiştir[3].

Karşılaşılan eksiklikleri gidermek amacıyla kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, birçok salgın hastalık, savaş durumu, savaşın yarattığı tahribat sonrası zarar gören halka yönelik hizmetler de sunmuştur. Sunulan bu hizmetler sadece Anadolu ve Dersaadet ile de sınırlı kalmamış tüm Osmanlı topraklarında ve talep edilen diğer bölgelerde de sürdürülmüştür.

1. Milli Mücadele Öncesi Yürütülen Çalışmalar

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaş bölgelerine kurulduğu anı müteakiben yardım hizmetleri ve sağlık hizmetleri sunmak amacıyla heyetler göndermiştir. Bu kapsamda Mısır'a giden ilk heyet Tobruk'a, ikinci heyet ise Derne ve Bingazi taraflarına gönderilmiştir[4]. Bu bölgelerde yürütmüş olduğu çalışmalar Kızılay Arşivlerinde mevcut

[1] Habibullah Akıncı-Murat Altuntaş, "Türkiye Kızılay Derneği", *Sosyal Hizmet Kurum ve Kuruluşları Yerel Yönetimler-Sivil Toplum Kuruluşları ve Özel Sektör*", Nebile Özmen, Abdulhakim Beki, Efe Akademi Yayınevi, İstanbul 2021, s.157-174.

[2] Akıncı- Altuntaş, *age.*, s.157.

[3] Akıncı- Altuntaş, *age.*, s.163.

[4] *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, Yay. Haz. Gülfettin Çelik, Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç, Faruk Bal, Ankara 2019, s. 52; Ayrıca bkz. *Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Yay. Haz. Ahmet Zeki İzgören, Ramazan Tuğ, Ankara 2013; Sezer, Cemal - Metin, Ömer, *Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, Ankara 2016; *Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri*, Yay. Haz. Gülfettin Çelik, Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç, Faruk Bal, İstanbul 2018.

olup Bingazi, Derne, Tobruk, Martuba ve diğer savaş bölgelerindeki faaliyetleri raporunda 150 yataklı büyük bir hastane açıldığı belirtilmektedir.[5] Bu hastanelerde sadece askerlere de değil, orada bulunan gönüllülere, savaş esirlerine, bölgedeki kabilelerden kişilere olmak üzere toplam 171 hastaya yataklı tedavi hizmeti ve 1718 hastaya ise ayaktan tedavi hizmeti sunmuşlardır. Hilâl-i Ahmer heyetlerinin Trablusgarp Savaşı sırasında çeşitli hastanelerde verdikleri hizmetlerinden askerlerin yanında Arapların da yararlandığı, bu hizmetleri nedeniyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile Osmanlı Devleti'ne müteşekkir oldukları kayıtlarda da ifade edilmiştir[6].

Savaş dönemlerinde yaraları sarmak misyonu ile hareket eden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Savaş Suçları ile de karşı karşıya kalmıştır. 12 Mayıs 1912 tarihinde Aziziye'de mevcut Hilâl-i Ahmer Hastanesine İtalyanlar tarafından Kabil-i Sevk Balonları vasıtasıyla 16 bomba atıldığı ve 2 kişinin yaralandığı bilinmektedir[7].

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti salgın hastalık süreçlerinde de hizmetler sunmakta ve yaraları sarmakta idi. Bu doğrultuda 24 Aralık 1911 tarihinde Trablusgarp'ta kolera salgınının yayılması nedeniyle önceden gönderilen sıhhiye heyetinin yetersiz kalmasıyla, yeni bir heyetin de buraya görevlendirildiği bilinmektedir. Bu gönderilen heyet hastalık ile mücadelede ve yeni tedbirlerin alınmasında etkili olmuştur. Yapılan çalışmalar kapsamında Mısır Hilâl-i Ahmeri'nin çalışmalarına istinaden Esat Bey'in teşekkür mektubu Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesine iletilmiştir[8].

Balkan savaşları sonrasında nüfus mübadelesi ile İstanbul'a gelen Balkan halkına yönelik de barınma, temel ihtiyaçların karşılanması gibi hizmetler de sunmuştur. Sunulan bu hizmetler sadece Balkanlardan göçen Türk halkına ve/veya Müslümanlar ile de sınırlı kalmamış Balkan Savaşı nedeniyle Rumeli'den İstanbul'a göç etmiş Musevilerin ihtiyaçlarının karşılanması için Hahambaşının Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım talebine olumlu cevap

[5] *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar*, s. 94.
[6] *age.*, s. 183.
[7] *age.*, s. 106.
[8] *age.*, s. 71.

verilerek hizmetler sunulmuştur. Balkan savaşı sonrası sınırlar içerisinde sadece barınma, yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanması ile de kalınmamış Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastanelerinde gerek Balkan Harbi esnasında ve gerekse mütareke günlerinde askerî yaralılar ile çeşitli hastalıklara tutulmuş olan insanların tedavisinde büyük yararlıklar gösterdikleri görülmüştür.

Mübadele veya göç ile gelen kişilere yönelik sunulan hizmetler Mısır, Trablusgarp, Bingazi, Derne, Balkan halkları ile de sınırlı kalmamıştır. Ermeni Patriği'nin taşradan İstanbul'a gelen ve Samatya'da iskan edilen Ermeni muhacirleri için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım talep etmiştir[9].

Mübadele sürecindeki çalışmaları nedeniyle Muhtelit Komisyon, Hilâl-i Ahmer'in Yunanistan'daki çalışmalarından övgüyle bahsetmiş, Avrupa ve Amerika müesseselerine müracaat olunabileceğini hatta Cemiyet-i Akvam'ın Hıfzıssıhha Şubesi'nden çeşitli ilaç ve malzeme istenebileceğini belirtmişlerdir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaş, salgın hastalık, insani yardım ve diğer çalışmaları sürecinde de kurumsallaşma ve yaygınlaşma çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak savaş ve salgın hastalık dönemi olan 7 Mart 1912 tarihinde Kudüs'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bir şubesi tesis edilmiştir.

2. Milli Mücadele ve Sonrasında Yürütülen Çalışmalar

Savaşların bütün dünyada meydana getirdiği temel meseleler göç, mezalim ve tahribatlardır. Bu tahribatların izlerini silmek için yapılacak en büyük çalışma yardımlardır. Bu yardımların nasıl yapılacağı, insanların nasıl iaşe ve ibatelerinin karşılanacağı insanların nerelere yerleştirileceği en büyük meselelerden biridir. Burada bunları yapabilecek yegâne güç olarak karşımıza Hilâl-i Ahmer Cemiyeti çıkmaktadır. Yaptığı organizasyonlarla savaşın izlerini bütünüyle silmeye çalışmıştır.

Milli Mücadele yıllarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaş cephelerinde ve cephe ardında kıymetli çalışmalar sergilemiştir. Ülke sınırları içerisinde başlayan direniş hareketleri Hilâl-i Ahmer'in çalışmalarında daha faal bir durum oluşmasını sağlamıştır. Bu amaç

[9] *age.*, s. 231.

doğrultusunda İstanbul'dan sadece Anadolu'ya değil ülke sınırlarının en uç noktalarına kadar birçok doktor ve eczacı gitmiş, görevlendirilen bu ekip Cemiyet'e ait hastanelerde ve revirlerde görev almışlardır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1921'den itibaren Anadolu'ya yaptığı yardımları arttırmıştır. Cemiyet, 1921-1922 yıllarında Sıhhiye-i Askeriyye'nin acil ihtiyaç duyduğu 40.000 sandık civarında malzemeyi Anadolu'ya göndermiştir. Keza İstanbul'dan Anadolu'ya birçok doktor, eczacı ve sağlık personelinin geçmesini de sağlamıştır. Bu bağlamda Hilâl-i Ahmer aracılığı ile sadece 1921'in Nisan ayında, 25 doktor ve eczacının İstanbul'dan İnebolu yolu ile Ankara'ya ulaştırıldığını belirtmek yeterlidir. Bu personelin tamamına yakını Hilâl-i Ahmer'in cephe gerilerinde tesis ettiği hastane, dispanser, nekahethane gibi sağlık kuruluşlarında görev almışlardır[10].

Yunanlılar ile gerçekleştirilen savaşlarda bulunamayan tıbbi alet ve edevatlar yine Cemiyet tarafından karşılanmıştır. Verilen bu hizmetler sadece savaş cephelerinde kalmamış, savaşta esir edilen, şehit düşen askerlerin aileler ile zorunlu göçe maruz bırakılan halkın da ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bunlarla birlikte esir düşen askerler ile Yunanistan'a esir olarak götürülen Türk halkının da aileleri ile haberleşmelerini sağlamış, harp esirlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için yardım toplama ve ulaştırma faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Hilâl-i Ahmer'in çalışmaları sadece Türk halkına yönelik de kalmamış, yabancı esirlerle de ilgilenmiş, yabancı esirlerin listesini çıkartarak esirlerin ailelerinden gelen para, mektup ve paketlerin yabancı esirlere ulaşmalarını sağlamıştır.

Milli Mücadele döneminde zorlu olaylara Cemiyet de maruz kalmış, Cemiyetin İstanbul'daki merkez binası işgal edilmiş, üyeleri Anadolu'ya göç ettirilmek zorunda kalmıştır. Bu durum ile birlikte Anadolu'daki merkez ve şubelerin idaresi Ankara'ya taşınmıştır. Ankara temsilciliği aracılığı ile önemli miktarda tıbbi malzeme, alet ve edevat toplanarak Batı Cephesine intikali sağlanmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bayındır bir ülke oluşturulmasında da etkili olmuştur. Yine Anadolu Temsilciliği vasıtasıyla yardım toplanarak sağlık tesislerinin yapılmasını kolaylaştırmıştır.

[10] *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Kızılay Yayınları, İstanbul 2009, s.17.

Ocak 1922 tarihli bir belgede Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden gönderilmiş olan Osmanlı Lirası'nın savaşta zarar görmüş kişilere dağıtılması talebi[11], yine Mart 1922 tarihli bir belgede ise subayların bazılarına Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından yardım yapıldığı, yardım yapılamayan diğer subaylara da yapılması için Bolu Milletvekili Yusuf İzzet Paşa tarafından yapılan teklif söz konusu olmuştur[12].

Büyük Taarruz'da cephede ve cephe gerisi askeri hastanelerde temel ihtiyaçlar ve ilaçlar Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır. Cephede ve cephe ardında yürütülen çalışmalar doğrultusunda Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey 26 Haziran 1922 tarihinde teşekkür mektubu kaleme alarak Hilâl-i Ahmer Cemiyetine sunmuştur.

Büyük taarruz sonrası Hilâl-i Ahmer'in sunmuş olduğu bir diğer hizmet ise Yalova, Gemlik ve Orhangazi kazalarında düşman işgaline maruz kalan halka yönelik yardımlar olarak görülmektedir. Yine Yunanlılar tarafından şehit edilen ve esir alınan askerler ile köylerinden Yunan kuvvetlerinin zoruyla ayrılmak mecburiyetinde kalan halkın ihtiyaçlarının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.[13]

Haziran 1922 tarihli bir belgede ise Hıristiyanlara yardım için Anadolu'ya Heyet kabul edilemeyeceği muhtaçlara ancak Hilâl-i Ahmer ve Şark-ı Karib Muavenet Heyetince yardım yapılabileceği bildirilmekte idi.[14]

Eylül 1922 tarihli bir belgede ise Anadolu'nun düşman tarafından tahribe maruz kalan bölgelerinin Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından yardım yapılması talebi kabul edilmemiştir.[15]

24 Eylül 1922 tarihli bir belgede, Büyük Taarruz başlamadan önce Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptığı mezalim ve tahribatın giderilmesi için yapılması gerekenler maddeler halinde geniş olarak belgelerde yer almaktadır. Belgede Batı Anadolu'da savaş felaketzedelerine dağıtılmak üzere Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile Beynelmilel Salib-i Ahmer Cemiyetinin işbirliği ile toplanan

[11] BCA, 30-10-0-0-/198-355-2.
[12] BCA, 30-10-0-0/56-376-2.
[13] *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, s. 258.
[14] BCA, 30-18-1-1/5-19-4.
[15] BCA, 30-18-1-1/5-27-20.

yardım ve bu yardımların ne suretle yerlerine ulaştırılacağı geniş bir şekilde belirtilmektedir.[16]

Büyük Taarruz'dan önce Hilâl-i Ahmer 'den 10.000 yataklık hastane malzemesi istenmiş, istenilen malzemeler Hilâl-i Ahmer 'e bağlı İstanbul ve Anadolu depolarından alınarak hemen ordunun emrine verilmiştir. Hilâl-i Ahmer savaş boyunca maddi ve manevi yardımlarını devam etmiş, istenilen yardım konularında elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışmıştır. 1922-1924 yılları arasında Batı Anadolu'da istila gören birçok yere Hilâl-i Ahmer yardım etmiştir. Ele alınan bu çalışmada, Hilâl-i Ahmer'in Büyük Taarruz'da yapmış olduğu yardım çalışmalar irdelenmiştir. Çalışmada doküman analiziyle nitel bir araştırma yapılmıştır.

> "26 Ağustos'ta başlayıp 30 Ağustos'ta Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin öncesinde ve sonrasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Türk askerinin ve halkının yaralarını sararak tarihinin en önemli çalışmalarına imza atmıştır. Milli Mücadele yılları, Hilâl-i Ahmer'in hizmet ve fedakârlığının zirveye ulaştığı, kesintisiz 24 saat çalıştığı en şerefli dönemleridir. Bu dönemde on binlerce yaralı ve hastanın tedavi edildiği, birçok yerde, çok kısa zamanda Hilâl-i Ahmer hastaneleri, nekahethaneleri, dispanserleri, aşhaneleri, çayhaneleri kurarak, o günün olağanüstü şartları, ilaç ve malzemenin kıtlığına, teminindeki zorluklarına rağmen, başarılı hizmetler vermiştir. 1922 yılına ait 13 sayılı Hilâl-i Ahmer Mecmuası 30 Ağustos Zaferine ve Zafer Sonrasında Hilâl-i Ahmer'in çalışmalarına özetle aşağıdaki gibi yer vermektedir; Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922 Cumartesi sabahı saat 05.30'da topçu ateşiyle baskın biçiminde başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve 1. Ordu komutanı Nurettin Paşa ile birlikte savaşı yönetmek üzere Kocatepe'deydi. Taarruzun ilk günü Yunan cephesi yarılmış ve ertesi gün Afyonkarahisar kurtarılmıştır. İki gün içinde Afyonkarahisar'ın 40-50 kilometre civarındaki bütün Yunan müstahkem mevzileri ele geçirilmiştir. Yunan kuvvetlerinin büyük bölümü 30 Ağustos'ta Aslıhanlar civarında kuşatılmış ve burada Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Dumlupınar

[16] BCA, 272-0-0-12/39-38-11 (Ek:1-Ek:2).

Meydan Muharebesi'nde ana kuvvetleri imha edilmiş, pek çok esir alınmıştır. Yunan ordusunun İzmir yönüne doğru kaçmaya başlaması üzerine Başkomutan o ünlü emrini vermiştir: "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" Türk ordusu 1 Eylül 1922'de Uşak'ı geri almış, Eskişehir cephesindeki 3. Yunan Kolordusu Bursa istikametinde kaçmaya başlamış, Yunan ordusunun bu kolunu takip eden Türk kuvvetleri önce Bilecik'i arkasından 6 Eylül'de İnegöl ve Yenişehir'i işgalden kurtarmıştır. Yunanlıların ateşe verdikleri Manisa ve Menemen'e 7-8 Eylül günlerinde ulaşan Türk kuvvetleri 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girerek Yunan işgaline son vermiştir. Türk kuvvetlerinin diğer kolu 18 Eylül'de Kapıdağ Yarımadası'na ulaşarak Anadolu'yu tamamen Yunan askerinden temizlemiştir. 30 Ağustos Zaferi Sonrasında Hilâl-i Ahmer Müzayedesi, Bağış Kampanyası ve Fener Alayı 30 Ağustos zaferi sonrasında Hilâl-i Ahmer faaliyetlerini sıralayacak olursak: Milli mücadele boyunca Yunanlılardan esir alınıp Ankara, Kırşehir, Çankırı, Kayseri, Sivas, Keskin gibi esir kamplarında tutulan askerlerin aileleriyle haberleşmesi ve esirlere iaşe dağıtımı Hilâl-i Ahmer Üsera Komisyonu tarafından yapılmıştır. Aynı şekilde Yunanistan'da esir tutulan Türk esirlerine de yardımlar yapılmıştır. Ankara, Kırşehir, Kayseri de açılan hastaneler ile yaralı askerlerin tedavileri yapılmıştır. TBMM ve Hilâl-i Ahmer Ankara Heyet-i Merkezîyesi emri ile tüm yurttaki Hilâl-i Ahmer Merkez ve Şubeleri harekete geçirilerek savaştan mağdur olan halkın imdadına yetişmek için büyük bir bağış kampanyası düzenlenmiş, halktan ayni ve nakdi yardım talep edilmiştir. Bu yardım çağrısına işgal altında bulunan İstanbul halkı da iştirak etmiştir. Toplanan yardımlar ihtiyaç sahiplerine iletilmiştir. İzmir'de kazanılan zaferin coşkusu ile Hilâl-i Ahmer İzmir Merkezi ve İzmir Darülfünunun tertip ettiği bir büyük bir fener alayı düzenlenmiştir. İstanbul Çemberlitaş'ta 2 bin kişinin katıldığı bir müzayede tertip edilmiştir, müzayede de açık arttırma ile satılan 50 kg ağırlığındaki karpuz Askeri Müze Müdürü Ahmet Muhtar Paşa tarafından satın alınıp parası Hilâl-i Ahmer'e bırakılmıştır"[17].

SONUÇ

[17] http://kizilaytarih.org/dosya012.html, Hilal-i Ahmer Mecmuası Sayı 13, Yıl 1922'den derlenmiştir. Mehtap Baykal Yeşilyurt, Çeviri: Recep Can.

İmparatorluğun zorlu geçen Milli Mücadele döneminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, cephe önü ve cephe gerisinde hem Osmanlı tebaasına hem de yabancı askerler ve halkına yönelik birçok yardım faaliyetinde bulunmuştur. Gerçekleştirilen faaliyetler uygulanan baskı ve cemiyet binasının işgali sonrasında dahi sekteye uğramamış, Anadolu temsilciliği aracılığı ile faaliyetlerine devam etmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar sadece tıbbi veya insani yardım ile de kalmayarak cephe ardında halkın moralini ve zafere olan inancını da pekiştirme yolunda faaliyetler düzenlenmiş, dini toplantılar, müsamereler, konserler düzenleyerek toplumun diri kalmasında önemli bir etken olmuştur. Yukarıda ifade edilen çalışmalar doğrultusunda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Türk Kızılayı) bütüncül sosyal hizmet uygulamaları da sunarak hiçbir ayrım gözetmeden toplumun tüm kesimlerine yönelik faaliyetler yürütmüşlerdir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

2. Kitap ve Makaleler

Akıncı, Habibullah- Altuntaş, Murat, "Türkiye Kızılay Derneği", *Sosyal Hizmet Kurum ve Kuruluşları Yerel Yönetimler-Sivil Toplum Kuruluşları ve Özel Sektör*", Nebile Özmen, Abdulhakim Beki, Efe Akademi Yayınevi, İstanbul 2021, s. 157-174.

http://kizilaytarih.org/dosya012.html, Hilâl-i Ahmer Mecmuası Sayı 13, Yıl 1922'den derlenmiştir. Mehtap Baykal Yeşilyurt, Çeviri: Recep Can

Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Kızılay Yayınları, İstanbul 2009.

Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaşlar, Yay. Haz. Gülfettin Çelik, Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç, Faruk Bal, Ankara 2019.

Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı, Yay. Haz. Ahmet Zeki İzgören, Ramazan Tuğ, Ankara 2013.

Sezer, Cemal - Metin, Ömer, *Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, Ankara 2016.

Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri, Yay. Haz. Gülfettin Çelik, Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç, Faruk Bal, İstanbul 2018.

EKLER

Ek-1

Başkumandanlık Makam-ı Âlisi'nin İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden tevdî buyurulan telgrafnameye derkenâr. Fî 6 Eylül 338

İşbu derkenâr İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne yazılıp mezkûr telgrafname iadeten takdim kılınmıştır.

1- İlk muāvenet olmak üzere vekâlet-i âcizî Muhâceret ve Muâvenet-i İctimâiye Şubesi müdürü Doktor Muhyiddin Celal Bey, on bin lira nakdi mustashiben hareket etmek üzeredir. Hatt-ı seyahat ve hareketi hakkında Başkumandanlık Makam-ı Âlisi'nden vuku bulan istîzana emr-i cevabî alındığında hemen hareket edecektir.

2- İstirdâd olunan livâlara on beş bin liralık havale telgrafla verilmiştir.

3- Müzakeresi başlamış olan bütçenin tasdike iktirânında pey-der-pey nakden ve havâleten muâvenet ifâ olunacaktır.

4- Ruslarla Fransızlardan istirdâd olunan memleketler ahalisine muâvenet hakkındaki 31 Teşrin-i evvel 337 tarihli kanuna kıyâsen, bu kere Yunan'dan istirdâd olunan mahaller ahalisine muâvenet hakkında da bir kanun der-dest-i tanzimdir.

5- Vekâlet-i âcizîce icrâ ve tatbikine başlanılan mevâdd-ı sâlifeden başka kezâ vekâlet-i âcizîce vuku bulan teşebbüs üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de âtideki levâzımı müstashiben bir heyet i‘zâmına karar vermiştir. Heyetin memurîn ve levâzımı bir haftaya kadar Konya'ya, toplu bulunmak üzere tertibat almıştır. Hilâl-i Ahmer namına ayrıca on bin lira nakit tevzi edecek heyetin levâzımı şunlardan ibarettir:

İkişer bin don, gömlek; 2500 metre Amerikan bezi, 2000 metre basma, 500 çift erkek çorabı, 500 adet battaniye, 77 adet pamuklu, 250 metre patiska, 200 metre salaşpur, 100 metre siyah don, 250 metre fanile pazen, 100 deste iğne, 90 adet avcı yeleği, 37 adet erkek ceketi, 500 adet fistan (kız çocuklarına), 25 takım kostüm çocuk, 200 adet eteklik, (?) adet kadın ceketi, 1000 adet uçkur, 100 çift bez patik, 40 çift çocuk fotini, 200 adet kuka, 200 adet makara, 250 adet peçete

keten, 2000 adet düğme, 100 adet çocuk donu, 100 adet çocuk fanilesi, 260 adet kadın gömleği, 63 adet mintan müstamel, 5 adet kundak takımı, 200 çift kadın çorabı, 25 kilo künye ve dispanser levâzımı.

6- Hilâl-i Ahmer Uşak'a kâffe-i levâzım-ı sıhhiyesiyle bir dispanser gönderecektir.

Şimdiye kadar yapılabilen muâvenetin miktar ve şekli ber-vech-i bâlâ arz olunur efendim.

Yazılmıştır. Fî 6 Eylül sene: 338.

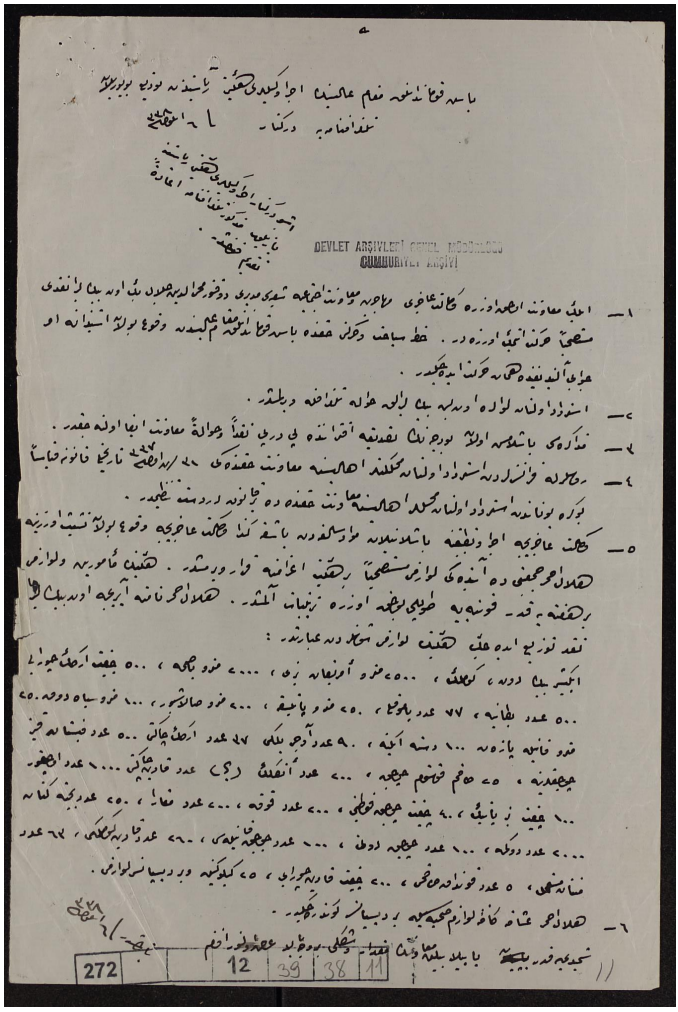
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ek-2

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Umur-ı Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâiye Vekaleti
Muhâcirîn Şubesi
Aded: 22961/1752
İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaset-i Celilesine

18 Temmuz 338 tarih ve 6/967 numaralı tezkire-i celileleri arîza-i cevâbiyesidir.

Hilâl-i Ahmer Murahhaslığı'nın tezkiresiyle merbutâtı olan muhâbere evrakı mütâlaa ve tedkik olundu. Düşmanın vilâyât-ı garbiyede icrâ ettiği mezâlim ve tahrîbatın derecesi pek müthiş olup, bilhassa bilâd-ı müstevliye pey-der-pey istirdâd edildikçe, tahrîbat sahası daha ziyade ehemmiyet ve vüs'at kesb edeceği âşikâr olduğundan maddî zararlarımızı telâfi için hariçten, bilhassa Hindistan ve Afrika'daki İslamlardan vuku bulacak muâvenetleri herhangi bir vasıta ile icra eylemiş olursa olsun, kabulden müstağnî kalamazsak da hakk-ı hayat ve istiklal uğruna iktihâm olunan bu mezâlim ve tahrîbatın tahfîf ve tehvîni için uzatılacak dest-i muâvenet de o haklardan fedakârlıklar koparacak bir şeâmet ve zillette olmamalıdır. Binâen-aleyh beynelmilel Salîb-i Ahmer Komitesi'nin teklifât-ı vâkıasında bu şart ile kābil-i telif olmayan nükātın reddi ve bazı tedâbir-i mânia vaz'ı zarûridir. Ez-cümle muâvenetin tarz-ı ifasının tamamen komiteye bırakılması, namuskâr ve mevcudiyeti beynelmilel muhterem ve musaddak bulunan Osmanlı Hilâl-i Ahmer ine karşı bir itimatsızlık hissiyle mahmûl olacağı gibi komitenin bütün faaliyet ve arzularını teminde hükümetin bilâ kayd u şart icra mevkiinde kalması hukuk-ı hükümranî ile gayr-i kābil-i telif bulunmuştur.

İmarâta nisbeten az tahribâta uğrayan ve ekser-i havâlisi İslam-Türk'ten gayri anâsır ile meskûn bulunan İstanbul'a civar yerlerden başlanılması da en çok tahrîbata uğrayan merkezî kısmın temâdî-i sefâleti ve belki de ihmalini mûcib bir vaziyet ihdas etmiş olacaktır.

İane verenlerin hemen hepsi dinî bir irtibat ve uhuvvetle, İslamların tahfîf-i âlâmını istihdaf edecekleri halde, bu gayenin temininden evvel sadece İstanbul'a civar yerlerin imârı, elbette muâvenet edenlerin emellerini tatmin etmiş olmayacaktır. Bir de yüz binlerce liralık bir masrafa arz-ı ihtiyaç edecek olan bu işin fevâid-i iktisadiyesi de memlekete hasr ve tahsis edilecek olursa, tahribâta

marûz köyler ahalisi bin-nefs istifade etmiş olacak ve harap Türk köylerini imar bahanesiyle verilen ianelerin birçoğunun mutavassıt ellere geçmesine meydan verilmemiş olacaktır. İşte bu mütâlaata mebnî teklif-i vâkiin şerâit-i âtiye tahtında kabulü muvâfık olacağını arz eylerim.

1- Muâvenet, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından müntehab bir heyet marifetiyle icra olunacak ve bu heyete, arzu edildiği takdirde, beynelmilel Salîb-i Ahmer Komitesi de bir murahhas terfîk edecektir. Bu komisyona hükümet tarafından da bir komiser tayin edilmelidir.

2- Komisyonun mübâyaâtı dâhilden icrâ ve memurîn-i fenniyesinden mâadâ usta ve amelesi dahi dahilden tedarik edilmelidir. Hariçten celb zarureti olan mevâdda Türk tâcir ve şirketler tavassut olunmalıdır.

3- İmarâta hükümetin lüzum göstereceği mahalden başlanılmalıdır.

4- Komisyon kararlarının hükümet tarafından icrâ ve infâzı hükümet tarafından mahzur mevcud olmaması kaydıyla mukayyed olmalıdır.

5- El-yevm istirdad edilmiş olan mahallerdeki harap köylerin mevâkiini ve bunların nüfusları miktarını gösteren müfredâtlı izahâtı merbut, bir haritanın tanzim ve itâsı mümkün ise de tahrîbatın kısm-ı azamı hâlâ işgal altında bulunan köylerde icrâ edilmekte olmasına mebnî muâvenet miktarını tayinde ve saha-i umrânın tesbitinde bu harita ile melfufâtının.

Yan taraftaki yazı: ***İcrâ vekilleri***

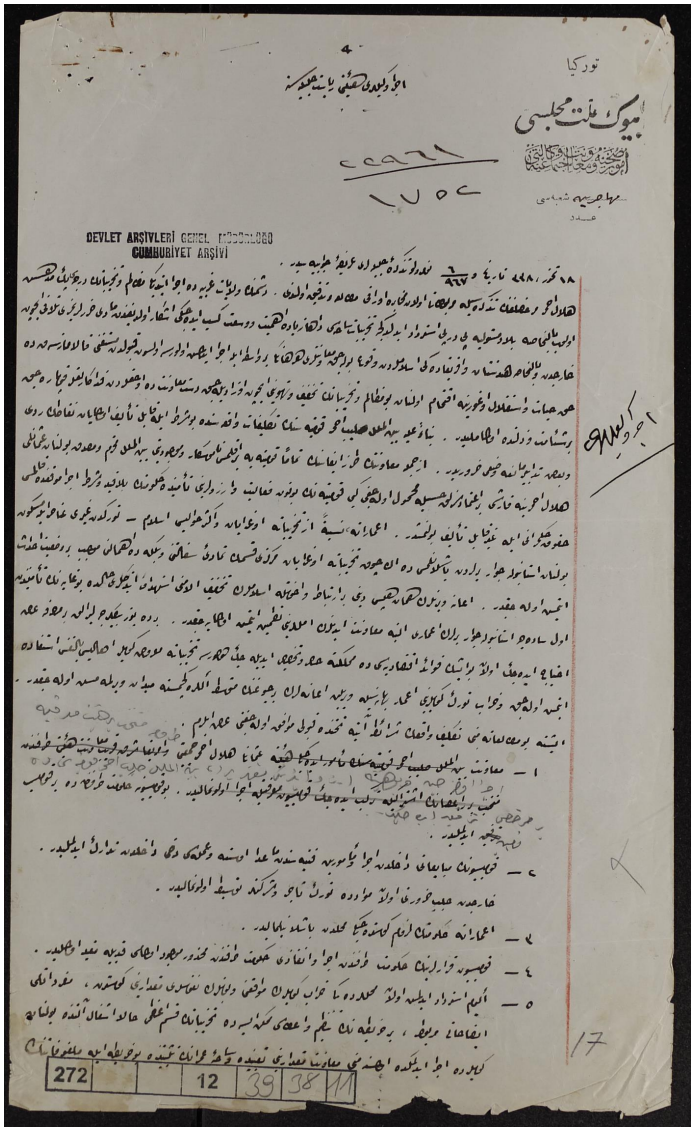

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1920-1923 Yılları Arasında Mecliste Türk, Türklük, Türkçülük Konuşmaları

Yusuf Cihat ZORBACI*

1.Milletvekillerinin Konuşmalarında Türklük Vurgusu

İstanbul'da son Osmanlı Mebusan Meclisinin kapatılmasının ardından Mustafa Kemal, seçim çağrısı yapmış ve sonrasında milletvekillerini Ankara'da toplamıştır. Meclis 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Bu süreç içerisinde Ankara Hükümeti işgal kuvvetlerine karşı mücadele vermiştir[1]. Hareketin lideri konumunda olan Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelenin başından itibaren Türklük şuurunu kendine rehber olarak belirlemiştir. Başlattığı bu mücadeleyi Türk Milliyetçiliği ve milli egemenlik ilkesine dayalı şekilde gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Türk Milli Mücadelesinin milliyetçi hareket olduğunu Batılılar da ifade etmiştir. Anadolu'daki bu hareketten bahsederken "Milliyetçiler" ifadesini kullanmışlardır[2]. Milletvekilleri de konuşmalarında kendi düşüncelerine göre Türk milletinin sahip olduğu üstün özelliklerden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra, bağımsızlık ve özgürlük vurgusu yaparak millete güven aşılamaya çalıştıkları da görülmektedir. Bu doğrultuda meclisteki konuşmalardan biri Şark Meselesi hakkındadır. Şark meselesi iki aşamalıdır. Başlangıç olarak Türklerin Avrupa'ya girmesini engellemek ve Anadolu'da kalıcı olarak yerleşmesine mani olmaktır. Bu gayede başarı sağlanamayınca ikinci aşamaya geçilmiştir. O da, Osmanlı Devleti'ni zamanla parçalayıp Avrupa'da bulunan topraklarını bölüştürme düşüncesidir[3].

Şark Meselesi konusunda görüşünü açıklayan Bilecik Milletvekili Necip Bey'in söyledikleri dikkat çekicidir. Yaptığı

*Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar
yczorbaci@gmail.com
ORCID NO: 0000-0003-2017-131X

[1] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.183.

[2] Yusuf Sarınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.259-260.

[3] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s.48.

konuşmada Şark Meselesinin Türklüğün ve İslam'ın mahvı demek olduğunu ifade etmiştir. Avrupalıların, Türklerin bu coğrafyada olmasını kabullenemediklerini, boğazların silahtan arındırılmış hale getirilse dahi Türk idaresinde bulunmasını onaylamadıklarını belirtmiştir. Necip Bey, mevcut durumda anavatan topraklarını Avrupalıların azınlıklara verme niyetini olduğunu, hiçbir meşru sebep olmaksızın ülkenin kuzeyden ve güneyden işgal edildiğini hatırlatmıştır. Türk'ün İran, Arabistan, Kafkasya ve Büyük Asya ile bağlantısını kesmek istediklerini iddia etmiştir. Yine ellerinden gelse Avrupalıların Türk'e Orta Asya'da bile yer vermeye razı olmadıklarını beyan etmiştir[4].

Kütahya Milletvekili Besim Bey ise Avrupalıların, tarihte Hint ve Mısır ticaret yollarını elinde bulunduran Anadolu Türklerini boyunduruğu altına almak istediklerini söylemiştir. Onların, Türkleri Anadolu coğrafyasından çıkararak dünya ekonomisine hakim olma düşüncesinde olduklarını ifade etmiştir. Besim Bey'e göre dinen veya ırk bakımından başarı sağlamaları söz konusu değildir. Avrupa'nın yüzyıllar öncesinden itibaren Türk milletinin Anadolu'ya yerleşmesini hiçbir şartta kabul etmediklerini, İslam ümmetinden olan Türk ırkının başarıya ulaşmasını istemediklerini meclis kürsüsünde şiddetli bir dille beyan etmiştir. Ona göre Şark Sorunu bu şekilde özetlenebilir. Ayrıca Şark sorununu ırki bir mesele olarak değerlendirmiştir. Yine Avrupalıların İslam dinini yok ederek Kudüs'e uzanmayı planladıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda Aryan bir ırk olan Avrupalı milletlerin kendi aralarına Altaylardan Turani bir ırkın dahil olmasına razı olmadıklarını söylemiştir. Avrupalı milletlerin Türk milletini bölgeden çıkarıp eski hudutlarına dönmek istediklerini de sözlerine eklemiştir[5].

Mecliste Türk milletinin durumunu ve hislerini tasvir etmeye çalışan milletvekilleri, millete kabul etmesi için öne sürülen Sevr anlaşmasına rıza göstermenin mümkün olmadığını da meclis kürsüsünde birçok kez açıklamışlardır. Mevzubahis anlaşmayı Türk milletini aşağılamayı planlayan bir hakaret olarak yorumlamışlardır.

[4] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre: 1, C. 1, İçtima:1, İnikat:7, 29.04.1920, s.150.

[5] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 9, İçtima:2, İnikat:1, Tarih:01.03.1921, s.10.

Bu hususta görüş beyan eden Erzurum vekili Necati Bey, Sevr Antlaşmasını, Türk milletini yok etme planının ilk aşaması olarak gördüğünü dile getirmiştir. Altı bin senelik eşsiz, özgür bu milleti yok etme isteklerini eleştiren Necati Bey, Türk milletinin dünya var olduğundan beri esir bir şekilde yaşamadığını bugünden sonra da esir yaşamayacağını belirtmiştir. Wilson Prensiplerinde bulunan milletlerin kendi kaderini kendi belirlemesi ilkesinin Türk milleti için gerçekleştirilmediğini, Avrupalı devletler için geçerli görülmediğine de vurgu yapmıştır. Anadolu topraklarının yüzyıllardır sahiplerinin Türkler olduğunu, Türk milletinin kuvvetini, Allah'ından, tarihten gelen muazzam kuvvetinden, aldığını ve bu yüce milletin istikbalinden asla vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Avrupalı milletlere, Anadolu'da binlerce seneden beri hüküm süren insanların bugünkü mevcut Türklerin ataları olduğunu hatırlatmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmeden evvel Altaylarda çok büyük bir medeniyet oluşturduğunu da meclis kürsüsünde beyan etmiştir[6].

Burdur ilini temsilen mecliste bulunan İsmail Suphi Bey ise Sevr Anlaşması ile alakalı olarak söz aldığı konuşmasında İngilizlerin, Türkleri esaret altına alarak bütün İslam alemini sömürgeleştirmek niyetinde olduğunu söylemiştir. Ona göre, İngilizlere karşı koyabilecek tek millet, Türk milletidir. Bu anlaşmayı kabul etmeyeceklerini de meclis kürsüsünden ifade etmiştir. İngilizlere olan düşmanlığını ise şu mısralarla dile getirmiştir;

"*Garbin cebin-i zalimi affetmedim seni,*
Türk'üm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi[7]*."*

I. İnönü Muharebesi sonrası konuşan Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey, önce vatanın bugün ki büyük milli hisler içindeki günlerini görmesini arzu ettiği Namık Kemal'i anmıştır. Milletvekillerine seslenerek kalplerinde İslamiyet, Türklük ve milliyet nuru bulunduğunu ifade etmiştir. Yunanlıların zulümlerine karşın milletin mücadele ruhunun ölmeyeceğine vurgu yapmıştır. Muhittin Baha Bey'in ardından kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa ise Namık Kemal'e ait olan "*Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini, yok*

[6] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 2, İçtima:1, İnikat:19, Tarih:22.05.1920, s.15.
[7] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 2, İçtima:1, İnikat:31, Tarih:10.07.1920, s.242-243.

mudur kurtaracak bahtı kara maderini" mısralarını hatırlatmıştır. Meclis başkanı, milletvekilleri ve millet adına bu mısralara karşılık olarak "*Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini, bulunur kurtaracak bahtı kara maderini*" deyip işgal karşısında kuvvetlenen milli hisleri ve mücadele azmini tasvir etmiştir[8].

II. İnönü Savaşı sonrasında konuşan Celalettin Arif Bey, Türkün İslam'ın kılıcı vazifesini gördüğünü ve bugün o kılıcın Türk milletinin şerefini korumak maksadıyla tekrardan kınından çıkarmakta tereddüde düşmediğini söylemiştir. Yunan ordusunu bir kez daha İnönü'de çaresiz kılarak büyük bir acı içinde bıraktıklarını ifade etmiştir. O, Türk milletini sakinleştirecek yegane sonucun Misâk-ı Millî olduğunu, Türk'ün sadece Misâk-ı Millî gerçekleştirildiğinde huzura kavuşacağını belirtmiştir. Yaşamayı hak eden milletlerin, ancak gurur ve onurlu olarak ölmeyi göze alan milletler olduğuna dikkat çekmiştir. Şanlı bir tarihe sahip olan Türklerin asla bağımsızlık gayesinden vazgeçmeyeceğini söylemiştir. Türk milletinin bağımsızlığını elinden almak için onu öldürmek gerektiğini fakat Türk'ü öldürmenin mümkün olmadığını beyan etmiştir. Bunun yanı sıra Misakı Millinin millet için bir iman ve ant haline geldiğini bu misak gerçekleşmeden milletin andından bir adım geri atmayacağını da vurgulamıştır[9].

II. İnönü Muharebesinin kazanılmasıyla ilgili görüş beyan edenlerden Manisa Milletvekili Mustafa Necati Bey ise düşmanın İzmir'e girdiği vakit, Türk milletinin hayatta kalma kabiliyetinin bitmiş ve artık hasta adamın ölmüş olduğuna dair kanaatlerin oluştuğunu ifade etmiştir. Hıristiyan Avrupa'nın, barbarca davranarak Türk milletinin silahlarını aldığını, milletini düşünmeyenleri idareye getirdiğini, bu şekilde memleketi tahribe başladıklarını söylemiştir. Fakat "*Asırlardan beri varlığı ve dini uğranda hayatını feda eden bir milletin göstereceği azim ve imanı*" Avrupalıların hesaba katmadıklarına vurgu yapmıştır. Dünyada birçok inkılaplar görüldüğünü, ancak milletin geçirdiği şu iki senelik inkılabın, dünyanın en büyük inkılabı olduğunu iddia etmiştir. Ölüm halinde bulunan milletinin ölmeyen azmini ve imanını dünyaya gösterdiğini,

[8] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 7, İçtima:1, İnikat:133, Tarih:13.01.1921, s.284-285.
[9] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 9 İçtima:2, İnikat:15, Tarih:02.04.1921, s.322-323.

bugünden sonra Türk milletinin yeni cihadına başladığını söyleyerek sözlerini noktalamıştır[10].

Malta'daki esaretten kurtulup mecliste yerini alan Edirne Milletvekili Şeref Bey konuşmasında Avrupalı Devletlerin, Türk milletinin varlığını ve sonsuza kadar var olacağını anladığını ifade etmiştir. Türk milletinin dünya kurulduğundan beri tarih sahnesinde yer aldığını belirtmiştir. Bu müşkül vaziyetten İslamiyet'in ışığı aracılığıyla kurtulunacağına inandığını beyan etmiştir. Büyük ırk ve dünyaya efendi olmak için yaratıldığını düşündüğü Türk milletinin hiçbir şartta boynuna esaret zincirini geçirmeyeceğini söylemiştir. Hiçbir zaman önünde bir engel tanımayan, eğilmeyen, bir zaferden diğerine koşan, namuslu bir Türk neferi gibi ileri gidileceğinden emin olduğunu vurgulamıştır[11]. Başka bir konuşmasında ise Şeref Bey, dünyanın Türk düşmanlığı ile hareket ettiğini bu koşullara rağmen Türk milletinin varlığını koruduğunu ve var olmaya devam edeceğini bütün milletlere kanıtladığını söylemiştir. Yalnız Türklüğün varlığına değil, bütün İslam yurtlarına taarruz edildiğine dikkat çekmiştir. Efendi olarak tarih sahnesine çıkmış, efendi olarak varlığını bugüne dek sürdürmüş ve sonsuza kadar efendi yaşayacak Türk milletinin azminin bu işgalinde üstesinden geleceğine vurgu yapmıştır. Türkleri zinciri altına almak isteyen Batı kapitalistleri ve Garp milletlerinin Yunanlıları bu amaçla kullandıklarını ifade etmiştir. Türk'ün karşısına dikilen Yunanlıların, Avrupalılardan silah ve cephane desteğini aldığını, Bütün bunlara karşı Mehmetçiğin iman ve süngüsüyle yalnız Allah'ına dayanarak ırkının şanlı tacını yaşattığını, gözünü kırpmadan düşmana karşı atıldığını sözlerine ilave etmiştir. Şeref Bey, büyük ırk olarak nitelendirdiği milletine seslenerek hiçbir zaman Türk ordusunu ve Türk milletini mağlup edecek bir kuvveti Allah'ın yaratmadığını söyleyerek Türk milletine zafere ulaşılacağı hususunda inanç vermeye çalışmıştır[12].

Mustafa Kemal Paşa ise askeri durum ve dış dünyadaki gelişmelere dair yaptığı bir konuşmada Türk halkının, Türkiye Büyük

[10] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 9, İçtima:2, İnikat:20, Tarih:13.04.1921, s.475-46.
[11] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 10 İçtima:2, İnikat:25, Tarih:25.04.1921, s.78.
[12] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 11, İçtima:2, İnikat:54, Tarih:23.07.1921, s.349-350.

Millet Meclisi ve onun oluşturduğu hükümetin, hiçbir zaman hizmetçi muamelesine katlanmayacağını ifade etmiştir. Her uygar milletler ve devletler gibi varlığının, bağımsızlığının ve özgürlüğünün kabul edilmesi talebinde kararlı olduklarını söylemiştir[13].

Erzurum'u temsilen mecliste yer alan Durak Bey, dünyadaki ordular arasında Türk ordusundan daha merhametli ve daha güçlü bir ordu olmadığını söylemiştir. Türk milletinin nüfusunun az olmasına rağmen gücünün muazzam olduğunu belirtmiştir. Durak Bey, Türk'ün ölmediğini ve ölmeyeceğini verdiği mücadelesiyle tüm cihana ispat ettiğini ifade etmiştir. Bugün herkes tarafından görüldüğü gibi Türk'ün varlığını koruduğunu ve ilelebet yaşayacağını beyan etmiştir[14]. Rauf Bey, Pontus Meselesi ile ilgili yaptığı konuşmada ise Türk milletinin haklarını sözlere, boş vaatlere kanmayarak ordunun elindeki silaha dayanarak alacağını söylemiştir. Bu hak alındığı zaman Türklerin asaletinin ve medeniyetinin ortaya çıkacağını ifade etmiştir[15].

Bilecik Milletvekili Necip Bey, edinilen bilgilere göre yurttaki Yunan mezaliminin büyük tahribata ulaştığını söylemiştir. Ona göre memleketin harap duruma gelmesinin tek nedeni Yunan milleti değildir. Osmanlı olmanın şanını, İslam ümmetinden ve Türklük şerefinden bulunmanın kıymetini bilmeyerek bu değerleri tahkir eden kişilerin, memleketi içeriden kemirdiklerini ifade ederek Türklük vurgusunda bulunmuştur[16]. Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ise memlekette tehlikelerin en büyüğünün Türk nüfusunun azlığı olduğunu, Memleketin çoğunluğunun Türk-İslam milletinden oluşmadığı vakit başka etnik unsurların dolduracağına dikkat çekmiştir[17].

Hüseyin Avni Bey, Yunan ordularının memleketi istila ederken, Türkiye'nin kendisini idare edecek kabiliyete sahip olmadığını düşündüklerini ifade etmiştir. Bu düşüncenin aksine Türk milletinin asırlardan beri en kuvvetli hükümetleri tesis ettiğini söylemiştir.

[13] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 12, İçtima:2, İnikat:79, Tarih:19.09.1921, s.262.
[14] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 24, İçtima:3, İnikat:132, Tarih:03.11.1922, s. 351.
[15] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, Devre: 1, C. 3, İçtima:3, İnikat:91, Tarih:26.08.1922, s.735.
[16] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 6, İçtima:1, İnikat:101, Tarih:22.11.1920, s. 20.
[17] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 17, İçtima:2, İnikat:161, Tarih:18.02.1922, s.30.

"*Esasen efendi yaşamış olan milletin misakı milli ile çizilen o mukaddes gayeyi"* mutlaka hayata geçireceği yorumunda bulunmuştur[18]. Başka bir konuşmasında ise Türk milletinin vasıfları hususunda görüşünü açıklamıştır. O, Türk'ün kanında barbarlık veya şeytanlık bulunmadığını saf bir metaneti bünyesinde taşıdığını söylemiştir. Rize Milletvekili Necati Bey ise Avrupa'da Türk milletinin düzgün bir şekilde tanınmamasında yeterince çaba harcamayan Türk elçilerinin de rolü büyüktür. Çünkü oradaki elçiler görev yaptıkları ülkelerde, Türk milletinin kahramanlıklarını, merhametini yeterince o milletlere bahsetmemişlerdir. O, elçilerin Avrupa'nın büyüsüne kapılarak Batılı devletlerin avukatlığını yaptıklarını iddia etmiştir. Oysaki Türk'ün her türlü kuvvet ve maharete sahip olduğunu belirtmiştir. Türk'ün kuvvetinin büyüklüğünü kendisinin de Türk olmasına rağmen idrak edemediğini bu kuvvetin yokluktan var olduğunu varlıkta ise arttığını ifade etmiştir[19].

Bazı milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda Türklük vurgusunda bulunmanın yanında Türk kanı ve Türk ırkından bahsederek ideolojileri olan Türk milliyetçiliğini ortaya koymuşlardır. Bu milliyetçi ideoloji cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da vekillerde var olmaya devam etmiştir. Avrupa milletlerinin Türk milletini hakir görmesini eleştirmiş, Türklerin her sahada başarılı olabileceğine inanmışlardır. Mecliste yer alan Türk milliyetçisi vekillerden Besim Atalay ise ülkenin kurtuluşunun Türk kanı sayesinde gerçekleştiğini söylemiştir[20]. Esat Bey ise Türk milletinin sadece savaşma kabiliyetine sahip bir millet olduğu iddialarını reddetmiştir. O, tarihte Türk devletlerinin ekonomi ve edebiyatta da başarı sağladığını ifade etmiştir. Bugün Türk milletinin nabızlarında vuran kanın geçmişteki kanla aynı niteliğe sahip olduğunu vurgulamıştır[21].

Millet ismi meselesi de iç politikada Milli Mücadele döneminden itibaren mecliste tartışılan meselelerin başında gelmiştir. Milletvekilleri kimlik tanımı yaparlarken farklı yaklaşımlar

[18] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 18, İçtima:3, İnikat:20, Tarih:04.04.1922, s.522.
[19] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 16 İçtima:2, İnikat:154, Tarih:04.02.1922, s.212.
[20] *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 3 İçtima:1, İnikat:48, Tarih:04.11.1923, s. 216.
[21] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 27 İçtima:3, İnikat:187, Tarih:05.02.1923, s. 178.

göstermişlerdir. Türk milliyetçisi vekiller genelde Türk milleti isimlendirmesini, İslamcı görüşe sahip olanlar ise Anasır-ı İslam tabirini tercih etmişlerdir. Farklı sebeplerle millet tanımı ve ismi tartışma gündemi haline gelmiştir. Örnek olarak Kastamonu vekili olan Yusuf Kemal Bey'in sağlık sorunları konusunda yaptığı bir konuşma söylenebilir. Bu konuşmayla beraber konu dolaylı yoldan kimlik meselesine gelmiştir. Y. Kemal Bey, ülkede halledilmesi gereken ilk işin sağlık problemlerini ortadan kaldırmak olduğunu söylemiştir. Sağlık olmazsa, Türklük diri olmazsa, Türklerin varlığının ve egemenliğinin tehlikeye gireceğini belirtmiştir[22].

Bu sözler üzerine Sivas vekili olan Emir Paşa, Kemal Bey'in sağlık işleri hususunda yalnızca Türklerden bahsetmesini eleştirmiştir. Emir Paşa sadece Türklerin adına konuşulmasını onaylamadığını, meclisin yalnız Türkler adına bir araya gelmediğini beyan etmiştir. Millet ismi olarak Türk adının kullanılması yerine Müslüman Milleti veya Osmanlı milleti ifadesinin daha doğru bir tanımlama olacağını belirtmiştir. Anadolu topraklarında Türk, Çeçen, Çerkes, Laz, Kürt gibi birden fazla etnik kökene sahip Müslümanın yaşadığını hatırlatmış bu grubu rahatsız edecek beyanlardan kaçınılması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Emir Paşa, bu hususta daha fazla konuşmak istemediğini, bu gibi tartışmaların faydadan çok zarar getirdiğini söylemiş herkesin hilafet çatısı altında birleştiğini ifade etmiştir. Bununla beraber hilafeti asırlardan beri koruyanların da Türk kavminden olduğunu bu gerçeği de kimsenin inkar edemeyeceğini beyan etmiştir[23]. Mustafa Kemal Paşa tartışmaların artması nedeniyle müdahale etmiştir. Bu meselenin bir daha tekrar etmemesi gerektiği uyarısında bulunmuştur. Meclisi teşkil edenlerin kimliğinin sadece Türk, Çerkes Kürt veya Laz değil hepsinin bağlı bulunduğu İslam milleti olduğunu söylemiştir. Meclisin yalnızca bir etnik unsurun hukukunu, şerefini, şanını veya hayatını kurtarmak için azmetmediğini Bütün İslam milleti adına çaba gösterdiğini ifade etmiştir[24].

[22] *TBMM GCZ*, Devre: 1, C. 2 İçtima:2, İnikat:93, Tarih:15.10.1921, s. 328.
[23] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 1, İçtima:1, İnikat:2 Tarih:01.05.1920, s. 164-165.
[24] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 1, İçtima:1, İnikat:2 Tarih:01.05.1920, s. 165.

Köy ve Bucak kanunu görüşülürken, millet ismi olarak yer alan "Osmanlı" tanımlaması hakkında da münakaşa çıkmıştır. Mecliste bulunan vekiller Osmanlı ismi yerine Türk isminin kullanılmasının daha doğru olacağına ilişkin beyanlarda bulunmuşlardır. Erzurum'u temsilen mecliste yer alan vekil H. Avni Bey, Türk isminin önerilmesine itiraz etmiş *"Türk olmayan ne yapacaktır?"* şeklinde meclise soru yöneltmiştir. Avni Bey, Türkiyeli isimlendirmesinin daha doğru olacağı görüşündedir. Kastamonu vekili Y. Kemal Bey ise Türkiyeli isminin doğru olmadığı kanaatinde bulunduktan sonra Türk vatandaşı tabirinin tercih edilmesi yönünde teklifte bulunmuştur. Malatya vekili Lütfi Bey bu görüşlerden farklı olarak Osmanlı ifadesinin kullanılmasının daha doğru olacağı düşüncesindedir. Bilecik vekili Necip Bey, Osmanlı isminin teşkilatı esasiye hükümlerine uymadığını sadece "vatandaş" demenin yeterli olacağını söylemiştir. Besim Bey, Osmanlı isminin tercih edilmesinin doğru olmadığı düşüncesindedir. Çünkü Osmanlı tabiriyle sadece bir ailenin kast edildiğini iddia etmiştir. Türkiyeli veya Türk ifadesinin kullanılması ise ona göre uygundur. Diyarbakır vekili Kadri Bey, 8. madde de yer alan Osmanlı isminin yerine *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine mensup her fert"* tanımı ve ismi önerisinde bulunmuş ve sunulan bu öneri kabul edilmiştir[25].

Dersim vekili F. Fikri Bey ise bir konuşmasında Türk tanımı hususunda görüş beyanında bulunmuştur. Türklüğün; kan, kültür, anane ve tarih itibariyle bütün Anadolu insanını içerdiğini söylemiştir. Ülkede yalnızca Türk milletinin varlığının bulunduğunu, başka ırklardan olan insanların bölgede yaşasa da bunların Türkler ile kültürünün iç içe geçtiğini savunmuştur. Fikri Bey, birinin Türk kültürünü kabul edip, samimi olarak Türklüğünü beyan ettiği takdirde o insanı Türk kimliği dışında değerlendirmenin yanlış olacağı tespitinde bulunmuştur[26]. Görüldüğü üzere mecliste millet tanımı hakkında çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Birliğin bozulmaması adına yaşanan bu münakaşalar esnasında millet ismi olarak Osmanlı ifadesini kullanmayı önerenlerin varlığı ortadadır. Bundan başka

[25] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 14 İçtima:2, İnikat:105, Tarih:05.11.1921, s. 70-72.
[26] *TBMM GCZ*, Devre: 1, C. 4 İçtima:3, İnikat:23, Tarih:22.09.1923, s. 271-272.

İslam milleti tanımı da tercih edilmiştir. Türk Milliyetçilerinin çoğunluğu ise Türk milleti isimlendirmesinde ısrar etmişlerdir.

Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey ise verdiği bir takrirde Damat Ferit'in vatana ihanet nedeniyle vatandaşlıktan çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Safa Bey, Sulh Konferansında Damat Ferit Paşa'nın Toros Dağlarının güneyinde yaşayan dört milyon Türk'ü sahiplenmeyerek Fransa Devletine peşkeş çekmesini ve milletin direnç ve azmini kırmak maksadıyla Anadolu'da birçok yerde kargaşa çıkarmaya çalışmasını sebep olarak göstermiştir. Bu sebeplerle hainlik ettiğinden vatandaşlık hukuku ve Türk milleti dahilinden çıkarılmasına karar verilmesini teklif etmiştir. Sonuç olarak meclisin verdiği kararla Damat Ferit Paşa, vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Bu görüşme esnasında Rıza Tevfik'in ve Hamdi Vasfi'nin de vatandaşlıktan çıkarılması gündeme gelmiştir. Bunun yanı sıra mecliste Ali Kemal'in de vatandaşlıktan çıkarılmasını isteyenlerin sesleri işitilmiştir[27].

2. Anadolu'nun Türklüğü

Milletvekilleri konuşmalarında Anadolu'nun Türklüğüne de değinmişlerdir. Misâk-ı Millî belirlenirken kıstas olarak Türk ve Müslüman nüfusun çoğunlukla yaşadığı yerler göz önünde tutulmuştur. Bu nedenle mecliste mevzubahis bölgenin Türklüğü defalarca dile getirilmiştir.

Ülkenin işgali ile beraber bölgenin Türk ve Müslümanlara ait olması sebebiyle birçok yerde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri tesis edilmiştir. Jan Zürcher, oluşturulan bu cemiyetlerin İttihatçıların önderliğinde oluşturulduğu düşüncesindedir[28]. Bunlar; Trakya Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, Kars İslam Şurası, Milli Kongre Cemiyeti ve Vilayet-i Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'dir.

Sebepsiz işgallere karşı Türk milleti imkanları doğrultusunda direnişe geçmiştir. Milli nitelikte kongreler düzenlenmiş ve 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılan Mebusan Meclisi 28 Ocak 1920'de Misâk-

[27] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 1, İçtima:1 İnikat:15, Tarih:19.05.1920 s.343-344.

[28] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 138-139.

ı Millîyi kabul etmiştir[29]. Bu metnin 17 Şubat 1920 tarihinde duyurulması İngilizlerin İstanbul'u resmen işgaline neden olmuştur. Meclis bu gelişmeden sonra fesih kararını almıştır. Meclis 11 Nisan 1920'de Padişah'ın kararıyla resmen kapatılmıştır[30].

Ankara'da meclisin teşkilinden sonra Misâk-ı Millî'nin hayata geçirilmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da tam olarak anlaşılmadığını düşündüğü Misâk-ı Millî hakkında açıklama yapmıştır. Paşa, sınırlar hususunda karara varılırken askeri kaidelere göre düzenlemeye gidilmediğini, milli hudut oluşturulduğunu dile getirmiştir. Belirlenen sınır içinde çeşitli etnik grupların yüzyıllarca birlikte yaşadığını, aynı amaçlar doğrultusunda hareket ettiklerini beyan etmiştir. Sınırların hayatları birbirine karışmış olan bu milletlerin ortak bölgesini tasvir ettiğini ifade etmiştir. Doğu sınırının Elviye-i Selase ile son bulduğunu, batı hududunun Edirne'den geçtiğini söylemiştir. En büyük değişikliklerin güney sınırlarında olduğunu belirtmiştir. Güney hududunda İskenderun, Cerablus, Halep-Katıma, Musul, Süleymaniye ve Kerkük havalisinin de hatta dahil olduğuna dikkat çekmiştir[31].

Türklüğüne vurgu yapılan şehirler içerisinde en başta İzmir gelmektedir. Yunanlılar, Megali İdeayı gerçekleştirmek maksadıyla Avrupalı Devletleri, İzmir'de yaşayan Rum nüfusun Türk nüfusundan daha fazla olduğuna ikna etmeye çalışmıştır. Bu yoğun çabalar neticesinde Yunanlılar istediklerini almıştır. Yunanlılar iddialarını kuvvetlendirmek adına yöredeki Türklerin, Rumlara eziyet ettiklerini, katliamlar düzenlediklerini bu şartlarda bölgedeki asayiş sorununun ancak Yunan yönetiminde ortadan kaldırılacağını iddia etmişlerdir[32].

Paris Konferansı, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin onaylanması hususundaki kararın çıkmasında Rum Patrikhanesinin gerçeği yansıtmayan nüfus verileri büyük pay sahibidir. Yunan

[29] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2020. s.337-338.

[30] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 63-64.

[31] *TBMM ZC*, Devre: 1, İnikat:2, C. 1, İçtima:1, Tarih:24.04.1920 s.16.

[32] Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29, C. 8, 2002, s.135.

başbakanı Venizelos, Batı bölgesine ait nüfus bilgilerinin bulunmadığını, Rum Patrikhanesi tarafından hazırlanan nüfus istatistiklerinin bölgedeki gerçeği yansıttığını iddia etmiştir. Patrikhane, hazırladığı raporda Batı Anadolu bölgesinde Müslümanların nüfusunu dokuz yüz kırk üç bin, Rum nüfusunu ise bir milyon yedi yüz bin olarak göstermiştir. Bu rakamlar ekseninde yörenin Türklere bırakılmasının doğru olmayacağını öne sürmüşlerdir. Türk tarafının resmi nüfus istatistiklerine bakıldığında ise 1877 yılında yalnız Aydın'da 190.798 Rum, 1.044.945 Türk nüfus vardır. 1905 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise İzmir'de 100.356 Türk'e karşılık olarak 73.636 Rum yaşamaktadır. Buna rağmen Türkler tarafından verilen istatistikler değil Rumların sundukları veriler doğru olarak kabul edilmiştir. İngiltere, Anadolu'da işgali yürütmek ve tamamlamak maksadıyla kullanabileceği bir taze kuvvet aramaktaydı. Venizelos Hükümetinin bu işe hevesli olması İngiltere'nin planlarının gerçekleştirilmesine kolaylık sağlamıştır. Sonuç olarak İzmir, 15 Mayıs 1919'da işgal edilmiştir[33].

İzmir'in işgali Türklerin milli mücadeleye verdiği desteğin artmasına vesile olmuştur. İşgale ve işgal yaşanırken yapılan zulümlere tepki göstermek maksadıyla yurtta birçok miting düzenlenmiştir. Hükümet, yerel yöneticilere gönderdiği telgraflarda vatanseverliği gösteren coşkulu mitinglerin normal olduğunu, fakat sınırı aşmadan siyasi girişimlerle tepkilerin ortaya konmasının daha doğru olacağını beyan etmiştir[34].

İzmir'in işgali hakkında görüş beyan ederken Türklük vurgusunda bulunanlardan biri Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey'dir. Safa Bey, İzmir'in Türklere ait olduğunu, Yunanlıların bu topraklarda hiçbir hakkının bulunmadığını ifade etmiştir. Bu gerçeği bilen insanların harekete geçerek İzmir'de bir kongre tertip ettiklerini söylemiştir. Kongre sonucunda İzmir'in Türklüğüne ve İslamlığına vurgu yapıldığını belirtmiştir. İzmir'in Türklüğünü, özellikle

[33] Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 21-22.

[34] Emir Bostancı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmir ve Aydın'da Yunan İşgali ve Mezalimi Üzerine İtilaf Devletleri Nezdinde Yapılan Siyasi Teşebbüsler", *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi,* S. 1, C. 2, 2021, s.56.

Avrupa'da neşriyatla anlatmaya karar verildiğini, fakat Avrupa'nın kapılarını İslam dinine inananlara ve bilhassa Türklere kapattığına değinmiştir. Türkler aleyhine yayın yapmak için Avrupa'da Yunanlıların, Ermenilerin ve genel itibariyle Hristiyanların pek hevesli olduğunu, Türk'ün ve İslam'ın aleyhine iftiralar attıklarını söylemiştir. Avrupa'nın bu konudaki olumsuz tavrını şu sözleriyle açıklamıştır: *"Cihan efkârını Türkün aleyhine döndürmek için söylenmedik hezeyan, yapmadık iftira bırakmıyorlardı. Buna karşı Avrupa, o medeni Avrupa; hürriyeti neşriyatı, hürriyeti kelamı, hürriyeti içtimai kabul eden Avrupa, Türk'ü Avrupa'dan içeri sokmuyordu. Türkler haklarındaki yanlış neşriyatı tekzip ederler, neşriyatta bulunurlar diye hiçbir Türk'ü Avrupa'ya sokmak istemiyorlardı*[35]*."*

Manisa Milletvekili Mahmut Celal Bey ise Wilson Prensiplerine güvenerek ateşkes antlaşması yapıldığını, bu prensipler doğrultusunda Türklerin çoğunluk olduğu yerlerde Türk hakimiyetinin devam edeceğine inandıklarını fakat kandırıldıklarını anladığını söylemiştir. Yunan işgalini kınayarak, İzmir'de bin seneden beri Türklüğün ve İslam'ın hakim bulunduğuna vurgu yapmıştır[36]. Ülkede gerçekleştirilen Yunan mezalimi hususunda konuşan Edirne vekili Şeref Bey, Yunanlıların, Türk'ü ölmüş görerek memleketi istilaya başladıklarını söylemiştir. İzmir'in sokaklarında ve civarında Türk kanı döktüğünü ifade etmiştir. Ancak Yunanlıların iç kısımlara yönelirse, Türk'ün her zaman her şartta muzaffer olan kılıcını ensesinde hissedeceğini bildiğinden fazla ilerleyemediğini beyan etmiştir [37]."

Mustafa Necati Bey, Hristiyanların, Türkleri katletmek niyetinde olduğunu söylemiştir. İşgalci devletlerin verdiği emirleri Yunanlıların uyguladığını beyan etmiştir. Bu kötü niyetli planı Yunanlıların pek hevesli bir şekilde icra ettiğini belirtmiştir. İşgaller sırasında gerçekleşen zulümlere engel olmak için kamuoyunun harekete geçirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu devletlerin, Türk milletini

[35] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 1, İçtima:1, İnikat:16, Tarih:15.05.1920, s.309.
[36] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 1, İçtima:1, İnikat:16, Tarih:15.05.1920, s.306-307.
[37] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 11 İçtima:2, İnikat:48, Tarih:09.07.1921, s.202-203.

öldürmek ve mahvetmeyi programlarının birinci maddesi olarak gördüklerini savunmuştur. Avrupalıların böyle düşünmesinin sebebini din farklılığına dayandırarak yaşananları Hristiyanlığın İslamiyet'e karşı galip gelme hırsı olarak yorumlamıştır. İslamiyet'in en büyük kuvvetinin ve savunucusunun Türk milleti olduğunu bu nedenle İslam dinini ortadan kaldırmak için Türk milletini yok etmek istediklerini iddia etmiştir[38]. Necati Bey, Türk milletinin yanında büyük bir Türkistan ve üç yüz milyonu aşkın Müslümanın olduğunu hatırlatmıştır. Onları bu planlardan ve yaşanan zulümden haberdar etmenin bir gereklilik halini aldığını söylemiştir[39].

Yunan işgali meclisin önünde gerçekleştirilen mitingle protesto edilmiştir. Mitingde okunan metinde; İzmir'in nüfus, emlak, arazi ve tarih itibariyle tamamıyla Türklere ait olduğu vurgulanmıştır. İzmir'in Anadolu'nun kalbi niteliğinde görüldüğü, Türk milli mevcudiyetinin bir parçası olarak yer aldığı ifade edilmiştir. Batı Medeniyeti bünyesinde bulunmasına rağmen zalim olan Yunan milletinin, İzmir'de zulmetmesini kabul edecek hiçbir Türk'ün bulunmadığı belirtilmiştir[40].

Taşıdığı tarihsel miras bakımından değerli olan şehirlerden biri Bursa'da ise Türklerin haklarını savunmak maksadıyla 10 Ekim 1919'da Bursa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin ilk toplantısı Cemal Bey'e ait olan Avcılar Kulübünde gerçekleştirilmiştir. Bursa Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin görüşlerini ve önerilerini ortaya koymak niyetiyle *"Gündüz"* adında bir gazete yayımlanmıştır. Cemiyetin çeşitli icraatlarına finansman sağlamak amacıyla halktan para da toplanmıştır. Ayrıca şehirde bu tarihlerde bir İngiliz müfrezesi bulunmaktaydı[41]. Yunan ordusu ise taarruza geçmesiyle birlikte 30 Haziran 1920'de Balıkesir'i işgal etmiştir. 2 Temmuz da Karacabey'e girmiştir. Bursa şehrini ise 8 Temmuz 1920'de işgal etmiştir. Gerçekleştirilen Yunan askeri harekatına İngilizler savaş gemileriyle Mudanya'yı ateş altında tutarak destek

[38] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 11, İçtima:2, İnikat:48, Tarih:09.07.1921, s.216.
[39] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 11 İçtima:2, İnikat:48, Tarih:09.07.1921, s.217.
[40] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 20 İçtima:3, İnikat:43, Tarih:15.05.1922, s.56.
[41] Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001, s. 47-48.

vermiştir. Ayrıca İngilizler kasabayı da ele geçirmiştir. Böylece İngiltere, Yunanistan'a maddi yardımla birlikte askeri harekat açısından da destek olmuştur. İşgal sırasında Türk milleti, Yunanlıların zulmüne maruz kalmıştır. Şehir büyük oranda yağma edilmiştir[42].

Türkler için önem arz eden Bursa'nın işgal edildiği haberinin alınması millette büyük bir buhran yaratmıştır. Mecliste otuz bir vekil Bursa ile ilgili Meclis Başkanlığına bir önerge sunmuştur. Önergede; Bursa'da yaşayan din ve vatan kardeşlerinin maruz kaldığı acıları paylaştıklarını göstermek maksadıyla oturuma 20 dakika ara verilmesi ve bununla birlikte başkanlık kürsüsüne siyah örtü serilmesi teklif edilmiştir. Meclis İkinci Başkanı Arif Bey, vekiller tarafından verilen bu öneriyi oylamaya sunmuş ve ardından kabul edilmiştir. Oturuma ara verilmesinin akabinde siyah bir örtü kürsünün üstüne serilmiştir[43]. Bursa düşman işgalinden kurtulana kadar yani iki yıldan fazla bir süre bu siyah örtü meclis kürsüsünde kalmıştır. Bu önemli şehrin işgali vekillerinde büyük bir üzüntü yaşamasına neden olmuştur. Bir vekil işgal konusunda konuşmak için kürsüye çıkmış fakat hissettiği üzüntüden dolayı konuşamayıp gözyaşlarıyla mecliste bulunan sırasına dönmüştür. Vekillerden biri ise Hindistan'daki Müslümanların ve Rusya'da yaşayan Türklerin Anadolu'ya yardıma çağrılması teklifinde bulunmuştur. Vekillerin ülkenin durumu hakkındaki düşüncelerine genel açıdan bakıldığında ise Batı'nın emperyalist politikalarını başarısızlığa uğratmayı ve işgalcileri bütünüyle Türk topraklarından çıkarmayı gerçekleştirmek için her türlü seçeneği değerlendirmektir[44].

Bursa vekili M. Baha Bey, Bursa ile ilgili konuşmasında şehirdeki Yunan işgali nedeniyle gençlerin üzüntülü olduğunu, sokağa çıkmadıklarını, ihtiyarların ise meclisten yardım bekleyerek Allah'ın merhametine sığındıklarını ifade etmiştir. Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa'ya ithafla batı bölgesinin iyi savunulması gerektiğini, artık işgalciler tarafından çiğnenecek bir karış toprağa tahammüllerinin

[42] Yücel Öztürk, "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askeri Harekatlar", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 65, 2019, s.384-385.

[43] *TBMM ZC*, Devre: 1, İnikat:31, C. 2, İçtima:1, Tarih:10.07.1920 s.236.

[44] Yüceer, *age.*, s. 83-85.

olmadığını dile getirmiştir. Askeri kabiliyetlerinden emin olduğu İsmet Paşa'nın işgal altında bulunan yerlerdeki zulmü durduracağını inandığını, Konya'da Afyonkarahisar'da ortaya çıkan milli uyanışın dağılmadıkça işgalin sona erdirileceğinden emin olduğunu ifade etmiştir[45]. Diğer bir konuşmasında ise Bursa'da Osman Gazi'nin türbesinin üzerine ayağını basan Venizelos'un oğlunu eleştirmiştir. Ona göre Yunanlılar bu hareketiyle Türklüğü ve Müslümanlığı yok etme niyetlerini ortaya koymuşlardır. Baha Bey, aynı zamanda Venizelos'un oğlunun bu davranışıyla Türklerin tarihini de ayaklar altına alıp ezdiği yanılgısına düştüğünü söylemiştir. Yunan işgali sebebiyle gerçekleşen bu elim hadiselerin Türk milletinin acısının katlanmasına sebebiyet verdiğini belirtmiştir[46].

Edirne vekili Şeref Bey ise Türklüğün ve İslam'ın bu kara günlere rağmen Bursa'da var olmaya devam edeceğini ifade etmiştir. Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen bu zulümlere Türk milletinin tahammülünün kalmadığını belirtmiştir. Şeref Bey, Venizelos'un oğlunun Osman Gazi'nin türbesine elini koymasını ve bu hadisenin fotoğraflanmasını eleştirmiştir. Hiçbir Türk'ün gittiği ülkede o memleketin mukaddesatına hakaret etmediğini söylemiştir. Antep vekili Yasin Bey ise Şeref Bey'in ardından söz alarak Türk'ün namuslu olduğu için bu tarz hareketleri yapmayacağını ifade etmiştir[47].

Trakya bölgesinin muhtemel işgaline karşı ise Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Heyeti, 2 Aralık 1918'de kurulmuştur. Edirne ili bu cemiyetin merkezi görevini üstlenmiştir. Maksadı ise Trakya bölgesinde yaşayan Türklerin haklarını savunmak ve Trakya bölgesini Osmanlı Devletinden almaya yönelik hamlelere engel olmaktır. Bu düşünce gerçekleştirilemezse Batı ve Doğu Trakya'yı kapsayan bağımsız bir Trakya Devleti kurmaktır[48]. Yunan ordusu, 1920 yılında Edirne ile beraber bütün Doğu Trakya'yı yirmi beş temmuz tarihinde

[45] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 4, İçtima:1, İnikat:72, Tarih:25.09.1920, s.341.
[46] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 11 İçtima:2, İnikat:48, Tarih:09.07.1921, s. 187.
[47] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 11 İçtima:2, İnikat:48, Tarih:09.07.1921, s. 202-203.
[48] Zülal Keleş, "İstiklal Savaşında Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S. 57, C. 19, 2003, s.1022-1023.

ele geçirmiştir[49]. Trakya'nın işgali sonrası mecliste milletvekilleri tepkilerini dile getirmişlerdir. Bolu vekili Fuat Bey, Osmanlı Devletinden önce de Trakya'nın Türk bölgesi olarak görüldüğünü söylemiştir. Bölgeye Trakya isminin Türkler tarafından verildiğini iddia etmiştir. Trakya köylerinde yaşayanların bütün olarak kendilerini Türkiye'ye ait hissettiklerini, Türk sancağını dalgalandırmayı büyük bir umutla beklediklerini ifade etmiştir. Edirne'nin minarelerinin düşmanların gözüne batacak derecede bölgenin Türklüğünü ilan ettiğini beyan etmiştir. Milletin azminin yansıması olan meclisin gücü sayesinde Trakya'nın Türk olarak yaşayacağına inandığını meclis kürsüsünde açıklamıştır[50].

Edirne'nin işgalinin sene-i devriyesi nedeniyle Trakya Paşaeli Cemiyeti meclise telgraf göndermiştir. Telgrafta, işgalin protesto edilmesi istenmiş, Yunanlıların bölgede Türklere karşı katliamlara giriştiklerinden bahsedilmiştir. Edirne'nin Türk ve İslam yurdu olduğu vurgulanmıştır. Bu telgrafın okunmasından sonra konuşan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Edirne'nin Türklüğünün kabul edileceğine dair inancını dile getirmiştir. Edirne'nin kalbini düşmanlarında dinlediğini, bu kalbin Yunanlılar için değil, Türklük ve Müslümanlık için çarptığını anladıklarını ifade etmiştir. Cemiyet tarafından istenen işgalin protesto edilmesi isteği mecliste teklif edilmiş ve kabul edilmiştir[51].

Edirne'yi temsilen mecliste yer alan Mehmet Şeref Bey ise Tuna Nehri üstünde yer alan Adakale hakkında bir önerge vermiştir. Adakale'nin, Türklere ait olduğu düşüncesini savunmuştur. Mehmet Bey, verdiği önergede Adakale'yi Türk yaratılmış ve Türk kalmak için azim göstermiş yer olarak tasvir etmiştir. Onun tespitlerine göre mevzubahis adanın varlığı unutulmuş imzalanan anlaşmalarda gündeme gelmemiştir. Adakale temsilcilerinin kendilerini meclise bağlı hissettiklerini ifade etmiştir. Şeref Bey verdiği takrirde ayrıca hükümetin adaya görevliler göndermesini de teklif etmiştir. Görevliler için gereken finansmanın İçişleri Bakanlığı tarafından sağlanmasını

[49] Bayram Sakallı, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 198.

[50] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 16 İçtima:2, İnikat:154, Tarih:04.02.1922, s. 215.

[51] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 21 İçtima:3, İnikat:79, Tarih:24.07.1922, s. 481-482.

istemiştir. Adaya gönderilmesini istediği görevliler; Bir hakim, müdür, üç erkek öğretmen, üç jandarma, iki kadın öğretmen, bir imam ve müezzindir. Ele alınan önerge maliye encümenine gönderilmiştir[52].

Muğla Milletvekili Şükrü Bey, Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında barışı sağlayacak şartların oluşmama nedenini Batı'nın faydacı ve bencil politikaları olarak göstermiştir. Lozan'da bulunan ülkelerin bu politikalarını eleştiren Şükrü Bey, Batı Trakya'nın Türklere ait olduğunu söylemiştir. Bulgaristan'ın veya Yunanistan'ın bölgeye dair bir hakkının bulunmadığını belirtmiştir[53]. Tekirdağ vekili Faik Bey ise Trakya'nın Türklere ait olduğunu vurgulamış ve sonsuza kadar Türk kalacağını meclis kürsüsünden beyan etmiştir[54]. İstanbul vekili Süleyman Sırrı Bey, Meriç nehrinin dahi Türk milletinden alınmasını eleştirerek bu nehrin isminin Türkler tarafından verildiğini hatırlatmıştır. Özvatan olarak tanımladığı Trakya'nın ve öz kardeş olarak gördüğü Trakya Türklerinin memleket bütününde yer almamasından duyduğu üzüntüyü paylaşmıştır. Drama ve Gümülcine sancaklarının nüfusunun yüzde doksan üçünün Türklerden oluştuğunu iddia etmiştir. Bölgedeki mülk ve toprakların sahiplerinin de yine Türkler olduğuna vurgu yapmıştır[55].

Doğu bölgesinde ise Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Kars'ta için olumsuz söylentiler konuşulmaya başlamıştır. Ateşkes Antlaşmasına göre; Kafkaslarda bulunan Türk ordusu savaştan önceki sınıra göre geri çekilecektir. Bölgenin İngiltere tarafından işgal edileceğine dair iddiaların artması üzerine Yakup Şevki Paşa, milli bir yapı ile idarenin sağlanmasına öncülük etmiştir. Kars Milli İslam Şurası bölgede direnişin sağlanması maksadıyla oluşturulmuştur. Başkanlık görevi Cihangirzade İbrahim Bey'dedir. 30 Kasım 1918'de cemiyet ilk kongresini düzenlemiştir. Kongrenin akabinde *"Milli İslam Şurası Hükümeti"* tesis edilmiştir. İngilizler ise 1919 yılının Nisan ayında Kars'ı işgal etmiştir. İşgal sırasında cemiyetin şubesini basıp üyelerini Malta'ya esir olarak göndermiştir. Sonrasında İngilizler Batum'a kadar işgali yaymış, Ermeniler ise Kars ve

[52] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 10 İçtima:2, İnikat:40, Tarih:20.06.1921, s. 426.
[53] *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 1 İçtima:1, İnikat:7, Tarih:21.08.1923, s .236.
[54] *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 1 İçtima:1, İnikat:7, Tarih:21.08.1923, s. 239.
[55] *TBMM ZC*, Devre: 2, C. 1 İçtima:1, İnikat:8, Tarih:22.08.1923, s.252-253.

havalisini ele geçirmişlerdir. Gürcüler de Ardahan'ı bu süreç içerisinde işgal etmiştir[56]. Kars'ın düşman işgalinden kurtarılması üzerine bazı vekiller Meclis Başkanlığı'na tebrik telgrafı göndermiştir. Konya vekili Hulusi Bey ve Müdâfaa-i Hukuk Başkanı ve üyeleri tarafından gönderilen telgrafta; Türklere ait olan Kars'ın uzun zamandan beri Çarlık yönetiminin baskısı altında eziyet çektiği vurgulanmıştır. Kars kalesinde eskiden olduğu gibi Osmanlı sancağının dalgalanmasından duyulan sevinç dile getirilmiştir. Dünyayı ellerinde heba etmek isteyen istilacıların zulmüne Türk milletinin tahammülünün kalmadığı metinde ifade edilmiştir. Geleceğe doğru azimle yürüyen Türklüğün ve kahraman ordusunun parlak kılıçlarıyla istikbale hakim olacağından emin olunduğu belirtilmiştir[57].

Antep şehri de Türklüğüne vurgu yapılan illerden biridir. Antep, İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından 5 Kasım 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Fransızlar, Ermenilerle beraber hareket ederek Türk milletinin değerlerine saldırmışlardır. Bölgede Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin faaliyetleri 23 Kasım 1919'da başlamıştır. Şahin takma adıyla Üsteğmen Sait Bey'in Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına atanması ile birlikte halkın işgale karşı örgütlenmesinde aşama kaydedilmiştir. Türk güçleri aylarca Fransız kuşatmasına direnmeye çalışsa da 9 Şubat 1921'de teslim olmak zorunda kalmıştır[58]. Mecliste de Antep'in Türklere ait olduğu hakkında açıklamalar yapılmıştır. Kütahya Milletvekili Besim Bey, İslam dininin yayılma sürecinden itibaren Antep'in Müslüman kimliğini koruduğunu, İskitlerden Dulkadir devletine uzanan süreçte de bölgenin Türk şehri haline geldiğini söylemiştir. Bu gerçeklere rağmen bölgenin Türklerden alıkonulmaya çalışıldığını belirtmiştir. Besim Bey, her gecenin bir gündüzü olduğunu hatırlatarak İslam

[56] Abdülhaluk Çay - Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvayı Milliye Hareketleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 33-34.

[57] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 5, İçtima:1, İnikat:76, Tarih:09.11.1920, s. 319-320.

[58] Çay - Kalafat, *age.,* s. 66-68.

Ümmeti ve Türk milletine yüklenmiş olan bu felaket günlerin bir gün mutlaka atlatılacağına dair inancını meclis kürsüsünden paylaşmıştır[59].

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Aydın vekili Mazhar Bey'in İskenderun'un Misâk-ı Millî içinde bulunmasına rağmen Fransızlarla imzalanacak antlaşmada ülke sınırları içinde kalmamasına getirdiği eleştiriye cevap vermiştir. Kemal Bey, İskenderun'un Suriye devletine bırakılmasıyla Misâk-ı Millîye aykırı hareket edilmediğini iddia etmiştir. Bakan, antlaşma yapmak gerektiği için bölgenin verildiğini söylemiştir. İçinde bulunan şartların getirdiği zaruriyet sebebiyle bu gelişmeye razı olunduğunu belirtmiştir. Antakya'nın Türk olduğunu ve daima Türk kalacağını da beyan etmekle birlikte Türklüğün menfaati için bu zor duruma katlanılması gerekliliğine işaret etmiştir.[60]

Milletvekilleri, yabancı isme sahip olan yerleşim yerlerinin isimlerinin değiştirilmesi hususunda da çaba göstermişlerdir. Bu düşünce, Anadolu'nun Türklüğünü kanıtlama çabası olarak da görülebilir. Örneğin Besim Bey, hükümetin hakimiyeti içerisinde bulunan ve adı Türklükle ve İslamiyet ile bağdaşmayan köy, kasaba, şehir ve hatta liman adlarının yerlerine milli isimlerin konulması yönünde öneride bulunmuştur. Bu öneri esnasında Rize, Sivas, İzmir, Ankara şehirlerinin adlarının Türk diline uygunluğu tartışılmıştır. Bu konuda kararın il meclislerine ait olduğu hükmüne varılmıştır[61].

SONUÇ

Milli Mücadele dönemi incelendiğinde, hükümetin ve milletvekillerinin çeşitli vesilelerle konuşmalarında Türk, Türklük vurgusu yaptığı görülmektedir. Birçok milletvekili gerek söylemleri gerekse mecliste verdikleri önergeleriyle milliyetçi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Milletvekilleri bir yandan da Anadolu'nun işgali neticesinde oluşan karamsar havayı, Türk milletinin sahip olduğu vasıfları hatırlatarak yok etmeye çalışmıştır. Birçok defa Türk milletinin zeki, ahlaklı, aynı zamanda bağımsızlığa olan düşkünlüğünü vurgulamışlardır. Yapılan muharebelerden sonra Türk

[59] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 9 İçtima:2, İnikat:3, Tarih:05.03.1921, s. 23.
[60] *TBMM GCZ*, Devre: 1, C. 2 İçtima:2, İnikat:93, Tarih:15.10.1921, s. 328.
[61] *TBMM ZC*, Devre: 1, C. 10, İçtima:2, İnikat:31, Tarih:09.05.1921, s.269-271.

ordusunun savaş yeteneğinden, azminden ve milletin savaşın kazanılması için yaptığı fedakarlıklardan söz etmişlerdir.

Milletvekilleri, mecliste çoğu zaman yaptığı açıklamalarda işgalcilerin niyetinin, Türklüğün ve İslam'ın ortadan kaldırılması olduğuna vurgu yapmışlardır. Avrupalıların, Türklerin Anadolu'da yaşamına devam etmesini istemediklerini söylemişlerdir. İşgalcilerin, Türkün dini ve milli değerlerini tahkir etmekten imtina etmediklerini ifade etmişlerdir. Millet ismi konusunda ise farklı görüşler mevcut olsa da Türk milliyetçiliği görüşüne sahip olan milletvekillerinin, Türk milleti ifadesini kullandığı ve bu konuda ısrarcı oldukları anlaşılmaktadır. Millet ismi hususunda etnik kökene değil, kültür ve birlikte yaşama isteğine vurgu yapılmıştır.

Milletvekilleri Anadolu'nun Türklüğüne dair de saptamalarda bulunmuşlardır. Misâk-ı Millî kıstas olarak belirlenmiş, Türklerin çoğunluk olduğu yerlerde Türk hakimiyetinin sağlanması hususunda görüşler beyan edilmiştir. Özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin hem mecliste hem de millet nezdinde büyük etkiye sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne bir süre başkentlik yapan Bursa'nın işgali de mecliste büyük üzüntüye neden olmuş, kürsüye siyah örtü serilmiştir. İşgallerin devam etmesi üzerine kurulan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Türk milleti toprağını savunmanın yollarını aramaya başlamıştır. Gerek neşriyat ve gerekse oluşturulan Kuvâ-yı Milliye yapılarıyla işgallere karşı durmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra düzenlenen mitinglerle hem Türk milletinin farkındalığı arttırılmak hem de haksız işgallere karşı Avrupa kamuoyunda etki yaratmak amaçlanmıştır. Milletvekilleri, mecliste yaptıkları konuşmalarda Anadolu'daki yerleşim yerlerinin tarihinden ve nüfus istatistiklerinden bahsederek bölgelerin Türklüğünü ispat etmek istemişlerdir.

KAYNAKLAR

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre:1, C. 1-7, 9-12, 14, 16-18, 20-21, 24.

TBMM ZC, Devre:2, C. 1, 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıt Ceridesi (TBMM GCZ), Devre:1, C. 2, 3, 4.

2. Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.

Bostancı, Emir, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmir ve Aydın'da Yunan İşgali ve Mezalimi Üzerine İtilaf Devletleri Nezdinde Yapılan Siyasi Teşebbüsler", *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi,* C. 2, S. 1, 2021.

Çay, Abdülhaluk - Kalafat, Yaşar, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuvayı Milliye Hareketleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

Keleş, Zülal, "İstiklal Savaşında Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C. 19, S. 57, 2003.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2020.

Öztürk, Yücel, "Bursa Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askeri Harekatlar", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 65, 2019.

Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

Sakallı, Bayram, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Sofuoğlu, Adnan, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 8, S. 29, 2002.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2013.

Yüceer, Saime, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 2001.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Zürcher, Eric Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* çev. Nüzhet Salihoğlu*,* İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

ONİKİNCİ BÖLÜM
HATIRATLARDA BÜYÜK TAARRUZ

Harp Tarihi Dairesi'nin Büyük Taarruz Komutanlarının Hatıralarını Toplama Çalışması

Suat AKGÜL[*]

GİRİŞ

Türk tarihi, çok eski dönemlere dayanan ve günümüze kadar bir devamlılık ve bütünlük gösteren bir özellik taşımaktadır. Türkler tarihleri boyunca teşkilat kurmuşlar ve özgün bir medeniyet yaratmışlardır. Bu çerçeve içinde Türk askerlik kültürü ve harp tarihi ayrı ve önemli bir yer tutar. Çeşitli zamanlarda askerî olaylar ve savaşlar hakkında hafızalarda yer tutan ve gelenekselleşen bilgiler oluşmuş, bunlar zaman zaman yazıya dönüştürülmüştür. Bu özelliklerin bazı yansımalarını Göktürk Kitabeleri, Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügat-it-Türk vb. gibi eserlerde görebiliriz. Müstakil olarak askerî tarih veya harp tarihi üzerindeki çalışmalar ise daha yakın dönemlerde başlamıştır. Bundan amaç ortak bir bilinç oluşturmak kadar belki daha esas gaye olarak savaşlardan ve askerî faaliyetlerden dersler çıkarmak, eksikleri görmek ve tamamlamak ve daha sonraki askerî faaliyetlerde bu birikimden yararlanmaktır.

Tarihî geçmişi çok eski dönemlere dayanan Türk milletinin ve Türk ordusunun tarihindeki yaşananları anlayabilmesi ve değerlendirebilmesi ancak geçmişe ait kültürel mirasın muhafazasıyla mümkündür. Bunun için de toplumun sağlam bir kültür ve tarih bilincine sahip olması gerekmektedir. Topluma bu bilincin verilmesi, mevcut kültürel mirasın korunması ve bunların doğru bir şekilde gelecek nesillere aktarılmasıyla gerçekleşir. Bununla birlikte arşiv kaynaklarının değerlendirilmesiyle de millî tarihin önemli bir bölümünü oluşturan askerî tarihin öneminin kavranması ve böylece olayların daha farklı açılardan değerlendirilmesi sağlanır[1].

[*] Dr. (E) Öğ.Alb.
suatakgul1@gmail.com

[1] Muzaffer Erendil, *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1990.

1. Osmanlı Döneminde Harp Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Gelişimi

Askerî Tarih konusundaki planlı çalışmalar ilk kez Osmanlı Devleti'nin ıslahat hareketleri sırasında gündeme geldi. Erkân-ı Umumiye reisi Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Umumiye teşkilâtında bazı değişiklikler yaparak Erkân-ı Umumiye Dairesi'ni 4 ana şubeye ayırmıştır. Bunlardan 1'inci Şube Eğitim, Manevra ve Harp Tarihi işleriyle uğraşacaktı. İşte bu şubenin Harp Tarihi kısmı sonraki gelişmeler neticesi önce müstakil bir Şube sonra ise Daire haline gelecektir.

Askerî Tarih veya Harp Tarihi üzerindeki çalışmalar teşkilatlı bir yapıya I. Dünya Harbi içinde dönüşecektir. Bu çalışmaların asıl amacı ortak bir bilinç oluşturmak kadar belki daha esas gaye olarak savaşlardan ve askerî faaliyetlerden dersler çıkarmak, eksikleri görmek ve tamamlamak ve daha sonraki askerî faaliyetlerde bu birikimden yararlanmak olarak ifade edilebilir. İşte bu amaçla Osmanlı Harbiye Nezareti 1916 yılında bir teşkilatlanmaya giderek Harp Tarihi Dairesini kurdu. Böylece teşkilat olarak Harp Tarihi çalışmaları başlamış oldu. Başta Çanakkale Muharebeleri olmak üzere askerî tarih konusunda ilk ürünler verilmeye başladı. Arka arkaya Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbi sürecini yaşayan Türkiye, bu savaşların olumsuz etkilerini yaşadığı gibi öte yandan önemli bir askerî birikime de sahip oldu. Bu birikimden yararlanmak için kurumsal bir çaba içinde bulunuldu. Harp Tarihi Şubesinin kuruluşundan sonra, askerî tarihle ilgili belgeler toplanarak, bir arşiv oluşturulmaya başlandı.

Harp Tarihi Şubesi, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren gittikçe gelişmiş ve teşkilatlanmıştır. Şube statüsü önce Daire sonra Başkanlık haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminin belgelerini de Daire bünyesine katan kurum, tüm askerî faaliyetleri arşivlemeye başlamıştır[2].

Tarihî bir derinlikten gelip günümüze kadar süreklilik gösteren; geçmişte Harp Tarihi Şubesi/Dairesi/Başkanlığı adlarıyla günümüzde

[2] Ahmet Tetik, "Dünden Bugüne Genelkurmay ATASE Arşivi", *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005*, İstanbul 2006, s.112-118.

ise Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olarak varlığını devam ettirmektedir.

2. Harp Tarihi Çalışmalarının Teşkilatlı Olarak Başlaması

Askerî tarih teşkilâtı bugünkü özelliklerine göre ilk olarak 29 Mart 1332 (11 Nisan 1916) tarihinde İstanbul'da Karargâh-ı Umûmi'nin 16 ncı Şubesi olarak "Tarih-i Harp" adıyla kurulmuştur[3]. Bu teşkilât kurulduktan sonra askerî tarih olaylarına ait belgeler toplanarak bir arşiv oluşturulmaya başlandı. Buradaki amaç, bütün birliklerde mevcut harp ceridelerini toplamak suretiyle Çanakkale Savaşları'ndan başlayarak I. Dünya Savaşı'nın tarihini güvenilir kaynaklara dayanarak yazmaktı. Bunun için birliklerden 1916 Mart ayına kadar tuttukları harp cerideleri ve harp belge dosyalarını en kısa zamanda, bu tarihten sonra yazılacak olanların da her üç ayda bir Harp Tarihi Şubesi'ne gönderilmesi istendi[4]. Öte yandan I. Dünya Savaşı'ndan önceki savaşların tarihlerini yazabilmek amacıyla bu savaşlara ait belgelerin de arşive gönderilmesi için çalışmalar yapıldı.

1917'de harp ceridelerinin bir düzen içinde yazılmasını sağlamak için "Harp Cerideleri ile Vesaik-i Harbiye Dosyaları Hakkında Talimat" (Harp Cerideleri ile Harp Belgeleri Dosyaları Hakkında Yönetmelik) çıkarılmış ve askerî tarih çalışmaları bu tarihten sonra yönlendirilmeye başlanmıştır[5].

Harp Tarihi Şubesi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bir yandan Genelkurmay Başkanlığına gönderilmeyen ceride ve dosyaları toplamaya çalışırken, diğer yandan dağınık bulunan belgeleri dosyalar haline getirmek ve bu dosyaların sicillerini tutmak suretiyle kaybolmasını önleme faaliyetlerinde bulundu.[6] 28 Kasım 1918'de Harp Tarihi Şubesinin görev ve kuruluşu hakkında bir yönerge çıkarılarak yürürlüğe konuldu[7].

---

[3] MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi bundan sonra "ATASE Arşivi" olarak kısaltılacaktır., Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu(BDH), K: 1486, D: 17, F: 1.

[4] Adı geçen belge (agb.)

[5] Matbaa-i Askeriyye, *Harb Cerideleri İle Vesaik-i Harbiyye Hakkında Talîmâtnâme,* Matbaa-i Askeriyye, Dersaâdet 1333.

[6] ATASE Arşivi, Tarihçe Koleksiyonu (Kol.), K: 1, D: 7, F: 1-7 (Harp Tarihi Başkanlığının Tarihçesi 1916-1978).

[7] ATASE Arşivi, İstiklal Harbi (İSH), K: 136, G: 132, B: 132-1.

Kuruluşundan 1918 yılına kadar Harp Tarihi Şubesi'nden, vazifeler ve teşkilât hakkında bilgi niteliğinde broşürler çıkmakta iken Harp Tarihi Şubesi tarafından yayımlanan ilk eserler arasında yer alan Bursalı Nihat Bey'in "*Balkan Harbi*" adlı eseri askerî tarih çalışmaları arasında önemli bir yer tutar[8].

Bu dönemde Harp Tarihi Şubesi'ne gönderilen belgelerin tasnifine başlanarak mevcut belgeler "Balkan Harbinden Önceki Harpler", "Balkan Harbi", "Birinci Dünya Harbi", "Sağlık Harp Tarihi", "Veteriner Harp Tarihi" ve "Arşiv" olarak gruplara ayrılmıştır[9].

3. Millî Mücadele Döneminde Harp Tarihi Çalışmaları

TBMM kurulduktan sonra Ankara'da 2 Mayıs 1920 tarihinde yeni bir Genelkurmay Teşkilâtı oluşturuldu. Dört kısımdan oluşan bu teşkilâtın 1 nci Şubesi'nin (Harekât Şubesi) 4 ncü Kısmı "harp ceridesi" yazmakla görevlendirilmiş ve bu birim, İstiklâl Harbi'nin sonuna kadar görevine devam etmiştir.

Genelkurmay Harp Tarihi Şubesi 3 Temmuz 1920'de "Harp Tarihi Tahrir Heyeti" adıyla askerî tarih çalışmalarını sürdürmüştür. Bu yeni kuruluşlarla Arşiv Kısmı, Harp Tarihi Yazma Kurulundan ayrılarak Talim ve Terbiye Şubesinin Üçüncü Kısmında yer almış[10] ve adı "Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vesaik-i Arşiv-i Harbiye" olarak değiştirilmiştir[11]. Harp Tarihi Tahrir Heyeti, 1921'de Tarih-i Askerî Encümeni, 1922 yılında "Genelkurmay Encümeni" adını aldıktan sonra aynı yıl "Harp Tarihi Şubesi" ismiyle faaliyetlerine devam etmiştir.

Türk Milli Mücadelesi ve İstiklâl Savaşı sürecinde bir çok askeri belge ve doküman birikti. Harp Tarihi Şubesinde, harp tarihi yazmak için öncelikle belgeler konu ve birliklerine göre numaralandırıldı. I. Dünya Savaşı, İstiklâl Savaşı ve diğer savaşlarla ilgili eksik belgelerin toplanması için Millî Müdâfaa Vekâleti Zat İşleri Dairesinden kıt'a komutanlarının adresleri öğrenilerek bu şahıslara mektuplar

[8] Erkân-ı Umumiye Riyaseti, *Harp Tarihi Dairesi Hakkında Genel Bilgi,* Ankara 1960, s. 20.
[9] Erendil, *age.*, s. 17.
[10] ATASE Arşivi, Tarihçe Kol., K: 1, D: 7, F: 1-11.
[11] ATASE Arşivi, Tarihçe Kol., K: 1, D: 7, F: 1-12.

gönderilmek suretiyle eksik belgeler tamamlanmıştır[12]. İstiklal Harbi harp hatıralarını toplama ve bunlardan yararlanma süreci bu faaliyetle birlikte başlamış bulundu. Daha sonra Harp Tarihi Şubesi Başkanı olan ve aynı zamanda kendisi de muharebeler içinde yer almış bulunan Hüseyin Hüsnü Kılkış tarafından "*İstiklâl Savaşı'nda Sakarya Muharebesi*" adlı altı ciltlik eser hazırlandı[13].

4. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Harp Tarihi Çalışmaları

1924-1925 yıllarında Harp Tarihi Şubesi arşivindeki dosyaların tasnifi ve sicillere geçirilmesi işleriyle tarih yazma metotlarını açıklayan "Harp Tarihi Şubesinin Vezaifinin Tarz, Taksim ve Tahsisi Hakkında Talimatname" adında yeni bir talimat çıkarılmıştır. Bu sayede şubenin çalışmaları daha planlı bir şekilde yürümeye başladı[14]. Harp anılarını toplama faaliyeti bu dönemde de devam etti.

1926 yılında Genelkurmay Başkanlığının yeni teşkilâtında Harp Tarihi Şubesi "Harp Tarihi Dairesi Riyaseti" adını aldı. Bu dönemde personel eksikliğinden dolayı Harp Tarihi Dairesinin çalışmalarından fazla bir verim alınamamış sadece 1926 yılında, Millî Mücadele içinde bizzat yer almış bulunan Cevdet Kerim'in "*Türk İstiklâl Harbinde Garp Cephesi*" adlı eseri yayınlanabilmiştir. Bu döneme kadar toplanan harp hatıraları hakkında ne gibi işlemler yapıldığı ve bunlardan nasıl yararlanıldığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1930-1940 yılları arasında Konya ve Ankara'daki çalışmalarda görülen yetersizlik ve tam anlamıyla bir arşiv teşkilâtı oluşturulamaması nedeniyle belge, dosya ve kitaplar sandıklar içinde saklanmak zorunda kalınır. Zaman zaman belgelerin tasniflerinin yapılmasına çalışılmışsa da yeterli personelin bulunamaması yüzünden istenilen düzeyde verim alınamamıştır.

Tarih yazma işleri bakımından da personel yetersizliği önemli rol oynamış, arşiv çalışmaları gibi tarih yazma işleri de yürütülememiştir.

---

[12] *Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Tarihçesi (1916-1962),* Genelkurmay Yay., Ankara 1963, s. 5.

[13] ATASE Arşivi, Tarihçe Kol., K: 1, D: 5, F: 1-5.

[14] Matbaa-i Askeriyye, *Matbaa-i Askeriyyede Mevcut Kitapların Fihristi; Harb Cerideleri Vesaik-i Harbiyyesiyle Dosyaları Hakkında Talimat,* İstanbul, Matbaa-i Askeriyye 1340, s.4.

Bu nedenle resmî bir harp tarihi hazırlanamamış, ancak bu yazarların dışında muharebelere katılmış ve muharebelerde görev almış diğer subaylar ile bazı gazeteci ve yazarlar tarafından gayri resmî olarak çeşitli harp tarihi kitapları yazılmış ve yayınlanmıştır[15].

5. II. Dünya Savaşı Süreci ve Sonrasında Harp Tarihi Çalışmalarında Yeni Dönem

II. Dünya Savaşı tüm devletler için yeni bir süreci başlattı. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Harp Tarihi çalışmalarının önemi daha dikkat çekici hale geldi. Askerî etütler ve çalışmalarda artış görüldü. Dünya orduları ve Türk ordusunun mevcut durumu, imkan ve kabiliyetleri ve yakın dönemdeki askerî tecrübesinden yararlanılması için öncelikle geniş bir kadro oluşturulmaya çalışıldı. Sonra; teşkilat yapısı içine alınan bu yeni personelin de katkısıyla bazı askerî eserler meydana getirildi. Bu dönemde ancak birkaç eser yazılabildi, önemli bir faaliyet yürütülemedi.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Eylül 1952'de "Harp Tarihi Vesikaları Dergisi" adlı bir süreli yayın çıkarmaya başladı. Bu yayınla birlikte "*İstiklâl Harbi Hulâsası*" adlı daktilo edilmiş eser meydana getirildi[16]. Bu eser yayınlanmamış ancak araştırmacılar için önemli bir kaynak olarak Harp Tarihi Kütüphanesinde muhafaza edilmiştir. Bu yayınlanmamış eserin içeriği incelendiğinde; askerî tarih belgelerinden ve o dönem komutanlarının anılarından yararlanılarak oluşturulduğu anlaşılmaktdır. Bu yüzden çok önemli ve değerlidir. Eksik yönü ise muharebelerin son döneminin bu eserde yer almamış olmasıdır.

1950'lerden itibaren Harp Tarihi yazımı için personel kadrosunun sayısının arttırılmasına karar verildi. Tarih Uzmanlığı kadroları için muvazzaf kurmay albaylarla tecrübeli emekli generallerin Harp Tarihi Dairesinde görevlendirilmesi yoluna gidildi.

---

[15] Bu yayınlardan bir kaçı için bkz: Ahmed, *Türk İstiklal Harbinin Başında Milli Mücadele*, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Matbaası, Ankara 1928., Midillili Ahmed, *Birinci İnönü Muharebesinin İçyüzü,* Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Matbaası, Ankara 1930., Mehmet Arif (Ayıcı), *Anadolu İnkılabı, Mücahedat-ı Milliye Hatıratı (1335-1339),* İkdam Matbaası, İstanbul 1340. Aykut, Fahri, *İstiklal Savaşı'nda IV. Kolordu,* Askeri Matbaa, Ankara 1935., Yazman, M. Şevki, *Büyük Taarruz Nasıl Oldu?* Akşam Basımevi, İstanbul 1933.

[16] ATASE Daire Başkanlığı Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bu amaçla, ilk olarak 10 emekli subay göreve başladı. Bundan sonra, arşivcilik faaliyetleri ve tarih yazma girişimleri biraz daha hız kazandı. 1958-1959 yıllarında Harp Tarihi Dairesinde görevlendirilmiş olan emekli general ve subaylarla tarih yazma işinin düzenlenmesine ve bu arada dört eserin resmen yazılmasına başlandı. 1960-1967 yılları arasında da askerî tarihle ilgili birkaç eser daha yayımlandı[17].

1969 yılında evrak depolarında biriken yeni arşiv belgesi sandıklarının tasnif işleri için personel ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni kadro verilmiş ve tasnif işlemi 140 uzman personelle yürütülmeye başlanmıştır. 1970 yılında Ankara'daki Harp Tarihi Başkanlığında eser yazma ve yayınlama faaliyetleri devam ederken, İstanbul'daki kurul tarafından da Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihinin yazımına devam edilmiştir. 1972-1978 yılları arasında alınan sözleşmeli personel kadrosunun artırılması ile birlikte gerek Harp Tarihi Başkanlığı ve gerekse İstanbul Harp Tarihi Kurulu tarafından yeni eserler yazılmıştır.

ATASE Başkanlığı 1978 yılından 2022 yılına kadar Türk askerî tarihine ışık tutacak pek çok eser yayımlamıştır. Yürütülen eser yazma faaliyetleri sivil askerî tarih uzmanları ile emekli subaylardan oluşan yazar kadrosu ile gerçekleştirilmiştir[18].

6. Askerî Tarih Çalışmalarında Hatıraların Önemi

Harp Tarihi kavram olarak; devletler ve topluluklar arasındaki muharebeleri inceler ve bunlardan dersler çıkarır. Askerî Tarih ise daha geniş bir tanımı kapsar. Barışta ve savaşta muharebeler de dâhil tüm askerî faaliyetleri inceler ve değerlendirmeler yapar. Denilebilir ki; Askerî Tarih, Harp Tarihini kapsar.[19] Askerî tarihin konuları;

[17] Yayımlanan eserlerin listesi için bkz. "Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *1916-2016 Yılları Arasında Yayımlanan Eserler*, Ankara 2016.

[18] Bkz., *Genelkurmay ATASE Başkanlığınca 1916-2016 Yılları Arasında Yayımlanan Eserler*" Ankara 2016.

[19] Erendil, *age.*, s.8-9. Ayrıca ayrıntılı değerlendirmeler için bkz, Yücel Aktar, "Askeri Tarihin Tanımı ve Metodolojisi", *I. Askeri Tarih Semineri Bildiriler I,* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983; Bahaeddin Ögel, "Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 8, S. 15, (Şubat) 1983, s. 1-6., Neşe Özden, "Geçmişte ve Günümüzde Askeri Tarih ve Harp Tarihi Anlayışımız", *Askeri Tarih*

topyekûn harp, askerî stratejiler, muharebeler, taktik, teşkilat, silah sistemleri, istihbarat, personel, idarî destek harekâtı, moral, askerî coğrafya ve topoğrafyadır. Bu alanın kaynakları ise; muharebe raporları, keşif raporları, anılar, fotoğraflar, filmler, emirler, planlar, biyografiler, basın haberleri, otobiyografiler, haritalar, hukuk belgeleri ve sözlü/yazılı harp hatıralarıdır. Ayrıca düşman tarafından ele geçirilen dokümanlar ve esir ifadeleri de askerî tarihin kaynakları arasındadır. Bu verilerden hareketle bir alanda veya geniş kapsamlı askerî tarih eserleri meydana getirilebilir.[20] Bu eserlerden de daha sonraki askerî faaliyetler için örnek olaylardan yararlanma ve ders çıkarma imkânı doğar. Yani bir askerî tarih çalışması bir kişinin, bir birliğin, bir ordunun, bir devletin ölüm kalım mücadelesinin belgeleridir. Bu belgeleri iyi değerlendirenler bir sonraki süreçte hayatta kalabilmek için yaşananları gelecek nesillere aktarma şansına sahip olurlar. Bu çalışmalar ne kadar çok üretilirse sonraki dönemlerde o kadar çok işe yarar ve kullanılabilir özellik taşırlar.

Askerî Tarih içinde, yapılan savaşların sadece stratejik ve taktik alanlardaki operasyonun anlatılması yer almaz. Bu sadece bir Harp Tarihi konusunu oluşturur. Ancak kitleleri oluşturan fertlerin, o savaşta bulunan insanların, bazen çok ufak grupların, bazen de tek bir ferdin davranışları dikkate değer sonuçlar doğurabilir. Tarihçiler, Harp Tarihi yazarları muharebe içinde bulunan insanın psikolojik durumunu, kahramanlıklarını, öykülerini pek az olarak çalışmalarında kullanırlar. Bunlar bir menkıbe gibi sözlü tarih içinde veya milletin sözlü anlatım geleneği arasında nesilden nesile aktarılarak ya unutulup gider ya da asıl konusundan uzaklaşarak anlam kaymasına uğrar. Askerî Tarih çalışmaları içerisinde yer alan ve ordunun en küçük birimi olan tek insanın; hatıralara, anlatımlara dayalı, bireysel davranışlarının, psikolojik duygularının ve manevî dünyasının da yazılması ve yansıtılması bir bütün olarak gerek askerî teşkilatın

---

Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl 12, S. 23, Ağustos 1987, s. 8-10; Şerafettin Turan, "Askeri Tarih'in 'Tarih' İçindeki Yeri", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s. 11-23.

[20] *Age.*, s.10-20.

mevcut durumunu gerekse o teşkilatı meydana getiren milletin sosyal yapısını ve manevi dünyasını anlamamıza imkân sağlar[21].

Bu düşünceler ışığında İstiklal Harbi döneminin de tarihini yazma çalışmaları olmuştur. Bu çalışmalar sonucunda ferdî veya kurumsal olarak çeşitli eserler meydana getirilmiştir. Bu eserleri konularına göre incelediğimizde; 1923-1930 döneminde Askerî Tarih alanında 51; Harp Tarihi alanında 74, Askerî Strateji-Taktik, Genel Tarih, Siyasî, Coğrafya, Biyografi, Lojistik, Hukuk, Silah, Tarihçe, Teşkilat-Eğitim-Kültür alanlarında toplam 72 eser üretildiğini görmekteyiz. 1930-1960 döneminde Askerî Tarih alanında 65; Harp Tarihi alanında 42, Askerî Strateji-Taktik, Genel Tarih, Siyasî, Coğrafya, Biyografik, Lojistik, Hukuk, Silah, Tarihçe, Teşkilat-Eğitim-Kültür, Biyografi, İsyanlar alanlarında toplam 116 eser meydana getirilmiştir[22]. 1960-1990 arası ise bu sayılardan çok daha az eser verilmiştir. 1990 sonrası özellikle resmî kurumlar ve yayınlar dışında ciddi bir artış meydana gelmiş birçok anı yayınlanmış ve değerlendirme imkânı bulmuştur.

1923-1930 yılları arasında 12, 1930-1960 yılları arasında 14, 1960-1990 arasında ise 1 adet Askerî Anı/Hatıra yayınlanmıştır. Görüldüğü gibi genel Askerî Tarih çalışmaları içinde anı/hatıra çok az sayıda yayınlanmış ve değerlendirilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Anı/Hatırat olarak İstiklal Harbi dönemi ve bu dönem içinde Büyük Taarruzu konu alan çok az sayıda da olsa çeşitli eserlerin yayınlanmış olduğunu görmekteyiz.

7. Türk İstiklal Harbi Tarihi Yazımında Hatıralardan Yararlanma Çalışmaları

Türk Millî Mücadelesi veya İstiklal Harbi olarak adlandırılan 1919-1922 yılları arasındaki askerî faaliyetler ve muharebeler Türk askerlik kültüründe yeni ve büyük bir birikimin oluşmasına neden oldu. Savaş sonrası yeni devletin işlerinden birisi de bu birikimi toplamak, yayınlamak ve bu yapılanlardan dersler çıkarmaya çalışmak

[21] Burhan Göksel, "Hatıra ve Misalleriyle Askerî Tarihin Millî Eğitim ve Kültürdeki Yeri ve Önemi", *Genelkurmay Başkanlığı Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler IV*, Ankara 1983., s.4.

[22] Erendil, *age.*, s.21.

oldu. Harp Tarihi belgelerinin tasnif ve yayın faaliyetleri konusunda başarılı çalışmalar yaptığı gibi başarı elde edilemeyen dönemler de oldu. Burada bu çalışmalardan birisini incelemeye ve çıkan sonuçları değerlendirmeye çalışacağız.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği tarihten günümüze kadar ki süreçte bu muharebelerin çok çeşitli boyutları hakkında bir takım çalışmalar yapıldığını ve geniş bir literatür oluştuğunu söyleyebiliriz. Harbin öncesi, esnası ve sonrasındaki durum ile ilgili olarak resmî kurumlar ve üniversitelerimiz tarafından kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca son yıllarda bazı Bankalarımızın Kültür faaliyetleri içinde önemli oranda harp anılarına yer veren yayınlar yaptıkları da görülmektedir. Arşive dayalı çalışmalarda da dikkate değer bir artış vardır. Ancak muharebeler ile ilgili o günler; o muharebelere bizzat katılmış, savaşmış, yaralanmış, intikal yapmış, ikmal işlerinde bulunmuş, siper kazmış, haberleşmeyi sağlamış, makineli tüfek kullanmış, top atışı yapmış/yaptırmış, askeri sevk ve idare etmiş, yaralanmış, tedavi görmüş, defin işlerinde bulunmuş, esir düşmüş vb. gibi muharebelerin birinci tanıklarının anlatımlarına yeterli oranda ve düzeyde rastlayamıyoruz. Bu kişilerin yazdıklarını veya anlattıklarını çok az eserde görebiliyoruz. Bu anıların azlığı dolayısı ile; askerî, siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik, sosyolojik, sosyal psikolojik ve halk bilim açılarından değerlendirmeler yapmakta güçlükle karşılaşılmaktadır. Çünkü muharebelerin birinci elden tanıklarının anılarına ulaşmak çok zor ve olanlar da çok az sayıdadır.

Ordu, Kolordu, Tümen gibi büyük birlik komutanlarının, savaşın genel durumu hakkında anılarını yazdıklarını görmekteyiz. Bu komutanlardan Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir, İsmet İnönü gibi kişilerin günlük tuttukları da anlaşılmaktadır. Ayrıca Asım Gündüz, Fahrettin Altay, İzzettin Çalışlar gibi komutanlar da içinde bulundukları muharebeler hakkında çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Ancak küçük birlik komutanlarının anılarına neredeyse hiç rastlanmamaktadır. 2000'lerden sonra az sayıda da olsa küçük birlik komutanları ya da yedek subay, çavuş gibi asker anılarında bir artış gözlenmektedir. Bu durum ilgili dönemin daha iyi anlaşılmasına ve değerlendirilmesine büyük katkı sağlayacak kadar önemlidir.

Genelkurmay Başkanlığı ve Harp Tarihi Dairesi her dönemde askerî tarih çalışmalarına önem verdi. Bulunmayanları ve eksiklikleri tespit etti. Görülen eksiklik ve ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda; İstiklal Harbine katılmış komutanların isimlerinin tespiti ve bu komutanların anılarının kendilerinden istenilmesi çalışması başlatıldı. 1924'den itibaren bazı anılar yayınlanmaya başlamıştı. Fahri Aykut, M.Şevki Yazman, Ayıcı Arif, Yzb. Midillili Ahmet (Atman) gibi muharebelerde bulunmuş küçük birlik mensuplarından birkaç kişinin yazdıkları eserler İstiklal Harbi'nin bütün cephelerinin incelenebilmesine imkân vermiyordu. Bunlar dağınık ve istenilen amaca tam hizmet etmiyordu. Bir bütün olarak konuyu incelemek ve bu bütün içinde değerlendirmeler yapmak gerekiyordu. 1930'lardan itibaren konu daha bütüncül ele alındı. Albay M.Şefik Aker, Yb.Selahattin, Albay Mümtaz, Binbaşı Kazım, Yüzbaşı Nazmi, Yüzbaşı F.S.T.Saner, Yd.Teğmen A.Şevket gibi subayların da yaşadıkları ve katıldıkları dönemlerle ilgili eser yazdıklarını görmekteyiz.[23] Ancak bunda da istenilen başarı elde edilemedi.

8. Büyük Taarruz'a Katılan Subayların Hatıralarını Toplama Çalışmaları

II. Dünya Savaşı ortamında harp tarihi çalışmalarının önemi bir kez daha görüldü. İstiklal Harbinde komutanlık yapmış olanların başta Büyük Taarruz ve Başkomutan Muharebesi olmak üzere anılarının toplanılmasına başlandı. "*Büyük Taarruz'da Komutanların İsimleri – Hatıra İstemek İçin Liste*" adı ile bir defter oluşturuldu.[24] Önce muharebelerde görev yapmış olan komutanların birlikleri ve isimleri tespit edildi. Sonra doğrudan kendileri veya bir yakını ile temasa geçilerek harp anılarını yazması ve Harp Tarihi Dairesine teslim etmesi istendi. Bu çalışmalar uzun bir süre devam etti.[25] Birçok alt rütbe ve kademedeki komutanların isimleri de bu vesile ile tespit edildi. Bazılarının anıları Harp Tarihi Dairesine ulaştı. Bazılarının adresleri, sağ veya ölü olup olmadıkları, anılarını gönderip

[23] Bkz., *Askerî Mecmua* Eki Tarih Kısımları 1930 sonrası sayılar.

[24] Özel Arşiv, *Büyük Taarruz'da Komutanların İsimleri – Hatıra İstemek İçin Liste, Ty.*

[25] Özel Arşiv, Harp Tarihi ve Coğrafya Encümeni Başkanı Tümgeneral Veysel Ünüvar imzalı 1947 tarihli yazı.

göndermeyecekleri gibi hususlar tespit edildi. Anılarını henüz göndermeyenlerin göndermeleri için temasa devam edildi. Bunlardan bazılarının anıları da teslim alınarak arşive kazandırıldı.

Harp Tarihi Dairesi uzun yıllar eski evraklarını ve kayıt usulünü devam ettirdi. Osmanlı döneminden kalan basılı evrakı tamamen tükenene kadar kullanmaya devam etti. İşte bu kayıt defterlerinden olan ve 1333/1917 tarihinde Askeri Matbaa'da basılmış olan, "Harb Cerideleri İle Vesaik-i Harbiyye Hakkında Talîmâtnâme" adlı yayının Ek'ler bölümündeki listeden yararlanarak bu listeyi esas alan bir çalışma başlattı. Bir tablo halindeki bu liste 7 başlıktan oluşuyordu. Osmanlıca yazılı olan ve askerî ceridelerin tutulma formuna göre hazırlanmış olan bu listenin başlıklarında yazanlar sırası ile şöyle idi: 1. Tarih – (her ayın başından nihayetine kadar her gün işaret olunacaktır.). 2. İcraat-ı Harbiyye; Alınan ve verilen emir ve raporlar (aynen veya meâlen), mülâhazât ve karar, ictim'a mahalli, hareket zamanı, yürüyüş hedefi, takip olunacak yol, ehemmiyetli inkısamlar, düşmana tesadüf, muharebenin suret-i cereyanı, istirahat halindeki meşguliyyet, emniyet tertibatı, şayan-ı iftihar vak'a ve muvaffakiyetler, alınan usera ve bunların ifâdatıyla ganâimin cinsi ve miktarı ve nerede bulundukları, ağırlıkların celbi ve sâire. Zaman-dakika, saat. 3. Bulunulan mahal ve ordugâhın nev'i. 4. Erzak ve cephane sarfiyyâtı ve suret-i ikmâli, ahvâl-i sıhhiyye, ahvâl-i havâiye ve yolların hâli. 5. İltihâk veya infikâk eden kıtaât (ne zaman nereden geldiği ve ne zaman nereye gittiği), vürûd eden ikmâl efrâd ve hayvanâtı. 6. Tecârib-i Harbiyye. Bunlar ya aynen yazılacak veya hulâsaten kayd olunarak mufassal raporu vesâik-i harbiyye dosyasına konulacaktır. 7. Vesâik-i harbiyye dosyasında bulunan vesikaların neye dâir oldukları ve bunların dosyadaki numroları.[26]

Askerî ceridelerin yazılmasına esas usullere göre hazırlanmış olan bu Osmanlıca liste 1940'lı yıllarda da kullanılmaya devam etti. Resmî bir evrak niteliğinde olmasa da oluşturulacak resmî evrakın ana kaynağının müsveddesi şeklinde idi. Bu müsvedde liste, bir ince kartonla kapak yapılarak defter haline dönüştürülmüştür. Bu liste yukarıda 7 başlık halinde gösterilen esaslara ve sıralamaya uymadan kendi ihtiyaçlarına göre ve farklı bir düzen içinde yeniden

[26] Matbaa-i Askeriyye, *age.*, Ek'ler bölümü.

oluşturulmuştur. Genellikle çalışmalar "Birliklerin isimleri, Komutanların Rütbe ve adları, şimdiki durumları, mülahazat" şeklinde bir esasa göre yürütülmüştür.

Defterin başına "Büyük Taarruz'da Komutanların İsimleri – Hatıra İstemek İçin Liste" yazılmıştır. Listenin ilk birlikleri "1.Kolordu Tümenleri" başlığı ile kaydedilmiştir. Listenin ilk başına 1.Kolordu K. Alb. İzzeddin yazılmış ve karşısına "+" işareti konulduktan sonra soyadı olan "Çalışlar" notu düşülmüştür. Sonraki sütunda da mevcut rütbesi ve görevi yazılmış (İzzeddin Çalışlar bölümünde kendisi bilindiği için burada yazılmamış ancak diğer subaylarda bu bilgiler yazılmıştır), açıklama bölümüne ise; "hatıra istendi. 7.1.1947" notu yazılmıştır. Bundan sonraki tüm kayıtlar bu esas çerçevesinde tutulacaktır. Bu kaydın hemen altında da 1.Kolordu Kur. Bşk. Bnb.Muharrem Mazlum İskora vardır. Mevcut görevinin III.Kor. K. ve rütbesinin de Korgeneral olduğu not edilmiştir. Açıklama bölümünde de "hatıratı geldi. 2 harita 1 defter 1 fotoğraf Encümen Başkanındadır" notu vardır. Bundan sonra liste devam etmektedir. Hakkında herhangi bir işlem yapılmamış olanlar ve hatıra konusunda bir bilgi ulaşmayanlar da komuta kademesinin listesini oluşturmak amacıyla kayıt edilerek listede yer almaları sağlanmıştır. Örneğin 15.Tüm.K. Yb.Naci Tınaz Milletvekili olarak listeye kaydedilmiş ancak başkaca bir bilgi girişi yapılmamıştır.[27] Böylece takibi bu liste üzerinden yapılabilecektir.

Bundan sonraki kayıtlar bu esas çerçevesinde ancak ismi kaydedilmesine rağmen hakkında herhangi bir not ve bilgi yazılmamış olanlar hariç aşağıya çıkarılmıştır:[28]

15. Tüm.Kur.Bşk. Bnb.Rasim Sengir, MSB. Lv. İş. D. Bşk. – Hatıratı geldi.

23. Tüm.K. Yb.Halis Bıyıktay, - Vefat etmiştir.

---

[27] Büyük Taarruz'da birlikler ve komutanlar hakkında bakınız, İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, 2. Baskı, Ankara 2014; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,* Ankara 1989., Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri,* C. I*,* Ankara 2010., Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C. II, Ankara 2010.

[28] Bundan sonraki bilgiler Özel Arşivimizde bulunan bu defterden aktarılacaktır, *Büyük Taarruz'da Komutanların İsimleri – Hatıra İstemek İçin Liste, Ty.*

23. Tüm. Kur. Bşk. Fahri Belen, - Vermedi, 19 Nisan 1945 T. 6249 sayılı yazı ile Hatıra istendi. Cevap gelmedi.

57. Tüm. K. Reşat – Vefat etmiştir.

57. Kur. Bşk. Bnb/Alb. Şemseddin Erkuş – Vermedi- İzmir Askerlik Dairesi Bşk.- hatıra gönderemeyeceği cevabı verildi.

15. Tüm. Alayları:

38. A.K. Yb. İlyas Zeki Aydemir – Geldi- Emekli Tuğgeneral- Hatırası geldi. Encümen Başkanındadır.

56. A. K. Yb. Fehmi Tınaztepe – Geldi- Tuğgeneral 15.Tüm. Tugay K. – Hatıra geldi. Encümen Başkanındadır.

23. Tüm. Alayları: 31. A. K. Bnb. Rıfat Çulpan – Emekli Alb.- Adresinde (adres var) bulunamadığından mektup iade edildi.

23. Tüm. Tug. K. Nuri Diriker (Emekli Tuğgeneral) – Hatırası, 5 fotoğraf geldi. Encümen Başkanındadır.

23. Tüm. Top. K. İsmail Hakkı Mete – 18 Nisan 1945'de 6231 no ile adresi soruldu. Cevap gelmedi.

57. Tüm. Alayları:

37. A. K. Yb. İsmail Refi Evinç – Encümen yazısının 4.4.1945'te teslim edildiği İstanbul Merkez Komutanlığından bildirildi.

39. A. K. Turan – Ölmüş.

176. A. K. Yb. Mazhar Büyükataman – Hatıra geldi. Tesellüm ilmühaberi geldi. 18 Haziran 1945 Sayın Başkandadır.

57. Tüm. Tugay K. Alb. İbrahim Hakkı (Eminoğlu) – Emekli Tuğgeneral- Encümen yazısını aldığına dair İstanbul Merkez Komutanlığından yazı geldi – 9.4.1945.

57. Tüm. Topçu K. Bnb. Seyfettin Aykuter – Kayseri Mıntıka Komutanı – Hatırat geldi/ 17 Nisan 1945.

57. Tümen İçin: Bursa As. Lise Md. Kur. Alb. Bozkurt Kaplangı – Hatırat geldi- Başkandadır.

57. Tümen İçin: İzmit Askerlik Dairesi Bşk. Alb.Şemseddin Erkuş – Harp Cerideleri tam olarak gönderilmiştir. Hatıra göndermek arzusunda olmadığı cevabı verildi. 29.6.1945.

57. Tümen İçin: 57. Tüm. Sertabibi – Sıhhat İş.D.Bşk. General Kazım Akdoğan – Cevap vermedi.

57. Tümen İçin: 57. Tüm. II. Ş.'de Tevfik Doğan adresine (adres var) yazıldı. Cevap gelmedi.

IV. Kolordu Tümenleri:

IV. Kolordu K. Alb. Kemalettin Sami – Ölmüştür.

IV. Kolordu Kur. Bşk. Bnb. Yusuf Ziya Yazgan (324-16) – Tümgeneral - İstanbul Sıkıyönetim Bşk. – Cevap gelmedi.

5. Kafkas Tümeni K. Yb. Halit Akmansu (322-2) – Albay – Tekaüt – Kastamonulu – Hatıra geldi.

5. Kafkas Tümeni Kur. Bşk. Bnb. Ahmet Mithat Erman (325-11) – Binbaşı iken tekaüt – Devlet Demiryollarında Müfettiş – Cevap gelmedi.

11. Tüm. Kur. Bşk. Bnb. Ahmet Fevzi Akarçay (322-17) – Emekli General (adresi var) teslim kağıdı geldi. (İsminin karşısında "+" işareti var.)

5. Kaf. Tüm. Top. A. K. Bnb. Nusret Büyükbaşaran (317-18) – Erzurumlu Nusret Paşa – (adresi var) – İmzalı zarfı geldi- (İsminin karşısında "+" işareti var.)

11. Tüm. Tug. K. Yb.Haluk Özel (314-43) – Edirneli – Tuğbay Tekaüt – Teslim kağıdı geldi – 25 Temmuz 1946.

126. A. K. Bnb. İsmail Hakkı Alpan (319-129) – Albay Tekaüt – Teslim kâğıdı geldi.

12. Tümen Birlikleri:

12. Tüm. Tug. K. Alb. Halil Rüştü Aker (309-45) - Tekaüt – Cevap geldi.

12. Tüm. Tug. K. Kur. Yb. Burhaneddin (320-28) – Ölmüştür.

34. A. K. Yb. Hüseyin Hasbi Alkan (313-413) – Trabzonlu Albay Tekaüt – (adres var) – hatırası geldi. Bir de sivil fotoğraf vardır. Sayın Başkandadır.

36. A. K. Bnb. Şahin (315-74) – Albay Tekaüt – (Adresi var) Teslim kâğıdı geldi.

6. Tümen Birlikleri:

6. Tüm. K. Alb. Nazmi (General) – Yazıldı.

6. Tüm. Kur. Bşk. Bnb. Sadık Aldoğan (324-14) – 57. Tümende bulunmamış. Bir fotoğraf gönderecek.

6. Tüm. Tug. K. Yb.Sabit (321-30) – General- Gülhane'de tedavide- Hatıra istendi.

8. Tümen Birlikleri:

8. Tüm. Tug. K. Alb. Nuri Diriker (312-23) – General Tekaüt- Hatıratı gelmiştir.

14. Tümen Birlikleri:

14. Tüm. Tug. K. Yb. Şevket (313-39) – Albay Tekaüt – Hatıratı geldi.

25. A. K. Yb. Murat Tınaz (312-266) – Hatıratı geldi. 24.5.1945 - Başkandadır.

14. Tüm. Top. K. Yb. Hüseyin Hüsnü Sudal (Tırnova) – Rahatsızlığı geçince hatıratını gönderecek.

II. Kolordu Tümenleri:

3. Kafkas Tüm. K. Alb. Kazım Orbay (Genelkurmay Başkanı) Geldi.

3. Kafkas Tüm. Kur. Bşk. Bnb. Faik Sütünç (320-60) – Geldi.

7. Tüm. Kur. Bşk. Bnb. Mehmet Nuri (324-27) "+" işareti var.

3. Kafkas Tüm. 8. Alay K. Yb. Atıf Ulusoğlu (316-54) Emekli Albay – Hatıratı geldi. Bşk.dadır.

III. Kolordu Tümenleri:

III. Kolordu Kur. Bşk. Yb. Hayrullah Fişek – Tümgeneral – Hatıra istendi "+".

1. Tüm. K. Alb. Abdurrahman Nafiz (319-5) – Orgeneral – Hatıra istendi "+".

1. Tüm. Kur. Bşk. Bnb. Emin Çınar (324-13) – Tümgeneral – Hatıra istendi "+".

61. Tüm. Kur. Bşk. Yzb. Rüştü Akpirim (323-9) – Kur.Albay – Hatıra istendi "+".

Mürettep Süvari Tümeni:

Mürettep Süv. Tüm. Kur. Bşk. Yzb. Hasan Fehmi Atakan – Korgeneral – Hatıra istendi 20.1.1947.

Sv. V. Kolordu Tümenleri:

Sv. V. Kolordu K. General Fahrettin – İstenmeyecek.

Sv. V. Kolordu Kur. Bşk. Bnb. Şükrü Koçak – Hatıra istendi.

1.Sv. Tüm. Kur. Bşk. Bnb. Kemal Balıkesir – Hatıra istendi "+"

2. Sv. Tüm. K. Ahmet Zeki Soydemir – Hatıra istendi.

2. Sv. Kur. Bşk. Yzb. Cevdet Bilgişin (325-15) – Hatıra istendi.

1.Sv. Tüm. 11. Alay K. Bnb. Ali Rıza Ülgenalp - Sv. Albay – Hatıra istendi.

Kocaeli grubu Komutanlığı 18. Tüm. Kur. Bşk. Yzb. İsmail Hakkı Uluğ (328-2) – Tümgeneral – Hatıra istendi.

9. "Büyük Taarruz'da Komutanların İsimleri – Hatıra İstemek İçin Liste" Adlı Defter Hakkında Değerlendirmeler

Bahse konu defter 29 x 21 cm. ebadında ve yazılmış bölümü 64 sayfadır. Liste şeklinde oluşturulmuştur. Listenin başlık kısımları Osmanlıcadır. Yukarıda yazıldığı gibi harp ceridesi formundadır. Defteri oluşturanlar veya yazanlar hakkında hiçbir bilgi ve not yoktur. Ancak bir çalışmanın ana unsuru olarak tutulduğu ve demirbaş bir özellik taşıdığı anlaşılmaktadır. Devamlılığı ve takibi sağlamak için bu deftere sık sık müracaat edildiği ve notlar düşüldüğü görülmektedir.

Defterin birden fazla kişi tarafından tutulmuş ve kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Birden fazla yazı karakteri ve işaretlemeler vardır. Farklı renkte kalemler kullanılmış ve farklı şekilde kısaltmalar yapılmıştır. Ayrıca bazı kelimelerin eski ve yeni şekli kullanılmıştır. Tarihlerden ve düşülen notlardan bu defterin 1930'ların sonunda oluşturulduğu ve 1940'ların sonlarına kadar da güncellendiği ve eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Kişilerin adresleri, maaş aldıkları kurum, mevcut görevleri, ölüm bilgileri, sicil numaraları, eski ve yeni rütbeleri gibi bazı özel bilgiler de defterde kaydedilmiştir. 2 kişinin de şehit oldukları yazılıdır. Bazı subayların soyadları sonradan tespit edilmiş ve isminin yanına eklenmiştir. Bazı isimlerin yanında "+" işareti vardır. Bu işaretin anlamı konusunda bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak ya istenilen anıların sonraki bir dönemde kuruma gönderildiği/geldiği veya kendisinden anı istendiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak "hatıra istendi" yazısının birçok kişide bulunması ve bazılarında da yanında "+" işaretinin bulunuyor olması bu işaretin anlamının istenilen hatıraların kuruma ulaştığı şeklinde olduğu düşünülebilir. Defter askerî hiyerarşiye göre tutulmuş olup aynı zamanda birliğin kadro yapısının tespitini de göstermektedir. Büyük Taarruza katılan tüm birliklerin komuta kademesi, hatıra/anı gelse de gelmese de, hakkında bir işlem yapılmamış olsa da, şehit veya ölmüş olsa da kayda alınmış ve ismine defterde yer verilmiştir.

20 kadar subayın hatıratını gönderdiği 10 kadarının da göndermiş olmasının muhtemel olduğu görülmektedir. Bazılarına hatıralarını göndermeleri için ulaşıldığı ve göndermelerinin beklendiği anlaşılmaktadır.

Defterde adı geçen ve hatıra istenen kişilerden bazılarının sonraki dönemlerde anılarını yazdıklarını görüyoruz. Ancak bu yazdıkları anılar ile harp tarihi dairesine gönderdikleri arasında bir benzerlik veya farklılık olup olmadığı konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz. Fahrettin Altay, Fahri Belen, İzzettin Çalışlar gibi anılarını yazanlar bu anılarında Harp Tarihinin yapmış olduğu bu çalışmadan ve kendilerinden hatırat istenmesinden bahsetmemişlerdir.

Harp Tarihi Dairesi'nin 1960'larda yazmaya başladığı Türk İstiklal Harbi Serisi içinde yayınlanan kitaplar üzerinden yapılan incelemede bu anıların isminin verilerek yararlanıldığına dair bir bilgiye rastlamıyoruz. Konumuzu oluşturan Büyük Taarruz dönemi ile ilgili olarak 1967 yılında "Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap" olan "Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz" kitabı ile 1968 yılında yayınlanan "6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz" kitapları ve diğer ilgili kitapların kaynakçalarında ve dipnotlarında yukarıda hatıraları gönderilen kişilerden yararlanıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır[29]. Sadece kaynakçada "Harp Tarihi Dairesi Arşivi" şeklinde bir not vardır. Ayrıntı yoktur. Bu yüzden arşivde mevcut olduğu sanılan sözünü ettiğimiz hatıralardan yararlanılıp yararlanılmadığı bilinmemektedir. Bibliyografya bölümünde Kurmay Yüzbaşı Tevfik Doğan'ın "Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar" adlı bir eser mevcuttur. Yukarıda bahsedilen Tevfik Doğan'a "ulaşıldığı ama hatıratını göndermediği" şeklinde bir not düşüldüğünden adı geçen bu kitabın hatırat toplama çalışması sonucu temin edilen eser olup olmadığı anlaşılamamaktadır. 1980'lerden önce emekli askerlerin yoğun olarak görev yaptığı ve çalıştığı ATASE'de bu kişilerin çalışmalarında da bu hatıraların izine rastlamıyoruz. 1980'lerden sonra gerek dairede çalışan sivil görevlilerin gerekse arşivden yararlanan akademisyenlerin bu hatıraların varlığından bahsettikleri görülmemektedir. Sadece ATASE Kütüphanesindeki çoğu çeviri eserler ile bazı daktilo edilmiş kitaplardan bahsedilmekte

[29] Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, 6.Ks. 2 nci Kitap, Ankara 1968., *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı,* C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, Ankara 1969., *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, İstiklal Harbi'nin Son Safhası,* C. 2, Ks. 6, 4. Kitap, Ankara 1995., *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler,* C. 7, Ankara 1975.

ancak Büyük Taarruz komutanlarının hatıralarının varlığından söz edilmemektedir.

Çeşitli zamanlarda ATASE Arşivinde yaptığımız çalışmalarda ve 2009-2013 yılları arasındaki ATASE'deki görevimiz esnasında listesi oluşturulan bu hatırat hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Cerideler ve Alay Tarihçeleri çalışmaları içerisinde bu hatıraların bulunabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca var olduğu bir not yazılarak belirtilen hatıraların dönemin Harp Tarihi Dairesi Başkanında bizzat bulunduğu da kaydedilmiştir. Bu hatıraların bizzat okunmak ve incelenmek için mi veya başka bir amaç için mi Daire Başkanında bulunduğu bilinmemektedir. Sonra bunlar arşive teslim edilmişler midir? Bu da belli değildir. Ancak bu hatıraların önemli olduğu ve henüz ortaya çıkmadığına göre arşivde muhafazasının sağlandığı düşünülebilir. Bu düşünce ile yapılacak araştırmalar sonucu bu hatıraları bilim dünyasına kazandırmak mümkün olacaktır.

SONUÇ

Türk tarihi, çok eski dönemlere dayanan ve günümüze kadar bir devamlılık ve bütünlük gösteren bir özellik taşımaktadır. Türkler tarihleri boyunca teşkilat kurmuşlar ve özgün bir medeniyet yaratmışlardır. Bu çerçeve içinde Türk Askerlik Kültürü ve Harp Tarihi ayrı ve önemli bir yer tutar. Çeşitli zamanlarda askerî olaylar ve savaşlar hakkında hafızalarda yer tutan ve gelenekselleşen bilgiler oluşmuş, bunlar zaman zaman yazıya dönüştürülmüştür. Tarihi bir derinlikten gelip günümüze kadar süreklilik gösteren Harp Tarihi Şubesi/Dairesi/Başkanlığı'nın, Harp Tarihinin araştırılması, incelenmesi ve öğrenilmesi konularında önemli bir rolü ve işlevi olmuştur. ATASE bir kurum olarak I. Dünya Savaşı'ndan itibaren sürekli gelişim göstermiş ve kendisini yenilemiştir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminin belgelerini, tüm askerî faaliyetleri arşivlemeye başlamıştır. Toplanan bu bilgi birikimini öncelikle askerî kesime ve sonrasında da sivil kesime yararlanılması maksadıyla duyurmak için yayınlar yapmıştır. Yıllar içinde birikmiş belgeleri arşivleyerek muhafaza etmesi de Türk Tarihi için önemli bir kaynak haline gelmesine neden olmuştur. ATASE'nin yayınladığı kitapların bir çoğu temel referans olarak kabul edilmekte ve kullanılmaktadır.

Yıllardır muhafazası ve tasnifi yürütülen arşiv belgelerinin araştırmacıların kullanımına sunulması bilginin öğrenilmesine ve paylaşımasına da katkı sağlamaktadır.[30]

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği tarihten günümüze kadar ki süreçte bu muharebelerin çok çeşitli boyutları hakkında bir takım çalışmalar yapıldığını ve geniş bir literatür oluştuğunu söyleyebiliriz. Harbin öncesi, esnası ve sonrasındaki durum ile ilgili olarak resmi kurumlar ve üniversitelerimiz ile özel şahıslar ve sivil kurumlar tarafından da kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Arşive dayalı çalışmalarda da dikkate değer bir artış vardır. Ancak muharebeler ile ilgili o günler; o muharebelere bizzat katılmış, savaşmış, yaralanmış, intikal yapmış, ikmal işlerinde bulunmuş, siper kazmış, haberleşmeyi sağlamış, makineli tüfek kullanmış, top atışı yapmış/yaptırmış, askeri sevk ve idare etmiş, yaralanmış, tedavi görmüş, defin işlerinde bulunmuş, esir düşmüş vb. gibi muharebelerin birinci tanıklarının anlatımlarına yeterli oranda ve düzeyde rastlayamıyoruz. Bu kişilerin yazdıklarını veya anlattıklarını çok az eserde görebiliyoruz. Bu anıların azlığı dolayısı ile; askerî, siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik, sosyolojik, sosyal psikolojik ve halk bilim açılarından değerlendirmeler yapmakta güçlükle karşılaşılmaktadır. Çünkü muharebelerin birinci elden tanıklarının anılarına ulaşmak çok zor ve olanlar da çok az sayıdadır.

Genelkurmay Başkanlığı, İstiklal Harbine katılmış komutanların isimlerinin tespiti ve bu komutanların anılarının kendilerinden istenilmesi şeklinde çok önemli bir çalışmaya her dönemde önem verdi. II. Dünya Savaşı ortamında harp tarihi çalışmalarının önemi bir kez daha görüldü. İstiklal Harbinde komutanlık yapmış olanların başta Büyük Taarruz ve Başkomutan Muharebesi olmak üzere anılarının toplanılmasına başlandı. "*Büyük Taarruz'da Komutanların İsimleri – Hatıra İstemek İçin Liste*" adı ile bir defter oluşturuldu. Önce muharebelerde görev yapmış olan komutanların birlikleri ve isimleri tespit edildi. Sonra doğrudan kendileri veya bir yakını ile temasa geçilerek harp anılarını yazması ve Harp Tarihi Dairesine teslim etmesi istendi. Bu çalışmalar uzun bir süre devam etti. Birçok alt rütbe

[30] Alev Keskin, "Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde ATASE Daire Başkanlığı" *Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi*, Nisan 2016, S. 428, s.4-15.

ve kademedeki komutanların isimleri de bu vesile ile tespit edildi. Bazılarının anıları Harp Tarihi Dairesine ulaştı. Bazılarının adresleri, sağ veya ölü olup olmadıkları, anılarını gönderip göndermeyecekleri gibi hususlar tespit edildi. Anılarını henüz göndermeyenlerin göndermeleri için temasa devam edildi. Bunlardan bazılarının anıları da teslim alınarak arşive kazandırıldı.

Günümüzde harp tarihi ve genel çerçevesi içinde askerî tarih çalışmalarında daha sistematik ve kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Bir çok araştırmacı askerî tarih çalışmalarına öncelik ve önem vermekte ve bu alanda yapılan çalışmaları takip etmektedir. Son yıllarda askerî şahısların muharebe anıları hakkındaki kitaplarda ve çalışmalarda önemli bir artış olduğu dikkat çekmektedir. Bu yayınlar muharebelerin ve askerî faaliyetlerin bilinen ve olageldiği düşünülen durumunun ötesinde başka hususların da varlığını göstermekte yeni araştırma alanlarına dikkat çekmekte ve yönlendirmektedir. Öte yandan bir çok farklı bilim alanlarını da ilgilendiren yeni konular ortaya çıkmaktadır. Böylece disiplinler arası bir durum meydana gelmekte ve akademik çalışmaların geniş boyutlara yayılmasına neden olmaktadır.

İşte bu hatırat/anılardan birkaçının bile tespit edilip incelenmesi ve hakkında çalışmaların yapılması ile yeni bilgilere ulaşılacağı ve bilimsel faaliyetlerin genişlemesine katkı sağlayacağı ihtimal dahilindedir. Bu bildirinin amaçlarından birisi de bu hatıraların bulunmasına ve bunların araştırmacıların ulaşımına açılmasına katkı sağlamaktır.

KAYNAKLAR

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi).

"Büyük Taarruzda Komutanların İsimleri – Hatıra İstemek İçin Liste" isimli defter (Özel Arşiv).

Harp Tarihi ve Coğrafya Encümeni Başkanı Tümgeneral Veysel Ünüvar imzalı 1947 tarihli yazı. (Özel Arşiv).

Aktar, Yücel, "Askeri Tarihin Tanımı ve Metodolojisi", *I. Askeri Tarih Semineri Bildiriler I,* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Askeri Matbaa, *Matbaa-i Askeriyyede Mevcut Kitapların Fihristi; Harb Cerideleri Vesaik-i Harbiyyesiyle Dosyaları Hakkında Talimat*, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye 1340.

Erendil, Muzaffer, *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1990.

Genelkurmay Başkanlığı, *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Tarihi (1916-1998),* Ankara 1999.

Genelkurmay Başkanlığı, *Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayın Kataloğu,* Ankara 2014.

Genelkurmay Başkanlığı, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Tarihçesi (1916-1962), Ankara 1963.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz, C 2, Ks. 6, 1. Kitap,* Ankara 1967.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi,* C. II, 6.Ks. 2 nci Kitap, Ankara 1968.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı,* C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, Ankara 1969.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, İstiklal Harbi'nin Son Safhası,* C. 2, Ks. 6, 4. Kitap*,* Ankara 1995.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler,* C. 7*,* Ankara 1975.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,* Ankara 1989.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri,* C. I*,* Ankara 2010.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri,* C II, Ankara 2010.

Göksel, Burhan, "Hatıra ve Misalleriyle Askerî Tarihin Millî Eğitim ve Kültürdeki Yeri ve Önemi", *Genelkurmay Başkanlığı Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler IV*, Ankara 1983.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, 2. Baskı, Ankara 2014.

Keskin, Alev, "Kuruluşunun 100'üncü Yıl Dönümünde ATASE Daire Başkanlığı" *Türk Silahlı Kuvvetleri Dergisi*, Nisan 2016, S. 428, s.4-15.

MSB, *Askerî Basımevi Kitap Kataloğu (Askerî Eserler)*, İstanbul 1949.

Ögel, Bahaeddin, "Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 8, S. 15, (Şubat) 1983.

Özden, Neşe, "Geçmişte ve Günümüzde Askeri Tarih ve Harp Tarihi Anlayışımız", *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl 12, S. 23, Ağustos 1987.

Tetik, Ahmet, "Dünden Bugüne Genelkurmay ATASE Arşivi", *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005*, İstanbul 2006.

Turan, Şerafettin, "Askeri Tarih'in 'Tarih' İçindeki Yeri", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler-I*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983.

Cavid Bey'in Anılarında Büyük Taarruz ve İstanbul'daki Yansımaları

Hasan BABACAN*

GİRİŞ

Cavid Bey, Selânik tüccarlarından Recep Naim Efendi'nin oğlu olarak 1875'de Selânik'te doğdu. İlk eğitimine Selânik'te, Şemsi Efendi İbtidai Mektebinde başladı. Feyz-i Sıbyan Rüşdiyesi'nden sonra da İstanbul'a giderek Dersaadet Mekteb-i İdadisini bitirdi. Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneden 5 Ağustos 1896'da mezun oldu. Fransızca ve Rumcayı okur-yazar bir düzeyde bilen Cavid Bey, on dokuz yaşında Ziraat Bankasında açılan sınavı kazanarak 24 Kasım 1986 tarihinde, Merkez Muhasebe Kaleminde göreve başlamıştır. Bir yıl sonra, 1898'de önce Maarif Nezareti İstatistik kalemine atanır ve oradan da aynı nezaretin Mektubi Kalemine geçer. 1898'de Ayasofya Merkez Rüşdiyesine Riyaziye (Matematik) muallimliğine tayin olur.

1899'da Maarif Nezareti Rüşdiye Mektepleri İdaresi Başkâtipliğine getirilmiştir. Bu görevlerine ilave olarak aynı yıl, Darülmuallimin-i Aliye'de İlm-i Servet (iktisat) ve maliye dersleri okutmaya başlamıştır. 1902'de, muallimliğe başkasının atanmasından dolayı, görevi sona eren Cavid Bey, devamsızlığı yüzünden aynı tarihte Ayasofya Merkez Rüşdiyesi muallimliğindeki görevine de son verilir ve Rüşdiye İdaresi Başkâtipliğinden de kendi isteği ile istifa etmiştir[1]. Bütün bunların yaşanmasında kendisiyle ilgili bir takım sorunların bulunduğu, daha doğrusu bazı şeyleri hazmedemediği, bunun yanında Selânik'ten kendisine yapılan cazip tekliflerin bulunduğu anlaşılmaktadır[2].

* Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
drhasanbabacan@gmail.com
ORCID NO: 0000-0001-5793-083X

[1] Ali Çetinkaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. II, Ankara 1954, s. 332-333; *Maliye Nazırı Cavid Bey- Felâket Günleri, Mütâreke Devrinin Fecî Tarihi (I)*, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. XIII; Nazmi Eroğlu, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 12-19; Erol Şadi Erdinç,"(Mehmet) Cavid Bey Hakkında Küçük Notlar" *Bilgi ve Bellek*, S. 4, Yaz 2005, s. 49; Polat Tunçer, *İttihatçı Cavid Bey,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.4.

[2] Eroğlu, *age.*, s. 18.

Cavid Bey, daha sonra İstanbul'dan ayrılarak, Meşrutiyet taraftarı muhalefetin gelişip güçlendiği bir merkez olan Selânik'e döner ve burada yeni kurulan Mekteb-i Feyziye adlı lise seviyesindeki bir okulun müdürlüğünü yapmaya başlar. 1906'da Selânik Mekteb-i İdadîsinin İlm-i Servet (iktisat) muallimliğine atanır ve bu görevini 1907'ye kadar sürdürür. Meşrutiyet ikinci kez ilan edildiği zaman, Selânik'te özel bir okulun (Mekteb-i Tefeyyüz) müdürlüğünü yapmaktaydı[3].

Selânik'teki iş hayatı yanında katıldığı, o dönemde gizli bir kuruluş olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin teşkilatlanmasında ve Selânik Mason Locasındaki çalışmaları, siyasal kimliğinin gelişmesi yönünden önemli rol oynamıştır[4]. Cavid Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmesiyle birlikte 1907'de bu cemiyetin üyesi olmuş ve faaliyetlerini burada sürdürmüştür[5].

Cavid Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra ve seçimlerden önce hazırlık yapmak üzere Kasım 1908'de İstanbul'a geldiğinde, Mülkiye Mektebi İlm-i İktisad Müderrisliğine tayin edildi. Bu derslerine devam edemeyeceğini söylemesi üzerine 1909'da bu dersler üzerinden alınmıştır[6].

Bu arada Cavid Bey'in süreli yayınlarda yer alan iktisat ile ilgili ya da siyasal düşüncelerini yansıtan yazılarından ayrı iki arkadaşı, Ahmed Şuayb ve Rıza Tevfik ile birlikte yayınladıkları, *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası*'nda iktisadi konulardaki görüşleri ayrı bir önem taşımaktadır.

Cavid Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan üç seçim dönemi süresince[7] Meclis-i Mebusan'a birinci (1908-1912) ve ikinci

---

[3] Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, C. IV, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1979, s. 238; Tunçer, *age.*, s. 5.

[4] Erdinç, agm., s.49; Kocahanoğlu, *age.*, s. XIV; Eroğlu, *age.*, s. 18; Cemil Okday, "Edgar Morin'in Kalemiyle Selânik", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, 1992, s. 498; Tunçer, *age.*, s. 5.

[5] Selim İlkin, "Cavid Bey", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 175; Eroğlu, *age.*, s. 32; Tunçer, *age.*, s. 5; Stephan Lauzan, *Osmanlının Bozgun Yılları*, Beyan Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 83; Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984, s.135.

[6] Pakalın, *age.*, s. 238; Tunçer, *age.*, s. 7.

[7] İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1887-1920)*, Genişletilmiş ikinci baskı, Ankara 1998.

(1912-1914) seçim dönemlerinde Selânik'ten, üçüncü seçim döneminde (1914-1918), Balkan Savaşları'ndan sonra Rumeli'nin kaybı üzerine Selânik'te adaylık şansı kalmadığından Kal'a-i Sultanî (Çanakkale)'den mebus seçilmiştir[8]. Meclis-i Mebusan'ın birinci devresinde iktisat ve maliye ile ilgili komisyon çalışmalarına aktif bir şekilde görev almıştı. Ayrıca, sahasıyla ilgili konularda[9] mazbatalar hazırlıyor ve gerekli platformlarda savunuyordu.

Cavid Bey'in Maliye Nazırlığı ilk kez, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde (5 Mayıs 1909-28 Kânunuevvel 1909) Maliye Nazırı Rıfat Bey'in istifası ile 26 Haziran 1909'da başlamıştır[10]. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde de (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911) yine Maliye Nazırlığı görevini yürüttü. Yeni kurulan Hakkı Paşa Hükümeti ve Cemiyet, reformlara, özellikle de mali reformlara büyük önem ve ağırlık veriyordu. Çünkü hükümetin yönetimi düzene sokma çabaları büyük ölçüde bu mali ıslahatlara bağlıydı. Cavid Bey daha Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde, İttihat ve Terakki'nin içinde bu ıslahat programlarını yapabilecek adam olarak sivriliyor ve halkı mali ıslahat konusunda eğitme görevini üzerine alıyordu. 1909 Haziranında Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde ilk kez Maliye Nazırı olduğunda, özel bir komisyon kurup 1910 yılının bütçesini hazırlatmıştı. Bütçe taslağı 1910 Aralığında meclise sunulmuş, fakat Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi bunu uygulamaya koyamadan istifa etmek zorunda kalmıştır.

---

[8] Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 16; Cavid Bey, *Şiar'ın Defteri*, Yayına Haz.: Şiar Yalçın, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.5.

[9] Meclis-i Mebusan'da ilk kez Bütçe Encümeni Raportörü olarak mali konulara hâkimiyeti ve etkili konuşması ile dikkat çekmiştir. Cavid Bey'in bu konuşması, zabıtlardan aynı olarak, tek yaprak ve büyük boy bir kâğıda basılmış ve dağıtılmıştır. [Çeviri yazısı için bkz. Ruhi Turfan, "Osmanlı Devleti 1325 (1909) Yılına Ait Bir Bütçe Konuşması", *Maliye Enstitüsü Konferansları XXVI,* İstanbul 1980, s. 129-146. Burada şunu belirtmek gerekir, Cavid Bey'in 1908-1918 yılları içinde Meclis-i Mebusan'daki bütçe hakkında yaptığı konuşmalar mebuslarca büyük bir dikkatle izlenmiş, ayrıca da risale şeklinde basılmaları kararlaştırılmıştır. Örneğin, Maliye Nazırı ve Selânik Mebusu Cavid Beyefendi Tarafından İrad Edilip Risale Şeklinde Tabiyle Memalik-i Osmaniye'ye Neşr ve Tevziine Heyet-i Umumiyece Karar Verilmiş Olan İkinci Nutuktur. [Meclis-i Mebusan, I. Devre, 3. sene-i içtimaiye 56. içtima, 21 Şubat 1326] İstanbul Matbaa-i Amire, 1327.

1330 Senesi Büdcesi hakkında Maliye Nazırı ve Kal'a-i Sultaniye Mebusu Cavid Beyefendi tarafından Meclis-i Mebusanda İrad Edilen Nutuktur. [Meclis-i Mebusan, III. Devre, 1330 içtima-i fevkaladesi, 25 ve 26. içtima, 21-23 Haziran 1330] Matbaa-i Amire, İstanbul 1330.

[10] Türkgeldi, *age.*, s. 45.

Bunun en önemli sebebi 1910-11'de hükümete karşı şiddetlenen muhalefettir[11].

Cavid Bey, Said Paşa kabinesinde önce Nafia Nazırı, sonra da Maliye Nazırı oldu. 9 Temmuz 1912'de kabinenin istifası üzerine bu görevinden ayrıldı[12]. Yeni kurulan kabinenin ittihatçılara karşı aşırı baskısı sonucu bir süre yurt dışına gitti. Geri döndüğünde, Said Halim Paşa kabinesinde (12 Haziran 1913-03 Şubat 1917) yapılan değişiklik ile Maliye Nazırlığı görevine getirildi. 1914 bütçesini hazırlayarak meclise sundu. Cavid Bey, hazırladığı bu bütçede Harbiye Nezareti bütçesinde % 30'a varan bir indirime gitti. Cavid Bey'in hazırladığı bu bütçe iki yıldan beri ilk kez mecliste oylamaya sunularak kabul edilmişti.

Bu dönemde Maliye Nezaretinin önemi hayli artmıştı. 1911 Temmuzunda Cavid Bey'in kurduğu Mali Islahat Komisyonu'nun yetkileri artırıldı. Maliye Nazırı başkanlığındaki komisyonun çoğu yabancı olan beş üyesi vardı ve çalışmalarını Maliye Nazırının başkanlığında sürdürmekteydi. Gelecekte, bütün mali konuların Maliye Nezaretince denetlenmesi ve nezaret bütçelerinin bu komisyondan geçmeden meclise getirilmemesi karara bağlanmıştı. Komisyonun bir diğer görevi de mali idarede yapılacak ıslahatın programını hazırlamak, devletin imzaladığı ihale ve imtiyaz mukavelelerindeki mali şartları ve ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarla itirazları incelemekti. Başlıca amacı idari mekanizmayı mali yönden akılcı bir yönteme bağlamak ve harcamaları denetleyecek bir kuruluş oluşturmak olan bu sistemi Harbiye Nezareti de kabul ediyor ve hesaplarını bu komisyona bırakmaya razı oluyordu.

Savaşın başlamasından hemen önce Cavid Bey, Paris'te yeni bir borçlanma için Fransızları iknaya çalışıyordu. Fransızlar kendi karşılarında Almanya'nın yanında savaşa girme ihtimali olan Osmanlı Devleti'ne borç vermek istemiyorlardı. Cavid Bey, bu durum karşısında hükümeti adına onlara karşı Almanlarla birlikte savaşa girilmeyeceği yönünde teminat vererek istikraz anlaşmasının imzalanmasını sağladı. Memlekete döndükten kısa bir süre sonra, imparatorluğun bir emrivaki ile hazırlıksız ve hükümetin bilgisi

[11] Eroğlu, *age.*, s. 48.

[12] İsmail Hakkı Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, s. 522; M. Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, C. IV, 238; Karaman, *age.*, s. 3.

dışında harbe sokulduğuna kızarak, Fransızlara karşı dürüstlüğünü göstermek için onlara karşı savaşa karar vermiş olan hükümetten 5 Kasım 1914'te istifa etmiştir[13]. Fakat günlüğünde, daha önceden istifaya karar verdiğini yazmaktadır[14].

Bu istifadan sonra bir buçuk sene bu görev vekâleten Talât Paşa'nın üzerinde kalmasına rağmen, bu görevi gayri resmi olarak Cavid Bey yürütmüştür. Şubat 1917'de kurulan Talât Paşa kabinesine kadar görev almayan Cavid Bey, özel teşebbüsün güçlendirilmesinden yana olmuş, bu amaçla da Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın (Credit National Ottoman) kuruluşunu gerçekleştirmiştir[15]. Bu girişim, "İktisadî Cihad" olarak tanımlanıyordu. Ancak, bu çok önemli proje savaştan yenik çıkılması sebebiyle gerçekleştirilememiştir.

Said Halim Paşa'nın istifasını izleyen Talat Paşa kabinesinde (4 Şubat 1917-8 Kasım 1918) de Maliye Nazırı Cavid Bey'dir. İaşe işlerinin bir nazırlık kanalıyla halledilmesi gerektiğini savunarak İaşe Nazırlığının kurulmasına neden oldu.

Cavid Bey'in son Maliye Nazırlığı ise Mütarekeyi imzalamış olan Ahmet İzzet Paşa kabinesindedir[16]. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ahmet İzzet Paşa kabinesi ile birlikte istifa etti. Daha sonra kurulan hükümetlerde yer almadı.

İlk kez Cavid Bey'in Maliye Nazırlığı dönemlerinde devletin yıllık bütçeleri hazırlanarak meclise sunuldu. Böylelikle devletin gerçek gelir ve gider bilançoları ortaya konulmuş oldu. Hazırlanan gider bütçelerinin karşılanması için devletin giderlerinde ciddi düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Nitekim vergilerde ve tahsilâtta yaptığı ciddi ıslahatlarla devletin gelirlerinde önemli artışlar

---

[13] Mustafa Balçık, *İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavid Bey*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 191-192; İlkin, agm., s.175.

[14] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. III, Ks. 1, 2.b., TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 92; Eroğlu, *age.*, s.70.

[15] Selim İlkin, "Cavid Bey" *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII (İstanbul 1993), s. 175; Osman Selim Kocahanoğlu, Felâket Günleri-I, s. XV; Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1985, s.767-768; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 210.

[16] Türkgeldi, *age.*, s. 151; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım I*, İstanbul 1993, s.43; Eroğlu, *age.*, s.83'te Cavid Bey'in bakanlık dönemleri ve yürüttüğü görevler (28 Nisan 1909-Aralık 1918) sıralı bir şekilde verilmektedir.

görülmüştür. Ayrıca hazırlanan giderler bütçesinin kontrolü için de bir teftiş heyeti oluşturulmuştur[17].

Mütareke döneminde savaşın ve yenilginin sorumlusu olarak ittihatçılar -Cavid Bey'de dâhil- yine bir İttihatçı mebusun, Divaniye Mebusu Fuad Bey'in savaşa girmiş ve savaşı yönetmiş kabinelerin Divan-ı Ali'ye sevki için Meclis-i Mebusan Başkanlığına verdiği on maddelik takdiri ile Meclis-i Mebusan Beşinci Şubesince[18] sorguya çekilmişler sonra da IV. Damat Ferid Paşa kabinesince "Ermeni Tehcir ve Taktili" iddiası ile Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanmışlardır[19]. Gıyabında 15 yıl kürek cezasına mahkûm edilince, bir süre İstanbul'da saklandıktan sonra, Fransa'ya kaçmış, oradan da İsviçre'ye geçmiş ve Avrupa'daki ittihatçı liderlerle temaslarını sürdürmüştür. Avrupa'daki genç Türk öğrencilerini yönlendirerek İttihat ve Terakki'ye yeni güç odakları sağlamaya çalışmıştır.

Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin delegasyonunun danışmanlarından biri olarak katılmıştır. Buradaki hizmetlerinin "Millî Hükümet" temsilcilerince beğenilmiş olmasının verdiği güvenle otuz dört aylık bir ayrılıktan sonra 3 Temmuz 1922'de Türkiye'ye dönmüş ve yeniden Düyûn-ı Umûmiye dâyinler vekilliği görevine başlamıştır[20].

21 Kasım 1922'de Lozan'da başlayan konferansa Türk delegeleri müşavirlerinden biri olarak katılan Cavid Bey, borçların ödenmesi meselesi görüşülürken heyet başkanı İsmet Paşa ile ve diğer üyelerle görüş ayrılığına düştü. Bu hususun daha sonra basına aksetmesi

[17] Pakalın, *age.*, s. 257-259.

[18] Sorgulama tutanakları uzunca bir ad ile yayınlanmıştır: Said Halim ve Mehmed Talât Paşalar kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevkleri hakkında Divaniye Mebusu Fuad Bey Merhum tarafından verilen takrir üzerine bera-yı tahkikat kur'a isabet eden Beşinci Şube tarafından icra olunan tahkikat ve zabtedilen ifâdatı muhtevidir. [Meclis-i Mebusan no: 521, devre-i intihabiye III, içtima: 5, 1334] Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul 1334.

Cavid Bey'in sorgulaması üç toplantı sürmüştür: Sekizinci içtima, 24 Teşrinisani 1334 (s.193-219), dokuzuncu içtima, 25 Teşrinisani 1334, s. 223-248, onuncu içtima, 26 Teşrinisani 1334, s. 251-264.

[19] 8 Mart sene 335 tarihinde irade-i seneye-i Hazret-i Padişahi'ye iktiran eden kararname ile müteşekkil Divan-ı Harb-i Örfî... Cavid Bey, İkinci Bölüm'de, İttihad ve Terakki sorumluları arasında ve yokluğunda (gıyaben) yargılanmıştır. Bkz. Beşinci Mahkeme, 25 Haziran 1335, s.195-203.

[20] İlkin, agm., s.175; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki,* C. III, İstanbul 1989, s.591; Cavid Bey, *Şiar'ın Defteri*, s.21.

üzerine komisyondan uzaklaştırılacaktır. Cavid Bey kendisini bu konuda haksız görmediği için hiç etkilenmemiş, umumi kanaate aykırı düşündüğü için dışlanmasına ve hatta kendisine hain denmesine çok kızmıştı. Bu yüzden de daha sonraki dönemlerde yönetime muhalif bir tutum takınmıştır[21].

1924 yılı başlarında, meclis reisi ve İstanbul milletvekili Fethi Bey'in İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndan istemiş olduğu bir raporu hazırlayan heyete başkanlık etti[22]. Haziran 1926'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı suikast girişimi hadisesi sonrasında suikast girişiminin bir parçası olmakla suçlandı ve 19 Haziran 1926'da tutuklandı. Ancak kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Ardından tekrar tutuklandı ve İstiklal Mahkemesinde yargılandı[23]. Lozan Konferansı sonrasında Kara Kemal'in teklifiyle bazı ittihatçıların Cavid Bey'in evinde yaptıkları iki günlük toplantı ve bu toplantıda ele alınmış dokuz maddelik program taslağı gizli bir komitenin varlığının delilleri sayıldı; bu komitenin İttihat ve Terakki'yi yeniden diriltme ve anayasayı zorla değiştirmeye dönük bir teşebbüs içinde olduğu ileri sürüldü. Bunun üzerine, Cavid Bey idama çarptırılmış ve bu karar, 26 Ağustos 1926 günü Cebeci'deki umumi hapishanede yerine getirilmiştir[24]. Mezarının yeri uzun bir süre gizli tutulmuştur. Kayıp mezarı 1950'lerde Celal Bayar'ın girişimi ile bulunarak Cebeci Asri Mezarlığı'na taşınmıştır.

1.Büyük Taarruz Karşısında Cavid Bey

Büyük Taarruz'un başlamasından hemen önce daha 5 Ağustos 1922'de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Rumbold Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal hakkındaki görüşlerini Lord Curzon'a gönderdiği yazısında şöyle aktarıyordu:

---

[21] Cavid Bey, *Şiar'ın Defteri*, s.5; Tunçer, *age.*, s. 10.

[22] İlkin, agm., s.175.

[23] Yargılama tutanakları 22-23, 25-27 Ağustos 1926 tarihlerinde yayımlanmıştır. Cavid Bey'in savunması: *Hâkimiyet-i Milliye*, 8-9 Teşrinievvel 1926. Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastı'nın İç Yüzü*, *1926*, 2. Baskı, İstanbul 2005. Ankara İstiklal Mahkemesi tutanakları da kitaplaştırılmıştır: Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi, Ankara İstiklal Mahkemesinde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davasına Ait Resmi Zabıtlar*, İstanbul 2005.

[24] Osman Selim Kocahanoğlu, *Felâket Günleri-I*, s. XXII-XXIII; Cavid Bey, *Şiar'ın Defteri*, s.5; Tunçer, *age.*, s. 11.

"Kemalistler, başlıca amaçlarını sağlamak gerekli olunca, aralarındaki ayrılıkları bir yana bırakmada, görünürde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeteneklerine varis çıkmışlardır. Bağlaşıklarca yapılan son barış önerilerine karşı gösterilen Türk tepkisini, Ankara'daki iç ayrılıkların erken vakitte yıkması ümidini beslemek boşunadır... Mustafa Kemal, bunalımlı dönemlerde kendi akımına çeki düzen vermede büyük bir yetenek sahibi olduğunu son üç yıldan beri göstermektedir. Bundan çıkarılacak kesin sonuç şöyle görünüyor: askeri harekât ciddi surette yeniden başlarsa, ne Yunanlılar ve ne de Türkler başarı sağlayabilecektir ve bu yaz yapılacak bir askeri harekâtın seyri, askeri denge üzerindeki etkisi bellisiz olmakla birlikte, geçen yıl ki harekât gibi bir sonuç getirmeyecektir.

Öte yandan, Kemalist örgütü var olduğu sürece, İstanbul yönetimi, geniş ölçüde özverilerde bulunmasını gerektirecek herhangi bir anlaşmayı imzalamaya cesaret edemeyecek kadar güçsüzdü. Rumbold'a göre, Ankara yönetimi, "büyük bir gerginlikle" karşı karşıya bulunmakla birlikte; Mustafa Kemal'in kişisel yetkisinin sarsılmış olmasına karşın ve Büyük Millet Meclisi'yle Ordu'daki muhalefetin görünürde yayılmış olmasına rağmen, bu iç gerginliklerin, Ankara'daki herhangi bir grubun Misâk-ı Millî koşullarında fedakârlık yapmaya hazır olduğunu gösterecek herhangi bir belirti yoktu. Rumbold, 5 Ağustos'ta Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında bu değerlendirmeyi yaparken, şunları da ekliyordu.

Mustafa Kemal batarsa - (ki, bu da hesaplanması, ama ona güvenilmemesi gereken bir olanaktır) - onun yetkisine sahip çıkması muhtemel adaylar şunlardır: 1- Enverciler, 2- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski önderleri ve 3- Padişah... Bizim görüşümüz açısından, arzu edilen tek gelişme, Padişahın, biraz da olsa, gerçek yetkiye yeniden sahip çıkmasıdır; ama Büyük Britanya'nın veya Bağlaşıkların desteğini kazanmazsa ve kendi halkına, kendisine güvenilirse, vasati Türkün makul bir barış için gerekli saydığı koşulları sağlayacağını; yani Yunanlıları hem Anadolu'dan ve hem de Doğu Trakya'dan çıkartacağını söylemezse, bunda başarı sağlama şansı pek azdır[25]."

[25] Salahi R. Sonyel, "İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)" *Belleten*, Nisan 1994, C. 58, S. 221, s. 159-184.

Aslında Rumbold Anadolu'daki gelişmeler hakkında büyük ölçüde yanılıyordu. Yapılan hazırlıklardan doğal olarak bilgi sahibi değildi. Sadece Ankara basınının İngiltere aleyhine tutum ve yazılarını anlam veremediği anlaşılmakta idi. 9 Ağustos 1922 günü Rumbold, Duyûn-ı Umumiye'deki İngiliz temsilcisi Bloch aracılığıyla Cavid Bey'i görüşmeye çağırmıştı. Avusturya Hükümeti'nin Yeniköy'deki elçilik binasında, 10 Ağustos günü yapılan görüşmede aralarında geçen diyaloğu Cavid Bey Şöyle aktarıyordu:

> "… Pek az söylüyor, daha ziyâde dinlemek istiyor. Meslekten yetişmiş bir diplomat. Sözlerinde pek ihtiyâtkar. Kendisine şerâ'it-i muhtemele-i sulhiyeden bahsettim. Münazi-i fîh noktaları birer birer tedkîk ederek, kendi fikir ve mütalâ'amca, ne esaslar dâiresinde sulh yapılabileceğini, söyledim. İngiltere'de bazı mahâfilde farz ve tahmîn edildiği gibi ne burada, ne Ankara'da esaslı bir İngiliz hukuku mevcut olduğuna inandırmaya çalıştım.
>
> -O hâlde nedir Ankara'daki İngiltere aleyhinde neşriyât? dedi.
>
> Bunların gayri mes'ul kimseler tarafından yapılmakta olduğunu, nazar-ı ehemmiyete alınmaya şayân olmadığını, mu'tedil zevâtın İngiltere'ye karşı olan vaziyet-i muhalefeleri ise sulhü İngiltere'nin tasdîk etmekte olduğuna dâir bir kana'at mevcut olmasından ileri geldiğini söyledim. Şerâ'it-i sulhiye hakkında "İktisadî ve malî kapitülasyonlar sûret-i katiyede ilgâ edilmelidir. Adlî kapitülasyonlar gayet muhaffef ve mu'addel bir şekilde olarak muayyen bir müddet için devam edebilir. Boğazlardan Rumlar mutlaka çekilmelidirler. Boğazlar için belki Cemiyet-i Akvâm murakabesi kabûl olunabilir. Ekalliyetler hakkında diğer mu'ahedâttaki kuyûdun kabûl edileceğini Ankara Hükûmeti defâ'at ile ve resmen söylemiştir" dedim. İngiltere bu şerâ'itle sulh yapmaya muvâfakat edecek olursa Ankara'da müfritlerin emsâl-i kelâm edemeyeceklerini mutedillerin tamamen sulha taraftar olacaklarını söyledim. Bu vesîle ile Anadolu'da bir fırka olup olmadığını sordu. Fırka yoktur, fakat arkadaşlarımız vardır, dedim. Çünkü Büyük Millet Meclisi'ni teşkîl eden efrâdın hepsi husûsî ihtilâfları unutarak vatan gayesi etrafında toplanmışlardır.
>
> Padişah hakkında Anadolu'da ne düşünülmekte olduğunu sordu. Padişâhlık aleyhinde bir fikirleri olacağını zannetmediğimi ve olsa bile böyle bir fikrin bu memlekette

> tatbîk edilmesi muhal olduğunu, padişâh-ı hâzırın şahsına karşı ne düşündüklerine gelince, buna cevap vermemeyi tercih ettiğimi söyledim.
> Enver'in Türkistan'daki harekâtından bahsetti. Halkta bu harekâta İngiltere'nin müzâhir olduğuna dâir bir fikir mevcut olduğunu söyledim. Buna şiddetle itiraz etti.
> Ankara Hükûmeti İstanbul'a gelecek olursa pek çok kimseleri asıp keseceğini söyledi. Ben de cevaben Türkiye'de artık asmak kesmek politikasının bir netîce vermeyeceğini herkesin anlamış olduğunu, binâen-aleyh böyle bir tehlikenin muhtemel olmadığını söyledim. Herhâlde memleketten pek çok kaçacak olanlar vardır dedi. Ben de bu da memleket için bir zarar teşkîl etmeyecektir, cevabını verdim."[26]

Cavid Bey günlüğünde 31 Ağustos 1922 tarihine kadar Anadolu harekâtından söz etmez. Bunda en büyük etken, taarruzun başlaması ve gelişiminin son anına kadar gizli tutulması ve haberlerin sansürlenmiş olması kanaatindeyim.

Cavid Bey, 31 Ağustos 1922 Perşembe günü anılarına şunları ekliyordu:

> "Mahmud Muhtar Paşa'dan mektup aldım. Şark mes'elesinin münhasıran İngiltere'nin maksadı dâiresinde hâlledilip başka hiç bir sûret-i hâlle imkân kalmadığını, Anadolu'daki hükûmet-i muvakkatenin idâmesine yardım edecek bir müsalâhanın mümkün olamayacağını, şâyet konferans toplanacak olursa vaz' olunacak şerâ'itin Anadolu için mağlubiyeti tazammun edecek şerâ'it olacağını, İngiltere'nin artık mahiyetlerini göstermiş olan bizim adamlarımıza kendisi için hayat ve memat mes'elesi mahiyetinde olan bir kıt'ada teslim-i hükûmet etmeyeceğini yazdıktan sonra Anadolu mademki Boğazları tehdit edemiyor, istihdaf ettiği gayelere vâsıl olamayacak ve bit-tabi'î infisah edecektir diyor. Merkez-i sikletin de artık Ankara'da kalması câiz olamayacağı mütâla'asını serdeyliyor. Maa-mâ-fih İstanbul'da da idâre edecek adam olmadıktan başka hükûmet-i hazıra da terk-i mevki' edecek kadar hamiyet padişâhta fiilî bir hükûmete arz-ı iftikâr edecek gayret olmadığını söylüyor.
> Dört günden beri gelen taarruz ve zafer haberleri yüzleri

[26] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, TTK Yay, C. IV, Ankara 2015, s. 382-383.

> güldürüyor. İzmir de dâhil olduğu hâlde Anadolu'nun halâsı bekleniyor."[27]

Görüldüğü üzere Milli Hükümet ve orduların İstanbul'a kadar beklendiği ve mevcut İstanbul Hükümetinin artık yerini Milli Hükümete terk etmesi gerektiği söyleniyordu.

Büyük Taarruz başarılarla devam ederken ve Türk ordusu İzmir'e girdiği gün yani 9 Eylül 1922 günü İstanbul basınında büyük bir telaş yaşandığı görülüyordu. Ayrıca Duyûn-ı Umumiye heyetinin de gelecek kaygısında olduğu anlaşılmaktaydı. Bu durumu Cavid Bey günlüğünde şöyle anlatıyordu:

> "Mihran[28] geldi muzafferiyet haberleri kendisini büsbütün şaşırtmış. Artık sermayedâr muharrirden bahsetmiyor. Câhid'in başmuharrirliği der-uhde etmesini, benim bir kaç makale yazmaklığımı istiyor. Vazife-i hâzıram i'tibârıyla makale yazamayacağımı, Câhid'in de teklif ettiği vazîfeyi kabûl edemeyeceğini çünkü "*Tanin*"i çıkarmaya teşebbüs ettiğini söyledim. Pek me'yus. Ali Kemâl'den mutlaka ayrılacak ve muharrir bulamazsa gazetesini kapayacakmış. Bu akıbeti evvelden düşünmesi lâzım değil miydi? Mâzinin acı tecrübeleri kendisini düşündürmeye kâfi gelmemiş.
>
> Ostrorog ziyarete geldi. Fakat mâziden hiç bahsetmedi. Kendisini tebri'e teşebbüsünde de bulunmadı.
>
> Duyûn-ı Umûmiye'de meclis müzâkerâtı uzun sürüyor ve reisin kendi kendine hâlledebileceği birçok mesâ'il beyhûde yere meclise getirilip vakit zâyi' ediliyor. Sir Adam Bloch bugün konuşurken "Mecliste böyle bî-sûd mes'eleler müzâkere edildiğini gördükçe de bizim ehliyetsizliğimiz hakkında bir zehâb hâsıl olacağını düşünerek müte'essir oluyorum" diyordu. Reis muamelâta henüz yabancı. İdare me'mûrlarının nüfûzu ve tesiri altında. Ekser mesâ'ili iyi tedkîk edilmiş olmaksızın meclise getiriyor.
>
> Selim ziyarete geldi. muhâliflerle olan muhâverelerinden, Ermenilerin bazı teşebbüsâtta bulunacaklarından şüphe ettiğini ve bundan dolayı tedâbir-i tahâffuziye ittihâz etmekliğimizi söylemek için gelmiş."[29]

Artık İzmir kurtulmuş, Marmara kıyıları da kurtulmaktadır. Millî

[27] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, s. 388.
[28] Mihran Nakkaşyan, *Sabah Gazetesi*'nin sahibi.
[29] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, s. 389.

kuvvetlerin başarı haberleri İstanbul'a geldikçe heyecan da artıyordu. Bu duygu ve düşünceleri Cavid Bey 11 Eylül Pazartesi günü defterine şunları yazarak ifade ediyordu:

> "İstanbul bir vecd ve heyecan içinde. Sürûr-ı umûmî meşrûtiyetin ilk günlerini andırıyor. Yalnız o günlerin taşkınlıkları yok. Herkes memnun ve handân. Bu ne mucizevî bir zafer. Zannediyorum ki, bu sür'at-i muhayyire zaferin âmillerini de şaşırtmıştır. Adalar Denizi'ni ve İzmir'i kurtaran ordu, birkaç gün sonra Anadolu'da tek bir düşman neferi bırakmayacaktır. Rumlar mütarekeden beri irtikâb ettikleri cinayetlerin tazyîk-i havf ve azâbı altında perişan bir hâlde. Bir kaç hafta evvel İstanbul'u işgâl edeceklerini beklerken şimdi bütün emellerinin yıkıldığını görüyorlar. Hem ne müthiş yıkılış! Ermeniler endişenâk ve mütevehhiş. Bütün Türkler - birkaç Damat Ferid bakâyası müstesna olarak- bayram yapıyorlar. İşte bu harikulâde günlerin bilançosu."[30]

Artık Türk ordusunun İstanbul'a girip girmeyeceği tartışılmaktadır. Hatta Trakya'nın da Rumlardan kurtarılması konuşuluyor. Boğazlarda tarafsız bölge oluşturulması gündeme gelmişti. Duyûn-ı Umumiye İngiliz delegesi Sir Adam Bloch, Türk ordusunun İstanbul'a girmesinin savaş sebebi sayılacağını söylüyordu. Cavid Bey bu durumu da 18 Eylül 1922 Pazartesi günü kayıtlarında şu şekilde aktarıyordu:

> "Bî-taraf mıntakaya ordunun girip girmeyeceği mes'elesi bugünlerde İstanbul'u çalkalayan en mühim mes'ele, kimi hemen girmeli diyor. Kimi girilirse harb olacağından bahsediyor. Hâmid; -Anadolu'nun mümessili sıfatını hâiz olduğu için olacak- bilâ-tereddüt bî-taraf mıntakayı geçmeliyiz. Fransa memnun olur. İtalya ses çıkarmaz, İngiltere emr-i vâki karşısında sükût eder, diyor. Fakat bu mütâla'âtı hiç bir delil ile ispat etmiyor. Sir Adam Bloch, eğer geçerseniz harb olur, diyor. Fakat mademki, devletler geçmemizi istemiyorlar ve harbi de arzu etmiyorlar o hâlde neden Rumları Trakya'dan çekmiyorlar? Bunu bir an evvel yapacak olsalar bizim düşmanı ta'kib edeceğiz yolundaki iddi'âmıza mahal bırakmazlardı. Bu zaferden sonra Yunanlıların Trakya'da kalacaklarına kim ihtimâl verebilir? İzmir zâten harbsiz dahi kurtulacaktı.

[30] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, s. 389-390.

Anadolu zaferi Trakya'yı ve Edirne'yi tahlis etmiştir."[31]

Artık İstanbul'daki yabancı misyon temsilcileri kadar Osmanlı Hükümeti ve Saltanat da endişe içindedir. Saltanatın konumunu koruyup koruyamayacağı bile konuşulmaya başlanmıştı. İstanbul Hükümeti'nin izleyeceği yol ve tutum tartışılıyordu. Bu durumu da Cavid Bey, 22 Eylül 1922 günü defterine şöyle aktarmıştı:

> "İzzet Paşa'yı gördüm. Endişe ve telâş içinde. Fakat hükûmetin ta'kib edeceği hatt-ı hareket hakkında sarih ve vazıh bir şey söylemiyor. İhtimâl ki, bunu kendileri de bilmiyorlar. Vakâyi'-i âhire karşısında, padişâhın muhâfaza-i taht edebilmesinin imkânsızlığından bahsettim. Zât-ı Şâhâne şimdiden çekilip yerine Mecid Efendi gelecek olursa âtîyen usûl-i verasetin bağteten tebdîli, gayri bâliğ bir şehzâdenin padişâh olması gibi teşebbüsâtın önü alınabileceğini söyledim. Hükûmete büyük bir mes'uliyet tevcih etmekte olduğunu da ilâve ettim. Bütün bu sözlerime evet… fakat… tan başka bir cevap alamadım."

Duyûn-ı Umumiye artık bir telaş içindedir. Ankara Hükümeti acaba bu kuruma karşı nasıl bir hareket tarzı takip edecekti? Bu durumu da Cavid Bey, 23 Eylül 1922 Cumartesi günkü notlarında şu cümlelerle ifade ediyordu:

> "De Closiere, General Pellet'nin İzmir'de Mustafa Kemâl Paşa ile vuku' bulan mülâkatından pek "*desappointe*" olarak avdet etmiş olduğunu, bî-taraf mıntaka mes'elesi için dahi bir cevap alamadığını hikâye etti.
>
> Duyûn-ı Umûmiye'nin gayrimüslim me'mûrlarında büyük bir telâş ve endişe var. Aslan da tensîkât dolayısıyla kendisine vuku' bulan hücûmlardan bahsetti. Dâirede Fransızların suver-i idârelerinden şikâyet etti... Umûmiyetle Ankara Hükûmeti gayrimüslim me'mûrlar hakkında ne yapacak? Ne siyaset ta'kib edecek su'âli irat olunuyor.
>
> Hallaçyan da kendisine karşı bir husûmet-i şahsiyenin mevcûdiyetini tevehhüm ederek buradan gidebilmek çarelerini arıyor. İstanbul'a harben ve cebren girilecek olursa.
>
> Ali Rıza Paşa'yı -Dahiliye Nâzırı- gördüm. Dün İzzet Paşa'ya söylediğim şeyleri kendisine de tekrar ettim. "Ankara bizimle görüşmek, konuşmak istemiyor. Görüşseler vatanın menâfi'ine muvâfık olan her şey yapılır. Memleketin menfa'ati padişâhtan mukaddemdir" dedi. Hâlbuki kuvvetli ve vazîfesine takdir

[31] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, s. 390.

> eder, uzak görür bir hükûmet Ankara ile görüşmeksizin padişâhı çekilmeye da'vet edecekse bunu kuvvet, cebir isti'mâl etmeksizin yapacak!"[32]

Büyük Taarruz'un başarıyla sonuçlanması, Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması, artık İtilaf Devletlerini mevcut şartlara göre hareket etme zorunluluğunu tartışmaya açmıştı. Mademki savaş meydanında kaybetmişlerdi en azından Duyûn-ı Umûmiye aracılığıyla aldıkları borçlarının tahsili devam etmeliydi. Bunun için de yapılacak barış antlaşmasında elde ettikleri kazanımları koruyabilmeliydiler. Bu şartları uluslararası ilişkiler ve karşılıklı menfaatler çerçevesinde Osmanlı'dan kalan bir miras olarak TBMM Hükümeti'ne nasıl kabul ettireceklerdi? Artık bu konuşuluyordu. Bu durumu da Cavid Bey, 25 Eylül 1922 günü şu ifadelerle günlüklerine aktarmıştı:

> "Sir Adam Bloch'la yeni akdedilecek mu'âhedenin şerâ'it-i maliyesi hakkında görüştüm. Eski mu'âhedenin bütün maddeleri kaldırılmalı. Yalnız hisse-i duyûna dâir maddeler ibkâ edilmeli ve bir de Duyûn-ı Umûmiye'nin Muharrem Kararnâmesi mucibince muhâfaza olunacağına dâir bir madde ilâve edilmelidir diyor. Benim fikrimin de bu merkezde olduğunu yalnız Muharrem Kararnâmesi'nin muhtac-ı ta'dil bazı maddeleri bulunduğunu kabûl edilmek lâzım geldiğini, fakat bu cihetin de konferansta müzâkere olunmayıp Muharrem Kararnâmesi'ne vaz'-ı imza edenler arasında müzâkere edilmesi icabettiğini söyledim.
>
> Suriye mes'elesi hakkında Fransa Hükûmeti'ne verdiğimiz cevap ile mes'ele hitâm bulmamış ve bizim nokta-i nazarımız kabûl edilmemiş.
>
> Maliye Nâzırı'ndan gelen yeni bir mektupta, Sir Adam Bloch'un bu mes'ele hakkında hükûmet-i metbu'asına mürâca'at edeceğine dâir olan beyânâtına, "neden İngiltere'nin şimdiye kadar Irak ve Kudüs için bir şey te'diye etmemiş olduğu cevabı verilmedi" deniliyor. Hâlbuki İngiltere'nin şimdiye kadar te'diyât yapmamış olması defâ'at ile mecliste konuşulmuş ve Bloch da tamamıyla bizim fikrimize iştirâk eylemişti. Maliye Nâzırı'nın cereyan eden müzâkerâttan haberdar olmaksızın mektupla böyle bir cümle koymasına hiç sebep yoktu. Bloch çok kızmış. "Ben değil Fransa Maliye

[32] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, s. 391.

> Nâzırı'ndan ve reis-i vükelâdan, kendi hükûmetimden bile emir almam, müstakil bir adamım" diyor."[33]

SONUÇ

Son İttihat Terakki Hükümeti'nin Maliye Nazırı olan Cavid Bey, Frankofil olmasıyla bilinmekteydi. Ancak takip ettiği politikalarda ve millî meselelerde Osmanlı menfaatlerini, millî menfaatleri önde tuttuğu da görülüyordu. Büyük Taarruz öncesinde yurt dışında bulunduğu dönemde Talât Paşa ile birlikte Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nın zeminini oluşturan görüşmeleri yaptığı da bilinmektedir. Bu çerçevede Büyük Taarruz'un hazırlık döneminde ise İstanbul'da Duyûn-ı Umumiye heyetinde yer almaktaydı. Ancak günlüklerinde bu hazırlık döneminden söz etmez. Ne zamanki millî ordu başarılar kazanır ve bu başarılar İstanbul'da yankı uyandırır o günlerden itibaren İstanbul'da yaşanan milli ümit ve sevinci yansıtır. Hatta üyesi bulunduğu Duyûn-ı Umûmiye heyetindeki, özellikle İngiliz üyeler ve diğer üyelerin tepkilerini açıkça gözlemlemekte ve aktarmaktadır.

Siyasi ve ekonomik menfaatlerin İtilaf Devletleri üyeleri arasında meydana getirdiği telaşı ve taarruz sonrası oluşan millî heyecanın İstanbul'daki yansımalarını bize bizzat yaşayan birisi olarak aktarmaktadır.

KAYNAKLAR

1330 Senesi Büdcesi Hakkında Maliye Nazırı ve Kal'a-i Sultaniye Mebusu Cavid Beyefendi tarafından Meclis-i Mebusanda İrad Edilen Nutuktur. [Meclis-i Mebusan, III. Devre, 1330 içtima-i fevkaladesi, 25 ve 26. içtima, 21-23 Haziran 1330] İstanbul Matbaa-i Amire, 1330.

Balçık, Mustafa, *İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavid Bey*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. III, Ks. 1, 2.b., TTK Yayınları, Ankara 1983.

[33] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, s. 392.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, TTK Yay, C. IV, Ankara 2015.

Cavid Bey, *Şiar'ın Defteri*, Yayına Haz.: Şiar Yalçın, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Cavid Bey'in savunması: *Hâkimiyet-i Milliye*, 8-9 Teşrinievvel 1926.

Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984.

Çetinkaya, Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. II, Ankara 1954.

Danişmend, İsmail Hakkı, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, s. 522.

Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

Erdinç, Erol Şadi, "(Mehmet) Cavid Bey Hakkında Küçük Notlar", *Bilgi ve Bellek*, S. 4, Yaz 2005.

Eroğlu, Nazmi, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1887-1920)*, Genişletilmiş ikinci baskı, Ankara 1998.

Ilıkan, Selma -Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi, Ankara İstiklal Mahkemesinde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davasına Ait Resmi Zabıtlar*, İstanbul 2005.

İlkin, Selim, "Cavid Bey", *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 175.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastı'nın İç Yüzü*, *1926*, 2. Baskı, İstanbul 2005.

Lauzan, Stephan, *Osmanlının Bozgun Yılları*, Beyan Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Maliye Nazırı Cavid Bey- Felâket Günleri, Mütâreke Devrinin Fecî Tarihi (I), Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

Maliye Nazırı ve Selânik Mebusu Cavid Beyefendi Tarafından İrad Edilip Risale Şeklinde Tabiyle Memalik-i Osmaniye'ye Neşr ve

Tevziine Heyet-i Umumiyece Karar Verilmiş Olan İkinci Nutuktur. [Meclis-i Mebusan, I. Devre, 3. sene-i içtimaiye 56. içtima, 21 Şubat 1326] İstanbul Matbaa-i Amire, 1327.

Okday, Cemil "Edgar Morin'in Kalemiyle Selânik", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, 1992.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım I*, İstanbul 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, C. IV, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1979.

Sonyel, Salahi R., "İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)" *Belleten*, Nisan 1994, C. 58, S. 221, s. 159-184.

Toprak, Zafer, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1985, s.767-768.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki,* C. III, İstanbul 1989.

Tunçer, Polat, *İttihatçı Cavid Bey,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Turfan, Ruhi, "Osmanlı Devleti 1325 (1909) Yılına Ait Bir Bütçe Konuşması", *Maliye Enstitüsü Konferansları XXVI,* İstanbul 1980, s. 129-146.

Muhalif Aydın Refik Halit Karay'ın Kaleminden 1922 Yılı Türkiye'sinin İzini Sürmek

Yenal ÜNAL*

GİRİŞ

1.Mütareke Döneminde Refik Halid Karay

Refik Halid Karay, Türk edebiyatının en mümtaz şahsiyetlerinden biridir. 1908-1965 yılları arasında kaleme almış olduğu hikâye, roman, hatırat, kronik tarzındaki eserleriyle Türk toplumunu birçok cepheden yorumlamaya çalışmıştır. Onu değerli kılan bir diğer özelliği ise II. Meşrutiyet döneminden Mütareke Dönemi'nin sonuna kadar yazmış olduğu siyasi hiciv ve mizah içerikli yazılarının öneminden kaynaklanmaktadır. Refik Halid çeşitli gazetelerde kaleme almış olduğu bu fıkra ve makalelerde II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki ile Mütareke Dönemi olaylarını ve siyasilerini inceleme konusu yapmıştır. Bu çeşit yazılarda yaptığı yorum ve tespitler dönemin bütün yönleriyle anlaşılabilmesi noktasında ciddi bir önem taşımaktadır. Refik Halid Karay'ın yakın dönem Türk Tarihi için taşıdığı bir diğer önem ise Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulmuş olan Damat Ferit Paşa Hükümetleri döneminde iki defa Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevini yerine getirmiş olmasıdır. Bu görevlerden birincisi döneminde son derece kritik hamlelerde bulunan Refik Halid Karay, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde teşkilatlanan Millî Harekâtın aleyhinde siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Bu görevi sırasında Redd-i İlhak Cemiyeti başta olmak üzere ulusal varlığa yararlı cemiyetlerin haberleşmesini engelleme girişiminde bulunduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın, III. Ordu Müfettişliği görevinden alınabilmesi maksadıyla yoğun bir siyasi temas içerisine girmiştir. Diğer bir ifadeyle Refik Halid Karay, Türk tarihi için bir kırılma noktası olan Mütareke Dönemi'nde son derece kritik bir pozisyonda bulunmuş ve bu pozisyonu Millî Mücadele aleyhine kullanmıştır[1].

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bartın.
yunal@bartin.edu.tr
ORCID NO: 0000-0002-4043-8424

[1] Yenal Ünal, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 59-100.

Dolayısıyla onun bu dönem için gerçekleştirdiği faaliyetlerden yola çıkılarak Millî Mücadele'nin farklı bir cepheden anlaşılması pek tabi mümkündür. Refik Halid'in bizzat siyasete atılması anlamı da taşıyan Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevi Damat Ferit Paşa'nın, 4 Mart 1919 tarihine kurduğu hükümet zamanında gerçekleşmiştir. Damat Ferit Paşa, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevine 12 Nisan 1919 tarihinde Refik Halid'i atamış[2] ve böylelikle yazar görevine resmen başlamıştır.[3] Refik Halid, bu görevi sırasında birçok önemli olaya yakından tanıklık etmiştir. Örneğin İzmir'in işgal edileceğini ilk öğrenen kişilerden birisi kendisidir[4].

İlerleyen günlerde yine birçok önemli hadise ile yüz yüze gelmiştir. Aydın'daki Redd-i İlhak Cemiyeti'nin 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi üzerine ülkedeki bütün yurt severlerden yardıma gelmelerini istemesi Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni telaşa düşürdü. Damat Ferit Hükümeti bunun daha büyük kargaşalara sebebiyet vereceğini düşünerek bu olaya mani olmak istedi.[5] Refik Halid, hükümetten aldığı emir üzerine 16 Haziran 1919 tarihinde telgraf başmüdürlüklerine "*Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafnâmelerin çekilmemesi"* talimatını verdi.[6] Mustafa Kemal Paşa, Refik Halid Karay'ın, hükümetin isteği doğrultusunda vilayetlere ilettiği genelgeye; karşı bir telgraf çekerek Refik Halid'in emrinin uygulanmaması talimatını 20 Haziran 1919'da, Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatıyla Telgraf Başmüdürlüklerine bildirdi.[7]

Bu olaydan sonra da Refik Halid, Dahiliye Nazırı'ndan almış olduğu talimatlar ve kendi iradesi ile başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Millî Harekât çerçevesinde yapılacak telgraflaşmaların önüne set çekmeye çalışmıştır. Hatta 23 Haziran 1919 tarihinde

[2] Behcet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 12. Bs. Varlık Yayınları, İstanbul 1985, s. 188.

[3] Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2. Bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul 1992, s. 118-122.

[4] Şerif Aktaş, *Refik Halid Karay*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2004, s. 46.

[5] Kazım Özalp, *Millî Mücadele I (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s. 33.

[6] Feridun Kandemir, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1964, s. 110-111.

[7] Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınevi, Ankara [t.y.], s. 8; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 40.

toplanan Meclis-i Vükela, posta işlerine müdahalesi ve halkı hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği gerekçesiyle Musta Kemal Paşa'nın, Harbiye Nezareti'nin onayı alınmaksızın Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in verdiği şifai talimatla görevde alındığı bilgisini telgraf yoluyla bütün valiliklere bildirmiştir. Dolayısıyla 1919 yılı içerisinde gelişen olaylarla birlikte Refik Halid, Millî Mücadele'nin azılı bir muhalifi olmaktan çıkmış, bu hareketi engellemeye yönelik fiili davranışlar içerisinde bulunan bir İstanbul Hükümeti yetkilisine dönüşmüştür.[8]

29 Eylül 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın üçüncü kez istifa etmesi üzerine yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükümeti geçmiştir[9]. Refik Halid de birkaç gün sonra Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden ayrılmıştır[10]. Refik Halid'in Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinden istifa etmesinden sonra *Âlemdar* gazetesinde "*Nakşı Berâb*" serlevhası altında ve *Aydede* imzasıyla fıkralarını yayımlamaya başlamıştır[11].

Refik Halid, 5 Nisan 1920'de dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulduktan sonra 17 Nisan 1920'de ikinci kez Posta ve Telgraf Umum Müdürü oldu[12]. İkinci Umum Müdürlüğü sırasında, görevi dışında siyasi olaylarla pek ilgilenmedi[13]. Ancak Hürriyet ve İtilaf fırkası içerisinde kalmaya devam etti. İlerleyen aylarda Damat Ferit Paşa ile yaşadığı sorunlardan dolayı görevinden 26 Eylül 1920 tarihinde azledildi. Bir daha dönmemek üzere Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden ayrıldı[14].

Ali Kemal Bey derhâl ona *Peyam-ı Sabah*'ta çalışmaya başlaması teklifinde bulunmuştur. Adı geçen gazetede *Nakş-ı Berab* serlevhası altında yazılarını yayımlamaya başlamıştır. Karay'ın bu

[8] Nihat Karaer, *Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay*, Temel Yayınları, İstanbul 1998, s. 74.

[9] Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)*, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1973, s. 77.

[10] Sermet Sami Uysal, *Eşlerine Göre Edipler*, L&M Yayınları, İstanbul 2004, s. 48.

[11] Osman Nuri Ekiz, *Refik Halid Karay Hayatı ve Eserleri*, Gökşin Yayınları, İstanbul 1984, s. 16.

[12] *Takvim-i Vekayi*, Nr. 3829, C. 26, 17 Nisan 1920.

[13] Aktaş, *age.*, s. 47.

[14]3 *Takvim-i Vekayi*, Nr. 3965, 26 Eylül 1920. Azil kararı 23 Eylül'de imza edilmiştir.

gazetedeki ilk yazısı, 3 Kasım 1920 tarihinde yayımlanmıştır. Yapmış olduğumuz araştırma sonucunda yazarın bu gazetede toplam 334 adet makale neşrettiğini tespit ettik. Yazarın bu gazetede yayımlanan en son yazısı 28 Aralık 1921 tarihlidir. *Peyam-ı Sabah*'ta yazdığı bu dönemde aktif poltikadan uzak durmuştur[15].

II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana matbuat faaliyetlerinin içinde olan Refik Halid edindiği tecrübelerden *Peyam-ı Sabah*'tan aldığı parayla geçinmekte zorluk çekmesinden ve makalelerinin gördüğü rağbetten de cesaret alarak 1922 yılında kendi gazetesini çıkarmak istemiştir. Böylece 2 Ocak 1922 tarihinde *Aydede*'nin ilk sayısını çıkarmıştır. *Aydede*, 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar toplam 90 sayı çıkmıştır[16].

Refik Halid, bu dergi sayesinde ciddi bir mizah edebiyatı geliştirmeyi başarmıştır. Yazar *Aydede* dergisiyle Büyük Taarruz'a kadar milliciliğinde muhalifi olmuştur. Dolayısıyla Refik Halid birçok defa Hürriyet ve İtilaf ile İttihak ve Terakkki'yi de eleştiri konusu yapmış olmakla birlikte *Aydede*'de ağırlıklı olarak Millî Mücadele'yi siyasi mizah konusu yapmıştır.

"*Muhalif Aydın Refik Halid Karay'ın Kaleminden 1922 Yılı Türkiye'sinin İzini Sürmek*" başlıklı bu araştırma kapsamında Refik Halid Karay'ın 1922 yılı Türkiye'sine ilişkin görüş, tespit, yorum ve değerlendirmelerinden hareketle bir Türkiye panoraması çizilmeye çalışılmıştır.

2. Millî Mücadele'ye Bakışı

2.1. Anadolu Hareketi, Kuvâ-yı Milliye ve Milliyetçilik Olgusuna İlişkin Düşünceleri

Refik Halid Karay, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra başlamış olan Millî Mücadele hareketine, en başından itibaren muhalif bir tavır takınmıştır. Çünkü bu hareketi, İttihatçı bir örgütlenme olarak görmüştür. *Aydede* öncesinde Millî

[15] Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1984, s. 1206.

[16] Yazarın bu dergide yayımlanan ilk ve son yazısı şunlardır: "*İstikbalime Dair*"; "*Meslek Bahsi*", Nr. 1, 02 Kânunusani 1922 (2 Ocak 1922); "*Dört Zamane Fıkrası*"; "*Ekmek Hatıraları*", Nr. 89, 06 Teşrinisani 1922 (9 Kasım 1922).

Mücadele'ye karşı çok daha katı bir tutum sergilemişti. 1922 yılında yapmış olduğu eleştirilerde ise birkaç yıl öncesiyle karşılaştırıldığında daha yumuşak bir tavır içerisine girmiştir[17].

Refik Halid, Millî Mücadele'yi kendinden önceki devirlerde olduğu gibi bir tür particilik faaliyeti olarak görmüştür. Bu hareket ona göre bitip tükenmeyen bir savaş silsilesidir[18]. Bu nedenle bu hareketi birçok cepheden irdeleme ve anlama ihtiyacı hissetmiştir. Örneğin Millî Mücadele'nin ideolojik eğilimleri Refik Halid'in mizah yoluyla sorguladığı konulardan birisidir. Millicilik kavramı *Aydede*'nin ilk sayısından itibaren en çok işlenen konulardan birisidir. Refik Halid, TBMM'nin dış temaslarında da Turancı görüşlerin tesiri altında olduğunu düşünmüş ve Orta Asya'ya yönelik olarak takip edilen politikaları da bu açıdan eleştirmiştir. O, milliyetçi siyasetin Türkiye'ye bugüne kadar zarar verdiğini, bundan sonra da vermeye devam edeceği düşüncesindedir[19]. Nitekim Ankara Hükümeti'nin, Türkçü bulduğu anlayışını gülünç hâle getirmek için mizah gücünün bütün kudretini zorlamıştır. 30 Kânunusani 1922 tarihli "*Çini Soba Meselesi*" fıkrasında Ankara'ya kaba ve cahil bir milliyetçiliğin egemen olduğunu savunmuştur[20].

Refik Halid, Millî Mücadele başarılı bir biçimde neticelendirilip hürriyet elde edilse dahi uzun savaşlarla bozulan ekonominin düzeltilemeyeceğini ve toplumun daha büyük bir yoksulluk içinde güçsüzleşeceğini düşünmüştür. Bu çeşit bir özgürlüktense esaretin daha evla olacağını 2 Mart 1922 tarihli "*Kuş Beyni*" adlı makalesinde kendine has mizah anlayışıyla ifade etmiştir[21].

O, aynı zamanda bitmek bilmeyen bir harp silsilesi olarak tanımladığı Millî Mücadele'nin, yıllardır harplerden sıkıntı çeken Anadolu insanına gülmeyi iyice unutturduğunu ve umutsuzluğa ittiğini belirtmiştir: "*Zaten o harp, mahkeme beyanname gürültüleri arasında zannetmem ki iki buçuk senedir ahali gülme nedir*

[17] Mustafa Apaydın (Haz.), *Aydede 1922-1*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2020, s. 17-18.
[18] Apaydın, *age.*, s. 16.
[19] Apaydın, *age.*, s. 19.
[20] Refik Halid Karay, "Çini Soba Meselesi", *Aydede*, Nr. 9, 30 Kânunusani 1922.
[21] Refik Halid Karay, "Kuş Beyni", *Aydede*, Nr. 18, 2 Mart 1922.

hatırlamaya vakit bulabilsin"[22] Savaşın olağanüstü koşulları içinde TBMM'nin çıkardığı bazı kanunlar da Refik Halid'in ilgisini çeken konulardan birisidir. Özellikle alkollü içki üretimini ve tüketimini yasaklayan kanun Refik Halid tarafından gülünç bulunmuş ve mizah konusu yapılmıştır[23].

Refik Halid'in, *Aydede* işlediği konuların başında Ankara'da görev yapan kişiler gelmektedir. Özellikle 1920 öncesinde İttihat ve Terakki'ye muhalefet ettiği hâlde 1920 sonrasında Millî Mücadele'yi destekleyen ve Ankara'da mühim vazifeler üstlenen kişiler hakkında sert bir tutum takınmıştır. TBMM'nin diğer ülkelerle olan diplomatik ilişkilerini kurmak ve yürütmekle görevlendirdiği bu şahısların kendi şahsi çıkarları doğrultusunda hareket eden, devletin kısıtlı olanaklarını sömüren, yağlı mansıp peşinde koşan insanlar olarak anlatılmaları yürütülen mücadeleyi okur nezdinde değersizleştirme çabalarının bir ürünü olarak kabul edilmelidir[24]. Bu türden politik bir mizahın en ilginç örneklerinden biri "*Mesfur'ın Encamı*" başlıklı, 26 Ekim 1921 tarihinde Paris konsolosluğuna atanmış olan Ahmet Ferit Tek[25] ve ailesinin hicvedildiği piyes metnidir[26].

Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'ni resmî olarak tanıyan ilk ülkelerden biri de Sovyetler Birliği'dir. Hatta Ankara'ya ilk temsilci gönderen ülkelerden biri de yine bu ülkedir. Bu durum İstanbul'da İtilafçı çevrelerde Ankara'nın komünizme kaydığı şeklinde propaganda yapılmasına neden olmuştur. Refik Halid de *Aydede*'de kimi zaman Ankara Hükümeti'ni, Sovyet Birliği ile yan yana göstermeye çalışanlardandır. Sovyet devriminden sona İstanbul'a gelen "*Haraşo*" adı verilen Rus kadınların İstanbul'da yarattığı sorunlardan bahsediyormuş gibi görünen "*Haraşoların Azimeti Münasebetiyle*" başlıklı yazısında dolaylı yönden Ankara Hükümeti'ne çatmıştır. "*Lenin! Lenin! Senin bize bir zararın da bu oldu! Anadolu'yu dostluğunla, İstanbul'u ise düşmanlığınla perişan ettin. Anadolu'ya yoldaş, İstanbul'a haraşo kelimelerini öğrenmek pek pahalıya mal oldu*" sözleriyle Ankara'nın ideolojik bir tercih

[22] Refik Halid Karay, "Gülmek İçin", *Aydede*, Nr. 9, 30 Kânunusani 1922.
[23] Apaydın, *age.*, s. 18.
[24] Apaydın, *age.*, s. 18.
[25] Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009, s. 42.
[26] Refik Halid Karay, "Mesfur'un Encamı", *Aydede*, Nr. 14, 16 Şubat 1922.

yaptığını ima etmiştir. Ona göre Ankara Hükümeti'nin komünizmle samimi bir ülfeti bulunmaktadır[27].

2.2. Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri

Refik Halid Karay'ın, *Aydede*'de üzerine en fazla değerlendirmelerde bulunduğu konulardan biri de Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi'dir. Aslında ne Refik Halid ne de muhalif başka bir İstanbul aydını 1922 yılı başlarında Anadolu Hükümeti'nin, işgalci Yunan kuvvetlerine karşı büyük bir taarruz planı içerisinde olduğunun farkında değildir. Hatta Anadolu'da bir gevşeme olduğu kanaatinde olanlar bile vardır[28]. O, zaten en başından itibaren Millî Mücadele'yi, Eskişehir ovası ve çevresinde bitmek bilmeyen bir savaşlar dizisi olarak görmüştür[29].

Refik Halid'in, *Aydede*'de, Büyük Taarruz öncesi dönemle ilgili olarak verdiği en orijinal bilgilerden birisi Ankara Hükümeti'nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek'in İstanbul'a resmî bir ziyarette bulunmasıdır. Refik Halid'e göre bu gezi İstanbul'da büyük bir dalgalanmaya sebep olduğu gibi Tengirşek şaşılacak derecede hüsnü kabul görmüştür. Ona göre İstanbul matbuatı yaklaşık bir hafta bu geziyle yatıp kalkmıştır[30].

Refik Halid Karay, Millî Mücadele tarihinde bir dönüm noktası olan ve 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz'u, İstanbul'dan büyük bir dikkatle takip etmiştir. Fakat Türk ulusunun kaderini kökünden değiştirmiş olan bu önemli hadiseyle ilgili ilk yazısını ancak 7 Eylül 1922 tarihinde kaleme alabilmiştir. Yazar "*Bilmediğim Bir Hayat*" başlıklı bu yazısında Büyük Taarruz'a ilişkin olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Binaenaleyh, bir haftadan beri gazetelerimizi dolduran o şanlı, şehametli, zafer tafsilatına göz gezdirirken kendi kendime şöyle söyleniyorum: Aman, Allah'ım, bu ne hâldir, ne ateştir, ne kıyamettir! Farz edeyim ki ben,*

[27] Refik Halid Karay, "Haraşoların Azimeti Münasebetiyle", *Aydede*, Nr. 29, 10 Nisan 1922.
[28] Refik Halid Karay, "Gevşeme", *Aydede*, Nr. 6, 19 Kânunusani 1922.
[29] Refik Halid Karay, "Bir Hatıra ve Bir Mütalaa", *Aydede*, Nr. 28, 6 Nisan 1922.
[30] Refik Halid Karay, "Bir Ziyaret Münasebetiyle", *Aydede*, Nr. 16, 23 Şubat 1922.

şimdi Uşak tepesinde, bir kayalıktayım; elimde mavzer, belimde fişeklik, sırtımda çanta, ayağımda kundura, terden elbise derime, çorap etime yapışmış, tıraşım bir karış, dudaklarım kavrulmuş, yere upuzun, güneşe karşı uzanmış, muharebe ediyorum. Top, tüfek, mitralyöz sesleriyle sağır olmuşum." Görüldüğü üzere doğrudan doğruya belirtmek istememekle birlikte; Büyük Taarruz'un başlaması Refik Halid'i de son derece heyecanlandırmıştır. Zaferden sonra kendisini cephede savaşmış bir asker olarak tasavvur etmiş ve bu olayla kendini özdeşleştirmiştir[31].

Refik Halid'in, doğrudan doğruya Büyük Taarruz'u konu alan ikinci önemli yazısı 18 Eylül 2022 tarihinde yayımlanmış olan "*Uygun Bir Hikâye*" başlıklı makalesidir. Adı geçen yazıda Afyon'dan başlamak üzere bu büyük askerî hareketin bir tasvirini yapmaya çalışmıştır: "*Birden semayı bir şimşek yırtıyor ve bir tarraka sarsıyor! Taarruzun ilk topu. Bulutlar büyüyor, genişliyor, alçalıyor, ufukları çeviriyor ve müthiş, bî-aman, mukavemet-sûz bir rüzgâr, bir fırtına, bir kasırga, bir kıyamettir kopuyor. Kurşun gibi yağan yağmur altında ağaçlar görülmemiş ihtilaçlarla büklüm büklüm kıvranıyor, kayalar yerlerinden kopuyor, seller bayırlardan taşıyor, dereler yataklarından çıkıyor, misli işitilmemiş mehib bir velvele içinde tayfun denize doğru, seri, coşkun ve cuşişli bir hâlde iniyor.*" Yıllardır Millî Mücadele aleyhinde siyasi ve matbuat faaliyetlerinde bulunan Refik Halid, Büyük Taarruz'un yarattığı coşkuyla birlikte bir anda kendini kaybetmiş ve bu zaferin gururunu yaşamıştır[32].

Bilindiği üzere 26 Ağustos 1922, Büyük Taarruz'un başlangıcını temsil eder. Bu tarihte başlayan askerî hareketin nihai zaferi olan 9 Eylül 1922'de İzmir'in düşman işgalinden kurtarılması aynı zaman Millî Mücadele'nin zafer sembolüdür. Refik Halid, Türk ordularının İzmir'e girişini yine büyük bir heyecanla karşılamıştır. 11 Eylül 1922 tarihli "*İncir Bahsi*" başlıklı yazısında "*Bu yıl incir mevsimini keyifli geçiriyoruz ve artık incir yerken İzmir'i hatırlayarak üzülmemize hacet kalmıyor. Bol bol ve iştahlı incir yiyebiliriz. Zira incir beldesine kavuştuk!*"[33] ifadesine yer vererek İzmir'in, Yunanlılardan kurtarılmasını sevinçle karşılamıştır.

[31] Refik Halid Karay, "Bilmediğim Bir Hayat", *Aydede*, Nr. 72, 7 Eylül 1922.
[32] Refik Halid Karay, "Uygun Bir Hikâye", *Aydede*, Nr. 75, 18 Eylül 1922.
[33] Refik Halid Karay, "İncir Bahsi", *Aydede*, Nr. 73, 11 Eylül 1922.

Refik Halid, Büyük Taarruz'un başarıyla neticelendirilmesi ve İzmir'in kurtarılmasını büyük bir dikkat ve heyecanla takip etmiş olmakla birlikte; zaferde hakiki payın yıllardan beri cephelerde savaşan kahraman askerlere ve cefakâr Anadolu insanına ait olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla bu çileli yolda alın teri dökmüş Anadolu insanının hakkını teslim etmeye çalışmıştır: 14 Eylül 1922 tarihli "*Beyler, Bu Taraftan*" başlıklı yazısında bu konuyu etraflıca değerlendirmiştir: "*Bana öyle geliyor ki İzmir'in keyfini sürmek, neşesini çıkarmak, bu saadetten hissedar olmak en ziyade senelerden beri Ankara'da kapalı kalan veya cephelerde denize hasret yaşayan vatandaşlarımızın hakkıdır. Biz bu şerefe veya meserrete can ve gönülden iştirak etmekle beraber onları şimdi, bu misli, menendi na-mesbuk sûr-i azim meydanında kendi başlarına bırakmalıyız. Bırakmalıyız ki yıllarca han köşelerinde, yangın harabelerinde, suyu çekilmiş dereler ve damları göçmüş evler kenarında bin çeşit esbab-ı refah ve sefadan mahrum bir zorlu ömür süren bu fikir ve beden mücahitleri biraz rahat görsünler*"[34]. Millî Mücadele boyunca bu hareketi tenkit etmiş olan Refik Halid, zaferden sonra Anadolu hareketinin ve müdafilerinin başarılarını takdir etmiştir.

Refik Halid, sadece Türkiye'yi değil; bütün dünyayı şakına çeviren Büyük Taarruz'un ve İzmir'in düşman işgalinden kurtarılmasının inanılması güç bir başarı olduğu belirtmiştir. Bu kadar kısa bir sürede bu kadar kesin ve net bir başarının elde edilebileceğine o dönemde hiç kimsenin inanmadığını düşünmüştür. 18 Eylül 1922 tarihli "*Uygun Bir Hikâye*" başlıklı makalesinde bu hususa temas etmiştir: "*Esirleri müstesna, Anadolu'da bu saatte, bir tek düşman askeri kalmadı. Acaba yirmi gün evvel dünya yüzünde buna intizar eden kaç kişi vardı? Kaç kişi bu işin bu kadar seri, şanlı, şayan-ı hayret bir surette icra ve ikmal edilebileceğine inanırdı? Zannetmem ki bir tek kişi bulunsun*"[35]. Refik Halid'in bu yorumu aynı zamanda onun ve İstanbul aydınının en başından itibaren Millî Mücadele'nin başarısına ne kadar da az itimat ettiğini göstermesi bakımından değerlidir.

[34] Refik Halid Karay, "Beyler, Bu Taraftan", *Aydede*, Nr. 74, 14 Eylül 1922.
[35] Refik Halid Karay, "Uygun Bir Hikâye", *Aydede*, Nr. 75, 18 Eylül 1922.

Büyük Taarruz'un başarıyla neticelenmesi hem Anadolu hem de İstanbul aydınının gözünü sulhe çevirmesine vesile olmuştur. Yıllardan beri savaş meydanlarında çarpışan Türk milletinin bir an önce barışa kavuşmasını isteyen Refik Halid, Büyük Taarruz'un neticelenmeye başlamasından itibaren sulh konusunu fıkralarında sık sık değerlendirme konusu yapmıştır. "*Allah, devamlı ve şanlı bir sulhun lezzetine cümlemizi kandırır!*"[36] ifadesiyle Türk milletinin barışa açlığını ifade etmiştir. "*Sulh! Sulh! Anladık, âlâ, mükemmel... Fakat bir olsa, bir bitse de herkes ne olacağını anlasa! Herhalde memleket yine tarihî bir an yaşıyor; filvaki bu 'tarihî an' denilen şey bizde sık sık vuku bulmakta ise, hakku'l-insaf söylemeli, her biri diğerinden mühim, diğerinden daha tarihî*"[37] ifadesiyle barışın bir an önce tanzim edilmesi gerektiğini ve memleketin geleceğinin nasıl şekilleneceğinin ortaya koyulması gerektiğini belirtmiştir. "*Mühim, hayati bir karara intizardaki azabın ne elim, ne müheyyiç, ne can-sûz olduğunu hepimiz bu hafta konferans kararına intizar ederken anladık*"[38] ifadesiyle de Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasındaki bekleyişin bir azaba dönüştüğünü, müzakerelerin bir an önce sonuçlanmasını beklediğini ve alınacak kararların hayati bir öneme sahip olacağını vurgulamıştır.

Refik Halid, tıpkı Büyük Taarruz gibi Mudanya Mütarekesi görüşmelerini de büyük bir dikkatle ve intizamla takip etmiştir. Çünkü bu müzakerelerin Türkiye'nin geleceğinin şekillenmesinde hayati bir öneme sahip olacağının şuurundadır. Bu nedenle siyasi ve askerî gelişmelerin Anadolu Hükümeti lehine çözümlenmesini beklemektedir[39]. Fakat kendisiyle birlikte en başından beri Millî Mücadele'ye karşı hareket etmiş İstanbul aydının kaderinin de Mudanya Mütarekesi ve sonraki süreçte yaşanacak gelişmelere bağlı olduğunun son derece farkındadır. Yazarın müzakereleri yakından takip etmesinde ikinci amilin birincisinde daha az öneme sahip olmadığını belirtebiliriz. 16 Ekim 1922 tarihli "*Kıymetli Günler*", başlıklı yazısında Mudanya Mütarekesi ile ilgili şu çok önemli değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Bir hafta bir asır gibi sürdü.*

[36] Refik Halid Karay, "Bilmediğim Bir Hayat", *Aydede*, Nr. 72, 7 Eylül 1922.
[37] Refik Halid Karay, "Bir Ân-ı Tarihi", *Aydede*, Nr. 81, 9 Teşrinievvel 1922.
[38] Refik Halid Karay, "Cezaların Beteri", *Aydede*, Nr. 82, 12 Teşrinievvel 1922.
[39] Refik Halid Karay, "İstikbal Tafsilatı", *Aydede*, Nr. 85, 23 Teşrinievvel 1922.

Mudanya'nın bu derece ehemmiyet kazanacağını hatırımızdan mı geçirirdik? Sekiz gün gözlerimiz Bozburun'la Sarayburnu arasında dikildi, kaldı; duman, tekne, haber aradı. Vapurda dikkat ediyordum, limandan açıldık mı herkes nazarlarını Marmara'nın o malum noktasına çevirip bir peyam-ı necat bekliyordu. Nihayet, oh, o iyi haber geldi, bayraklar asıldı. Önümüzde yine bir devir açılıyor; Mamafih vasf-ı terkibisinden vazgeçtik, herhalde bu devir, bir devr-i daimi olacaktır. Zira hürriyet gibi bir taklit olmaktan ziyade, bir ihtiyac-ı kati idi, gönülden geldi... Hem öyle, kolayca, lüpten, beş, on beyanname, dört, beş tabanca, iki, üç dağ kahramanlığı ile yirmi dört saatte olup bitivermedi, kana, cana, mâmeleke mal oldu"[40].

Refik Halid Karay, Mudanya Mütarekesi'nden sonra kaleme aldığı söz konusu yazıda bir başka önemli konuya daha temas etmiştir. O, Mudanya Mütarekesi vesilesiyle artık İstanbul'un, Anadolu'yu anlamak için çaba sarf etmesi gerektiğini, bir an önce Ankara Hükümeti ile diyaloğun geliştirilmesini ve artık ikiliğin sonlandırılmasının büyük bir gereksinim olduğunu düşünmüştür: "*İşte bu sebepten dolayıdır ki, hazır vakit varken bugüne kadar muvaffakiyetine inanmadıkları için ona tam hazırlanmamış olanlar ihzaratını ikmal etmeli, arası açıkça olanlar barışmanın kapısını yapmalı, yani geçinmeğe gönlü olanlar bu yeni dildâdemizin adını sorup öğrenmeli, tabâyi ve itiyadatını tahkik etmeli, bunlara ayak uydurmağa bakmalıdır. Artık, bence, olurdusu, olmazdısı, olacaktısı, yok. Bu iş mis gibi oldu! Hemen uyuşmağa ve bu mühletten istifadeye bakalım.*"[41] Bu ifadelerden hareketle Refik Halid'in diğer birçok İstanbul aydınına göre Büyük Taarruz'dan sonra yaşanan gelişmelere daha akılcı bir yöntemle yaklaştığı söylenebilir.

Refik Halid, Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi'nden sonra 1919 yılından bu yanan Millî Mücadele'yi baltalamak için siyasi, askerî ve düşünsel her çeşit faaliyeti ortaya koymuş olanlar için aynı zamanda zorlu bir sürecin başladığının da bilincindedir. Millî Mücadele muhalifi olanlarla milliciler arasında bir hesaplaşmanın olacağına kesin gözüyle bakmaktadır. Bu nedenle yurt dışına çıkmayı

[40] Refik Halid Karay, "Kıymetli Günler", *Aydede*, Nr. 83, 16 Teşrinievvel 1922.
[41] Refik Halid Karay, "Kıymetli Günler", *Aydede*, Nr. 83, 16 Teşrinievvel 1922.

bir alternatif plan olarak düşünmüştür.[42] Her türlü tehlikeye karşı kaçmaya hazır bir pasaport hazırlatarak can güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu süreçte zihninden geçenleri şu şekilde ifade etmiştir: "*Aydede! Evladım! Cebindeki o pasaport bu uzun menfa-yı ihtiyarî yolculuğun ancak bir nalıdır; yani bir nal buldun, şimdi işin üç nal ile bir ata kaldı. Haydi, kalk ve bütün seyahat ümitlerine veda etmek için şu yan cebindeki alacalı bulacalı, resimli, mühürlü acayip defteri yırt at veya yak... Kuvâ-yı Milliye için bin bir türlü acı, zehirli şakalar yazan kırılmayası parmaklarım, büküldü, kıvrandı ve bu vesika-yı reha ve selameti sekiz parça etti, attı… Acaba iyi mi ettim dersiniz?! Mamafih şunu biliyorum ki o saatten beri daha çok rahatım... Zira hatt-ı hareketim taayyün etmişti: Hareket etmeyecektim*"[43] Refik Halid, zorunlu durumlar için hazırlattığı pasaportunu yırtarak ülkede kalmaya kesin olarak karar vermiştir. Ayrıca Kuvâ-yı Milliye hususunda ciddi bir özeleştiri de getirmiştir. Ancak işler onun planladığı gibi gitmemiştir. Millî Mücadele'ye siyasi ve düşünsel anlamda büyük zararları dokunan Ali Kemal Bey'in ele geçirilmesi ve İzmit'te bulunan Garp Cephesi Birinci Ordu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa tarafından halka teslim edilerek 6 Kasım 1922 tarihinde linç ettirilmesi bütün muhaliflerde olduğu gibi Refik Halid'te de büyük bir korku ve dehşet yarattı. Dolayısıyla yurtta kalmaya karar vermişken bu kararını aniden değiştirerek 9 Kasım 1922 tarihinde ailesiyle birlikte İstanbul'dan Beyrut'a kaçmıştır.

2.3. İstiklal Mahkemeleri Hakkındaki Görüşleri

İstiklal Mahkemeleri, Millî Mücadele'ye karşı bozgunculuk yapanları, yağma faaliyetinde bulunanları, casusları, asker kaçaklarını ve bağımsızlık hareketini engelleme amacıyla her türlü propaganda faaliyetinde bulunanları yargılamak için 18 Eylül 1920 tarihinde kurulmuş olan mahkemelerdir[44]. Millî Mücadele'ye karşı bozgunculuk yapanlara taviz vermeden görev yapmış olan bu mahkemeler, ulusal harekete karşı eylem ortaya koymuş şahıslar nezdinde büyük bir tesir ve korku yaratmıştır. Bu mahkemelerin kesin, kati ve seri

[42] Refik Halid Karay, "Vaziyet İcabı", *Aydede*, Nr. 79, 2 Teşrinievvel 1922.
[43] Refik Halid Karay, "Hatt-ı Hareketim", *Aydede*, Nr. 78, 28 Eylül 1922.
[44] Cevdet Küçük, "İstiklal Mahkemeleri", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, s. 350-355.

uygulamaları Refik Halid'in 1922 yılında *Aydede*'de işlediği önde gelen konulardan biridir. Dolayısıyla diğer muhalifler gibi Refik Halid'in de bu mahkemelerden oldukça ürktüğü ifade edilmelidir: "*Ankara korkusu bizler için bir iken şimdi iki oldu: Evvelce mahkemesinden korkardık, bugün nezlesinden korkmağa başladık*" ifadesinde de görüldüğü üzere Refik Halid üzerinde bu mahkemelerin korkutucu bir etkisi vardır[45].

Refik Halid, Ankara'da İttihatçı bir gelenek olarak jakoben eğilimlerin hâlâ egemen olduğunu sık sık ileri sürmüştür. Özellikle İstiklal Mahkemelerinin halka ve muhaliflere korku saldığını[46] düşündüğü uygulamalarını sürekli sorgulamıştır[47]. Öyle ki kimi zaman bu kurumları halk nazarında değersiz kılmak için Anadolu'da vesikasız gezenlerin dahi İstiklal Mahkemelerinde yargılandığını okuyucuya aktarmıştır[48].

Refik Halid, Millî Mücadele'nin ilk yıllarında büyük korku duyduğu İstiklal Mahkemelerinin 1922 yılı başlarında eski görkemini kaybettiğini, o eski korkutucu etkisini yitirdiğini belirtmiş olmakla birlikte;[49] zaferi müteakip, önceki yıllarda Millî Mücadele aleyhine yaptığı siyasi ve matbuat faaliyetlerinden dolayı yargılanmaktan da derinden endişe duymuştur[50]. Çünkü Ankara İstiklal Mahkemesi bir dönem Refik Halid'i gıyaben idama mahkûm etmiştir. Dolayısıyla yazar, bu gıyaben mahkûmiyetin fiili hâle dönüşmesinden çekinmiştir[51].

2.4. Anadolu Yanlısı Aydınlara Bakışı

Aydede'de odağa alınan sanatçıların büyük kısmının ortak özelliği, Millî Mücadele yanlısı olmaları, Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemeleri ve Refik Halid ile aralarındaki bazı kişisel sorunların bulunmuş olmasıdır. Refik Halid, bazı sanatçılara yazılarında özellikle

[45] Refik Halid Karay, "Ankara Nezlesi", *Aydede*, Nr. 7, 23 Kânunusani 1922.
[46] Refik Halid Karay, "İstikbalime Dair", *Aydede*, Nr. 1, 02 Kânunusani 1922.
[47] Apaydın, *age.*, s. 19.
[48] Refik Halid Karay, "Halide Onbaşı", *Aydede*, Nr. 13, 13 Şubat 1922.
[49] Refik Halid Karay, "Gevşeme", *Aydede*, Nr. 6, 19 Kânunusani 1922.
[50] Refik Halid Karay, "Bir Ân-ı Tarihi", *Aydede*, Nr. 81, 9 Teşrinievvel 1922.
[51] Refik Halid Karay, "Deniz Canavarının Aslı-I", *Aydede*, Nr. 59, 24 Temmuz 1922.

yer vermiştir. Yahya Kemal, Ahmet Ağaoğlu, Halide Edip, Yakup Kadri,[52] Ruşen Eşref, Rauf Orbay,[53] Celal Nuri İleri,[54] Ahmet Ferit Tek,[55] Nihat Reşat, Camii Bey, Celalettin Arif[56] ve Aka Gündüz'ün çeşitli vesilelerle *Aydede*'de Refik Halid tarafından eleştiriye tabi tutulduğu görülmüştür[57].

Bu şahıslar, Refik Halid'in yazılarında ve esprilerinde sıklıkla okur karşısına çıkan aydınlardır. Refik Halid ile aralarında II. Meşrutiyet yıllarından kalma kişisel bir husumeti bulunan Yahya Kemal, *Aydede*'nin en çok mizah konusu yaptığı sanatçıların başında gelmektedir. Dergide Yahya Kemal temalı yaklaşık kırk beş yazı bulunmaktadır. Refik Halid, Yahya Kemal'i intihalle suçlayan bir yazı dahi kaleme almıştır[58].

Millî Mücadele yıllarında önemli görevler alarak yurt içi ve yurt dışında görev almış birçok zevatı tenkit etmiştir. Bu şahısları kendi şahsi çıkarları doğrultusunda hareket eden,[59] devletin kısıtlı olanaklarını kullanan insanlar olarak yansıtmıştır[60]. Aslında Refik Halid'te bu aydınlara karşı ciddi bir kıskançlık hissinin tezahür ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Ahmet Ferit'i, Cami Bey'i, Rıza Nur'u, İsmail Suphi Sosysallıoğlu'nu ve Ruşen Eşref'i[61] getirildikleri dış görevler nedeniyle hicveden metinler kaleme almıştır.[62] Halide Edip Adıvar'ın, Millî Mücadele'yi desteklemesini ve Anadolu'ya geçişini mizahi bir biçimde eleştirmiştir[63]. Aynı şekilde Ahmet Ağaoğlu'nun,

[52] Refik Halid Karay, "Yeni Edebiyatımız", *Aydede*, Nr. 38, 11 Mayıs 1922.
[53] Refik Halid Karay, "Deniz Canavarının Aslı-II", *Aydede*, Nr. 60, 27 Temmuz 1922.
[54] Refik Halid Karay, "Celal Nuri Bey'e Açık Mektup", *Aydede*, Nr. 57, 17 Temmuz 1922.
[55] Refik Halid Karay, "Mesfur'un Encamı", *Aydede*, Nr. 14, 16 Şubat 1922.
[56] Refik Halid Karay, "Hakları Varmış", *Aydede*, Nr. 59, 24 Temmuz 1922.
[57] Refik Halid Karay, "Sırası Gelenler", *Aydede*, Nr. 7, 23 Kânunusani 1922.
[58] Apaydın, *age.*, s. 22-23.
[59] Refik Halid Karay, "Yine Talih Kuşu Konuyor!", *Aydede*, Nr. 30, 13 Nisan 1922.
[60] Refik Halid Karay, "Bir Nida-yı Nedamet", *Aydede*, Nr. 23, 20 Mart 1922.
[61] Refik Halid Karay, "Diyorlar Ki Muharriri Ruşen Eşref Bey'e Mektup", *Aydede*, Nr. 15, 20 Şubat 1922.
[62] Apaydın, *age.*, s. 18.
[63] Refik Halid Karay, "Halide Onbaşı", *Aydede*, Nr. 13, 13 Şubat 1922.

Ankara'da yüksek bir maaşla Matbuat Umum Müdürü olması Refik Halid'i son derece kızdırmıştır[64].

Refik Halid'in kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı bir biçimde yazılarına konu ettiği en önemli şahıslardan biri de Mustafa Kemal Paşa'dır. Refik Halid, Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 yılından itibaren ortaya koyduğu siyasi ve askerî eylemlere karşı muhalif bir tutum sergilemiştir. Hatta onun faaliyetlerine engel olabilmek amacıyla Posta-Telgraf Umum Müdürü iken birçok kez teşebbüste bulunmuştur. Özellikle Büyük Taarruz'un başarıyla bitirilmesini müteakip Mustafa Kemal Paşa hakkında daha olumlu yazılar kaleme alarak hakkını teslim etmeye çalışmıştır. Örneğin "*Bir de Paşa'nın deruhte ettiği yükü düşünelim. Aman Allah buna insan değil dağlar dayanmaz, bu yükü dağlar taşımaz, bu yük dağları bile çökertir!*"[65] ifadesinde görüldüğü üzere onun Millî Mücadele'de üzerine almış olduğu yükün ne kadar ağır ve zahmetli olduğunu belirten yorumlara Büyük Taarruz sonrasında daha sık rastlanmıştır.

Ancak Büyük Taarruz öncesi dönemde *Aydede*'de kaleme almış olduğu yazılarda daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında daha hafif bir tonda da olsa Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirmeyi sürdürmüştür. Nitekim "*Ali Kemal Bey'in Kalemi*" başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa'ya kimi zaman aşırı derecede değer verildiğini ve yüceltildiğini ima etmeye çalışmıştır. Söz konusu yazıda şu ifadelere yer verilmiştir: "*A talihsiz kalem ne olur, mademki bir Kemal'e nasip olacaktın, bari Ali yerine Mustafa'sına takdim olunsa idin. Mustafa'sına nasip olsa idin o zaman hay kör talih hay o zaman tarihî, millî, muteber bir mevkiin olacak, millet ve matbuat, burada ve orada yekdil ve yekzeban olarak seni meth, seni taziz, seni takdir edecekti. Millî müzede ilelebet kalacak, şerefinle, şanınla ilelebet payidar olacaktın.*"[66]

Refik Halid, Mustafa Kemal Paşa'ya temas ettiği yazılarının büyük bir kısmında Enver Paşa'ya da değinmiştir. II. Meşrutiyet devrinden bu yana ağır eleştirilerde bulunduğu Enver Paşa'yı;

[64] Refik Halid Karay, "Yağma Ağaoğlu'nun Böreği", *Aydede*, Nr. 50, 22 Haziran 1922.
[65] Refik Halid Karay, "Anladım ve Acıdım", *Aydede*, Nr. 65, 14 Ağustos 1922.
[66] Refik Halid Karay, "Ali Kemal Bey'in Kalemi", *Aydede*, Nr. 32, 20 Nisan 1922.

mütareke devrindeki faaliyetlerini hicvettiği Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi sık sık tercih etmiştir. Bu karşılaştırmalarda çoğunlukla Enver Paşa'yı ağır bir biçimde tenkit ederek onun ismi etrafında siyasi bir mizah yapmaya çalışmıştır. Fakat Refik Halid, nadiren bu karşılaştırmalarda Enver Paşa'yı daha ön plana çıkarmıştır. Örneğin "*On Temmuz Hasbıhalleri*" başlıklı yazısında şu ibarelere yer vermiştir: "*Mustafa Kemal Paşa: (Harita üstünde ölçerek) Ankara Dağı sekiz yüz metre, Buhara dağları ise sath-ı bahirden bin sekiz yüz metre… Vay köftehor Enver vay, demek elan ben onun fevkine çıkamadım ki On Temmuz'un yerine bir başka bayram yaptırabileyim!*"[67] Bu ifadede görüldüğü üzere Refik Halid, her ikisini de siyasi mizah konusu yapmıştır. Ancak burada okuyucuya verilmek istenen esas mesaj Mustafa Kemal Paşa'nın, da Enver Paşa'nın yolundan gittiği ve ülkeyi daha büyük sıkıntılar içerisine sokacağı fikridir.

Ancak yazar kimi zaman da Mustafa Kemal'i ön plana çıkararak Enver Paşa'yla geçmişe dönük husumetini göz ardı etmeyerek ona ağır eleştirilerde bulunmuştur: "*Bu ismi*[68] *ki Harb-i Umumi'de gazetelerden sildirmeğe çalışır, söndürmeğe uğraşırdı. Sonra, daha fenası bak kendisi nerede? Buhara'da çölün bir isimsiz deresi kenarında münfail, muzmahil, perişan. O Kordelyo Köşkü'nün som yaldız kubbesi altında mübeşşer, muzaffer, müşaşaa.*"[69]

Refik Halid Karay, Büyük Taarruz'dan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın zaferin lideri olarak tam anlamıyla bir kahramana dönüştüğü süreçte Enver Paşa'ya yine gönderme yapmaktan geri durmamıştır: "*Ah, Paşacığım, bilseniz bu sadık, vefakâr dostumuz, yani bendeniz, on gündür 'Yaşasın sevgili paşamız!' diye halkın sizden gayrı bir zata arz-ı teşekkür etmesine karşı ne kadar dilhun oldum*"[70] Refik Halid bu ifadesinde Enver Paşa'yla[71] adeta alay ederek artık onun yerine halkın nazarında bir başka kahramanın ortaya çıktığını belirtmek istemiştir.

---

[67] Refik Halid Karay, "10 Temmuz Hasbihalleri", *Aydede*, Nr. 60, 27 Temmuz 1922.

[68] Burada Mustafa Kemal Paşa kastedilmektedir.

[69] Refik Halid Karay, "Ben Değilim… O!", *Aydede*, Nr. 76, 21 Eylül 1922.

[70] Refik Halid Karay, "Buhara'dakine Mektup", *Aydede*, Nr. 87, 30 Teşrinievvel 1922.

[71] Enver Paşa, Türkistan'da Ruslara karşı askerî bir mücadele verdiği sırada 4 Ağustos 1922 tarihinde Tacikistan'ın Belcivan şehri yakınlarında şehit düşmüştür.

3. Millî Mücadele Dönemi İstanbul'una İlişkin Analizleri

3.1. I. Dünya Savaşı, İttihatçılık ve İtilafçılık Meselelerine İlişkin Düşünceleri

Refik Halid, yazın hayatına II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Dolayısıyla 1908-1965 yılları arasındaki olayları titizlikle gözlemlemiş ve yapıtlarına aktarmıştır. II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki ile Millî Mücadele dönemlerinde aktif olarak siyasetle içli dışlı olmuştur. Bu dönemlerde genel itibariyle olaylara muhalif bir tutum sergilemiştir. Özellikle II. Meşrutiyet ve sonraki sürecin ülkeye barış ve huzur değil; II. Abdülhamit dönemini dahi mumla aratır nitelikte bir istibdat devri getirdiğini düşünmüştür. Bu nedenle önceki yıllarda olduğu gibi 1922 yılında *Aydede*'deki yazılarında II. Meşrutiyet'i ve bununla ilişkili olayları tenkit etmiştir.[72] "*Evvela Meşrutiyet, saniyen Harb-i Umumi, salisen gaza-yı millî bizi koyunlar hakkında daha müşfik etti, lakin kurbanlık koyunlar gibi insanların melûl melûl haykırıştıkları ne kurban arifeleri gördük!*"[73] ifadesinde de görüldüğü üzere II. Meşrutiyet ve akabinde gelen süreçleri ülkeye kan ve göz yaşı getirdiğini belirtmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde iktidara gelen İttihat ve Terakki devri yazarın üzerine yine en fazla kalem oynattığı konulardan birisidir. Refik Halid, *Aydede*'nin ilk sayısındaki "*Meslek Bahsi*"[74] başlıklı yazısında mesafeli olduğunu belirtmesinin dışında ilk sayılarda İttihat ve Terakki'yi doğrudan hedef alan bir yazı yayımlamamıştır. Ancak özellikle Malta sürgünlerinin dönmeye başlamasıyla birlikte İttihatçılara yönelik mizaha yeniden ağırlık vermiştir. Geçmişte kendisini muhalif olduğu için 1913 yılında Sinop'a sürgüne gönderen İttihat ve Terakki iktidarını bu olay vesilesiyle yeniden anımsamıştır. Özellikle kadim düşmanları olarak gördüğü Maliye eski Nazırı Cavit Bey ve Hüseyin Cahit'in İstanbul'a dönmeleri Refik Halid'i kızdırmış

Refik Halid başta olmak üzere birçok İttihat ve Terakki muhalifi aydın uzun bir dönem bu duruma inanmamıştır. Bu nedenle Refik Halid, bu tarihten sonraki yazılarında da Enver Paşa hayattaymış gibi değerlendirmelerde bulunmuştur.

[72] Refik Halid Karay, "Punç Hikâyesi", *Aydede*, Nr. 2, 05 Kânunusani 1922.

[73] Refik Halid Karay, "Kurban Bayramına Ait Tenkidat ve Mülahazat", *Aydede*, Nr. 62, 3 Ağustos 1922.

[74] Refik Halid Karay, "Meslek Bahsi", *Aydede*, Nr. 1, 02 Kânunusani 1922.

bu konuya ilişkin çok sayıda yazı kaleme almasına neden olmuştur. Örneğin Hüseyin Cahit'in, Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığı'na seçilmesini şiddetle eleştirmiştir[75].

Refik Halid, Malta dönüşü eski İttihatçı lider kadronun Ankara'ya egemen olmasından endişe etmiş, onların geçmişteki yolsuzluklarını anımsatmak suretiyle bir bakıma Ankara Hükümeti'ni uyarmak istemiştir. İttihatçı kadro içinde özellikle Enver Paşa'nın, Türkistan'daki faaliyetlerini inceleme konusu yapmış, Ankara'ya bir gün gelip hareketin başına geçebileceğini ileri sürmüştür. Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında karşılaştırmalar yapan bu yazılar Enver Paşa'nın ölüm haberi üzerine daha da artmıştır. Hatta Refik Halid, derginin son sayılarına kadar Enver Paşa'nın ölüm haberlerine inanmamıştır[76].

Refik Halid Karay, *Aydede*'de kaleme almış olduğu makalelerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ve ileri gelenlerine karşı İttihat ve Terakki ile Millî Mücadele ölçüsünde hırpalayıcı bir üslupla yaklaşmamıştır. Zaten 1922 yılına gelindiğinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası eski gücünü ve hareketliliğini yitirmiş durumdadır. Bu nedenle Refik Halid, bu partiye karşı daha yumuşak bir tutum içinde olmuştur. Bununla birlikte partinin ikiye ayrılmasını ve her iki hizbin de atalet içinde bulunmasını tenkit etmiştir. Bununla birlikte Refik Halid ihtiyaç hissettiğinde eski arkadaşlarını müdafaa eden yazılar da kaleme almıştır. Örneğin Darülfünun öğrencilerinin Rıza Tevfik ve Ali Kemal gibi İtilafçı hocalara başlattığı boykotta öğrenciler aleyhinde yayın yapmıştır. Öğrencilerin yaptıklarını çocukça bulmuştur[77].

7 Temmuz 1922 tarihinde Cercle d'Orient Kulübü'nde Damat Ferit Paşa şerefine verilen çay ziyafeti ve ardından parti merkezinde dört gün süren toplantılarda, İtilafçılar savaşın bitiminde işgalci güçlerden ülke yönetiminin kendilerine verilmesini isteme kararı almışlardır. Refik Halid, *Aydede*'de bu toplantıyı önemsiz gibi gösterme görevini üstlenmiş, bunun basit bir çay ziyafeti olduğunu ısrarla anlatmaya çalışmıştır[78]. Ancak İzmir'in işgalden kurtuluşunu

[75] Apaydın, *age.*, s. 20-21.
[76] Apaydın, *age.*, s. 21.
[77] Apaydın, *age.*, s. 21.
[78] Refik Halid Karay, "Benim Gördüklerim", *Aydede*, Nr. 56, 13 Temmuz 1922.

izleyen süreçte Refik Halid, yazılarında eski İtilafçılara yönelik daha alaycı ve eleştirel bir dil kullanmaya başlamıştır[79].

Refik Halid kimi yazlarında da hem İttihatçılığı hem de İtilafçılığı ağır bir biçimde eleştirmiştir. "*Bizim memleketin siyasetinde de şeytanın, tasmasız kolayca götürdükleri galiba İttihatçılar, tasma takarak zorla sürükledikleri de muhalifler olsa gerek*"[80] ibaresinde de görüldüğü üzere her iki yapının da doğru bir siyasi istikamet takip etmediğini belirtmiştir.

Ancak yazarın Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı doğrudan doğruya sert bir biçimde tenkit ettiği makaleler de sayıca az olmakla birlikte *Aydede*'de yer almıştır. "*Demek ki biz içlerinden ırak düşeli fırkanın nuru, piri gelmiş: cebi para, pul görmüş. Öyle ya, biz içlerinde iken değil kapıcısında, reisinde bile elli, altmış lirayı geç, elli, altmış kuruş güç bulunurdu. Şimdi bir kıyas ediniz: Kapıcıda elli lira bulunursa azada en aşağı beş yüz lira, reiste ise beş bin lira bulunmak iktiza eder. Bu ne bolluk, ne bereket... Şu küçük zabıta vakasını okuduktan sonra zannederim ki fırkaya tekrar bir tehacüm vaki olacak, benim gibi bir vesile bulup savuşanlar yeniden kaydolmak çaresini arayacak. Fakat sakın Hürriyet ve İtilaf kasten böyle, bir zabıta vakası icat etmiş olmasın!*"[81] ifadesinde 1922 yılında fırkada bir canlanma olduğunu, birkaç yıl öncesine nazaran parasal bir bolluk yaşandığını belirterek fırkaya geri dönüşlerin olabileceğini belirtmiştir. Ancak bu hareketliliğin kalıcı olmadığını yaşanan bu gelişmenin bir tür propaganda ya da manevra olabileceğini düşünmüştür.

3.2. İstanbul Aydını Hakkındaki Değerlendirmeleri

Refik Halid Karay'a göre; 1922 yılı başında İstanbul aydını düşünsel manada büyük bir belirsizlik içindedir[82]. Henüz kalıcı bir zafer elde edilmemekle birlikte Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Anadolu'nun, İstanbul üzerinden kesin bir nüfuz ve etkisi oluşmuştur. Bu nedenledir ki İstanbul aydını 1922 yılında Anadolu'da

[79] Apaydın, *age.*, s. 22.
[80] Refik Halid Karay, "Tasma Bahsi", *Aydede*, Nr. 47, 12 Haziran 1922.
[81] Refik Halid Karay, "Abdullah Çavuş'un Altmış Lirası", *Aydede*, Nr. 48, 15 Haziran 1922.
[82] Refik Halid Karay, "Hayatımız", *Aydede*, Nr. 5, 16 Kânunusani 1922.

yaşanan gelişmeleri gün gün takip etmiştir[83]. Refik Halid'e göre İstanbul aydını ve gazetecileri Ankara'dan epeyce korkmakta ve çekinmektedir. Bu nedenle bu aydınlar yaptıkları iş ve eylemlerle Ankara'yı kızdırmaktan imtina etmektedirler[84].

Aslında Refik Halid, kendisi de dahil olmak üzere yıllardan beri Millî Mücadele'yi engellemeye çalışan muhalif İstanbul aydınının Anadolu ile eninde sonunda bir karşılaşma yaşayacağını gayet iyi bilmektedir. "*Zaten çoğu gitti, azı kaldı; pek yakında birbirimizin önüne düşeceğiz ve hangimiz ak, hangimiz kara, gözlerimizle görüp öyle iman edeceğiz*"[85] ifadesinde bunu kesin bir biçimde ortaya koymuştur. Bir başka makalesinde yer verdiği "*Alâ, dedi, galiba bize yol göründü, hazırlanmalı adamlar kabil değil muarızlarını İstanbul'da yaşatmazlar! Gevezelik etmeğe müsait olduğum işsiz bir saatimdi: Ona ne şüphe, dedim, muhakkak pılımızı pırtımızı toplamalı, arabamızı çekmeli, bu diyardan göçmeliyiz!*"[86] ibaresinde de kimi zaman vatana ihanete varan eylemlerin cezasız kalmayacağını, Ankara'nın muhakkak surette hesap soracağını bu nedenle Millî Mücadele'yle kavga eden aydınlar için en rasyonel yolun ülke dışına çıkmak olduğu yorumunda bulunmuştur.

Nitekim yıllardır İngilizlerle işbirliği yaparak millî hareketi baltalamak için her nevi faaliyetin içerisine girmiş olan Sait Molla türünden insanların Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi'nden sonra başka ülkelere kaçmaya başladığı bilgisini okuyucuyla paylaşmıştır. "*Hem kendisi kurtuldu, hem de biz kurtulduk. Sakın bu son sözleri son günlerde İstanbul'u terk eden Molla Bey için söylüyorum zannetmeyiniz, Molla Bey Mısır'a kaçsa yine niza ve cidalden kurtulmaz, bizi de kurtarmaz. Telefon ile olmazsa telgraf ile ve tarz-ı hususîde yine mücadelesine devam eder*"[87]. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Refik Halid, muhalifler için çıkar yolun ülke dışına çıkmak olduğunu düşünmüştür. Ancak bu ifadede onun yaptığı bir başka önemli yorum daha vardır ki o da başta Sait Molla olmak üzere yurt dışına kaçanların Ankara'da yeni teşekkül etmiş olan devlet

[83] Refik Halid Karay, "Men-i İsrafat Kanunu", *Aydede*, Nr. 27, 03 Nisan 1922.
[84] Refik Halid Karay, "Gayretkeşlik", *Aydede*, Nr. 7, 23 Kânunusani 1922.
[85] Refik Halid Karay, "Yalanlar", *Aydede*, Nr. 87, 30 Teşrinievvel 1922.
[86] Refik Halid Karay, "Cenova'nın Tesiri", *Aydede*, Nr. 31, 17 Nisan 1922.
[87] Refik Halid Karay, "Cezaların Beteri", *Aydede*, Nr. 82, 12 Teşrinievvel 1922.

aleyhine siyasi eylem ve propaganda faaliyetlerine devam edeceği gerçeğidir.

Özellikle Mudanya Mütarekesi'nden sonra Türk ordusunun İstanbul'a iyice yaklaşmasıyla İstanbul'daki milliciler her geçen gün güçlerini arttırmışlar ve *Peyam-ı Sabah* gibi Millî Mücadele düşmanı gazetelere baskın yaparak camlarını kırmışlardır[88]. Bu olay Ali Kemal, Refik Halid başta olmak üzere birçok aydını tedirgin etmiştir. "*Hava bulutlu, sisli, puslu idi... Sabık başmuharrir yerinden kalktı, camdan Kayışdağı, Çamlıca taraflarına hazin hazin baktı, sonra şu mutad beytini kemâl-i rikkatle ağır ağır okudu: Siz söyleyin ey dumanlı dağlar. Gönlüm yine gizli gizli ağlar!*"[89] ifadesinde görüldüğü üzere Refik Halid, kazanılan zaferle birlikte memleketin istiladan kurtulduğunu gayet iyi bilmekle birlikte; bu zaferin aynı zamanda kendileri için siyasi ve düşünsel yönden büyük bir mağlubiyet olduğunun farkındadır. Nitekim bir başka yazısında itiraf niteliğinde şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Bu vukuatın başlangıcından beri ne yaptım, ne rol oynadım, hülasa edelim: Onlar yapacağız, başaracağız, dedikçe ben yapamayacaksınız, başa çıkamayacaksınız diye bar bar bağırmadım mı? Orada bir Kemal, 'Evet!' diyordu, burada bir Kemal, 'Hayır!'... İşte zafer bu 'iki Kemal'in müspet ve menfî cereyanlarının tesadümünden hâsıl oldu*"[90]. Görüldüğü üzere yazar, Millî Mücadele'nin en başından itibaren bu hareketin başarısızlıkla neticeleneceğini iddia etmiştir. Ancak en sonunda bu iddiasının doğru çıkmadığını bizzat kendisi de görmüş, Anadolu'nun üstünlüğünü ve zaferini kabullenmiştir[91]. Bu nedenledir ki Ankara Hükümeti'nin, İstanbul üzerinde izleyeceği politikayı merakla beklemeye başlamıştır. "*Bakalım İstanbul Anadolu'nun riyazeti üzerinde ne tesir gösterecek? Burada ayaklarının ölçüsünü alırken milletvekillerinin maneviyatı da sarsılacak mı, yoksa sarsılmayacak mı?*"[92] ifadesinden de anlaşılacağı üzere Refik Halid, artık İstanbul'un Anadolu'ya hâkim değil; tabi olduğunun son derece

[88] Refik Halid Karay, "Mütareke'den Sonra İstanbul", *Aydede*, Nr. 83, 16 Teşrinievvel 1922.
[89] Refik Halid Karay, "Böyle Dedi", *Aydede*, Nr. 86, 26 Teşrinievvel 1922.
[90] Refik Halid Karay, "Böyle Dedi", *Aydede*, Nr. 86, 26 Teşrinievvel 1922.
[91] Refik Halid Karay, "Ah Bu İnsanlar", *Aydede*, Nr. 88, 2 Teşrinisani 1922.
[92] Refik Halid Karay, "Sarsılmaz İnşallah", *Aydede*, Nr. 85, 23 Teşrinievvel 1922.

şuurundadır. İki taraf arasında yıllardır yaşanan şiddetli siyasi mücadelelerin nihayetinde Ankara'nın tavrının ne olacağını herkes gibi o da merak etmektedir.

Refik Halid, kendisi de dâhil olmak üzere uzun yıllar Millî Mücadele aleyhine düşünmüş ve siyasi faaliyet ortaya koymuş şahıslar için zaferle birlikte son derece sancılı bir sürecin başladığını çeşitli vesilelerle değerlendirmiştir. Ancak başta Ali Kemal olmak üzere birçok İstanbul aydınının aksine Millî Mücadele'nin başarıyla noktalanması onu aynı zamanda gururlandırmış ve mutlu etmiştir. Nitekim 19 Ekim 1922 tarihinde TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak İstanbul'a giren Refet Paşa'nın gelişini şu şekilde tasvir etmiştir: "*Refet Paşa İstanbul'a geldi; bu gelişi görmeyenleri bedbaht addederim; İstanbul yerinden oynadı; leffen gönderdiğim gazetelerde tafsilatını okursun; okursun ama zannetmem ki tezahüründeki cuş u huruşun künhünü anlayabilesin. Ah efendim ah. Bütün yollara halılar serildi, tak-ı zaferler kuruldu, mektepliler dizildi, konfetiler serpildi, kurdeleler gerildi, hülasa şehir gelin odasına çevrildi*"[93].

Benzer şekilde Büyük Taarruz'dan sonra Türk bayrağının İstanbul'da yeniden gün yüzüne çıkmış olması onu ziyadesiyle onurlandırmıştır. "*Mütareke'den sonra idi, bir gün Halide Edip Hanım'la Galata'dan geçiyorduk, Karaköy'le Tophane arasındaki mahut Tramvay Caddesi baştan başa bayraklarla donanmıştı, bir taraftan öbür tarafa sokak masmavi idi, bu mavilik içinde bir tek ay yıldız ve bir karış kırmızılık yoktu. İçimize hicran çöktü, haşyetle, endişe ile dolduk... Evvelki gün ben gördüm, o, Ankara'da işitti... Cadde kıpkızıldı, mavi olarak üstümüzde yalnız gök vardı… Taşlara bu renkler neşe saçıyordu; limanı seyrettim: Limana en ziyade bu renkler yaraşıyordu; sokakları dolaştım: Şehri en fazla bu renkler açıyordu. Kırmızı ile beyaza hasret geçen günlerin acısı çıktı; hıncı alındı, İstanbul nihayet rengine kavuştu, rengini buldu!*"[94] ibaresinde Refik Halid, Türk bayrağının İstanbul'a onurlu bir biçimde geri dönüşünü büyük bir heyecanla karşılamıştır.

3.3. Sosyal Hayat ve Harp Zenginleri

Aydede basit bir mizah dergisi değildir. Dergide Refik Halid Karay dışında dönemin birçok önemli kalemi boy göstermiştir. Fazıl

[93] Refik Halid Karay, "İstikbal Tafsilatı", *Aydede*, Nr. 85, 23 Teşrinievvel 1922.
[94] Refik Halid Karay, "Rengini Buldu", *Aydede*, Nr. 85, 23 Teşrinievvel 1922.

Ahmet, Orhan Seyfi, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Necmettin Sadak, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik ve Reşat Nuri dergiye yazılarıyla katkı sağlamış aydınlardan yalnızca birkaçıdır. *Aydede*, yayımlandığı zaman zarfında İstanbul ve Anadolu'daki sosyal hayatın nabzını gerçekçi bir biçimde tutmuştur[95]. 1922 yılı Türkiye'sinin toplumsal ve kültürel yapısını araştıran bir tarihçi *Aydede*'ye müracaat etmediği sürece tam manasıyla mütekâmil bir metin ortaya koyamaz. Özellikle derginin sahibi ve başmuharriri olan Refik Halid, toplumu ekonomik anlamda sömüren harp zenginlerini, yeteneksiz devlet adamlarını, çıkarı ve menfaati için politikayı kullanan şahısları, toplumsal yozlaşmaları ve mütareke ikliminde sosyal yapının içerisine düştüğü buhranı bütün incelikleriyle analiz etmiştir. Bu analizler gerçekleştirilirken pek tabi mizahın bütün sınırları da zorlanmıştır. Fakat "*mizahın şakası olmaz*" düsturundan hareketle dergide işlenen konularının büyük bir bölümünün toplumun gerçekleri olduğu konusu da göz ardı edilmemelidir[96].

Yolsuzluklar ve harp zenginlerinin toplumsal hayat üzerinde doğrudan bir etkisi bulunması nedeniyle Refik Halid, sık sık bu konulara da yazılarında yer vermiştir[97]. Refik Halid'e göre; özellikle Ankara Hükümeti'nin fakir halkın imkânlarını kullanıp Londra, Paris, Roma, Ukrayna ve Buhara'ya seyahatler düzenlenmesi israf anlamına gelmekteydi. Bu nedenle birçok makalesinde bu konu üzerinde de ısrarla durmuştur[98].

3.4. *Aydede*'nin Diğer Dergi ve Gazetelere Bakışı

Aydede'de basın hakkında çıkan yazıların ağırlığını doğrudan gazeteciler ve gazete sahiplerini hedef alan yazılar oluşturmuştur. Dergide Mütareke Dönemi Türk basını içinde en fazla *İleri* gazetesi ve Celal Nuri Bey hakkında yazı kaleme alınmıştır. Celal Nuri, *İleri*'de Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda yayın yaptığı için Refik Halid'in en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Ayrıca Ankara'yı destekleyen *İkdam*, *Akşam* ve *Dergâh* gibi süreli

[95] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, 24. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 19.
[96] Apaydın, *age.*, s. 26.
[97] Refik Halid Karay, "Yeni Bir Zengin", *Aydede*, Nr. 35, 1 Mayıs 1922.
[98] Refik Halid Karay, "Men-i İsrafat Kanunu", *Aydede*, Nr. 27, 03 Nisan 1922.

yayınlar da çeşitli noktalardan eleştirilerek mizah konusu yapılmışlardır. Ankara'da yayımlanan gazetelerden özellikle Aka Gündüz'ün çıkardığı *Anadolu'da Peyam-ı Sabah* da Refik Halid'in zaman zaman makalelerine malzeme konusu olmuştur. Refik Halid kimi zaman Aka Gündüz ve gazetesi hakkında da mizah içerikli kalem tecrübeleri ortaya koymuştur.[99]

Millî Mücadele karşıtı basın cephesinin en güçlü kalemi olan Ali Kemal de *Aydede*'nin en fazla hırpaladığı gazetecilerden biridir. Refik Halid'in ve *Aydede*'nin Ali Kemal esprileri, bir muhalif dergi için dikkat çekici ölçüdedir. Örneğin İzmir'in kurtuluşundan sonra Ali Kemal hakkında yazdığı yazılarda onun politik zaaflarını daha kesin bir biçimde gülünçleştirmiştir.[100]

Aydede'de Türk basını iki temel konu açısından mizahın merkezine alınmıştır. Nitekim Mütareke Dönemi koşulları içerisinde gazete ve dergilerin yaşadıkları ekonomik vaziyet gülünçleştirildiği gibi Anadolu yanlısı gazetelerin Ankara'nın maddi desteğine rağmen *Aydede*'nin satış rakamlarına ulaşamaması alaya alınmıştır. Ayrıca *Aydede*'nin en önemli rakibi olan *Güleryüz* dergisinin mizah seviyesi de düşük bulunmuştur.

Dergide pozitif manada en fazla ön plana çıkarılmaya çalışılan ve önemsenen yayın organı *Yeni Mecmua*'dır. *Yeni Mecmua*, Refik Halid'in büyük saygı ve hürmet duyduğu bir okul hüviyetindedir. Nitekim bunu "*Herkes ne derse desin, neye zâhib olursa olsun, ne mana verirse versin, Yeni Mecmua benim ruhumun da dinlendiği latif, serin, sakin bir çınar altı idi*"[101] ifadesinde etkileyici bir yorumla ortaya koymuştur. Makale ve fıkralarında birçok gazete, dergi ve şahsı eleştirmekten âdeta keyif duyan Refik Halid'in gazete fıkralarında ve anı türündeki eserlerinde *Yeni Mecmua*'ya büyük bir saygı duyduğu gözlemlenmiştir.

[99] Apaydın, *age.*, s. 25.
[100] Apaydın, *age.*, s. 25.
[101] Refik Halid Karay, "Yeni Mecmuaya Nasıl Çerağ Oldum", *Aydede*, Nr. 54, 6 Temmuz 1922.

SONUÇ

Millî Mücadele yıllarında Türk basını İstanbul ve Anadolu basını olarak ikiye ayrılmıştır. İstanbul ve Anadolu basını da kendi içinde Ankara ve İstanbul Hükümeti yanlıları olmak üzere iki kısma bölünmüştür. Dolayısıyla mütareke dönemi şartları içerisinde İstanbul matbuatı birbirine cephe almış iki kutba ayrılarak ciddi bir siyasi mücadele içerisine girmiştir. Sonradan "*Mütareke Basını*" olarak isimlendirilecek gazeteler, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele aleyhinde bir yayın politikası takip etmiştir. Bu muhalif yayın organları karşısında bulunan diğer gazeteler de hem bu muhalif yayın organlarıyla fikrî bir mücadele içerisine girmiş hem de Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Mütareke sonrasında İstanbul basınında bu mücadeleye örnek birçok faaliyet ortaya koyulmuştur. *Aydede* dergisi bu noktada muhalif cephede kendine yer edinmiştir.

Yazın hayatına II. Meşrutiyet devrinde gazetecilikle başlayan ve edebiyat çevrelerinde kısa sürede edebî kudretini kabul ettiren Refik Halid Karay, 1922 yılında *Aydede* dergisini çıkarmıştır. Toplam 90 sayı çıkan bu dergide yaklaşık 185 adet makale ve fıkra kaleme almıştır. Bu yazılarında 26 Ağustos 1922'ye kadar olan süreçte edebî üslubu ve nezaketi düşürmeden mizahi olarak başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele'yi eleştirmiştir. Büyük Taarruz'dan sonra ise TBMM ve kuvvetlerinin hakkını teslim eder nitelikte millî duyguların ön planda olduğu makalelerle okuyucunun karşısına çıkmıştır.

"*Muhalif Aydın Refik Halid Karay'ın Kaleminden 1922 Yılı Türkiye'sinin İzini Sürmek*" başlığıyla yapmış olduğumuz bu araştırma kapsamında; 1922 yılı Türkiye'sinin analiz edilebilmesi noktasında Refik Halid Karay'ın birçok önemli konuyla ilgili saptamalarda bulunduğu tespit edilmiştir. Kuvâ-yı Milliye, milliyetçilik kavramı, Büyük Taarruz, Mudanya Mütarekesi, İstiklal Mahkemeleri, Anadolu aydınının faaliyetleri, I. Dünya Savaşı, İttihatçılık, İtilafçılık, İstanbul aydınının fikirsel yapısı, sosyal hayat, harp zenginleri, çeşitli dergi ve gazeteler Refik Halid'in üzerine kalem oynattığı başlıca konular arasındadır.

Genel itibarıyla değerlendirildiğinde Refik Halid Karay, 1922 yılında yayımladığı *Aydede* dergisiyle nitelikli bir mizah edebiyatı

yaratmayı başarmıştır. Türk mizahının nezihleşmesinde *Aydede* göz ardı edilemeyecek bir işaret levhasıdır. Bunun yanında Millî Mücadele'ye muhalif bir İstanbul aydını tarafından neşredilmesi hasebiyle de önemlidir. Çünkü Büyük Taarruz'un gerçekleştirilerek Millî Mücadele'nin başarıyla neticelendirildiği 1922 yılı için İstanbul aydınının düşünsel yapısının yorumlanmasında fevkalade önemli bir örnektir. Bütün bu izahattan sonra Millî Mücadele'ye muhalif bir yayın organı olarak *Aydede*'nin ve TBMM ve otoritesine karşı bir aydın olarak Refik Halid'in, 1922 yılı Türkiye'sinin İstanbul üzerinden okunmasında en mühim bilgi kaynaklarından biri olarak tezahür ettiği telakki edilemez mi?

KAYNAKLAR

1. Dergi ve Gazeteler

Karay, Refik Halid, "İstikbalime Dair", *Aydede*, Nr. 1, 02 Kânunusani 1922.

_____, "Meslek Bahsi", *Aydede*, Nr. 1, 02 Kânunusani 1922.

_____, "Punç Hikâyesi", *Aydede*, Nr. 2, 05 Kânunusani 1922.

_____, "Hayatımız", *Aydede*, Nr. 5, 16 Kânunusani 1922.

_____, "Gevşeme", *Aydede*, Nr. 6, 19 Kânunusani 1922.

_____, "Ankara Nezlesi", *Aydede*, Nr. 7, 23 Kânunusani 1922.

_____, "Gayretkeşlik", *Aydede*, Nr. 7, 23 Kânunusani 1922.

_____, "Sırası Gelenler", *Aydede*, Nr. 7, 23 Kânunusani 1922.

_____, "Gülmek İçin", *Aydede*, Nr. 9, 30 Kânunusani 1922.

_____, "Çini Soba Meselesi", *Aydede*, Nr. 9, 30 Kânunusani 1922.

_____, "Halide Onbaşı", *Aydede*, Nr. 13, 13 Şubat 1922.

_____, "Mesfur'un Encamı", *Aydede*, Nr. 14, 16 Şubat 1922.

_____, "Diyorlar Ki Muharriri Ruşen Eşref Bey'e Mektup", *Aydede*, Nr. 15, 20 Şubat 1922.

_____, "Bir Ziyaret Münasebetiyle", *Aydede*, Nr. 16, 23 Şubat 1922.

_____, "Kuş Beyni", *Aydede*, Nr. 18, 2 Mart 1922.

_____, "Bir Nida-yı Nedamet", *Aydede*, Nr. 23, 20 Mart 1922.

_____, "Men-i İsrafat Kanunu", *Aydede*, Nr. 27, 03 Nisan 1922.

_____, "Bir Hatıra ve Bir Mütalaa", *Aydede*, Nr. 28, 6 Nisan 1922.

_____, "Haraşoların Azimeti Münasebetiyle", *Aydede*, Nr. 29, 10 Nisan 1922.

_____, "Yine Talih Kuşu Konuyor!", *Aydede*, Nr. 30, 13 Nisan 1922.

_____, "Cenova'nın Tesiri", *Aydede*, Nr. 31, 17 Nisan 1922.

_____, "Ali Kemal Bey'in Kalemi", *Aydede*, Nr. 32, 20 Nisan 1922.

_____, "Yeni Bir Zengin", *Aydede*, Nr. 35, 1 Mayıs 1922.

_____, "Yeni Edebiyatımız", *Aydede*, Nr. 38, 11 Mayıs 1922.

_____, "Tasma Bahsi", *Aydede*, Nr. 47, 12 Haziran 1922.

_____, "Abdullah Çavuş'un Altmış Lirası", *Aydede*, Nr. 48, 15 Haziran 1922.

_____, "Yağma Ağaoğlunun Böreği", *Aydede*, Nr. 50, 22 Haziran 1922.

_____, "Yeni Mecmuaya Nasıl Çerağ Oldum", *Aydede*, Nr. 54, 6 Temmuz 1922.

_____, "Benim Gördüklerim", *Aydede*, Nr. 56, 13 Temmuz 1922.

_____, "Celal Nuri Bey'e Açık Mektup", *Aydede*, Nr. 57, 17 Temmuz 1922.

_____, "Hakları Varmış", *Aydede*, Nr. 59, 24 Temmuz 1922.

_____, "Deniz Canavarının Aslı-I", *Aydede*, Nr. 59, 24 Temmuz 1922.

_____, "10 Temmuz Hasbihalleri", *Aydede*, Nr. 60, 27 Temmuz 1922.

_____, "Deniz Canavarının Aslı-II", *Aydede*, Nr. 60, 27 Temmuz 1922.

_____, "Kurban Bayramına Ait Tenkidat ve Mülahazat", *Aydede*, Nr. 62, 3 Ağustos 1922.

_____, "Anladım ve Acıdım", *Aydede*, Nr. 65, 14 Ağustos 1922.

_____, "Bilmediğim Bir Hayat", *Aydede*, Nr. 72, 7 Eylül 1922.
_____, "İncir Bahsi", *Aydede*, Nr. 73, 11 Eylül 1922.
_____, "Beyler, Bu Taraftan", *Aydede*, Nr. 74, 14 Eylül 1922.
_____, "Uygun Bir Hikâye", *Aydede*, Nr. 75, 18 Eylül 1922.
_____, "Ben Değilim… O!", *Aydede*, Nr. 76, 21 Eylül 1922.
_____, "Hatt-ı Hareketim", *Aydede*, Nr. 78, 28 Eylül 1922.
_____, "Vaziyet İcabı", *Aydede*, Nr. 79, 2 Teşrinievvel 1922.
_____, "Bir Ân-ı Tarihi", *Aydede*, Nr. 81, 9 Teşrinievvel 1922.
_____, "Cezaların Beteri", *Aydede*, Nr. 82, 12 Teşrinievvel 1922.
_____, "Kıymetli Günler", *Aydede*, Nr. 83, 16 Teşrinievvel 1922.
_____, "Mütareke'den Sonra İstanbul", *Aydede*, Nr. 83, 16 Teşrinievvel 1922.
_____, "Sarsılmaz İnşallah", *Aydede*, Nr. 85, 23 Teşrinievvel 1922.
_____, "İstikbal Tafsilatı", *Aydede*, Nr. 85, 23 Teşrinievvel 1922.
_____, "Rengini Buldu", *Aydede*, Nr. 85, 23 Teşrinievvel 1922.
_____, "Böyle Dedi", *Aydede*, Nr. 86, 26 Teşrinievvel 1922.
_____, "Yalanlar", *Aydede*, Nr. 87, 30 Teşrinievvel 1922.
_____, "Buhara'dakine Mektup", *Aydede*, Nr. 87, 30 Teşrinievvel 1922.
_____, "Ah Bu İnsanlar", *Aydede*, Nr. 88, 2 Teşrinisani 1922.
_____, "Dört Zamane Fıkrası", *Aydede*, Nr. 89, 6 Teşrinisani 1922.
_____, "Ekmek Hatıraları", *Aydede*, Nr. 89, 6 Teşrinisani 1922.
Takvim-i Vekayi, Nr. 3829, 17 Nisan 1920.
Takvim-i Vekayi, Nr. 3965, 26 Eylül 1920.

2. Ansiklopediler

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1984.

3. Kitaplar

Aktaş, Şerif, *Refik Halid Karay*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Apaydın, Mustafa (Haz.), *Aydede 1922-1*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2020.

Ekiz, Osman Nuri, *Refik Halid Karay (Hayatı ve Eserleri)*, Gökşin Yayınları, İstanbul 1984.

Kandemir, Feridun, *Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1964.

Karaer, Nihat, *Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay*, Temel Yayınları, İstanbul 1998.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*, 24. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Karay, Refik Halid, *Minelbab İlelmihrab (Mütareke Devri Anıları)*, 2. Bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul 1992.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)*, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1973.

_____, *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Edebiyat Yayınevi, Ankara [t.y.].

_____, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, 9. Bs. Varlık Yayınları, İstanbul 2005.

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele I (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

Uysal, Sermet Sami, *Eşlerine Göre Edipler*, L&M Yayınları, İstanbul 2004.

Ünal, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Ekler

Refik Halid Karay'ın *Aydede* Dergisindeki Makalelerinden Örnekler

نومرو : ١ — ٣ جمادی‌الاول ١٣٤٠ — بازار ایرتسی — ٢ کانون ثانی ١٣٣٨ – ١٩٢٢ — برنجی سنه

آی دده

مطبعه و محل اداره‌سی
باب عالی جاده‌سنده « صباح » مطبعه‌سی ، نومرو ... ایرتسی و پنجشنبه کونلری نشر اولنور مزاح غزته‌سی
تلفون — استانبول : ٤١٤
... عائد خصوصات ایچون اداره مأمورینه مراجعت ایدلملیدر
نسخه‌سی ١٠٠ پاره‌در

آبونه بدلی : استانبول و ولایتلر ایچون سنه‌لکی ٢٥٠
ممالک اجنبیه ایچون ٣٥٠ غروشدر .
تلغراف آدرسی : استانبول — صباح

BELEDİYE ... 171

مسلک بحثی

دەوەیە صورمشلر :

— یوقوشیمی سورسک ، دیمشلر ، ایلیشیمی ؟

— بو ایکیسنک اورته‌سی یوقمی ، یاخود ، دوز باشیکزه‌می ییقیلدی ؟ دیمش ... بو نظره معلومدر ، فقط داها عقللی بر دەوەیە عینی سؤالی :

— یوقوشیمی سورسک ، یوقسه ایلیشیمی ؟

دیه صوردقلری زمان داها خوش بر جواب ویرمش :

— الله اوچنک‌دە بلاسی ویرسین !

— جانم ، دیمشلر ، بز سکا ایکی سؤال صوردق ، سن اوچنه جواب ویریورسک ، اوچنجیسی‌دە نەدر ؟

— دوزی اونوتدیکزمی ، دیمش ، کونلرجه چول اورته‌سنده بیتوب توکنمه‌دن دوز کیتمک‌دە صانکه خوش بر شیمی ؟

اونک کبی بکاده :

— اتحادجیلیغیمی سورسک ، اتلافیلیغیمی ؟

دیه‌لر او عقللی دەوەیە کبی :

— الله اوچنک‌دە حقندن کلسین !

دیه‌جکم ... معلوم آ ، اوچنجیسی‌دە ملیجیلک ... آخره اووالرنده بیتوب توکنه‌ین ... هرلرله یکلنق یاشامق‌دە صانکه خوش بر شیمی ؟ اتحادجیلق یوقوش ، اتلافیلق ایلیش ایسه ملیجیلک‌دە چول ، دوزلک ، اووادر . ایشته بوحکمته ملیجیلک (آی دده) عقلی و یاشلانمش دەوەیە کبی بو اوچ یولده هوس‌سز ، بو اوچ کیدیشدن و یوروییشدن‌دە بزکین ، زیغزاغلی بر یول ، بر ادبی و مزاحی ، یعنی نزیه و اکلنجه‌لی بر یول تعقیب ایدەجک ، نه اوتی ، نه بونی ، نه اوته‌کی نیمه‌یه‌جک ، هر یولک قباحتی یوزینه ووره‌جق ، خلاصه هیچ برشخصک ، هیچ بر دەوەیی ایله هیچ بر کروانک یوکنی صیرتنده طاشیمیه‌جق ، کوکلی فرح و نشئه‌لی طوته‌جق ... بناءً علیه اوکا :

— اتحادجیلیغیمی سورسک ، یوقسه اتلافیلیغیمی ؟

دیه‌جک اولورلرسه ، یوقوشدن ، ایلیشدن وصوکی کلمز چولدن بحث ایدلمش کبی ویره‌جکی جواب شو اوله‌جقدر :

— اوچنک‌دە حقندن الله کلسین ! اوچنی‌دە الله اصلاح ایتسین !

مناره تپه‌سندن

یکن صباح امین اوکندن کچرکن کوزم بکی جامعک مناره‌سنه ایلیشدی : قازایل (علم) ک آلتنده‌کی فورشونلری قالدیروب آتمش ، مناره‌نک تپه‌سی چیچیلاق بیراقمشدی . درحال :

— اورایه کیم ، هانکی عقللی چیقوب‌دە بونی تعمیر ایدەجک ؟

دیه دەشوندم ومتحیر قالدم .

دون صباح باقدم که بری چیقمش ... اوت ، بر آدام بوشاقده ، او یوکسکلکده ، شرفه‌یه دکل ها ، مناره‌نک تاتپه‌سنه قونمش ، کال سکون وامنیتله چالیشیور . بن دیه‌یم طقسان آرشین سز دیینکز یوز یکرمی متره ... اوراده ناصل دورابیلیور ، ناصل چالیشه‌بیلیور و بونک ، بو تویلر تورپیغی ، باش دوندوروجی ، مخوف ، مدهش ، مهلک صنعته مقابل قاچ پارا آلیور ... واللی ذهنمه دورغونلق کلدی . بکا جامعی باغشلایوب سنه خاقانیسی ویرسه‌لر بنه او ایشی بجره‌مزدم . تپه‌دەکی یلدیزلی آیه بر ایپ آتمشلر ، ایشی بوایپه باغلی ، آیاقلری بوشاقده ، مشغولدی . فی‌الواقع بعضی وایورلرده باجاره تونه‌مش ویا بوردالره آصیلمش بوایپلر وقلمانجیلر کوروزر اما او یوکسکلک نره‌دە ، بو بوی نره‌دە ؟ هم وایورک آلتی دەکیز ، بونکلی ایسه مرمر ... عکسی کبی یاغموردە چیه‌لیور ، فنا ، سرت ، صوتوق بر بوراردە آسیوردی . باشم هواده ، کوزلریمی شو جانباز ، برنه‌باز و کوزی بیلماز فورشون قایلاریدن آییرامیوردم که ... بو سعیه مقابل صانکه قاچ غروش ، قاچ لیرا آله‌جقدی ؟ نهایت بش ، اون ، اون بش لیرادن عبارت دکلمی ؟.. آمان یازی ، اون بش لیرا ایچون اورایه آصیلمغه راضی اولمق ... دکل ایش کورمک ایچون ، حتی مهارت کوسترمک ایچون بیلمه ایدی بیله سیرینه باقانلردن صودن بر قاچ یوز لیرا طوپلاماسی ایشدن صایلمازدی !

اوکا باقدیقه شو بر قاچ سطر یازی ایچون آلدیغم پارادن محجوبیت دوییوردم . آرتق بن ، آلتمک تربه حق ایشدیکم شو آزیجق پارادن حجابه دوشرسه‌م هیچ زحمتسز پارا قازانانلرک اوکا باقدرکن ، مناره بویی یره کچمه‌لری لازم کلمزمیدی ؟ مثلا اسویچره نشین دایلر وکیلنک ، بلا زحمت وبلاهمت درجیب ایتدیکی مبالغدن دولایی قهر اولماسی ایجاب ایتمزمیدی ؟

اعیان کرامدە حاضرینه هیچ‌دن فضله شکر ایله‌مه‌ملیمی ایدیلر ؟

مناره اوزرنده‌کی آدامک سیرینه اویله دالمش ، بو دوشونجه‌لرله کندمدن اویله کچمش ونره‌دە بولندیغمی اویله اونوتمشدم که بری قولمدن چکمه ایدی ، سرعتله یکن بر اوتوموبیلک آلتنده آز داها بلماسی قالمقدم . تهلکه‌یی کچشدیرر کچشدیرمز کندی کندیمه شویله سویله‌ندم :

— مکرسه مناره تپه‌سنده‌کی ایشی دوز یولده کیدن آدامدن داها آز تهلکه‌یه معروض ایتمش !

بکا اویله کلدی‌که ، شاید چیکنه‌لسه ایدم ، مناره‌دەکی ذروه قوش باشی شویله تعلیمی سیر ایتدکدن صوکرا :

— شکر الله ، ایی‌که آشاغیده دکلدم !

دیه‌جک وجسدم جامعه نقل ایدیلیرکن او تورکی چلغیرمزی تپه‌دە ایشته بلاقتور و بلا تهلکه دوام ایده‌جکدی !

آی دده

نصرالدین خواجه ایله مکتوب

بر کون خواجه‌یه بر آدام
کلیر ، آلتده بر مکتوب .
خواجه بازیسنه باقوب
دیرکه : بونی ... بیلم !

ن

ـ نه‌یه ؟.. ـ چونکه نه‌جه‌یه ،
بنی بوایشده معذور طوت ،
باشقه‌سنه کوتور ، اوقوت
آلکده‌کی بو مکتوبی !

ن

حریف جاهل ، سوز آکلامز :
ـ تو ! یازیلر اولسون خواجه ،
باشکده‌کی شو قوس قوجا
قاوونکدن اوتان براز !

ن

خواجه ، چیقاروب قاوونی
دیرکه : اوغلم ، ایله حدت .
اکر بونده‌یسه کرامت ،
سن باشکه کی‌ده اوقو !

اورخان سیفی

حیات بر زار اویونیدر :

ح . م . بك — بنم ایشم بو : بوش آتوب دولو طوتمق !.. فقط (وحدت) ده طولو آتدم ، بوم بوش چیقدم ...

"Meslek Bahsi", *Aydede*, Numarar 1, 02 Kânunusani 1922.

٢ كانون ثانى — آى دده — صحيفه ٣

استقباله دائر

رفيق خالد

كنه‌دى كنه‌يله ، آرا صيرا ، شو طرزده حسبحال ايدردم ، ديردكه :

— رفيق ، اولادم ، شوساعده ناولديك آشاغى يوقارى معلم : عرزسك... شيمدىك بازيرك اوتومبيل ، عزتلوزده جكمك ، بر درجه يوروبور ، هنوز توكنه‌دك ، استكانه اوغرا . ميوزسك ... بو جهتر اعلى ، على الخصوص آيكى بش ، اون پارادە كيديور ، اى ، كوتو كيسه‌يه عتاج اولەدن‌زده باشيورسك ... منتظيمه بر آرامسك ، ساعت سوميرسك ، قازوز تكمسك ، بر سفط برادده يوق ... خلاصه حالكدن‌فضله شكايت ايدرسه‌ك حسرتله باغدى اولوبورسك ... قطعه ، اوت ، قطعه ، نجا يازين ، اور كوندسى فاصل براستقبال بكيورز ، ناولا مقصك ؟ بش ، اون ، اون بش سنه صوكرا گنجلكى ترمازده ، ناهاده وه شكاده بولەجق ، هاكى طبقه وهاكى سويەده كوره . يكمك ؟ هيچ بواجنالرى دوشونمكى ؟

فاصل دوشونيم ، آى وافا هردنلو احتياجر خيالەدن يكرم ، دوزور ، على الخصوص طاجارى... اولا ، آه اوزرەيم شكل ، فارشيمه جالانير : ياشم فرق يكمش ، بر بوكوك ، صاچلرم آق ، كوزلرم فرسز ، چاشم پريشان ، مطلبه مطلبه دولاشيورم . اما او دولاشديغى بو شيميكى دولاشمدن كى دكل ... بى كوروبكه :

— كمان ، ديورلر ، به اوكيورز ، كيم بيلير به‌ناصلجاقلر يازمش ، به‌صوتوغلفر باغمشدر ، كمخارسا بر تعلقى ، تاماً بوغمش ... حالا يازمقده نيچون اصرار ايدييور ، آكلاشيلير شى دكل !

بن بوياره شيولەدن بى‌خبر ، ايچرى گيريورم ، هر كس صوصويور ... بكيورزكه ، بارك وارى ؟ « ديسيلر ... لكن بر عزتله اداره خانه‌سنده بولونامزم رعماً باغمه بارى لازى ايدرلر . نهايت مقدمه‌سى كنه‌م ياپدوغى آنى جيبه صوقويور واون صحيفه‌لك بر اثر اولوبمه باشلاييورم ، هركس ايچدن :

— بوناق !

ديور ويجه‌آده :

— فاكولتا اما اوزون... پريزماعه‌دكل !

بن :

— فيمالكم ! ديورم ، اوكر :

— اوت اما بوزولور ! ديورلر . خلاصه بكسيورلر ، آليورلر ، قويورلر .

اورادن سنه‌يه صارصيلە ، پريشان بر چيچيشى دوشوبورم ، توپلم توپريورم . لكن بوعزيزوطرفده‌كى استقباليك ردەولاسى وار : باب عالى خانه‌سنده بر قوجه معلمه ، بكرى ، مالم ... قارئم شيشمش ، يوزم بوصيوزلولى ، قوليوفه قورلمش ، اداره مديريله حسابرى تعليق ايدييورم ، دنيا بەتلكدويرمەين بوطورلى :

— اعلى ، اعلى ، ديورم ، او بوز اقى يىلك طوپ كاغدك سيارتى ويريكز ؟

بەمايه عزتلو جنابك مسلكنده فلاجعى يوكم ، تأمين ايدەمەيلر . بلكەده اون سنه صوكرا اولدىغى يىلە اونوبەدىغى ... بدى فولادە بر دەقيقه‌ايچنده تكويناسه‌ماطلاق‌كوسله‌يەجاغنه ، باشلامش اولەجكم ، حيات بر مصادر ، بلكەده راست گەلەجك ، قطعيازو اعاغرنه : زور نكەده بيلمم نه جالى دولى اوزاديجى اوكرەدم ، جكميكز : حوش ، به بوطرمكلر ... لكن ، اولا بايلمكه ، ساده‌صرزلكدن‌دكل ، اخلاقدن‌ده عالى‌همه‌بيلم ، فرقندە صوكرا آكلاجغيوق...

كوپرى صفاسى

ملا برده ، بردن ، سفاعه دوشوبورم ، اولا بك اوغلى سينفرمده ، تيزجه يازدرده ، بازدرده ولوفه‌لەزده ، بوزوولى ، دهشا صوكرا عاطه ناوزلرمده وآنجق دكاترلرمه نوجوقلق ، بر حدت صوكرادە بكى فنى ميخانه‌لرنده‌طاقى‌سوبورن ، سوتوكون بر هيئى ! ياشمدە ، اون‌شاه ، ديبادلى آلى ، آنكى چكمش بر درويش : ياشمده سكه ، گوزلرم برده ، قولرمده اوراد ، طبيعتاديكر كن اسكى محرر آرقداشلرمه‌صادف ايدييورم ، بوبول كوپ پسند ، طرفدار :

— هو !

ديەرك بوله گيديورم . خوش دروشلنكه باشلايەرق كەدرجه ايرمك احتمالى دوغار : بكرى پيل صوكرا امين اوكنمه آلچەدە تعليم‌ياشمده ترس گيرمش برتكرەر ، آلتمده گيجه برمرد‌خريه راست گيديورسكز ، سزه :

— بش پارا ور ، بالاسى اكيك‌قالدى !

ديور ، برسوزوجوق‌وقت‌ده‌ازدەه‌(ناشور) بلا) ديه هيقيريور : بو ، براى ! : بلكەده ايشى بيتوبكسى اولوبور : بكا رفيقمالظار ، بر خداشكدر غارض اولوبور ... (حرب !) ديەيب (حرب !) ايتميورم ، الله سلاح بلسەه فيليچ ، گوزلرم آكەدكان بر سيچان اوريه آكلايور ، برجهادى دىكريه‌قوشيورز ، شرفدن غربه ياچميورم : اولا غر ، صوكرا اون‌بانى ، پاتوش ، ملازم ، فلان‌بركى استلام‌ه لوالەقدار بيقيورم : آنوكى سزسيرايدك(ايلرى) ديا (صورياده‌كى‌قالباقلى آكل هيچ‌باز-سارتى... (صفه‌كن‌حضارى‌ه‌اظرەاياغنان‌بى‌فرصاقن‌غرض امرى ويرركن ...) ويا (بر زمانلر طلبه‌لك مى ادبيله ديەمه‌ى‌ده فيليجه‌لى تذكره آكنون نشر ايتەيەن برسياى مى) ... خيلى ساده‌ده فصيحه گوله ياشلار ، حلمه‌ده :

سوز گوتور آن لفكر يوقى عنان اوسته كلمەش دنيا ياشلار ، اوسته

طرزده بليغ برنظر يازارزدى ، اولا بيلەردىگه بو صاپەلرىنك هيچ برى اوقازدىزده بكا بر علم مراق گچەدى ، مثلا شو هوائى بازيرى ، خفيف موضوعلرى تراك ايدر : (آذرى تولگەيك فعلى فركرى) ، (معولك امريه وجدانيى) ، (دردنجى عصر هجريه مدهى تشكيلات) گى اهميتى ، معظم اثرلر مبدأله قويار وداراغدزده (تورك طائفه‌سى مدنيى) اولوبور . ياشوده‌ده هم وزنيله بر شاعر لكدر طوتەدورور :

صارى ، سياه گچيلر
داماده‌(مه‌تو)دەيلر!

عبارەده منظومەلر يازارده .

آوت ، ناولاجق ، نەجوقدگ ...

بلكەده فرقەدوغرو بر عاشق‌ده اولايابەده:

"İstikbalime Dair", *Aydede*, Numara 1, 02 Kânunusani 1922.

“Bilmediğim Bir Hayat”, *Aydede*, Numara 72, 7 Eylül 1922.

1922 Yılı Türkiye'si Muhalif Aydın Refik Halit Karay'ın Kaleminden
1922 Yılı Türkiye'sinin İzini Sürmek

نومرو : ٧٣ — ١٨ محرم ١٣٤١ — پازارایرتسی — ١١ ایلول ١٣٣٨ - ١٩٢٢ — برنجی سنه

آی دده

مطبعه وعمل اداریسی — باب عالی جاده‌سی
« صباح » مطبعه‌سی ، تلفون — استانبول : ٤١٤
اوراق وارده اعاده ایدلز

پازارایرتسی وپنجشنبه کونلری نصف اوتور مزاح خزینه‌سی
خزینه عالمک خصوصات ایچون اداره مأموریه مراجعت ایدلیدر
نسخه‌سی ١٠٠ پاره‌در

آبونه بدلی : استانبول و ولایتلر ایچون سنه‌لکی ١٠٤ نسخه
اعتبارله ٢٥٠ ، عالمک اجنبیه ایچون ٣٥٠ غروشدر .
تلغراف آدرسی : استانبول — صباح

نقش براتر

ایجیر بحثی

ایجیر دائرهٔ بحثی ...

بلکه لقته ایجیرکبی قدار هیچ برمیوه‌مک لقتی یوکزمش. پایتختلیلی خارج، ایجیر تصورسز برمیوه‌در وأك نازلین طاتلیدر داها چاشنیلی وأك بهالی شکرلیه‌در داها لذیذ ومفیدر . ایجیرك بن آغاجی ، پارماغی ، کولکه‌سی ، یاپراغی ، سیاهی ، قوروسی، خلاصه هرشیئی آیری آیری سودم . آغاجی صاغلیدر، بلد حاره نباتاتندن بکزیور، ایجیرلر آلتنده دولاشیرکن بیکاوله کیمسه‌لرایچی بر بوآ پیلاتیه قارشیلاشه‌جم وبا بر ذاغارك یومشه معروض قالاجم . دالی نازین وکوزه‌کدر، طوتدوکی اوزار، آکیلیر، میوه‌سی کندیلکندن سکا عرض ایدر، قاوغی قوپاردکی ایچی صوت بیاندر، استانبول آنجی خاطرلاتیر ، آیرنجه محلاردده ... پارماغی ایله آملس بر یاپازه کیسه‌دن دیکتکی ایجیرلرایله اوغولوب پارچل پارچل پارلاتیلدی بلدور برقدح ایچندن برافی بر صو ایچمه‌مکی کیلی ، بیلدم ، طاتلیکزی ؟ طاتلاندیرکز توصیه ایدردم ، بو آقشام دمنه‌یکز وقدمی آغریکزه کوتورمه‌دن اول بر کرمه‌ده کونشه دوغرو طوتون صوبی تماشا ایدیکز! ایله کوزلرکز صوصك پارلاکونتی ایله وغروبده پاپلاماییه او صو پنبه برشروه وبارداقده منظور بر کاسه‌یه دوکر .

بو موسمده پاپلر ، پاپاغلر آزالسنده ، ایجیر آغاجلرینه اوزانان ایپلك مشاعلی وتول پاش تورتولی دولمون کنج قادینلرك منظره‌سی بر پارچه‌زیاده خوشه کیدر... ذاتاً ، دفعاتیله‌کز ، قادینلر آنجق بعضی منظرلر وبعضی میوه‌لر یاننده داها لطیف دورورلر . مثلا ایلك بهاردده چاغلا بادی یمك ایچون تازه یاپراغی دائره اشتیا وآرزو ایله کندیلرینه‌کلن صیغه خاطرلرینی تماشاده آیری بر ذوق واردر . حالبوکه عینی قادینلری دوت آغاجی آلتنده کورسه‌کز وبا خوز قوپارکن سیر ایتسه‌کز عادتا کیلیکز قاچار . صوکرا یمك آنجق تازك بر طاقی ایچنده ، بیاض شکری وکومش قاشیقلرله برآزاده قادینك اوکنده دورورسه خوشدر ، تازلاسندن طولایلی خاطری آچلز ، اوطری صوغان تازلاسی چابلاغی ایچون طوتولش زنجیر قادینلره کزمتیر ، غیر یدیی شکاره صوقلز . الله بر دیلم قارپوز ویا بر یارچه آیوا یرکن کورمکدنسه بر طاتی یمك یرکن کورمکی ترجیح ایدردم . فقط آغاجی آلتنده کندی آیله طولاپه‌رق ایجیر یمك قادینلره مخصوص پارانتیز!

فهوه دوکو یمك چنتی دیجیلری !

مصوری : دفی

اوتك ایچوندرکه ایجیرموسمی، پاندفی‌وپنجه‌مك صیغه‌لر آراسنده دولاشمه بیقمله کوزلرم بو منظره‌دن بویوك بر ذوق آلیر ودوق آلدیغی ایچوندرکه ایجیرلی بول یاپه‌لرده‌یوق کزمدم .

ج

دیمه‌یه اوقدار کوزل برمیوه اولان ایجیر پایتختلیلی ، یومشاقلغی وأنمك تازه بر یاپاغه مشابهتی اعتباریله ، برنقطهٔ نظردن‌ده‌چیرکینه‌در. لکن بوکا رغماً ایجیر بزم ایچون، صولتسه‌زده بیتون باشقه برلیتی احراز ایتمش : وطنی بر میوه اولمق .

ایجیر ازمیر محصولیدر .

یکن کون ، ثمرتمدن اول ، برخرنه ازمیره ایلك ایجیر محصولك ایندیکنی وعادت اولدیغی اوزره سلاملر آتیه‌رق مراسم پایلدیغی خبر ویرمیوردی . بو خبر بنی متأثر ایتمشدی : زیرا ایجیر بلدسنه قاوشدی !

آی دده

زمانه فقره‌لری

اصل شبه‌دی آرامین !

(دیوژمن) بر کون آتنده فنر، سوقاتنه کیرکن « کوندوزین فنرله » آرابورسك ؟ » دیه صورمشلر :

— آدام آرابودم !

دیمش .

ج

أك کتدیرمه طریق

چالی ایله بویوك بر کتابك کناریزنی کسن بر دیپلومات اوصاغدر :

— شو زحمت‌ده‌یه پژی‌فورلازه‌جی برطوب ویا تمك ایجاد اولونغاده‌یی‌که ...

دیشدر .

“İncir Bahsi”, *Aydede*, Numara 73, 11 Eylül 1922.

نومرو : ۸۳ ۲۴ صفر ۱۳۴۱ پازارایرتسی ۱۶ تشرین اول ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲ برنجی سنه

آی دده

مطبعه وعمل اداره‌سی — باب عالی جاده‌سی « صباح » مطبعه‌سی ، تلفون — استانبول : ٤١٤ نسخه‌سی ۱۰۰ پاره‌در

پازارایرتسی وتعطیله کونلری نصف اولونور منزلج غزته‌یه عائد خصوصات ایچون اداره مأموریه مراجعت ایتملیدر صاحبی : رفیق عالم

آیونه بدل : استانبول وولایتلر ایچون سنه‌لکی ۱۰۴ نسخه اعتبارایله ۲۵۰ ، عالك اجنبیه ایچون ۳۵۰ غروشدر . تلغراف آدرسی : استانبول — صباح

معصوری : رفی

آی باتارکن

نشریات

قیشلق کونلر

جلمه‌یه پکشن اولسون !

نه ایدی او هیجانلی کونلر ... انسان‌یاشی بر زمانده سلامتی آلمقدن واز کچمکی آکاورودم دوماز آدامل‌یه یولدن دونه‌یوروب : — نه خبر ؟ دیه‌بیلدیکك ؟ دیه‌سورمه‌مقدار واریدیر، فولانی کیریشدمه ، نه اوقوبوك لدتی آلیدیر . نه اویغلمقدن فرقنده اولیوردی . بر هفته بر عصر کی سوردی . همانیه‌مك بو دوره اهمیت قازاندیغی ظاهر یزدی‌کی کیروردك ؟ سکز کون کوزلریز بوزروبه سرای‌یروی آراسنده دیکلدی ، قالدی ، دومان ، تکنه ، خبر آزادی . واپوره دقت ایدیبوردم ، لیمان آتیه‌لرنی هرکس نظرلرنی مرسومه‌تك او معلوم نقطه‌سنه چه‌ویروب بر پیام نجات بکلیوردی . نهایت ، اوح ، او آبی خبر کلدی ، پاپراقلر آصیلدی ... بناءعلیه کوزلم ، دهلیزکز ، مفرغ براوغلودن صوکرا ایرتسی صباح اوپانان بلاتفریق جنس ومذهب یوتون استانبول‌لی‌کی‌می عجله‌سنه وطرز حیاته کوره کوشه خیرمسنه وبا بالعوته یکدی ، اعتیاد وکینه کوزده‌سی آنله قهوه‌خانلری وپاپاق قدمی آلدی، هیجانه‌مك هیجانسز دوماتلریله کومولمرك استقبالنه عائد یکی پروغرامی حاضرلامغه قویولدی .

اوت ، اوکزده ، هرکسك آهسته بسته تنظیم امور ایده‌بیلی بر مدت وار . و صلح ومسالمت وقتی دوانمت دوزنده زمانکیلرینی بیلدك لازمدر . کیمه‌بکلر وارسه صاتوب صاواجلری، آلوب ویره‌بکلری، نه‌یه‌مقدره، تلاش‌سز ، آهسته‌سز ایشلرنی کوردسونلر ... فاه‌یقلر وارسه ـ واردر آ ـ اونلرده یکی حیاته اویغون طرز ومعامله‌یه شیمدیدن کنه‌لرنی آیشه‌یرسینلر ، کیصلر ادمانه ، تعلیه کری ویرسینلر ، پشلیر دیکرلری ملی کلمات وتعبیراته اویدورسونلر، عباشلر پاپیسیدیکی قدملری تقیه‌یه باشلامیشلر ، یدمیو ایچمك یولی بولسونلر ... خلاصه، کوزلیوزه، جامه‌سزه رایش ویرمیشلر، برکت ، مسئله معاشل حل وفصل اولدی ، یولسه باقی پاپوزلرله آکارلریله حکایه‌سه دوشه‌جکدی : چوق معروف نقره‌در ، آماج باقی بیلی میدانلری باشنه طوپلامش، اولهلردن صباح ایچون اسملرنی تصریح‌ایده‌ایده تعریفاته کیریشیر، ایکی‌لرك شکلی، شیمدی بلرك ماهیتی وتوتولوشلرنی چاپلرلرنی آکلاتیرمش ... بردن، اوستلریه یرصاچیلی آمدی ایشی... پاپوزلر:

— آمان آغا دیمیور ، سن بوندن نحت ایتدکدی ، یوکه نه دیرلر ؟

باقی :

— یوکا باشدن ایه دیرلر، پازمسی یوقدر! دیمش ... اونك کی حقانی‌ده ، عیاشی‌ده، مأموری‌ده، منصوری‌ده، آوزه‌پلمی‌ده، آصرقلانی‌ده، اوزمان پازمسی بولامیه‌جقلری ده، آصرقلانی‌ده ایده‌جکم ، جه بوندن قیمتلی یوقدر اولامازلر ، قدرنی بیلم . کوزلری آچیله‌جك بر آدام ایچون ، بوندن صوکرا ، هرکونك آکیون آغیرلنجه‌سه دکری واردر . شافه دمکل ، اوکزده به ردور آچیلیور ، مضروطیتکدکه بکارمنش اولدقی ایچون یوکا دور دلالرا دیه‌لم ، دور داشین دیه‌لم ... مهمانپوصف ترکیبندن واز کچمك ، هرحالده یودور ، بر دور دائی اولهجدر . زیرا حریت کی بر تقلید اولاندن زیاده بر احتیاج فعلی ایدی ، کوکلدن کلدی . . . هم اویله ، فولانجه ، نومش ، بش ، اون بیانامه ، درت ، بش طلبانامه ، ایکی ، اوچ داغ فیرمانلقی ایله یکری درت سالخده اولوب بیتیوبرمدی ، قاه جامه ، مادمك مال اولدی ، ایشته بوسبیدن دولایسیله‌رك حاضر وقت واركن یوکاره قادار موطنیه‌ایتخاد قلی ایچون اوکاده حاضر لاغامش اولانلرا حضاراتی اکمال ایتمل ، آرالمی آیقیه‌یه کوکلم آوی یتمك کی ویرانه دکلدر یبوطه هرحال وضعیات آرادآنجق آزیف دقت مطلبی کاشنه دکلدر هرآفزه‌کلن کبری صاووزمق ایچون بکلدر میدان ادب کوشهٔ میخانه دکلدر نعره‌مه ، یاطیردیه دخول ایتك اولماز کذار سخن حرکه جنکاه دکلدر تحصیل کال ایله پرآز شی راق‌ده میثای کنیخانه شفا خانه دکلدر باق دیه‌دامان ایله برکره آتماشدن اتخار هر شاعانم وکستانه دکلدر سینه‌مك طولدیر لوندیرلی، لوت‌حمله « عالم سنك اموالکه یککانه دکلدر » « واقعه پلاعدر سوزی بلکه پلاعدر » کیدیرسه اکر ذاتکه دیوانه دکلدر بلبل پریدر ای آواتلق خاك ستانبول یاغوشلرله ماوی اولدیغی لانه دکلدر آتریق یاره ای خانه‌یر آزدیکنه کولکم کو ایشه‌یمك منعره بر دانه دکلدر شاعیلر اوچار سنیه شیرنی اوزره یاپلاظره (نوزی)یم اولدوزانه دکلدر

عبدالباقو فوزی

پارچه‌لر

تنبیه

نوش ایلیکم بادهٔ پیمانه دکلدر
دل باغلادیغم کاکل جانانه دکلدر
شب تاسحر سن کی ای پیر متهدار
آه ایلیکم جاه ایله سامانه دکلدر
ویرانه‌ده‌کاه‌دیمکله‌دوجه‌ایله کرچه
کوکلم آوی پنك کی ویرانه دکلدر
یبوطه هرحال وضعیات آرادر آنجق
آزیف دقت مطلبی کاشنه دکلدر
هرآفزه‌کلن کبری صاووزمق ایچون بکلدر
میدان ادب کوشهٔ میخانه دکلدر
نعره‌مه ، یاطیردیه دخول ایتك اولماز
کذار سخن حرکه جنکاه دکلدر
تحصیل کال ایله پرآز شی راق‌ده
میثای کنیخانه شفا خانه دکلدر
باق دیه‌دامان ایله برکره آتماشدن
اتخار هر شاعانم وکستانه دکلدر
سینه‌مك طولدیر لوندیرلی، لوت‌حمله
« عالم سنك اموالکه یککانه دکلدر »
« واقعه پلاعدر سوزی بلکه پلاعدر »
کیدیرسه اکر ذاتکه دیوانه دکلدر
بلبل پریدر ای آواتلق خاك ستانبول
یاغوشلرله ماوی اولدیغی لانه دکلدر
آتریق یاره ای خانه‌یر آزدیکنه کولکم
کو ایشه‌یمك منعره بر دانه دکلدر
شاعیلر اوچار سنیه شیرنی اوزره
یاپلاظره (نوزی)یم اولدوزانه دکلدر

عبدالباقو فوزی

آی دده

1922 Yılı Türkiye’si Muhalif Aydın Refik Halit Karay’ın Kaleminden
1922 Yılı Türkiye’sinin İzini Sürmek

نومرو : ۸۵ ۲ ربیع‌الاول ۱۳٤۱ پازارایرتسی ۲۳ تشرین‌اول ۱۳۳۸ - ۱۹۲۲ برنجی سنه

آی دده

مطبعه وعمل ادارهسی — پاب عالی جادهسی
« صباح » مطبعهسی ، تلفون — استانبول : ٤١٤
نسخهسی ۱۰۰ پاره‌در

پازارایرتسی وخصوصیله کونلری نصر اولور مراح خزینهسی
خزینه عائد خصوصات ایچون اداره مأموریه مراجعت ایدیلیدر
صاحبی : رفیق عالی

آبونه بدل : استانبول و ولایتلر ایچون سنه‌لکی ۱۰٤ لیره
اعتباریه ۲۵۰ ، عالك اجنبیه ایچون ۳۵۰ غروشدر .
تلغراف آدرسی : استانبول — صباح

رنگمی بولدی

صاقین بوکا اوکونمك ویا بر بویوك اسلك خاطرهسنه صیغیشدی معنایی ویرمه‌یکز، صیرالمی کلدیکی ایچون سویله‌یورم : متارکه‌دن صوکرا ایدی ، بر کون عالمه ادب عالمه غلط‌مدن کیدیورمش ، فقرا کوچه طوتماه آرالیسنده‌کی معبود ترامولی جادهسی باشمدن باشه پارامقله دوکامشدی، یرطوقدن اووطوره سوقاق ماص مالوی ایدی . بوملوچك ایچنده رنکمای یلدیز ویر قاریش فیریرباق یوقدی . ایچیمزه هجران چوکدی ، خشیله ، آغزیمه ایله دوقدی . یول آرقداشم :

— آه ، دیدی ، عجبا بوراسی بر داها فیریزله چوروغش اولدیغی کوزه‌تکمیور ؟

بن ، زهدی ، تأمل فوت بولدیغی ، حالبا بو متأثر قلبمی تسلی ایچون بردن ، امنیله ، خوشنوده باقدیردم :

— کوزه‌یکز !!

اولکی کون بوکون کوردم، او ، آغزمده ایشیدی . جاده قیر فیریدی ، مالوی اولدیغی اوستیزده‌یالکز کوکاواردی، کونشلی ، صیجاق ، پرشمشه ر کوك مالویی ... کوشه‌ده دوروب باقدم، دماغمك بومدیغی ضبط ایدمدی وکوکلك بوشلغی آمیوب ایچمه‌می ایچون اوزوندن اوزونه باقدم. فکر ایدیی دوتامشدی ، مقارنه‌ی دوتامشدی ، هیچی دوتامشدی ... او کون مالویلکین جاتکارك تامی یوکون فیریزله بوروغش ، فیریزلك ایچنه سیمشدی . او کون مالوله باغرق ایچیمز قان آغلامشدی . . . یوکون فیریزلری سیر ایدمدك یارلق پوروکزه آغمسه آغمسه شطا صیریبوردی ، یارامقر زهرلری آیبوردی . او ، مالوی ، غط سیاه ، سیم سیاه ر کونمدی .

یو ، فیریزی ، فقط بیاض ، یم بیاض بر کون اولدی . بنارله باقدم : هاغلره یوزنکر نقشه صاچیوردی ، آیلق سیر ایدیور، آیله آك زاویه یو زنکر پارامیوردی ، سوقاغری دولاشدم : شهری آك فضله‌ور نکر آچیوردی، فیریزی ایله یاپمه حسرت یکن کوغرك آچیمی چیقدی ، میاهی آیدمدی ، استانبول نهایت رنکمه قاووشدی ، رنکی بولدی !

ج

صارصیلمازیان شالله

یو شوق وسرور ایچنده بن بر اندیشه سه‌زیوردم : ایکی عنوعیتی ... آلاچیوورمق، شاقه کتیرمك ، اطیفه دوکك صورتیله همان

ترجمهٔ آلتون فلح مصاحبه‌سنده بعض سیمار مصوری : منیف

هان استانبولك پدیسی هپ بوندن ، یوکسه‌یتدن بحث ایدیور ، فقط ایچی بانمدی ... فکمی کزدیه صوقاشدیرده شهر یمزده واقع‌یاق اهمیت وثرا کسب ایدمی: طریف‌طریف شیشه‌لر طاقی طاقی اسفر ، خوش خوش اعلانلر ... جاتکلر ، دیوارلر ، غزتهلر یوکله دولدی . حتی زاق تجاوزی تدریجاً روسلرك آلتدن چیقدی یولی بیله طوغدی ، ایکی فابریقاری اوزمدده کندی اسفرلریزی اووقومه باشلادق ، خلاصه ایشلر آیی کیدیور ، مئاداً وسعت وشمول پیدا ایدیوردی . بو اثناده مظفریت خبرلری کلدی ، آزقه‌سندن مزعجیت مستلمسی چیقدی ، عباشر سوءتغله کدر آرامی برطرف ملاه ، بر نشئهلی ملاه دوشه‌مر .

شیمدی بر اوفق امید قاپسی قالدی: بلکه یونانلی استانبولده تطبیق ایدیلر . زهی تصور باطل ، زهی خیال محال ! ظن ایدمدکه یونه بر قاوغه آتاوروپه یاپیلماسی اوسه ایدی ، یوزاده ایجادی انجاب ایدردی. ایچکیلك صوق زمانلرده‌کی توسی یونه برعنوعیت‌ازدم کوسترمیور. فقط بنه کوچ اولانلرمسئله شودر: آتاوروپه‌لی فولایچه تطبیق ایدیلن منع کشول قانونی نجبا یوزاده ، اوزون مدت پرشوب حکمنی یوروته، یینه‌میکی ؟..

یومعی بن شمدلی کوزدویوردم .

کوزلرم پرغره واردم : وقتیله دروبنلرمدن بر دانه داغ ایمسه‌مه بر قوروغه یرلشمش ، رباضت وعبادتك دمکدار اولوز، عمریمه‌دولو متاهدمدن اوزاق ، صاف وساکن کچیردمش . نهایت ایرمشلر میانه کیرمش... شهره ایدیکی بر کون واصل اولدیغی مرتبهیی خلقه اثبات ایچون طوتمش، درت اوچی باغلاچرق باشنده‌کی تابنده‌کی داله آتمش :

— کتیریکز کیا بر طاس صو !

دیمش ، کتیرمشلر ، یومیوی تابنده‌کك ایچه دوکمش ... ردعلاجی یره آقامش ! اوغده چیقه‌یاپوچ یاپان بر زنه مشرب‌آقام وارمش، هان آتیلمش :

— کل ، درویش‌بابا ، دیمش، داغیلمشده ریاضت اولایدم ، شو بم یره اوطور ، بابی قارشیمدن بر یوسه قادین کلیور ، مشربمدن بم یره اوتك آلامدك توپلوسی سن آل !

درویش رامی اولمش ، قادین آنکنك اوچی شوخ‌وطوزلی شویله فکیرمش، یومیوی آلمغی اوزاتمش ، بکمش . . . اوتکی آلی اوزاتمش ، آنواحده یوتون منویاتی‌ده‌یرندن صارصیلمش... صارصیلمایه برابر تابنده‌دکی صوده دوحال سوزولوب یوقالمش !

فقط استانبول آنادولیلك ریاضتی اوزرنده نه‌تأثیر کوسترمشدك ؟

یوزاده آیلرلك توپلوسی آلیرکن ملت وکیلرینك منویاتی صارصیلمامشی ، یوقسه صارصیلمامشی !

آو دده

استانبول سوءقلرنده قالیغك اعتباری

— فوزوم اولادم ، شو یه‌تیش عجیبهیی بوزدیروبرمیسکه !!...

“Rengini Buldu”, *Aydede*, Numara 85, 23 Teşrinievvel 1922.

“Böyle Dedi”, *Aydede*, Numara 86, 26 Teşrinievvel 1922.

İzmirli Mahmud Hıfzı'nın Anılarında Büyük Taarruz

Murat KAYA*

GİRİŞ

Türk Kurtuluş Savaşı'nın son evresi olan Büyük Taarruz, Türk tarihinin dönüm noktalarından birisi olmuştur. Askerlerin kalem aldığı anılar ve günlükler Büyük Taarruz'u anlamak için yol gösterici olmaktadır. Savaşın nasıl cereyan ettiğini en iyi aktaran anlatımlar cephenin içerisinde yer alan kişilerin izlenimleridir. Fakat Büyük Taarruz sadece askerlerin değil, cepheden uzakta bulunan sivillerin de anılarında yer edinmiştir. İzmirli Mahmud Hıfzı anılarında Büyük Taarruz'a yer veren kişilerden birisidir. Mahmud Hıfzı, savaşın yaşandığı bölgeden kilometrelerce ötede Antalya ve Burdur'da bulunuyor olmasına rağmen cephede yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Taarruza doğru yapılan hazırlıklar, taarruz haberinin alınması ve Türk ordusunun elde ettiği zaferin onda yarattığı coşku kaleme aldığı anılara yansımıştır. Bu çalışmada Mahmud Hıfzı Bey'in Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında "Antalya'dan Ayrılırken" başlığıyla yayımladığı anıları üzerinden Büyük Taarruz süreci irdelenecektir.

1. Nalbantoğlu Mahmud Hıfzı'nın Hayatı

Nalbant Hacı Mehmet oğlu Mahmud Hıfzı, 1878 yılında İzmir'de doğmuştur[1]. İzmir'in Şeyh mahallesinde ikamet etmiştir. Kendisi fiziki özelliklerini "uzun boylu, çakır gözlü, beyaz çehreli, şişman vücut" olarak sıralamaktadır[2]. Basındaki ilk yazısı 20 yaşında iken 1898 yılında yayımlanmıştır[3]. Kaleme aldığı yazılara "İzmirli Mahmud Hıfzı" veya "Nalbantoğlu Mahmud Hıfzı" şeklinde imza

* Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
murat_k@anadolu.edu.tr
ORCID NO: 0000-0002-2976-849X

[1] Mahmud Hıfzı Nalbantoğlu'nun İzmir Kokluca Mezarlığı'nda bulunan mezar taşında "Doğum Tarihi: 1878, Ölüm Tarihi: 11 Haziran 1957" yazmaktadır.

[2] İzmirli Mahmud Hıfzı, *Antalya'dan Ayrılırken*, Matbaa-i Âmire 1339 [1923], s. 47.

[3] *Basın Hayatında 50 Yıl*, Vakit Matbaası, İstanbul 1953, s. 6.

atmıştır. Cumhuriyet döneminde, ailesinden kendisine miras kalan "Nalbantoğlu" ifadesini soyadı olarak almıştır.

Mahmud Hıfzı, İzmir'de bulunduğu dönemde ticaret ve kültür çevresinde tanınmış ve sevilmiş simalardan birisi olmuştur. Arkadaşları onun "kalender meşrep" ve "hoş sohbet" bir kişi olduğunu söylemektedir[4]. Onu yakından tanıyan Nail Moralı, Mahmud Hıfzı'nın İzmir'in meşhurlarından olduğunu, ağdalı konuşmaya bayıldığını, Arapçadan kelimeler ve terimler icat ettiğini belirtmektedir. Ayrıca "Büyükler meclisinde sevilir, Şişko Hıfzı'yı herkes severdi" diyerek onun İzmir'de ne kadar çok sevildiğini vurgulamaktadır[5].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'in karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi Gediz Nehri'nin İzmir Körfezi'ni kapatma tehlikesiydi. Körfezin kapanması, İzmir'in başına gelebilecek en büyük felaketlerden birisi olacaktı. Bunun önüne geçebilmek adına Gediz Nehri'nin yatağının değiştirilmesi gündeme geldi. Gediz Nehri'nin yatağının değiştirilmesi işini Mahmud Hıfzı'nın amcası Nalbantoğlu Halil Bey üstlenmişti. Oldukça zorlu olan bu iş başarıyla tamamlandı ve İzmir Körfezi dolmaktan kurtulmuş oldu. Böylece şehrin en önemli geçim kaynaklarından olan deniz ticaretinin sekteye uğramasının önüne geçildi[6].

Uşakizade Muammer Bey ile Mahmud Hıfzı oldukça yakın arkadaştılar. Muammer Bey, ailesiyle birlikte savaştan önce Londra'ya giderken Mahmud Hıfzı'yı da yanlarına almıştır. Mahmud Hıfzı Londra günlerinden büyük bir zevkle bahsederek çevresindekilere "Namık Kemal, Londra mektuplarında doklardan bahseder, o benim gibi Chop House'ları görmüş mü?" sorusunu yöneltmiştir[7].

İşgal döneminde rıhtımda "bir tek fesli, daha doğrusu Türk ve Müslümana ait nişanlardan eser" olmaması Mahmud Hıfzı'yı oldukça rahatsız etmiştir[8]. İzmir'in işgaline tanık olduktan sonra, bu şehirde

[4] Feridun Kandemir, "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında İzmir", *Tarih Konuşuyor*, C. 5, S. 29, Haziran 1966, s. 2414.

[5] Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, yay. haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2002, s. 95.

[6] Hıfzı Nalbantoğlu, "Mithat Paşa İzmir'de Vali", *Anadolu*, 29 Haziran 1951.

[7] Moralı, *age.*, s. 95.

[8] *Türk Sesi*, 3 Ağustos 1339 [1923].

bulunmasının hayatını tehlikeye sokması üzerine 28 Aralık 1920 günü İtalyan bandıralı Sicilya vapuruyla Antalya'ya gitmiştir. Antalya'ya gitmesiyle birlikte İzmir'de hüküm süren mavi-beyaz renkle özdeşleşmiş Yunan işgalinden kurtulmanın sevinci içerisindeydi. İçinde bulunduğu ruh halini Tevfik Fikret'in şu dizeleriyle dile getirmiştir[9]:

"Sarmış yine afakını bir dud-ı muannid
Bir dud-ı muannid ki: peyapey mütezayid".

Antalya'da bulunduğu dönemde şüpheli bir şahıs olarak görüldüğü için İzmir'e geri istenmiştir[10]. Ankara nezdinde yaptığı girişimler sayesinde Antalya'da kalmıştır. Bu dönemde zaman zaman Burdur ve Isparta'yı ziyaret etmiştir. Antalya'da bulunduğu günlerde kendisine geniş bir çevre edinmiştir. 2 Aralık 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir yerde beş yıl boyunca oturmayanların mebus seçilemeyeceğine dair bir önergenin verilmiş olması büyük tartışmaları beraberinde getirdi. Böyle bir kanun teklifinin verilmesi doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alıyordu[11]. Bu nedenle ülkenin dört bir yanında verilen kanun teklifini protesto ve Mustafa Kemal Paşa'ya destek mitingleri yapıldı. Antalya'da yapılan mitingi düzenleyenler arasında Mahmud Hıfzı da yer alıyordu[12].

Mahmud Hıfzı, 1923 seçimlerinde Antalya mebus adayı olmuştur[13]. Onunla birlikte mebus adayı olan kişiler arasında Seyfullah Bey, Süleyman Adil Bey, Dr. Galip Bey, Semih Bey, Sadık

[9] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 5.

[10] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 7.

[11] Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendisine yönelik bu kanun teklifine şu sözlerle yanıt vermiştir: "*...beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da, bu yurt uğrunda yaptığım ödevler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği niteliği kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmakla sonuçlanan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamaklığım gerekirdi. Eğer bir yerde beş yıl oturmak zorunda bulunsaydım, benim Bitlis'i ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis'i ve Muş'u kurtarmak gibi bir önemli yurt ödevimi yapmamaklığım gerekirdi. Bu bayların istediği nitelikleri kazanmak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların artıklarından Halep'te bir ordu kurarak düşmana karşı savunmaya girişmemekliğim ve bugün 'ulusal sınır' dediğimiz sınırı eylemli olarak çizmemekliğim gerekirdi.*" Bkz. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 965-967.

[12] Muhammet Güçlü, "Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923)", *Belgi*, C. 2, S. 18, Yaz 2019/II, s. 1368.

[13] Güçlü, agm., s. 1369.

Kemal Bey, İbradılı Mehmet Akif Bey, Elmalılı Ömer Lütfi Bey, Cemal Süleyman Bey, Halil İbrahim Bey, Emin Salih Bey, Korkuteli eski Kaymakamı Numan Bey, Akseki Gödene Köyü'nden Osman Zeki Bey, Dr. Ferruh Niyazi, Bodrum mahkeme reisi Ali Haydar Bey, Jandarma kumandanı Tahsin Bey bulunuyordu[14]. Ancak Mahmud Hıfzı'yı diğer adaylardan ayıran önemli bir özelliği vardır. Onun aday olabilmesi için 500'ü aşkın Antalyalı imzasıyla bir dilekçe yazılmıştır. *Vakit* gazetesinin hususi muhabiri bu konuyla ilgili şu bilgileri vermiştir:[15]

> "Müdafaa-i Hukuk umdelerine sadık ve muhtelif sınıflara mensup halk, beş yüz imzalı bir mazbata ile İzmirli Hıfzı Bey'in Antalya mebusluğuna Müdafaa-i Hukuk namına namzetliğini ilan ve bu husus için belediyeye de müracaat etmişlerdir."

Mahmud Hıfzı'nın Antalyalılardan almış olduğu imza desteği orada bulunduğu dönemde tıpkı İzmir'de olduğu gibi sevilen bir kişi olduğunu göstermektedir. Onun mebus olması için destek veren önemli isimlerden birisi İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'dir. Rahmetullah Efendi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti riyaset-i celilesine hitaben şu telgrafı çekmiştir[16]:

> "Anadolu'da mukim hemşehrimiz Mahmud Hıfzı Bey'in Antalya'dan mebus intihab edilmek istenildiği müstahberdir. Mümaileyhin vatan ve millet menafi-i aliyesinden başka bir gayesi olmayan milli seciye ve mefkure ashabından ve harb-i umuminin iğrenç ve maceraperestane şaibelerinden münezzeh mücahede-i milliye-i ahirede davayı muhikin tecellisi ve takviyesi emrinde hidmeti mesbuk zevatdan olmağla bu evsafını arz ve tasdik eylerim."

Antalyalılar seçim sürecinde Hıfzı Bey'e giderek "*Hıfzı Bey biz seni mebus çıkarmak, reylerimizi kâmilen size vermek emelindeyiz. Heyeti teftişiyeye müracaat eyliyoruz. İçinde mebusluğa talib bulunan zevatın tesiriyle mesulumuz isaf olunuyor. Kabul ediyor musunuz?*" sorusunu yöneltti. Mahmud Hıfzı Bey kendisini mebus görmek isteyenlere "*Efendiler Müdafaa-i Hukuk Heyeti kimi namzet gösterirse*

[14] Evren Dayar, "Nihayetsiz Bir Cidal": Antalya Gazetesinin Kurucusu Mehmet Emin ve Muarızları (1878-1928)", *Erdem*, S. 75, Aralık 2018, s. 92.

[15] *Vakit*, 30 Mayıs 1923.

[16] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 15.

bila kayıt ve şart reylerinizi onlara veriniz. Cepheniz müttehid ve reyiniz müttefik bulunmalıdır. Muaraza edilecek zamanda değiliz. Haydi kardeşlerim böylece hareket ediniz." yanıtını verdi[17]. Vermiş olduğu bu yanıt seçim sürecinde kendisi aleyhine çalışan Kandil Hasan Efendi'ye destek vermek anlamına geliyordu. Mahmud Hıfzı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çıkarlarını, kendi çıkarlarının üstünde görmüştü[18]. Yapılan seçimlerde Mahmud Hıfzı, TBMM'ye mebus olarak girmeye hak kazanamadı. Hayatının ilerleyen dönemlerinde kaleme aldığı mektuplarda mebus olamamış olmanın üzüntüsü hissedilmektedir.

Mahmud Hıfzı, Antalya'dan ayrıldıktan sonra yeniden İzmir'e dönmüş ve gazetelerde yazılar yayımlamaya devam etmiştir. Onun bu dönemde kaleme aldığı en önemli yazı Cumhuriyet'in ilan edilmesinden hemen önce *Türk Sesi* gazetesinde çıkan "Cumhuriyet mi Neüzübillah" başlıklı makalesidir. Bu makalede yazar kısa sürede Cumhuriyet'in ilan edileceği kanısını dile getirmiştir. Cumhuriyetten memnun olmayacak halk kitlesinin "ananeperestlikten ziyade, menfaat gayesiyle hareket" eden şahıslar olduğunu düşünmektedir[19]. Onun bu yazısı yayımlandıktan sadece on gün sonra yeni Türk devletinin rejimi olarak Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Mahmud Hıfzı Bey, hayatı boyunca pek çok şehirde yaşamış olsa da, onun için doğup büyüdüğü İzmir hep özel olmuştur. Doğduğu yere olan sevgisi ve bağlılığı şu sözlerine yansımıştır[20]:

> "Evvela şunu söyleyeyim ki, her İzmirli gibi ben de İzmir'i çok severim. Gerçi doğup büyüdüğü yeri sevmeyen kimse yoktur amma, İzmir öyle değildir. 'Dağlarından bal, bağlarından yağ ve her yanından şen şakrak efe nağmeleri akan bu belde, kendisini sevenleri bin bir çeşit güzellikleri, zenginlikleri ve özellikleriyle öylesine bağrına basıp bahtiyar ederek 'Sevildiği kadar sevdiğini' hissettirerek insanı mutluluğun evc-i bâlâsına ulaştıran müstesna bir beldedir. İşte bu hasletinden dolayıdır ki, İzmirli olup da orada yaşayan mutlu insan, başka yeri aynı duygularla sevip arayamaz. Ve, İzmir adeta büyük bir

[17] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 16-17.

[18] BCA, 490-1-0-0/575-2288-1, s. 173.

[19] Zeki Arıkan, "Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C I, S. 3, Temmuz 1985, s. 966-967.

[20] Feridun Kandemir, "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında İzmir", *Tarih Konuşuyor*, C. 5, S. 29, Haziran 1966, s. 2414.

> melcedir. Öyle beş on cümle ile anlatılamaz. Tarihi, idaresi, iktisadi ve sosyal pek çok özellikleri vardır."

Mahmud Hıfzı her ne kadar İzmir'e övgüler düzmüş olsa da, hayatının ilerleyen yıllarında İzmir'de uzun süreli ikamet etmemiştir. Onun bu tercihi "…tabir caizse, ona karabatak demek çok doğru olur! İzmir'de dört beş senede bir görünür ve ansızın kaybolur. Onun en çok göründüğü yalnız Ankara'dır." şeklinde yorumlara neden olmuştur[21].

Mahmud Hıfzı tarihi, ekonomik yapısı ve toplumsal durumuna vurgu yaptığı İzmir'in hem kültür dünyasında hem de ticaret hayatında önemli izler bırakmıştır. Özellikle basın tarihi konusunda engin bilgi birikimine sahip olduğu için "matbuat âleminin elli senelik seyyar tarihi" olarak tanımlanmaktadır[22]. Fethi Y. Eral, onu "İzmirlilerin babası" olarak görmektedir. Mahmud Hıfzı, yardıma muhtaç çok sayıdaki Türk gencinin eğitim masraflarını üstlendiği için kendisi "İzmirlilerin babası" olarak anılıyordu[23]. Her ne kadar hayatı boyunca gençlere büyük yardımları dokunsa da, ömrünün son yıllarında ciddi maddi sıkıntılar yaşamıştır. Yaşadığı maddi sorunlara çözüm bulabilmek için Ankara'daki devlet büyüklerine sık sık mektuplar yazmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hitaben kaleme aldığı bir mektupta içerisinde bulunduğu zor durumu "Doğrusu sürünüyorum. Senelerce çalışmanın sonu ihtiyarlığımda bana bu durumu yarattı. Asla müteessir değilim. Çelik imanımla her şeye karşı gelecek azim ve karardayım." sözleriyle anlatmıştır[24].

Hayatının son yıllarında para sıkıntısı çekmekle birlikte önemli sağlık sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. *Vakit* gazetesi bir kadirşinaslık örneği olarak;

> "Türk matbuatına hizmeti eski Tarik zamanında başlamış ve kendisini münevver gençler yetiştirip halkı daima doğru ve iyi yola irşadda büyük gayretlere hasr ve vakfetmiş olan İzmirli Hıfzı Nalbantoğlu'nun bir haftadan beri şehrimizde misafir olduğu evde rahatsızlandığını ve dün akşam da Cerrahpaşa Hastanesinin tedavisine alındığını öğrendik. Aldığımız

[21] *Anadolu*, 14 İlk Teşrin 1937.
[22] *Milliyet*, 19 Mart 1933.
[23] Fethi Y. Eral, "Nalbandoğlu İzmir'in Eski Günlerini Anlatıyor", *Anadolu*, 11 Teşrinisani 1937.
[24] BCA, 490-1-0-0/575-2288-1.

> tamamlayıcı malumat memnunluk vericidir ve rahatsızlığın sükun yolunda olduğu yolundadır. Rahatsızlık yaraşmayan arkadaşımıza acil şifalar dileriz"

sözleriyle kendisine geçmiş olsun dileklerini iletmiştir[25]. Mahmud Hıfzı, uzun yıllar *Vakit* gazetesinde yazılar yazdığı için gazetedeki arkadaşları onu hastalıkla mücadele ettiği günlerde yalnız bırakmamıştır[26]. Mahmud Hıfzı 11 Haziran 1957 tarihinde vefat etmiştir.

2. İzmirli Mahmud Hıfzı'nın Anıları: Antalya'dan Ayrılırken

Nalbantoğlu Mahmud Hıfzı, Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında kaleme aldığı anılarını "Antalya'dan Ayrılırken" ismiyle kitaplaştırmıştır. Söz konusu kitap 1923 yılında Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Kitabın kapağında Mahmud Hıfzı Bey'in bir fotoğrafı bulunmaktadır. Bu fotoğraf Mahmud Hıfzı'nın İzmir'den kaçarak Antalya'da milli savaş sahasına gittiği günlerde çekilmiştir[27]. Yazar, esere "İzmirli Mahmud Hıfzı" şeklinde imzasını atmıştır. Toplam 56 sayfa olan kitapta konu bütünlüğü veya kronolojik sıralama takip edilmeden dağınık bir anlatım tercih edilmiştir. Bu nedenle kitapta zamanlar arasında gidip gelmeler oldukça fazladır. Kitabın ilk sayfası "Antalya, 14 Haziran 1339 [1923]" ifadesiyle başlamaktadır. İlerleyen sayfalarda kurduğu cümlelerden bu tarihin Antalya'dan ayrıldığı gün olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın temel kaleme alınma amacı Milli Mücadele dönemindeki izlenimler olmakla birlikte, yazar geçmişe dönerek okurlara İzmir'le ilgili önemli bilgiler vermiştir. Yer yer oldukça ağdalı ifadeler bulunan kitabın günümüz harflerine aktarılmamış olması, bugüne kadar yapılan çalışmalarda pek fazla kullanılmamasına neden olmuştur. Ancak kitabın varlığı araştırmacılar tarafından bilinmekte ve İzmir'le ilgili anı bibliyografalarında Mahmud Hıfzı'nın bu eserine yer verilmektedir[28].

[25] *Vakit*, 1 İkinci Kanun 1943.
[26] *Vakit*, 22 Ekim 1951.
[27] BCA, 490-1-0-0/576-2291-8, s. 110.
[28] Ö. Faruk Huyugüzel, "İzmir Üzerine Hatıralar", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 6, Mart 2003, s. 54-55; Erkan Serçe, "İzmir İle İlgili, Türkçe Anı Kitapları Bibliyografyası", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 6, Mart 2003, s. 73.

Antalya tarihine dair yapılan çalışmalarda bu eser kaynak olarak kullanılmıştır[29].

Anıların içerisinde İzmir ve Antalya'nın kültür, gündelik ve siyasi hayatına dair önemli bilgiler vardır. Vali Rahmi, Alaiyelizade Halim, Emin Süreyya, Hafız Edhem, Rahmetullah Efendi, İzmirli Fahri Paşa, Haydar Rüştü, Yunus Nadi, İzmirli İsmail Bey, Antalyalı Yörükzade Fuad Bey, Burdurlu Kasapzade Sadık Efendi, Mustafa Reşit Efendi, mutasarrıf Aşir Bey, Antalya ahz-ı asker kalem reisi sabıkı Tahir Bey, Sabur Sami Bey, Taşlızade Edhem Bey, Doktor Besim, Esad Hoca, Rasih Efendi, İbradılı Edip Bey, Memduh Süleyman Bey, Selanikli Zeki Bey, Hakkı Tarık, Balıkesirli Niyazi Efendi ve daha birçok kişinin ismi anılarda geçmektedir. Kişilerle ilgili verilen bilgiler kadar, yazarın mekânlarla ilgili vermiş olduğu bilgiler de önemlidir. Örneğin, Süleyman Çavuş'un sahibi olduğu Çınaraltı adlı kahvehanenin akşamüzeri "pek hoş" olduğu belirtilmektedir[30]. Bu örnekten görüleceği üzere Antalya'dan Ayrılırken adlı eser sadece askeri ve siyasi gelişmelerle ilgili değil, gündelik hayata dair de önemli bilgiler içerir.

Mahmud Hıfzı Bey, Antalya'dan Ayrılırken isimli eserini hayatının farklı dönemlerinde geçmişteki siyasi duruşunu anımsatmak için kullanmıştır. 14 Nisan 1948 günü CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a yazmış olduğu bir mektupta "Biz eski inkılapçılar hakimiyet-i milliyeyi istibdat zamanında meşrutiyet devrinde istediğimiz için çok hazin maceralar geçirdik" diyerek kitabının bir kopyasını mektubuna ek olarak göndermiştir[31].

3. Mahmud Hıfzı'nın Büyük Taarruz Coşkusu

1922 yılının Haziran ayının bir akşamüzeri Mahmud Hıfzı, istinaf mahkemesi reisi Fuad Bey, başkatip ve memurlarla birlikte Süleyman Çavuş'un Çınaraltı kahvehanesinde oturuyordu. Mahmud Hıfzı bulundukları mekânın güzelliğine "Antalya'nın akşamüzeri bu halk kahvesi pek hoş oluyor" sözleriyle vurgu yapıyordu. Fuat Bey ona vaziyet-i umumiye hakkındaki düşüncesini sordu. Mahmud Hıfzı,

[29] Muhammet Güçlü, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Antalya 1997, s. 119.

[30] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 28.

[31] BCA, 490-1-0-0/575-2288-1, s. 45.

düşüncesini arz ederse, ispatlamak gerekeceğini belirtti. Fuat Bey'in "lütfen fikir ve nazarınızı bildiriniz" sözü üzerine "Eylül'de İzmir'deyiz" yanıtını verdi. Fuat Bey, bunun üzerine "hangi delil ne gibi kanaat sevk ve tesiriyle Eylül'de İzmir'e gireceklerini" sordu[32].

Mahmud Hıfzı, bu soruya Kurtuluş Savaşı'nın kısa bir özetini yaparak yanıt vermektedir. Öncelikle Mondros Mütarekesi'nin ardından ordunun elindeki silahlara el konulduğunu ve ülkenin en güzel memleketlerinin işgal edildiğini belirtmektedir. "Kırık dökük" olarak tanımladığı silahlarla İnönü muharebesinin yapıldığını ve burada Türk ordusunun başarılı olduğunu söylemektedir. Haymana melhame-i kübrasında elde edilen zaferin ardından halkın aynı gaye önünde birleştiğini sözlerine eklemiştir. Ordunun maddi ve manevi durumunun her geçen gün iyiye gittiğini ifade ettikten sonra "Fuad Bey evet yeşil sarıklı dağlarımızda küfr ve ilhad yaşayamaz hainler haib ve hasr olacaktır. Eylül'de İzmir'deyiz." sözleriyle Eylül'de Türk ordusunun zafer elde edeceğine dair inancını bir kez daha vurgulamıştır[33].

1922 yılının Ağustos ayında "kara gün" olarak adlandırılan işgal günlerinin sona ereceğine dair büyük bir umut vardı. Türk ordusu yaklaşık bir yıl boyunca eksikliklerini gidererek taarruza hazır hale gelmişti. Kötü haber duymaktan bunalan Türk halkı artık "ak günlerin" ilk ışığı olacak "kurtuluş" haberini almak için sabırsızlanıyordu. İşgal altında olsun ya da olmasın ülkenin dört bir yanındakilerin gözü kulağı Batı Cephesinden gelecek iyi haberlerdeydi.

Türk milletinin her bireyi gibi Nalbantoğlu Mahmud Hıfzı, yaşanan gelişmeleri yakından takip ediyordu. İşgal döneminde İzmir'den ayrıldıktan sonra bir süre Antalya'da yaşamıştı. 1922 yılının Temmuz ayında ise Burdur'a gitmişti. Burada bulunduğu dönemde 20 Ağustos 1922 tarihinde Esat Hoca ile telgrafhanede karşılaştı. O sırada Burdur'da bulunan Esat Hoca, Aydın mebusu olarak TBMM'de görev yapıyordu. Burdur'da bulunmasının nedeni orduya iaşe toplanmasını sağlamaktı[34]. Esat Hoca, Mahmud Hıfzı

[32] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 28.

[33] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 28-29.

[34] Ayten Can Tunalı, "Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41, 2007, s. 87.

Bey'e yakında cepheye gideceğini belirtti. Savaşın nasıl sonuçlanacağı belirsiz olduğu için çocuklarını ve eşini Mahmud Hıfzı'ya emanet etti ve olası bir yenilgide çocuklarının Antalya'ya nakledilmesini istedi. Mahmud Hıfzı'nın verdiği yanıt zafere olan inancını yansıtıyordu: "Hocam böyle mahuf mütalaalar zihninize gelmesin. Mesele hal oldu. Eylül'de İzmir'deyiz".

25 Ağustos 1922 gününe gelindiğinde Fahri Paşa'nın yaveri Aydın dava vekillerinden Remzi Efendi'nin damadı Cezmi Bey cepheye gideceğini söyledi. Bu sözler Türk ordusunun taarruza geçeceğinin kanıtıydı. Mahmud Hıfzı ona "Artık burada eğlenmek süresi değil biraz rahatla doğruca gece ve gündüz Paşa'ya iltihak et" dedi. Genç askerin cepheye gidecek olmasını Mahmud Hıfzı "Artık alametler görünmüş idi. Her halde ufuktaki zulmet zail olacaktı" sözleriyle değerlendirmektedir[35].

Taarruz haberinin gelmesi için uzun süre beklemeye gerek kalmadı. Mahmud Hıfzı Bey'in dediğine göre 26 Ağustos 1922 tarihinde sabaha karşı beklenen haber gelmişti[36]. Burdur telgraf memurlarından Ferit Bey ve Antalyalı Süleyman Efendi taarruz haberinin sevinciyle sokakta koşmaya başladılar. Mahmud Hıfzı Bey'in yanına doğru gidiyorlardı. "Efendi amca, efendi amca" sözleri sokaklarda yankılanıyordu. Bu sesteki heyecan kötü bir haberin değil, bir zaferin müjdeleyicisiydi. Mahmud Hıfzı Bey sokaktaki sesleri duyunca beklenen taarruz ve zafer haberinin geldiğini anladı. Kapıyı açınca ağzından "Afyon'a girdik değil mi? sözleri döküldü.

Haberin kaynağı Doktor Cevdet Bey idi. Cevdet Bey, Türk ordusunun taarruza geçtiğini, Yunan ordusunun bozguna uğradığını haber vermişti. Ayrıca bir sonraki hafta Türk askerlerinin Alaşehir'e varacağını duyurmuştu. Türk ordusunun taarruza geçtiğini haber alan kişiler, söylentilerin doğruluğunu teyit etmek için telgrafhaneye gittiler.

---

[35] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 30.

[36] Mahmud Hıfzı'nın anılarında yer yer abartılı anlatımlar ve tarihsel hatalar bulunmaktadır. Kendisi her ne kadar 26 Ağustos sabahı taarruz haberini aldığını söylemiş olsa da, bu haberi bir ya da iki gün sonra almış olma ihtimali yüksektir. Anılarında taarruzla birlikte Afyon'un kurtuluşuna sürekli vurgu yapması, taarruz haberini Afyon'un kurtarılmasından (27 Ağustos 1922) sonra aldığını düşündürmektedir.

Mahmud Hıfzı kendisine haber veren kişilerle birlikte telgrafhaneye doğru yol aldı. Telgrafhaneye gittikleri sırada zafer haberinin heyecanı içlerine sığmıyordu. Yolda giderken Deveci Refik Ağa'nın kapısını şiddetli bir şekilde çalarak onu uyandırdı. Refik Ağa'nın uyku sersemi olarak kendisine yönelttiği "Ne var Bey?" sorusunu "müjde Afyon'u aldık. Namaz kıl dua et artık yatmayız artık" dedi. Divan mahallesinden giderken yolda evi bulunan eşraftan Baki Beyzade Hasan Bey'i de uyandırdı ve Türk ordusunun zafer kazandığı müjdesini onunla paylaştı. Mahmud Hıfzı içindeki coşkuyu şiirler okuyarak etrafındakilerle paylaşıyordu[37].

Fakat haberlerin doğru olup olmadığı konusunda bir kesinlik yoktu. Daha önce de buna benzer haberler alınmıştı. Alınan haberlerin asılsız çıkması büyük bir üzüntü yaratmıştı. Ferit Bey savaşa dair haberlerin gizli kalacağına dair alınan kararları hatırlatarak sakin olunmasını istedi. Nalbantoğlu "Cezası idam mı?" sorusunu yöneltti. Coşkuyu içinde tutamıyordu. Sokakta zafere olan inancın çığlıkları yankılanıyordu. Mahmud Hıfzı, Burdur'da bulunduğu mahalleyi ayağa kaldırarak Afyon'da Türk ordusunun elde ettiği zaferi kutluyordu[38].

Mahmud Hıfzı Bey, taarruz haberinin herkes tarafından duyulmasını istiyordu. Kendisi gibi işgal döneminde İzmir'den uzaklaşan bir isim Haydar Rüştü idi. Mütareke döneminde Anadolu ve Duygu gazetelerindeki yayınlarından dolayı Rumların hedefi halindeydi. Şehirde barınması mümkün olmadığı için ilk fırsatta İzmir'den ayrılmıştı[39]. Antalya'ya geldikten sonra Anadolu gazetesini "Antalya'da Anadolu" adıyla yayımlamaya başladı. Bu gazete Antalya'daki ilk yerel gazete olma özelliğine sahipti[40].

Mahmud Hıfzı, Haydar Rüştü'ye telgraf çekerek 26 Ağustos'taki taarruz haberini ve Yunan ordusunun bozguna uğradığını ona bildirdi. Haydar Rüştü'nün bu haberi öğrenmesi demek bütün Antalyalıların

---

[37] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 30-31.

[38] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 31.

[39] Murat Kaya, *Gazeteci ve Siyasetçi Olarak Haydar Rüştü Öktem (1885-1951),* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2018, s. 67-74.

[40] Muhammet Güçlü, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi (19 Aralık 1920-12 Eylül 1922), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 25, Güz 2012, s. 33-54.

zaferden haberdar olması anlamına geliyordu. Haydar Rüştü temkinli bir kişiydi, haberin resmiyeti olmadığı için doğrulatmak için çaba gösterdi. Gazetesinin ertesi gün çıkacak olan nüshası zaten basılmış durumdaydı. Fakat mürettip Cevdet Bey'i uyandırarak kendisine gelen telgrafı dizdirdi ve baskıya hazır hale getirdi. Sabaha karşı resmi tebligatın yayınlanmasıyla birlikte Anadolu gazetesi matbaasında zafer haberi "ilave" olarak basıldı. Artık bütün yurtta olduğu gibi Antalya'da da zafere giden ilk kıvılcımın haberi duyuldu[41]. Bu haberin duyurulmasında "İzmirliler" katkı sağlamıştı.

Mahmud Hıfzı Antalya'dan Ayrılırken isimli anı kitabında bütün bu gelişmeleri anlatırken; o anki duygularını ifade eden Tevfik Fikret'e ait satırları da aktarmaktadır.

"Biz sabah isteriz sabah bu uzun
Geceler naimine hayr olsun"[42].

26 Ağustos'ta taarruza geçen Türk ordusu kısa bir süre içerisinde Yunan ordusunu bozguna uğrattı. 30 Ağustos'a gelindiğinde ise artık Türk milleti mutlak zaferini elde etmişti. Mahmud Hıfzı, Türk ordusunun batıya doğru hızla ilerlemesini de yakından takip etti. İzmir'in istirdadı haberini büyük coşkuyla karşıladı[43].

Büyük Taarruz'un üzerinden on yıl geçtiğinde Mahmud Hıfzı Ankara'da bulunuyordu. Ankara'dan İzmir Belediye Reisi Behçet Salih Bey'e ve İzmir gazetelerine bir telgraf çekerek İzmir'in kurtuluşunu kutlamıştır. "…İzmir'in kurtuluş yıl dönümünü kutlulamak için Türk diye yazıya başladım. Gece sabahlara kadar düşündüm. Yaşa Gazi demekle iktifa ediyorum. Milletimizle beraber Yaşasın Gazi." dedikten sonra "Yaşasın Gazi" söyleminin kıymetli bir vecize olduğuna vurgu yapmıştır[44].

[41] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 31.

[42] Tevfik Fikret'e ait Târih-i Kadîm şiirinde geçen dizelerin orijinali "Biz sabah isteriz, sabah; o uzun / Geceler naimine hayr olsun" şeklindedir. Bkz. Kaya, *agt.*, s. 86.

[43] Mahmud Hıfzı, *age.*, s. 31.

[44] *Hizmet*, 9 Eylül 1932.

SONUÇ

Mahmud Hıfzı, Büyük Taarruz'un gerçekleştiği bölgeye kilometrelerce uzakta bulunuyor olsa da, savaşın seyrini yakından takip etmiştir. Türk ordusunun taarruza geçtiği haberi ve hemen ardından gelen Yunan ordusunun bozguna uğradığı haberi onda büyük bir coşku yaratmıştır. Bu coşku kaleme aldığı anılarının satır aralarında kendisini hissettirmektedir. Mahmud Hıfzı'nın içinde bulunduğu ruh hali sadece kendisine özgü değildir. O dönemde işgali yaşayan, işgalin bütün olumsuzluklarını hayatın her alanında gören kişiler için Türk ordusunun Büyük Taarruz'da elde ettiği zafer büyük bir mutluluk kaynağıdır. Mahmud Hıfzı için Büyük Taarruz'un anlamı hayatı boyunca sürmüştür. 30 Ağustos ve 9 Eylül'ün yıl dönümlerinde Büyük Taarruz ile ilgili tıpkı anılarında olduğu gibi coşkulu yazılar yazmıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

BCA, 490-1-0-0/575-2288-1.

BCA, 490-1-0-0/576-2291-8.

2.Gazeteler

Anadolu

Hizmet

Türk Sesi

Vakit

Milliyet

3.Kitaplar, Tezler ve Makaleler

Arıkan, Zeki, "Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C I, S. 3, Temmuz 1985.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, C II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Basın Hayatında 50 Yıl, Vakit Matbaası, İstanbul 1953.

Dayar, Evren, "Nihayetsiz Bir Cidal": Antalya Gazetesinin Kurucusu Mehmet Emin ve Muarızları (1878-1928)", *Erdem*, S. 75, (Aralık 2018).

Eral, Fethi Y., "Nalbandoğlu İzmir'in Eski Günlerini Anlatıyor", *Anadolu*, 11 Teşrinisani 1937.

Güçlü, Muhammet, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi (19 Aralık 1920-12 Eylül 1922), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 25, Güz 2012.

Güçlü, Muhammet, "Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) Bey'in Teke (Antalya) Müstakil Mutasarrıflığı (29 Ekim 1921-22 Temmuz 1923), *Belgi*, C 2, S. 18, Yaz 2019/II.

Güçlü, Muhammet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Antalya 1997.

Huyugüzel, Ö. Faruk, "İzmir Üzerine Hatıralar", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 6, Mart 2003.

Kandemir, Feridun, "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında İzmir", *Tarih Konuşuyor*, C. 5, S. 29, Haziran 1966.

Kaya, Murat, *Gazeteci ve Siyasetçi Olarak Haydar Rüştü Öktem (1885-1951)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2018.

Mahmud Hıfzı, *Antalya'dan Ayrılırken*, Matbaa-i Âmire 1339.

Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir*, yay. haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2002.

Nalbantoğlu, Hıfzı, "Mithat Paşa İzmir'de Vali", *Anadolu*, 29 Haziran 1951.

Serçe, Erkan, İzmir İle İlgili, Türkçe Anı Kitapları Bibliyografyası, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 6, Mart 2003.

Tunalı, Ayten Can, "Kurtuluş Savaşı'nda Esat Efendi (İleri)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41, 2007.

Ek

Mahmud Hıfzı Bey'in Antalya'dan Ayrılırken adlı anı kitabının kapağı.

ISBN: 978-605-4444-29-8
ISBN: 978-605-4444-26-7